

Центральна спілка споживчих товариств України
Львівський торговельно-економічний університет
Кафедра фінансів, кредиту та страхування

**ФІНАНСОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ
ПОДОЛАННЯ ДИСБАЛАНСІВ СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

Монографія

Львів • 2016

УДК 330.34
ББК 65.050.6
Ф 89

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського торговельно-економічного університету (протокол № 9 від 4 липня 2016 р.).

Авторський колектив:

Андрейків Т. Я., к.е.н., доц. (4); Васильців Т. Г., д.е.н., проф.
(вступ, 1.1, 10, висновки); Власюк Н. І., к.е.н., доц. (2);
Кубай М.-М. В. (3); Мицак О. В., к.е.н., доц. (5); Новинюк О. В. (7);
Папка О. С., к.е.н. (9); Путас Х. Л. (8); Сороківська М. В., к.е.н., доц. (9);
Сороківський В. М., к.ф.-м.н., доц. (9); Черкасова С. В., к.е.н., доц. (6);
Чуй І. Р., к.е.н., доц. (3); Юсипович О. І., к.е.н., доц. (1.2).

Рецензенти:

Варналій З. С. — д.е.н., проф., заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри фінансів Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Зянько В. В. — д.е.н, проф., відмінник освіти України, завідувач кафедри фінансів Вінницького Національного технічного університету.

Ф 89 Фінансові механізми та інструменти подолання дисбалансів соціально-економічного розвитку України : [монографія] / За ред. д.е.н., проф. Т. Г. Васильціва. — Львів : Видавництво ТзОВ «Ліга-Прес», 2016. — 596 с. ISBN 978-617-397-132-3

Монографія присвячена виявленню дисбалансів соціально-економічного розвитку України на сучасному етапі її поступу та дослідженню і обґрунтуванню фінансових механізмів та інструментів їх подолання. В монографії приділено значну увагу аналізу суперечностей та диспаратів соціально-економічного розвитку держави, а також обґрунтуванню ключових елементів державної фінансової політики, орієнтованої на підвищення ефективності регулювання таких сфер як видатки місцевих бюджетів, боргова безпека держави, функціонування банківської системи, стабілізація ситуації на внутрішньому споживчому ринку, розбудова системи небанківського інституційного інвестування, збільшення обсягів іноземного інвестування, формування фінансового потенціалу страхового сектора, формування системи фінансово-економічної безпеки підприємництва.

Монографія призначена для науковців, викладачів, аспірантів і студентів вищих навчальних закладів економічного та управлінського профілів, працівників органів державного управління та місцевого самоврядування, підприємців та інших осіб, які цікавляться цією проблематикою.

**УДК 330.34
ББК 65.050.6**

© Андрейків Т. Я., Васильців Т. Г., Власюк Н. І.,
Кубай М.-М. В., Мицак О. В., Новинюк О. В.,
Папка О. С., Путас Х. Л., Сороківська М. В.,
Сороківський В. М., Черкасова С. В., Чуй І. Р.,
Юсипович О. І., 2016

ISBN 978-617-397-132-3

*200-літтю
Львівського торговельно-економічного університету
присвячується*

Львівський торговельно-економічний університет гордиться своєю двохсотрічною історією та званням найстарішого торговельно-економічного вищого навчального закладу України. Датою народження навчального закладу вважається 7 березня 1816 року — день створення Реальної школи. З того часу освітня установа активно розвивалась, тут роками напрацьовувались кооперативні традиції, зберігались таємниці успішного ведення торговельних справ.

ЗМІСТ

Вступ	9
РОЗДІЛ 1. Суперечності та диспаритети соціально-економічного розвитку України, їх фінансові детермінанти	13
1.1. Параметри нестабільності і загрози на сучасному етапі соціально-економічного розвитку.	15
1.2. Фінансові чинники та причини дисбалансів соціально-економічного розвитку держави	38
РОЗДІЛ 2. Особливості та прикладні інструменти вирівнювання дисбалансів видатків місцевих бюджетів	53
2.1. Організаційні засади формування видатків місцевих бюджетів	55
2.2. Оцінювання дисбалансів у фінансуванні економічних та соціальних видатків місцевих бюджетів в Україні	75
2.3. Напрями оптимізації та підвищення ефективності видатків місцевих бюджетів України	92
РОЗДІЛ 3. Загрози критичних коливань параметрів боргової безпеки та організаційно-економічні механізми їх стабілізації.	117
3.1. Теоретико-методичні та організаційні засади управління борговою безпекою держави.	119
3.2. Стан і загрози боргової безпеки України, діагностика результативності державної політики її забезпечення.	140
3.3. Пріоритетні напрями забезпечення боргової безпеки України	157

РОЗДІЛ 4. Концептуальні засади та напрями конвергенції потенціалу функцій і завдань банківської системи у забезпеченні розвитку національної економіки.	169
4.1. Соціально-економічні засади ефективного функціонування банківської системи.	171
4.2. Перешкоди та чинники реалізації функцій і завдань банківської системи України в умовах глобалізації	191
4.3. Пріоритети та засоби підвищення ролі банківської системи у забезпеченні розвитку національної економіки України в умовах соціально-економічної нестабільності	217
 РОЗДІЛ 5. Напрями модернізації та реформування фінансового сектору в системі заходів усунення дисбалансів соціально-економічного розвитку України.	 231
5.1. Фінансовий сектор як складова економічної системи України	233
5.2. Оцінювання впливу та взаємозв'язків фінансового сектору та соціально-економічного розвитку України	252
5.3. Шляхи модернізації та реформування фінансового сектору на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України	275
 РОЗДІЛ 6. Усунення дисбалансів розвитку небанківського інституційного інвестування в руслі державної політики покращення структурних характеристик інвестиційного середовища	 289
6.1. Теоретичне підґрунтя необхідності розвитку небанківського інституційного інвестування та його державного регулювання.	291
6.2. Видові та регіональні дисбаланси функціонування й розвитку інституційних інвесторів небанківського типу в Україні	309
6.3. Пріоритетні напрями удосконалення державного регулювання розвитку небанківського інституційного інвестування	329

РОЗДІЛ 7. Подолання регіональних дисбалансів прямого іноземного інвестування 345

- 7.1. Теоретичні параметри прямого іноземного інвестування та особливості оцінювання інвестиційного середовища на регіональному рівні 347
- 7.2. Аналіз обсягів та структурних характеристик залучення прямих іноземних інвестицій в Україну: регіональний аспект 361
- 7.3. Шляхи подолання регіональних диспропорцій прямого іноземного інвестування та гармонізації інвестиційної привабливості України 381

РОЗДІЛ 8. Перспективи формування фінансового потенціалу страхових компаній в умовах соціально-економічної нестабільності 393

- 8.1. Проблеми формування фінансового потенціалу страховиків України в умовах соціально-економічної нестабільності 395
- 8.2. Інструментарій управлінського впливу на фінансовий потенціал у страховій діяльності 412
- 8.3. Зростання фінансового потенціалу страховиків шляхом нарощення фінансових ресурсів та підвищення ефективності їх використання 422

РОЗДІЛ 9. Пріоритети та засоби вирівнювання параметрів фінансової безпеки суб'єктів ринку фінансових послуг 435

- 9.1. Теоретико-методичні основи формування збалансованої системи фінансової безпеки суб'єктів ринку фінансових послуг 437
- 9.2. Аналіз стану фінансової безпеки суб'єктів ринку фінансових послуг 453
- 9.3. Перспективні напрями зміцнення та збалансування системи фінансової безпеки суб'єктів ринку фінансових послуг 468

РОЗДІЛ 10. Напрями удосконалення державної політики зміцнення фінансово-економічної безпеки підприємництва в Україні	485
10.1. Фінансово-економічна безпека підприємництва як об'єкт державного регулювання.	487
10.2. Аналіз передумов та стану забезпечення фінансово-економічної безпеки сектору малого підприємництва України	505
10.3. Пріоритети та засоби державної політики зміцнення фінансово-економічної безпеки підприємництва в Україні . . .	521
Висновки та рекомендації для державної політики	542
Список використаних джерел.	549
Додатки.	575

ВСТУП

На сучасному етапі поступу України намітилася низка негативних тенденцій, наслідками яких стало критичне поглиблення дисбалансів соціально-економічного розвитку, що перешкоджають ефективному функціонуванню та модернізації системи національного господарства, підвищенню рівня якості життя населення.

Передусім йдеться про невідповідність обсягів і темпів економічного зростання геополітичному та ресурсному потенціалу нашої держави, надмірні і загрозливі для цілісності й безпеки держави диференціації регіонів і територій за рівнем економічного розвитку та якістю життя людей, асиметрії в системі міжбюджетних відносин, концентрації капіталу та інвестицій, наявність системи науководослідної діяльності та низьку інноваційну активність, нераціональність секторальної, видової та галузевої структури економіки, високу імпортозалежність за товарами та послугами, що мають потенціал внутрішнього виробництва, тінізацію ресурсів і ринків, монополізацію доступу до них, погіршення структурних характеристик функціонування ринку праці та неефективне використання інтелектуально-кадрового потенціалу суспільства, інші просторово-структурні диспропорції та деформації.

В значній мірі дисбаланси соціально-економічного розвитку України обумовлені впливом фінансових чинників, пов'язаних з проблемами формування дохідної частини бюджетів та нераціональністю міжбюджетних відносин, надмірним перерозподілом ВВП через державний бюджет, значною часткою зовнішніх запозичень для покриття дефіциту бюджету, високою вартістю кредитних ресурсів, інфляційними процесами та девальвацією вітчизняної грошової одиниці, обмеженістю валютних резервів, критичним зростанням

боргового навантаження, нерозвиненістю фондового та страхового ринків, складністю доступу до банківського кредитного ресурсу, високою залежністю від іноземного капіталу, ін.

Посилилася актуальність обґрунтування та реалізації дієвих фінансових механізмів та інструментів, здатних підвищити ефективність функціонування фінансової системи держави, забезпечити більш якісне виконання її функцій та завдань, зокрема в частині створення передумов для збалансованого та комплексного соціально-економічного розвитку України.

Проблемам формування і реалізації фінансових механізмів та інструментів, у т. ч. для регулювання гострих соціально-економічних проблем, присвячені дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців. Проте, нові виклики та загрози, нестандартність ситуації та критична гострота проблем, пов'язаних з посиленням просторово-структурних дисбалансів соціально-економічного розвитку в Україні, об'єктивно потребують ідентифікації і обґрунтування більш дієвих та адекватних фінансових механізмів, інструментів, засобів та заходів їх протидії.

Результати проведеного дослідження зорієнтовані на удосконалення теоретико-методологічних положень та прикладних рекомендацій щодо обґрунтування фінансових механізмів та інструментів подолання дисбалансів соціально-економічного розвитку держави.

Для реалізації цієї мети у монографії вирішено такі завдання:

- дослідити суперечності та диспаритети соціально-економічного розвитку України, виявити їх фінансові детермінанти;
- відобразити особливості та прикладні інструменти вирівнювання дисбалансів видатків місцевих бюджетів;
- ідентифікувати загрози критичних коливань параметрів боргової безпеки та розробити організаційно-економічні механізми їх стабілізації;
- узагальнити концептуальні засади та визначити напрями конвергенції потенціалу функцій і завдань банківської системи в забезпеченні розвитку національної економіки;
- встановити напрями застосування та шляхи удосконалення системи кредитування як інструменту збалансування і гармонізації розвитку внутрішнього споживчого ринку;

- ідентифікувати засоби усунення дисбалансів розвитку небанківського інституційного інвестування в руслі державної політики покращення структурних характеристик інвестиційного середовища;
- розробити інструменти подолання регіональних дисбалансів прямого іноземного інвестування;
- визначити перспективи формування фінансового потенціалу страхових компаній в умовах соціально-економічної нестабільності;
- запропонувати напрями удосконалення державної фінансової політики формування системи фінансово-економічної безпеки підприємництва.

Об'єктом дослідження є процеси державного регулювання та усунення дисбалансів соціально-економічного розвитку держави; предметом — теоретико-прикладні фінансові механізми та інструменти, засоби і заходи державної політики подолання дисбалансів соціально-економічного розвитку України.

Монографічне дослідження здійснене в рамках виконання науково-дослідної теми кафедри фінансів, кредиту та страхування Львівського торговельно-економічного університету на 2015–2016 рр. «Фінансові механізми та інструменти подолання дисбалансів соціально-економічного розвитку України» (номер державної реєстрації 0115U004165).

Розділ 1

Суперечності та диспаритети соціально- економічного розвитку України, їх фінансові детермінанти

1.1. Параметри нестабільності і загрози на сучасному етапі соціально-економічного розвитку

Соціально-економічний розвиток України, беззаперечно, визнається наявним фінансово-ресурсним потенціалом і ефективністю його використання, станом продуктивних сил і виробничих потужностей, раціональністю розподілу капіталу та інвестицій, сформованістю системи соціальних стандартів, але в значній мірі залежить від зовнішніх чинників. Глобалізація світової економіки, інтегрованість і все більша залежність національних економік від кон'юнктури зовнішніх ринків об'єктивно призвели до їх вищої вразливості відносно політичних та фінансово-економічних криз.

Україна, яка в період незалежності отримала статус держави з ринковою економікою все ще не сформувала належного інвестиційного та бізнес-середовища з високим рівнем справедливої конкуренції, конкурентоспроможним реальним сектором економіки, стабільним і збалансованим внутрішнім ринком, розвиненою соціальною інфраструктурою, широким прошарком середнього класу та високим рівнем якості життя, а, відтак, і помірною залежністю від стану світових ринків товарів і послуг, міжнародною стабільністю.

Як наслідок, під час світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. для нашої держави характерним був чи не найбільший спад головних макроекономічних індикаторів, який призвів і до погіршення фінансування соціальної та гуманітарної сфер. Попри певне пожвавлення та відновлення докризових темпів зростання обсягів промислового і сільськогосподарського виробництва, будівництва, торгівлі та сфери послуг з 2012 р. й досі в Україні триває рецесія.

Причинами цього стали сировинний характер та негативні тенденції світової кон'юнктури продукції вітчизняного виробництва, а також військова агресія з боку Російської Федерації з наслідками анексії АР Крим та збройного конфлікту в Донецькій і Луганській областях, який виник на початку 2014 р. та триває досі і внаслідок якого частина території цих областей стала неконтрольованою для регулювання з боку центральної і місцевої влади, фактично було виведено поза вітчизняне правове поле процеси логістики та обміну товарів (робіт, послуг) з решти території України.

Наслідком військових дій стала не лише втрата частини внутрішнього ринку та доступу до фінансових ресурсів населення і суб'єктів господарювання. Загальне загострення військово-політичної та економічної ситуації в Україні призвело до зменшення обсягів промислового виробництва та АПК, девальвації національної грошової одиниці, підвищення темпів зростання інфляції та зниження купівельної спроможності населення, погіршення коопераційних відносин між суб'єктами внутрішнього ринку зі Сходу та інших територій держави, ускладнення фінансового стану підприємств, зростання внутрішньої міграції та погіршення ситуації на ринку праці.

Хоча в значній мірі негативний вплив зовнішніх та внутрішніх чинників на соціально-економічний розвиток держави можна було послабити ефективними структурними реформами та інституціональними змінами, зорієнтованими на розвиток малого і середнього бізнесу, покращення інвестиційної привабливості та зниження рівня імпортозалежності, посилення захисту права приватної власності, покращення якісно-структурних характеристик функціонування внутрішнього ринку, підвищення ефективності та фінансово-ресурсної забезпеченості економічних агентів, активізацію інвестиційно-інноваційної діяльності, зміцнення коопераційних міжгалузевих та міжсекторальних зв'язків.

Внаслідок недостатності вираженої державної політики за цими напрямками в соціально-економічному розвитку України посилилися такі аспекти нестабільності і загрози як звуження потенціалу реального сектору економіки, скорочення платоспроможного внутрішнього попиту, знецінення національної валюти,

досягнення критичного рівня боргового навантаження, поглиблення кризи в банківській системі, зниження темпів інвестування, зокрема в інноваційній та науково-дослідній сферах, висока концентрація зовнішньоторговельної діяльності, загострення бюджетно-боргових проблем, зростання вартості житлово-комунальних послуг для населення, скорочення видатків на охорону здоров'я та освіти, критичне зниження купівельної спроможності і погіршення рівня якості життя населення, активізація зовнішніх міграційних процесів.

Як наслідок, попри позитивні передумови та очікування щодо економічного відновлення в міжнародній економіці, в нашій державі спостерігається поглиблення рецесії національного господарства, що є одним з негативних макроекономічних дисбалансів.

Про те, що в Україні ще не вдалось подолати економічний спад в національній економіці свідчать тенденції розвитку основних макроекономічних показників. Так, впродовж 2000–2013 рр. динаміка обсягу ВВП була позитивною (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

**Обсяги та темпи зростання ВВП України у 2000, 2005, 2010–2014 рр.
(складено за¹)**

Показники	Роки							Темпи зростання, % / Абсолютні відхилення (+/-)	
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2014 / 2000	2014 / 2013
Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах), млрд. грн.	176,1	457,3	1120,6	1349,2	1459,1	1522,7	1566,7	8,9 р.	102,9
Темпи зростання валового внутрішнього продукту (у цінах попереднього року), %	105,9	103,1	104,1	105,4	100,2	100,0	93,2	-12,7	-6,8

¹ World Economic Outlook, IMF Oct. 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02/pdf/text.pdf>

З 2000 р. по 2011 р. реальний ВВП зростав, що було підкріплено активною антиінфляційною політикою уряду (2000–2008 рр.). Темп приросту індексу споживчих цін у 2000-х рр. в середньому становив 10–11 % за рік. Особливим був 2002 р., коли було зафіксовано дефляцію на рівні 99,4 %. Втім, в останніх роках досліджуваного періоду (2012–2014 рр.) спостерігалось суттєве сповільнення темпів зростання ВВП.

Як видно з рис. 1.1, не дивлячись на позитивну тенденцію до збільшення обсягу ВВП в абсолютному вираженні, темпи зростання (у цінах попереднього року) показника характеризувалися тенденцією до сповільнення і склали 100 % у 2013 р. та 93,2 % — у 2014 р. Уповільнений темп зростання ВВП ставить під сумнів позитивні очікування пов'язані зі зростанням національної економіки в абсолютному вимірі і може сигналізувати про виникнення передумов рецесії економіки у перспективному періоді. Відтак, доцільно проаналізувати тенденції розвитку основних макроекономічних показників на наявність диспропорцій і різного роду суперечностей їх розвитку.

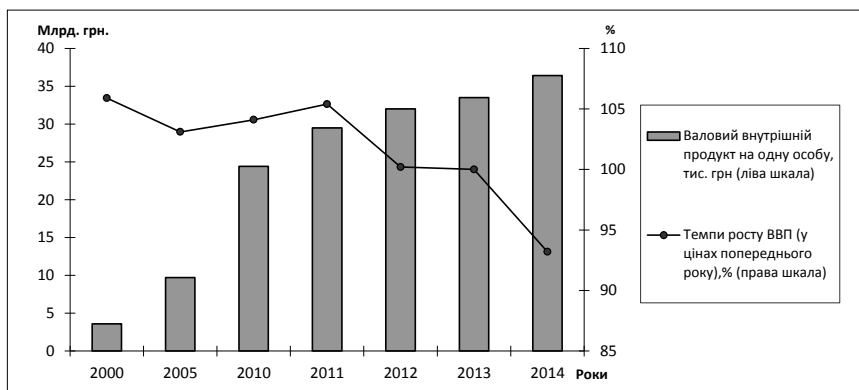

Рис. 1.1. Динаміка обсягу та темпів зростання ВВП на одну особу України у 2000, 2005, 2010–2014 рр.

Свідченням наявності негативних тенденцій економічного, а через це і соціального, розвитку нашої держави є невисокі обсяги та сповільнення темпів зростання ВВП в розрахунку на одну особу

населення. Показник у 2012–2014 рр. коливався в межах від 32,0 до 36,4 тис. грн, що не може розцінюватися як високе значення та суттєво поступався середньому показнику за країнами ЄС-27, що дисонує із завданнями євроінтеграції нашої країни. Так, обсяги номінального ВВП України на одиницю населення у 2014 р. знизилися на 951 дол. США до рівня 2979 дол. США, що менше, ніж у Білорусі у 2,8 раза, Румунії — 3,54 раза, Польщі — 4,8 раза та країнах ЄС — у 12,1 раза².

Низьке значення ВВП в розрахунку на одну особу (близько 120 дол. США на місяць) є значним обмежувальним чинником зростання обсягу та ефективності вітчизняної економіки. Тут спостерігаються й певні приховані дисбаланси, до прикладу, за умови порівняння питомих показників ВВП, доходів та витрат населення, заощаджень та інвестицій, роздрібного товарообороту, споживання домогосподарствами енергоресурсів тощо.

Еволюційно склалося так, що серед основних чинників зростання національної економіки був поступальний розвиток промисловості, зокрема, експорто орієнтованої металургії. Аналізуючи динаміку обсягу реалізованої продукції підприємств промисловості України за аналізований період, можна помітити стале зростання з 2000 р. по 2012 р. і спад у 2013 р. (табл. 1.2). Тенденція до зниження обсягу реалізованої продукції промисловості в останніх двох роках дослідження дещо суперечить динаміці обсягу ВВП країни, однак може бути одним із факторів сповільнення та спаду темпів зростання останнього.

Більше того, внаслідок тимчасової окупації східних територій держави Україна втратила близько 20 % промислового та 25 % експортного потенціалу, отримала дефіцит промислової продукції, що вироблялася та постачалася споживачам з території Донбасу, посиливши таким чином дисбаланси у зайнятості, виробництві та споживанні промислової продукції.

Аналізуючи динаміку продукції підприємств сільського господарства, слід зауважити, що впродовж періоду дослідження помітне

² World Economic Outlook, IMF Oct. 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02/pdf/text.pdf>

коливання обсягу виробництва. Причому у 2013 р. зафіксовано ріст цього показника як в абсолютному, так і відносному вираженні. Це дає підстави розглядати сільське господарство як потенціаломістку сферу з позиції генерування ВВП у перспективному періоді.

Таблиця 1.2

Обсяги та темпи зростання продукції промисловості та сільського господарства в Україні у 2000, 2005, 2010–2014 рр.

Показники	Роки						
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Обсяг реалізованої промислової продукції, млрд. грн	182,7	468,6	1065,8	1331,9	1400,7	1354,7	1389,1
Темпи росту промислової продукції, %	-	256,5	227,4	125,0	105,2	96,7	89,9
Обсяг продукції сільського господарства, млрд. грн.	151,0	179,6	194,9	233,7	223,2	252,9	251,4
Темпи росту продукції сільського господарства, %	-	118,9	108,5	119,9	95,5	113,3	102,2

Слід зауважити, що сучасний розвиток сільськогосподарського виробництва в Україні характеризується такими негативними тенденціями: зменшення його потенціалу (на окупованих територіях засіяно лише 50 % прогнозованих площ ярих сільськогосподарських культур; у Донецькій області 22,3 тис. га сільськогосподарських угідь потребують розмінування та ліквідації наслідків бойових дій; в Луганській області таких площ налічується 10,6 тис га); посилення дефіциту на внутрішньому ринку держави сільськогосподарської продукції власного виробництва (в більшості областей України спостерігається дефіцит продуктів власного виробництва, а саме олій соняшникової, свинини, курятини, гречки та цукру); скорочення обсягу виробництва окремих головних видів сільськогосподарської продукції; загострення проблеми дефіциту мінеральних добрив; уповільнення інвестиційної активності у секторі вітчизняного сільськогосподарського виробництва.

Варто зазначити, що при співставленні обсягів продукції та часток цих важливих галузей реального сектору економіки у ВВП країни очевидна перевага за промисловістю, яка перевищує показники сільського господарства приблизно у п'ять разів (рис. 1.2).

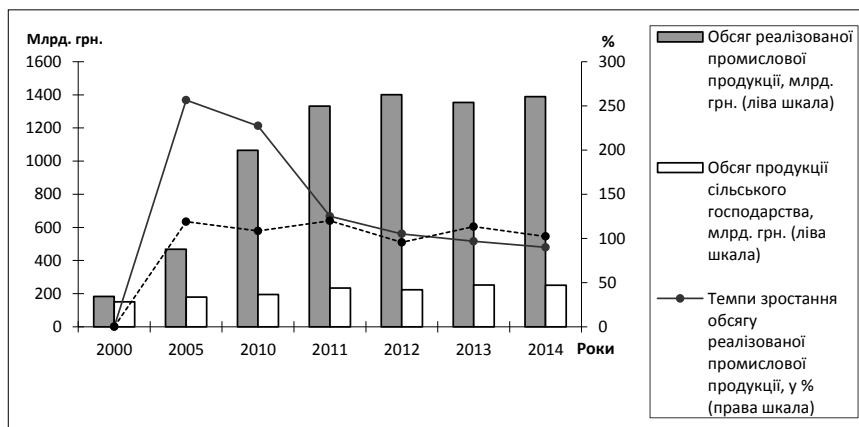

Рис. 1.2. Динаміка обсягів та темпи зростання реалізованої продукції промисловості та сільського господарства в Україні у 2000, 2005, 2010–2014 рр.

Узагальнені результати аналізу абсолютних та відносних параметрів розвитку промисловості і сільського господарства свідчать про сповільнення темпів зростання обсягу реалізованої продукції промисловості і одночасно зменшення амплітуди коливання темпів зростання продукції сільського господарства з тяжінням до сталого зростання, що можна розглядати як позитивну передумову перманентного сталого розвитку у перспективному періоді.

Функціонування базових видів економічної діяльності закономірно позначається на соціально-економічних показниках життя населення, зокрема — зайнятості. За даними, поданими в табл. 1.3, є підстави до висновку про збільшення чисельності зайнятого населення (крім 2010 р., коли відбулося зменшення чисельності зайнятих як в групі осіб від 15–70 років, так і в групі працездатного населення), що позитивно.

Таблиця 1.3

Чисельність зайнятого населення та його частка в загальній сукупності осіб в Україні у 2000, 2005, 2010–2013 рр.

Показники	Роки						Темпи зростання, % / Абсолютні відхилення (+/-)	
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2013 / 2000	2013 / 2000
Зайняте населення у віці 15–70 років, тис. осіб	20175,0	20680,0	19180,2	19231,1	19261,4	19314,2	95,7	100,3
У відсотках до населення від 15–70 років	55,8	57,7	58,4	59,1	59,6	60,2	+4,4	+0,6
Темпи росту зайнятого населення у віці 15–70 років, %	-	102,5	92,7	100,3	100,2	100,3	-	+0,1
Зайняте населення працездатного віку	18520,7	18886,5	17451,5	17520,8	17728,6	17889,4	96,6	100,9
У відсотках до населення працездатного віку	64,5	65,4	65,5	66,3	66,9	67,3	+2,8	+0,4
Темпи росту зайнятого населення працездатного віку, %	-	102,0	92,4	100,4	101,2	100,9	-	-0,3

Попри зменшення чисельності зайнятого населення в останніх роках досліджуваного періоду тенденція до зростання відновилася у 2011–2013 рр., хоча ще не досягнуто рівня 2000 року (рис. 1.3).

Результати аналізу засвідчили наявність тенденції до збільшення чисельності зайнятого населення та його частки в загальній сукупності працездатних громадян, що є позитивним, однак дещо суперечить рецесійним тенденціям у вітчизняній економіці. Адже зростання чисельності зайнятого населення при збереженні існуючого рівня продуктивності праці мало б позитивно вплинути на результуючий показник — обсяги ВВП.

Таким чином, збільшення чисельності зайнятого населення при припиненні зростання ВВП є дисбалансуючим чинником та дає підстави для деяких негативних висновків, зокрема про посилення параметрів нестабільності і загроз соціально-економічного розвитку

України. По-перше, відсутність приросту ВВП при стабільній зайнятості свідчить про зниження продуктивності праці. Це, своєю чергою, дає підстави стверджувати, що трудовий потенціал суспільства використовується неефективно. По-друге, якщо тенденції змін ВВП і чисельності зайнятого населення збережуться це неминуче призведе до зниження вартості оплати праці зайнятого населення. Відповідно, слід очікувати зменшення реальних доходів населення, а, відтак, зростання безробіття та підвищення соціальної напруги.

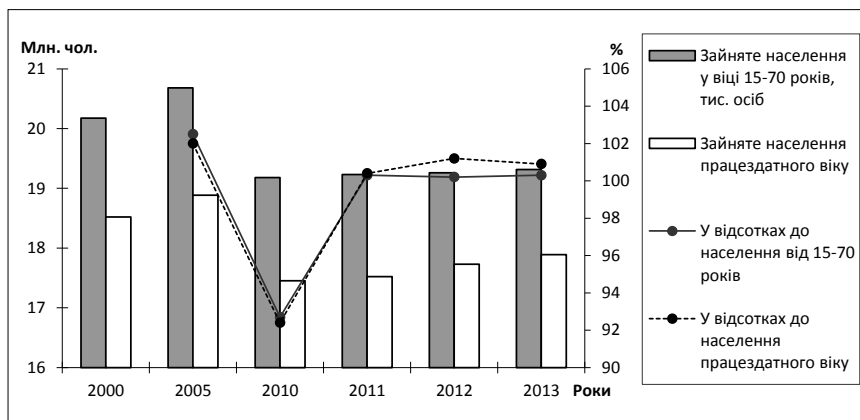

Рис. 1.3. Динаміка обсягів і темпи зростання чисельності зайнятого населення в Україні у 2000, 2005, 2010–2013 рр.

Попри те, про параметри нестабільності і загрози соціально-економічному розвитку нашої держави свідчать й такі недоліки функціонування ринку праці: деструктивні зміни у його кон'юктурі (передусім спад економічної активності населення, нерозвиненість та деформованість внутрішнього ринку праці, істотні галузеве та регіональне безробіття, порушення морально-психологічного клімату серед зайнятого населення через поширення нерегламентованої діяльності, загострення проблем працевлаштування незайнятих громадян, зареєстрованих обласними та районними службами зайнятості), посилення дисбалансу між попитом і пропозицією робочої сили, структурні зміни на ринку праці, недосконалість механізмів державної підтримки приватної ініціативи громадян та створення

сприятливого підприємницького середовища (спостерігається зростання безробіття внаслідок закриття підприємств, які не витримують конкурентної боротьби, відзначається поступове зниження рівня ділової активності населення у сфері малого та середнього бізнесу), відсутність передумов збільшення пропозиції трудових ресурсів високого рівня професійно-кваліфікаційної підготовки.

Нестабільність на вітчизняному ринку праці об'єктивно позначається на головних загрозах соціальної безпеки передусім на доходах населення. З інформації, наведеної у табл. 1.4, можна констатувати, що реальні доходи населення упродовж 2000–2012 рр. зростали, але, починаючи з 2013 р., намітилася обернена тенденція і у 2013 р. до 2012 р. показник зменшився на 267,5 млрд грн (або 18,3 %) та становив 1190,4 млрд грн.

Таблиця 1.4

**Обсяг та темпи зростання доходів населення в Україні
у 2000, 2005, 2010–2013 рр.**

Показники	Роки						Темпи зростання, % / Абсолютні відхилення (+/-)	
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2013 / 2000	2013 / 2012
Реальний дохід населення, млрд. грн.	128,7	381,4	1101,2	1266,8	1457,9	1190,4	9,2 р.	81,7
Темпи росту реального доходу населення, %	-	296,3	288,7	115,0	115,1	81,7	-	-33,4
Середньомісячна заробіт- на плата, грн.	230	806	2239	2633	3026	3265	14,2 р.	107,9
Темп росту середнього роз- міру заробітної плати, %	-	350,4	277,8	117,6	114,9	107,9	-	-7,0
Середній розмір місячної пенсії, грн.	83,7	406,8	1032,6	1151,9	1253,3	1470,7	17,6 р.	117,3
Чисельність пенсіонерів, тис. осіб	14447	14050	13721	13738	13821	13640	94,4	98,7
Темп росту середнього роз- міру місячної пенсії, %	-	486,0	253,8	111,6	108,8	117,3	-	+8,5

Причому, спостерігається дисбаланс в динаміці доходів населення та ВВП. Перший показник має значно вищу динаміку до скорочення, що негативно в аспекті соціального розвитку та безпеки держави, у т. ч. через те, що одним з елементів ВВП є безпосередньо заробітна плата громадян як складова ціни товарів, робіт і послуг. Крім того, необхідно враховувати й те, що у порівнянні з провідними економіками ринкового типу в Україні слабо розвиненим залишається фондовий ринок як потенційний майданчик для інвестицій з боку населення і джерело отримання додаткового доходу.

Наявність приросту середньої заробітної плати у 2013 р. (на 7,9%) є позитивною, але як видно з інформації, поданої на рис. 1.4, дисонує з окремими іншими показниками зайнятості та ринку праці.

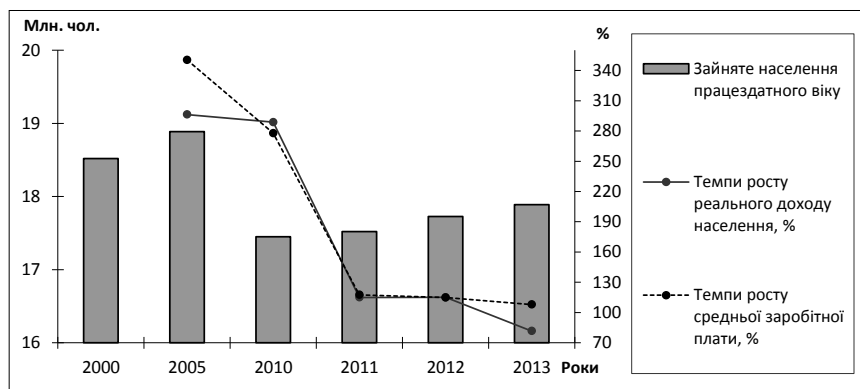

Рис. 1.4. Чисельність зайнятого населення та темпи зростання реального доходу і середньої заробітної плати в Україні у 2000, 2005, 2010–2013 рр.

Якщо звернути увагу на динамічний ряд темпу зростання чисельності зайнятого населення, то суперечності тільки посилюються. Незважаючи на підвищення середньої заробітної плати та чисельності зайнятого населення, що мало б забезпечувати зростання добробуту громадян, динаміка рівня реального доходу населення попри те знижується. Таким чином, можна припустити, що заробітна плата сьогодні не є основним джерелом збільшення доходів населення, що

негативно впливає на фінансовий стан домогосподарств, зростання ВВП, наповнення бюджетів різних рівнів та інші ключові макроекономічні показники, уключно з детінізацією ринків та економічних відносин в Україні.

Схожа ситуація складається з пенсійним забезпеченням вітчизняного населення. Середньомісячна пенсія зростає впродовж усього аналізованого періоду. Цей факт видається дещо парадоксальним, адже при сповільненні зростання ВВП вдається забезпечувати зростання розміру середньомісячної пенсії (на 17,3%). Поряд з тим, відомо, що основним джерелом наповнення дохідної частини пенсійного фонду є відрахування та нарахування на заробітну плату зайнятого населення. Рівень середньої заробітної плати у досліджуваному періоді зріс на 7,9%, а темп приросту розміру середньої місячної пенсії склав 17,3%, що свідчить про наявність диспропорцій у динаміці цих двох пов'язаних між собою показників. Можна припускати, що зростання середнього розміру місячної пенсії відбувається не за рахунок забезпечення переважаючого темпу зростання заробітної плати і, відповідно, нарахувань на неї, а з інших джерел. Йдеться, ймовірно, про покриття дефіциту пенсійного фонду з державного бюджету.

Частково пояснити зростання середньої місячної пенсії можна з допомогою даних про чисельність пенсіонерів, яка зменшується і склала у 2013 р. 13640 тис. осіб, що було на 807 тис. осіб менше у порівнянні з 2000 р. і є негативним соціальним явищем.

Таким чином, зменшення реального доходу населення поряд з рецесією національної економіки сигналізують про негативні тенденції у її розвитку.

Зауважимо, що мають місце й певні суперечності, нестабільність та загрози і в розвитку фінансової сфери країни. Так, враховуючи позитивну динаміку зростання вітчизняного ВВП, існували підстави очікувати перманентне зростання доходів зведеного бюджету в 2000–2013 рр. за рахунок збільшення податкових надходжень (однієї зі складових ВВП) як основного джерела поповнення бюджетів усіх рівнів, що дозволило б збалансувати бюджети і уникнути зовнішніх запозичень для покриття дефіциту (табл. 1.5). Однак, аналізуючи

дані за 2000–2013 рр., є підстави стверджувати, що обсяг доходів зведеного бюджету у 2013 р. вперше знизився за аналізований період на 2,7 млрд. грн.

Таблиця 1.5

Доходи та видатки зведеного бюджету України у 2000, 2005, 2010–2014 рр.

Показники	Роки							Темпи зростання, % / Абсолютні відхилення (+/-)	
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2013 / 2000	2013 / 2012
Доходи зведеного бюджету, млрд. грн.	49,1	134,2	314,0	398,6	445,5	442,8	456,1	9,3 р.	103,0
Темпи росту доходів зведеного бюджету, %	-	272,3	234,0	126,9	111,8	99,4	103,0	-	+3,6
Видатки зведеного бюджету, млрд. грн.	48,1	141,7	377,8	416,9	492,5	505,8	523,1	10,9 р.	103,4
Темпи росту видатків зведеного бюджету, %	-	294,6	266,7	110,3	118,1	102,7	103,4	-	+0,7
Перевищення видатків над доходами, дефіцит, млрд. грн.	-	7,8	64,7	23,1	50,8	63,4	72,0	-	113,6
Темпи росту дефіциту зведеного бюджету, %	-	-	829,5	35,7	219,9	124,8	113,6	-	-11,2

Варто зазначити, що цьому передувало падіння темпів його приросту. Можна припустити, що одним із чинників зменшення надходжень зведеного бюджету є зменшення податкових поступлень від бюджетоутворюючих видів економічної діяльності, насамперед промисловості.

Особливу увагу слід звернути на динаміку дефіциту зведеного бюджету України, наявність чи відсутність якого свідчить про його збалансованість (рис. 1.5).

Загалом впродовж періоду дослідження зведений бюджет був дефіцитним, а величина, на яку витрати перевищували доходи, постійно зростала. Це підтверджують і темпи зростання дефіциту зведеного бюджету. З погляду пропорційності бюджетну політику у 2000–2013 рр. можна вважати незадовільною, оскільки жодного разу не було досягнуто збалансованості доходів та видатків. Більше того, не зрозумілим видається той факт, що при постійно зростаючому обсягу ВВП і, відповідно, збільшенні податкових надходжень до казни держави, крім 2013 р., зведений бюджет планувався і виконувався з дефіцитом, який характеризувався сталими темпами зростання. Цю особливість також слід вважати істотним диспаритетом фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку нашої держави.

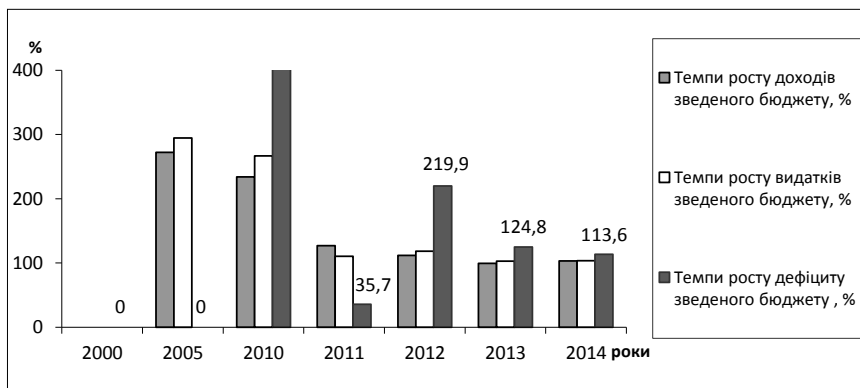

Рис. 1.5. Темпи зростання доходів, витрат і дефіциту зведеного бюджету України у 2000, 2005, 2010–2014 рр.

Як можемо констатувати з інформації, відображеної у табл. 1.6, зниження доходів зведеного бюджету України у 2013 р. негативно вплинуло на стан місцевих бюджетів (табл. 1.6). Незважаючи на ста- ле, хоча й незначне зростання доходів місцевих бюджетів, їх видатки зменшилися у 2013 р. на 3,0 млрд грн.

Таблиця 1.6

Доходи та видатки місцевих бюджетів України у 2000, 2005, 2010–2014 рр.

Показники	Роки							Темпи зростання, %	
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2014 / 2000	2014 / 2013
Доходи місцевих бюджетів, млрд грн	14,3	30,3	80,5	86,7	100,8	105,2	101,1	7,1 р.	96,1
Доходи місцевих бюджетів у відсотках до зведеного бюджету	29,1	22,6	25,6	21,7	22,6	23,8	22,2	76,3	93,3
Видатки місцевих бюджетів, млрд грн	17,0	52,1	152,0	178,3	221,2	218,2	223,5	13,1	102,4
Видатки місцевих бюджетів у відсотках до зведеного бюджету	35,3	36,8	40,2	42,8	44,9	43,1	42,7	120,9	99,1

Варто зазначити, що доходи місцевих бюджетів хоча й зростали, однак жодного року за весь період дослідження не покривали видатки. Крім того, частка видатків місцевих бюджетів відносно зведеного бюджету почала зменшуватися вперше за досліджуваний період, починаючи з 2013 р. Можна припустити, що виявлені тенденції пов'язані з надмірною централізацією фінансової системи держави та, відповідно, механізмом фінансування видатків місцевих бюджетів, де вагома частка припадає на субсидії та дотації з державного бюджету. Однак, запорукою достатності надходжень до бюджету будь-якого рівня залишається ефективна і стабільна діяльність підприємств передусім реального сектору економіки.

Деструктивні тенденції спостерігаються й у сфері корпоративних фінансів. Аналізуючи дані про фінансові результати вітчизняних підприємств за 2000–2014 рр. (табл. 1.7), можна зробити висновок, що його величина коливалася впродовж досліджуваного періоду, проте обвалилася, починаючи з 2014 р.

Таблиця 1.7

**Фінансові результати діяльності підприємств в Україні
у 2000, 2005, 2010–2014 рр.**

Показники	Роки							Темпи зростання, % / Абсолютні відхилення (+/-)	
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2014 / 2000	2014 / 2013
Фінансовий результат, млрд. грн.	13,9	64,4	58,3	122,2	101,9	29,6	-517,4	38,2 р.	18,5 р.
Обсяг отриманого підприємствами прибутку, млрд. грн.	32,1	89,2	212,0	272,7	277,9	234,5	337,2	10,5 р.	143,8
Обсяг отриманого підприємствами збитку, млрд. грн.	22,2	24,8	153,7	150,5	176,1	204,9	854,5	38,4 р.	4,2 р.
Частка підприємств, які отримали збиток, у % до загальної кількості підприємств	37,7	34,2	41,0	34,9	35,5	34,1	33,7	-4,0	-0,4

За три останніх роки дослідження спостерігалось зменшення фінансового результату з 122,2 млрд грн у 2011 р. до 29,6 млрд грн у 2013 р. та до «мінус» 517,4 млрд грн — у 2014 р. Пов'язане це зі зниженням суми прибутку та збільшенням збитку від діяльності підприємств у вказаних роках.

У 2013 р. показник ефективності господарської діяльності підприємств опустився нижче рівня 2005 р. Низхідна динаміка фінансового результату підприємств свідчить, на нашу думку, про суттєві параметри нестабільності та загрози ведення бізнесу в Україні, обумовлені незадовільними умовами господарювання, монополізацією ринків та доступу до ресурсів, надмірним податковим тиском, зарегульованістю господарської діяльності та іншими недоліками системи господарювання в країні, які, в т.ч. призводять до розширення частки тіньового сектору економіки.

Якщо негативна тенденція до зниження ефективності діяльності підприємств збережеться це генеруватиме додаткову загрозу зменшення ВВП. Можна припустити, що погіршення фінансового результату підприємств і є однією з головних причин рецесії та сповільнення темпів зростання ВВП, а, відтак, — послаблення стимулу до ведення легального бізнесу, розвитку тіньового сектора економіки. Звідти виникають інші загрози соціально-економічного характеру: зменшення податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів, зниження величини реальної заробітної плати, сповільнення розвитку економіки, обмеження можливостей фінансування соціально-економічних програм та ін.

Слід зауважити, що частка підприємств, які отримали збиток, у загальній кількості коливається в межах 34–41 %, причому найнижчий показник 33,7 % було зафіксовано у 2014 р. Якщо співставити дані про падіння фінансового результату діяльності підприємств, але при цьому зменшення частки збиткових підприємств у кінці досліджуваного періоду (що є явним дисонансом і диспаритетом), виникає припущення, що частина збиткових підприємств просто припиняє свою діяльність.

Сутність процесів, які відбуваються у національному господарстві країни, дещо допомагає прояснити аналіз фінансових результатів підприємств в аспекті видів економічної діяльності (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Фінансові результати (сальдо) діяльності підприємств за видами економічної діяльності в Україні у 2000, 2005, 2010–2014 рр.

Показники	Роки						
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
1	2	3	4	5	6	7	8
Сільське, лісове та рибне господарство	1,8	3,7	18,0	25,6	26,9	16,0	20,5
Промисловість	8,8	28,3	31,2	58,7	21,4	13,2	-161,4
Будівництво	0,04	0,9	-4,4	-3,8	-0,07	-5,5	-28,4
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1,2	9,5	14,8	21,6	9,6	-8,6	-129,2
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	0,7	9,6	5,1	8,7	7,5	2,5	-24,2

Продовження табл. 1.8

1	2	3	4	5	6	7	8
Тимчасове розміщування й організація харчування	-0,02	0,08	-0,5	-0,6	-0,9	-1,3	-6,8
Інформація та телекомунікації	-	-	4,1	4,4	6,3	6,7	-15,5
Фінансова та страхова діяльність	1,2	9,3	15,7	12,4	37,9	23,9	35,9
Операції з нерухомим майном	0,09	2,6	-6,5	-12,1	-8,5	-8,5	-99,6
Професійна, наукова та технічна діяльність	-	-	-15,1	11,1	-0,2	-6,3	-97,9
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	-	-	-1,6	-2,2	3,9	-1,5	-6,9
Освіта	0,06	0,1	0,09	0,1	0,1	0,1	0,08
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,007	0,06	0,009	-0,1	0,03	-0,03	-1,2
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-	-	-1,8	-1,7	-2,3	-1,2	-2,6
Надання інших видів послуг	0,05	0,08	0,03	0,03	-0,02	-0,02	-0,1

І знову наштовхуємося на суперечності як, наприклад, у підприємств, зайнятих у сільському господарстві. Впродовж досліджуваного періоду рівень фінансового результату зростав, а в 2013 році зменшився до 16 % з 26 % у 2012 р., хоча обсяг продукції в цьому році зріс до максимального значення за період 2000–2014 рр. і становив 252,9 млрд грн. Можна припустити, що зі зростанням обсягу виробленої продукції відбувається збільшення суми збитків від діяльності таких підприємств, що особливо негативно, адже закладає передумови критичної збитковості галузі у майбутніх періодах та навіть дефолту системи національного господарства. Або можливий інший негативний висновок, коли підприємства, уникаючи надмірного податкового тиску, приховують реальну величину отриманого прибутку і, тим самим, збільшують частку тіньової економіки.

Фінансовий результат діяльності підприємств промисловості, який до 2011 р. зростав, а за період 2012–2014 рр. опустився до «мінус» 161,4, корелює зі спадною динамікою обсягу реалізованої продукції промисловості.

Загалом серед усіх видів економічної діяльності лише підприємствам галузі інформації та телекомунікацій вдалося зберегти позитивні тенденції зростання за період 2010–2014 рр., навіть наростивши рівень фінансового результату. За усіма іншими видами економічної діяльності показник фінансового результату знижувався або був від'ємним. Це свідчить про наявність значних диспропорцій у розвитку вітчизняної системи національного господарства, зокрема у галузевому аспекті.

Схожі проблеми властиві й інвестиційній сфері (табл. 1.9). Впродовж аналізованого періоду обсяги капітальних інвестицій характеризувалися тенденцією до зростання. Однак, починаючи з 2013 р., почали зменшуватися. Спочатку до 267,8 млрд грн, а у 2014 р. — до 219,4 млрд грн, що було на 18,1 % або 48,4 млрд грн менше у порівнянні з попереднім роком. Проводячи порівняння з іншими макроекономічними показниками (ВВП, обсяг промислової продукції, доходи населення та ін.), можна з впевненістю стверджувати, що у 2013–2014 рр. відбулося суттєве погіршення динаміки соціально-економічного розвитку держави. Без приросту інвестицій в економіку країни важко забезпечити зростання ВВП, а, відтак, позитивну динаміку інших важливих показників макрорівня.

Таблиця 1.9

**Капітальні інвестиції за областями України
у 2000, 2005, 2010–2014 рр., (млн грн)**

Області	Роки							Темпи зростання, %	
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2014 / 2000	2014 / 2013
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Україна	23629	93096	189061	259932	293692	267728	219420	9,3 р.	81,96
АРК	784	3375	6927	16911	18332	15453
Вінницька	365	1693	3545	5081	5824	6110	5675	15,5 р.	92,88
Волинська	278	1186	1767	2577	3255	3327	3390	12,2 р.	101,89
Дніпропетровська	2252	7792	16017	22116	22509	21290	20357	9,0 р.	95,62
Донецька	2901	9598	14994	26802	31722	27912	13155	4,5 р.	47,13
Житомирська	256	1135	2011	2520	2893	3005	2905	11,3 р.	96,67

Продовження табл. 1.9

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Закарпатська	332	1115	2205	3052	2736	2646	2639	7,9 р.	99,74
Запорізька	1190	3299	7964	6677	7204	6839	7035	5,9 р.	102,87
Івано-Франківська	605	1683	4379	4256	5167	4797	6837	11,3 р.	142,53
Київська	947	4519	11331	17673	20367	20697	19653	20,8 р.	94,96
Кіровоградська	271	1285	2123	3993	4576	3224	3122	11,5 р.	96,84
Луганська	1030	4363	5646	6980	8223	11369	5223	5,1 р.	45,94
Львівська	1061	4682	8830	12114	11173	9817	9555	9,0 р.	97,33
Миколаївська	460	2534	4422	4298	4696	5009	3771	8,2 р.	75,28
Одеська	1348	5154	9724	9347	14631	11872	9361	6,9 р.	78,85
Полтавська	1438	3709	6289	7859	10218	9536	8828	6,1 р.	92,58
Рівненська	365	1184	1937	2566	2771	2837	2805	7,7 р.	98,87
Сумська	597	1441	2188	3022	2871	2721	2798	4,7 р.	102,83
Тернопільська	199	890	2138	2524	3375	2976	2590	13,0 р.	87,03
Харківська	1373	5775	8063	13035	14759	9293	8032	5,9 р.	86,43
Херсонська	282	1077	1891	2688	2436	2125	2208	7,8 р.	103,91
Хмельницька	455	1461	2948	3547	3489	3638	4078	8,9 р.	112,09
Черкаська	330	2046	2831	3225	3781	3413	3262	9,9 р.	95,58
Чернівецька	141	755	1715	1794	2229	2257	1687	11,9 р.	74,75
Чернігівська	431	1333	1891	2397	2737	2842	2621	6,1 р.	92,22
Київ	3809	19468	53726	71143	79614	70321	67833	17,8 р.	96,46
Севастополь	129	544	1559	1735	2104	2402

Негативно позначається на інвестиційній привабливості національного господарства України та його регіональних економічних комплексів нестабільність на сході нашої держави. Внаслідок військового конфлікту посилилася політико-економічна нестабільність, що стала суттєвою перешкодою для залучення зовнішніх і внутрішніх інвестицій, погіршення функціонування такого сегменту внутрішнього ринку як ринок капіталу.

Таким чином, вже у 2014 р. до 2013 р. капітальні інвестиції скоротилися на 23,8 % (з 267,7 до 204,1 млрд грн). Позитивно, що у I кварталі

2015 р. до I кварталу 2014 р. капітальні інвестиції в цілому по державі збільшилися (темпи зростання становили 109,6%). Втім, в Донецькій та Луганській областях відбулося різке скорочення обсягу капітальних інвестицій, а у регіонах, прилеглих до цих областей, — призупинення темпів зростання в порівнянні з решту територіями держави. Так, при середньодержавному значенні показника на рівні 109,6% у Дніпропетровській та Запорізькій областях капітальні інвестиції знизились на 5,5% та 7,5% відповідно, а у Харківській зросли лише на 0,4%.

Попри позитивну тенденцію до збільшення обсягів капітальних інвестицій в Україні у 2000–2012 рр. в той же період спостерігався спад темпів зростання їх обсягу (рис. 1.6). Причому, у 2013–2014 рр. обсяги інвестування почали зменшуватися.

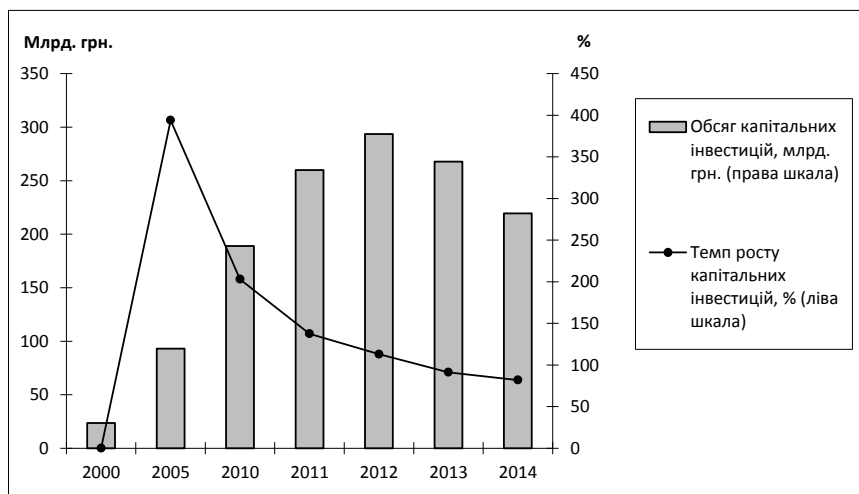

Рис. 1.6. Обсяги та темпи зростання капітальних інвестицій в Україні за 2000, 2005, 2010–2014 рр.

На жаль, в Україні наявні й суттєві просторово-територіальні диспропорції в сфері капітального інвестування. Зокрема, лише у п'яти областях, АРК та місті Києві обсяги капітальних інвестицій перевищили позначку в 10 млрд грн. Таким чином, інвестиційному процесу притаманні суперечливі тенденції, до яких можна віднести диспропорції у територіальному розподілі інвестиційних ресурсів,

низьку (часто не прийнятну) ефективність реалізації інвестиційних проектів, непрозорість та високий рівень ризику в інвестиційній сфері, недосконалість нормативно-правового забезпечення, які стримують інвестиційні потоки в Україну.

Важливою передумовою зростання економіки ринкового типу є стан розвитку малого бізнесу. Але й за цією характеристикою для вітчизняної економіки відчутні параметри нестабільності і загрози. Так, для економіки України в останні роки характерна спадна тенденція відносно кількості малих підприємств (табл. 1.10), яка почалася у 2011 р. Впродовж 2010–2012 рр. частка малих підприємств не змінювалася, тобто їх кількість також спадала, а зросла лише у 2013 р. із зростанням загальної чисельності підприємств. Поряд з тим, станом на 2013 р. ще не відновилися до рівня 2010 р. такі показники як чисельність зайнятого населення, та його частка на малих підприємствах, обсяги реалізованої продукції та частка в ній малих підприємств.

Таблиця 1.10

Показники діяльності малих підприємств в Україні у 2010–2013 рр.

Показники	Роки				Темпи зростання, % / Абсолютні відхилення (+/-)	
	2010	2011	2012	2013	2013 / 2010	2013 / 2012
Усього підприємств, од.	378810	375695	364935	393327	103,8	107,8
Частка малих підприємств, у %	94,3	94,3	94,3	95,0	+0,7	+0,7
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	7958,2	7793,1	7679,7	7406,2	93,1	96,4
Частка зайнятих працівників у малих підприємствах, у відсотках від загальної сукупності, %	27,2	26,9	26,7	27,1	-0,1	+0,4
Частка найнятих працівників у малих підприємствах, у відсотках від загальної сукупності найнятих працівників, %	26,1	26,1	25,7	26,0	-0,1	+0,3
Обсяг реалізованої підприємствами продукції, млрд грн	3366,2	3991,2	4203,2	4049,8	120,3	96,4
Частка малих підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції, %	16,9	15,2	16,0	16,6	-0,3	+0,06

Схожі негативні тенденції віддзеркалюються у активності населення щодо реєстрації та здійснення господарської діяльності як фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності. Так, за даними вітчизняної реєстраційної служби про реєстрацію та припинення діяльності фізичних осіб підприємців (рис. 1.7) можна констатувати, що найбільший спад підприємницької активності у цьому секторі малого бізнесу відбувся у 2011 р.

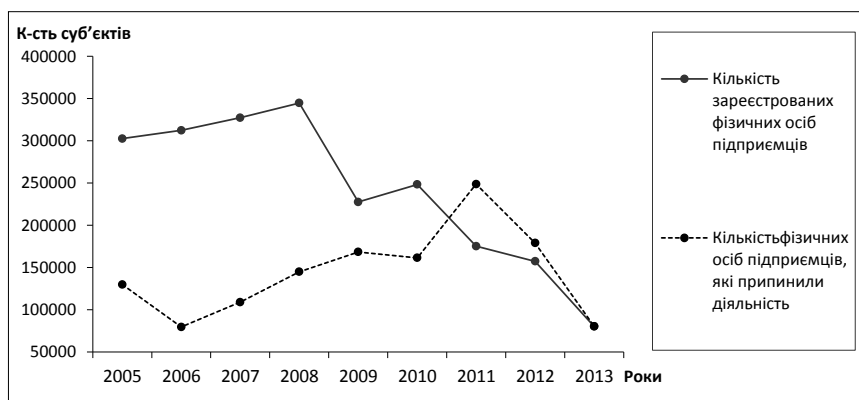

Рис. 1.7. Кількість зареєстрованих і тих, що припинили діяльність, фізичних осіб підприємців в Україні у 2005–2013 рр.³

Основним чинником негативних змін можна вважати введення в дію податкового кодексу, положеннями якого було ускладнено ведення бізнесу у формі фізичної особи підприємця. Внаслідок неефективних змін у податковому законодавстві з'явилися загрози не лише розвитку, але й взагалі функціонування суб'єктів малого бізнесу, що відобразилося на зменшенні доходів громадян і спричинило посилення соціальної напруги у суспільстві. Проте, ситуація може ще погіршуватися, адже тенденції останніх років дослідження (2012–2013 рр.) свідчать про сповільнення активності у веденні бізнесу фізичних осіб підприємців.

³ Infolight — інформаційно-аналітичний центр [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.infolight.org.ua/content/dinamika-malogo-pidpriemnictva-u-2005-2013-rokah>

Підсумовуючи аналітичні висновки про розвиток основних макроекономічних показників, можна констатувати наявність багатьох суперечностей та диспропорцій сучасного періоду розвитку України. Зокрема, сповільнення зростання ВВП супроводжується негативними процесами у реальному секторі економіки та погіршенням ділової активності і параметрів функціонування сектору малого бізнесу. Такий стан справ негативно відображається і на соціально-економічних показниках держави, що проявляється в погіршенні структури зайнятості, падінні рівня реальних доходів населення при зростаючій динаміці середньої зарплати та пенсії. Отримані результати слід розглядати як наявність рецесії та передумови започаткування депресійних тенденцій в економіці країни.

1.2. Фінансові чинники та причини дисбалансів соціально-економічного розвитку держави

Потрібно визнати, що більшість параметрів нестабільності та, відповідно, загроз соціально-економічному розвитку України мають системний характер, накопичувалися протягом всього періоду незалежності нашої держави та обумовлені комплексом як суб'єктивних, так і об'єктивних чинників та умов, серед яких недоліки та недосконалість державного регулювання і управління національним господарством.

Водночас, значно підсилюють суперечності та диспаритети соціально-економічної системи держави, підривають стан її стабільності з середини та посилюють ризики безпеки економіки недоліки функціонування структурних сфер системи національного господарства. Серед них чи не найбільш важливою є фінансова складова, а саме стан фінансів і фінансових інститутів, від яких залежить реалізація національних фінансово-економічних інтересів, гармонійний і соціально спрямований розвиток фінансової системи і всієї сукупності фінансових відносин і процесів у національній економіці, готовність і здатність фінансових інститутів створювати механізми реалізації та захисту інтересів розвитку національних фінансів, підтримка соціально-політичної стабільності суспільства, формування

необхідного економічного потенціалу і фінансових умов для збереження цілісності та єдності фінансової та соціально-економічної системи України.

Нестабільність та недоліки функціонування фінансової системи країни породжують гострі, критичні, часто не переборні умови для стабільного функціонування соціально-економічної системи. Натомість, тут криються і значні резерви, які можна застосовувати в цілях фінансового оздоровлення окремих секторів економіки, видів економічної діяльності, сфер суспільного життя. Відомо, що важливими структурними складовими фінансової системи держави є бюджетна, грошово-кредитна, валютна, боргова, фондова, банківська та страхова. Таким чином, доцільно провести аналіз стану їх функціонування та виявити на основі отриманих результатів фінансові чинники впливу на формування тих, чи інших причин існування гострих дисбалансів соціально-економічного розвитку України.

Так, показники стану бюджетної системи в значній мірі характеризують платоспроможність держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективність використання бюджетних коштів. Як можна констатувати з даних, наведених у табл. 1.11, стан бюджетної системи України недостатньо стабільний. Зокрема значення таких показників, як відношення дефіциту (профіциту) державного бюджету до ВВП та покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, у 2014 р. виходили за межі прийнятних, що свідчить про незбалансованість доходів та видатків бюджету та загрожує неспроможності держави фінансувати власні видатки, у т. ч. в соціальному секторі.

Так, при гранично прийнятному значенні показника «відношення дефіциту (профіциту) державного бюджету до ВВП» на рівні 3,0 % фактичне його значення у 2014 р. становило 5,0 %, що було на 5,4 в. п. більше за значення у 2000 р. та на 0,7 в. п. — ніж у 2013 р. При гранично прийнятному значенні показника «покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень» на рівні 30,0 % фактичне його значення у 2014 р. було на 24,2 в. п. (або на 80,7 %) більшим. Попри стабілізацію значень цього показника у 2012–2013 рр., коли вони знаходилися на прийнятному рівні, починаючи з 2014 р., намітилася негативна тенденція і лише у 2014 р. до 2013 р. показник збільшився у 2,5 разу.

Таблиця 1.11

Показники стану бюджетної системи в Україні у 2000, 2005, 2010–2014 рр.

Показники	Роки							Абсолютні відхилення (+/-)	
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2014 / 2000	2014 / 2013
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду) , %	28,9	30,4	28,0	29,5	30,5	29,4	29,1	0,2	-0,3
Відношення дефіциту (-) / профіциту (+) державного бюджету до ВВП, %	-0,4	1,8	5,7	1,7	3,7	4,3	5,0	5,4	0,7
Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	85,7	11,4	73,6	58,1	24,0	21,5	54,2	-31,5	32,7
Дефіцит(-) / профіцит (+) торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	2,1	-2,7	-8,3	-9,4	-10,4	-9,8	-0,5	-2,6	9,3
Обсяг трансфертів з державного бюджету до ВВП, %	4,5	5,6	7,2	6,8	8,9	10,3	9,1	4,6	-1,2

Негативними тенденціями характеризуються також і зміни таких важливих параметрів функціонування бюджетної системи України, як рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду України) та обсяги трансфертів з державного бюджету до ВВП. Практично впродовж всього періоду 2000–2014 рр. значення показника «рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет» перебували на межі гранично прийнятних (30,0 %). До прикладу, у 2014 р. показник становив 29,1 %, що лише на 0,9 в. п. відхилялося від граничної межі. Частка трансфертів з державного бюджету до ВВП хоча й скоротилася у 2014 р. до 2013 р. на

1,2 в. п. все ж впродовж 2000–2014 рр. мала загалом зростаючу тенденцію, що негативно. Станом на 2014 р. показник також лише на 0,9 в. п. відхилявся від граничної межі.

Дещо кращим залишався в аналізованому періоді показник дефіциту (профіциту) торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі. У науковій літературі здебільшого оперують прийнятними межами цього показника від «мінус» 10,0% до 10,0%. Як можемо спостерігати, значення аналізованого показника становило у 2014 р. «мінус» 0,5%, що було задовільним. Разом з тим, наголошено на позитивному характері тенденції до підвищення його значення упродовж 2012–2014 рр.

Відомо, що стан грошово-кредитної системи держави відображає міру стабільності її грошової одиниці, доступність кредитних ресурсів, а також рівень інфляції, зокрема в контексті впливу цих параметрів на економічне зростання та підвищення реальних доходів населення. Дані табл. 1.12 дають підстави до висновку про те, що істотними причинами дисбалансів соціально-економічного розвитку вітчизняної економіки є нестабільність стану грошово-кредитної системи.

Таблиця 1.12

**Показники стану грошово-кредитної системи
в Україні у 2000, 2005, 2010–2014 рр.**

Показники	Роки							Абсолютні відхилення (+/-)	
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2014 / 2000	2014 / 2013
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монетизації), %	19,0	44,0	53,4	50,8	53,0	60,4	61,1	42,1	0,7
Відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (швидкість обігу), кількість обертів	5,4	2,3	1,9	1,9	1,9	1,7	1,6	-3,8	-0,02
Обсяг готівки до ВВП, %	7,5	13,6	16,3	14,3	13,9	15,8	18,1	10,5	2,3
Рівень інфляції (до грудня попереднього року), %	25,8	10,3	9,1	4,6	-0,2	0,5	8,5	-17,3	8,0

Продовження табл. 1.12

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Частка довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих комерційними банками, %	17,0	62,0	80,0	78,0	76,0	71,0	72,0	55,0	1,0
Рівень середньої процентної ставки кредитів комерційних банків відносно інфляції, %	5,7	5,3	6,9	6,6	8,0	10,5	9,3	3,6	-1,2

Передусім це надмірний обсяг готівки в системі грошового обігу. Так, якщо відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП має зберігатися в межах 50 %, то у 2014 р. значення цього показника становило 61,1 % та збільшилося до 2013 р. на 0,7 в. п., а до 2000 р. — на 42,1 в. п. Загалом впродовж 2000–2014 рр. тенденція щодо підвищення рівня аналізованого показника лише стабільна.

Частка готівки у ВВП України у 2014 р. становила 18,1 %, що перевищувало гранично прийнятне значення цього показника у понад 4,5 разу. При цьому значення показника до 2000 р. збільшилося на 10,5 в. п., а до попереднього 2013 р. — на 2,3 в. п.

Класичним наслідком такої ситуації є нестабільність грошової одиниці держави та посилення інфляційних процесів, що і є характерними для економіки України, починаючи з 2014 р., коли офіційний рівень інфляції становив 108,5 %, перевищивши прийнятно максимальне значення, яким часто оперують науковці.

Зазначені процеси відобразилися й на підвищенні рівня середньої процентної ставки за кредитами комерційних банків, що значно ускладнило доступність суб'єктів бізнесу до банківського кредитування, сповільнило ділову активність в середині держави та ускладнило процеси споживчого кредитування населення, а, відтак, значно зменшило його платоспроможний попит. Так, у 2014 р. рівень середньої процентної ставки за кредитами комерційних банків перевищував рівень інфляції на 9,3 %, що майже удвічі вище за нормативно прийнятне значення цього показника — 5,0 %.

Хоча, слід відмітити, що окремі позитивні характеристики функціонування грошово-кредитної системи України все ще зберігаються. До прикладу, в межах прийнятних значень упродовж 2010–2014 рр. перебували значення показника «відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2», не перевищуючи позначку в 2,0, що є свідченням належної швидкості його обігу.

Прийнятно високою залишається частка довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих комерційними банками. У 2014 р. показник становив 72,0 % та збільшився до 2005 р. на 10,0 в. п.

Зауважимо, що відчутними як для населення, суб'єктів бізнесу, так і безпосередньо держави є коливання на валютному ринку. Відповідно, стан валютної системи держави позначається на рівні ліквідності і платоспроможності, борговому потенціалі, здатності придбавати достатній обсяг товарів і послуг. Стан валютної системи характеризує рівень курсоутворення, який створює оптимальні умови для поступального нарощування експорту, безперешкодного припливу в країну іноземних інвестицій, інтеграції держави до світової економічної системи, а також захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках.

Девальвація гривні, що галопуючими темпами відбувалася в останні роки, є свідченням нестабільності вітчизняної валютної системи. Такий висновок підтверджується обмеженими міжнародними резервами нашої держави. Так, рівень міжнародних резервів до короткострокового боргу упродовж періоду 2010–2014 рр. лише знижувався, досягши позначки 0,33 (табл. 1.13). Це при тому, що гранично прийнятним вважається значення цього показника на рівні 3,0.

Таблиця 1.13

Показники стану валютної системи в Україні у 2000, 2005, 2010–2014 рр.

Показники	Роки							Абсолютні відхилення (+/-)	
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2014 / 2000	2014 / 2013
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Індекс зміни офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	0,8	0,9	1,02	1,01	1,0	1,0	1,0	0,2	-

Продовження табл. 1.13

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	47,7	41,6	48,0	48,3	49,4	41,7	50,8	3,1	9,1
Міжнародні резерви до короткострокового боргу	0,5	0,67	0,7	0,54	0,57	0,41	0,33	-0,17	-0,08

Надмірно високими залишаються обсяги депозитів в іноземній валюті. Так, їх частка в загальному обсязі депозитів становила у 2014 р. 50,8 %, що понад удвічі перевищувало гранично прийнятне значення цього показника. Це засвідчує надмірну доларизацію національної економіки. Причому це явище характерне для більшості років незалежності нашої держави. Так, у 2000–2014 рр. цей показник не опускався нижче 41,7 % (2013 р.), а у 2014 р. вперше перетнув позначку в 50,0 %, збільшившись в порівнянні з 2000 р. на 3,1 в. п.

Звернімо увагу, що в період 2010–2014 рр. індекс зміни офіційного курсу гривні до долара США залишався в межах прийнятних значень (до 6,0 %), що свідчило про здатність Національного банку України тримати ситуацію з курсом національної валюти під контролем. Втім, надалі цього забезпечено не було і курс підвищився практично втричі. Очевидно, що це стало одним з найбільш негативних чинників пригнічення соціально-економічного розвитку України, адже призвело до збіднення населення, послаблення його купівельних можливостей, здатності до заощаджень, погіршення рівня якості життя. Ці тенденції негативно позначилися й на суб'єктах бізнесу, істотно збільшивши витратомісткість продукції та скоротивши можливості імпортування сировини та товарів, модернізації техніко-технологічної бази шляхом впровадження імпортного обладнання та технологій.

Значним фінансовим чинником, що безпосередньо позначається на соціально-економічному розвитку держави, є рівень боргових зобов'язань, тобто внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання

внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатнього для вирішення нагальних соціально-економічних потреб із збереженням суверенітету і цілісності вітчизняної фінансової системи.

На жаль, ця компонента фінансової системи України також характеризується нестабільністю, породжуючи все більші дисбаланси та диспропорції, що об'єктивно позначаються на можливостях держави та суб'єктів господарювання в належній мірі фінансувати проекти та програми як поточного, так і стратегічного розвитку, формувати фінансові резерви для майбутнього інвестування.

Як бачимо з даних, наведених у табл. 1.14, рівень загального обсягу державного боргу до ВВП України упродовж 2005–2014 рр. лише збільшувався і саме у 2014 р. перетнув гранично прийнятне значення цього показника (55,0 %), перевищивши його на 7,1 в. п. Зауважимо, що до 2000 р. рівень державного боргу збільшився на 24,3 в. п. та лише за 2013–2014 рр. — на 28,8 в. п.

Таблиця 1.14

**Показники стану боргової складової фінансової системи
в Україні у 2000, 2005, 2010–2014 рр.**

Показники	Роки							Абсолютні відхилення (+/-)	
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2014 / 2000	2014 / 2013
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	37,8	17,7	29,9	27,4	36,8	33,3	62,1	24,3	28,8
Відношення обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	24,1	10,0	16,8	15,0	22,1	15,3	31,9	7,8	16,6
Рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, дол. США	166,7	184,1	496,8	535,3	850,2	612,5	678,2	511,5	65,7
Відношення державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	34,6	19,6	33,0	27,6	14,9	32,7	44,8	10,2	12,1

Продовження табл. 1.14

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Відношення відсоткових платежів з обслуговування зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	1,8	0,94	0,9	1,1	0,9	1,5	1,4	-0,4	-0,1
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування зовнішнього боргу до доходу державного бюджету, %	5,3	2,2	2,2	2,6	2,8	3,1	3,5	-1,8	0,4
Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %	9,5	4,3	13,1	12,4	14,8	17,7	30,2	20,7	12,5
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування внутрішнього боргу до доходів державного бюджету, %	5,3	2,1	9,5	15,1	12,8	12,2	20,0	14,7	7,8
Відношення заборгованості уряду за державними цінними паперами до ВВП, %	5,6	14,0	18,0	19,5	21,7	13,1	27,0	21,4	13,9

Аналогічними тенденціями характеризувався й зовнішній борг нашої держави, який відносно ВВП у 2014 р. становив 31,9% при гранично прийнятному значенні 25,0%. До 2014 р. значення аналізованого показника вдавалося утримувати в прийнятному діапазоні. Натомість, у 2014 р. значення показника різко підвищилося — одразу на 16,6 в. п.

Негативним наслідком цих тенденцій стало зростання зовнішньої заборгованості на одну особу населення. Якщо ще у 2000 р. цей показник становив 166,7 дол. США, то у 2014 р. підвищився до 678,2 дол. США (або в 4 рази). У 2014 р. до 2013 р. обсяги зовнішнього боргу в розрахунку на одного громадянина нашої держави збільшилися на 10,8% або на 65,7 дол. США. Звичайно, що це негативно позначається на соціальних можливостях та фінансово-соціальній безпеці населення України.

Негативно й те, що, починаючи з 2014 р., критично збільшився й рівень внутрішнього боргу України. Так, частка цього показника у ВВП, перебуваючи у 2000–2013 рр. в діапазоні значень 9,5–17,7 %, у 2014 р. різко підвищилася до 30,2 %, перевищивши таким чином гранично прийнятне значення на 0,2 в. п. Відтак, є підстави стверджувати про комплексність та динамічний характер ускладнення боргової проблеми для нашої держави, що загрожує можливістю втрати фінансово-економічного суверенітету та подальшим зубожінням населення.

Хоча низка позитивних аспектів боргового стану України все ще зберігається. Йдеться про частку державного зовнішнього боргу (44,8 % при гранично прийнятному значенні 70,0 %) та відношення відсоткових платежів з обслуговування зовнішнього боргу (1,4 % при межі 12,0 %) в річному експорті товарів і послуг, відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування зовнішнього боргу (3,5 % при межі 20,0 %) та внутрішнього боргу (20,0 % при межі 25,0 %) до доходу державного бюджету, відношення заборгованості уряду за державними цінними паперами до ВВП (27,0 % при межі 30,0 %). Втім, більшість з цих параметрів мають тенденції до погіршення і наближення до загрозового рівня, що негативно і що слід виправляти.

Є підстави констатувати і про низький рівень реалізації потенціалу вітчизняного страхового ринку. Про це свідчать дані табл. 1.15.

Таблиця 1.15

Показники стану страхового ринку в Україні у 2005, 2010–2013 рр.

Показники	Роки					Абсолютні відхилення (+/-)	
	2005	2010	2011	2012	2013	2013 / 2005	2013 / 2013
1	2	3	4	5	6	7	8
Показник проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %	3,1	2,13	1,74	1,44	1,41	-1,69	-0,03
Показник «щільності страхування» (страхові премії на одну особу), дол. США	53,8	62,8	62,1	58,99	54,4	0,6	-4,59

Продовження табл. 1.15

1	2	3	4	5	6	7	8
Частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій, %	2,5	3,9	5,9	7,7	8,1	5,6	0,4
Рівень страхових виплат, %	14,7	26,4	21,4	23,9	28,7	14,0	4,8
Частка премій, що належать перестраховикам-нерезидентам, %	5,0	4,3	5,2	1,3	1,4	-3,6	0,1

Відомо, що показники стану його функціонування характеризують забезпеченість страхових компаній фінансовими ресурсами, достатніми для відшкодування обумовлених в договорах страхування збитки клієнтів і забезпечення ефективного функціонування, високої ліквідності і платоспроможності страхової системи країни. Натомість, надмірно низьким є рівень проникнення страхування. Значення цього показника становило лише 1,41 при прийнятному діапазоні 8–12. Це все ще засвідчує нерозвиненість, наявність системних перешкод та відсутність ментальної готовності для всестороннього розвитку страхового бізнесу в Україні, використання його можливостей в цілях страхування ризиків суб'єктів бізнесу, формування маси фінансового ресурсу для фінансування потреб економіки, реалізації ефективних програм соціального страхування та підвищення, таким чином, рівня якості життя населення в Україні.

Такі висновки підтверджуються й іншими показниками. До прикладу, т. зв. показник «щільності страхування» (обсяги страхових премій в розрахунку на одну особу) становив у 2014 р. лише 54,4 дол. США, тоді як мінімально прийнятне значення цього показника вважається на рівні 140 дол. США в розрахунку на одну особу населення.

В Україні поступово зростає роль довгострокового страхування, що позитивно. Так, показник «частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій» у 2013 р. становив 8,1 %, що було більше за значення попереднього року на 0,4 в. п. та за значення 2005 р. — на 5,6 в. п. Але ці тенденції все ще недостатні, адже вважається прийнятним значення цього показника на рівні 30,0 %, що майже в 4 рази більше.

Позитивною є й тенденція до наближення до прийнятного значення (30,0 %) показника рівня страхових виплат. Упродовж 2005–2013 рр. показник збільшився з 14,7 % до 28,7 %. Відмітимо також і відсутність, на разі, ризику зовнішнього впливу на вітчизняну страхову систему — частка премій, які належать перестраховикам-нерезидентам, залишається низькою — 1,4 % у 2014 р. Ці тенденції вітчизняним органам влади доцільно зберегти.

В останні роки значно послабився і потенціал банківської системи України, зокрема щодо кредитування суб'єктів реального сектору економіки і населення держави. Йдеться і про обмеження пропозиції банківського продукту, і про здороження його вартості, і про погіршення структурних характеристик кредитування.

Звернімо увагу й на те, що впродовж 2000–2014 рр. істотно зростає частка іноземного банківського капіталу в загальних його обсягах. Якщо у 2000 р. цей показник становив 10,0 %, то у 2012–2014 рр. — 30,1 % (табл. 1.16), перевищивши прийнятне граничне значення (30,0 %) на 0,1 в. п. Це є свідченням поступового посилення залежності вітчизняної банківської системи від зовнішнього капіталу.

Таблиця 1.16

**Показники стану банківського сектору в Україні
у 2000, 2005, 2010–2014 рр.**

Показники	Роки							Абсолютні відхилення (+/-)	
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2014 / 2000	2014 / 2013
Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	10,0	20,0	28,0	31,3	30,1	30,1	30,1	20,1	-
Обсяг кредитування банками реального сектору економіки, % до ВВП	12,5	32,2	78,4	71,0	69,3	74,0	81,6	69,1	7,6

Хоча, слід відмітити, що в структурному аспекті обсяги кредитування банками реального сектору економіки України все ще високі, що позитивно. Так, частка цього показника у ВВП у 2014 р. ста-

новила 81,6 % при прийнятному значенні цього показника на рівні 30,0 %. Більше того, за період 2000–2014 рр. показник збільшився на 69,1 в. п. та лише за останній рік — на 7,6 в. п. Вважаємо, що цю тенденцію доцільно зберегти.

Додамо, що на сьогодні наявні й суттєві проблеми у функціонуванні вітчизняного фондового ринку, який не акумулює оптимальний обсяг своєї капіталізації (з огляду на представлені на ньому цінні папери, їх структуру та рівень ліквідності), не здатний в повній мірі забезпечити стійкий фінансовий стан емітентів, власників, покупців, організаторів торгівлі, торговців, інститутів спільного інвестування, посередників (брокерів), консультантів, реєстраторів, депозитаріїв, зберігачів та держави в цілому.

Так, при загальновизнаному значенню показника «відношення обсягу номінальної капіталізації ринку акцій до ВВП» на рівні 60–90 %, фактичне значення цього показника в Україні знаходиться близько 25–30 %, що свідчить про у понад утрічі нижчу активність на фондовому ринку в порівнянні з економічно розвиненими державами. Хоча, відмітимо, що при цьому такі параметри фондового ринку нашої держави, як дохідність облігацій внутрішньої державної позики та частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу, перебувають в прийнятних межах, що слід утримати й на майбутнє.

Світовий досвід свідчить про те, що ефективно функціонуючий фондовий ринок реалізує значний потенціал у стабільності фінансової системи держави, у формуванні фінансово-інвестиційного ресурсу стимулювання соціально-економічного розвитку та усуненні його диспропорцій.

Таким чином, є підстави до висновку, що для всіх сфер фінансової системи України характерними є недоліки, що посилюють дію дестабілізуючих чинників і є одними з причин наявних у нашій державі дисбалансів соціально-економічного розвитку. Відтак, існує також і потенціал реалізації ефективних фінансових механізмів та інструментів, здатних позитивно позначатися на ключових параметрах та вирівнюванні диспропорцій соціально-економічного розвитку держави.

Отже, на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України намітилася низка істотних негативних тенденцій. Головні-

ми параметрами нестабільності і загрозами подальшого поступу національної економіки та соціальної сфери держави слід вважати: стан рецесії з можливим переходом до депресії; високий рівень тінізації та монополізації економіки; спад обсягу виробництва, збуту продукції та значне погіршення фінансово-економічних результатів у базових видах економічної діяльності (промисловість, будівництво, транспорт, складське господарство, торгівля, операції з нерухомим майном, ін.), зокрема експортно орієнтованих; втрату значної частини промислового та експортного потенціалу, недовикористання потенціалу сільськогосподарського виробництва; сповільнення темпів зростання доходів бюджетів і збільшення їх дефіциту, що обмежує можливості фінансування програм відновлення економіки та соціальної сфери; погіршення структурних характеристик функціонування ринку праці та неефективне використання трудового потенціалу суспільства; зменшення обсягу капітальних інвестицій та наявність суттєвих диспропорцій в інвестиційній привабливості за територіями держави і видами економічної діяльності, секторами економіки; зменшення чисельності діючих суб'єктів малого бізнесу та послаблення їх ролі в економіці; зниження рівня доходів населення на фоні зростання комунальних та соціальних виплат, збільшення масштабів безробіття та підвищення соціальної напруги.

В значній мірі дисбаланси соціально-економічного розвитку України обумовлені впливом фінансових чинників. Фінансова система країни функціонує недостатньо ефективно та не реалізує багатьох своїх базових функцій у підтриманні і забезпеченні належного поступу національного господарства та виконанні державою соціальних завдань і гарантій. За більшістю її складових наявні критичні недоліки. В рамках бюджетної системи — це проблеми формування дохідної частини бюджетів, надмірний рівень перерозподілу ВВП через державний бюджет, нераціональність міжбюджетних відносин та значна частка зовнішніх запозичень для покриття дефіциту бюджету; грошово-кредитної системи — надмірність грошової маси, висока вартість кредитних ресурсів та інфляційні процеси; валютної складової — девальвація вітчизняної грошової одиниці, обмеженістю міжнародних резервів та критична маса ва-

лютних депозитів; боргової складової — критичне зростання рівня зовнішнього, внутрішнього та загальнодержавного боргу; розвитку страхового ринку — його малі обсяги та ділова активність, роль в економіці і суспільстві; банківського сектору — складність доступу до пропозиції кредитного ресурсу та висока залежність від іноземного капіталу.

Водночас їх усунення можливе шляхом реалізації дієвих фінансових механізмів та інструментів, що забезпечуватиме більш збалансований і комплексний соціально-економічний розвиток України.

Розділ 2

Особливості та прикладні інструменти вирівнювання дисбалансів видатків місцевих бюджетів

2.1. Організаційні засади формування видатків місцевих бюджетів

Бюджетне регулювання у сфері видатків є важливою складовою фінансової політики, яка суттєво впливає на соціально-економічний розвиток адміністративно-територіальних одиниць та держави у цілому, на створення відповідних умов для оптимальної структурної перебудови економіки, збереження та розвитку людського і соціального капіталу.

Обсяг і структура бюджетних видатків відображають пріоритети державного фінансування розвитку на відповідному етапі соціально-економічного поступу, ступінь децентралізації бюджетної системи, рівень життя населення, економічні аспекти розвитку територій, а також дають уявлення про пріоритети суспільного розвитку в майбутньому. Роль бюджетних видатків не обмежується тільки фінансовим забезпеченням функцій держави, вони є потужним важелем регулювання та стимулювання різних сфер державного механізму в територіальному, галузевому аспектах та у розрізі різних територіальних груп населення.

Все більшої актуальності набувають питання формування видаткової частини бюджету відповідно до визначених пріоритетів розвитку економіки, необхідності підвищення ефективності управління такими ресурсами, досягнення результативності від здійснення бюджетних видатків на всіх стадіях бюджетного процесу.

Сучасний стан соціально-економічного поступу України потребує посилення ролі органів місцевого самоврядування у комплексному гармонійному розвитку територій, особливо щодо вирівнювання відставань у обсягах, рівні, структурі та ефективності видатків місцевих

бюджетів як важливої передумови збалансованого розвитку на мезорівні та субрегіональному рівні. Це зумовлює необхідність пошуку органами місцевого самоврядування дієвих інструментів управління бюджетними коштами регіонів, удосконалення методів використання бюджетних ресурсів адміністративно-територіальних утворень, всебічного дослідження суті та структури видатків місцевих бюджетів.

Дослідження теоретичних і прикладних аспектів формування і використання бюджетних коштів на місцях для задоволення потреб громади через механізм формування відповідних видатків висвітлені у працях багатьох науковців і практиків, зокрема таких, як І. Ткачук, К. Павлюк, З. Перун, О. Василик, В. Федосов, С. Ковальчук, І. Форкун, Н. Шевчук та ін. Проте більшість авторів дефініцію видатків місцевих бюджетів формують через загальне визначення видатків, недостатньо звертається увага на дослідження суті та структури саме видатків місцевих бюджетів, обґрунтування теоретико-прикладних засобів усунення дисбалансів видатків місцевих бюджетів.

Видатки місцевих бюджетів відображають ступінь децентралізації влади, адже характеризують обсяги задоволення потреб населення певного адміністративно-територіального утворення, пріоритети його соціально-економічного розвитку. Місцеві видатки є інструментом досягнення справедливості у процесі надання певних благ з метою забезпечення граничного рівня добробуту кожного громадянина. Тому аналіз суті видатків місцевих бюджетів, їх складу та частки окремих їх видів у сукупному обсязі видаткової частини місцевих бюджетів потребує детального дослідження.

Видатки місцевих бюджетів є важелем регулювання і стимулювання розвитку різноманітних сфер економіки регіону в територіально-галузевому аспекті та з позицій задоволення потреб різних соціальних груп населення. Видатки місцевих бюджетів яскраво віддзеркалюють їх значення у функціонуванні місцевого господарства, утриманні об'єктів соціально-культурного призначення, проведенні інвестиційної політики, здійсненні соціального захисту населення, охороні навколишнього природного середовища. Видаткова частина місцевих бюджетів відображає розвиток адміністративно-територіальної одиниці та визначає напрями використання акумульованих у відповідному бюджеті ресурсів.

Однак у сучасній економічній літературі недостатньо акцентується увага на дослідженні теоретичних питань щодо визначення суті видатків місцевих бюджетів. Зазвичай дефініцію видатків місцевих бюджетів формують через загальне визначення видатків. Частково можна погодитися з такою позицією, проте слід розмежувати ці поняття, адже специфіка видатків місцевих бюджетів полягає у тому, що в них закладена частина видатків, яка не фінансується з державного бюджету, тому вони відіграють визначальну роль у задоволенні потреб соціально-економічного розвитку територій.

У Бюджетному кодексі України не досить чітко визначається поняття видатків місцевих бюджетів. Так, відповідно до нього «видатки місцевих бюджетів включають бюджетні призначення, встановлені рішенням про місцевий бюджет, на конкретні цілі», а бюджетне призначення трактується як «повноваження, надане головному розпоряднику бюджетних коштів..., що має кількісні та часові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування»⁴. Отже, у цьому нормативному документі видатки місцевих бюджетів узагалі розглядаються через призму функцій визначених установ і не сприймаються як окреме поняття. Натомість детальний перелік видів видатків місцевих бюджетів у Бюджетному кодексі України дається виключно за функціональною класифікацією. К. Павлюк стверджує, що видатки місцевих бюджетів безпосередньо пов'язані з інтересами широких верств населення й суттєво впливають на загальні соціальні процеси у державі й насамперед на рівень добробуту населення, освіченості, забезпеченості медичними послугами, а також послугами в галузі культури, спорту, соціальної захищеності на випадок непередбачуваних обставин⁵.

Досить узагальнено поняття видатків місцевих бюджетів трактують А. Бабич та Л. Павлова, розуміючи під видатками місцевих бюджетів економічні відносини, що виникають у зв'язку з фінансуванням власних і делегованих повноважень місцевих органів влади⁶.

⁴ Бюджетний кодекс України : від 08.07.2010 р. № 2456-VI : Офіційний текст. — К. : Атіка, 2010. — С. 33.

⁵ Павлюк К.В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України : монографія / К.В. Павлюк. — К. : НДФІ. — 2006. — С. 153.

⁶ Павлюк К.В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України : монографія / К.В. Павлюк. — К. : НДФІ. — 2006. — С. 39.

На думку І. Запатріної, «видатки місцевих бюджетів — це економічні відносини, які виникають у зв'язку з розподілом централізованих коштів, що перебувають у розпорядженні відповідних органів влади, та децентралізованих коштів, які є власністю місцевих органів влади»⁷.

Н. Шевчук вважає, що «видатки місцевих бюджетів — це економічні відносини, які виникають між суб'єктами господарювання з приводу розподілу та використання грошових фондів місцевого самоврядування за цільовим і територіальним призначенням з метою розвитку адміністративно-територіальної одиниці та задоволення суспільних потреб»⁸. Це визначення досить вдале, оскільки органічно відтворює суть поняття видатків місцевих бюджетів, а також їх роль у розвитку конкретного територіального утворення. Проте на перше місце автор висуває розподіл наявних бюджетних ресурсів, тобто визначає видатки як похідну від доходів.

За визначенням вітчизняного науковця М. Гапонюка видатки місцевих бюджетів — це економічні відносини, які виникають у зв'язку з розподілом централізованих коштів, що перебувають у розпорядженні відповідних органів влади, та децентралізованих коштів, які є власністю місцевих органів влади⁹.

К. М. Владимиров вважає видатки місцевих бюджетів економічними відносинами, «що виникають у зв'язку з фінансуванням власних і делегованих повноважень місцевих органів влади»¹⁰.

Т. М. Рева зауважує, що «видатки місцевих бюджетів включають бюджетні призначення, встановлені рішенням про місцевий бюджет, на конкретні цілі, що пов'язані з реалізацією програм»¹¹.

⁷ Запатріна І. В. Удосконалення процесів контролю за ефективним використанням бюджетних коштів в Україні / І. В. Запатріна // Економіко-математичне моделювання соціально-економічних систем. — 2007. — № 12. — С. 21.

⁸ Бюджетний кодекс України : від 08.07.2010 р. № 2456-VI : Офіційний текст. — К. : Атіка, 2010. — С. 203.

⁹ Дем'янишин В. Проблеми сутності та складу видатків місцевих бюджетів / В. Дем'янишин, А. Тулюлюк // Світ фінансів. — 2008. — Вип. 3 (16). — С. 136.

¹⁰ Владимиров К. М. Місцеві фінанси : навч. посібник / К. М. Владимиров, Н. І. Чуйко, О. Ф. Рогальський. — Херсон : Олді-плюс, 2006. — С. 34.

¹¹ Рева Т. М. Місцеві фінанси : навч. посібник / Т. М. Рева, К. Ф. Ковальчук, Н. В. Кучкова. — К. : Центр учбової літератури, 2007. — С. 57.

«Бюджетні видатки слугують джерелом отримання благ як безпосередньо населенням, так і суб'єктами господарської діяльності», — наголошує О.П. Кириленко¹².

На нашу думку, головну роль у формуванні економічних відносин щодо створення та використання місцевих бюджетів відіграють видатки, тобто потреба в ресурсах формує необхідність їх акумулювання. Тому вважаємо за доцільне видатки місцевих бюджетів трактувати як економічні відносини, які виникають між суб'єктами господарювання та органами місцевої влади для забезпечення розвитку адміністративно-територіальної одиниці та задоволення потреб відповідної громади через розподіл і використання грошових фондів місцевого самоврядування за цільовим призначенням.

Місцеві видатки класифікують за різними ознаками (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Напрями класифікації місцевих витатків

Відомо, що економічна класифікація витатків деталізує використання коштів за їх предметними ознаками (заробітна плата, відрахування, всі види господарської діяльності, виплати населенню та інші категорії). Такий розподіл дає можливість виокремити захищені статті бюджету та забезпечує єдиний підхід до всіх отримувачів з позиції виконання бюджету.

За економічною класифікацією видатки, як правило, поділяють на поточні та капітальні. Поточні здійснюються з бюджетів на фінансування мережі закладів, установ, підприємств, організацій та органів, які діють на початок бюджетного року, а також на фінансування заходів із соціального захисту населення, фінансування бюджетних програм тощо. Капітальними вважають видатки бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, фінансування

¹² Місцеві фінанси : підручник / [за ред. О.П. Кириленко]. — К. : Знання, 2006. — С. 198.

капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення, структурної перебудови як комунального, так і народного господарства. Сюди відносяться також субвенції та інші видатки, пов'язані з розширеним відтворенням.

Функціональна класифікація дає змогу відстежувати й аналізувати зміну державних видатків різного функціонального призначення та прогнозувати наступні видатки. Вона має такі рівні деталізації: розділи, в яких визначаються видатки бюджетів на здійснення відповідно загальних функцій держави та органів місцевого самоврядування; підрозділи та групи, в яких конкретизується спрямування бюджетних коштів на здійснення відповідно функцій держави та органів місцевого самоврядування. Запровадження функціональної класифікації видатків бюджету здійснено з метою приведення її у відповідність з міжнародними стандартами.

Звернімо увагу, що Г. Сукрушева пропонує агрегування видатків місцевих бюджетів за функціональною класифікацією (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Класифікація видатків місцевого бюджету¹³

Агреговані видатки	Об'єкти фінансування
Адміністративні видатки	Органи місцевого самоврядування, природоохоронна діяльність
Соціальні видатки	Освіта, охорона здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення, культура і мистецтво, засоби масової інформації, фізична культура і спорт
Економіка та інфраструктура	ЖКГ, транспорт і будівництво, дорожнє господарство, ліквідація надзвичайних ситуацій, обслуговування внутрішнього боргу, охорона навколишнього природного середовища, цільові фонди, бюджетні позички, нерозподілені кошти

За програмно-цільовою класифікацією видатки бюджетів поділяються за відповідними бюджетними програмами, що дає можливість посилити фінансовий контроль за цільовим використанням коштів бюджету.

¹³ Сукрушева Г.О. Показники ефективності бюджетних видатків / Г.О. Сукрушева // Вісник ДДФІ: Економічні науки : наук.-теорет. журнал. — 2011. — № 2. — С. 10.

Згідно з Бюджетним кодексом України передбачено такі критерії розмежування видів витатків між місцевими бюджетами:

1. Перша група — витатки на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання гарантованих послуг і які розташовані найближче до споживачів. Витатки першої групи здійснюються з бюджетів сіл, їх об'єднань, селищ, міст.
2. Друга група — витатки на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання основних гарантованих послуг для всіх громадян України. Витатки другої групи здійснюються з бюджетів міст обласного значення, а також районних бюджетів.
3. Третя група — витатки на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, які забезпечують гарантовані послуги для окремих категорій громадян або реалізацію програм, потреба в яких існує у всіх регіонах України. Витатки третьої групи здійснюються з обласних бюджетів.

У розрізі зведеного бюджету витатки місцевих бюджетів поділяються на:

- витатки загального фонду — на утримання державного управління, освіту, охорону здоров'я, соціальний захист і соціальне забезпечення, культуру і мистецтво, фізичну культуру і спорт, витатки на місцеву пожежну охорону, позашкільну освіту, місцеві програми з розвитку фізичної культури і спорту, інші програми, затверджені відповідними радами;
- витатки спеціального фонду — витрати бюджету розвитку місцевих бюджетів на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання доріг місцевого значення, програми природоохоронних заходів місцевого значення та інші програми, затверджені відповідними радами.

У демократичній державі право приймати рішення щодо збирання суспільних доходів і витрачання зібраних коштів належить народу. Однак ухвалення рішень у фінансовій сфері безпосередньо всією громадою можливе тільки під час проведення референдумів і трапляється дуже рідко. Права визначати напрями витрачання суспільних коштів громадяни делегують своїм представникам в органах

державної влади та місцевого самоврядування. Тому рішення про використання бюджетних ресурсів у демократичній країні ухвалюють політики, обрані громадськістю.

Під час розподілу бюджетних ресурсів політики дуже часто не наводять аргументованих пояснень стосовно напрямів витрачання коштів. Ще на початку ХХ ст. Ф. Нітті зауважив, що багато фінансистів відмовляються розглядати питання про державні видатки, оскільки вони, на їх думку, повинні цікавити політику, а не фінансову науку. В таких умовах обмежуються сферою бюджетних надходжень та їх впливом на економічне життя. Цей підхід Ф. Нітті справедливо вважав помилковим, адже доходи і видатки бюджетів розглядати незалежно одні від одних немає сенсу¹⁴.

Видатки бюджету в демократичному суспільстві обов'язково мають бути засобом задоволення колективних потреб населення. Джерелом їх забезпечення можуть бути видатки центрального бюджету держави або місцевих бюджетів. Для того, щоб з'ясувати, які витрати доцільно здійснювати з місцевих бюджетів, потрібно дослідити їх роль у реалізації функцій суспільних фінансів (рис.2.2).

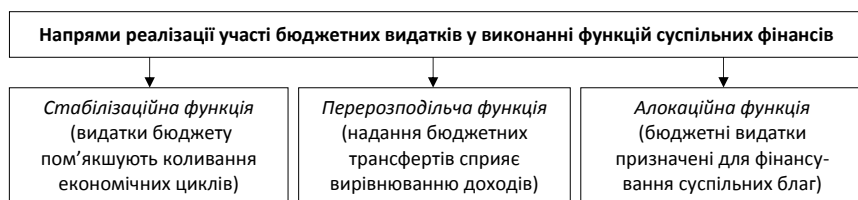

Рис. 2.2. Головні функції суспільних фінансів, що реалізуються за допомогою бюджетних видатків¹⁵

Вважаємо, що стабілізаційна функція суспільних фінансів полягає у тому, щоб шляхом зміни доходів та видатків бюджету зменшувати негативні наслідки коливання амплітуди економічних циклів. Помірне збільшення бюджетних видатків у період спаду економіки стимулює сукупний попит, що позитивно впливає на динаміку економічних індикаторів. Можливість реалізації стабілізаційної

¹⁴ Місцеві фінанси : підручник / [за ред. О.П. Кириленко]. — К. : Знання, 2006. — С. 205.

¹⁵ Місцеві фінанси : підручник / [за ред. О.П. Кириленко]. — К. : Знання, 2006. — С. 198.

функції фінансів на місцевому рівні в умовах відкритості місцевих економік є досить обмеженою. Адже, коли відбувається вільний рух товарів, капіталу та робочої сили в межах усієї країни, стимулювання економічного зростання на певній території пошириться на економіку інших регіонів, що значно послабить вплив місцевої бюджетної політики.

Стабілізація економічної системи держави за допомогою інструментарію суспільних фінансів ефективна за умови узгодження фінансової й грошово-кредитної політики. Якщо у країні є єдина грошово-кредитна система, а місцеві економіки відкриті одна для одної, реалізація стабілізаційної функції за допомогою витатків місцевих бюджетів буде неефективною. Тому такі витатки доцільно закріпити за державним бюджетом. Ефективність витатків місцевих бюджетів, спрямованих на стабілізацію економічного розвитку, є меншою ще й тому, що у період економічного спаду відбувається зменшення обсягу надходжень цих бюджетів одночасно зі зростанням частки витатків соціального призначення. У цих умовах обмежені можливості дохідної бази місцевого самоврядування не дають змоги збільшувати потрібні витатки з метою стабілізації й покращення економічної ситуації.

Зауважимо, що сутність перерозподільчої функції фінансів полягає у тому, щоб за допомогою прогресивного оподаткування, з одного боку, та надання трансфертів населенню, з іншого, зменшити нерівність доходів членів суспільства. Перерозподільчі заходи вживаються з метою недопущення істотних відмінностей між особами з високими та низькими статками. Зниження рівня бідності і є одним із засобів досягнення гармонії та справедливості у суспільстві. Здійснення перерозподільчих заходів на місцевому рівні може бути пов'язане з виникненням додаткових стимулів для міграції громадян із однієї місцевості в іншу. Деякі особи, переважно найбільш вразливі, намагаються обрати для проживання ті регіони, де призначаються більші трансферти населенню. Уникнути цього явища можна завдяки встановленню загальнонаціональних параметрів бюджетних витатків на здійснення перерозподільчих заходів. Разом з тим, місцева влада оперує більш повною і достовірною інформацією про фінансове і майнове становище мешкан-

ців території, що свідчить на користь здійснення таких видатків місцевих бюджетів¹⁶.

Реалізація алокаційної функції суспільних фінансів полягає у забезпеченні населення товарами та послугами, які не може надати ринкова економіка у потрібному обсязі. Є окрема категорія суспільних благ, що у звичайних умовах не надаються суб'єктами ринкового господарства. Характерні ознаки суспільних благ: по-перше, неможливість виключення окремого споживача від їх споживання, або наявність значних витрат, пов'язаних із таким виключенням; по-друге, надання послуги додатковому споживачу не збільшує витрати. Добровільне об'єднання громадян із метою забезпечення таких благ практично неможливе: завжди виявляться особи, які не бажатимуть брати участь у їх фінансуванні, однак відлучити їх від користування послугами буде неможливо. Відтак, єдиним джерелом забезпечення цих послуг є бюджет.

За рахунок бюджетних коштів фінансується надання не тільки суспільних, але й окремих приватних благ. У разі самостійного прийняття приватними особами рішень щодо придбання останніх вигоди від їх отримування можуть оцінюватися необ'єктивно. Це призведе до того, що обсяги виробництва та споживання благ, які мають неабияку суспільну значущість, будуть недостатніми. Тому вважається, що в окремих випадках інтереси громадян відомі державі краще, ніж самим особам, і широкий спектр видатків має здійснювати безпосередньо держава, а не приватні особи. Прикладами таких послуг можуть бути базова освіта, перша медична допомога, послуги бібліотек тощо.

Фінансування суспільних послуг може здійснюватися за рахунок видатків як державного, так і місцевих бюджетів. Тому суспільно важливим є вирішення проблеми розподілу повноважень на здійснення видатків між різними рівнями бюджетів. Основний принцип розмежування видаткових зобов'язань між центральною владою та місцевим самоврядуванням сформулював ще у середині XVIII ст. А. Сміт, який зазначав: «Витрати, що мають місцеве чи обласне значення, мають покриватися з місцевих чи обласних доходів і не об-

¹⁶ Місцеві фінанси : підручник / [за ред. О.П. Кириленко]. — К.: Знання, 2006. — С. 200.

тяжувати собою загальний дохід суспільства. Несправедливо, аби суспільство в цілому давало кошти на оплату витрат, здійснених на користь лише однієї частини цього суспільства»¹⁷.

Наприкінці ХХ ст. Р. Масгрейв, підтверджуючи правильність запропонованого принципу, зауважив: «Забезпечення суспільних послуг має визначатися і оплачуватися тими, хто отримує від них вигоду. Суспільні блага і послуги, користь від яких має все населення країни, мають формуватися і оплачуватися централізовано, тоді як ті, що поширюються на якийсь певний регіон, мають забезпечуватися на місцевому рівні»¹⁸. У вирішенні питання фінансування суспільних послуг за рахунок бюджетних коштів слід зважати на те, що при централізованому підході є можливість повніше враховувати інтереси споживачів, а при переході до централізованого забезпечення — знизити вартість послуг. Можна навести також інші переваги та недоліки централізації або децентралізації бюджетних витратків (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Переваги та недоліки забезпечення суспільних послуг
за рахунок місцевих бюджетів¹⁹**

Переваги, які отримують від закріплення витратків за місцевими бюджетами	Умови, які утруднюють здійснення витратків із місцевих бюджетів
<i>1. Відмінності у смаках</i>	<i>1. Економія на масштабі</i>
Чим менша територіальна одиниця, тим однорідніші смаки людей, які проживають на цій території	Для окремих суспільних благ збільшення кількості їх споживачів спричиняє зниження витрат виробництва на одного споживача
<i>2. Доступ до інформації</i>	<i>2. Регулювання зовнішніх ефектів (екстерналій)</i>
Інформація про локальні потреби в суспільних благах доступніша для місцевих органів влади; витрати на її отримання менші. Наприклад, потребу території в шляхах місцевого значення простіше визначити на місцевому рівні	При наданні суспільних благ на локальному рівні не враховуються зумовлені ними зовнішні ефекти, тобто не беруться до уваги всі вигоди або втрати від їх виробництва. Це призводить до перевиробництва або недовиробництва благ

¹⁷ Місцеві фінанси : підручник / [за ред. О.П. Кириленко]. — К. : Знання, 2006. — С. 203.

¹⁸ Місцеві фінанси : підручник / [за ред. О.П. Кириленко]. — К. : Знання, 2006. — С. 205.

¹⁹ Місцеві фінанси : підручник / [за ред. О.П. Кириленко]. — К. : Знання, 2006. — С. 206.

3. Стимулювання міжрегіональної конкуренції	3. Запобігання «експорту проблем» та «імпорту вигод»
У разі незадоволеності політикою місцевої влади, у тому числі й у сфері забезпечення суспільних благ, деякі мешканці цієї території можуть емігрувати в інші місця. Міграція населення створює стимули для здійснення більш ефективної місцевої економічної та фінансової політики	Місцева влада, забезпечуючи блага, може навмисно створювати умови, за яких покращується становище цієї територіальної спільноти за рахунок погіршення становища інших спільнот
4. Можливість експериментування у локальних масштабах	4. Стандартизація якості благ
Певні труднощі пов'язані з визначенням найкращого способу надання конкретного суспільного блага та з'ясування того, чи є він взагалі. Наявність у регіональної та місцевої влади права самостійно формувати політику дає змогу перевірити різні підходи і порівняти одержані результати	На центральному рівні легше встановлювати і запроваджувати в життя єдині стандарти якості суспільних благ. У той час, як попередні аргументи на користь централізації були продиктовані міркуваннями ефективності, цей аргумент пов'язаний із потребою врахування критерію рівності

При визначенні рівня бюджету, з якого потрібно фінансувати видатки для забезпечення суспільних потреб, керуються таким принципом: найбільшої ефективності у виконанні тієї чи іншої видаткової функції можна досягти, якщо вона буде закріплена за нижчим із тих рівнів влади, котрі можуть реалізувати її належним чином. Цей принцип має назву субсидіарності.

Однак є умови ефективного забезпечення суспільних благ, яких важко дотримуватися при централізованому підході. До цієї групи принципів можна віднести потребу врахування економії на масштабі. Сутність принципу в тому, що надання послуги більшій кількості споживачів зумовлює зменшення вартості цієї послуги у розрахунку на одного споживача. Однак таке зниження вартості спостерігається до певного часу. З досягненням критичного рівня вартість одиниці послуги зростає.

При забезпеченні колективних потреб населення за рахунок місцевих бюджетів є можливість повніше враховувати запити громадян, адже місцева влада максимально наближена до споживачів благ. Тому наявність більш повної та достовірної інформації про вподобання жителів регіону створює необхідні умови для надання

громадянам тих суспільних та приватних благ, яких вони найбільше потребують.

Проте при наданні послуг населенню за рахунок місцевого бюджету є можливість виникнення ситуації, коли користь від благ отримуватимуть жителі прилеглих територій. Тому слід враховувати, що надання цих послуг потрібно буде здійснювати в більших обсягах, а відповідно, більшими стануть видатки. Отже, порушуватиметься основна умова функціонування місцевих фінансів, адже бюджет наповнюватиметься за рахунок сплачених податків у певній місцевості, а користь від витраток поширюватиметься на більшу територію. Так само можуть виникати негативні наслідки для прилеглих територій, які зумовлені витратками певного регіону. Для уникнення дисбалансів у місцевих фінансах доцільно зменшувати ступінь децентралізації витраток.

Прерогатива забезпечення послуг за рахунок місцевих бюджетів полягає в тому, що, пропонуючи мешканцям різні набори суспільних благ, регіони конкурують між собою. Прагнення забезпечити кращі умови для проживання у кожному з регіонів приводить до загального поліпшення економічного та соціального становища в країні. Переваги населення виявляються під час вибору ним місця проживання.

В епоху глобалізації значення регіональних відмінностей у пропонованому наборі суспільних послуг різко зростає. В сучасних умовах суб'єкти великого бізнесу доволі легко приймають рішення про зміну місця розташування, і для того, щоб їхній вибір був на користь певної місцевості, влада має їм не тільки забезпечити доступ до кваліфікованої робочої сили, транспортної та телекомунікаційної інфраструктур, а й надати такі послуги, які дали би змогу залучати й утримувати висококваліфікований персонал. Результати досліджень мотивів міграції працівників розумової праці свідчать, що їх приваблюють такі атрибути якості життя, як різноманітність, багате культурне середовище, наявність місць для відпочинку і розваг, якісні суспільні освітні установи. Тому великого значення набувають видатки місцевих бюджетів, що є джерелом забезпечення важливих суспільних потреб, які визначають якість життя на теренах тієї чи іншої місцевості.

Надання повноважень місцевій владі здійснювати видатки загрожує виникненню ситуацій, коли одна місцевість спеціально створює умови, які поліпшують становище цієї спільноти за рахунок погіршення становища сусідніх територій. Загалом така ситуація не сприяє розвитку всіх територій. Одним із шляхів недопущення цього є перенесення такого виду видатків на вищий рівень бюджету.

Становище, коли велика кількість органів місцевого самоврядування надає певний вид суспільних послуг, сприяє пошуку кращих шляхів задоволення потреб населення, ніж монополізована система держави. Конкуренція між органами самоврядування у такому випадку стимулює появу нових видів суспільних благ і досконаліших способів їх виробництва. При цьому простіше здійснювати експерименти з удосконалення надання послуг населенню, обмінюватися позитивним досвідом у цій сфері, що сприяє підвищенню загальної ефективності суспільних видатків.

Населення, яке проживає у регіонах з достатніми податковими надходженнями, буде отримувати більші обсяги суспільних послуг у разі здійснення певного виду видатків із місцевих бюджетів. Однак є певні види послуг, які забезпечуються бюджетом, і їх доступність має бути однаковою для населення будь-якої місцевості. До них належать забезпечення освіти, охорони здоров'я, культури і т. д. У разі покладання обов'язку щодо фінансового забезпечення таких видатків на місцеві бюджети важко забезпечити дотримання єдиних стандартів якості суспільних благ. При централізованому забезпеченні суспільно важливих видатків є ефективні механізми, що дають змогу надавати такі послуги відповідно до єдиних стандартів.

При визначенні набору послуг, які фінансуються з державного або місцевих бюджетів, потрібно враховувати також можливість безперешкодного доступу до цієї послуги різних споживачів та ареал доступності благ (віддаленість території, на яку поширюються послуги від місця її надання). Наприклад, в окремих суспільних послугах, зокрема національна оборона, зовнішня політика, ареал доступності великий і поширюється на територію всієї країни. В інших послугах, які забезпечуються бюджетними видатками, ареал доступності малий — перша медична допомога, послуги дитячих садочків, початкова освіта. Для раціонального надання суспільних благ важливо, щоб послуги з мен-

шим ареалом доступності забезпечувалися з місцевих бюджетів нижчого рівня, і навпаки, суспільні блага, ареал доступності яких збігається з територією всієї країни, — з державного бюджету.

Закріплення витаткових повноважень за органами місцевого самоврядування та за органами центральної влади у кожній країні здійснюється по-різному, з урахуванням історичних особливостей країн, традицій формування дохідних джерел місцевим самоврядуванням, політики фінансового вирівнювання місцевих бюджетів. Однак є деякі види державних послуг, що майже в усіх країнах закріплені за органами місцевого самоврядування. Передусім до них належать послуги житлово-комунального господарства, місцевого громадського транспорту, пожежної охорони, охорони правопорядку, благоустрою територій. Отже, йдеться про такі витатки, які забезпечують сприятливі умови для проживання населення.

Що ж до питання віднесення інших напрямів витатків до місцевих бюджетів, то відповідь тут не настільки однозначна. Наприклад, витатки на соціальне забезпечення спрямовуються для реалізації перерозподільчої функції (пріоритет на здійснення таких витатків надано центральній владі). Для фінансування цих витатків потрібна детальна об'єктивна інформація про рівень добробуту осіб, які отримують соціальну допомогу, а краща можливість отримувати інформацію є в органів місцевого самоврядування. Тому в цьому разі повноваження щодо здійснення таких витрат можуть розмежовуватися між рівнями влади.

Забезпечення послуг освіти у зарубіжних країнах покладається на всі рівні влади. Якщо фінансування вищої освіти здійснюється переважно за рахунок бюджетів вищого рівня для забезпечення ефекту масштабу, то надання початкової та середньої освіти здебільшого здійснюється за рахунок місцевих бюджетів. Наслідком закріплення витаткових зобов'язань щодо послуг освіти за органами місцевого самоврядування може бути посилення диференціації якості цих послуг залежно від фінансової спроможності місцевих бюджетів. Для уникнення такого стану справ розвинуті країни запроваджують стандарти надання освітніх послуг, яких мають дотримуватися органи місцевого самоврядування. Крім того, вживаються заходи з вирівнювання фінансового забезпечення цього напрямку витатків на всій території країни.

Видатки на охорону здоров'я у багатьох країнах розмежовані як між приватним та державним секторами, так і між різними рівнями державної влади. Наприклад, видатки на утримання закладів першої медичної допомоги, санітарно-епідеміологічних служб зазвичай здійснюють органи місцевого самоврядування. Утримання закладів, які надають спеціалізовану медичну допомогу, здійснюються з місцевих бюджетів вищих рівнів, що дає змогу оптимізувати видатки завдяки ефекту масштабу. Видатки, котрі мають загальнонаціональне значення, такі як заходи щодо боротьби з епідеміями, запобігання поширенню інфекційних захворювань, як правило, здійснюються з центрального бюджету.

В умовах ринкової економіки, коли суб'єкти різних організаційно-правових форм мають право займатися широким спектром діяльності, послуги населенню можуть надавати держава та місцеве самоврядування в особі бюджетних установ або представники приватного сектору. Для цього владні структури можуть укладати угоди з підприємствами недержавної форми власності про надання певних суспільно важливих послуг, що оплачуватимуться за рахунок бюджету або осіб, які їх отримують.

Досвід економічно розвинутих країн дозволяє переконатися у тому, що оптимальне поєднання участі суб'єктів підприємницької діяльності та органів місцевої влади сприяє значній економії бюджетних коштів. Крім того, забезпечення конкурентного середовища у сфері надання послуг населенню призводить до підвищення якості цих послуг.

Розглядаючи теоретичні засади бюджетних видатків, слід з'ясувати принципи формування видаткової частини місцевих бюджетів (рис. 2.3).

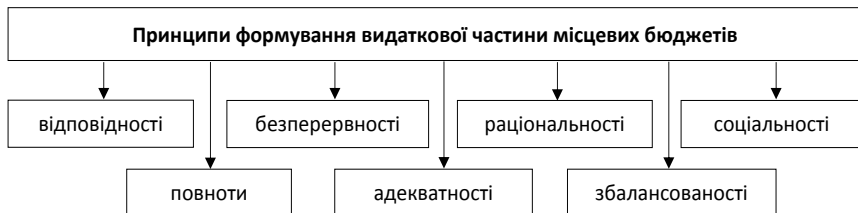

Рис. 2.3. Принципи формування видаткової частини місцевих бюджетів

Принцип відповідності є одним із основних у сфері місцевих фінансів. Сутність його полягає в тому, що закріплення видаткових зобов'язань за місцевими бюджетами має відповідати наданим органам місцевого самоврядування повноваженням визначати обсяг і структуру видатків. Тільки у разі дотримання принципу відповідності є підстави говорити про можливість використання всіх переваг децентралізованого забезпечення всіх благ.

Зміст принципу безперервності полягає в тому, що бюджетні видатки потрібно розглядати як безперервний процес руху фінансових потоків. У цьому контексті витрачання коштів бюджету, з одного боку, є кінцевим етапом руху бюджетних коштів, а з іншого, — доходами для працівників бюджетних установ, які отримують заробітну плату, виручкою суб'єктів підприємницької діяльності, котрі поставили товари та послуги для потреб бюджетних установ і т. д.

Принцип раціональності передбачає необхідність ефективного використання коштів місцевих бюджетів. Вилучаючи з приватного сектору кошти для суспільних потреб, владі щоразу слід доводити виборцям раціональність їх використання. Бюджетні видатки повинні досліджуватися на предмет їх ефективного розподілу, адже без належного оцінювання результатів діяльності суспільного сектору важко відповісти на запитання про оптимальний баланс між суспільним та приватним секторами. Предметом уваги обов'язково мають бути значні за обсягом витрати бюджету, такі як капітальні видатки. У розвинутих країнах застосовуються спеціальні методи оцінювання таких видатків. Наприклад, аналіз вигод і витрат, на підставі яких роблять висновок про ефективність можливих видатків та про доцільність їх здійснення за рахунок бюджету.

Видатки місцевих бюджетів відповідно до принципу соціальності мають спрямовуватися на вирішення безпосередніх проблем населення. Це зумовлено тим, що бюджет за своєю сутністю є суспільним фондом, що передбачає залучення громадськості до його формування, а також оприлюднення звіту про його виконання. Крім того, бюджетні кошти є основним джерелом фінансування переважної більшості об'єктів соціальної інфраструктури.

Принцип повноти означає потребу відображення всіх видатків органів місцевого самоврядування у видатковій частині відповідних

місцевих бюджетів. Якщо характеризувати принцип повноти з іншого боку, то його можна трактувати так: розпорядники та одержувачі бюджетних коштів не можуть здійснювати інші видатки, ніж ті, що передбачені у видатковій частині бюджету. Роль дотримання цього принципу полягає в доцільності обмежень з боку представницького органу влади витрат органів виконавчої влади, що є виявом демократичних відносин у суспільстві.

Видатки місцевих бюджетів повинні відповідати також принципу адекватності. Зважаючи на те, що їх обсяг і структура характеризуються значним впливом на всі сфери життєдіяльності суспільства, то заплановані бюджетні видатки повинні бути адекватні пріоритетам, які визначені у прогнозі соціально-економічного розвитку регіону. Видаткова частина бюджету має відображати рівень розвитку насамперед соціальної сфери, тобто враховувати розвиток освіти, охорони здоров'я та ін.

Принцип збалансованості застосовують як щодо формування бюджету загалом, так і стосовно окремих його складових. Перше його значення полягає в тому, що сума видаткової частини бюджету має дорівнювати доходам бюджету, а також надходженням із джерел фінансування його дефіциту. Друге значення принципу пов'язане з потребою забезпечення протягом тривалого часу пропорційного співвідношення бюджетних видатків. Вважаємо, що структурну збалансованість видатків можна розглядати у двох значеннях:

1. зовнішню збалансованість, під якою розуміють потребу забезпечення рівності окремих статей видатків певним надходженням. Необхідність дотримання цього принципу зумовлена цільовим характером окремих надходжень (наприклад, формування бюджету розвитку здійснюється у межах визначених доходів);
2. внутрішню структурну збалансованість, яка означає потребу збалансованого розподілу видатків місцевих бюджетів між окремими напрямками. Тому надзвичайно важливо забезпечити, наприклад, збалансований розподіл видатків споживання та видатків розвитку бюджету або розподіл видатків соціального та економічного спрямування і т. д.

На формування видаткової частини місцевих бюджетів визначальний вплив має сукупність повноважень, закріплених за орга-

нами місцевого самоврядування. Основним законодавчим актом, який визначає перелік повноважень органів місцевого самоврядування у нашій державі, є Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». Згідно з цим документом органи місцевого самоврядування в Україні мають як власні повноваження, так і делеговані центральною владою. Звичайно, можливості самостійно формувати видатки на виконання делегованих повноважень у органів місцевого самоврядування є обмеженими, адже параметри таких видатків великою мірою визначають органи центральної влади.

Видатки, які здійснюються з місцевих бюджетів, також можна розмежувати на видатки, які забезпечують виконання власних повноважень, та видатки, спрямовані на реалізацію делегованих повноважень. Слід зазначити, що переважна більшість фінансових ресурсів місцевих бюджетів у сучасних умовах спрямовується на виконання делегованих повноважень.

Обов'язок органів місцевого самоврядування здійснювати широкий спектр делегованих повноважень істотно звужує фінансову самостійність місцевого самоврядування, адже параметри надання послуг на виконання делегованих повноважень органами місцевого самоврядування визначає центральний уряд. Тому ця категорія видаткових повноважень місцевого самоврядування звужує їх автономність щодо забезпечення суспільних послуг і, відповідно, втрачаються переваги децентралізованого забезпечення послуг. Адже, спрямовуючи основні ресурси на видатки для реалізації делегованих завдань, органи місцевого самоврядування позбавляються можливості ефективно реагувати на потреби мешканців у суспільних благах.

Вважаємо, що в економіках, які ще не повною мірою сформували умови досконалого ринку, до яких зараз відноситься і Україна, значними недоліками організаційних засад формування видаткових зобов'язань за місцевими бюджетами є не врахування повною мірою описаних вище економічних критеріїв закріплення видатків за різними рівнями державного управління, а також наявність дублювання певних видаткових зобов'язань на всіх рівнях органів самоврядування. Потреба здійснення видатків на різних рівнях владової вертикалі спричиняє ситуацію, коли такі видатки здійснюються

в недостатніх обсягах і немає відповідального органу за стан справ у цій сфері.

Саме тому одним із перспективних напрямів удосконалення формування видаткової частини місцевих бюджетів є насамперед розширення власних видаткових повноважень місцевого самоврядування, що дасть змогу повніше врахувати потреби населення у різних регіонах. Окрім того, це сприятиме ширшому залученню громадськості до використання суспільних коштів, забезпечить підзвітність та підконтрольність державного управління та розвитку демократичних принципів у країні загалом.

Враховуючи економічні й політичні обставини, в умовах економічної кризи політика у сфері видатків покликана відігравати ключову роль. Трансформація економіки держави потребує ретельнішого аналізу стану соціального захисту населення і розробки заходів, що сприятимуть установленню раціонального балансу інтересів держави, виробників і споживачів соціальних послуг. Особливого значення набуває питання оптимального розподілу бюджетних ресурсів між напрямками соціально-економічного розвитку та забезпечення відповідності структури видатків бюджету визначеним стратегічним пріоритетам. Зазначене сприятиме посиленню позитивного впливу бюджетної політики на соціальний розвиток та економічне зростання як передумови підвищення життєвого рівня і добробуту населення.

Вагомою основою здійснення ефективної бюджетної політики є визначення її основних напрямів, спираючись на пріоритети стратегії економічного і соціального розвитку держави, засади грошово-кредитної політики та зовнішньоекономічної діяльності. Лише за таких обставин можна створити умови для виконання державою своїх функцій, підтримки фінансової стабільності в країні та досягнення економічного і соціального розвитку. Збалансованості державних фінансів та посиленню керованості розвитку економіки країни значно сприяє розробка і реалізація науково обґрунтованої державної політики у сфері бюджетних видатків. Доцільним є розвиток бюджетної системи у напрямку підвищення ефективності та результативності впливу бюджетних видатків на виконання завдань та усунення дисбалансів економічного та соціального розвитку територій держави.

2.2. Оцінювання дисбалансів у фінансуванні економічних та соціальних видатків місцевих бюджетів в Україні

Аналіз співвідношення між видатками загального і спеціального фондів міського бюджету м. Львова та бюджетів міст обласного значення Львівської області за 2011–2013 рр. (додаток 1) наочно висвітлює дисбаланс у фінансуванні видатків вищезгаданих фондів. Як відомо, загальний фонд включає видатки, які не носять цільового характеру і використовуються для фінансування поточних витрат, у той час, як спеціальний фонд акумулює кошти, що мають цільове спрямування і є основою інвестицій та забезпечення розвитку територій.

Активізація процесів соціально-економічного розвитку міст є запорукою підвищення конкурентоспроможності регіону загалом. Як бачимо, частка спецфонду бюджетах міст Львівщини протягом 2011–2013 рр. неухильно скорочувалася. Особливо негативна тенденція спостерігалася у 2013 р. Загострення дисбалансу між видатками загального та спеціального фондів засвідчує споживацькі тенденції бюджетів і нестачу коштів для розвитку та інвестування. Означений дисбаланс можна ліквідувати шляхом зміни акцентів у фінансуванні видатків місцевих бюджетів.

Порівняння таких показників, як видатки бюджетів міст Львівщини на одну особу, обсяг реалізованих послуг на одного мешканця та капітальних інвестицій на одну особу за 2013 р. (додаток 2), дає змогу зробити наступні висновки. Максимальні обсяги видатків на одного мешканця характерні для найменших міст: Моршина, Борислава та Нового Роздолу. Найнижчими видатками на одну особу характеризується Львів. Загалом міста Львівщини суттєво різняться за обсягом видатків на одну особу. Так, співвідношення між загальними видатками (м. Моршин) та мінімальними (м. Львів) склало у 2013 р. 1,55 рази. Максимальне значення обсягу послуг на одну особу характерне для Моршина та Трускавця, а мінімальне — для Нового Роздолу. Співвідношення між максимальним та мінімальним показником — 55,3 рази, що є вкрай високим. Значно різняться за містами Львівщини обсяг капітальних інвестицій на одну особу: найвищим у 2013 р. було значення показника у Моршині та Трускавці, що пояснюється розвитком санаторно-курортної сфери, а найнижчим —

у містах Дрогобичі та Самборі. Співвідношення між найвищим та найнижчим значеннями показників склало 7,6 рази, що свідчить про вкрай нерівномірне фінансування інвестицій у регіоні. Тобто проведений аналіз показує наявність критичних дисбалансів у фінансуванні видатків місцевих бюджетів, які призводять до значних відмінностей у рівнях життя жителів окремих територій у межах регіону.

Аналіз видатків місцевих бюджетів України неможливо проводити у відриві від аналізу доходів, оскільки саме порівняння доходів і видатків місцевих бюджетів дає змогу сформулювати ґрунтовні аналітичні висновки. Як відомо, доходи і видатки місцевих бюджетів входять до складу зведеного бюджету України. За результатами аналізу складу і структури доходів місцевих бюджетів, а також їх частки в доходах зведеного бюджету України (табл. 2.3 і табл. 2.4) можна стверджувати, що доходи місцевих бюджетів за 2010–2014 рр. зросли на 20,6 млрд грн, проте їх частка у доходах зведеного бюджету скоротилася на 3,4 %, що свідчить про посилення централізації доходів. Як бачимо, найбільшу частку у доходах зведеного бюджету України серед податкових надходжень місцевих бюджетів складав податок із доходів фізичних осіб. Проте, якщо у 2010 р. він повністю зараховувався до доходів місцевих бюджетів, то вже починаючи з 2011 р. його частка скоротилася до 89,8 %, а у 2014 р. складала 83,2 %. В 2014 р. у порівнянні з базовим періодом частка всіх доходів у зведеному бюджеті України (за винятком неподаткових надходжень) скоротилася, що однозначно свідчить про посилення бюджетної централізації. Натомість обсяг повноважень місцевих органів влади кожного року зростає. Тобто дисбаланс полягає у тому, що завдання і функції, що покладаються на органи місцевого самоврядування, не забезпечені фінансово, що значно ускладнює їх належне виконання. Крім того, у 2014 р. порівняно з 2013 р. скоротилися абсолютно всі податкові надходження, що значно послабило фінансову базу органів місцевого самоврядування. Загалом частка доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті коливалася з 25,6 % у 2010 р. до 22,2 % — у 2014 р. Мінімальною величина показника була у 2011 році — 21,7 % (рис. 2.4). Неоднозначними були зміни частки доходів. Так, у 2011 р. частка інших та неподаткових надходжень виявилася максимальною, а загальних доходів та неподаткових надходжень — мінімальною. Спостерігалось різке падіння частки інших надходжень у 2014 р.

Склад і частка доходів місцевих бюджетів України (без трансфертів) у зведеному бюджеті за 2010–2014 рр.

[illegible]

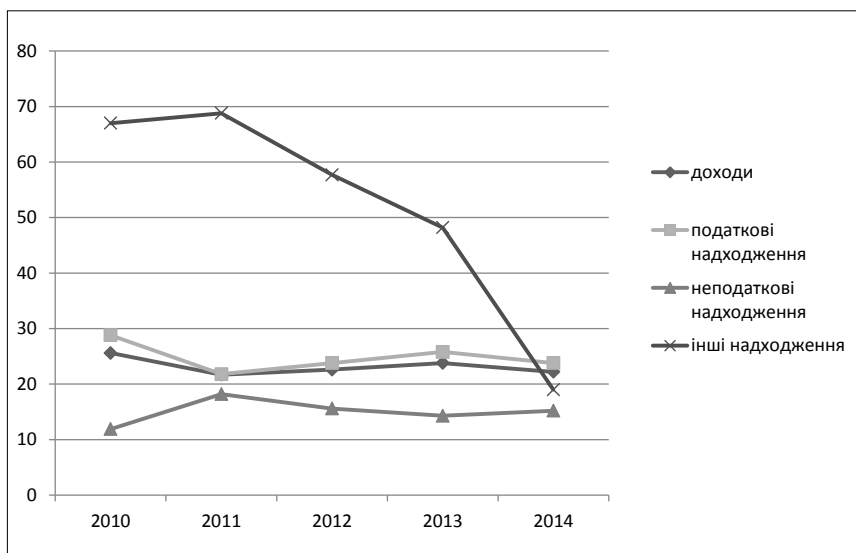

Рис. 2.4. Частки загальних доходів, податкових, неподаткових та інших надходжень місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету України за 2010–2014 рр. (%)

Загалом за всіма видами надходжень у місцеві бюджети (окрім неподаткових надходжень) у 2014 р. показники не досягали рівня 2010 р., що, безумовно, є негативним.

Найбільшу частку в доходах місцевих бюджетів займали податкові надходження (табл. 2.4). Їх частка за 2010–2014 рр. коливалася від 83,9% до 86,4%. Найменшу частку складали інші податкові надходження.

Якщо проаналізувати відхилення показників, то у порівнянні з базовим періодом у 2014 р. найвищими темпами зростали неподаткові надходження (39,8 %). Натомість інші надходження скоротилися на 63,8 %. У порівнянні з попереднім періодом доходи місцевих бюджетів 2014 р. загалом скоротилися на 3,9 %, в тому числі податкові — на 4,2 %. Неподаткові надходження зросли на 1,1 %. У табл. 2.5 наведено динаміку складу і частки видатків місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України за 2010–2014 рр. Так, загальна сума видатків за функціональною класифікацією в 2014 році у порівнянні з базовим періодом зросла на 963,6 млрд грн, а у порівнянні з 2013 р. — на 5,2 млрд грн. Загалом у порівнянні з 2010 р. усі види видатків місцевих бюджетів (крім громадського порядку та безпеки) в 2014 р. збільшилися. Натомість якщо проводити порівняння з попереднім періодом, то за багатьма позиціями видатки скоротилися: загальнодержавні функції, економічна діяльність, охорона навколишнього природного середовища, охорона здоров'я, освіта. Тобто на фоні скорочення доходів місцевих бюджетів у 2014 р. видатки продовжують зростати, отже, посилюється розбалансованість місцевих бюджетів. Вказаний дисбаланс центральний уряд урегулює шляхом перерахування міжбюджетних трансфертів, що посилює залежність місцевих бюджетів від органів державної влади.

Частка видатків місцевих бюджетів у видатках зведеного бюджету України за період 2010–2014 рр. коливалася із 40,2 % у 2010 р. до 42,7 % — у 2014 р. Найбільшу частку протягом аналізованого періоду складали видатки на житлово-комунальне господарство, охорону здоров'я та освіти. Понад третину — видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення. Значно менше складали видатки на економічну діяльність. У порівнянні з попереднім періодом у 2014 р. видатки на економічну діяльність скоротилися на 231,8 млн грн, на охорону навколишнього природного середовища — на 1614,5 млн грн, що є вкрай негативним.

Таблиця 2.5

Склад і частка витратків місцевих бюджетів (без урахування трансфертів) у зведеному бюджеті України за 2010–2014 рр.

Видатки	Роки										Абсолютні відхилення 2014 р. від	
	2010		2011		2012		2013		2014			
	Сума, млн грн	% у зведеному бюджеті	Сума, млн грн	% у зведеному бюджеті	Сума, млн грн	% у зведеному бюджеті	Сума, млн грн	% у зведеному бюджеті	Сума, млн грн	% у зведеному бюджеті	2010 р.	2013 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Загальнодержавні функції	10208,2	22,7	9878,2	19,8	10579,5	19,4	11601,1	18,8	11020,0	14,3	811,8	-581,1
Оборона	-	-	1,1	0,01	1,2	0,01	1,3	0,01	2,1	0,01	2,1	0,8
Громадський порядок, безпека	254,9	0,9	222,5	0,7	211,4	0,6	218,3	0,6	245,5	0,5	-9,4	27,2
Економічна діяльність	7802,4	17,8	12352,5	21,6	12981,4	20,8	9458,6	18,6	9226,8	21,1	1424,4	-231,8
Охорона навколишнього природного середовища	579,7	20,2	882,3	22,7	1162,5	21,9	999,2	17,9	884,7	25,4	305,0	-114,5

Продовження табл. 2.5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
ЖКГ	4586,9	84,5	8355,1	96,3	19679,9	98,1	7607,8	98,7	17697	99,4	13110,1	10089,2
Охорона здоров'я	35986,3	80,4	38737,8	79,1	47095,4	80,6	48689,4	79,1	46569,3	81,5	17539,3	-2120,1
Духовний та фізичний розвиток	6359,8	55,2	6924,4	64,4	8151,2	59,8	8549,3	62,6	8985,3	64,8	3871,8	436,0
Освіта	51018,5	63,9	59020,8	68,4	71317,7	70,2	74595,6	70,7	71431,7	71,4	28583,8	-3163,9
Соціальний захист та соціальне забезпечення	35223,6	33,7	41894,5	39,7	50052,5	39,9	56515,3	39,0	57446,4	41,6	30188,9	931,1
Видатки	152020,3	40,2	178269,1	42,8	221232,8	45,2	218236,1	43,1	223508,8	42,7	96366,6	5272,4

Як можемо спостерігати за результатами аналізу складу і структури видатків місцевих бюджетів України (табл. 2.6), загальна сума видатків місцевих бюджетів України у 2014 р. у порівнянні з базовим періодом зросла на 47 %, а у порівнянні з 2013 р. — лише на 2,4 %. Зростання за період 2010–2014 рр. спостерігалось за всіма статтями видатків (крім громадського порядку і безпеки), причому найвищими темпами зростали видатки на ЖКГ (у 3,8 рази), соціальний захист і соціальне забезпечення (на 63 %), на охорону здоров'я (29,4 %), духовний і фізичний розвиток (на 41,3 %) та на економічну діяльність (18,3 %). За період 2013–2014 рр. ситуація значно погіршилась. Як бачимо, спостерігається зниження темпів зростання низки статей видатків. Зокрема, видатки на економічну діяльність знизилися на 2,5 %, на охорону природного навколишнього середовища — на 11,5 %, на охорону здоров'я — на 4,4 %, та на освіту — на 4,3 %.

Проведені розрахунки засвідчують те, що в останні роки акценти робилися лише на споживацькі потреби населення, натомість бюджетному стимулюванню розвитку економіки та забезпеченню належних капітальних вкладень не надавалося важливого значення, а це неприпустимо, оскільки забезпечення розвитку економіки в майбутньому сприятиме покращенню соціального забезпечення населення, сформує сприятливий ґрунт для збільшення соціальних виплат, покращення якості надання послуг із освіти, охорони здоров'я і т. д.

Щодо структури видатків місцевих бюджетів України, то найбільшу частку займають видатки на освіту, соціальний захист і соціальне забезпечення й охорону здоров'я. Їх частка протягом аналізованого періоду практично не змінилася. Разом з тим, частка видатків на економічну діяльність у 2014 р. навіть не досягла рівня 2010 р., що підтверджує споживацький характер бюджету.

Склад і структура видатків місцевих бюджетів України за функціональною класифікацією у 2009–2013 рр.

Видатки	Роки										2014, у % до	
	2010		2011		2012		2013		2014		2010	2013
	сума, млн грн	питома вага, %	сума, млн грн	питома вага, %	сума, млн грн	питома вага, %	сума, млн грн	питома вага, %	сума, млн грн	питома вага, %		
Загальнодержавні функції	10208,2	6,7	9878,2	5,5	10579,5	4,8	11601,1	5,3	11020,0	4,9	107,9	94,9
Оборона	-	-	1,1	0,0	1,2	0,0	1,3	0,0	2,1	0,0	-	161,5
Громадський порядок, безпека	254,9	0,2	222,5	0,1	211,4	0,1	218,3	0,1	245,5	0,2	96,3	112,4
Економічна діяльність	7802,4	5,1	12352,5	6,9	12981,4	5,9	9458,6	4,3	9226,8	4,2	118,3	97,5
Охорона навколишнього середовища	579,7	0,4	882,3	0,5	1162,5	0,5	999,2	0,5	884,7	0,4	152,6	88,5
ЖКГ	4586,9	3,0	8355,1	4,7	19679,9	8,9	7607,8	3,5	17697,0	7,9	у 3,8р.	у 2,3р.
Охорона здоров'я	35986,3	23,7	38737,8	21,7	47095,4	21,3	48689,4	22,3	46569,3	20,8	129,4	95,6
Духовний та фізичний розвиток	6359,8	4,2	6924,4	3,9	8151,2	3,7	8549,3	3,9	8985,3	4,0	141,3	105,1
Освіта	51018,5	33,6	59020,8	33,1	71317,7	32,2	74595,6	34,2	71431,7	31,9	140,0	95,7
Соціальний захист та соціалізація	35223,6	23,1	41894,5	23,6	50052,5	22,6	56515,3	25,9	57446,4	25,7	163,0	101,6
Видатки	152020,3	100,0	178269,1	100,0	221232,8	100,0	218236,1	100,0	223508,8	100,0	147,0	102,4

Аналіз розподілу основних видів витатків зведеного бюджету України між державним та місцевими бюджетами свідчить про наступне. Через місцеві бюджети перерозподіляється близько 40 % зведеного бюджету держави (від 40,2 % у 2010 р. до 42,7 % у 2014 р.). Найбільша частка витатків держави, що перерозподіляється через місцеві бюджети, належить витаткам на житлово-комунальне господарство, які майже у повному обсязі фінансуються з місцевих бюджетів. Враховуючи те, що стан ЖКГ в Україні є вкрай незадовільним, виникає потреба додаткового вливання коштів для модернізації та технічного переобладнання галузі, яке за рахунок коштів лише місцевих бюджетів здійснити нереально. Через місцеві бюджети фінансується близько 4/5 усіх витатків держави на охорону здоров'я, частка яких коливається від 80,4 % у 2010 р. до 81,5 % — у 2014 р. Частка витатків на освіту, що фінансуються з місцевих бюджетів, також має тенденцію до зростання. Так, у 2010 р. цей показник становив 63,9 %, а у 2014 р. — вже 71,4 %. В той же час різні види витатків на освіту фінансуються у неоднакових пропорціях із різних бюджетів. Так, більше 99 % витатків на дошкільну і загальну середню освіту фінансується з державного бюджету. З місцевих бюджетів фінансується значна частка витатків на соціальний захист і соціальне забезпечення. Частка місцевих витатків на ці цілі у зведеному бюджеті становила у 2010 р. 33,7 %, у 2011 р. — зросла до 39,7 %, у 2012 р. — становила 39,9 %, у 2012 р. — зросла до 39,9 %, а у 2013 р. — знизилася до 39 %, а у 2014 р. — зросла до 41,6 %. Через місцеві бюджети фінансується близько 20 % витатків зведеного бюджету на економічну діяльність (від 17,8 % у 2010 р. до 21,1 % — у 2014 р.), що є недостатнім для розбудови та якісного утримання місцевої економічної та соціальної інфраструктури. Тобто дисбаланс полягає у порушенні співвідношення фінансування соціальної та економічної сфер за рахунок коштів місцевих бюджетів.

Значні з року в рік зміни пропорцій у фінансуванні витатків між бюджетами ускладнюють якісне фінансування витатків і роблять неможливим їх стратегічне планування. Постійні зміни часток витатків місцевих бюджетів у фінансуванні різних видів економічної

діяльності та галузей потребують частої зміни методик, нормативів, зміни доходної бази місцевих бюджетів, яка на сьогоднішній день регулюється виключно за рахунок трансфертів. Чинне розмежування між бюджетами видатків за відомчим, а не за галузевим принципом призводить до різниці у фінансовому забезпеченні на душу населення видатків одного типу, що фінансуються з різних бюджетів, дублювання одних і тих самих функцій різними органами влади.

Збільшення частки фінансування видатків через місцеві бюджети відбувається в основному за рахунок делегованих видатків — на державне управління, охорону здоров'я, освіту. В той же час частка видатків, які не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів у місцевих бюджетах, залишається майже незмінною (видатки на економічну діяльність, охорону природного навколишнього середовища, житлово-комунальне господарство). Видатки, що делегуються центральною владою для фінансування з місцевих бюджетів, переважають у загальній сумі їх видатків. Це призводить до розпорошення відповідальності між центральною та місцевою владою за фінансування певної групи видатків, відсутності зацікавленості місцевої влади у повному та якісному фінансуванні видатків.

Для збільшення ефективності фінансування видатків із місцевих бюджетів доцільно передати заклади соціально-культурної сфери у підпорядкування місцевим радам на власне фінансування, закріпивши за відповідними місцевими бюджетами необхідні доходні джерела. Такими закладами є заклади охорони здоров'я, освіти, культури та деякі інші. Частка власних видатків у структурі видатків місцевих бюджетів повинна складати не менше 80 %. З іншого боку, для запобігання дублюванню функцій, коли заклади одного профілю фінансуються з різних бюджетів, доцільно, на наш погляд, передати деякі заклади соціально-культурної сфери з відомчого підпорядкування у підпорядкування місцевим радам.

Динаміка рівня доходів та видатків місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України відображена на рис. 2.5.

Так, за 2011–2013 рр. частка доходів місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету збільшилася, а частка видатків — зменши-

лася. Розрив між показниками наростає, що є негативним. У 2014 р. частка витратків теж скоротилася. Як бачимо, протягом 2010–2014 рр. частка витратків майже вдвічі перевищувала частку доходів місцевих бюджетів. Відомо, що розрив покривається за рахунок міжбюджетних трансфертів, частка яких у доходах місцевих бюджетів України перевищує 50 %.

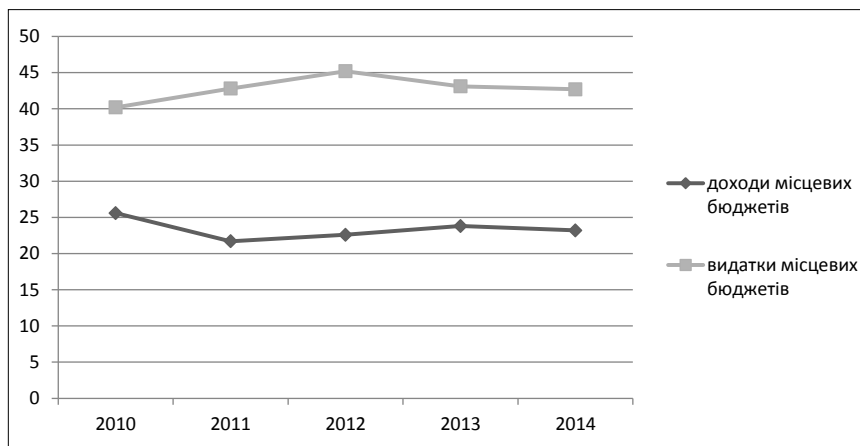

Рис. 2.5. Частки доходів та витратків місцевих бюджетів (без урахування трансфертів) у зведеному бюджеті України за 2010–2014 рр., %

Як можемо спостерігати з інформації, поданої у табл. 2.7, витатки соціального характеру в 2014 р. у порівнянні з 2010 р. зросли на 43,4 %, або на 558,4 млрд грн, а у порівнянні з попереднім роком — зменшилися на 3,9 млрд грн. Найвищими темпами зростали витатки на соціальний захист та соціальне забезпечення: у 2014 р. у порівнянні з 2010 р. вони зросли на 63 %. Темпи зростання інших витатків соціального характеру суттєво не відрізняються. Частка витратків соціального характеру у витатках місцевих бюджетів коливалася від 84,6 % у 2010 р. до 82,5 % — у 2014 р. Динаміка частки витратків соціального характеру у ВВП майже не змінилася: якщо у 2010 р. вона складала 11,9 %, то у 2014 р. — 11,8 %.

Таблиця 2.7

**Видатки місцевих бюджетів на соціальні цілі та їх рівень у загальних
видатках місцевих бюджетів України та у ВВП за 2010–2014 рр.**

Показники	Роки					Абсолютні відхилення 2014 від	
	2010	2011	2012	2013	2014	2010	2013
Видатки місцевих бюджетів соціального характеру, млн грн:							
- охорона здоров'я	35986,3	38737,8	47095,4	48689,4	46569,3	10583	-2120,1
- освіта	51018,5	59020,8	71317,7	74595,6	71431,7	20413,2	-3163,9
- духовний і фізичний розвиток	6359,8	6924,4	8151,2	8549,3	8985,3	2625,5	436,0
- соціальний захист і соціальне забезпечення	35223,6	41894,5	50052,5	56515,3	57446,4	22222,8	931,1
Разом	128588,2	146577,5	176616,8	188349,6	184432,7	55844,5	-3916,9
Видатки місцевих бюджетів, млн грн	152020,3	178269,1	221232,8	218236,1	223508,8	71488,5	5272,7
ВВП, млн грн	1082569	1316600	1408889	1459096	1566728	484159	107632
Частка видатків соцхарактеру у видатках місцевих бюджетів, %	84,6	82,2	79,8	86,3	82,5	-2,1	-3,8
Частка видатків соціального характеру у ВВП, %	11,9	11,1	12,5	12,9	11,8	-0,1	-1,1

Значне зростання показників у 2013 р. (рис. 2.6) свідчить про посилення споживацьких тенденцій бюджету, тобто це ті кошти, які «проїдаються». Зростання динаміки частки видатків соціального характеру у видатках місцевих бюджетів та ВВП мало б сенс лише при зростанні видатків місцевих бюджетів на економічну діяльність. Причому останні мали б зростати випереджаючими темпами у порівнянні з видатками соціального характеру.

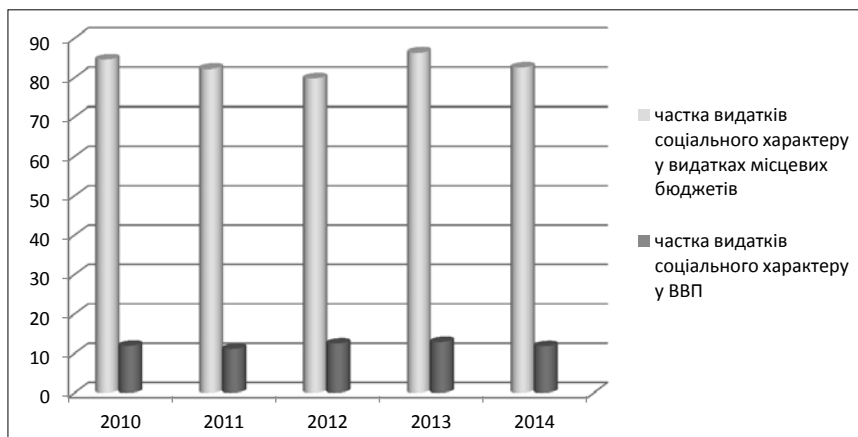

Рис. 2.6. Частки витраток соціального характеру у видатках місцевих бюджетів України та у ВВП за 2010–2014 рр., %

Таблиця 2.8

Видатки на економічну діяльність та ЖКГ та їх рівень у видатках місцевих бюджетів та ВВП за 2010–2014 рр.

Показники	Роки					Абсолютні відхилення 2014 від	
	2010	2011	2012	2013	2014	2010	2013
Економічна діяльність, млн грн	7802,4	12352,5	12981,4	9458,6	9226,8	1424,4	-231,8
ЖКГ, млн грн	4586,9	8355,1	19679,9	7607,8	17697	13110,1	10089,2
Разом	12389,3	20707,6	32661,3	17066,4	26923,8	14534,5	9857,4
Видатки місцевих бюджетів, млн грн	152020,3	178269,1	221232,8	218236,1	223508,8	71488,5	5272,7
ВВП, млн грн	1082569	1316600	1408889	1459096	1566728	484159	107632
Частка витраток на економічну діяльність та ЖКГ у видатках місцевих бюджетів, %	10,8	8,1	11,6	14,8	12,0	3,9	4,2
Частка витраток на економічну діяльність та ЖКГ у ВВП, %	1,1	1,6	2,3	1,2	1,7	0,6	0,5

Щодо рівня видатків на економічну діяльність, то, як видно з табл. 2.8 та рис. 2.7, загальна сума видатків на економічну діяльність у 2014 р. у порівнянні з 2013 р. в Україні скоротилася на 2,5 %, або на 231,8 млн грн. Частка видатків на економічну діяльність та ЖКГ у видатках місцевих бюджетів коливалася з 8,1 % у 2010 р. до 12 % — у 2014 р. Частка видатків на економічну діяльність та ЖКГ у ВВП також не стабільна. Максимального значення вона досягала у 2012 р. (2,3 %), а мінімального — у 2010 р. (1,1 %). У 2013 р. показник склав 1,2 % та знизився порівняно з попереднім періодом майже на половину. Все це свідчить про дисбаланс у фінансуванні соціальних потреб населення та капітальних вкладень для економічного розвитку територій.

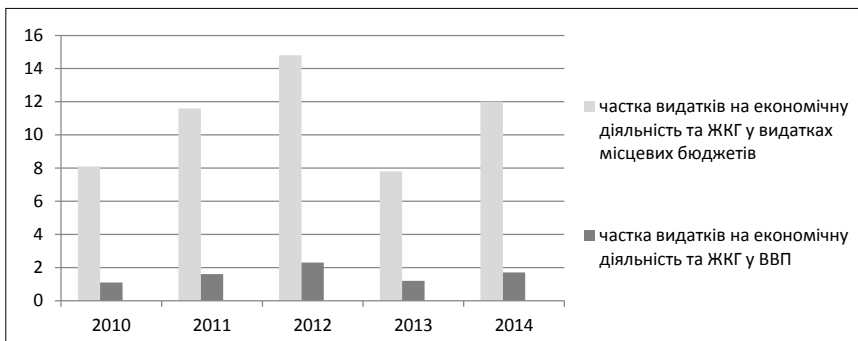

Рис. 2.7. Частки видатків на економічну діяльність та ЖКГ у видатках місцевих бюджетів України та ВВП за 2010–2014 рр., %

Як зазначалося вище, зростання видатків на соціальні цілі має сенс лише тоді, якщо належним чином проводиться фінансування економічної діяльності. Протягом останніх років в Україні намітилася тенденція до зниження обсягів капітальних видатків місцевих бюджетів. Крім того, більше половини капітальних видатків припадає на капітальний ремонт і реконструкцію, тобто на забезпечення підтримання стану об'єктів, а не розвиток територій.

Дані рис. 2.8 дозволяють констатувати, що у 2010 та 2013 рр. темпи зростання видатків місцевих бюджетів на економічну діяльність та ЖКГ перевищували темпи зростання видатків соціального характеру.

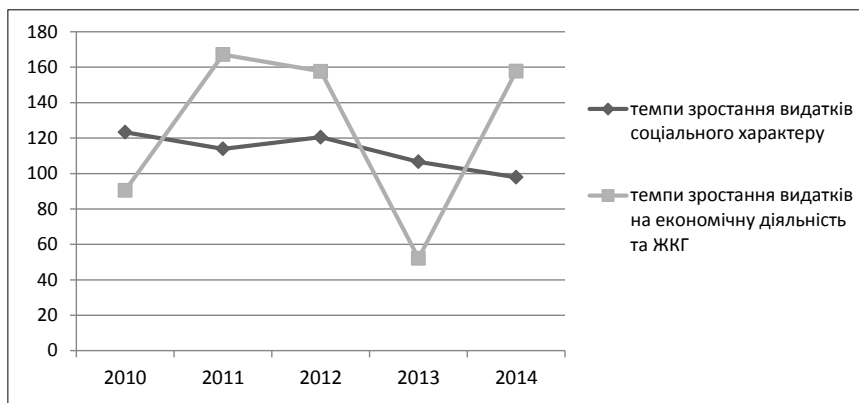

Рис. 2.8. Ланцюгові темпи зростання видатків місцевих бюджетів соціального характеру та видатків на економічну діяльність і ЖКГ в Україні за 2010–2014 рр., %

У 2011, 2012 та 2014 рр. темпи зростання видатків на економічну діяльність та ЖКГ переважали темпи зростання видатків соціального характеру. Особливо різке падіння показників спостерігаємо у 2013 р.

Проведений аналіз видатків місцевих бюджетів України дозволяє зробити такі висновки щодо їх стану, динаміки, структури і, на жаль, зростаючих характеристик посилення дисбалансів:

1. Протягом 2013–2014 рр. частка видатків місцевих бюджетів у зведеному бюджеті мала тенденцію до зменшення, що свідчить про зниження ролі місцевих бюджетів у фінансовому забезпеченні територій.
2. Найбільшу частку у видатках місцевих бюджетів займають видатки на соціальні цілі: освіту, охорону здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення, духовний та фізичний розвиток, які складають 4/5 усіх видатків; частка цих видатків у ВВП зростає протягом 2010–2013 рр. із 11,9 % до 12,9 %; у 2014 р. показник знизився до 11,8 %.
3. Протягом 2010–2014 рр. найвищими темпами зростали обсяги видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, освіту та охорону здоров'я. При цьому знизилися видатки на економічну діяльність, що вказує на дисбаланс.

4. Аналіз розподілу видатків між державним і місцевими бюджетами показує, що пропорції розподілу видатків одного типу в різні роки значно коливаються. Це ускладнює фінансування, робить неможливим стратегічне планування та загострює дисбаланси у бюджетній сфері.
5. Чинне розмежування видатків між бюджетами здійснюється за відомчим, а не за галузевим принципом, що призводить до дублювання функцій між різними рівнями влади, різного рівня фінансового забезпечення закладів однієї сфери. Для більшої ефективності планування та фінансування видатків доцільно передати відомчі заклади соціально-культурної сфери у підпорядкування місцевим радам із закріпленням відповідних фінансових ресурсів, що дають можливість зменшити дисбаланси у сфері видатків місцевих бюджетів.
6. На сьогодні у структурі видатків місцевих бюджетів держави переважають видатки, що спрямовуються на фінансування делегованих повноважень, які враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів. Така ситуація призводить до відсутності зацікавленості місцевої влади в якісному фінансуванні видатків, розподілу відповідальності за їх фінансування між центральною і місцевою владою та поглиблює дисбаланс між власними та делегованими видатками органів місцевого самоврядування.

2.3. Напрями оптимізації та підвищення ефективності видатків місцевих бюджетів України

Ефективність використання коштів місцевих бюджетів визначає результати досягнення певних цілей та завдань бюджетної політики. Крім того, ефективне використання коштів місцевих бюджетів є одним із найважливіших результатів управління місцевими бюджетами, досягнення і покращення якого сприятиме вдосконаленню механізму розподілу та використання коштів місцевих бюджетів та дозволить вирішити сучасні проблеми, що виникають і особливо

загострюються за умов недофінансування та обмеженості бюджетних коштів.

Не зважаючи на важливість питання підвищення ефективності використання коштів місцевих бюджетів України, дослідження нами законодавства та наукової літератури показало відсутність затверджені методики, чітких рекомендацій та вказівок стосовно оцінювання ефективності використання таких коштів, що є основною причиною здійснення витрат, які не приносять користь суспільству та економіці. Більше того, негативною є відсутність належного теоретико-методичного базису та практики подолання гострих дисбалансів у сфері видатків місцевих бюджетів України.

Не можна не відзначити той факт, що видатки місцевих бюджетів держави з кожним роком зростають, але причинами такого зростання є вплив рівня інфляції, затверджених показників прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати та інших чинників. Тобто саме по собі зростання видаткової частини не забезпечує ефективне використання коштів, яке досягається передусім за умови, якщо отримані результати відповідають поставленим задачам.

Таким чином, свідчити про ефективність буде покращення результатів від витрачання коштів місцевих бюджетів, а не збільшення видатків на надання відповідних послуг, а також усунення критичних дисбалансів у їх структурі. У цьому контексті слід приділити увагу вдосконаленню процесу використання коштів місцевих бюджетів України та забезпеченню прийняття обґрунтованих рішень розпорядниками бюджетних коштів для забезпечення ефективного їх використання.

Тобто наявність коштів у бюджеті є необхідною передумовою для задоволення різноманітних суспільних потреб, але не є гарантією ефективного їх використання та спрямування в найраціональнішому напрямі. Але, з іншого боку, ефективне використання коштів місцевих бюджетів є можливим лише за умов належного виконання власних та делегованих повноважень, покладених на органи місцевого самоврядування. У свою чергу, від успішного виконання власних та делегованих повноважень залежить успішне виконання місцевих бюджетів (рис. 2.9).

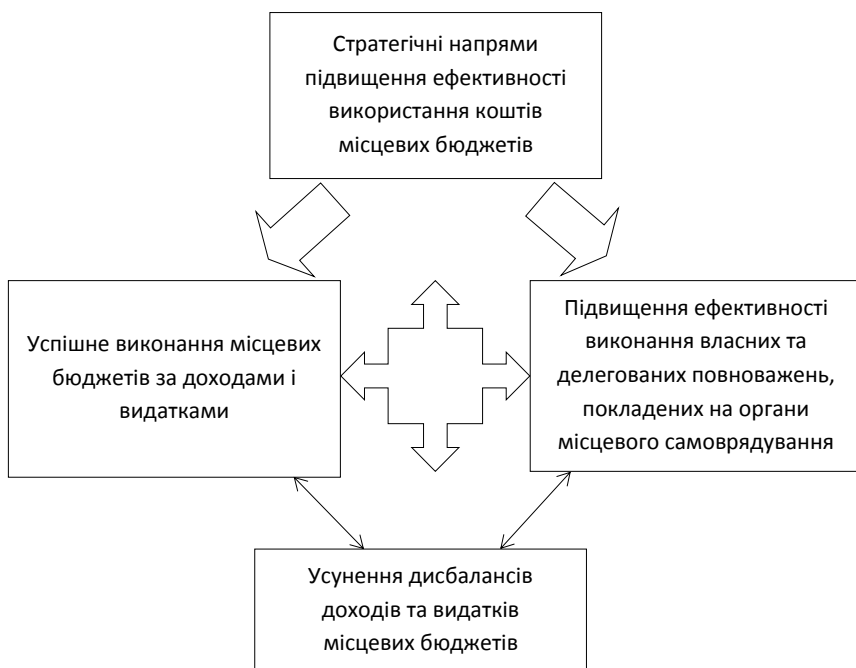

Рис. 2.9. «Ромб» стратегічних пріоритетів оптимізації та підвищення ефективності видатків місцевих бюджетів в Україні

Причиною невиконання бюджету за видатками може бути неефективне використання коштів місцевих бюджетів, але невиконання видаткової частини місцевого бюджету не означає, що кошти використані неефективно.

Проте дотримання певних процедур бюджетного процесу та повне виконання зобов'язань органами місцевого самоврядування не буде гарантом ефективного використання коштів місцевих бюджетів. Для оцінювання ефективності використання коштів місцевих бюджетів слід зосередити увагу на вирішенні таких питань: що одержує суспільство за ті кошти, які воно витрачає; чи витрачання бюджетних коштів відповідає поставленим задачам; наскільки ефективно витрачаються кошти при досягненні цілей місцевої та державної політики.

Насамперед при оцінюванні ефективності використання коштів місцевих бюджетів основні зусилля повинні бути спрямовані на те, щоб оцінити вплив політики використання коштів місцевих бюджетів на соціальний та економічний розвиток адміністративно-територіальної одиниці та країни у цілому. Таким чином, аналізуючи ефективність використання коштів місцевих бюджетів, доцільно оцінювати наслідки бюджетної політики від використання коштів місцевих бюджетів для суспільства та економіки: чи підвищується якість життя населення та відбувається збільшення темпів соціально-економічного розвитку територій.

Формулювання висновків відносно ефективності видатків місцевих бюджетів ускладнюється також відсутністю єдиної та абсолютно досконалої методики для визначення пріоритетів здійснення видатків, щоб законодавчо встановити, які статті видатків на сьогодні є пріоритетними, які проблеми на сьогодні є найбільш гострими для певного бюджету, адже завжди у процесі реалізації бюджетної політики існують найголовніші суперечності, у тому числі, наприклад, досягнення високої якості життя населення або стимулювання економічного розвитку регіонів. Для цього при виконанні завдань місцевих бюджетів органам місцевого самоврядування необхідно звернути увагу на визначення пріоритетних питань та узгодження напрямків місцевої та державної бюджетної політики. З метою ефективного використання коштів місцевих бюджетів напрямки бюджетних витрат місцевих бюджетів мають бути узгодженими з напрямками бюджетної політики держави.

Головні методи, які на сьогодні використовуються для оцінювання ефективності видатків бюджетів, відображені на рис. 2.10. Практика показує: досить часто в цих цілях використовується перший метод, що є найпростішим для проведення аналізу, проте для оцінювання ефективності необхідний більш глибокий аналіз, ніж аналіз відхилень фактично виконаних від запланованих показників. Дійсно, основою для визначення ефективності є порівняння обсягів вхідних ресурсів та отриманих результатів, проте під час оцінювання ефективності використання коштів часто плутають результативні показники та показники ефективності. Загальноприйнято вважати, що результативними показниками використання коштів місцевих

бюджетів є певні показники або динаміка відхилень цих показників протягом досліджуваного періоду.

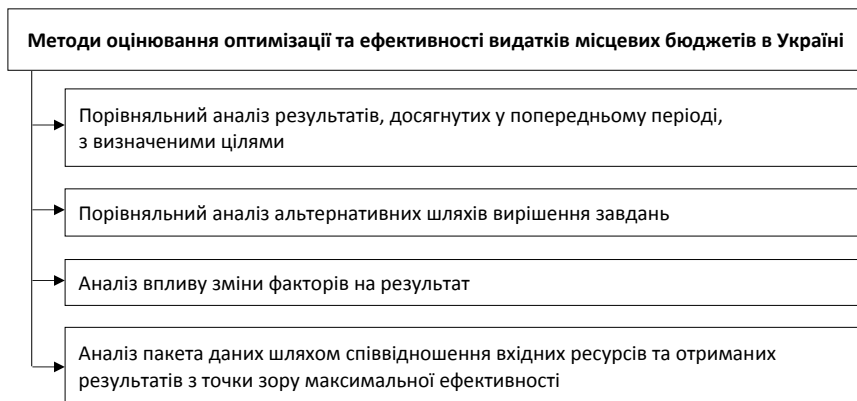

Рис. 2.10. Найбільш використовувані методи оцінювання оптимізації та ефективності видатків місцевих бюджетів в Україні

Результативні показники констатують факт або відображають підсумок, отриманий за звітний період.

На відміну від результативних показників, показники ефективності свідчать про наявність або відсутність ефекту за підсумками звітного періоду. У дослідженнях науковців поняття ефективності розглядається як результативність процесу та визначається як відношення ефекту до витрат, що обумовили й забезпечили його одержання. Причому ефект має набути максимального значення, а витрати на здійснення всіх заходів — мінімального, але не меншого, ніж рівень оптимального (допустимого) обмеження наявних фінансових ресурсів для надання суспільних послуг. У випадку здійснення оцінювання ефективності використання коштів місцевих бюджетів досліджують зв'язки між отриманим ефектом (у матеріальному, грошовому, соціальному виразі) та витраченими бюджетними ресурсами.

Потрібно наголосити на тому, що оцінювання ефективності є важливою складовою державної політики усунення дисбалансів видатків місцевих бюджетів, адже його результати можуть або під-

твердити наявність проблеми розриву в обсягах фінансування, або її спростувати через менші обсяги видатків, але їх більший ефект.

Для оцінювання ефективності використання бюджетних коштів розрахуємо обсяг видатків місцевих бюджетів та ВВП на душу населення за 2010–2014 рр. (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

**Обсяг видатків місцевих бюджетів (без урахування трансфертів)
та ВВП на душу населення в Україні за 2010–2014 рр.**

Показники	Роки					Абсолютні відхилення 2014 від	
	2010	2011	2012	2013	2014	2010	2013
Видатки місцевих бюджетів, млн грн	152020,3	178269,1	221232,8	218236,1	223508,8	71488,5	5272,7
ВВП, млн грн	1082569	1316600	1408889	1459096	1566728	484159	107632
Частка видатків місцевих бюджетів у ВВП, %	14,0	13,5	15,7	14,9	14,3	0,3	-0,6
Кількість населення, млн ос.	46,0	45,8	45,6	45,4	42,8	-2,8	-2,4
Видатки місцевих бюджетів на 1 особу, грн	3304,8	3892,3	4851,6	4806,9	5222,2	1888,4	394,0
ВВП на душу населення, грн	23534,1	28746,7	30896,7	32138,7	36605,8	12865,3	4324,9

Видатки місцевих бюджетів у розрахунку на особу, як бачимо, у 2014 р. порівняно з 2010 р. зросли на 1,9 тис грн, а у порівнянні з 2013 р. — лише на 394 грн, при тому, що кількість населення зменшилася. Тобто тенденція останнього року негативна. Як показують розрахунки, в 2014 році у порівнянні з базовим періодом темпи зростання ВВП на душу населення були нижчими, ніж темпи зростання видатків на 1 особу, що є негативним. Частка видатків у ВВП (без міжбюджетних трансфертів) в Україні у середньому є вищою, ніж у країнах із перехідною економікою, де цей показник у середньому за 2011 р. дорівнював 7,6 %, але є меншою, ніж у країнах із розвинутою економікою, де він становив 17 %. Протягом аналізованого періоду середнє значення показника в Україні складало 14,5 %.

Як видно з даних, наведених у табл. 2.10, темпи зростання видатків місцевих бюджетів протягом аналізованого періоду (за винятком 2013 року) перевищували темпи зростання доходів, що підтверджує розбалансованість бюджету. Особливо негативною була ситуація у 2014 р., коли на фоні скорочення доходів видатки місцевих бюджетів продовжували зростати, що загостило дисбаланс. Якщо порівняти темпи зростання видатків місцевих бюджетів і темпи зростання ВВП, то у 2010 та 2012 р. темпи зростання видатків переважали.

В 2014 р. у порівнянні з базовим періодом усі зазначені показники суттєво знизилися, що пояснюється несприятливим впливом політичних та економічних факторів: воєнними діями, високими темпами інфляції, падінням курсу гривні, фінансовою кризою та економічним спадом.

Таблиця 2.10

**Ланцюгові темпи зростання доходів місцевих бюджетів,
видатків місцевих бюджетів України та ВВП за 2010–2014 рр. (%)**

Показники	Роки					Абсолютні відхилення 2014 від	
	2010	2011	2012	2013	2014	2010	2013
Темпи зростання доходів місцевих бюджетів	113,3	107,6	116,3	104,3	96,1	-17,2	-8,2
Темпи зростання видатків місцевих бюджетів	119,6	117,3	124,1	98,6	102,4	-17,2	3,8
Темпи зростання ВВП	118,5	120,3	108,2	103,6	107,4	-11,1	3,8

Для здійснення оцінювання ефективності використання коштів місцевих бюджетів доцільно порівнювати два взаємозалежних показники: обсяг ВВП у цілому по Україні та видатки місцевих бюджетів за 2010–2014 рр. Для обчислення ефективності припустимо, що ВВП є ефектом (результатом), а обсяг видатків місцевих бюджетів України — витратами, які обумовили й забезпечили одержання ефекту (результату) (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

**Результати розрахунку ефективності використання коштів
місцевих бюджетів України за 2010–2014 рр.**

Показники	Роки					Абсолютні відхилення 2014 від	
	2010	2011	2012	2013	2014	2010	2013
Обсяг видатків місцевих бюджетів України (без МБТ), млн грн	152020,3	178269,1	221232,8	218236,1	223508,8	71488,5	5272,7
ВВП, млн грн	1082569	1316600	1408889	1459096	1566728	484159	107632
Ефективність	7,12	7,38	6,36	6,68	7,00	-0,12	0,32

Отримані результати ефективності свідчать про погіршення показників за 2011–2013 рр. Як бачимо, у 2013 р. показник ефективності знизився у порівнянні з 2010 р. на 0,44 п. На 0,32 п. зріс коефіцієнт у 2014 р., проте рівня 2010 та 2011 рр. він так і не досягнув. Тобто ефективність від використання коштів місцевих бюджетів знижується. На наш погляд, найскладнішою задачею для успішного проведення розрахунків є визначення розміру мінімального, але не меншого, ніж рівень оптимального (допустимого), обмеження витрат на здійснення всіх заходів.

Результати аналізу засвідчили, що показники надходжень місцевих бюджетів є меншими, ніж показники видатків. Таким чином, непідкріпленість видатків надходженнями до місцевих бюджетів зумовлює незабезпеченість місцевих бюджетів для здійснення видатків на фінансування всіх потреб. Проблема фінансової неспроможності місцевих бюджетів є основною причиною неефективного використання коштів місцевих бюджетів, адже за умов обмеженості бюджетних коштів важко ефективно задовольнити потреби й отримати найкращі результати за всіма галузями та сферами.

Крім того, проблема незабезпеченості місцевих бюджетів фінансовими ресурсами ускладнюється неефективним проведенням фінансової політики на рівні органів місцевого самоврядування.

Для забезпечення ефективного використання коштів місцевих бюджетів, у тому числі в цілях усунення окремих дисбалансів видатків місцевих бюджетів, необхідним є:

- забезпечення органів місцевого самоврядування достатнім обсягом фінансових ресурсів для організації ефективного управління економікою і соціальною сферою на місцевому рівні;
- перенесення акцентів зі збільшення обсягів видатків місцевих бюджетів для надання відповідних послуг на підвищення ефективності від витрачання коштів місцевих бюджетів шляхом удосконалення процесу їх використання та забезпечення прийняття обґрунтованих рішень розпорядниками бюджетних коштів;
- перенесення акцентів із контролю за виконанням зобов'язань органами місцевого самоврядування на забезпечення ефективності їх виконання.

Однією з основних цілей економічної політики держави є формування ефективної бюджетної системи, її орієнтація на стимулювання економічного зростання та зниження соціальної нерівності й незбалансованості. Іншими словами, ефективна система управління державними фінансами є важливим фактором сучасного стійкого економічного зростання. Крім того, управління місцевими видатками являє собою важливу частину бюджетної політики і великою мірою визначається станом бюджетного процесу, порядком планування, затвердження та виконання бюджету в частині видатків, а також контролем за його виконанням.

Перед тим, як виділяти шляхи підвищення ефективності видатків місцевих бюджетів, слід зауважити, що важливу роль при цьому має існування факту самостійності місцевого бюджету. Головні складові поняття подані на рис. 2.11.

Видатки місцевих бюджетів безпосередньо пов'язані з інтересами широких верств населення й суттєво впливають на загальні соціальні процеси в державі й насамперед на рівень добробуту населення, освіченості, забезпеченості медичними послугами, а також послугами в галузі культури, спорту, соціальної захищеності на випадок непередбачуваних обставин.

Рис. 2.11. Головні складові посилення самостійності місцевих бюджетів як передумови вирівнювання їх дисбалансів

Місцеві бюджети відіграють важливу роль у фінансуванні витатків. За нинішніх умов спостерігається стала тенденція до збільшення ролі місцевих бюджетів у фінансуванні найважливіших державних витатків, спрямованих насамперед на задоволення потреб населення. Ця тенденція є закономірною, вона відповідає процесу активізації державного впливу на економічне та соціальне життя країни, сприяє зміцненню місцевого самоврядування.

Прийняття Бюджетного кодексу України фактично законодавчо закріпило якісно нові правила формування місцевих бюджетів та відповідних відносин між центром і органами місцевої влади. Алгоритм розрахунку розмірів витатків місцевих бюджетів прив'язаний нині до конкретних кількісних показників, що захищає органи місцевого самоврядування від впливу суб'єктивних факторів у процесі прийняття рішень центральними органами влади.

У структурі доходів місцевих бюджетів частка трансфертів займає значну величину та виявляє тенденцію до зростання. Власними

(такими, що не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів) та закріпленими (які враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів) доходними джерелами забезпечується трохи більше як 50 % видатків, а можливість фінансування інших видатків залишається непрогнозованою і залежить від вищих органів влади, обсягу наданих трансфертів. Це спричиняє недостатність обсягу фінансування окремих видаткових повноважень, накопичення заборгованості за виплатами, виникнення утриманських настроїв у органів місцевої влади стосовно державного бюджету й одночасне зміцнення регулюючих важелів держави на формування місцевих бюджетів, що суперечить основоположним принципам місцевого самоврядування. Видатки на делеговані повноваження (які враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів) у більшості громад становлять до 90 % у структурі місцевих бюджетів. Більша частина видатків на делеговані повноваження місцевих бюджетів пов'язана з фінансуванням заробітної плати працівників бюджетних установ.

Значна варіативність розмірів територіальних громад приводить до певної економії фінансових ресурсів за рахунок «ефекту масштабу» для більших із них та нездатності реально надавати суспільні послуги для малих громад. Це призводить до відчутної варіації кількісних та якісних показників суспільних послуг (у першу чергу тих, які фінансуються за рахунок видатків, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів) для членів громад різних розмірів навіть після застосування процедур дотаційного вирівнювання. Дедалі частіше місцеві бюджети територіальних громад потребують додаткових трансфертів із бюджетів вищих рівнів (районного або обласного) для забезпечення розрахунків бюджетної сфери хоча б за оплатою праці та енергоносіїв. Зрозуміло, що така кричуща несамодостатність суттєвої кількості (переважно малих) громад в Україні суперечить принципу субсидіарності та унеможливорює встановлення бажаного балансу в системі видатків місцевих бюджетів держави.

Отже, для оптимізації складу і структури видатків місцевих бюджетів ефективним рішенням перш за все видається послідовне проведення адміністративно-територіальної реформи з подальшим

формуванням за рахунок інвестиційних трансфертів із державного бюджету «точок економічного зростання» на базі центрів укрупнених громад.

О. Макаренко та С. Зульфугарова під оптимальним розуміють таке розподілення коштів, яке дає змогу досягнути стану, що має мінімально можливі відмінності у досягнутому рівні розвитку регіону, що досліджується, та ідеального регіону — такого стану, коли інтегральний індекс соціально-економічного розвитку регіону буде максимальним²⁰. Автори запропонували підхід, де обрали систему критеріїв оцінювання ефективності управління регіоном, на основі яких побудовано модель оптимізації розподілу бюджетних коштів.

Із урахуванням зарубіжного досвіду видатки місцевих бюджетів повинні визначатися можливостями держави акумулювати доходи, а їх структура — відповідати чітко визначеним пріоритетам соціально-економічного розвитку регіонів зокрема та країни у цілому. Крім того, варто аналізувати окремі групи бюджетних витрат із метою виявлення можливості їх зниження та одночасного збереження (або підвищення) якості наданих бюджетних послуг.

Пріоритетним завданням регіональної бюджетної політики України в найближчі роки має стати переорієнтація видатків місцевих бюджетів на модернізацію реального сектору економіки, підвищення його ефективності, зниження матеріало- й енергомісткості.

Розуміння сутності місцевих бюджетів набуває особливої актуальності в умовах дефіциту фінансових ресурсів та необхідності вирішення соціально-економічних проблем регіонів в умовах сучасної кризи.

Ситуація, яка склалася нині в економічному розвитку нашої держави, свідчить про те, що централізація в управлінні країною та її економікою безперспективна. Без децентралізації функцій у розвитку економіки регіон не може забезпечити налагодження взаємозв'язків територіальних інтересів із загальнодержавними. Потрібен новий концептуальний підхід до аналізу ролі видатків

²⁰ Макаренко О. І. Модель оптимізації розподілення бюджетних коштів / О. І. Макаренко, С. О. Зульфугарова // Економічна кібернетика. — 2008. — № 1(49). — С. 50.

місцевого бюджету в соціально-економічному розвитку територій і розробці основних напрямків їх реформування. Обмежений фінансовий ресурс, який сьогодні не повною мірою забезпечує виконання повноважень, делегованих державою місцевим органам влади, робить необхідним не тільки перегляд податкової бази для збільшення власних доходів місцевих бюджетів, а й підвищення ефективності та результативності використання тих бюджетних ресурсів, які існують на сьогодні. Вважаємо, що без децентралізації дисбаланси видатків місцевих бюджетів в Україні лише зростатимуть, що матиме ще більш гострі негативні соціально-економічні наслідки.

Сьогодні досить гостро постає проблема вироблення дієвого механізму, який би забезпечив підвищення ефективності та раціональності використання видаткової частини місцевих бюджетів, цільове її спрямування. Запорукою цього є вдосконалення системи планування видатків місцевих бюджетів та контролю за їх використанням.

Загалом понад 91 % всіх видатків місцевих бюджетів впродовж 2010–2014 рр. спрямовувалися на поточні витрати, тобто фінансування захищених статей (оплата праці, харчування, медикаменти тощо). Така ситуація є причиною низки проблем: спрямованість бюджетних коштів на «проїдання» (адже велику частину становлять видатки на соціальний захист та забезпечення); сповільнення розвитку освіти, культури, охорони здоров'я (адже переважають поточні видатки над капітальними). Якщо ж проаналізувати рівень виконання місцевих бюджетів у 2009–2014 рр. за видатками, то варто зазначити: найвищий рівень виконання мала лише галузь охорони здоров'я — 101,36 % у 2012 р. та освіта 99,18 % у цьому ж році. Найнижчий рівень виконання спостерігався в економічній галузі — 76,57 % у 2012 р.²¹ Здебільшого така бюджетна політика розподілу видатків спрямована на виконання поточних завдань і, як наслідок, — лише на виживання держави до наступного бюджетного періоду. Успішний економічний розвиток держави по-

²¹ Матеріали експрес-випусків Державного комітету статистики України за 2010–2015 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

винен базуватися на інвестиційній основі. Незважаючи на рівень виконання місцевих бюджетів, за даними всіх контролюючих органів існують неодноразові факти розкрадання бюджетних коштів, починаючи навіть зі стадії формування бюджетних запитів. Тож, насамперед в Україні існує проблема корупції, яка спричинена недостатнім контролем та відповідальністю розпорядників бюджетних коштів. Для вирішення цієї проблеми потрібно реформувати бюджетну сферу в цілому, адже проблеми видаткової частини місцевих бюджетів з'являються не тільки у процесі розподілу, але й у процесі формування місцевих бюджетів. Перш за все потрібно реформувати законодавчо визначені соціальні пільги, оскільки значна частина коштів спрямовується у соціально-культурну сферу. Також важливо запровадити Єдиний державний автоматизований реєстр для осіб, які користуються соціальними виплатами, щоб кошти мали цільове спрямування.

Важливим аспектом є децентралізація витатків за окремими бюджетними програмами у сфері освіти, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства та енергоефективності шляхом зміни нормативно-правових актів, які встановлюють нормативи розрахунку. Найважливішим аспектом є збільшення контролю за витратами коштів та відповідальність за порушення законодавства у даній сфері.

Тут важливо вирішити головні проблеми, які стосуються законодавчого регулювання формування місцевих бюджетів у сфері надання соціальних послуг населенню. Адже у частині повноважень щодо регулювання власне соціальних послуг законодавство про місцеві адміністрації та місцеве самоврядування характеризується низкою прогалин. Сутність поняття «соціальні послуги» у законах України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації» не закріплено, незрозумілою є і роль місцевого самоврядування у визначенні стандартів соціальних послуг, виборі надавачів цих послуг тощо. У низці випадків повноваження стосовно регулювання діяльності стаціонарних закладів та установ обмежуються лише вирішенням питання про їх створення і ліквідацію, тоді як питання про можливість регулювання діяльності таких закладів залишається відкритим.

Ступінь децентралізації соціальних послуг є одним із критеріїв, що визначає готовність тієї чи іншої країни до вступу в ЄС. Проблема надмірної централізації соціальних послуг та напрями її вирішення зафіксовані у двох документах, схвалених Кабінетом Міністрів України: Концепції реформування системи соціальних послуг та Концепції реформування місцевих бюджетів. Відповідно до першого з них основними завданнями реформи системи соціальних послуг є вдосконалення управління державними видатками на соціальні послуги в напрямі підвищення раціональності їх використання, а також посилення ролі та відповідальності органів місцевого самоврядування за якість, обсяг, фінансове забезпечення, планування, організацію надання соціальних послуг, вибір надавачів цих послуг. Концепцією реформування місцевих бюджетів передбачається підвищення ефективності формування видаткової частини бюджетів через розмежування видатків на виконання делегованих і власних повноважень органів місцевого самоврядування, конкретизацію видаткових повноважень місцевих бюджетів у галузях бюджетної сфери (видатки на функціонування закладів охорони здоров'я, соціального захисту, здійснення заходів у цих сферах), перегляд складу видатків, які враховуються та не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів.

У статтях 32 та 34 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», статтях 22 і 23 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» доцільно розмежувати функції між різними рівнями регіонального (район, область) та місцевого (село, селище, місто) самоврядування у частині регулювання сфер освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення. При цьому слід враховувати положення Бюджетного кодексу України в частині переліку видатків на здійснення власних і делегованих повноважень (видатків, що враховуються та не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів). Тим самим будуть узгоджені норми законодавства, яке визначає компетенцію місцевого і регіонального самоврядування, з положеннями Бюджетного кодексу України.

Зафіксовані у зазначених статтях функції виконавчих органів самоврядування та місцевих адміністрацій слід сформулювати чіткіше. Критерієм визначення функцій повинен стати предмет регу-

лювання. Зокрема, функція соціального забезпечення членів громади має поділятися на декілька «підфункцій»: поліпшення умов проживання незахищених громадян, покращення умов праці та охорона праці, вирішення проблеми зайнятості. У наведених статтях слід чітко відмежувати функції від повноважень, через які здійснюються відповідні функції — для кожної з них у законі має бути визначено перелік відповідних повноважень. Наприклад, функція поліпшення матеріально-побутових умов соціально незахищених членів громади може передбачати право створювати для них стаціонарні заклади або надавати альтернативні послуги, визначення порядку їх діяльності, вибору надавачів соціальних послуг для цих осіб, встановлення вищих, порівняно з мінімальними державними, стандартів якості послуг тощо. Кожний рівень організації самоврядування має бути наділений відносною автономністю у здійсненні покладених на нього завдань, стандартним обсягом повноважень щодо планування, організації, регулювання (у тому числі якості), моніторингу та контролю. Окремі повноваження органів місцевого самоврядування повинні бути розмежовані по вертикалі (наприклад, ключову роль у визначенні стандартів якості соціальних послуг, виборі надавачів тощо можна відвести громадам або районам, тоді як обсяг повноважень обласних рад і облдержадміністрацій у цій сфері варто обмежити).

Оскільки закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації» не містять положень у частині компетенції самоврядування і місцевих державних адміністрацій саме в галузі надання соціальних послуг, ці закони мають бути приведені повністю у відповідність до потреб ринку соціальних послуг. Це передбачає, зокрема, надання виконавчим органам самоврядування та місцевим адміністраціям прав щодо:

1. визначення порядку організації роботи з надання соціальних послуг у стаціонарних закладах чи в будь-який інший спосіб;
2. самостійного вибору надавачів соціальних послуг, визначення процедур відбору з урахуванням вимог та обмежень, встановлених на центральному рівні;
3. формулювання на основі мінімальних державних стандартів якості послуг відповідних місцевих стандартів;

4. визначення процедури здійснення контролю за дотриманням відповідних стандартів якості.

З метою запобігання вільному розширенню компетенції центральних органів виконавчої влади в царині регулювання соціальних послуг у положеннях про міністерства слід чітко і вичерпно окреслити перелік повноважень для виконання кожного з покладених на міністерство завдань. При цьому принцип децентралізації передбачає звуження їх чисельності. У частині регулювання ринку соціальних послуг за міністерствами доцільно залишити три основні права: 1) формувати державну політику у відповідній сфері (розробляти проекти програм, законів); 2) визначати мінімальні стандарти якості соціальних послуг, інші мінімальні вимоги й обмеження; 3) контролювати дотримання саме цих мінімальних вимог.

Решту повноважень щодо власне надання послуг (регулювання діяльності закладів і установ, контроль за дотриманням місцевих стандартів якості соціальних послуг, визначення порядку використання трансферту вирівнювання тощо) потрібно передати місцевому самоврядуванню. Обмежений фінансовий ресурс, який сьогодні не повною мірою забезпечує виконання повноважень, делегованих державою місцевим органам влади, робить необхідним не тільки перегляд податкової бази для збільшення власних доходів місцевих бюджетів, а й підвищення ефективності та результативності використання тих бюджетних ресурсів, які існують на сьогодні. В таких умовах особливого значення набуває управління видатками місцевих бюджетів з метою оптимізації їх структури. Тоді аналіз внутрішньої структури місцевих бюджетів проводиться з метою визначення тих, які більшою мірою впливають на майбутні доходи бюджету. Для цього потрібно систематично проводити аналіз поточних та попередніх показників бюджету для визначення розміру його сукупних доходів, що припадають на одну грошову одиницю відповідних бюджетних видатків попереднього періоду.

У теорії та практиці використовується велика кількість методів бюджетного аналізу, котрі дають змогу оцінити стан бюджету, виявити тенденції розвитку доходів та видатків і встановити причини відхилення фактичних показників від планових. Разом із тим,

як зазначають науковці у сучасних дослідженнях, на сьогодні немає досконало розроблених методів бюджетного аналізу, які застосовуються на етапі формування проектів бюджетів. На нашу думку, доцільним буде використання показника економічної ефективності бюджетних видатків — коефіцієнта сукупної генерації доходів, що показує розмір сукупних доходів бюджету, які припадають на одну гривню відповідних бюджетних видатків попереднього періоду, який розраховується за формулою:

$$K_{ce} = \frac{D_1}{B_0} \quad (2.1)$$

де K_{ce} — коефіцієнт сукупної генерації доходів бюджету;

D_1 — сукупні доходи бюджету поточного періоду, грн;

B_0 — сукупні видатки бюджету попереднього періоду, грн.

На практиці даний коефіцієнт може бути застосований передусім на стадії планування бюджетних видатків, орієнтованих на підвищення економічної віддачі від використання коштів.

У табл. 2.12 наведені результати розрахунку коефіцієнта сукупної генерації доходів місцевих бюджетів України за 2010–2014 рр.

Таблиця 2.12

Результати розрахунку показників сукупної генерації доходів з метою оптимізації видатків місцевих бюджетів України за 2010–2014 рр.

Показники	Роки					Абсолютні відхилення 2014 від	
	2010	2011	2012	2013	2014	2010	2013
Сукупні надходження (без МБТ), млн грн	80515,8	86655,3	100813,8	105171,1	101101,1	20585,3	-4070,0
Сукупні видатки, млн грн	152020,3	178269,1	221232,8	218236,1	223508,8	71488,5	5272,7
Коефіцієнт сукупної генерації доходів	0,63	0,57	0,56	0,47	0,46	-0,17	-0,01

Як показують розрахунки, коефіцієнт сукупної генерації доходів місцевих бюджетів неухильно знижується, тобто величина дохо-

дів на одну гривню видатків зменшується. Таким чином, ефективність бюджетних видатків знижується: порівняно з базовим роком у 2014 р. показник знизився на 0,17 п.

Практика показує, що вітчизняні органи місцевого самоврядування при складанні бюджетів орієнтуються на одержання фінансової допомоги з державного бюджету, тим самим відмовляючись від оптимізації структури видатків. Тому державні органи влади, надаючи самостійність органам місцевого самоврядування у процесі формування доходів і видатків бюджетів, повинні вимагати формування такої структури, яка б у перспективі дала змогу скоротити обсяги постійної фінансової допомоги з держбюджету. Особливе значення в соціально-економічному розвитку регіону мають формування і перерозподіл фінансових потоків. Лише враховуючи специфіку кожного регіону, можна максимально використати можливості бюджету з метою вирішення економічних та соціальних проблем.

Безумовно, що кожен регіон має свою особливість, але простежується загальна тенденція: власні можливості бюджетів генерувати доходи, пов'язані зі скороченням частки в структурі бюджету таких напрямків, як державне і муніципальне управління, правоохоронна діяльність, судова влада і соціальна політика. Перспективними напрямками є використання інструментів цільових бюджетних фондів, створення умов для фундаментальних досліджень, розвитку транспорту та інформаційної структури, підтримка житлово-комунального господарства. Такий підхід дає можливість планувати витрати в таких обсягах і структурі, які забезпечили би максимальний рівень бюджетних доходів у перспективі, в тому числі і для прийняття рішень із соціальних питань.

Усунення проблеми зношеності основних фондів (у середньому 60 %), забезпечення підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки, реалізація завдань модернізації та інноваційного розвитку вимагають значних ресурсів. Так, потреби на розвиток інфраструктури у 2009–2015 рр. оцінюються в 100 млрд. дол. США, з яких найбільших капітальних інвестицій потребує енергетика — 30 млрд. дол. США, ЖКГ — 14 млрд. дол. США, охорона здоров'я, освіта і сфера соціального захисту —

9 млрд. дол. США, сільське господарство і земельна реформа — 6,5 млрд. дол. США. Значних обсягів фінансування потребують також фундаментальні дослідження, без яких неможливий прогрес у галузі науки і техніки.

В умовах фінансової кризи фінансування спрямовується лише на підтримку працездатності наявних основних фондів шляхом поточних ремонтів. Відсталість та неможливість розвитку об'єктів, що мають загальнодержавне значення, призводить до нездатності держави на належному рівні здійснювати свої функції та задовольняти суспільні потреби. Виходом зі сформованої ситуації дефіциту коштів можуть бути різні форми державно-приватного партнерства. Одна з них — концесія, яка дозволяє залучити кошти приватного інвестора при збереженні державного контролю за галузями й об'єктами, які мають стратегічне значення для економіки та безпеки України.

У світі накопичено позитивний досвід використання державно-приватного партнерства, що дає можливість не тільки скоротити витрати місцевого бюджету на утримання об'єктів комунальної власності та перерозподілити ці кошти на вирішення інших проблем, а й збільшити надходження до бюджету. На жаль, відсутність досвіду роботи з концесіонерами, недостатній контроль з боку органів місцевого самоврядування не дозволяє відчувати повною мірою позитивний ефект від такого співробітництва.

За розрахунками експертів, залучення інвестицій тільки у розвиток інфраструктури промисловості України через механізм державно-приватного партнерства дозволить зберегти близько 20 тис. наявних робочих місць і створити не менше 50 тис. нових робочих місць. Це зменшить безробіття і послабить напругу на ринку праці, скоротить видатки місцевого бюджету на соціальний захист населення.

Важливою ланкою підвищення ефективності видатків місцевих бюджетів є моніторинг результативності видатків, який проводиться з метою забезпечення оперативного управління фінансовими ресурсами, підвищення достовірності основних показників, які характеризують поточний фінансовий стан, недопущення фактів неефек-

тивного використання грошових коштів, забезпечення своєчасного фінансування видатків та виконання взаємних зобов'язань. Якщо створити взаємопов'язану загальнодержавну систему моніторингу результативності бюджетних видатків на регіональному рівні, то оцінити загальну ситуацію з бюджетним плануванням у країні можливо завдяки об'єднанню даних моніторингу територіальних органів влади.

Вважаємо, що впровадження моніторингу видатків місцевих бюджетів в Україні забезпечить формування підсистеми соціально-економічного управління на регіональному рівні через спеціалізоване проблемно-орієнтоване систематичне спостереження, організацію первинної обробки й накопичення даних, аналізу, моделювання і прогнозування фінансового стану регіону, виявлення тенденцій, закономірних змін, можливостей виникнення несприятливих і ризикових ситуацій, а також вироблення механізму їх попередження з метою інформаційно-аналітичного забезпечення стійкого, пропорційного і збалансованого фінансового стану регіонів та територій нашої держави, що слугуватиме інструментом державної політики вирівнювання дисбалансів видатків місцевих бюджетів. Методологічно сутністю моніторингу є процес збору звітної інформації та формування за запитами користувачів інформаційно-аналітичних звітів для проведення порівняльного аналізу за певний період часу планових і фактичних показників доходів і видатків місцевих бюджетів з метою аналізу оцінки прийнятих рішень і результатів їх виконання, а також обґрунтування прогнозних рішень щодо доходів і видатків на наступний бюджетний період. Таким чином, призначенням системи моніторингу доходів і видатків місцевих бюджетів є забезпечення успішної реалізації фінансової політики держави, процесу формування бюджету та ефективного використання фінансових ресурсів в усіх ланках фінансової системи. Найчастіше метою моніторингу, в тому числі фінансового стану регіонів, є інформаційно-аналітичне забезпечення розробки і прийняття управлінських рішень (рис. 2.12).

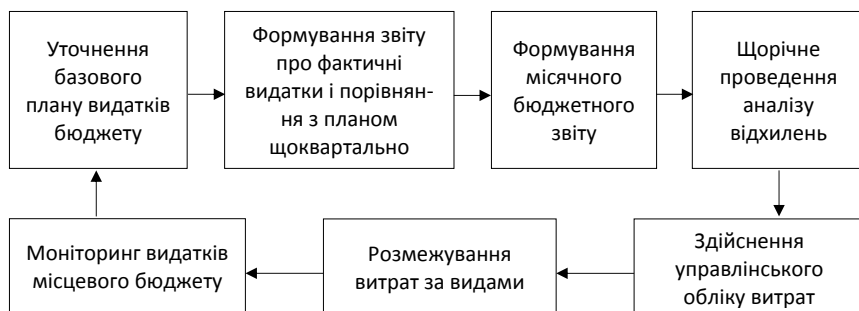

Рис. 2.12. Головні складові моніторингу як умови формування інформаційно-аналітичного забезпечення усунення дисбалансів витратків місцевих бюджетів України²²

Система моніторингу витратків місцевих бюджетів забезпечує: оперативну інформацію і підготовку інформаційно-довідкових матеріалів у режимі реального часу щодо витратків місцевих бюджетів; збереження даних в інтегрованій базі даних витратків відповідно до бюджетної класифікації України; надання дружнього інтерфейсу користувачам системи для формування запитів до інтегрованої бази даних у процесі підготовки інформаційно-довідкових звітів; доступ користувачів до системи через локальну і глобальну мережі.

Показники витрат за певний період часу в системі моніторингу в довідкових звітах можуть бути сформованими за фондами (загальний або спеціальний) чи регіонами України.

Використання моніторингу фінансового стану регіонів сприятиме визначенню проблем функціонування й розвитку регіонів і допоможе розробці необхідних заходів як на державному, так і регіональному рівні для їх усунення.

Отже, проведені дослідження дали змогу виявити такі основні дисбаланси у витатках місцевих бюджетів України: між витатками спеціальних та загальних фондів (зі значним переважанням

²² Плєскач В. Л. Концептуальні підходи щодо створення інформаційно-аналітичної системи моніторингу доходів і витатків бюджетів регіонів / В. Л. Плєскач // Фінанси України. — 2009. — № 5. — С. 41–55.

останніх); між видатками на соціальні цілі та розвиток економіки; між обсягами функцій і завдань місцевих органів влади та фінансовими ресурсами для забезпечення їх виконання; між видатками та доходами місцевих бюджетів (на фоні скорочення доходів видатки продовжують зростати); між темпами зростання видатків та темпами зростання доходів (темпи зростання останніх мали б переважати); між темпами зростання видатків на соціальні цілі та на економічні (останні мали б бути вищими); між курсом на децентралізацію бюджетної системи та зменшення частки доходів і видатків місцевих бюджетів у доходах і видатках зведеного бюджету України; між власними та делегованими видатками (на фоні зменшення власних делеговані, не підкріплені фінансово, постійно зростають).

Для усунення вказаних дисбалансів головними напрямками оптимізації та підвищення ефективності видатків місцевих бюджетів в Україні є: запровадження додаткових податків тим рівнем влади, який має дисбаланс; зменшення кола обов'язків того рівня влади, в якого виник дисбаланс, шляхом перебирання вищими органами влади частини обов'язків на себе; передача центральними органами влади частини своїх податків територіальному рівню влади, що має такий дисбаланс; надання центральною владою грантів та інших трансфертів. Крім того, для усунення відмінностей між регіонами та зменшення дисбалансів доцільно розширити спектр модифікуючих коефіцієнтів при розрахунку дотацій вирівнювання, розробити короткострокові регіональні програми інноваційно-інвестиційної діяльності, визначити найважливіші для територій напрями інвестування та запровадити систему пільг для інвесторів, які фінансуватимуть пріоритетні проекти. Неабияке значення має формування оптимальної структури видатків бюджету. Рациональний розподіл видатків бюджету за статтями повинен відбуватися з мінімальними втратами у забезпеченні рівня та якості суспільних благ та послуг за такими принципами: узгодженість нормативно-правового забезпечення, збалансованість рівнів бюджетної системи, цільове спрямування коштів із урахуванням реальної потреби, прозорість. Доцільним є запровадження результативних показників ефективності надання державних послуг, яке має відбуватися

у межах системи державного планування та прогнозування. Зменшенню дисбалансів сприятиме розширення прав місцевих органів влади, зміцнення їх бюджетної самостійності та бюджетної відповідальності. Для цього необхідно розробити механізм перерозподілу повноважень та відповідальності з управління регіональним розвитком на нижчі рівні ієрархії за принципом субсидіарності, розробити методiku визначення самодостатності регіону та механізм надання державної підтримки регіонам залежно від рівня самодостатності.

Крім того, необхідно виконати наступні завдання: оптимізувати поділ повноважень між різними рівнями органів влади; вдосконалити систему моніторингу й оцінювання використання бюджетних коштів; забезпечити фінансування витрат (освіти, охорони здоров'я, соціального захисту і соціального забезпечення) як за рахунок закріплених джерел доходів, так і трансфертних платежів; забезпечити більш чітке розмежування повноважень щодо фінансування витрат із місцевих бюджетів; підвищити ефективність управління коштами місцевих бюджетів шляхом запровадження нормативів фінансового забезпечення державних соціальних гарантій, які ґрунтуються на соціальних стандартах; розширити права місцевих бюджетів щодо здійснення бюджетних запозичень; мінімізувати частку субвенцій у структурі міжбюджетних трансфертів; розробити механізм зовнішнього фінансування частини витрат слаборозвинених регіонів; підвищити прозорість формування і виконання місцевих бюджетів шляхом розширення обсягу інформації про виконання місцевих бюджетів; віднести до делегованих видатків місцевих бюджетів видатки, розподіл яких не дає можливості фінансувати ці видатки у повному обсязі.

Одним із головних завдань щодо фінансування видатків місцевих бюджетів в Україні є поступовий перехід до децентралізації державних фінансів. За рахунок централізованих фінансових джерел повинні фінансуватися лише загальнодержавні потреби (оборона країни, утримання законодавчої та виконавчої влади, розвиток фундаментальної науки, структурна перебудова економіки), а також видатки, зорієнтовані на вирівнювання соціальної забезпеченості регіонів. Фінансові ж проблеми місцевого рівня

раціонально вирішувати за рахунок коштів відповідних місцевих бюджетів.

Пріоритетним завданням регіональної бюджетної політики України в найближчі роки має стати переорієнтація видатків місцевих бюджетів на модернізацію бюджетного сектору економіки, підвищення його ефективності, зниження матеріало- й енергомісткості. Необхідною передумовою вирішення таких завдань є перехід до системи середньотермінового бюджетного планування. Це дасть змогу оцінювати середньострокові економічні й фінансові наслідки законопроектів соціальної спрямованості й поточних бюджетних рішень, а отже, створить умови для збільшення передбачуваності бюджетної політики, серед цільових орієнтирів якої достатнє значення буде відведено усуненню дисбалансів видатків місцевих бюджетів як запоруки збалансованого соціально-економічного розвитку всіх територій держави.

Розділ 3

Загрози критичних коливань параметрів боргової безпеки та організаційно- економічні механізми їх стабілізації

3.1. Теоретико-методичні та організаційні засади управління борговою безпекою держави

Забезпечення безпеки держави та суспільства загалом завжди було і залишається центральною проблемою наукових досліджень у плані розвитку кожної країни за умов збереження її суверенітету та незалежності. Саме національна та економічна безпека відіграє важливу роль у прийнятті соціально-економічних та політичних рішень і є основою для визначення напрямів та орієнтирів подальшого розвитку держави.

Проблеми забезпечення, внутрішні та зовнішні загрози, мета та концептуальні засади державної політики щодо забезпечення національної безпеки держави у фінансовій сфері були висвітлені в Концепції забезпечення національної безпеки України у фінансовій сфері, затвердженій Кабінетом Міністрів України 15 серпня 2012 р.²³. Згідно з нею фінансова безпека включає безпеку в бюджетній сфері, у сфері управління державним боргом, гарантованим державою боргом та боргом корпоративного сектору, податковій сфері, системі фінансів реального сектору економіки, банківській сфері, сфері валютного ринку та у функціонуванні фондового ринку та небанківського фінансового сектору. Серед першочергових проблем визначено недостатньо ефективне застосування механізмів, спрямованих на нейтралізацію, мінімізацію впливу та усунення явищ і чинників, що призводять до створення зовнішніх та внутрішніх загроз національній безпеці у фінансовій сфері.

²³ Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері : Розпорядження КМУ від 15 серпня 2012 р. № 569-р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80>.

Про «слабке управління державним боргом» йшлося і у Програмі економічних реформ на 2010–2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», де зазначено, що вирішення проблем удосконалення управління державним боргом з метою підвищення фінансово-економічної безпеки національної економіки можливе тільки через покращення ефективності функціонування системи боргової безпеки, що на даний час є надзвичайно актуальним у кризовому періоді для України²⁴.

Отож, одним із першочергових завдань, що потребують вирішення в найближчий час для виходу України з сучасної боргової кризи, є забезпечення ефективної системи боргової безпеки держави.

Теоретичні та практичні аспекти щодо сутності та підвищення економічної, фінансової та боргової безпеки розглядалися у працях провідних вітчизняних та закордонних науковців. Серед них слід відзначити дослідження Дж. Кейнса, А. Сміта, Д. Рікардо, М. Фрідмена, Дж. Імбса та Р. Рансьєра, Б. Хейфеца, О. Барановського, Т. Богдан, О. Василика та С. Мочерного, О. Власюка, А. Даниленка, О. Алімова, О. Барановського, І. Бистрякова, С. Буковинського, М. Єрмошенка, А. Сухорукова, О. Царука та інших.

Водночас проблема фінансової безпеки держави на сьогоднішній день виходить за межі національних кордонів. Зростає рівень інтеграції та консолідації фінансових ринків, збільшуються обсяги переливу капіталу і посилюється інтенсивність його обігу. Нові можливості створюються зростаючою інтеграцією світових ринків капіталу, змінами в обсягах і складі фінансових потоків, а також зростанням кількості кредиторів та позичальників. Глобалізація фінансових ринків сприяє створенню більш складного фінансового середовища. Тому для збереження стабільності міжнародних грошових і фінансових систем необхідне поліпшення нормативів фінансових ринків та спостереження за ними. Отож, управління державними зобов'язаннями необхідно здійснювати з урахуванням фінансових інтересів на всіх рівнях фінансових відносин держави в межах обов'язкового дотримання саме боргової без-

²⁴ Програма економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pgf.

пеки держави. Це потребує істотного вдосконалення теоретико-методологічного базису та організаційних засад управління борговою безпекою держави.

Необхідність забезпечення боргової безпеки держави підсилюється й існуванням внутрішньої та зовнішньої заборгованості фінансових систем більшості країн світу, спричиненої дефіцитом бюджету чи потребою фінансування важливих державних програм. За такої ситуації виникає потреба в додаткових фінансових ресурсах, які отримуються завдяки емісії грошей або запозиченням всередині країни та зовні.

Погляди науковців на розуміння терміна «боргова безпека» наведено у табл. 3.1. Одним із перших українських науковців, який дав ґрунтовне трактування поняття боргової безпеки, став О. Барановський, визначення якого сформувало основу для подальших теоретичних обґрунтувань даної категорії різними авторами. Зокрема, науковець наголошує, що саме при дотриманні оптимального співвідношення між зовнішньою і внутрішньою державною заборгованістю (з урахуванням усіх критеріїв) можна забезпечити належний рівень боргової безпеки.

У визначенні боргової безпеки авторського колективу під керівництвом А. Даниленка²⁵ наголошується саме на рівні заборгованості, при дотриманні меж якої повинні задовольнятися потреби держави у фінансових ресурсах для уникнення впливу можливих загроз при виконанні її функцій в управлінні борговими зобов'язаннями, що, в свою чергу, сприятиме збереженню стійкості фінансової системи країни в межах боргової безпеки.

Як бачимо, боргову безпеку розглядають у вузькому та широкому значенні. У вузькому розумінні під даним терміном в економічній літературі більшість дослідників розуміє певний критичний рівень державної заборгованості або ж оптимальне співвідношення між зовнішнім і внутрішнім боргом із урахуванням загальної величини державного боргу і вартості обслуговування його складових.

²⁵ Фінансова політика та податково-бюджетні важелі її реалізації / [А. І. Даниленко, О. М. Алімов, О. І. Барановський та ін.] ; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. — К. : Фенікс, 2008. — 467 с.

Таблиця 3.1

Визначення поняття «боргова безпека»

Автор, джерело	Визначення поняття боргова безпека
Барановський О. І. ²⁶	Рівень внутрішньої і зовнішньої державної заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень й оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету та руйнуванням вітчизняної фінансової системи.
Богдан Т. П. ²⁷	Рівень державного й зовнішнього сукупного боргу, співвідношення між структурними складовими боргу, вартості обслуговування боргу і цільової спрямованості запозичених коштів, які забезпечують вирішення нагальних соціально-економічних потреб держави і не створюють загроз для стабільності вітчизняної фінансової системи й поступального розвитку економіки країни.
Даниленко А. І., Алимів О. М., Барановський О. І., Бистряков І. К., Буковинський С. А., Вахненко Т. П. ²⁸	Рівень державної заборгованості, який задовольняє потреби держави у фінансових ресурсах, дає змогу зберегти стійкість фінансової системи країни і, при цьому, не ставить під загрозу можливість виконання державою своїх функцій та зобов'язань щодо погашення та обслуговування боргів зокрема.
Селівєрстова І. О., Лашенко О. Ю., Шапошнікова С. І. ²⁹ ; Кравчук Н. Я., Колісник О. Я., Мелих О. Ю. ³⁰	Рівень державної внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних проблем, який дозволяє зберегти стійкість фінансової системи країни до внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечити певний рівень відносної незалежності держави, зберігаючи при цьому економічну можливість країни здійснювати виплати на погашення основної суми і відсотків, не загрожуючи втратою суверенітету, одночасно підтримуючи належний рівень платоспроможності та кредитного рейтингу.

²⁶ Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізм забезпечення): монографія / О. І. Барановський. — К. : НТЕУ, 2004. — 759 с.

²⁷ Богдан Т. П. Боргова безпека та її роль у гарантуванні фінансової стабільності / Т. П. Богдан // Вісник НБУ. — 2012. — № 4. — С. 8–15.

²⁸ Фінансова політика та податково-бюджетні важелі її реалізації / [А. І. Даниленко, О. М. Алимів, О. І. Барановський, та ін.] ; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. — К. : Фенікс, 2008. — 467 с.

²⁹ Селівєрстова І. О. Боргова безпека як елемент фінансової безпеки держави / І. О. Селівєрстова, О. Ю. Лашенко, С. І. Шапошнікова [Електронний ресурс] // Проблеми системного підходу в економіці. — К. : НАУ, 2010. — Вип. 3. — Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=juu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=REF&S21COLORTERMS=0&S21STR=PSPE.

³⁰ Кравчук Н. Я. Фінансова безпека : навч.-метод. посіб. / Н. Я. Кравчук, О. Я. Колісник, О. Ю. Мелих. — Тернопіль : Вектор, 2010. — 277 с.

У широкому розумінні боргова безпека держави визначається не лише критичним рівнем державної заборгованості, а загальним обсягом державного (внутрішнього і зовнішнього) боргу та корпоративного зовнішнього боргу з урахуванням вартості їх обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та збереження оптимального співвідношення між ними. При цьому загальний рівень запозичень повинен бути достатнім для вирішення нагальних соціально-економічних потреб і не загрожувати втратою суверенітету й руйнуванням вітчизняної фінансової системи.

Аналізуючи подані визначення, можемо зробити висновок, що боргова безпека займає важливе місце та відіграє визначальну роль у гарантуванні економічної, а через неї і національної безпеки країни. Оскільки недотримання граничних значень показників, що характеризують стан внутрішнього та зовнішнього боргу, порушення оптимального співвідношення між його структурними складовими (недотримання цільової спрямованості боргових коштів) здатні призвести до неможливості обслуговування державою боргу, що, в свою чергу, спричинить боргові проблеми та руйнування вітчизняної фінансової системи.

Беручи за основу елементи фінансової безпеки держави, визначимо основні характеристики боргової безпеки:

- ефективність боргової політики, тобто її здатність забезпечувати досягнення стратегічних та тактичних цілей залучення та раціонального використання фінансових ресурсів державою;
- незалежність фінансової системи, тобто здатність держави самостійно визначати цілі, механізми залучення фінансових ресурсів та напрями їх використання;
- платоспроможність держави, тобто її здатність повноцінно виконувати свої зобов'язання з повернення боргів та платежів із їх обслуговування в умовах впливу фінансових систем інших країн та світових фінансових агентів;
- стабільність економіки та стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз негативних впливів, здатність її до функціонування в умовах впливу дестабілізуючих чинників, захищеність від ризиків втрати платоспроможності;
- збалансованість, тобто оптимальність співвідношення між зовнішньою і внутрішньою заборгованістю держави.

Враховуючи альтернативні погляди на поняття боргової безпеки, вважаємо, що під борговою безпекою держави слід розуміти дотримання безпечного рівня державної заборгованості, на основі якого і буде формуватися стійкість фінансової системи країни до внутрішніх та зовнішніх загроз, економічна незалежність держави з підтриманням при цьому належного рівня платоспроможності та кредитного рейтингу держави.

Так, безпека як результат управлінської діяльності з усунення загроз має складну, множинну предметність: в одному з аспектів — це здатність системи попереджувати заподіяння можливої шкоди інтересам особи, суспільства і держави, в іншому — вияв стану захищеності їх інтересів, у третьому — вияв системи заходів безпеки³¹.

Рівень боргової безпеки визначається багатьма факторами. Зокрема, це стан нормативно-правової бази, що регламентує формування державного боргу і використання запозичених коштів; загальний обсяг, структура боргових зобов'язань, динаміка державного боргу; перелік наявних і потенційно можливих боргових інструментів, а також фактичні пропорції між ними і можливість диверсифікації ринку державних цінних паперів; офіційний валютний курс і темпи зростання ВВП; існуюча система управління державним боргом; стабільність політичного та економічного курсу країни^{32, 33}.

Здатність фінансово-економічної системи держави протидіяти загрозам залежить в основному від наявності в її складі системи забезпечення боргової безпеки та її ефективності.

О. Барановський у системі забезпечення фінансової безпеки виділяє такі підсистеми: наукового забезпечення; забезпечення законотворчої діяльності у сфері фінансової безпеки; фінансового; економічного; кадрового; інформаційно-аналітичного й організаційно-управлінського забезпечення³⁴.

³¹ Предборський В. А. Економічна безпека держави: [Текст] : монографія / В. А. Предборський ; Київський юрид. ін-т. МВС України. — К. : Кондор, 2005. — 391 с.

³² Царук О. В. Концептуальні основи та статистичні індикатори оцінки боргової безпеки держави / О. В. Царук // Світ фінансів. — 2007. — № 1. — С. 46–50.

³³ Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.04.01 / О. І. Барановський; НАН України; Інститут економічного прогнозування. — К., 2000. — 36 с.

³⁴ Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.04.01 / О. І. Барановський; НАН України; Інститут економічного прогнозування. — К., 2000. — С. 31.

Натомість М. Єрмошенко, розглядаючи механізм забезпечення фінансової безпеки, включає організаційну структуру (сукупність органів забезпечення), принципи і методи забезпечення, правові засади, функції щодо підтримання фінансової безпеки на належному рівні, сукупність індикаторів фінансової безпеки, підсистеми моніторингу, інформаційного та аналітико-прогнозного забезпечення, повноваження і задачі основних суб'єктів забезпечення фінансової безпеки³⁵.

О. Косевцов та І. Бінько під системою забезпечення фінансової безпеки держави розуміють сукупність організаційних структур, засобів, скоординованих дій і заходів, що здійснюються з метою розробки та реалізації цілеспрямованих рішень щодо захисту життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Складовими такої системи автори вважають концептуальний (призначений для вироблення відповідних стратегії й тактики забезпечення), організаційний (включає вироблення необхідних правових основ та надання відповідним органам прав та завдань щодо забезпечення безпеки) та ресурсний (засоби, прийоми, методи тощо) компоненти³⁶.

Р. Томашик трактує систему забезпечення фінансової безпеки держави як сукупність певних елементів (економічного, політичного, кадрового, інформаційного, наукового, оперативно-розшукового та правового забезпечення), спрямованих на подолання загроз та небезпек, мінімізацію їх негативних наслідків у сфері фінансової діяльності держави³⁷. Разом з тим, автор визначає такі складові системи забезпечення боргової безпеки: забезпечення безпеки внутрішніх запозичень, зовнішніх запозичень та ринку цінних паперів.

Таким чином, систему забезпечення боргової безпеки можна характеризувати як сукупність взаємопов'язаних підсистем (нау-

³⁵ Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М.М. Єрмошенко. — К.: КНТЕУ, 2001. — С. 33–36.

³⁶ Косевцов В. О. Національна безпека України: проблеми та шляхи реалізації пріоритетних національних інтересів: монографія / В. О. Косевцов, І. Ф. Бінько. — К.: Національний ін-т стратегічних досліджень, 1996. — Вип. 1. — 54 с.

³⁷ Томашик Р.Р. Напрями удосконалення управління борговою компонентою економічної безпеки держави в умовах глобалізації світової економічної системи / Р.Р. Томашик // Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки: [колективна монографія у 2 т.]. — Дніпропетровськ: «ФОРМ Дробязко С.І.», 2014. — Т. 1. — С. 234.

ково-теоретичної, правової, організаційної, ресурсної, інформаційно-аналітичної, матеріально-технічної та інших), що складають єдине ціле та мають спільну мету. Метою даної системи є організація процесу управління державним боргом і борговими ризиками, за якого державними і недержавними інституціями забезпечується ефективне функціонування системи (рис. 3.1).

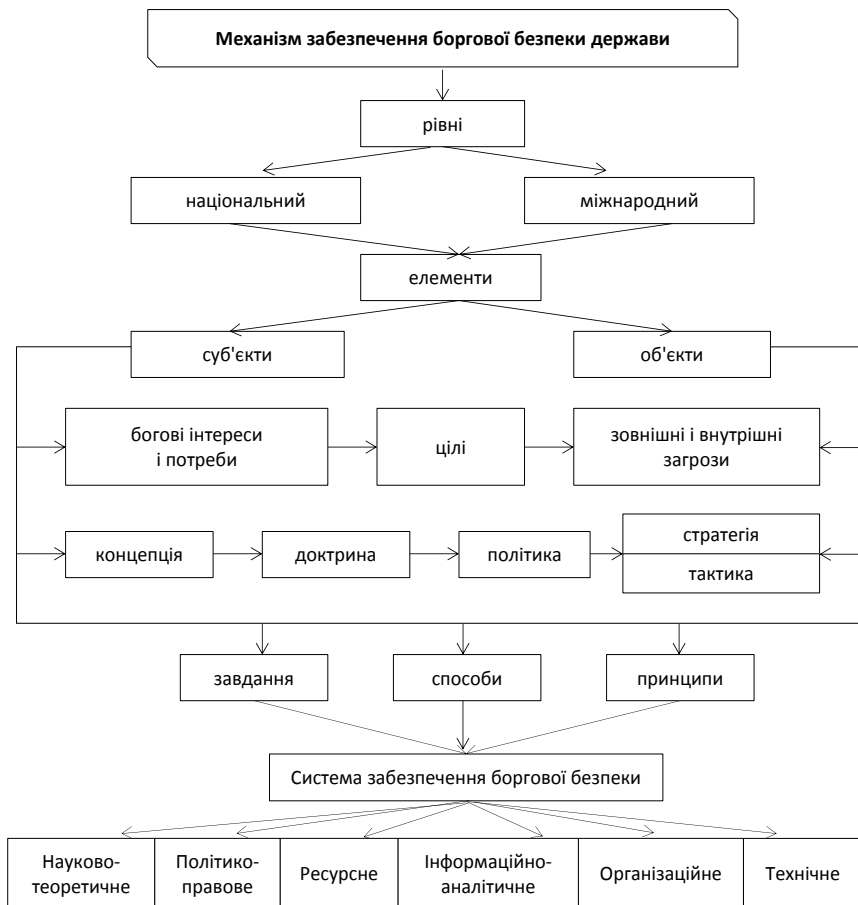

Рис. 3.1. Механізм забезпечення боргової безпеки держави

Елементами системи забезпечення боргової безпеки є суб'єкти боргової безпеки; об'єкти боргової безпеки; механізм забезпечення боргової безпеки.

Суб'єктами забезпечення боргової безпеки держави рівною мірою є всі фінансові агенти в межах їх функцій та ролі у боргових відносинах: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; Міністерство фінансів України; Національний банк України; Державне казначейство та ін.

Згідно із Законом України «Про основи національної безпеки України» основними функціями суб'єктів забезпечення національної безпеки є: вироблення доктрин, концепцій, стратегій і програм у сфері національної безпеки; планування і здійснення конкретних заходів щодо протидії й нейтралізації загроз національним інтересам України; створення нормативно-правової бази, необхідної для ефективного функціонування системи національної безпеки; вдосконалення її організаційної структури; комплексне кадрове, фінансове, матеріальне, технічне, інформаційне та інше забезпечення життєдіяльності складових системи; підготовка сил та засобів суб'єктів системи до їх застосування згідно з призначенням; постійний моніторинг впливу на боргову безпеку процесів, що відбуваються в політичній, соціальній, економічній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній, воєнній та інших сферах; прогнозування змін, що відбуваються в них, та потенційних загроз національній безпеці; прогнозування, виявлення та оцінка можливих загроз, дестабілізуючих чинників, причин їх виникнення та наслідків прояву; розроблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень з метою захисту національних інтересів України; запобігання та усунення впливу загроз і дестабілізуючих чинників на національні інтереси; локалізація, деескалація та врегулювання конфліктів і ліквідація їх наслідків або впливу дестабілізуючих чинників; оцінка результативності дій щодо забезпечення боргової безпеки та визначення витрат на ці цілі; участь у двосторонньому і багатосторонньому співробітництві в галузі боргової безпеки, якщо це відповідає національним інтересам України; спільне проведення планових та опе-

ративних заходів у межах міжнародних організацій та договорів у галузі безпеки³⁸.

Вважаємо, що об'єктами боргової безпеки держави є боргові відносини всіх сфер і ланок фінансової системи держави. У той же час система забезпечення боргової безпеки, законність її функціонування повинна ґрунтуватися на відповідній нормативно-правовій базі, що забезпечуватиме її функціонування (табл. 3.2).

Слід зазначити, що сучасний стан нормативно-правового забезпечення боргової безпеки України, на нашу думку, все ж не відповідає вимогам до формування такої системи, оскільки відсутні доктрина боргової безпеки України, концепція забезпечення боргової безпеки України; законність функціонування боргової безпеки України спирається лише на Закон «Про основи національної безпеки»; стратегія і тактика забезпечення боргової безпеки не визначені. Натомість створення повноцінного та дієвого механізму щодо забезпечення боргової безпеки держави неможливе без повноцінного нормативно-правового підґрунтя та передбачає перш за все вирішення широкого кола проблем стосовно формулювання критеріїв та принципів забезпечення боргової безпеки, визначення пріоритетних фінансових інтересів, здійснення постійного відстеження факторів, які викликають ризики і загрози борговій безпеці держави, а також запровадження заходів щодо їх попередження та подолання.

Відтак, вважаємо, що важливим аспектом і умовою організаційних засад управління борговою безпекою держави є наявність Закону України «Про державний борг України». Цей нормативно-правовий акт повинен, на наш погляд, вирішувати такі завдання: вдосконалення механізмів здійснення державних запозичень та погашення державного боргу; встановлення механізму надання державних гарантій із урахуванням ризиків та платоспроможності позичальників; забезпечення прозорості й передбачуваності для всіх економічних агентів щодо управління державним боргом, створення інфраструктури управління державним боргом та ризиками; сприяння розвитку ринку державних цінних паперів; впровадження збалансованого

³⁸ Про основи національної безпеки України : Закон ВРУ від 19.06.2003 №964-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

механізму розмежування повноважень владних структур із управління державним боргом.

Таблиця 3.2

**Нормативно-правове регламентування становлення
та розвитку системи боргової безпеки України**

Нормативно-правові документи	Основні положення нормативно-правових актів
1	2
Постанова Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції державної боргової політики на 2001–2004 роки» ³⁹	Визначено основні причини швидкого накопичення державного боргу; основні напрями державної боргової політики; заходи щодо створення ефективної системи управління державним боргом.
Закон України «Про основи національної безпеки України» ⁴⁰	Визначено сутність національної безпеки, основні об'єкти та принципи її забезпечення; окреслено сутність і пріоритетні національні інтереси України, визначено основні загрози національній безпеці України, в тому числі в економічній сфері; визначено основні напрями державної політики національної безпеки України; об'єкти національної безпеки та основні функції суб'єктів забезпечення національної безпеки. Серед загроз національним інтересам і національній безпеці України в економічній сфері виділено велику боргову залежність держави та критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів.
Указ Президента України «Стратегія національної безпеки України» ⁴¹	Визначено загрози економічній безпеці, стратегічні цілі та основні завдання забезпечення економічної безпеки, зокрема в борговій сфері; ідентифіковано складові елементи системи забезпечення національної безпеки (правове, організаційне, кадрове, фінансове, матеріально-технічне забезпечення), принципи реалізації стратегії, ресурсне забезпечення та етапи її реалізації. Серед ключових завдань забезпечення економічної безпеки виділено оптимізацію структури та обсягу зовнішнього боргу, недопущення неконтрольованого впливу капіталу за межі держави.

³⁹ Про схвалення Концепції державної боргової політики на 2001–2004 роки : Постанова Кабінету Міністрів України ; від 28.09.2000 № 1483 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1483-2000-%D0%BF/print1361270491007321>.

⁴⁰ Про основи національної безпеки України : Закон від 19.06.2003 № 964-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

⁴¹ Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 12.02.2007 № 105/2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/105/2007/paran10#n10>.

Продовження табл. 3.2

1	2
Бюджетний кодекс України ⁴²	Визначено правові засади утворення та погашення державного і місцевого боргу; класифікацію боргу; управління державним (місцевим) боргом; граничні обсяги державного (місцевого) боргу та державних (місцевих) гарантій.
Указ Президента «Положення про Міністерство фінансів України» ⁴³	Визначено завдання Міністерства фінансів України у сфері управління державним боргом; в складі Міністерства фінансів виділено Департамент боргової та міжнародної фінансової політики.
Постанова Кабінету Міністрів України «Порядок здійснення контролю за ризиками, пов'язаними з управлінням державним (місцевим) боргом» ⁴⁴	Визначено ризики, пов'язані з управлінням державним (місцевим) боргом, а саме: бюджетний, валютний, відсотковий, ризики ліквідності та рефінансування; визначено методологічні та організаційні засади здійснення контролю за ризиками, пов'язаними з управлінням державним (місцевим) боргом.
Розпорядження Кабінету Міністрів України «Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері» ⁴⁵	Визначено внутрішні і зовнішні загрози національній безпеці у фінансовій сфері, завдання політики управління державним боргом та гарантованим державою боргом.
Розпорядження Кабінету Міністрів України «Стратегія розвитку системи управління державними фінансами» ⁴⁶	Зазначено, що ефективна боргова політика є одним з основних факторів стабільності фінансової системи та забезпечення економічного розвитку держави; визначено цілі та принципи управління державним боргом, основні виклики у сфері управління державним боргом; запропоновано розширити існуючий перелік цільових індикаторів боргової безпеки; визначено заходи коротко- та довгострокового характеру у сфері управління державним боргом.

⁴² Бюджетний кодекс України : Закон від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

⁴³ Положення про Міністерство фінансів України : Указ Президента від 08.04.2011 № 446/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/446/2011>.

⁴⁴ Про затвердження Порядку здійснення контролю за ризиками, пов'язаними з управлінням державним (місцевим) боргом : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2012 № 815 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/815-2012-%D0%BF>.

⁴⁵ Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері : Розпорядження КМУ від 15 серпня 2012 р. № 569-р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80>.

⁴⁶ Про Стратегію розвитку системи управління державними фінансами : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 № 774-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/774-2013-%D1%80/page>.

Продовження табл. 3.2

Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» ⁴⁷	Визначено специфічний понятійний апарат термінів: економічна, фінансова, боргова безпека; загрози та критерії економічної безпеки, індикатори економічної безпеки, оптимальні, порогові та граничні їх значення; окреслено підходи до визначення інтегрального індексу економічної безпеки, субіндексів боргової безпеки, вагових коефіцієнтів для розрахунку субіндексів боргової безпеки.
--	---

Таким чином, позитивно, що серед пріоритетів Програми економічних реформ на 2010–2014 роки було прийняття Закону України «Про державний та гарантований державою борг України» (щодо регулювання відносин, які виникають при здійсненні боргової політики та операцій уряду з державними борговими інструментами, регламентації принципів організації системи управління державним боргом, підвищення прозорості та відповідальності органів виконавчої влади за боргові рішення, створення ефективного механізму)⁴⁸. Але в Україні вказаний закон не був прийнятий.

Концепцією забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері визначено наступні завдання політики управління державним та гарантованим державою боргом⁴⁹:

- запобігання виникненню пікових навантажень на державний бюджет, що пов'язані із здійсненням платежів за державним боргом;
- забезпечення розвитку внутрішнього ринку державних цінних паперів;
- використання державних гарантій виключно як інструмента підтримки реалізації проектів, які відповідають державним завданням і пріоритетам.

⁴⁷ Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm.

⁴⁸ Програма економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.

⁴⁹ Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері : Розпорядження КМУ від 15 серпня 2012 р. № 569-р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80>.

Виконання зазначених завдань дасть змогу забезпечити утримання на економічно безпечному рівні державного боргу та гарантованого державою боргу, а також прозоре й ефективне управління ними у середньо- та довгостроковій перспективі.

Таким чином, механізм забезпечення боргової безпеки повинен реалізовуватися на основі розробки відповідної наукової теорії, концепції, стратегії й тактики, проведення виваженої боргової політики, визначення об'єктів, наявності необхідних інститутів забезпечення безпеки (суб'єктів), визначення інтересів, систематизації загроз. Боргова політика України на сучасному етапі також потребує вдосконалення шляхом поліпшення її нормативно-інституційного забезпечення, розширення спектра інструментів і пріоритетів у межах дотримання боргової безпеки.

Управління борговою безпекою повинно базуватися на науково обґрунтованих засадах, а структуру і обсяг державного боргу слід прогнозувати у часовому інтервалі на декілька років та навіть десятиріч для того, щоб забезпечити збалансований бюджет, стабільне економічне зростання і сильну фінансову систему. За відсутності такої стратегії негативні наслідки сучасних фінансово-економічних криз лише загострюватимуться, а державний борг зростатиме.

Бюджетний кодекс України (ст. 49) дає визначення управління державним (місцевим) боргом як сукупність дій, пов'язаних зі здійсненням запозичень, обслуговуванням і погашенням державного (місцевого) боргу, інших правочинів з державним (місцевим) боргом, що спрямовані на досягнення збалансованості бюджету та оптимізацію боргового навантаження⁵⁰.

Варто зазначити, що у розвинених країнах не існує єдиної (уніфікованої) моделі управління державним боргом. Так, С. Боринець та Л. Могилко виокремлюють три основні моделі інституційного забезпечення управління державним боргом:

1. «урядова» модель (управління державним боргом здійснює певна урядова структура, зазвичай міністерство фінансів чи державне казначейство). Дана модель застосовується в таких країнах, як

⁵⁰ Бюджетний кодекс України : Закон від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

Іспанія, Литва, Польща, Чехія, Естонія, Італія, Люксембург, Словенія. Масштаби тіньової економіки та строге підпорядкування відповідних структур уряду держави роблять цю модель мало-прийнятною для України;

2. «агентська» модель, яка є популярною в США, Австрії, Бельгії, Латвії, Нідерландах, Німеччині, Швеції, Франції, Ірландії, Греції, Великобританії, Португалії. В цьому випадку окрема структура (агентство) обирає найбільш оптимальні методи управління державним боргом. Агентство дотримується основних напрямів боргової стратегії, встановлених урядом і підпорядковується Міністерству фінансів, главі уряду, Центрального банку або Казначейства. Така модель найбільш прийнятна для України, оскільки має вищу цілеспрямованість, більшість можливостей хеджування ризиків та застосування сучасних систем управління ними;
3. «банківська» модель, яка поширена у Філіппінах, Данії, Індії, на Мальті, Кіпрі, за якою Центральний банк здійснює управління зовнішнім державним боргом. За такої моделі необхідний високий рівень незалежності центрального банку⁵¹.

Але незалежно від інституційної моделі управління державним боргом основними завданнями тут залишаються розроблення боргової стратегії управління ліквідністю та обслуговуванням боргу. Слід також підкреслити, що механізм забезпечення боргової безпеки також передбачає формування і реалізацію функцій, засобів, принципів. До основних функцій системи забезпечення боргової безпеки, на наш погляд, слід віднести: збір і аналіз інформації про процеси у борговій сфері; виявлення внутрішніх і зовнішніх загроз, моніторинг їх динаміки, оцінювання їх можливих наслідків; формування граничних показників (індикаторів) боргової безпеки; створення нормативно-правової бази для протидії загрозам (закони та нормативні акти забезпечення боргової безпеки) та організаційно-інституційної основи структур забезпечення боргової безпеки, предметом діяльності яких є забезпечення боргової безпеки; формування і здійснення суб'єктами боргової безпеки моделей захисту боргових

⁵¹ Боринець С. Я. Моделі організаційного забезпечення управління державним боргом: світовий досвід та перспективи для України / С. Я. Боринець, Л. Могилко // Банківська справа. — 2012. — № 4. — С. 47.

інтересів держави. У кожному конкретному випадку предмет боргової безпеки визначається характером, станом і динамікою загроз, способами і формами організації діяльності суб'єктів безпеки щодо протидії цим загрозам.

Реалізація перерахованих функцій значною мірою залежить від дотримання в процесі державної політики відповідних принципів — відправних положень, за якими потрібно звіряти рішення під час вибору засобів та формування заходів щодо забезпечення боргової безпеки. До основних принципів можна віднести такі:

1. правомірність (діяльність суб'єктів безпеки повинна здійснюватися, виходячи з верховенства права в межах чинного законодавства);
2. системність (в організації боргової безпеки важливу роль відіграє постійний моніторинг її параметрів з метою своєчасного виявлення загроз і небезпек);
3. достатність (застосовувати слід такі засоби і заходи активного і пасивного управління, які були б достатніми щодо протидії загрозам чи небезпеці);
4. своєчасність (суб'єкт боргової безпеки повинен діяти на випередження розвитку загрози чи небезпеки, що дозволить уникнути втрат або звести їх до мінімуму).

Отже, при прийнятті управлінських рішень у борговій сфері, безумовно, слід спиратися на вищезазначені принципи, оскільки управління борговою безпекою потребує вирішення широкого переліку проблем, які стосуються визначення критеріїв боргової безпеки, постійного відстеження чинників, які викликають загрозу або небезпеку, розроблення заходів щодо їх попередження і подолання. Тобто для прийняття обґрунтованих рішень державними органами необхідний моніторинг індикаторів (показників) боргової безпеки, який передбачає перш за все виявлення, аналіз і прогнозування важливих груп фінансових показників.

Ми розділяємо думку Т. Богдан, що складовими мети системи моніторингу боргової безпеки є:

1. комплексний аналіз індикаторів боргової безпеки з виявленням потенційно можливих загроз для динамічного і стабільного розвитку фінансової системи держави;

2. постійний аналіз впливу на боргову безпеку процесів внутрішнього і зовнішнього характеру, що відбуваються в економічній, політичній та інших сферах;
3. прогнозування, виявлення та оцінювання можливих загроз і дестабілізуючих чинників для боргової безпеки, причини їх виявлення та наслідки прояву;
4. розроблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень з метою гарантування боргової безпеки держави;
5. оцінювання результативності дій основних суб'єктів у сфері гарантування боргової безпеки⁵².

Тому перед системою управління державними запозиченнями постає завдання щодо моніторингу та контролю показників структури та розмірів державного боргу, недопущення досягнення ними критичних значень та виникнення кризових ситуацій.

Отож, на наш погляд, для створення дієвої системи боргової безпеки необхідний ефективний механізм визначення загроз, які створюють потенційну небезпеку в даній сфері. На боргову безпеку держави здійснює вплив дія численних внутрішніх і зовнішніх загроз. Забезпечення дієвої системи боргової безпеки передбачає з'ясування і систематизацію подій, настання або здійснення яких прямо чи опосередковано можуть становити загрозу борговій безпеці держави. Значущість класифікації загроз борговій безпеці полягає в необхідності оцінити ситуацію, яка склалася, дати оцінку існуючим негативним моментам і тенденціям їх розвитку, згрупувати негативні й позитивні дії факторів, на основі яких можна розробити ґрунтовні рекомендації для прийняття конкретних рішень щодо запобігання або ліквідації негативних наслідків впливу наявних чи потенційних загроз, і таким чином створювати основу по забезпеченню належного рівня боргової безпеки держави. Класифікація основних загроз борговій безпеці відображена на рис. 3.2.

⁵² Богдан Т.П. Боргова безпека та її роль у гарантуванні фінансової стабільності / Т.П. Богдан // Вісник НБУ. — 2012. — № 4. — С. 9.

Види ризику	Чинники ризику	Наслідки впливу чинників ризику
Ринкові ризики	Збільшення обсягу боргових зобов'язань внаслідок зміни ринкових умов	Збільшення витрат державного бюджету, пов'язаних із:
<i>Відсотковий</i>	Зростання плаваючих відсоткових ставок	
<i>Валютний</i>	Коливання курсів валют державного запозичення	
<i>Ціновий</i>	Зростання цін на товари, роботи і послуги, які використовуються при розрахунках за державним боргом	- збільшення сум погашення й обслуговування державного боргу;
Ризик рефінансування	Виникнення ситуації, коли залучення нових позик для здійснення платежів за державним боргом (рефінансування) без збільшення середньозваженої вартості боргу є неможливим	- вступом у силу
Кредитні ризики	Невиконання контрагентами своїх зобов'язань	гарантійних зобов'язань;
<i>Прямий кредитний</i>	Невиконання позичальником зобов'язань за позиками, наданими державою за рахунок залучених нею коштів	- невідшкодуванням витрат бюджету, здійснених на виконання гарантійних зобов'язань;
<i>Гарантійний</i>	Невиконання зобов'язань позичальниками перед кредиторами за гарантованими державою запозиченнями	
<i>Країнний</i>	Невиконання зобов'язань перед країною у зв'язку з суттєвим погіршенням загальної економічної і політичної ситуації в країні контрагента	
<i>Ризик при здійсненні активного управління</i>	Невиконання зобов'язань контрагентами при проведенні урядом деривативних трансакцій (свопів, опціонів, ф'ючерсів, форвардів та ін.), операцій репо, депозитно-інвестиційних трансакцій	- не повернення позичальниками кредитів, наданих державою;
Ризик ліквідності	Нестача коштів державного бюджету на виконання зобов'язань за державним боргом	- визнання певної суми державним боргом;
Управлінський ризик	Здійснення правочину, який не є обов'язковим чи необхідним за ситуації, що існує на ринку	- зменшення можливостей фінансування бюджету за рахунок боргових джерел.
Судовий ризик	Внесення судового рішення, яке призводить до збільшення державного боргу або до зменшення зобов'язань перед державою по відшкодуванню витрат на виконання нею кредитних чи гарантійних зобов'язань	
Операційний ризик	Негативний вплив дії людського, технічного факторів і обставин непереборної сили	

Рис. 3.2. Види, чинники та наслідки впливу ризиків у сфері боргової безпеки держави⁵³

⁵³ Кравчук Н. Я. Фінансова безпека : навч.-метод. посіб. / Н. Я. Кравчук, О. Я. Колісник, О. Ю. Мелих. — Тернопіль : Вектор, 2010. — С. 150.

Виходячи з наведених вище теоретико-методичних особливостей управління борговою безпекою держави, вважаємо, що є підстави для висновку: до явищ і чинників, які можуть призвести до формування зовнішніх загроз борговій безпеці, належать:

- обмеженість доступу до міжнародних фінансових ринків;
- надмірний вплив іноземного капіталу на розвиток окремих стратегічно важливих галузей національної економіки, значна залежність від експортно-імпоротної діяльності, нераціональна структура експорту;
- погіршення стану зовнішньої торгівлі, зростання дефіциту платіжного балансу, зокрема рахунка поточних операцій;
- критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку;
- вплив світових фінансових криз на фінансову систему держави.

Наявність внутрішніх загроз слід пов'язувати з організаційно-правовою, інституційною та адміністративною незавершеністю реформування фінансово-кредитної сфери та економічною нестабільністю.

До явищ і чинників, що призводять до створення внутрішніх загроз безпеці у борговій сфері, належать:

- нестабільність та недосконалість правового регулювання у борговій сфері;
- значна боргова залежність держави, критичні обсяги державного зовнішнього і внутрішнього боргів;
- неефективне використання коштів державного і місцевих бюджетів, низький рівень бюджетної дисципліни і незбалансованість бюджетної системи;
- наявні валютні ризики, істотні коливання обмінного курсу національної валюти, не обумовлені дією макроекономічних факторів, значний рівень доларизації економіки;
- недостатній рівень золотовалютних резервів;
- слабкий розвиток фондового ринку, зокрема в частині застосування механізмів обліку та переходу прав власності на цінні папери, а також забезпечення захисту прав інвесторів на фондовому ринку. Комплексне оцінювання загроз борговій без-

пеці, які виникають у зв'язку з незбалансованістю фіскальної, монетарної, валютної чи загальноекономічної політики держави, повинно стати головною компонентою системи моніторингу боргової безпеки держави, яка, в свою чергу, спрямована на ідентифікацію загроз та ризиків.

Невід'ємною складовою оцінювання рівня боргової безпеки є визначення боргового навантаження і рівня платоспроможності країни (кредитного рейтингу) шляхом встановлення певного набору індикаторів боргової безпеки та їх порогових (граничних) значень. У вітчизняній та міжнародній практиці в таких цілях використовується кілька десятків індикаторів. Система боргових індикаторів дозволяє оцінити не тільки платоспроможність та ліквідність держави, але й стан заборгованості: державного, фінансового, приватного секторів економіки, що, звісно, якісно поліпшує систему моніторингу боргової безпеки як держави, так і її складових.

Індикатори використовуються для побудови (у певному часовому інтервалі) базової моделі гранично допустимого рівня державної заборгованості, що не загрожує борговій безпеці держави, а розроблення системи порогових значень індикаторів боргової безпеки на сьогодні є одним із найбільш актуальних та важливих завдань в економічній науці.

Вибір адекватних граничних показників боргового навантаження і структури державного боргу держави здійснюється з урахуванням специфічних умов (країни поділяють за рівнем доходів: низьким, середнім та високим; за якістю політики і дієвістю інститутів: слабкі, середні, сильні; типом економічної системи: розвинені та ті, що розвиваються тощо) і результатів емпіричних досліджень, які проводилися у міжнародному контексті. Оцінювання боргової безпеки кожної конкретної країни має також враховувати особливості розвитку її національної економіки. При цьому наближення індикаторів боргової безпеки до їх гранично допустимої величини свідчить про наростання загроз у фінансово-кредитній сфері, а перевищення граничних або порогових значень — про реальну загрозу борговій безпеці.

Підтверджують важливість постійного моніторингу рівня боргової безпеки розроблені експертами МВФ, Світового банку, ЄС різні методики оцінювання боргової безпеки держави: традиційний ана-

ліз витрат-ризиків (CAR — cost-at-risk analysis)⁵⁴, стрес-тестування⁵⁵, оцінка фінансової волатильності⁵⁶ (волатильність — це ступінь мінливості значення індикатора, змінної, параметра в часі) та інші, що виконують роль сигналу настання ризиків і загроз порушення фінансової стійкості держави.

У межах методики розрахунку індексу фінансового стресу експерти МВФ визначили критичні значення дванадцяти бюджетних і боргових індикаторів, які ґрунтуються на системі раннього попередження. *Індекс фінансового стресу* є комбінованим показником, який включає три групи показників:

1. фінансові компоненти (боргове навантаження, структурне сальдо державного бюджету в % до ВВП, диференціал між відсотковою ставкою та зростанням ВВП);
2. структурні характеристики боргового навантаження (частка короткострокового боргу, частка боргу, деномінованого в іноземній валюті, частка боргу, що належить нерезидентам, середньозважений термін погашення державного боргу, відношення зовнішнього державного боргу до міжнародних резервів);
3. показники довгострокового тренду (зростання майбутніх витрат держави на виплати пенсій, охорону здоров'я; коефіцієнт народжуваності; частка осіб похилого віку).

Значення показників ранжуються як «низький рівень ризику», «середній» та «високий». Стрес-тести поєднують із оцінюванням чутливості (вразливості) державного боргу (його загального обсягу та структурних складових, боргових виплат) до ймовірних потрясінь у фінансово-економічній сфері.

Оцінюючи фінансову волатильність, проводять розрахунок базових показників фінансової вразливості (Assessment of underlying

⁵⁴ Богдан Т. Сучасні підходи до управління ризиками державного боргу / Т. Богдан // Вісник НБУ. — № 11 (189). — Листопад 2011. — С. 10–17.

⁵⁵ Assessing Fiscal Stress. IMF Working Paper. Prepared by E. Baldacci, I. Petrova, N. Belhocine, G. Dobrescu, S. Mazraan / IMF, 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2011/wp11100.pdf>.

⁵⁶ Лактіонова О. А. Методичний підхід до оцінки гнучкості фінансової політики в умовах циклічного розвитку економіки / О. А. Лактіонова // Проблеми економіки. — № 3. — 2014. — С. 124–138.

fiscal vulnerabilities): боргового навантаження, структурного балансу, диференціалу, поточної та майбутньої потреби у фінансуванні. Для кожного показника-індикатора чітко визначені межі, а також існує можливість визначення тенденцій їх зміни відносно таких факторів, як зростання ВВП, рівня відсотка та умовних зобов'язань (вірогідності кризи банківської системи).

Методика оцінювання боргової безпеки держави є своєрідним інструментом для формування висновків щодо ефективності роботи уряду за допомогою використання комплексного набору показників, який охоплює увесь спектр функцій у галузі управління державним боргом і створена з метою використання як міжнародно визнаного стандарту. Крім того, вона дозволяє проводити моніторинг прогресу в досягненні цілей управління державним боргом у визначеному часовому проміжку.

Охарактеризовані вище положення слугують теоретико-методичним базисом щодо аналізу стану і загроз боргової безпеки держави, сформованості відповідного механізму її забезпечення, а також прийняття рішень щодо вирішення проблем формулювання критеріїв та принципів забезпечення боргової безпеки, визначення пріоритетних фінансових інтересів, здійснення постійного моніторингу факторів, які викликають загрозу борговій безпеці держави, а також запровадження заходів щодо їх попередження та подолання.

3.2. Стан і загрози боргової безпеки України, діагностика результативності державної політики її забезпечення

В аналітичній доповіді «Аналіз сучасного стану державного боргу та ключові напрями забезпечення боргової безпеки України», підготовлений фахівцями Відділу фінансової безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, переконливо доведено: сучасна економічна ситуація в Україні демонструє, що одним із найвпливовіших чинників, який відчутно гальмує розвиток країни, є зростання до загрозливих параметрів боргового навантаження, надмірне залучення коштів на не досить вигідних умовах. Це поряд із нераціональністю їх використання перешкоджає довгостроковому економічно-

му зростанню та торпедує стан фінансової безпеки⁵⁷. Поділяючи такі висновки, додамо, що проблеми забезпечення належного рівня боргової безпеки України в умовах загострення боргової кризи на сучасному етапі, визначення її загроз набувають особливої актуальності.

Провідні фахівці в галузі міжнародних фінансів вважають, що стійкість національної економіки до впливу зовнішніх шоків і курс економічної політики та її оцінка ринковими суб'єктами, а також рівень державного боргу країни є основними факторами, які визначають ймовірність виникнення боргової кризи й загострення боргових проблем⁵⁸. Стандартна процедура оцінювання боргової безпеки включає: 1) аналіз рівня боргового навантаження і розміру боргових виплат у межах базового сценарію й обраних стрес-тестів; 2) оцінювання боргових ризиків на основі індикативних граничних показників розміру державного боргу та витрат на його обслуговування; 3) розроблення пропозицій щодо боргової стратегії уряду, спрямованих на досягнення тривалої боргової стійкості. Аналіз боргової стійкості регулярно проводиться міжнародними фінансовими організаціями для певних груп країн, а МВФ щорічно аналізує боргову стійкість країн — позичальниць Фонду — під час підготовки програми співробітництва та у процесі контролю їх виконання.

Базові значення індикаторів боргової безпеки та їх граничні значення відображені у табл. 3.3.

Разом з тим, зважаючи на значну залежність держав від зовнішнього боргового фінансування, експерти Світового банку та МВФ спільно розробили порогові значення боргових індикаторів для країн із низьким доходом на душу населення, поділених на три групи, залежно від якості державної політики та дієвості її інститутів (слабких; середніх; сильних)⁵⁹.

⁵⁷ Аналіз сучасного стану державного боргу та ключові напрями забезпечення боргової безпеки України. Аналітична записка. — Травень, 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_analit/derzh_borg.pdf.

⁵⁸ Богдан Т. Сучасні підходи до управління ризиками державного боргу / Т. Богдан // Вісник НБУ. — № 11 (189). — Листопад 2011. — С. 11.

⁵⁹ Debt Sustainability Framework for Low-Income Countries. The Joint World Bank-IMF Factsheet. — April 2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.imf.org/external/np/exr/facts/jdsf.htm>.

Таблиця 3.3

Порогові значення боргових індикаторів за оцінками експертів МВФ^{60, 61, 62}

Показники	Країни	Значення індикаторів за рівнем ризику		
		низький	середній (від – до)	високий
1	2	3	4	5
Боргове навантаження (валовий державний борг до ВВП), %	Aes ⁶³	≤ 56,9	(56,9–72,2)	≥ 72,2
	EMs ⁶⁴	≤ 29,4	(29,4–42,8)	≥ 42,8
Структурне сальдо (дефіцит) державного бюджету до потенційного ВВП, %	AEs	≤ -1,8	(-1,8–4,2)	≥ 4,2
	EMs	≤ -0,5	(-0,5–1,3)	≥ -1,3
Диференціал між відсотковою ставкою та зростанням ВВП	AEs	≤ 0,3	(0,3–3,6)	≥ 3,6
	EMs	≤ -4,4	(-4,4–1,1)	≥ 1,1
Поточна потреба у фінансуванні до ВВП, %	AEs	≤ 12,9	(12,9–17,2)	≥ 17,2
	EMs	≤ 16,3	(16,3–20,6)	≥ 20,6
Довгострокова потреба у фінансуванні до ВВП, %	AEs	≤ 0,6	(0,6–3)	≥ 3
	EMs	≤ 0,3	(0,3–2)	≥ 2
Короткостроковий зовнішній борг до ВВП, %	AEs	≤ 17	(17–25)	≥ 25
	EMs	≤ 5	(5–15)	≥ 15
Державний борг, що утримується нерезидентами, до валового державного боргу, %	AEs	≤ 30	(30–45)	≥ 45
	EMs	≤ 15	(15–45)	≥ 45
Зміна короткострокового державного боргу до валового державного боргу, %	AEs	≤ 1	(1–1,5)	≥ 1,5
	EMs	≤ 0,5	(0,5–1)	≥ 1
Державний борг номінований в іноземній валюті до валового державного боргу, %	EMs	≤ 20	(20–60)	≥ 60

⁶⁰ Staff guidance note for public debt sustainability analysis in market-access / IMF. — May 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2013/050913.pdf>.

⁶¹ Assessing Fiscal Stress. IMF Working Paper. Prepared by E. Baldacci, I. Petrova, N. Belhocine, G. Dobrescu, S. Mazraan / IMF, 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2011/wp11100.pdf>.

⁶² Fiscal Adjustment in an Uncertain World // Fiscal Monitor. — April 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fm/2013/01/pdf/fm1301.pdf>.

⁶³ AEs — advanced economies (розвинуті економіки).

⁶⁴ EMs — emerging market economies (економіки, що розвиваються).

Продовження табл. 3.3

1	2	3	4	5
Спред EMBI Global, баз. п.	AEs	≤ 400	(400–600)	≥ 600
	EMs	≤ 200	(200–600)	≥ 600
Короткостроковий державний борг до валового державного боргу, %	AEs	9,1		
	EMs	44,0		
Середньозважений термін погашення державного боргу, років	AEs	3,9		
	EMs	2,3		
Короткостроковий державний борг до міжнародних резервів, %	EMs	61,8		
Державний борг, що утримується нерезидентами, до валового державного боргу, %	AEs	83,6		
Державний борг номінований в іноземній валюті до валового державного боргу, %	EMs	40,3		

В Україні з прийняттям Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України⁶⁵ у 2013 р. втратила чинність Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, прийнята у 2007 р.⁶⁶, в якій визначалися індикатори боргової безпеки та їх порогові значення. Для кожного індикатора складових боргової безпеки розроблені характеристичні значення, які визначають рівень безпеки. Діапазон характеристичних значень кожного індикатора вимірюється від 0 до 1 (від 0 до 100 відсотків) та ділиться на п'ять інтервалів: критичний; небезпечний; незадовільний; задовільний; оптимальний. Методичні рекомендації мають інформаційний, рекомендаційний, роз'яснювальний характер.

Розглянемо порогові значення індикаторів боргової безпеки, які були визначені в Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України та рекомендовані такими вітчизняними науковцями, як Т. Богдан, Н. Педченко та Л. Лугівська, Л. Омельченко та І. Суміна (табл. 3.4).

⁶⁵ Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm.

⁶⁶ Методика розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.uazakon.com/documents/date_6s/pg_gewqwi/index.htm.

Таблиця 3.4

Порогові значення боргових індикаторів МВФ, ЄС та України^{67, 68, 69, 70, 71, 72}

Показники	МВФ (для країн з низьким доходом)	ЄС	Україна, Методика	Рекомендовані для України
1	2	3	4	5
Валовий державний борг до ВВП, %		60	≤ 55 ≤ 60	40
Державний внутрішній борг до ВВП, %			≤ 30	
Державний зовнішній борг до ВВП, %	30 – слабкі 40 – середні 50 – сильні	40		-
Державний зовнішній борг до експорту товарів і послуг, %	100 – слабкі 150 – середні 200 – сильні	70	70	-
Державний зовнішній борг до доходів бюджету, %	200 – слабкі 250 – середні 300 – сильні			
Валовий зовнішній борг до ВВП, %			25	
Валовий зовнішній борг до експорту товарів і послуг, %				150–200
Зовнішній державний борг на одну особу, дол. США			≤ 200	

⁶⁷ Debt Sustainability Framework for Low-Income Countries. The Joint World Bank-IMF Factsheet. — April 2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.imf.org/external/np/exr/facts/jdsf.htm>.

⁶⁸ Педченко Н. С. Критерії та показники ефективності боргової політики держави / Н. С. Педченко, Л. А. Лугівська // Бізнес Інформ. — 2013. — № 12. — С. 39–44.

⁶⁹ Омельченко Л. С. Боргова безпека України та аналіз її сучасного стану / Л. С. Омельченко, І. В. Суміна // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. — 2012. — № 1. — С. 309–320.

⁷⁰ Методика розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://www.uazakon.com/documents/date_6s/pg_gewqwi/index.htm.

⁷¹ Бюджетний кодекс України : Закон від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

⁷² Богдан Т. П. Боргова безпека та її роль у забезпеченні фінансової стабільності / Т. П. Богдан // Економіка України. — 2013. — № 2. — С. 4–17.

Продовження табл. 3.4

1	2	3	4	5
Платежі з обслуговування державного зовнішнього боргу до експорту товарів і послуг, %			≤ 12	-
Платежі з обслуговування державного боргу до доходів державного бюджету, %				15
Платежі з погашення і обслуговування державного внутрішнього боргу до доходів державного бюджету, %			≤ 25	
Сукупні платежі з погашення і обслуговування державного зовнішнього боргу до експорту товарів і послуг, %	15 – слабкі 20 – середні 25 – сильні	25		18
Платежі з погашення і обслуговування державного зовнішнього боргу до доходів державного бюджету, %	18 – слабкі 20 – середні 22 – сильні	20	≤ 20	
Заборгованість уряду за державними цінними паперами до ВВП, %			≤ 30	
Міжнародні резерви до короткострокового зовнішнього боргу за залишковим терміном погашення (показник А. Грінспена), %				≥ 100
Міжнародні резерви до імпорту товарів і послуг, місяців, %				≥ 3
Короткостроковий борг до валового зовнішнього боргу, %				≤ 25
Борг міжнародним організаціям до валового зовнішнього боргу, %				≤ 50
Борг номінований в іноземній валюті в загальній сумі державного боргу, %				≤ 30 ≤ 50

Значення основних індикаторів сучасного стану боргової безпеки України за 2009–2014 рр. подані у табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Показники боргової безпеки України за 2009–2014 рр. за⁷³ (на кінець року)

Показники, одиниця виміру	Роки							
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014/ 2009	
1	2	3	4	5	6	7	8	
Державний борг (прямий і гарантований) до ВВП, %	33,6	40,1	36,4	36,7	39,9	70,3	36,7	
Державний борг (прямий і гарантований) до доходів державного бюджету, %	151,6	179,7	150,4	149,0	172,4	308,3	156,7	
Внутрішній державний борг (прямий і гарантований) до ВВП, %	11,1	14,4	13,4	14,7	19,4	31,2	20,1	
Валовий зовнішній борг до ВВП, %	83,9	83,1	74,6	73,7	74,6	95,1	11,2	
Валовий зовнішній борг до річного експорту товарів і послуг, %	198,5	178,8	150,9	155,6	173,9	193,3	-5,2	
Державний зовнішній борг до ВВП, %	22,5	25,6	23,0	22,0	20,5	39,1	16,6	
Державний зовнішній борг до річного експорту товарів і послуг, %	34,8	56,0	46,3	47,8	50,3	60,5	25,7	
Державний зовнішній борг на одну особу, дол. США	582	762	824	852	831	908	326	
Короткостроковий зовнішній борг до ВВП, %	33,3	37,5	37,0	37,5	32,3	56,6	23,3	
Короткостроковий зовнішній борг до валового зовнішнього боргу, %	38,0	43,4	47,7	48,9	41,7	44,6	6,6	
Платежі з погашення і обслуговування державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	2,9	2,4	3,3	5,7	8,0	6,8	3,9	

⁷³ Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>
 Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/>

Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
 Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/>
 Україна у цифрах 2014. Статистичний збірник. — К.: Державна служба статистики, 2015. — 239 с.

Продовження табл. 3.5

1	2	3	4	5	6	7	8
Платежі з погашення і обслуговування державного внутрішнього боргу до доходів державного бюджету, %	10,8	12,7	15,1	16,0	18,8	28,8	18
Платежі з погашення і обслуговування державного зовнішнього боргу до доходів державного бюджету, %	8,5	4,8	6,7	10,7	14,1	19,4	10,9
Відсоткові платежі з обслуговування зовнішнього державного боргу до річного експорту товарів і послуг, %	0,7	0,9	1,2	1,1	1,6	1,6	0,9
Відсоткові платежі з обслуговування державного боргу до доходів державного бюджету, %	4,3	6,5	7,4	7,0	9,3	14,3	10
Відсоткові платежі з обслуговування державного боргу до видатків державного бюджету, %	3,7	5,1	6,9	6,1	7,9	11,9	8,2
Заборгованість уряду за державними цінними паперами до ВВП, %	13,5	18,1	17,5	20,8	26,8	46,6	33,1
Заборгованість міжнародним організаціям до валового державного боргу, %	37,5	33,4	30,8	23,4	13,4	19,0	-18,5
Заборгованість міжнародним організаціям до зовнішнього державного боргу, %	31,9	30,0	28,2	25,9	20,6	27,6	-4,3
Міжнародні резерви до короткострокового зовнішнього боргу за залишковим терміном погашення (показник А. Грінспена), %	67,3	70,7	53,6	37,4	33,9	13,7	-53,6
Міжнародні резерви до валового державного зовнішнього боргу, %	99,3	99,6	84,8	63,5	54,3	19,4	-79,9
Міжнародні резерви до валового зовнішнього боргу, %	25,4	29,5	25,2	18,2	14,4	6,0	-19,4
Міжнародні резерви в місяці імпорту майбутнього періоду	4,3	4,2	3,7	2,9	3,3	1,5	-2,8
Борг номінований в іноземній валюті в загальній сумі державного боргу, %			55,7	57,9	56,7	58,4	-
Середній строк до погашення державного боргу, років				5,1	4,7	4,8	-

Динаміка індикаторів боргової безпеки за 2009–2014 рр. вказує на суттєве збільшення державних та приватних запозичень, що призводить до фінансової дестабілізації в Україні. Тенденція до зростання державного боргу України простежується впродовж уже декількох останніх років, її визначають високі валютні ризики зовнішньої заборгованості, нестабільна ситуація з рефінансуванням боргів попередніх років, а також тиск боргових виплат на державні фінанси. Впродовж 2014 р. обсяг державного та гарантованого державою боргу зріс із 584,8 млрд грн у 2013 р. до 1100,8 млрд грн у 2014 р. (або з 39,9 % до 70,3 % до ВВП), перетнувши граничний рівень індикатора боргового навантаження в 42,8 % ВВП, що характеризує високий рівень небезпеки для країни, що розвивається (табл. 3.3).

Критичний перетин граничної межі за цим індикатором є прямим підтвердженням боргової кризи в Україні, яка реально загрожує повномасштабною фінансовою кризою, припиненням зовнішнього фінансування суб'єктів національної економіки і поширенням дефолтів у корпоративному секторі, дестабілізації банківської системи і гальмуванням внутрішнього кредитного процесу, різким знеціненням національної валюти і зниженням обсягів міжнародної торгівлі нашої держави.

Індикатор покриття державного боргу доходами державного бюджету показує пікові навантаження у кризові для української економіки періоди: у 2009 р. значення показника склало 151,6 %, 2013 р. — 172,4 % та 2014 р. — 308,3 %. Значення індикатора є прямим відображенням надмірного навантаження на державний бюджет за рахунок боргових зобов'язань держави та, безумовно, є негативним явищем, оскільки ставить під загрозу можливість невиконання платежів із обслуговування державного боргу. Така негативна тенденція безпосередньо впливає на зростання інфляції, що супроводжується девальвацією національної валюти, зростанням цін на імпортовані товари, тобто відбувається стрімке падіння життєвого рівня в країні. Значна девальвація національної валюти протягом 2014–початку 2015 р. (з 8 до 22–24 грн за долар США) призвела до значного збільшення обсягу зовнішнього боргу (58,4 % державного боргу деноміновано в іноземній валюті).

За результатами дослідження експертів МВФ для країн із ринками, що формуються, критичне значення частки боргу, деномінованого в іноземній валюті, у загальній сумі державного боргу становить 40,3 %. Відповідно, мінімально допустиме значення частки боргу, деномінованого в національній валюті, складає 59,7 %. Результати проведених досліджень Т. Богдан вказують на те, що частка боргу в національній валюті у загальній сумі державного і гарантованого державою боргу України повинна бути збільшена з нинішніх 41,6 % до щонайменше 50 %⁷⁴.

За даними Міністерства фінансів України, зобов'язання держави з фіксованою відсотковою ставкою станом на 31.12.2014 р. складали 77,6 % від загальної суми державного та гарантованого державою боргу. 11,5 % зобов'язань мали плаваючу відсоткову ставку, прив'язану до LIBOR; 10,9 % зобов'язань — ставку, прив'язану до відсоткової ставки МВФ. Вважається, що державний борг, який обслуговується за плаваючими відсотковими ставками, має вищий ризик порівняно з фіксованими. Проте у кризових ситуаціях застосування фіксованих ставок пов'язане з високими витратами. В умовах високої інфляції кредитори включають інфляційні ризики при встановленні номінальної ставки доходності. Тому доцільно прив'язувати плаваючі відсоткові ставки за державними зобов'язаннями до темпів інфляції.

Державний зовнішній борг (прямий та гарантований) зріс із 300,7 млрд грн у 2013 р. до майже 612 млрд грн в 2014 р. (або з 20,5 % до 39,1 % до ВВП). Стрімке зростання зовнішнього боргу на кінець досліджуваного періоду відбулося в основному за рахунок позик, наданих міжнародними організаціями та фінансовими інституціями, а також випущених на зовнішні ринки державних цінних паперів. За розрахунками експертів МВФ та Світового банку показник покриття державного зовнішнього боргу надходженнями від експорту для країн із низькими доходами повинен становити 100–200 %. В Україні показник склав 34,8 % у 2009 р. та 60,5 % у 2014 р., тим самим підтвердивши слабкість економічної політики та недовіру ринкових інститутів.

⁷⁴ Богдан Т. Сучасні підходи до управління ризиками державного боргу / Т. Богдан // Вісник НБУ. — № 11 (189). — Листопад 2011. — С. 10–17.

Найбільші зовнішні запозичення України у 2014 році складали:

- кредити МБРР (1,3 млрд дол. США; плаваюча ставка Libor);
- макрофінансова допомога ЄС (1,4 млрд євро під 1,375 % та 1,875 % річних);
- кредити МВФ (3,0 млрд дол. США; плаваюча ставка МВФ);
- за випуском ОЗДП під гарантії США (1,0 млрд дол. США під 1,844 % річних).

Протягом 2013–2014 рр. відбулося значне зростання вартості обслуговування державного боргу. Якщо відношення платежів із обслуговування державного боргу до обсягу доходів державного бюджету в 2013 р. складало 9,3 %, то в 2014 р. ця величина збільшилася до 14,3 % (відношення вартості обслуговування державного боргу до обсягу видатків державного бюджету склало в 2014 р. 11,9 % порівняно із усього 3,7 % у 2009 р.).

Значний розрив між обсягами погашення і запозичень державного боргу може провокувати проблеми з ліквідністю для українського уряду, загрожувати фінансовій стійкості вітчизняної економіки та обмежувати можливості її економічного зростання, створювати проблеми виконання державою своїх зобов'язань як щодо обслуговування, так і залучення нових позик (рис. 3.3).

Аналізуючи структуру витрат на обслуговування і погашення державного боргу, спостерігаємо зростання витрат на обслуговування внутрішнього боргу за 2009–2014 рр. у 7 разів, а витрати на обслуговування зовнішнього боргу за відповідний період зросли у 3,7 рази. Витрати державного бюджету з погашення й обслуговування державного внутрішнього боргу в 2014 р. склали 28,8 % доходів бюджету, перетнувши межу гранично допустимого значення у 25 %. На погашення й обслуговування державного зовнішнього боргу сплачено 19,4 % доходів бюджету, наблизившись до критичної межі (18 %), визначеної МВФ для країн із низьким доходом на душу населення та слабкою державною політикою. Показник покриття зовнішнього державного боргу валютними надходженнями від експорту характеризував рівень ліквідності й платоспроможності держави і складав для України надзвичайно низьке значення: всього 6,8 % у 2014 р. проти мінімально необхідного для відповідної Україні групи країн 15 % та 25 % для групи сильних країн.

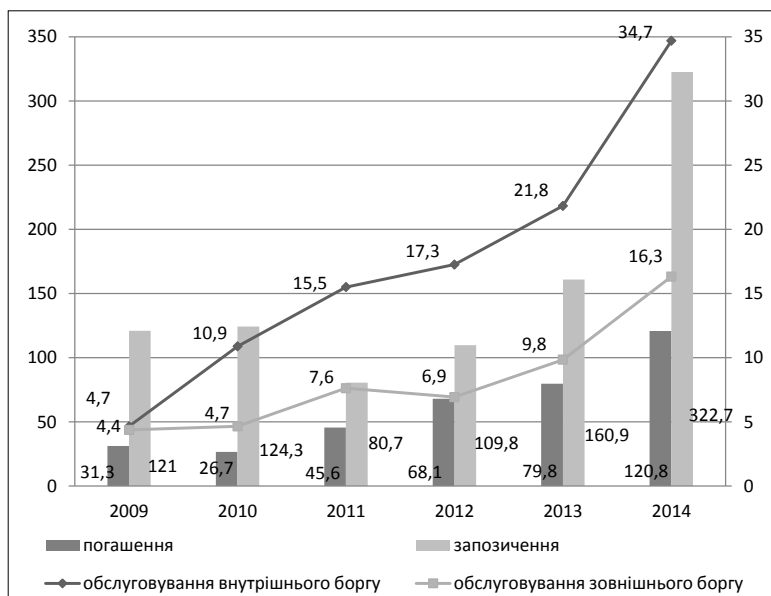

Рис. 3.3. Обсяги погашення і запозичення (ліва шкала) та обслуговування державного боргу України (права шкала) за 2009–2014 рр., млрд грн. (складено за⁷⁵)

Значну зовнішню боргову залежність демонструють, крім держави, і інші сектори економіки: органи грошово-кредитного регулювання, банки, інші підприємства та організації. Зовнішній сукупний борг України на кінець 2014 р. склав 126,3 млрд дол. США, що становило 95,1 % до ВВП та 193,3 % річного експорту товарів і послуг. Лише 32,8 млрд дол. США (26 %) цього боргу складав державний зовнішній борг. Суттєве нарощення зовнішніх боргів суб'єктами української економіки підтверджують проблеми запозичень на внутрішньому ринку та переваги валютного кредитування з огляду на його меншу вартість. У складі валового зовнішнього боргу в 2014 р. значну частку (44,6 %) складав короткостроковий борг (на рівні 56,6 % ВВП). За оцінками міжнародних експертів, високий рівень небезпеки скла-

⁷⁵ Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/>.

дає показник 15 % до ВВП для країн із економікою, що розвивається. Така висока залежність від короткострокового фінансування держави та суб'єктів української економіки посилює дисбаланс у структурі зовнішнього боргового фінансування. З метою зменшення ризиків рефінансування державного боргу уряд повинен спрямовувати свої зусилля на забезпечення рівномірного розподілу тягаря боргових виплат у часі.

Державні позики супроводжуються випуском державних цінних паперів: облігацій внутрішньої та зовнішньої державної позики. Бачимо, що заборгованість уряду України за державними цінними паперами зросла з 127,9 млрд грн у 2009 р. до 730,7 млрд грн у 2014 р. або з 13,5 % до 46,6 % до ВВП, що суттєво перевищує гранично допустиме значення 30 %.

Також слід зазначити, що заборгованість міжнародним фінансовим організаціям у зовнішньому боргу протягом 2009–2014 рр. зросла з 67,8 млрд грн до 169 млрд грн, а її рівень знизився до 19 % у валовому державному боргу та до 27,6 % у зовнішньому державному боргу.

Упродовж 2014 р. в Україні відбулося стрімке зменшення обсягу міжнародних валютних резервів із 20,4 млрд дол. США на кінець 2013 р. до 7,5 млрд дол. США на кінець 2014 р. Таким чином показник покриття зовнішнього державного боргу міжнародними валютними резервами зменшився з 54,3 % до всього 19,4 % (рис. 3.4).

Починаючи з 2011 р., спостерігається стійке падіння зазначеного індикатора. Мінімальний норматив золотовалютних резервів (покриття обсягу імпорту протягом трьох місяців) повинен становити близько 23 млрд дол. США⁷⁶. Така ситуація погіршувала можливості для погашення зовнішнього боргу і зумовлювала погіршення оцінок кредитного рейтингу України. Спостерігається також і значне погіршення показника А. Грінспена (міжнародні резерви до короткострокового зовнішнього боргу), який при пороговому значенні в 100 % на кінець 2014 р. складає лише 13,7 % (33,9 % на кінець 2013 р.), що свідчить про ймовірність порушення урядом та резидентами країни

⁷⁶ Аналіз сучасного стану державного боргу та ключові напрями забезпечення боргової безпеки України. Аналітична записка. — Травень, 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_analit/derzh_borg.pdf.

графіку зовнішньоборгових виплат на ринку капіталів, а також про недостатній обсяг міжнародних резервів для проведення Національним банком України ефективної монетарної політики. У межах розрахунку індексу фіскального стресу експерти МВФ визначили критичне значення середнього строку до погашення державного боргу: 2,3 роки для країн, що розвиваються, та 3,9 роки для розвинених країн. В Україні даний показник склав 4,8 роки у 2014 р., що перевищує нормативне значення.

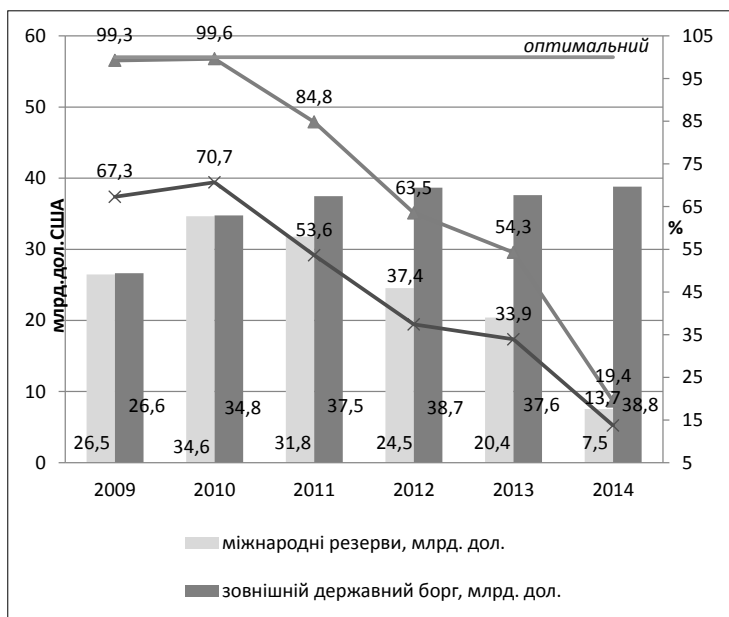

Рис. 3.4. Зовнішній державний борг та офіційні резервні активи України у 2009–2014 рр. (залишки коштів на кінець періоду), складено та розраховано за⁷⁷

Зменшення обсягу міжнародних резервів відбулося за рахунок продажу Національним банком України іноземної валюти на між-

⁷⁷ Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

банківському валютному ринку на суму, еквівалентну 10,1 млрд дол. США, платежів уряду України з погашення та обслуговування державного та гарантованого державою боргу в іноземній валюті на загальну суму, еквівалентну 6,6 млрд дол. США, в тому числі платежів із погашення зобов'язань перед МВФ на суму, еквівалентну 3,8 млрд дол. США, платежів раніше зарезервованих коштів для НАК «Нафтогаз України» у розмірі 3,1 млрд дол. США. Основними джерелами поповнення міжнародних резервів у 2014 р. були надходження на рахунки уряду України від міжнародних організацій на суму, еквівалентну 5,5 млрд дол. США, отримання коштів від МВФ за програмою «стенд-бай» 2014 р. на загальну суму, еквівалентну 4,6 млрд дол. США, та купівля іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України в обсязі 1 млрд дол. США.

Наслідком зниження рівня боргової безпеки країни стає погіршення кредитного рейтингу. Зокрема, в кінці 2014 р. – на початку 2015 р. більшість світових рейтингових агентств понизили суверенний кредитний рейтинг України та надали негативний прогноз на 2015 рік як за довгостроковим, так і короткостроковим рейтингом; як в іноземній, так і в національній валюті⁷⁸. Погіршення рейтингових оцінок для країни до переддефолтного рівня є ризиком ще більшого відпливу іноземного капіталу та зменшення іноземного інвестування.

Все це свідчить про суттєве зниження рівня боргової безпеки держави, і в ситуації, що склалася в державі навколо боргового навантаження, особливо гостро постає питання вдосконалення боргової політики.

Результати порівняння даних вітчизняних та міжнародних методик оцінювання боргових індикаторів засвідчили наявність як методологічних проблем, так і суттєвих деформацій у структурі боргових зобов'язань уряду та приватних суб'єктів економіки України, які потребують вжиття адекватних заходів з метою вдосконалення боргової політики держави та повноцінного розвитку внутрішнього фінансового ринку.

⁷⁸ Кредитні рейтинги боргових зобов'язань України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=408817&cat_id=406134&ctime=1423925083440.

Поліпшення валютної структури державного боргу на користь вітчизняної валюти та оптимальної строковості боргових зобов'язань повинно досягатися передусім шляхом розвитку внутрішнього ринку державних цінних паперів. Надзвичайно важливе значення для розвитку ринку внутрішніх запозичень має формування бази інституційних інвесторів. Широка і диверсифікована база внутрішніх інвесторів підвищує ліквідність і поглиблює ємність внутрішнього ринку державних цінних паперів, а також виконує роль «інвестора останньої інстанції» для уряду у випадку закриття зовнішнього ринку капіталів.

В аналітичній доповіді до Послання Президента України до ВРУ зазначається, що в короткостроковому періоді уникнути подальшого нарощування державного боргу України не вдасться⁷⁹. Держава змушена покривати високий рівень дефіциту бюджету, забезпечувати належне фінансування сфери оборони, нарощувати фінансові можливості субсидування захисту найбільш вразливих верств населення від наслідків підвищення комунальних тарифів, допомагати громадянам-переселенцям із Східної України, збільшувати видатки на обслуговування державного боргу внаслідок девальвації гривні.

Слід відзначити, що нарощування державної заборгованості у 2013–2014 рр. здійснювалося з єдиною метою — стабілізації фінансової ситуації, що склалася, проте призвело до більш загрозливих наслідків: порушення оптимального співвідношення між структурними складовими боргу, неможливості обслуговування боргу без постійних додаткових зовнішніх впливів, нехтування цільовою спрямованістю боргових коштів, що спричинило фінансову дестабілізацію в Україні, а в подальшому може й призвести до руйнування вітчизняної фінансової системи та загрожує суверенітету держави.

Ситуація з борговою безпекою України погіршується внаслідок дії низки об'єктивних чинників, до яких належать:

- важка політична криза та військовий конфлікт, які вимагають додаткового фінансування сфери оборони;

⁷⁹ Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 р.» — К. : НІСД. 2015. — 684 с.

- глибока економічна рецесія, викликана, з одного боку, зовнішніми загрозами, з іншого, — внутрішніми факторами, що впливають на недовиконання доходної частини;
- необхідність фінансування соціальних та інших зобов'язань держави, виплати пенсій, обов'язкових для виконання, незважаючи на економічну нестабільність, за рахунок державних запозичень;
- необхідність додаткових коштів для здійснення економічних реформ та стабілізації економічної ситуації;
- фінансування дефіциту державного бюджету, сформованого під впливом істотного зростання видатків на оборону та на обслуговування боргу (дефіцит бюджету в 2014 р. склав 78,1 млрд грн, або 4,95 % ВВП, і суттєво перевищив економічно обґрунтоване граничне значення цього показника в 3 % ВВП);
- необхідність подальшої бюджетної підтримки державних підприємств, найбільше серед яких НАК «Нафтогаз України», Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Пенсійного фонду України та банків шляхом збільшення їх статутних капіталів;
- погіршення торговельних позицій України на світовому ринку та зниження кредитного рейтингу України як позичальника.

Як засвідчили проведені розрахунки, суттєві загрози для боргової безпеки України спричинені:

- надкритичним обсягом державного і гарантованого державою боргу відносно ВВП країни (70,3 %);
- надкритичним рівнем державного і гарантованого державою боргу відносно до доходів державного бюджету (308,3 %);
- критично високим рівнем державного зовнішнього боргу відносно ВВП (39,1 %);
- значними обсягами вилучення валютних ресурсів (193,3 % експортної виручки) на зовнішньоторгові виплати всіх секторів економіки;
- великою часткою боргових зобов'язань, деномінованих в іноземній валюті чи прив'язаних до обмінного курсу, в структурі державного боргу України (58,4 %);
- наднизьким рівнем міжнародних резервів (6 % валового зовнішнього боргу);

- величиною короткострокових зовнішніх зобов'язань резидентів України та погашенням довгострокового зовнішнього боргу впродовж року відносно рівня міжнародних резервів України (747 %).

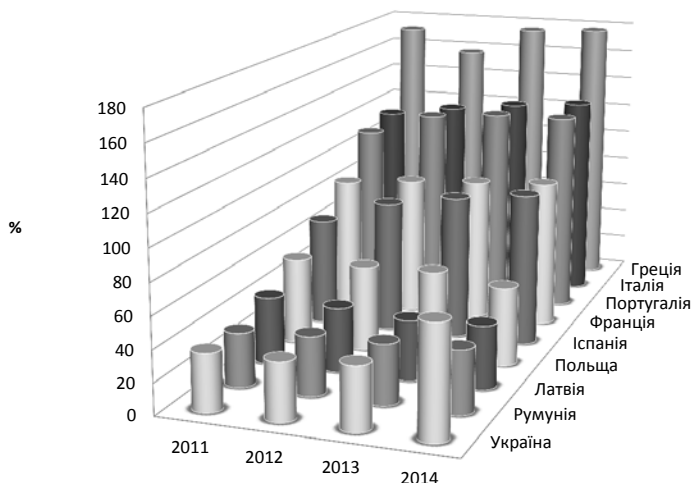
Слід зазначити, що виникнення подальших ускладнень у борговій сфері становить пряму загрозу для банківської системи, платіжного балансу, валютного ринку, що, в свою чергу, підриває інвестиційну складову фінансової системи та загострює загрозу неможливості залучення кредитних ресурсів ззовні.

Таким чином, за наявних зон вразливості до впливу кризових чинників, які породжуються борговими процесами, для уникнення дефолту держава повинна врахувати складні взаємозв'язки між борговою політикою та фінансовою стабільністю і створити ефективну систему управління національним і державним боргом.

3.3. Пріоритетні напрями забезпечення боргової безпеки України

Порушення боргової безпеки в останні роки характерне і для інших країн. У країнах ЄС протягом останніх чотирьох років державний борг зростав, у той час, коли темпи зростання ВВП знизилися (рис. 3.5).

Причиною таких диспропорцій стала світова фінансово-економічна криза 2008–2009 рр., яка не оминула не лише Україну, наслідком якої стало зниження активності реального сектору економіки в багатьох країнах (у тому числі в економічно розвинених) та зростання боргового навантаження на економічні системи. Державна заборгованість країн ЄС та України за останні роки мала тенденцію до зростання. В порівнянні з країнами-сусідами Румунією, Латвією та Польщею, в яких рівень державної заборгованості протягом 2011–2013 рр. був навіть дещо вищий, ніж в Україні, остання вже в 2014 р. за даним показником перевищила їх рівень державної заборгованості. Проте навіть при такому критичному борговому навантаженні для України він значно нижчий, ніж заборгованість таких країн Євросоюзу, як Греція, Італія, Португалія, Франція та Іспанія.

	2011	2012	2013	2014
Україна	36,4	36,7	39,9	70,3
Румунія	34,2	37,3	38	39,8
Латвія	42,7	40,9	38,2	40
Польща	54,8	54,4	55,7	50,1
Іспанія	69,2	84,4	92,1	97,7
Франція	85,2	89,6	92,3	95
Португалія	111,1	125,8	129,7	130,2
Італія	116,4	123,1	128,5	132,1
Греція	171,3	156,9	175	177,1

Рис. 3.5. Боргове навантаження України та окремих країн Євросоюзу (у % до ВВП) за 2011–2014 рр.⁸⁰

Отож, слід зауважити, що на сучасному етапі розвитку економічна система Євросоюзу стоїть перед значними труднощами у сфері боргових зобов'язань, вирішення яких вимагає консолідації зусиль усіх країн-учасниць.

Пошук шляхів вирішення проблем, які виникають у борговій сфері, обумовлений ефективністю управління державним боргом та обґрунтованим застосуванням уже відомих схем реструктури-

⁸⁰ Статистична база даних Європейської комісії «Євростат» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.

зації боргів. На наш погляд, виходу з боргової кризи та підтриманню належного рівня боргової безпеки України на сучасному етапі сприятиме:

1. запобігання виникненню пікових навантажень шляхом реструктуризації боргу та диверсифікації структури джерел залучення коштів;
2. оптимізація фіскальної політики як джерела державних доходів, зменшення боргового тягаря та розвиток альтернативних інструментів фінансування бюджетних видатків;
3. впровадження потужної системи контролінгу державного боргу на національному рівні;
4. використання світового досвіду управління державним боргом.

На даному етапі для України характерним є кризовий рівень боргової безпеки. Тому можна констатувати незаперечний факт, що зовнішня заборгованість стає визначальним чинником безпеки фінансової системи нашої держави. Забезпечення належного рівня боргової безпеки та ефективного управління державним боргом у контексті ризиків та загроз першочергово залежить від загальної макроекономічної стабільності в державі, що передбачає послідовне проведення економічної політики урядом з урахуванням довгострокових стратегічних пріоритетів розвитку зі збереженням національних інтересів.

Вважаємо, що актуальними і доцільними для України є механізми та інструменти управління державним боргом, які використовуються в розвинених країнах⁸¹, де:

- всі методи та інструменти управління державним боргом спрямовуються на макроекономічну стабілізацію та структурні перетворення, формування економіки, адаптованої до функціонування в умовах фінансової глобалізації, здатної забезпечити збалансований соціально-економічний розвиток;
- система управління державним боргом ґрунтується на принципах відкритості, прозорості та відповідальності;

⁸¹ Макар О. Світовий досвід управління державним боргом і перспективи його застосування в Україні / О. Макар // Економіка та держава. — 2012. — № 10. — С. 56.

- характерним є високий рівень розвитку ринку державних цінних паперів, які реалізуються і вітчизняним, і зарубіжним інвесторам, сприяючи диверсифікації ризиків;
- застосовуються як ринкові, так і неринкові методи полегшення боргового навантаження, включно з конверсією боргових зобов'язань в акції, інші цінні папери з дисконтом від номіналу або із зниженим відсотком;
- зростають надходження валютно-фінансових ресурсів із високорозвинених країн до країн, що розвиваються.

Рис. 3.6. Стратегічні пріоритети та завдання державної політики зміцнення боргової безпеки України

Заходи вдосконалення організаційних засад управління державним зовнішнім боргом України визначалися ще у Концепції держав-

ної боргової політики на 2001–2004 рр.⁸². Основними напрямами були визначені наступні:

1. створення окремого підрозділу (у складі Міністерства фінансів України), який би забезпечив виконання всього комплексу завдань, пов'язаних із управлінням державним боргом;
2. заснування Фонду управління державним боргом;
3. удосконалення нормативного та методичного забезпечення процесу управління державним боргом та створення умов повної прозорості відносин України з кредиторами.

У першому випадку мова йде про створення підрозділу, який, з одного боку, повинен здійснювати комплексний контролінг державного боргу, а з іншого, — забезпечувати практичне застосування широкого спектра інструментів активного управління боргом. Контролінг державного боргу характеризує комплекс функціональних завдань, виконання яких є необхідною умовою оптимізації управлінських рішень: координація діяльності щодо управління боргом; облік та статистика; визначення стратегії країни в галузі зовнішніх запозичень; моніторинг зовнішнього боргу; прогнозування та планування його показників; диверсифікація та управління ризиками.

Важливий напрям удосконалення організаційної структури управління боргом пов'язаний із заснуванням Фонду управління державним боргом. За рахунок коштів цього фонду пропонується здійснювати операції типу «бай-бек» (достроковий викуп), заходи щодо зменшення ризиків, пов'язаних із коливанням валютних та відсоткових ставок. Найбільшою проблемою створення вказаного фонду є пошук джерел фінансових ресурсів, які повинні спрямовуватися на його формування. Як можливі джерела є підстави розглядати відшкодування підприємствами своїх зобов'язань перед державою, які виникли у зв'язку з покриттям їх боргів перед іноземними кредиторами; кошти, що надійшли як оплата послуг за надання державних

⁸² Про схвалення Концепції державної боргової політики на 2001–2004 роки : Постанова Кабінету Міністрів України; від 28.09.2000 № 1483 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1483-2000-%D0%BF/print1361270491007321>.

гарантій; визначену Верховною Радою України частину коштів, одержаних від приватизації державного майна тощо.

Для вирішення проблеми забезпечення повної прозорості фінансових відносин, які виникають у зв'язку із здійсненням державних запозичень, В. Лісовенко обґрунтовує нові підходи до обліку операцій, пов'язаних із залученням, використанням, обслуговуванням та погашенням державного кредиту⁸³.

Тому для зменшення боргового навантаження на економіку та послаблення наслідків боргової кризи в Україні, вважається за доцільне: спрямовувати залучені зовнішні запозичення на реалізацію інвестиційних програм, які забезпечать у майбутньому економічне зростання; оптимізувати структуру державного боргу з огляду на зміни в економічному середовищі та враховуючи майбутні валютні ризики; зменшити навантаження боргу на бюджет, впроваджуючи заходи щодо заохочення населення до інвестиційних процесів; розробити та законодавчо затвердити боргову стратегію держави.

Стратегічною метою державної боргової політики України повинно стати залучення фінансових ресурсів для ефективної реалізації програм інституційного та інвестиційного розвитку країни з одночасним забезпеченням стабільного співвідношення державного боргу та ВВП.

Спираючись на іноземний досвід управління державним боргом, фахівці Національного інституту стратегічних досліджень акцентували увагу на застосуванні методу цільових орієнтирів (benchmarking) при оцінюванні ефективності боргової політики, на основі якого може здійснюватися неупереджений аналіз ефективності боргової політики⁸⁴. Його застосування передбачає проведення активної політики в частині як здійснення запози-

⁸³ Лісовенко В.В. Державний зовнішній борг України: оптимізація формування та управління : автореф... дис. канд. екон. наук: 08.04.01 / В.В. Лісовенко; КНЕУ. — К., 2001. — 20 с.

⁸⁴ Особливості та пріоритети боргової політики України : аналіт. доповідь / [відп. ред. Я.А. Жаліло]; Національний ін-т стратегічних досліджень. — К. : НІСД, 2004. — 103 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Table/tab10112004/dopovid.htm>.

чень, так і операцій із державним боргом на основі використання стандартних схем та процедур: дострокового викупу, застосування деривативів при емісії боргових зобов'язань, хеджування та сек'юритизації боргу.

Для реалізації стратегії управління державним боргом повинен використовуватися комплексний підхід, тобто координація боргової політики з бюджетно-фінансовою та грошово-кредитною політикою, метою чого є підвищення ефективності управління активами та пасивами держави.

Як уже було зазначено, в Україні відсутня цілісна система законодавчого забезпечення боргової політики. Законодавчого врегулювання потребують система управління державним боргом, підвищення координованості дій центральних органів виконавчої й законодавчої влади та визначення пріоритетів розвитку економіки і напрямів використання коштів від додаткових запозичень. Має місце неврегульованість широкого спектра питань, пов'язаних із компетенцією органів влади щодо державного боргу; визначенням величини, складу та структурних параметрів державного боргу, на які повинна орієнтуватися відповідна політика; регламентуванням операцій щодо управління державним боргом; можливостями здійснювати таке управління через фінансовий ринок; порядком надання державних гарантій та визначенням пріоритетів у цій сфері тощо.

Згідно зі «Стратегічним планом діяльності Міністерства фінансів України на 2015 бюджетний рік та два бюджетних періоди, що настають за плановим (2016–2017 роки)» серед основних пріоритетів держави в борговій політиці виділено наступні⁸⁵:

- удосконалення системи управління державним боргом;
- ефективна реалізація національних інтересів на міжнародній арені;

⁸⁵ Стратегічний план діяльності Міністерства фінансів України на 2015 бюджетний рік та два бюджетних періоди, що настають за плановим (2016–2017 роки) : Наказ Міністерства фінансів України від 16.10.2014 № 1052. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=403763&cat_id=392729.

- якісне управління зобов'язаннями та підтримка кредитного рейтингу країни;
- забезпечення ефективності використання інвестиційних коштів бюджету;
- залучення позик, фінансових ресурсів на впровадження спільних з МФО інвестиційних та інфраструктурних проектів, у т. ч. для економічної реабілітації та відновлення Донецької та Луганської областей.

Реалізація визначених пріоритетів ускладнюється падінням кредитного рейтингу України, що, в свою чергу, призводить до збільшення вартості залучених коштів, та відсутністю ефективної системи управління державним боргом.

Пріоритетом середньострокової перспективи у сфері боргової безпеки є необхідність підвищення рівня координації між урядом, Національним банком України, Міністерством фінансів України, Державною службою фінансового моніторингу України. Стратегічні напрями підвищення ефективності процесу управління державним боргом визначені у «Стратегії розвитку системи управління державними фінансами від 01.08.2013 № 774-р»⁸⁶. Розділяючи цю думку, вважаємо, що серед основних пріоритетів є такі заходи середньострокової перспективи:

- розширення переліку цільових показників (індикаторів) ефективності управління ризиками, пов'язаними з державним боргом, згідно з нормами ЄС, що підвищить рівень контролю у сфері управління державним боргом;
- збільшення середньозваженого строку погашення державного боргу в результаті використання довгострокових боргових інструментів;
- запровадження обмежень щодо граничних обсягів внутрішнього боргу, номінованого в іноземній валюті;
- визначення принципів та порядку формування стратегії управління державним боргом на довгостроковий період, які будуть

⁸⁶ Про Стратегію розвитку системи управління державними фінансами : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 № 774-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/774-2013-%D1%80/page>.

- спрямовані на забезпечення стабільності фінансової системи та зменшення її вразливості від впливу фінансових потрясінь;
- удосконалення нормативно-правової бази щодо забезпечення виконання завдань із формування довгострокової стратегії управління державним боргом;
 - встановлення додаткових цільових індикативних обмежень стосовно умовних боргових зобов'язань у сфері державного боргу на середньо- та довгострокову перспективу (обмеження обсягу надання державних гарантій 5 % доходів загального фонду державного бюджету протягом року, починаючи з 2016 року тощо);
 - розробка методики оцінювання впливу умовних боргових зобов'язань у сфері державного боргу в середньо- та довгостроковій перспективі;
 - опрацювання питання щодо консолідованого управління коштами Пенсійного фонду України та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування;
 - консолідація коштів суб'єктів сектору державного управління на єдиному казначейському рахунку з метою підвищення рівня управління ліквідністю, контролю ризиків під час розміщення тимчасово вільних коштів, якості прогнозування;
 - завершення впровадження повнофункціонального єдиного програмного забезпечення;
 - вдосконалення нормативно-правової бази з метою підвищення ефективності виконання державного бюджету шляхом створення інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління коштами єдиного казначейського рахунку, що сприятиме вдосконаленню управління бюджетними коштами.

Завданням довгострокового характеру є вдосконалення нормативно-правового забезпечення управління ліквідністю державних фінансів та державним боргом. Для цього визначаються наступні заходи:

- розробка проекту Стратегії управління державним боргом на довгостроковий період;

- розробка методики оцінювання впливу умовних боргових зобов'язань у сфері державного боргу в довгостроковій перспективі.

На нашу думку, для попередження негативних наслідків подальшого нарощення боргової залежності держави необхідно розробити та ухвалити Закон України «Про зовнішній борг», у якому визначити поняття, структуру та показники зовнішнього боргу, принципи та органи управління і контролю за його рівнем та структурою, механізми обслуговування, джерела погашення боргу, а також активи, які можуть бути використані для забезпечення виконання боргових зобов'язань. Слід також розробити та затвердити основні напрями державної боргової політики України на 2015–2020 роки, серед яких чітко визначити гранично допустимі обсяги державного боргу та його валютну структуру; завершити почату в 2015 році реструктуризацію державного боргу з метою подовження строків та зменшення вартості.

З огляду на зазначені стратегічні пріоритети для забезпечення боргової безпеки України вважаємо за доцільне визначити наступні цільові орієнтири обсягу й структури державного боргу:

1. рівень боргового навантаження (відношення державного та гарантованого державою боргу до внутрішнього валового продукту) — не більше ніж 42,8 %, що відповідатиме середньому рівню ризиків для країн, які розвиваються;
2. частка державного внутрішнього боргу в загальному обсязі державного боргу — не менше ніж 50 %;
3. відношення державного зовнішнього боргу до ВВП — не менше ніж 40 %, що відповідало б середньому показнику для країн із низькими доходами та високим боргом;
4. частка боргу в національній валюті у загальній сумі державного і гарантованого державою боргу України — щонайменше 50 %;
5. частка державного боргу з фіксованою ставкою — не менш як 80 %;
6. середньозважений строк погашення державного боргу — не менш як 5 років;
7. частка державного боргу, що рефінансується в наступному році, — не більше 15 % загальної суми боргу на кінець відповідного періоду.

Складність ситуації, що виникла в Україні, є доказом кризи державних фінансів, оскільки нарощування державної заборгованості відбувається без відповідного зростання у реальному секторі економіки. За таких обставин утворення боргової кризи розцінюється як очевидне явище, що вкрай негативно позначилося на економічній системі країни.

Для покращення ситуації в сфері управління державним боргом України було здійснено ряд важливих кроків, зокрема⁸⁷:

- для зниження боргового навантаження введено досить жорсткі заходи з покращення первинного структурного розширеного сальдо бюджету (за рахунок залучення зовнішніх запозичень та надходжень від приватизації); оптимізовано використання бюджетних коштів, для чого законодавчими нормами передбачено перерозподіл коштів у частині видатків, податкові зміни та бюджетну децентралізацію;
- «Основними напрямками бюджетної політики на 2015 рік» передбачено введення 5-відсоткового ліміту на видачу державних гарантій відносно доходів загального фонду державного бюджету;
- з метою скорочення витрат на покриття дефіциту НАК «Нафтогаз України» започатковано реформування чинної системи тарифів для населення;
- створюються передумови для стабілізації фінансового стану бюджету Пенсійного фонду України;
- урядом України та Міжнародним валютним фондом започаткована нова програма взаємодії в межах механізму розширеного фінансування (обсяг фінансування за якою становить 17,5 млрд дол. США терміном на 4 роки);
- розпочато перемовини щодо реструктуризації частини суверенного боргу, власниками якого є приватні кредитори.

Проте подальша оптимізація боргової політики України потребує розробки та впровадження цілісної стратегії, яка поєднуватиме зав-

⁸⁷ Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 р.» – К. : НІСД, 2015. – 684 с.

дання вдосконалення нормативно-правового та інституційного забезпечення боргової політики, коротко- та середньострокові орієнтири управління державним боргом, інструменти радикального підвищення ефективності інвестиційної складової бюджетних видатків та стратегічні завдання переорієнтації боргової політики, зменшення боргового тягаря та розвиток альтернативних, непозичкових інструментів фінансування бюджетних видатків.

Розділ 4

**Концептуальні засади та напрями
конвергенції потенціалу функцій і завдань
банківської системи у забезпеченні
розвитку національної економіки**

4.1. Соціально-економічні засади ефективного функціонування банківської системи

В останні роки спостерігається чітка тенденція до збільшення економічної та політичної нестабільності на національному, регіональному і глобальному рівнях. Банківські системи, які акумулюють політичні, макроекономічні та інституціональні ризики, в умовах зростаючої нестабільності опиняються чи не в найбільш несприятливому становищі. При цьому виникнення нестабільності безпосередньо у банківському секторі призводить до негативних наслідків розвитку економіки в цілому, а у деяких випадках провокує соціально-політичну кризу⁸⁸.

Одним із основних завдань, які сьогодні постають перед банківською системою України, є підвищення її ролі у процесах економічних перетворень в умовах євроінтеграції та глобалізації. Функціонування банківської системи спрямоване на підвищення ефективності її діяльності та забезпечення стабільного розвитку. В міру своєї унікальності, складності та багатогранності банківська система є основою, ядром розвитку суспільної системи. Тому перш за все від ефективної діяльності банківського сектора залежить економічне зростання та соціальний розвиток країни. Зниження ефективності роботи банківського сектору на макrorівні є однією з головних причин кризових явищ в економіці.

В сучасних умовах розвитку економік світу надзвичайно важливу роль відіграє саме банківська система. На неї покладено вирішення важливих завдань, передусім це забезпечення економічного зрос-

⁸⁸ Банківська система України : монографія / В.В. Коваленко, О.Г. Коренева, К. Ф. Черкашина, О. В. Крухмаль. — Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. — С. 5–6.

тання в країні. Виконання цього завдання потребує нових підходів до розроблення фінансової та економічної політики, головним напрямом якої є створення передумов для залучення коштів суб'єктів ринку на банківські рахунки.

Відомо, що банківська система є однією з найважливіших і невід'ємних структур ринкової економіки. Це сукупність різних за організаційно-правовою формою та спеціалізацією банківських установ, що існують у межах спільної фінансової системи та єдиного грошово-кредитного механізму.

Розвиток банків, товарного виробництва й обігу історично відбувався паралельно і характеризувався щільним взаємозв'язком. При цьому банки як посередники в перерозподілі грошових ресурсів істотно впливають на загальну ефективність виробництва, що може значно прискорити чи стримати економічний розвиток країни. Відтак успішність ринкових перетворень в економіці значною мірою залежить від ефективного розвитку банківської системи, від того, наскільки ефективно спроможні діяти банки⁸⁹.

Зміни, що відбуваються в економіці, кардинально впливають на напрями і темпи розвитку банківської системи. Банки проходять перевірку часом в умовах постійних економічних трансформацій. Швидка зміна умов функціонування, вплив зовнішнього середовища, необхідність внутрішніх перетворень зумовлюють постійне вдосконалення банківської системи.

У ринкових умовах господарювання роль банків полягає в їх спроможності залучати тимчасово вільні грошові кошти для подальшого їх розміщення та отримання прибутку. При цьому банки забезпечують задоволення потреб суб'єктів економіки в додаткових коштах. Необхідність функціонування ефективного механізму перерозподілу тимчасово вільних грошових коштів зумовлюється взаємодією суб'єктів ринку.

За умов ринкового господарювання загальноекономічна роль банків як основних фінансових посередників визначається їхніми можливостями залучати тимчасово вільні грошові кошти та ефек-

⁸⁹ Дзюблук О.В. Теоретичні та прикладні аспекти реалізації банками ресурсної політики : монографія / О.В. Дзюблук, Ю.М. Галіцейська. — Тернопіль : Астон, 2012. — С. 8–9.

тивно розміщувати їх. Саме від спроможності банківської системи акумулювати необхідні ресурси, що забезпечили би потребу суб'єктів господарювання в додаткових грошових коштах, залежить можливість діяльності цих суб'єктів у всіх секторах економіки, а також їх здатність протидії спаду економіки, у т. ч. через світові фінансові кризи.

Отже, вважаємо, що роль банків у економіці слід розглядати з таких позицій.

По-перше, банки як фінансові посередники займають частку фінансового ринку та перерозподіляють позичкові капітали. По-друге, з огляду на функціональне призначення банки беруть активну участь у формуванні грошової пропозиції та можуть суттєво впливати на економічне становище загалом.

По-третє, банки надають суб'єктам ринку широкий спектр послуг, що, своєю чергою, також впливає на економічні процеси в суспільстві⁹⁰.

Тому без ефективно функціонуючої банківської системи неможливе ефективне функціонування економіки країни, оскільки економіка загалом та окремі господарюючі суб'єкти не можуть розвиватися без додатково залучених грошових коштів, а залучені й акумульовані через банківську систему грошові ресурси служать найважливішим джерелом поповнення фінансових ресурсів підприємств.

В Україні побудована дворівнева банківська система, що складається з Національного банку України та інших банків, відносини між банками системи будуються у двох площинах — по вертикалі й по горизонталі, відповідно до положень Закону України «Про банки і банківську діяльність». Перший рівень банківської системи займає Національний банк України, який виконує функції головного регулюючого органу системи, провадить грошово-кредитну політику, що займає провідне місце в регулюванні всієї економіки країни.

Важливу роль у забезпеченні функціонування та розвитку банківської системи відіграють банки другого рівня. Згідно із законодавством України вони сукупно виконують такі три функції:

⁹⁰ Дзюблюк О.В. Теоретичні та прикладні аспекти реалізації банками ресурсної політики : монографія / О.В. Дзюблюк, Ю.М. Галіцейська. — Тернопіль : Астон, 2012. — С. 10.

1. залучення на рахунки грошових коштів фізичних і юридичних осіб;
2. розміщення залучених коштів від свого імені на власних умовах;
3. відкриття і ведення рахунків фізичних та юридичних осіб.

Ефективна банківська система стає запорукою стабільного розвитку економіки, фундаментом для розвитку фондового ринку, а отже і можливістю для держави стати повноцінним учасником на всіх сегментах світового фінансового ринку.

Першочерговим завданням у контексті забезпечення ефективності банківської системи, особливо умовах зміцнення глобалізаційних тенденцій світових фінансів, що мають значний вплив на розвиток банківської системи держави, є пошук (відпрацювання, розробка та застосування) науково обґрунтованих організаційно-економічних механізмів управління ефективністю функціонування банківської системи.

В умовах нестійкої економічної ситуації, що склалася в країні, ефективність банківської діяльності значною мірою залежить від змін, які відбуваються в зовнішньому середовищі.

Банки у зв'язку зі специфікою своєї діяльності займають особливе місце в економіці ринкового типу і, будучи тісно пов'язаними з усіма її ланками, значно впливають на життєдіяльність суспільства. У зв'язку з цим ефективне функціонування банків можливе за умов певного рівня єдності, що відображає координацію їхніх дій і тісні взаємозв'язки у межах єдиного механізму контролю і нагляду. Сукупність таких взаємозв'язків виражає конкретну форму діяльності банків і практичної організації банківської справи у кожній країні — банківську систему⁹¹.

Однак банківська система — це не лише просте поєднання банків певної країни. Банківська система має свої специфічні риси і функції в економіці, які не просто повторюють призначення і функції окремих банків.

⁹¹ Д'яконова І.І. Місце банківського нагляду в системі регулювання банківської діяльності України / І.І. Д'яконова // Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції до 30-річчя факультету банківського бізнесу Тернопільського національного економічного університету. — Тернопіль : Астон, 2008. — С. 42–43.

Загалом при дослідженні банківської системи її необхідно розглядати в процесі розвитку, що визначається безліччю умов і чинників зовнішнього й внутрішнього характеру. Тобто стан банківської системи обумовлений комплексом процесів, які відбуваються у зовнішньому середовищі й комплексом процесів безпосередньо в банківській системі та середовищі, яке її оточує. Вказані процеси протікають об'єктивно, оскільки базуються на економічних законах розвитку, та є незалежними від волі окремих суб'єктів. Такий підхід дозволяє виокремити систему з навколишнього середовища і проводити її аналіз на основі вхідної й вихідної інформації та аналізувати структуру.

У міжнародній практиці найбільш поширеною є думка про те, що банківська система є сукупністю банківських і небанківських фінансових установ, що виконують окремі банківські операції. Але і там існують різні точки зору на це питання. Наприклад, деякі німецькі автори відзначають, що банківська система — це сукупність універсальних і спеціалізованих банків та емісійного банку. Тобто банківська система визначається як механічне об'єднання банків, що не має заздалегідь окреслених цілей, своїх специфічних функцій і не виконує самостійної ролі на грошовому ринку⁹².

Як зазначає М. Савлук, банківська система має своє особливе призначення, специфічні функції, які не просто повторюють призначення і функції окремих банків, не виникає внаслідок механічного поєднання окремих банків, а будується відповідно до заздалегідь виробленої концепції, в межах якої певне місце відводиться кожному виду банків і кожному окремому банку. Під банківською системою, на погляд науковця, слід розуміти «законодавчо визначену, чітко структуровану сукупність фінансових посередників грошового ринку, які займаються банківською діяльністю»⁹³.

Л. Стрельбицька і М. Стрельбицький надають два визначення поняття «банківська система». У першому варіанті банківська система

⁹² Д'яконова І.І. Поняття банківської системи та особливості банківської системи України / І.І. Д'яконова // Вісник СумДУ. — 2008. — № 1. — (Серія «Економіка»). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://visnyk.sumdu.edu.ua>.

⁹³ Гроші та кредит : підручник [за заг. ред. М.І. Савлука]. — [6-ге вид., перероб. і доп.]. — К. : КНЕУ, 2011. — С. 16.

характеризується як сукупність банків, що виконують відповідні функції: це сукупність різних видів банків і банківських інститутів в їх взаємозв'язку, що існує у тій чи іншій країні в певний історичний період. Ця система є внутрішньо організованою, взаємопов'язаною, має загальну мету і завдання. В другому варіанті визначення до складу банківської системи включаються кредитно-фінансові установи, зокрема фонди спеціального призначення, кредитні товариства, ломбарди, каси взаємодопомоги⁹⁴.

В. Стельмах вважає, що «банківська система — це складний комплекс, який функціонує і розвивається відповідно до низки законодавчих і нормативних документів. Основним елементом цієї системи є комерційний банк — кредитно-фінансова установа, яка залучає і накопичує вільні грошові кошти підприємств, організацій, населення, а також здійснює випуск цінних паперів, кредитування народного господарства і населення на умовах платності, зворотності і строковості. Стан і рівень розвитку банків впливає на розвиток всієї суспільно-економічної формації. Тому, аналізуючи діяльність банківської системи, можна зрозуміти ситуацію в державі, а також зробити правильні висновки про роль Національного банку держави у виконанні своєї головної функції — забезпечення стабільності національної грошової одиниці»⁹⁵.

Основними цілями банківської системи є забезпечення суспільного нагляду і регулювання банківської діяльності з метою узгодження інтересів окремих банків із загальносуспільними інтересами, надійності й стабільності функціонування окремих банків та банківської системи в цілому з метою стабілізації грошей та безперебійного обслуговування економіки⁹⁶. Жодна з перерахованих цілей не під силу

⁹⁴ Стрельбицька Л. М. Основи безпеки банківської системи України та банківської діяльності / Стрельбицька Л. М., Стрельбицький М. П. — К. : Кондор, 2004. — С. 75–76.

⁹⁵ Міщенко В. І. Роль Національного банку України в забезпеченні стабільності національної грошової одиниці / Міщенко В. І., Стельмах В. С. // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. Т. 9. — Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, 2004. — С. 130–137.

⁹⁶ Горінов О. С. Роль ідентифікації клієнта банку у загальній системі запобігання відмиванню грошей комерційного банку / Горінов О. С., Колдовський М. В. // Вісник Української академії банківської справи. — 2007. — № 2. — С. 72–76.

окремому банку. Саме з цією метою банки й об'єднуються у систему, зорієнтовану на зазначені цілі⁹⁷.

Тому банківська система, на нашу думку, є ключовою динамічною складовою фінансової системи, що історично формується під впливом зовнішніх і внутрішніх процесів, які відбуваються в країні, є цілісною сукупністю всіх банків країни, які взаємодіють між собою, підпорядковуючись встановленим нормам і правилам ведення банківської справи з метою ефективного грошово-кредитного регулювання економіки, а також досягнення економічної та соціальної ефективності діяльності.

Банківська система має як загальносистемні, так і особливі властивості. При цьому до загальносистемних властивостей можна віднести цілісність, ієрархічність й інтегративність⁹⁸.

Цілісність виявляється у тому, що зміна структури, зв'язків і поведінки будь-якого економічного суб'єкта діє на всі інші економічні суб'єкти і змінює систему в цілому. Правильним є і зворотнє: будь-яка зміна банківської системи викликає перетворення структури, зв'язків і поведінки економічних суб'єктів.

Ієрархічність системи означає, що вона включена підсистемою в систему вищого порядку — кредитну або навіть економічну систему, а кожен її компонент також є системою.

Інтегративність банківської системи полягає у тому, що в цілому вона має власні характеристики, які відсутні в її складових елементах, тобто перенесення на банківську систему властивостей окремого банку означає заперечення її соціального характеру. Специфічні властивості банківської системи виникають у процесі кооперації її підсистем (банків).

Виходячи з таких позицій, банківську систему можна вважати елементом систем більш високого порядку — економічної, фінансової тощо, який у складі цих систем виконує низку специфічних

⁹⁷ Онищенко Ю.І. Банківська система як складова фінансової системи / Ю.І. Онищенко [Електронний ресурс]. : — Режим доступу : <http://dspace.oneu.edu.ua/xmlui/bitstream>.

⁹⁸ Єпіфанов А.О. Методологічні складові ефективного розвитку банківського сектору економіки України : монографія / Єпіфанов А.О. — Суми : Університетська книга, 2006. — 417 с.

функцій, знаходиться у взаємозв'язку з іншими компонентами з визначеним рівнем ієрархічних взаємозалежностей (рис. 4.1).

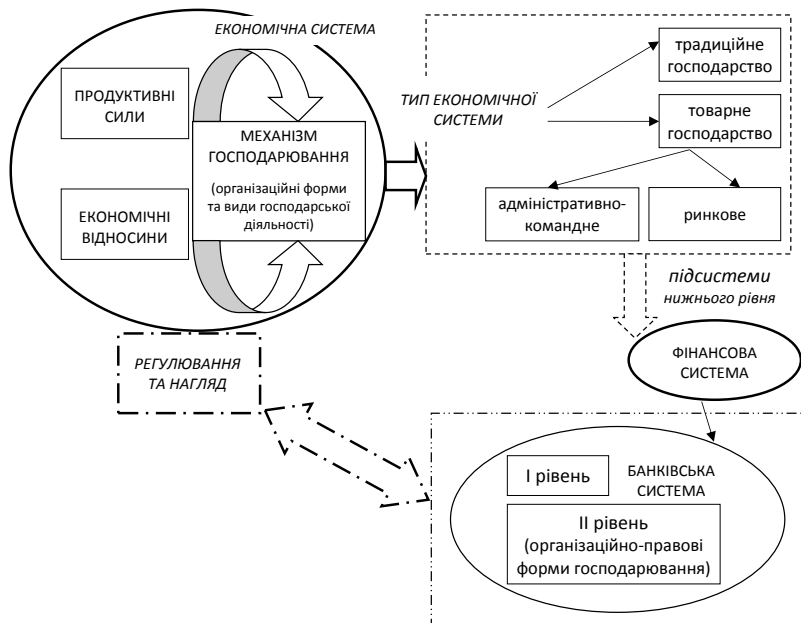

Рис. 4.1. Взаємозв'язки банківської системи з економічною системою країни⁹⁹

Як зазначає В. Коваленко, банківська система тісно взаємодіє із зовнішнім середовищем, одночасно виступаючи як підсистема більш великих утворень — кредитної, фінансової та економічної систем країни, чим визначається необхідність її функціонування в межах загальноприйнятого законодавства та дотримання єдиних юридичних норм¹⁰⁰. Крім того, слід зазначити, що банківська система впливає на процеси, які відбуваються у всіх сегментах економіки.

⁹⁹ Дяконова І.І. Методологічні засади розвитку банківського нагляду на базі системної організації банківської діяльності : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д.е.н. / І.І. Дяконова. — Суми, 2008. — С. 12.

¹⁰⁰ Розвиток банківської системи в умовах формування нової архітектури фінансового ринку / [за ред. В. В. Коваленко]. — Одеса : Атлант, 2012. — С. 199.

Банківські установи при організації своєї діяльності тісно взаємодіють із іншими видами економічної діяльності, органами державної влади та населенням. Враховуючи це, діяльність банківської системи не можна розглядати у відриві як від виробництва, обігу, грошових потоків та споживання матеріальних та нематеріальних благ, так і від політики, права, культури, освіти тощо.

Таким чином, банківську систему слід трактувати як складне об'єднання визначених суб'єктів (банків та інших фінансових установ), що побудоване за ієрархічним типом, має ознаки керованості, цілеспрямованості та інтегративності, які реалізуються центральним банком, самоорганізовується за рахунок реалізації наглядових та регулятивних функцій, активно та динамічно розвивається під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників у межах окремих національних фінансових та економічних систем¹⁰¹.

Банки у зв'язку зі специфікою своєї діяльності займають особливе місце в економіці ринкового типу, тісно пов'язані з усіма її ланками та суттєво впливають на розвиток суспільства. У зв'язку з цим ефективне функціонування банків можливе лише за умов певного рівня єдності, що відображає координацію їхніх дій і тісні взаємозв'язки у межах єдиного механізму контролю і нагляду¹⁰².

Враховуючи динамічність банківської системи та специфіку діяльності банків, що характеризується підвищеною ризикованістю, доцільно розглядати поняття ефективності як складне системне явище у потрібному вимірі «прибутковість — ризиковість — надійність» із урахуванням результативності взаємодії банківської системи з системами вищого порядку, до яких вона входить (макроекономічної, соціально-економічної), та перспектив її сталого розвитку (рис. 4.2)¹⁰³. Таким чином, ефективність банківської системи має розглядатися з позиції цілісного сприйняття системи, яка сформувалася і може активно змінюватися у процесі свого розвитку.

¹⁰¹ Д'яконова І. І. Теоретико-методологічні основи функціонування банківської системи України : монографія / І. І. Д'яконова. — Суми : Університетська книга, 2007. — 400 с.

¹⁰² Розвиток банківської системи в умовах формування нової архітектури фінансового ринку / [за ред. В. В. Коваленко]. — Одеса : Атлант, 2012. — С. 229.

¹⁰³ Галайко Н. Р. Ефективність діяльності банківської установи : монографія / Н. Р. Галайко, Р. Ф. Турко. — ЛІБС УБС НБУ. — Львів : Вид-во ННБК «АТБ», 2012. — С. 29.

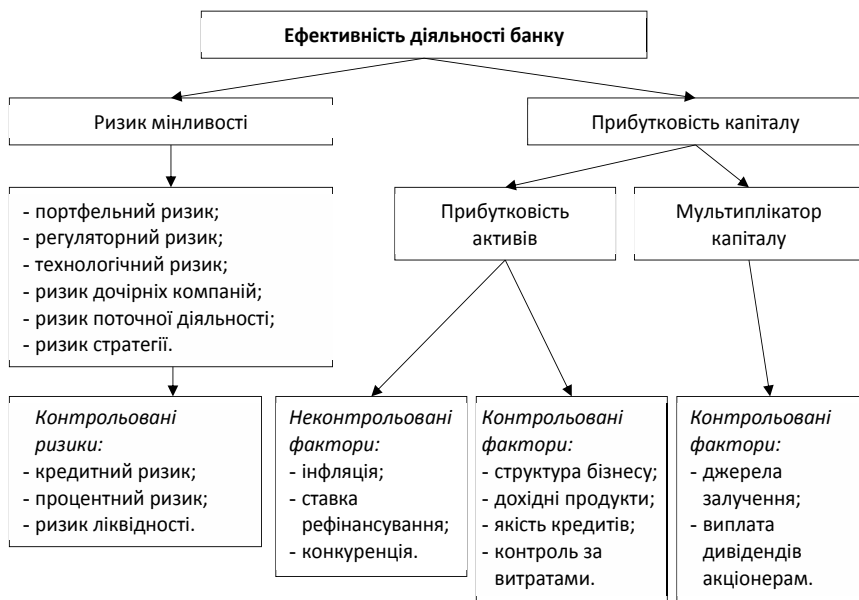

Рис. 4.2. Напрями та характеристики оцінювання ефективності діяльності банківської системи з позицій «прибутковість – ризиковість – надійність»

На думку деяких науковців^{104, 105, 106} до основних показників, що характеризують ефективний розвиток банківської системи, належать:

1. динаміка темпів приросту основних показників діяльності банківського сектору та макроекономічного розвитку, зокрема реального валового внутрішнього продукту, активів банківського сектору, зобов'язань банківського сектору, балансового капіталу банківського сектору, кредитного портфеля;
2. відношення основних показників діяльності банківського сектору до валового внутрішнього продукту, зокрема: активів банків-

¹⁰⁴ Карчева Г. Т. Системний аналіз ефективності діяльності банків України / Г. Т. Карчева // Вісник НБУ. — 2006. — № 11. — С. 12–17.

¹⁰⁵ Коваленко В. В. Ефективність банківської системи в умовах глобальної конкуренції [Текст] / В. В. Коваленко // Актуальні проблеми економіки. — 2008. — 5 (83). — С. 169–176.

¹⁰⁶ Там же.

ського сектору, його зобов'язань; балансового капіталу банківського сектору, кредитного портфеля.

Звісно, ефективне управління активами та пасивами банківських установ, їх капіталізацією та кредитно-інвестиційним портфелем є надзвичайно важливою складовою стратегічного менеджменту. Проте тільки вище зазначених показників є недостатньо для оцінювання та управління ефективністю на рівні всієї банківської системи, особливо на сьогоднішній день, у процесах інтеграції та глобалізації фінансових ринків країн світу.

У широкому розумінні «ефективність банківської системи» означає здатність виконання своїх функцій під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, адже економічна ефективність є складним поняттям, що інтегрує в собі різні складові та базується на багатьох детермінантах.

На нашу думку, на ефективність функціонування банківського сектору впливають фактори зовнішнього та внутрішнього характеру. Серед зовнішніх факторів можна виділити ті, які справляють найістотніший вплив на економічну ефективність банківської системи ззовні: це макроекономічні, нормативно-правові та глобалізаційні. Так, макроекономічні показники вказують на рівень розвитку економіки країни; стабільність та досконалість правового поля створює відповідні законодавчі передумови для ефективного функціонування не лише банківської, а й суспільної системи країни загалом. Важливо також виокремити глобалізаційний фактор впливу на функціонування банківського сектору, особливо в контексті фінансової кризи 2007–2009 рр. Аналіз поточної ситуації у банківських системах багатьох країн вказує на надзвичайно вагомий вплив глобалізаційних та інтеграційних процесів на їх стабільність. Адже чим більша взаємозалежність та взаємоінтегрованість фінансових секторів різних країн, тим більший вплив та взаємний ефект матимуть різноманітні реформи фінансового характеру та настання позитивних чи негативних (як це відбувається сьогодні) подій у фінансовій системі однієї з країн.

Серед внутрішніх чинників, які впливають на економічну ефективність банківської системи всередині її самої, необхідно виокремити: мезоекономічні, організаційні, кадрові, управлінські, безпеки,

фактори впливу іноземного капіталу та фактори конкурентоспроможності.

Мезоекономічні фактори здійснюють свій вплив аналогічно з макроекономічними чинниками екзогенного впливу. Серед мезоекономічних факторів найбільший вплив на ефективність діяльності банків спричиняють: якість кредитно-інвестиційного портфеля та ресурсної бази, капіталізація банківських установ, прибутковість їх діяльності (фінансові результати, ROE, ROA тощо).

Вагомий вплив на ефективність банківської системи здійснює й її організаційна структура — як внутрішня побудова, що суттєво впливає на результативність взаємодії її складових. При цьому вплив структури на ефективність системи здійснюється не безпосередньо, а через особливості технологічного, економічного і соціального поєднання окремих елементів у цілісну систему¹⁰⁷. Рациональність та оптимальність структури банківської системи є необхідною передумовою ефективної її діяльності.

Важливою складовою банківського сектору як цілісної системи є персонал, адже робота з кадрами (підбір та відбір персоналу, найм, адаптація, оцінка, мотивація, навчання, перепідготовка та підвищення кваліфікації, переміщення, ротація, професійне зростання (реалізація ділової кар'єри) та службово-професійне просування, звільнення, кадрове планування та прогнозування потреби в кадрах тощо) є важливим напрямком ефективної діяльності як кожного банку, так і банківського сектору загалом. Тому управління кадрами слід також розглядати як складову економічної ефективності банківської системи.

З посиленням тенденцій фінансової глобалізації та інтернаціоналізації банків їх ефективність набуває особливої ваги в умовах активізації конкурентних відносин на банківському ринку. Сучасний стан розвитку цього ринку, де споживач є ключовою фігурою, вимагає приділення достатньої уваги дослідженню факторів конкурентоспроможності банківського сектору. Конкурентоспроможність банківської системи можна визначити як її здатність витримувати кон-

¹⁰⁷ Барановський О. І. Стійкість банківської системи України / О. І. Барановський // Фінанси України. — 2007. — № 9. — С. 80.

куренцію з банківськими установами на міжнародному рівні. Тому до складових ефективності банківської системи варто віднести такі фактори конкурентоспроможності:

- технологічні (наявність розвинених інформаційних систем; досвід використання наявних технологій);
- виробничі (забезпечення економії витрат, високий ступінь використання основних засобів, якість послуг, висока продуктивність праці, гнучкість стосовно надання нових послуг клієнтам тощо);
- маркетингові (зручні й доступні види обслуговування, ефективна взаємодія з клієнтами, необхідна структура асортименту послуг, імідж та позитивна репутація, можливість швидко реагувати на зміни ринкових умов тощо);
- інноваційні (інноваційні можливості у виробництві банківських продуктів тощо)¹⁰⁸.

Отже, економічна ефективність банківської діяльності перебуває під впливом численних факторів: внутрішніх та зовнішніх, які визначають рівень розвитку та стабільності банківської системи. Складові економічної ефективності повинні діяти скоординовано і синхронно, як єдина система.

Враховуючи вищеназвані фактори, економічна ефективність функціонування банківської системи — це результативність її діяльності як основної складової фінансової системи країни та адекватне здійснення нею своїх функцій під впливом екзогенних (макроекономічних, нормативно-правових, глобалізаційних) та ендеогенних (економічних, кадрових, організаційних, управлінських, безпеки, впливу іноземного капіталу та конкурентоспроможності) факторів.

Поняття соціальної ефективності функціонування банківської системи, що є відносно новим у вітчизняному банківництві, розглядають як відповідність результатів діяльності основним соціальним потребам і цілям суспільства, інтересам окремої людини. Неухильне зростання соціального ефекту є кінцевою метою діяльності будь-

¹⁰⁸ Могильницька М.П. Ефективність діяльності банківської системи (регіональний аспект дослідження) : монографія / М.П. Могильницька. — Львів : ЛБІ НБУ, 2007. — С. 115.

якого суб'єкта господарювання, в тому числі й банку. Саме рівень економічної ефективності банківської системи слугує матеріальною базою та дає потенційну можливість вирішення більшості соціальних проблем суспільства.

Соціальна ефективність повинна визначатися на двох рівнях: локальному (в окремому банку щодо ступеня задоволення певної сукупності соціальних потреб своїх працівників та клієнтів) та загальнодержавному (міра соціального захисту людей і рівень забезпечення соціальних потреб різних верств населення з боку банківської системи в цілому).

Попри внесок у розвиток суспільства в соціальній та економічній сферах, досягнення соціального ефекту відображається як на діяльності окремого банку, так і всієї банківської системи.

Відповідно, соціально ефективна діяльність банківських установ у довгостроковій перспективі формує соціальну ефективність банківської системи країни.

Вважаємо, що на рівні банківської системи досягнення соціальної ефективності сприяє:

- зростанню конкурентоспроможності банківського сектору на міжнародному фінансовому ринку, залученню іноземних інвестицій;
- гармонізації відносин між владою, бізнесом (у вигляді банківських структур) та суспільством;
- поступовому вирішенню багатьох соціальних проблем шляхом синергії банківського сектору, влади та громадських організацій;
- зростанню довіри до банківського сектору;
- підвищенню ефективності діяльності загалом.

Таким чином, соціальну ефективність функціонування банківського сектору можна трактувати як відповідність результатів діяльності банківських установ основним соціальним потребам, цілям та інтересам суспільства та окремої людини, яка досягається через взаємодію банківської системи з державою та громадськістю і виявляється у соціальному ефекті для суспільства. Тобто соціальна ефективність банківської системи є мірою цільових можливостей реального впливу банківської системи на характер і стан соціальних відносин та на їх зміни.

Соціально-економічна ефективність діяльності банківського сектору значною мірою залежить від внутрішніх та зовнішніх факторів впливу, а також від тих стимулів, якими керуються фінансово-кредитні установи у своїй діяльності. Таким чином, фактори соціально-економічної ефективності в сукупності впливають на ефективність роботи банківської системи.

Отже, соціально-економічна ефективність функціонування банківської системи — це результативність її діяльності та ефективне здійснення нею своїх функцій під впливом екзогенних та ендогенних факторів, відповідність результатів діяльності основним соціальним потребам, цілям та інтересам суспільства та окремої людини, яка виявляється у соціальному ефекті для суспільства.

Досвід розвитку банківських систем зарубіжних країн, особливо в період фінансової нестабільності, переконливо доводить потребу постійного вдосконалення методів і механізмів оцінки їх ефективності. В сучасних умовах технології оцінювання та управління ефективністю банківського сектору можна охарактеризувати як на рис. 4.3.

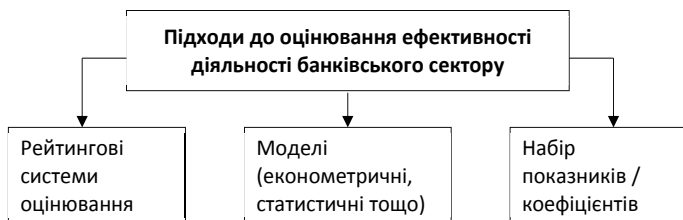

Рис. 4.3. Підходи до оцінювання та аналізу ефективності функціонування банківського сектору¹⁰⁹

Ці методики в основному застосовуються для аналізу окремих складових ефективності (економічної чи соціальної) як окремого банку, так і банківської системи загалом. Зокрема, рейтинги застосо-

¹⁰⁹ Галайко Н.Р. Ефективність діяльності банківської установи : монографія / Н.Р. Галайко, Р.Ф. Турко. — ЛІБС УБС НБУ. — Львів : Вид-во ННВК «АТБ», 2012. — С. 37.

вуються для оцінювання стабільності та надійності функціонування банків, моделі показують, як правило, економічну ефективність, виражену в математичних показниках. Набір коефіцієнтів та показників найчастіше характеризує лише певні складові ефективності (наприклад, прибутковість діяльності, ризики тощо).

Дуже часто у практиці аналізу та оцінювання ефективності й стабільності функціонування банківського сектору використовують рейтингові методики як інструмент, що призначений для порівняльного аналізу динамічно розвинених систем.

Дослідження в цій галузі свідчать про існування різних методик рейтингового аналізу банків: номерних, бальних, регресійних, індексних¹¹⁰.

У західній науковій літературі підходи до оцінювання ефективності банківських інститутів узагальнено як «контрольні оцінки ризиків та системи раннього сповіщення». Зазначені методики поділяють на чотири загальні категорії, наведені у табл. 4.1.

Таблиця 4.1

Диференціація методів оцінювання ефективності банків¹¹¹

Категорії	Країни	Наглядові органи	Методи	Кількість показників
1	2	3	4	5
Наглядові банківські рейтингові системи	США	Федеральна резервна система США та ін.	CAMELS	6
	Італія	Банк Італії	PATROL	5
	Франція	Банківська комісія	O.R.A.P.	15
Системи фінансових коефіцієнтів та групової однорідності	США	Федеральна резервна система США	Individual Bank Monitoring Screens	39
	Німеччина	Федеральне відомство з нагляду за діяльністю кредитних установ	BAKIS	37

¹¹⁰ Верней О.Є. Механізми регулювання роботи та розвитку банківської системи в умовах фінансової нестабільності / О.Є. Верней, І.П. Сенищ // Культура народів Причорномор'я. — 2009. — № 157. — С. 22–27.

¹¹¹ Банківська система : підручник / [за ред. проф. С.К. Реверчука]. — Львів : «Магнолія 2006», 2013. — С. 117.

Продовження табл. 4.1

1	2	3	4	5
Системи комплексної оцінки банківського ризику	Великобританія	Управління фінансових послуг	RATE	9
	Нідерланди	Банк Нідерландів	RAST	11
Статистичні моделі	США	Федеральна корпорація страхування депозитів	GMS	4
	Франція	Банківська комісія	SAABA	5

Рейтингові методики оцінювання ефективності діяльності банків постійно розвиваються та вдосконалюються разом із розвитком банківських систем, у методики включаються нові фактори впливу та нові складові. Все це сприяє більш глибокому та детальному аналізу стабільності функціонування банківських систем та факторів, що на неї впливають.

Окрім рейтингових методик, у зарубіжній літературі набули поширення моделі діагностування ймовірності банкрутства, серед яких варто виділити моделі Альтмана. Ці моделі є результатами багатфакторного дискримінантного аналізу при математичній обробці даних про фінансовий стан та факти банкрутства. Застосування даного методу дає змогу вирішувати завдання класифікації (банкрут / не банкрут) шляхом побудови так званої класифікуючої функції у вигляді кореляційної моделі, яка характеризує взаємозв'язок між зміною кількісних характеристик та якісною ознакою відповідної групи.

Хоча сьогодні метод дискримінантного аналізу успішно застосовується фахівцями провідних західних банків (Deutsche Bundesbank, Bayerische Vereinsbank, Sparkasse und Giroverbank та ін.), застосування моделей Альтмана та їм подібних у вітчизняних умовах не зовсім коректне з таких причин:

- брак ринкової оцінки власного капіталу комерційних банків, яка покладена в основу індексу Альтмана;
- недостатня інформаційна база для використання моделі.

Зауважимо: щодо методології аналізу ефективності, яку застосовували у зарубіжних країнах, в літературі проводиться відмінність

між параметричними та непараметричними методами оцінювання ефективності. До першої групи відносять метод стохастичної межі (Stochastic Frontier Approach (SFA)), метод без специфікації розподілу (Distribution Free Approach (DFA)), метод широкої межі (Thick Frontier Approach (TFA)). До другої групи входять метод інкапсуляції даних (Data Envelopment Analysis (DEA)) та його відгалуження — метод вільної оболонки (Free Disposal Hull (FDH)). Дані два напрями базуються на граничному аналізі: міра ефективності кожного банку визначається залежно від того, наскільки близько банки знаходяться до межі ефективності.

В основу параметричного підходу покладена економетрична оцінка (зокрема, методом максимальної правдоподібності (SFA)) точної функціональної форми виробничої функції (функції витрат та прибутку) в логарифмічній формі¹¹² чи у формі функції Фур'є. В результаті мірою неефективності виступає частина композитної помилки, друга складова котрої, як правило, являє собою білий шум. З метою виділення неефективності висуваються відповідні припущення про її розподіл. Наприклад, неефективність може мати гама-розподіл або усічений нормальний розподіл та інше. Так, за DFA у випадку використання панельних даних за п'ять років при виконанні припущення щодо постійності ефективності у часі випадкова компонента у сукупній помилці усувається до нуля. В TFA відхилення від прогнозних значень усередині найвищої й найнижчої квартилі — це випадкова помилка, а відхилення в прогнозних значеннях між даними квартилями — це X-неефективність.

У свою чергу, непараметричні методи не потребують специфікації точної функціональної залежності й базуються на оцінці кусково-регресійної межі ефективності шляхом побудови огинаючих значень. DEA як у випадку постійної віддачі від масштабу — в CCR-моделі, так і змінної — в BCC моделі дозволяє вирахувати:

- межу ефективності або оболонкову поверхню, що складається з фінансових інститутів, котрі функціонують як еталони (best practice);

¹¹² Алексеева Н. А. Концепция эффективности в общественном секторе экономики / Н. А. Алексеева // Финансы и кредит. — 2008. — № 12(300). — С. 73–75.

- бали ефективності для кожного банку, що відображають його відстань від межі ефективності;
- ефективну опорну більшість, на котру в подальшому орієнтуються (efficient reference set), чи однорідну групу (peer group) для кожного неефективного комерційного банку;
- ефективні мітки (efficient targets) для кожного неефективного банку (проекції на межу ефективності).

Для оцінювання ефективності сукупності банків параметричні методи порівняно з непараметричними застосовуються частіше.

Загалом розробка та використання складних комплексних математичних моделей для аналізу ефективності банківського сектору сьогодні є дуже актуальними. Досягнення в галузях новітніх технологій, інформаційних рішень дозволяє змодельовати поточну ситуацію у фінансовому секторі та спрогнозувати його розвиток у майбутньому на базі аналізу статистичних даних. Недоліком такого моделювання є не включення багатьох якісних факторів під час аналізу з тієї простої причини, що ці фактори впливу не піддаються кількісному оцінюванню.

Одним із найвідоміших у світовій практиці методів, який допомагає визначити ефективність діяльності сукупності банківських установ, є метод Дюпона, або декомпозиційний підхід. Суть даного методу полягає у визначенні основних факторів, які впливають на розмір прибутку, котрий припадає на одиницю власного капіталу. Ця система передбачає розрахунок низки показників: доходності капіталу, прибутковості активів, використання активів, мультиплікатора капіталу. Методика декомпозиційного аналізу дає змогу дослідити залежність між показниками прибутковості й ризику банку і виявити вплив окремих чинників на ефективність його діяльності.

Об'єктивне оцінювання соціальної ефективності зараз стикається з істотними труднощами, пов'язаними з відсутністю науково обґрунтованої і загальновизнаної методики визначення її рівня. Вочевидь, таке явище зумовлене не лише браком уваги відповідних галузей науки до вирішення цієї вкрай актуальної проблеми, але й надзвичайною складністю самих соціальних процесів. Тому за цих умов можна покладатися на дещо інтуїтивне й

емпіричне уявлення про принципові підходи до оцінювання соціальної ефективності.

По-перше, треба виходити з того, що соціальна ефективність повинна визначатися на двох рівнях: локальному (на рівні окремого банку) та загальнодержавному (на рівні банківської системи).

По-друге, дуже важливим є визначення абсолютних масштабів і відносного рівня задоволення різноманітних соціальних потреб людей.

По-третє, при загальному оцінюванні соціальної ефективності треба враховувати також ряд соціально важливих заходів, постійно здійснюваних за рахунок фінансових ресурсів банків.

По-четверте, конкретне визначення рівня соціальної ефективності повинно охоплювати кількісне вимірювання й оцінювання ефекту та витрат по всій сукупності заходів, зміст і характер яких дозволяє це зробити, а також якісну характеристику і виявлення впливу на ефективність таких груп заходів, за якими кількісне вимірювання прямого ефекту є неможливим¹¹³.

Кількісне вимірювання соціальної ефективності окремих груп здійснюваних заходів зводиться до обчислення непрямого економічного ефекту і витрат на його досягнення з наступним його порівнянням. Причому єдиної методики розрахунку такого ефекту не існує.

Західними дослідниками розроблено ряд методик й показників, використання яких дозволяє побудувати кількісні кореляції і дає можливість крупним суб'єктам бізнесу проводити систематичний моніторинг міри впливу соціальних проектів на посилення факторів зростання їх вартості.

Також, у контексті оцінювання соціальної ефективності варто розглянути міжнародні стандарти якості ISO 9001-2000 щодо ефективності системи управління та ISO 26000 щодо соціальної відповідальності, над якими зараз завершується робота. Перший стандарт спрямований на вдосконалення системи управління і підвищення її ефективності у певній системі. Другий стандарт (стосовно соціаль-

¹¹³ Коваленко В.В. Ефективність банківської системи в умовах глобальної конкуренції [Текст] / В.В. Коваленко // Актуальні проблеми економіки. — 2008. — 5(83). — С. 171.

ної відповідальності) сприяє здійсненню діяльності, котра виходить за рамки правової відповідності. Він сприяє загальному розумінню в галузі соціальної відповідальності, вказує на взаємозв'язки між принципами соціальної відповідальності та структурами організаційного управління. Таким чином, дотримання міжнародних стандартів якості є лише добровільною ініціативою зі сторони банківських установ у намаганні досягти соціальної ефективності своєї діяльності.

З розглянутих вище методик аналізу, оцінювання та управління ефективністю банківського сектору можна зробити висновок, що жодна з них не охоплює повністю виокремлені складові ефективності (економічної та соціальної) функціонування банківської системи. Кожна методика має своїм об'єктом дослідження та аналізу окремі фактори та індикатори ефективності функціонування банківського сектору.

4.2. Перешкоди та чинники реалізації функцій і завдань банківської системи України в умовах глобалізації

Процеси глобалізації впливають на всі сфери життєдіяльності українського суспільства, у результаті економіка країни поступово інтегрується до міжнародних фінансових ринків. Дані процеси дедалі відчутніше позначаються на вітчизняній фінансовій системі, насамперед посилюючи загрози, що виникають на шляху орієнтації держави на лібералізацію вітчизняної економіки. З огляду на відкритість вітчизняної економіки її банківська система серед перших інтегрується до світового економічного простору. Саме тому в українському банківництві помітно активізувався іноземний капітал. Усі ці чинники зумовлюють необхідність ретельного дослідження як позитивів, так і негативів впливу глобалізації на вітчизняну банківську систему, в т. ч. у контексті ідентифікації перешкод та чинників реалізації її сучасних важливих макроекономічних функцій і завдань.

Глобалізація економічних і політичних процесів у всіх країнах є характерною ознакою сучасного етапу світового розвитку, що суттєво впливає на функціонування банківської системи. До чинників, які визначають розвиток банківської системи в епоху глобалізації, належать¹¹⁴:

1. розвиток транснаціональних корпорацій і їх мережі у світі, що призводить до збільшення потреб у банківському обслуговуванні, зокрема в нових його формах;
2. стратегія розвитку, тактика і захист від ризиків, які банки визначають, орієнтуючись не тільки на національну економіку, але і на зміни економічної ситуації у світі;
3. уніфікація нефінансового, фінансового і банківського секторів на внутрішньому і світових ринках. При цьому слід враховувати, що всередині країни фінансово-банківська система здійснює акумуляцію і перерозподіл фінансових ресурсів на національному рівні, а міжнародний ринок капіталів перетворюється на самостійний чинник розвитку світової економіки;
4. відкритість національної економіки для іноземного капіталу. Все більше банків створюють свої філії за кордоном, а це призводить до посилення конкуренції. Розширення мережі філій пов'язане зі збільшенням кількості міжнародних банківських корпорацій, які пов'язані з обслуговуванням ТНК;
5. збільшення наукоємних галузей призводить до того, що їх інвестування та кредитування негативно впливає на прибутки і строки повернення;
6. зростання кількості та якості інформаційних послуг, що надаються клієнтам, стає одним із чинників конкурентоспроможності на ринку банківських послуг.

Оскільки саме глобалізація визначатиме стан світової фінансової системи та фінансовий стан окремих країн, аналіз сучасних тенденцій міжнародного руху капіталу й насамперед банківського є важливим фактором формування стратегії інтеграції України у

¹¹⁴ Науменкова С. В. Формування нової фінансової архітектури: основні питання та можливі виклики для країни / С. В. Науменкова // Вісник Національного банку України. — 2010. — № 1. — С. 8–13.

міжнародний фінансовий простір, а також застосування запобіжних економічних заходів щодо недопущення негативних наслідків у банківській сфері. Тому першочергові завдання, які постають перед вітчизняною банківською системою, стосуються нарощування її фінансового потенціалу, створення груп потужних банків, зменшення податкового тиску, упорядкування фінансових потоків, реорганізації підприємств, структурно-інституційних перетворень у банківській системі. Останні тенденції розвитку світової банківської індустрії слід розглядати як визначальний чинник формування стратегії розвитку української банківської системи, котрий дасть змогу задіяти всі механізми динамічного економічного зростання¹¹⁵.

Сьогодні вітчизняна банківська система є одним з найрозвиненіших секторів економіки та фінансового ринку, на неї припадає понад 90 % фінансових послуг в Україні, завдяки цьому вона є вагомим важелем впливу на економічні процеси як внутрішньої, так і зовнішньої політики держави. Від її ефективного функціонування залежать результативність грошово-кредитного регулювання економіки, ефективність кредитно-розрахункового обслуговування господарського обороту тощо¹¹⁶.

Сучасну банківську систему необхідно розглядати як велику динамічну цілеспрямовану відкриту систему, яка характеризується наявністю значної кількості елементів, що виконують різні функції і мають багаторівневу ієрархічну структуру; динамічністю поведінки елементів, підсистем і системи в цілому; наявністю складних взаємозв'язків, включаючи зворотні; нерегулярністю впливу зовнішнього середовища та стохастичністю в поведінці системи, наявністю визначеної процедури прийняття рішень¹¹⁷.

¹¹⁵ Диба М. Вплив глобалізації на банківську систему України / М. Диба, Є. Осадчий // Вісник Національного банку України. — 2011. — № 11. — С. 42–46.

¹¹⁶ Вовчак О.Д. Зміцнення банківської системи як чинника безпеки фінансової системи держави / О.Д. Вовчак, П.М. Сенищ // Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні питання безпеки фінансової системи держави», м. Харків, 21 лютого 2014 року. — С. 116.

¹¹⁷ Банківська система України : монографія / В.В. Коваленко, О.Г. Коренева, К.Ф. Черкашина, О.В. Крухмаль. — Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. — С. 5.

В умовах фінансової кризи банківська система України не мобілізувала і не реалізувала всі властиві їй стимулюючі можливості. Невирішеними залишаються проблеми підвищення рівня капіталізації банків, управління ліквідністю, ефективності функціонування банківської системи, вдосконалення державної стратегії розвитку банківської системи, яка би сприяла її надійній та ефективній діяльності. Отже, банківська система потребує вдосконалення, розробки фундаментальних та прикладних засад її подальшого зміцнення, усунення негативних проявів, які спостерігаються у сучасній банківській практиці.

Банківська система постійно розвивається, навіть якщо даний процес переривається тимчасовими спадами і регресом, що в першу чергу пов'язано із відповідними змінами в економічній системі.

За даними НБУ, станом на 01.01.2015 р. в Україні діяло 163 банки (в т. ч. 51 банк із іноземним капіталом), більша частина з яких (90) — це дрібні банки групи IV за класифікацією НБУ, ще 33 банки вважають середніми (група III), решта 35 — це великі банківські структури (групи I та II) (табл. 4.2)¹¹⁸.

Таблиця 4.2

Кількість банків України за 2011–2015 рр.¹¹⁹

Показники	Станом на 01.01					Відхилення 2014 р. (+; -) від	
	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2010 р.	2013 р.
Кількість банків, які мають банківську ліцензію, одиниць	176	176	176	180	163	-13	-17
з них: з іноземним капіталом	55	53	53	49	51	-4	2
в т. ч. зі 100 % іноземним капіталом	20	22	22	19	19	-1	0
Частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків, %	40,6	41,9	39,5	34,0	32,5	-8,1	-1,5

¹¹⁸ Офіційний web-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bank.gov.ua/>.

¹¹⁹ Там же.

Упродовж 2014 року НБУ прийняв рішення про відкликання ліцензій 19 банківських установ (в т. ч. двох у зв'язку з анексією Криму та, як наслідок, неможливістю здійснювати банківський нагляд з метою регулювання). Крім того, окремі банківські установи були визнані неплатоспроможними внаслідок порушення ними законодавства з питань фінансового моніторингу¹²⁰.

Варто зазначити, що український банківський сектор є найменш концентрованим в Європі та серед країн СНД. Ще на початку 1990-х років в Україні сформувалася порівняно оптимальна кількість банків — близько 100. Потім вона почала стрімко зростати. Експерти відзначають надмірну кількість банківських установ в Україні (наприклад, їх більше, ніж у Польщі, Чехії та Угорщині разом узятих)¹²¹. Причому кількість банків упродовж 2010–2013 рр. збільшувалась, і вже станом на 01.01.2014 р. ліцензію Національного банку України на здійснення банківських операцій мали 180 банків. Проте впродовж 2014 р. їх кількість зменшилася до 163 од. (рис. 4.4).

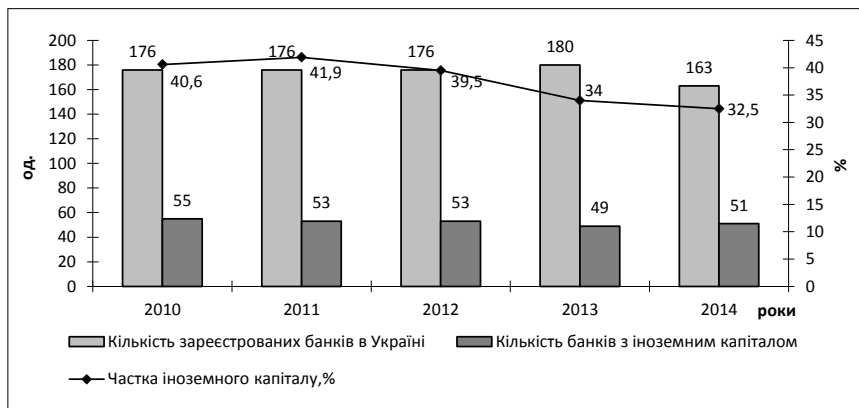

Рис. 4.4. Кількість банків в Україні у 2010–2014 рр.¹²²

¹²⁰ Офіційний web-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bank.gov.ua/>.

¹²¹ Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів : монографія / [за ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюбюка]. — Тернопіль : Вектор, 2012. — С. 292.

¹²² Офіційний web-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bank.gov.ua/>.

Така кількість банківських установ України не потрібна. Більшість з них, не маючи достатньо високого рівня капіталізації, здійснюють широке коло операцій на території декількох областей або на території всієї України.

Така ситуація вже призвела до виникнення у банків з низьким рівнем капіталу фінансових труднощів та до подальшого банкрутства, яке, в свою чергу, негативно вплинуло на фінансове становище банківської системи у цілому та на довіру населення до банків, що дуже важливо в сучасних економічних умовах¹²³.

Зважаючи на несприятливу економіко-політичну ситуацію в Україні та подальше виведення Нацбанком із ринку неплатоспроможних банків, кількість банківських установ упродовж I кварталу 2015 року суттєво зменшилася. Так, упродовж I кварталу 2015 року кількість банківських установ, що були визнані неплатоспроможними, склала 15 і вже станом на 01.08.2015 р. ліцензію НБУ мали лише 148 банківських установ (у т.ч. 46 банків із іноземним капіталом). Таким чином, розширення повноважень НБУ та останні дії Фонду гарантування вкладів фізичних осіб щодо запровадження тимчасової адміністрації в банки IV групи, які не мали проблем із ліквідністю, роблять дефолти банківських установ слабкопрогнозованими¹²⁴.

Сучасний етап розвитку банківської системи України характеризується загостренням міжбанківської конкуренції, що в тому числі обумовлено зростанням частки іноземного капіталу в банківському секторі та укріпленням у ньому позицій закордонних фінансових груп¹²⁵.

¹²³ Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів: монографія / [за ред. д.е.н., проф. О.В. Дзюбюка]. — Тернопіль : Вектор, 2012. — С. 293.

¹²⁴ Аналітичний огляд Банківської системи України за 2014 рік // Офіційний веб-сайт Національного рейтингового агентства Рюрик [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://rurik.com.ua>.

¹²⁵ Тисячна Ю.С. Сучасний стан розвитку банківської системи України в контексті забезпечення безперервності відтворювальних процесів / Ю.С. Тисячна // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. — 2012. — № 4(20). — С. 29.

Варто зауважити, що, незважаючи на ліквідацію ряду проблемних банківських установ із приватним українським капіталом, частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків є відносно стабільною і вже станом на 01.08.2015 р. склала 30,5 %. При цьому значну частку серед іноземного капіталу займав російський (табл. 4.3). Станом на 01.01.2015 р. іноземний капітал в Україні було представлено 26 країнами. Найбільші частки у загальній сумі іноземного капіталу мали: Кіпр — 31,8 %, Російська Федерація — 30,7 %, Австрія — 12,3 %¹²⁶.

Таблиця 4.3

**Структура власності активів банківської системи України
станом на 01.01.2011–01.08.2015 рр.**

Показники	Станом на 01.01.					Станом на 01.08.2015 р.
	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	
Державні банки, %	17	17	18	18	22	25
Банки з приватним українським капіталом, %	46	47	50	56	47	39
Банки з російським капіталом, %	11	12	12	11	15	17
Банки з іноземним капіталом (крім російського), %	26	24	20	15	17	19

Також слід зазначити, що серед 10 найбільших банків за обсягом активів 7 належать іноземним власникам, тож іноземні банки відіграють системоутворюючу роль з огляду на суттєву частку на вітчизняному банківському ринку¹²⁷.

Інтенсивне входження іноземного капіталу у вітчизняну банківську систему почалося з 2000 р. Українська банківська система в період економічного зростання 2000-х стала одним із найпри-

¹²⁶ Річний звіт Національного банку України за 2014 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.

¹²⁷ Тисячна Ю. С. Сучасний стан розвитку банківської системи України в контексті забезпечення безперервності відтворювальних процесів / Ю. С. Тисячна // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. — 2012. — № 4(20). — С. 31.

вабливіших банківських ринків Східної Європи. Політичні зміни в країні, а також привабливі економічні перспективи зумовили приплив міжнародних інвестицій та появу в Україні банків та фінансових груп світового рівня, зокрема BNP Paribas, Raiffeisen Int, Credit Agricole S. A., Societe Generale, Intesa Sanpaolo, Commerzbank, UniCredit¹²⁸.

Згідно з даними НБУ на 01.01.2001 р. в Україні працювало 22 банки з іноземним капіталом, із них зі 100 % іноземним капіталом — 7. Частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків становила 13,3 %. Водночас уже на початку 2015 р. в Україні працював 51 банк із іноземним капіталом. У повній власності (100 % іноземного капіталу) перебувало 19 банків, або 11,3 % від загальної кількості банків, що мали ліцензію НБУ на здійснення банківської діяльності. Тобто, незважаючи на кризу в банківській системі та масове банкрутство банків із національним капіталом, кількість банків із іноземним капіталом за останні 15 років зростає у 2,68 рази, або на 32 банки¹²⁹.

За оцінками експертів, банки з іноземним капіталом працюють в Україні більш ефективно, ніж банки виключно з місцевим¹³⁰. Крім того, масова поява іноземних банків як у країнах Східної Європи, так і в Україні полегшила доступ дочірніх банків до дешевших ресурсів материнських банків та міжнародного ринку капіталу. Банки з іноземним капіталом, основною стратегією яких була орієнтація на максимізацію прибутковості, виявились у привілейованому становищі порівняно з українськими аналогами, що намагались збільшити свою ринкову частку¹³¹.

¹²⁸ Комплексна програма розвитку банківської системи України на 2015–2020 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1327.html.

¹²⁹ Офіційний web-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bank.gov.ua/>.

¹³⁰ Гольченко І. Е. Мотиви виходу іноземних банків на ринки країн Східної Європи та наслідки такої експансії для місцевих банків [Текст] / І. Е. Гольченко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. тез доповідей X Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22–23 листопада 2007 р.: у 2-х т. Т. 1. — С. 163.

¹³¹ Правик Ю. Банківська система України в період фінансової кризи: впровадження антикризових заходів / Ю. Правик // Банківська справа. — 2011. — № 1. — С. 77.

Надаючи належне діяльності вітчизняних банків, слід зазначити, що їх ефективність у порівнянні з іноземними знаходиться на досить високому рівні¹³². Нині досить актуальним є питання можливості використання іноземного капіталу для нарощування обсягу капіталізації вітчизняної банківської системи¹³³.

Участь іноземного капіталу відіграє важливу роль у розвитку банківської системи та економіки будь-якої країни. Адже в останні роки зарубіжний капітал у більшості країн світу є важливим джерелом фінансування економічних процесів, що відбуваються. За умов нестабільного розвитку економіки України, спричиненого переважно відсутністю стабільних джерел фінансування, присутність іноземного капіталу в банківській системі дає можливість залучати необхідні ресурси на внутрішні фінансові ринки. Доповнення та сприяння розвитку національних фінансово-кредитних інститутів є головною передумовою ефективного функціонування іноземного капіталу в банківській системі¹³⁴.

Приплив значного іноземного капіталу до країни має і свої як позитивні, так і негативні сторони (табл. 4.4)¹³⁵. Світовий досвід свідчить, що, переважно плюси та мінуси вливання іноземного капіталу до внутрішніх банківських систем є збалансованими за умов продовження активної діяльності вітчизняних банків та збереження за ними значної частки банківської системи країни. І тут вирішального значення набуває поняття конкурентоспроможності місцевих банків — як можливості успішно боротися за місце на ринку.

¹³² Пилипенко В.В. Вплив іноземного капіталу на фінансову стійкість банківської системи України / В.В. Пилипенко. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.

¹³³ Дибя М. Вплив глобалізації на банківську систему України / М. Дибя, Є. Осадчий // Вісник Національного банку України. — № 11. — 2011. — С. 46.

¹³⁴ Банківська система України : становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів : монографія / [за ред. д.е.н., проф. О.В. Дзюбюка]. — Тернопіль : Вектор, 2012. — С. 293.

¹³⁵ Д'яконова І.І. Пошук стратегій розвитку банківської системи України в умовах глобалізації фінансових ринків [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uabs.edu.ua/images/stories/docs>.

Таблиця 4.4

Позитивні та негативні сторони припливу іноземного капіталу до країни

Позитивні сторони	Негативні сторони
Суттєве збільшення обсягів інвестицій у національну економіку як безпосередньо у банківський, так і в реальний сектори економіки	Залежність як від зовнішніх загальноекономічних потрясінь, так і від фінансового становища окремих транснаціональних «гравців»
Здешевлення вартості кредитних коштів	Тиск на вітчизняні банки, втрата найбільш привабливих клієнтів та ринків, зниження якості їх кредитних портфелів
Розвиток банківської системи через впровадження новітніх технологій, розширення переліку послуг, посилення конкуренції	Ускладнення банківського нагляду
Підвищення внутрішньої стабільності банківської системи	Підвищення можливості відпливу вітчизняного капіталу до зарубіжних країн

У цілому наявність банків із іноземним капіталом в Україні позитивно впливає на розвиток фінансової системи, проте є досить серйозні фінансові й економічні ризики швидкого зростання частки іноземного банківського капіталу, пов'язані з можливою втратою суверенітету в сфері грошово-кредитної політики, можливим посиленням нестабільності, несподіваними коливаннями ліквідності банків, спекулятивними змінами попиту та пропозиції на банківському ринку, можливим відпливом фінансових ресурсів, підвищенням вразливості банківського сектору України до коливань на світових фінансових ринках та у банківському секторі країни походження іноземного банку. Тому для ефективного функціонування банківської системи України автори¹³⁶ пропонують вжити такі заходи:

- орієнтація та спрямування банківських ресурсів на потреби внутрішнього виробництва і ринку, зменшення значної залежності від зовнішніх чинників;
- встановлення жорстких критеріїв відносно надання дозволів на відкриття в Україні філій іноземних банків;

¹³⁶ Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів [Текст] : монографія / [О. В. Дзюблюк, Б. П. Адамик, Г. Р. Баянт та ін.; за ред. О. В. Дзюблюка]. — Тернопіль : Астон, 2012. — С. 309.

- встановлення норми участі іноземного капіталу в загальному капіталі банківської системи України;
- забезпечення державою рівних конкурентних умов для всіх учасників фінансового ринку.

Впродовж 2010–2014 рр. у банківській системі України відбувалися повільне відновлення та нова криза. У післякризові роки розвиток банківської системи уповільнився: середньорічні темпи зростання кредитів за період 2010–2013 рр. становили 6 %, а депозитів — 19 %, що знизило співвідношення кредитів до депозитів до 136 %. Фінансові показники банківського сектору в цей період були помірними, зокрема після трьох років збитковості банківська система стала прибутковою лише у 2012 році, але показник рентабельності капіталу залишався на дуже низькому рівні — 3 % у 2012 році і 0,8 % — у 2013 році (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

**Основні показники розвитку банківської системи України
впродовж 2011–2015 рр., млн грн.**

Показники	Станом на 01.01					Відхилення (+; -) 2014 р. від 2010 р.
	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	
Активи	942088	1054280	1127192	1278095	1316852	374764
Кредити	755030	825320	815327	911402	1006358	251328
Зобов'язання	804363	898793	957872	1085496	1168829	364466
Фінансовий результат	-13027	-7708	4899	1436	-52966	-39939
Рентабельність активів, %	-1,45	-0,76	0,45	0,12	-4,07	-2,62
Рентабельність капіталу, %	-10,19	-5,27	3,03	0,81	-30,46	-20,27

Важка економічна ситуація 2013 р., підсилена нестабільною політичною ситуацією в Україні кінця 2013 р. – початку 2014 р., спровокувала хвилю ще однієї фінансово-економічної кризи у державі. Визначальні чинники та події на фінансово-кредитному ринку і в державі загалом стали новим кризовим етапом у розвитку банківської системи України. У 2014 р. перед банківською системою по-

стали нові виклики. Значна девальвація гривні (майже у 2 рази) та спад в економіці (ВВП у III кварталі 2014 р. знизився на 5,3 %) негативно вплинули на якість кредитного портфеля (рівень NPL зріс до 17,6 %), що призвело до необхідності формування значних резервів на суму 205 млрд грн, що стало визначальним чинником повернення банківської системи до збитковості (за цей період збитки становили 53 млрд грн, а рентабельність капіталу ($-30,4\%$))¹³⁷. Варто відзначити: синхронна девальвація національної валюти суттєво вплинула на стабільність та забезпеченість банківської системи грошовими ресурсами¹³⁸.

Українські банки все ще мають коротку відкриту валютну позицію, що наражає їх на валютний ризик. Одночасно клієнти банків також підпадають під підвищений валютний ризик. В умовах подальшої девальвації валютний ризик клієнтів, у яких немає джерел надходжень валютної виручки, трансформується в кредитний ризик для банків. Перед банками знову постала проблема нестачі ліквідності.

Відплив вкладів із банків у десятки разів перевищує показник кризового 2009 р., а в окремих банках вкладники вилучили до 50 % депозитів (близько 126 млрд грн), що становить близько 29 % депозитів фізичних осіб. Погіршилось обслуговування кредитів позичальниками, що спровокувало зростання простроченої заборгованості в банках до 12 %, за оцінками НБУ, і до 50 % — за оцінками експертів, із урахуванням реструктуризованих кредитів.

Такі умови розвитку реального сектору економіки, а також стійка дезінфляційна тенденція змусили уряд та Національний банк України вживати заходів, спрямованих на підтримку процесів економічного розвитку:

- здешевлювати вартість кредитів;
- знижувати облікову ставку та ставки за активними операціями;

¹³⁷ Офіційний web-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bank.gov.ua/>.

¹³⁸ Вовчак О.Д. Напрями стабілізації роботи банків в умовах кризових явищ / О.Д. Вовчак, О.М. Крамаренко // Фінансовий простір, 2014. — № 4(16). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://yandex.ua>.

- активно підтримувати ліквідність банків через інструменти ре-
фінансування та операції на відкритому ринку;
- проводити активну політику зі стабілізації валютного курсу;
- вдосконалювати фінансово-бюджетну політику тощо.

Усі ці заходи, на нашу думку, пригальмували кризові явища в економіці та почали поволі виводити економічну систему України на рівень прийнятних економічних показників, оскільки докризових показників досягти було нереально. ВВП у 2011 р. становив 1,3 трлн грн, що дорівнювало 105,2 % порівняно з попереднім роком та 138,9 % порівняно з обсягом ВВП 2008 р.¹³⁹.

Однак у 2012 р. макроекономічні умови стали складнішими, що призвело до скорочення темпу зростання ВВП за 2012 р. до 100,3 %. Незначне зростання ВВП — 102,5 % — було зафіксовано за підсумками 2013 р. Проте складна політико-економічна ситуація в Україні 2014 р., яку супроводжували анексія Криму, військові дії на сході держави та значна девальвація гривні, стала причиною падіння обсягів ВВП на 28,1 % (у валютному еквіваленті).

У 2013 р. через розширення ресурсної бази банків зросла їхня ліквідність та знизилася вартість кредитних коштів. Середньозважена процентна ставка за кредитами у національній валюті 2013 р. зменшилася до 15,9 % з 18,4 % у 2012 р., а на міжбанківському кредитному ринку — до 4,7 % з 12,4 % відповідно.

Впродовж 2014 р. обсяг кредитів, наданих комерційними банками в економіку України, зріс до 1,02 трлн грн порівняно з 911,4 млрд грн наданих кредитів у 2013 р. (табл. 4.6). Основною причиною вагомого зростання обсягів кредитування за зменшення кількості банків стала значна девальвація національної валюти, що, своєю чергою, відобразилося на збільшенні кредитних залишків у гривневому еквіваленті.

Так, загальний обсяг банківських кредитів за 2010–2014 рр. збільшився на 33,2 % — до 1 006,4 млрд. грн. порівняно з 2010 р. Частка кредитів у активах банків України за 2010–2014 рр. дещо зменшилася з 80,1 % у 2010 р. до 76,4 % у 2014 р., втім залишилася на досить ви-

¹³⁹ Офіційний web-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bank.gov.ua/>.

сокому рівні. Таку частку кредитного портфеля у загальних активах можна розцінювати як високу, відповідно, і рівень концентрації кредитних операцій є ризиковим.

Таблиця 4.6

Кредитний портфель вітчизняних банків у 2011–2015 рр., млн грн

Показники	Станом на 01.01					Відхилення (+; -) 2014 р. від 2010 р.
	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	
Активи	942088	1054280	1 127 192	1 278 095	1 316 852	374764
Кредити надані	755030	825320	815327	911402	1006358	251328
Частка кредитів у активах, %	80,1	78,3	72,3	71,3	76,4	-3,7
Кредити, що надані суб'єктам господарювання	508288	580907	609202	698777	802582	294294
Частка кредитів, наданих суб'єктам господарювання, %	67,3	70,3	74,7	76,7	88,0	20,7
Кредити, що надані фізичним особам	186540	174650	161775	167773	179040	-7500
Частка кредитів, наданих фізичним особам, %	24,7	21,1	19,8	18,4	17,8	-6,9
Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів, %	11,2	9,6	8,9	7,7	13,5	2,3

Стрімке зростання обсягів кредитного портфеля впродовж останніх років призвело до негативних наслідків і втрати стабільності банківської системи. На думку І. Царенко, це дозволяє зробити висновок, що банки обрали стратегію максималізації доходів за рахунок підвищення рівня ризику, адже кредитні операції завжди були і залишаються найбільш ризикованими¹⁴⁰.

¹⁴⁰ Царенко І. М. Аналіз кредитного портфеля комерційних банків України / І. М. Царенко. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: dspace.uabs.edu.ua.

За 2010–2014 рр. прослідковується переважання частки кредитів, наданих суб'єктам господарювання. Обсяг залишків за цими кредитами на кінець 2014 р. збільшився на 57,8 % порівняно з обсягом на кінець 2010 р. та становив 802,6 млрд грн, або 88,0 % від загального обсягу наданих кредитів в економіці України (рис. 4.5). Кредитування суб'єктів господарювання відбувалося переважно завдяки кредитам у національній валюті, які у 2010–2014 рр. зросли на 51,9 % — до 412,94 млрд грн. Кредити в іноземній валюті за цей же період для суб'єктів господарювання зросли на 24,9 %.

Рис. 4.5. Кредитний портфель банків України в розрізі позичальників у 2010–2014 рр., млн грн¹⁴¹

Кредити, надані фізичним особам, також зростали переважно завдяки нарощуванню кредитування у національній валюті і на кінець 2014 р. становили 179,1 млрд грн та зросли порівняно з кінцем 2011 р. на 43,41 млрд грн. Кредити в іноземній валюті за цей же період скоротилися на 73,44 млрд грн, а їхня частка на кінець 2014 р. становила 47,9 %¹⁴².

¹⁴¹ Річний звіт Національного банку України за 2014 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bank.gov.ua/>.

¹⁴² Офіційний web-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bank.gov.ua/>.

Як свідчать результати проведеного аналізу, очевидним є те, що більш вагомий вплив на розвиток національної економіки мають кредити суб'єктів господарювання, обсяги яких значно перевищують обсяги кредитів, наданих фізичним особам.

Варто зауважити: впродовж 2014 р. кредитна активність банківських установ України була низькою, що зумовлено нестабільною політичною та економічною ситуацією у країні, скороченням ресурсної бази, погіршенням кредитоспроможності позичальників та високим рівнем невизначеності щодо подальшого економічного розвитку. Це, в свою чергу, змушувало банківські установи більш прискіпливо ставитися до фінансового стану потенційних позичальників або й узагалі призупинити на певний час кредитування¹⁴³. Так, обсяг кредитів, наданих у Донецькій та Луганській областях, значно знизився впродовж 2014 р., що обумовлено проведенням АТО, і це негативно відобразилося на рівні кредитоспроможності позичальників.

Крім того, у 2014 р. обсяг кредитного портфеля у доларовому еквіваленті зменшився на 8502 млн грн. Втім, зважаючи на значну девальвацію національної валюти, частка кредитів у іноземній валюті в 2014 р. була значною та становила 46,67 %, а обсяг валютних кредитів зріс у 1,53 рази або на 164,7 млрд грн. Водночас обсяг кредитів у іноземній валюті для юридичних осіб зріс у 1,54 рази, а для фізичних осіб — у 1,35 рази¹⁴⁴.

Покращення якості кредитного портфеля банків у 2011–2013 рр. проявилось у скороченні обсягів проблемної заборгованості з 82,4 млрд грн до 70,1 млрд грн (2013 р.) та зменшенні частки простроченої заборгованості з 11,24 % (2010 р.) до 7,7 % (2013 р.)¹⁴⁵. Прострочена заборгованість зменшилася завдяки збільшенню клієнтського кредитного портфеля та внаслідок часткового її списання. Однак уже на кінець 2014 р. частка простроченої заборгованості

¹⁴³ Аналітичний огляд Банківської системи України за 2014 рік // Офіційний веб-сайт Національного рейтингового агентства Рюрик [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://rurik.com.ua>.

¹⁴⁴ Офіційний веб-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bank.gov.ua>.

¹⁴⁵ Там же.

зросла до 13,5 %, що є критичним значенням для розвитку банківської системи загалом та банківського кредитування зокрема. Загальний обсяг проблемної заборгованості на кінець 2014 р. становив 135 858 млн грн та став своєрідним антирекордом кредитної заборгованості за останнє десятиріччя. Тобто впродовж 2014 р. проблемна заборгованість банків зросла на 65 млрд. грн, а її частка — у 1,75 рази, що є свідченням значного погіршення якості кредитних портфелів вітчизняних банків та катастрофічно важкого фінансового стану банківської системи України. А це шлях до подальшого банкрутства комерційних банків.

Основними чинниками неплатоспроможності позичальників та зростання проблемної заборгованості за банківськими кредитами 2014 р. стали: зниження обороту та обсягів виробництва за основними видами економічної діяльності, ведення бойових дій на сході України, а також зниження реальних доходів населення через високу девальвацію національної валюти¹⁴⁶.

Водночас міжнародні рейтингові агенції (Standart&Poors, Fitch Ratings, Moody's) 2014 р. частку проблемних кредитів у банківській системі України визначали на рівні 40–50 %. Саме такі обсяги проблемної заборгованості за кредитами підтверджували і в Асоціації колекторського бізнесу України — 45 % загального обсягу кредитного портфеля. Тобто реальний портфель проблемної заборгованості банків майже вшестеро більший за офіційний¹⁴⁷.

Наявність проблемної заборгованості в кредитному портфелі банку згідно з вітчизняним банківським законодавством зумовлює необхідність здійснення відрахувань у резерви на покриття втрат за кредитними операціями, що призводить до вилучення з обігу значних сум грошових коштів. Отже, кредитні ризики зумовлюють потребу формувати резерви для покриття втрат від кредитної діяльності, які створюються для підвищення стабільності й надійності банківської системи, захисту інтересів кредиторів і вкладників та

¹⁴⁶ Річний звіт Національного банку України за 2014 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bank.gov.ua/>.

¹⁴⁷ Аналітичний огляд Банківської системи України за 2014 рік // Офіційний веб-сайт Національного рейтингового агентства Рюрик [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://rurik.com.ua>.

є обов'язковими для комерційних банків¹⁴⁸. Оскільки кредитна діяльність банків генерує високий рівень кредитного ризику, який проявляється у виникненні проблемних кредитів, для підвищення надійності та стабільності банківської системи і покриття втрат від кредитної діяльності банки формують резерви під кредитні операції, а НБУ вимагає дотримуватися встановлених нормативів Н7, Н8, Н9 та Н10 під час провадження кредитної діяльності (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Значення економічних нормативів кредитного ризику банків України впродовж 2011–2015 рр. (станом на 01.01)¹⁴⁹

Показники		2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
H7	Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (не більше 25%)	21,04	20,76	22,10	22,33	22,01
	Відхилення від максимального значення нормативу Н7	3,96	4,24	2,9	2,67	2,99
H8	Норматив великих кредитних ризиків (не більше 8-кратного розміру регулятивного капіталу)	161,20	164,46	172,91	172,05	250,04
	Відхилення від максимального значення нормативу Н8	-	-	-	-	-
H9	Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (не більше 5%)	0,81	0,57	0,37	0,36	0,13
	Відхилення від максимального значення нормативу Н9	-4,19	-4,43	-4,63	-4,64	-4,87
H10	Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (не більше 40%)	2,25	2,51	2,41	1,63	1,37
	Відхилення від максимального значення нормативу Н10	-37,75	-37,49	-37,59	-38,37	-38,63

¹⁴⁸ Ключарьова А. О. Роль проблемної заборгованості банків України у формуванні кредитного портфеля / А. О. Ключарьова, Р. П. Лісна [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://furik.com.ua>.

¹⁴⁹ Офіційний web-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bank.gov.ua/>.

Так, значення нормативів кредитного ризику в банках України, які розраховані за методикою НБУ, упродовж 2010–2014 рр. були в межах норм. Найбільше наблизився до критичного значення норматив Н7 у 2013 р. — 22,33 % за максимального значення 25 %. Саме це є свідченням безпечності кредитної діяльності банків напередодні кризи, коли в гонитві за прибутком вони не зважали на ризики, які можуть їх переслідувати, та надавали великі обсяги кредитів «в одні руки». Фактичні значення інших нормативів — Н8, Н9, Н10, впродовж 2010–2014 рр. не наближалися до критичних. Водночас спостерігаємо тенденцію до зниження їх значень, що може свідчити про впровадження більш виваженої кредитної політики із ретельнішим ставленням до оцінювання ризиків позичальників та вдосконаленням ризик-менеджменту.

Таким чином, проаналізувавши динаміку банківського кредитування у 2010–2014 рр., можна відзначити загалом її позитивне зростання впродовж усього аналізованого періоду, що свідчить про достатню адаптованість банків до негативних впливів зовнішнього середовища, зважаючи на те, що національна економіка перебуває у кризовому стані.

Глибока фінансово-економічна криза, каталізатором якої стали анексія Криму та розгортання воєнних дій на сході країни, спочатку спричинила напругу в банківському секторі, а потім стимулювала поширення кризових явищ у банківській системі.

Населення відреагувало масовим зняттям своїх коштів із рахунків у банках, і, як наслідок, у 2014 р. банківська система втратила майже третину депозитних вкладів. Національний банк України оперативно реагував на кризу ліквідності та забезпечував фінансову підтримку банків як традиційними, так і екстремими інструментами рефінансування¹⁵⁰.

За даними НБУ, впродовж 2010–2014 рр. відбувалося поступове зростання величини зобов'язань банків України, які станом на 01.01.2015 р. склали 1 168,8 млрд грн. За аналізований період депозитний портфель вітчизняних банків зріс на 19,6 %, в грошовому ви-

¹⁵⁰ Огляд економіки. Річний звіт Національного банку України за 2014 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bank.gov.ua>.

разі — на 111,2 млн грн. до 677,7 млрд грн. Зростання величини депозитного портфеля вітчизняних банків відбулося за рахунок збільшення величини депозитів юридичних осіб на 29,1 % та депозитів фізичних осіб — на 14,4 %. Частка депозитів у зобов'язаннях банків України станом на 01.01.2015 р. склала 57,9 %. За аналізований період вона зменшилася на 1,2 % (табл. 4.8).

Таблиця 4.8

Зобов'язання вітчизняних банків у 2011–2015 рр., млн грн.

Показники	Станом на 01.01					Відхилення (+; -) 2014 р. від 2010 р.
	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	
1. Зобов'язання, з них:	804363	898793	957872	1085496	1168829	364466
1.1. кошти суб'єктів господарювання, з них:	144038	186213	202550	234948	261372	117334
<i>строкові кошти суб'єктів господарювання</i>	55276	74239	92786	104722	102527	47251
1.2. кошти фізичних осіб, з них:	270733	306205	364003	433726	416371	145638
<i>строкові кошти фізичних осіб</i>	206630	237438	289129	350779	319121	112491

Обсяг зобов'язань банківської системи України за аналізований період має чітку тенденцію до зростання. Загальний обсяг зобов'язань банків збільшився на 364 466 млн грн, або на 45,3 % за 2010–2014 рр., та станом на 01.01.2015 р. складає 1 168,83 млрд грн і, відповідно, за звітний рік збільшився на 7,7 % (або на 83,3 млрд грн) (за 2013 р. зростання становило 13,3 %). Згідно з даними НБУ зобов'язання в іноземній валюті збільшилися за рік на 27,2 % (на 135,8 млрд грн) — до 634,5 млрд грн, тоді як у національній валюті скоротилися на 8,9 % (на 52,5 млрд грн).

Основною складовою зобов'язань банків залишалися залучені депозити: на 01.01.2015 р. кошти фізичних осіб становили 35,6 % від загальної суми зобов'язань, кошти суб'єктів господарювання — 24,6 %. Загальна кількість відкритих клієнтами рахунків станом на 01.01.2015 р. складала 117,5 млн од., 6,0 % яких були поточними рахунками.

Основний вплив депозитів протягом звітного року спостерігався на рахунках фізичних осіб — кошти фізичних осіб скоротилися на 4,0 % (на 17,4 млрд грн.) — до 416,4 млрд грн (за 2013 р. збільшилися на 19,2 %). Серед них кошти в національній валюті скоротилися на 21,4 % (на 53,2 млрд грн) — до 195,0 млрд грн.

Натомість кошти суб'єктів господарювання протягом року зросли на 12,1 %, або на 31,1 млрд грн, — до 287,7 млрд грн. Більшу частину коштів суб'єктів господарювання (59,8 %) становили кошти в національній валюті. За рік обсяг цих коштів зменшився на 2,5 % (на 4,4 млрд грн) — до 172,0 млрд грн, а обсяг коштів в іноземній валюті зріс на 44,3 % (на 35,5 млрд грн).

Вважаємо, що вітчизняний ринок банківських послуг залишається дуже фрагментарним і з низькою капіталізацією через нестабільні умови ведення бізнесу, незахищеність права власності та низький рівень корпоративного управління. На кінець III кварталу 2014 року найбільшим десяти банкам належало 59 % активів, що є незначним показником порівняно з іншими країнами регіону, де середнє значення цього показника становить 74 %. В Україні значна фрагментація призвела до наявності ринкової ніші з 146 банків, кожен із яких має частку активів не більше ніж 1 %, які разом займають 23 % ринку. Такі банки часто залежать від кількох крупних клієнтів, які мають із банком одного власника. Відповідно, вони схильні видавати більш ризикові кредити підприємствам своєї групи і мають вищий ризик банкрутства¹⁵¹.

Зростання ризикованості банківської діяльності в сучасних умовах та нарощення її обсягів потребують посилення капіталізації банків. Тому регулятивні органи встановлюють мінімальні нормативи до розмірів та достатності капіталу банків. Відповідно до цього розширення обсягів активних операцій потребує нарощування власного капіталу, що позитивно впливає на надійність банків та сприяє зростанню довіри населення до них.

Оскільки розмір капіталу банку обумовлює його стійкість, відповідно, і зі зростанням капіталу зростає його захисна функція, тобто

¹⁵¹ Банківська система України 2015: виклики та перспективи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bank.gov.ua>.

банківський капітал слугує забезпеченням за всіма здійснюваними операціями. При цьому незначний обсяг власного капіталу помітно знижує інвестиційні можливості кредитної установи¹⁵².

Упродовж аналізованого періоду обсяг власного капіталу банківських установ України збільшився на 7,5 %. Найбільший обсяг власного капіталу спостерігався у 2013 р. (табл. 4.9).

Таблиця 4.9

Капітал банків України за 2011–2015 рр.¹⁵³

Показники	Станом на 01.01					Темп приросту 2014 р. від 2010 р., %
	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	
Пасиви, усього, млн грн	942088	1054280	1127192	1278095	1316852	39,8
Власний капітал, млн грн	137725	155487	169320	192599	148023	7,5
з нього: статутний капітал, млн грн	145857	171865	175204	185239	180150	23,5
Частка власного капіталу у пасивах, %	14,6	14,7	15,1	15,1	11,2	-

З огляду на ліквідацію окремих банківських установ та збиткову діяльність обсяг власного капіталу банків впродовж 2014 р. зменшився на 44,58 млрд грн та станом на 01.01.2015 р. складав 148,1 млн грн. Відповідно, частка власного капіталу в пасивах українських банків складала 11,2 %. Динаміку власного капіталу банків України за 2010–2014 рр. відображено на рис. 4.6.

З наведених даних можна зробити висновок, що особливістю українських банків є високе значення частки статутного капіталу в структурі власного капіталу, що пояснюється значними обсягами нагромаджених збитків протягом аналізованого періоду. Позитивні структурні зрушення та нарощення в абсолютному

¹⁵² Тисячна Ю.С. Сучасний стан розвитку банківської системи України в контексті забезпечення безперервності відтворювальних процесів / Ю.С. Тисячна // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. — 2012. — № 4(20), С. 31.

¹⁵³ Річний звіт Національного банку України за 2014 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bank.gov.ua>.

вимірі статутного капіталу банків упродовж досліджуваного періоду свідчать про те, що шляхом нарощення саме цієї складової власного капіталу вони намагаються підвищити рівень капіталізації¹⁵⁴.

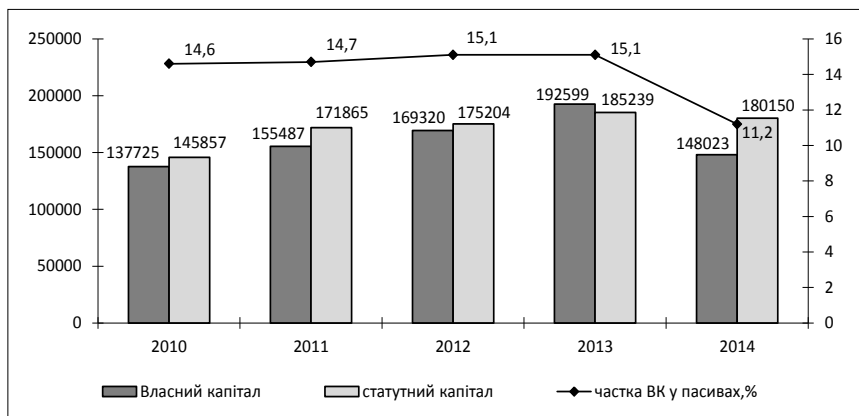

Рис. 4.6. Капітал банків України у 2010–2014 рр.¹⁵⁵

Адекватність регулятивного капіталу станом на 01.01.2015 р. складала 15,6 %, що перевищує з достатнім запасом мінімальне допустиме значення (10 %) ¹⁵⁶.

Варто відзначити, що в результаті набуття чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання негативному впливу на стабільність банківської системи» змінено мінімальні обсяги статутного та додаткового капіталу банків. Так, мінімальний розмір статутного капіталу банку збільшено від 120 млн грн до 500 млн грн. Згідно з Концепцією реформуван-

¹⁵⁴ Тисячна Ю. С. Сучасний стан розвитку банківської системи України в контексті забезпечення безперервності відтворювальних процесів / Ю. С. Тисячна // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. — 2012. — № 4(20), С. 28–51.

¹⁵⁵ Річний звіт Національного банку України за 2014 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bank.gov.ua>.

¹⁵⁶ Там же.

ня банківської системи, розробленою НБУ, докапіталізація банків повинна завершитися до 2024 р.¹⁵⁷

Діяльність банківського сектору впродовж 2010–2014 рр. була збитковою (табл. 4.10). Лише в 2012 та 2013 рр. спостерігався позитивний фінансовий результат. У період складних кризових економічних явищ (2014 р.) збиток банківського сектору становив 53,0 млрд грн (за 2013 рік прибуток — 1,4 млрд грн). Від’ємний фінансовий результат діяльності банків переважно було сформовано банками І групи, що кредитували масштабні проекти та зазнали значних втрат від окупації АР Крим та ситуації на сході України¹⁵⁸.

Таблиця 4.10

Фінансовий результат банків України за 2010–2014 рр., млн грн

Показники	Роки					Відхилення (+; -) 2014 р. від 2010 р.
	2010	2011	2012	2013	2014	
Доходи	136848	142778	150449	168888	210201	73353
Витрати	149875	150486	145550	167452	263167	113292
Фінансовий результат	-13027	-7708	4899	1436	-52966	-39939

Крім того, від’ємний фінансовий результат банківської системи України зумовлений погіршенням якості активів банків, що, в свою чергу, зумовлює необхідність подальшого доформування резервів. Враховуючи значну частку валютних кредитів у клієнтському кредитному портфелі та деяке погіршення якості обслуговування позичальниками кредитів (у т. ч. що були надані позичальникам в Донецькій та Луганській областях), цілком ймовірно, що банки будуть вимушені доформовувати резерви. А це, в свою чергу, негативно впливатиме як на показники дохідності, так і на рівень капіталізації банківської системи України.

Отже, результативність роботи банківської системи України демонструє пряму залежність від рівня стабільності ресурсної бази

¹⁵⁷ Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bank.gov.ua>.

¹⁵⁸ Звіт Національного банку України за 2014 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.

банків, адже якість і стабільність банківських ресурсів як залежать від зовнішніх чинників (макрорівня), так і підпорядковуються внутрішньому впливу окремих банківських установ та мінірегіональних чинників (мікрорівня).

Так, під впливом зовнішніх чинників значно змінюються обсяги банківських зобов'язань (зокрема, їх найбільш стабільна частина — вклади населення) та власний капітал банків. Тому необхідно стверджувати про вплив стабільності ресурсної бази банківської системи на її результативність.

Необхідно відзначити: зовнішні ризики, до яких відносяться фінансово-економічні та політичні кризи, практично не піддаються впливу, що змушує банки тимчасово припиняти свою діяльність або згортати роботу окремих філій і відділень¹⁵⁹.

За 2014 рік доходи банків збільшилися порівняно з 2010 роком на 24,5 % (на 41,3 млрд грн) і на 01.01.2015 р. становили 210,2 млрд грн. Як і раніше, основною статтею доходів були процентні доходи, хоча їхня частка в загальному обсязі доходів зменшилася за рік на 4,9 процентного пункту — до 72,0 %. Обсяги процентних доходів порівняно з попереднім роком зросли на 16,4 % (на 21,3 млрд грн) — до 151,3 млрд грн. Переважну частку серед процентних доходів становили доходи від кредитування суб'єктів господарської діяльності (101,0 млрд грн, або 48,0 %).

Комісійні доходи банків зросли порівняно з попереднім роком на 13,2 % (на 3,3 млрд грн), а їхня частка зменшилася на 1,4 процентного пункту — до 13,4 %. Результат від торговельних операцій порівняно з 2013 р. збільшився на 12,2 % і становив 15,5 млрд грн (7,4 % доходів банків).

Витрати банків порівняно з попереднім роком збільшилися на 57,2 % (на 5,7 млрд грн) — до 263,2 млрд грн. Зростання витрат протягом звітної періоду насамперед було зумовлено збільшенням обсягів відрахувань у резерви на можливі втрати від активних операцій через погіршення якості кредитного портфеля банків. Обсяги відрахувань на формування резервів порівняно з відповідним пе-

¹⁵⁹ Вовчак О.Д. Напрями стабілізації роботи банків в умовах кризових явищ / О.Д. Вовчак, О.М. Крамаренко // Фінансовий простір. — 2014. — № 4(16) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://yandex.ua>.

ріодом попереднього року зросли у 3,7 раза і на 01.01.2015 р. становили 103,3 млрд грн, або 39,3 % від усіх витрат банків (порівняно з 16,7 % у 2013 р.). Динаміка відрахувань у резерви протягом року коливалася відповідно до загальної суспільно-політичної та воєнної ситуації в країні.

Таким чином, 2014 рік для банківської системи України виявився особливо складним. По-перше, значна втрата активів на тимчасово окупованих територіях суттєво зменшує ліквідність банків. По-друге, різка девальвація гривні призвела до порушення численних нормативів із резервування коштів, змушуючи банки позичати кошти у НБУ. По-третє, зниження кредитного рейтингу країни до рівня «ССС-» призвело до того, що вітчизняні банки фактично не можуть залучати кошти за кордоном. По-четверте, значний вплив депозитів вимиває активи банків, ставлячи їх на грань неплатоспроможності¹⁶⁰.

Тому, на нашу думку, перед вітчизняними банками постає важка задача з відновлення довіри, а також перебудови своєї роботи в нових умовах.

Вирішення зазначених проблем визначає необхідність проведення структурних змін у банківській системі України, які полягають у створенні передумов для підвищення ролі вітчизняної банківської системи у сталому економічному зростанні держави на підставі забезпечення стабільності цін, системної стійкості банківської системи, адекватних потребам економіки обсягів та глибини банківського посередництва, підвищення якості та зниження ризиків банківських послуг, високого рівня захисту прав споживачів і фінансових посередників.

¹⁶⁰ Ставицький А. В. Проблеми стабілізації банківської системи України у 2015 році / А. В. Ставицький [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/eko/09march2015>.

4.3. Пріоритети та засоби підвищення ролі банківської системи у забезпеченні розвитку національної економіки України в умовах соціально-економічної нестабільності

Сучасна банківська система України як сектор ринкового типу перебуває в процесі розвитку і потребує подальшого вдосконалення. Механізм функціонування банківської системи постійно змінюється і залежить від обґрунтованого й ефективного визначення змісту її діяльності, що розкривається, на нашу думку, в її головних напрямках, до яких належать¹⁶¹:

1. Забезпечення стабільності та зміцнення купівельної спроможності національної валюти шляхом:
 - закріплення фінансової стабілізації та подальше стримування темпів інфляції;
 - здійснення кількісного контролю за динамікою грошової маси, яка відповідає реальній зміні валового внутрішнього продукту;
 - утримання валютних резервів в обсягах, необхідних для підтримання купівельної спроможності національної валюти;
 - покриття дефіциту державного бюджету за рахунок неемісійних джерел фінансування через подальший розвиток ринку державних цінних паперів і зовнішніх запозичень;
 - підвищення внутрішньої та зовнішньої стабільності гривні;
2. Підтримка короткострокової ліквідності комерційних банків Національним банком України.
3. Стимулювання процесів збільшення вкладів населення в банківську систему підвищенням гарантованості їх повернення через дію механізмів страхування депозитів та орієнтацію банків на встановлення реальних відсоткових ставок за депозитами з урахуванням рівня інфляції.
4. Стимулювання кредитно-інвестиційної активності комерційних банків з метою підвищення кредитної підтримки вітчизняних підприємств.

¹⁶¹ Костютенко О.А. Питання функціонування банківської системи України / О.А. Костютенко // Банківське право [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://radnuk.info/pidrychnuku/bank-pr/270-kostytenko/4200-s-3.html>

5. Продовження забезпечення процесу дедоларизації національної економіки активізацією привабливості гривневих активів порівняно з вкладеннями в активи в іноземній валюті.
6. Забезпечення нормального функціонування національної валютної системи, збалансованості платіжного балансу, гармонізації інтересів експортерів та імпортерів; поточне регулювання системи валютних обмежень та економічних нормативів; ретельний контроль за капітальними операціями резидентів і нерезидентів на фінансовому ринку України.
7. Сприяння співробітництву з міжнародними фінансовими організаціями та залучення інвестицій від цих установ для виконання програми стабілізації та структурної перебудови економіки.

За сучасних умов банківська система України відіграє важливу роль в економічній системі держави і стає інструментом впливу на економічні процеси як у внутрішній, так і в зовнішній політиці. Від її ефективного функціонування залежать розподіл валового внутрішнього продукту і національного доходу, регулювання грошового обігу, кредитування, фінансування та інші економічні й соціальні досягнення держави.

Крім того, на сьогоднішній день етап удосконалень і реорганізації банківської системи України продовжується, адже, саме вона покладається в основу економічної системи країни і є сполучною ланкою між всіма суб'єктами економіки. Діяльність банківської системи як підсистеми національної економіки підпорядкована цілям економічної політики держави і полягає в стимулюванні оптимальних темпів господарського розвитку. Тому вдосконалення структури банківської системи країни має розглядатися як одне з пріоритетних завдань розвитку як банківської системи, так і національної економіки в цілому (рис.4.7).

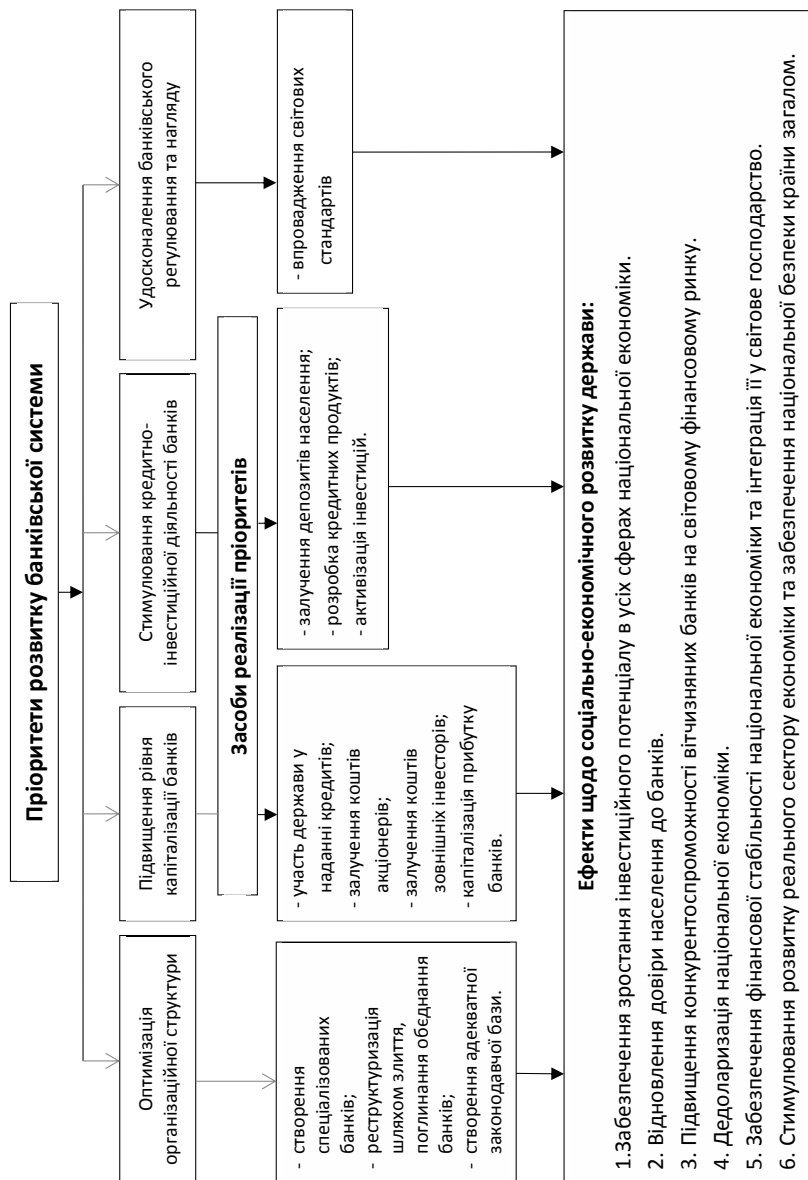

Рис. 4.7. Основні пріоритети розвитку банківської системи України

Розглядаючи банківську систему України з практичного аспекту, варто наголосити на тих проблемах, що постають перед банками і впливають на формування повноцінних ринкових засад у банківському секторі. До основних проблем слід віднести:

- зменшення основного капіталу банків, неможливість банків підвищити розмір статутного капіталу відповідно до чинного законодавства;
- заборгованість господарських суб'єктів перед банками, значний обсяг неповернутих кредитів, що впливає на стан банківських активів;
- високу залежність низки банків від стану державного і місцевих бюджетів;
- нехтування питаннями освоєння перспективних банківських технологій, можливість впроваджувати банківський менеджмент і маркетинг;
- концентрацію зусиль банків на отриманні спекулятивного прибутку і недостатню увагу до кредитування реального сектору економіки;
- слабкий банківський нагляд за функціонуванням банківської системи, недостатній захист інтересів вкладників, акціонерів і пайовиків;
- недоліки чинного законодавства, неврегульованість багатьох юридичних аспектів діяльності банків, небанківських фінансових установ, відсутність системи страхування вкладень громадян, організації процедур санування, реструктуризації та банкрутства банків.

На розвиток банківської системи України впливають й інші фактори. Це насамперед суперечливі політичні, економічні й соціальні перетворення в країні, недостатньо обґрунтовані та загальновизначені концепції розвитку національної банківської системи і, звичайно, відсутність досвіду побудови національної банківської системи в умовах ринкової економіки, монополізація банківської справи.

Крім того, серед економічних факторів, які негативно впливають на розвиток банківської системи і яким слід протидіяти, можна ви-

окремити низькі темпи приватизації, високий рівень інфляції, нерозвиненість ринків капіталу і нерухомості, зменшення доходів, що зумовлює зменшення кількості клієнтів банків, низьку якість активів, недовіру вкладників до банків, повільний розвиток малих підприємств і надмірний податковий тягар на бізнес.

На процес функціонування банківської системи впливають також організаційні макрорівневі фактори: нечітка кредитна політика, неможливість передбачити ризик, нестача кваліфікованих банківських кадрів, значні витрати (зокрема, на рекламу, інфраструктуру тощо), нераціональна територіальна структура розміщення об'єктів банківської системи, недоліки у фінансуванні зовнішньоекспортних операцій.

Для нормальної діяльності банківської системи країни велике значення має існування ефективної законодавчої бази, яка би регулювала правовий статус банків і банківську діяльність у відповідних сферах. До недоліків нормативного регулювання слід віднести і нестабільність чинного банківського законодавства, відсутність регулятивних норм для багатьох видів банківських операцій, чітких бухгалтерських стандартів.

Подолання зазначених вище недоліків сприятиме розширенню банківського бізнесу, стабілізації банківської системи країни, кращій реалізації її функцій і завдань у системі розвитку національної економіки. Практична роль банківської системи визначатиметься тим, як вона управляє в державі системою платежів і розрахунків, беручи до уваги, що значна частина комерційних угод здійснюється через депозити, інвестиції й кредитні операції. Водночас ефективність здійснення інвестування коштів значною мірою залежить від здатності безпосередньо банківської системи спрямовувати ці кошти саме тим позичальникам, які знайдуть способи їх оптимального та ефективного використання¹⁶².

Кризові явища, що охопили вітчизняну банківську систему, проблеми банківської ліквідності, потреба в захисті інтересів інвесторів

¹⁶² Костютенко О. А. Питання функціонування банківської системи України / О. А. Костютенко // Банківське право [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://radnuk.info/pidrychnuku/bank-pr/270-kostytenko/4200-s-3-----.html>.

та вкладників висувають на перше місце створення ефективної системи управління банківською системою та забезпечення її стійкості. Саме для захисту банківської системи та її позитивного впливу на розвиток національної економіки, усунення негативних наслідків глобальних процесів слід розвивати механізми забезпечення фінансової стійкості.

Без сумнівів, важливою складовою таких механізмів є ефективна система нагляду за банківською діяльністю. З іншого боку, через специфіку банківської галузі та її значний вплив на економічні процеси забезпечення фінансової стійкості банків є важливим завданням банківського нагляду. Банківський сектор можна визнати ефективним залежно від спрямованості оцінювати і підтримувати фінансову стійкість банків у будь-яких ситуаціях. У зв'язку з цим у зарубіжній практиці наглядові органи приділяють підвищену увагу проблемі вдосконалення методів оцінювання і моніторингу фінансової стійкості банків¹⁶³.

Отже, у сучасних умовах для виходу з кризи необхідним є створення дієвої системи регулювання, спрямованої на підвищення ефективності банківської діяльності та контроль за її дотриманням.

Україна та її банківський сектор були одними з перших, хто відчув негативний прояв останньої світової економічної кризи. Кризові явища, що спостерігалися у світовій економіці, суттєво вплинули на стійкість, невразливість та прогнозованість розвитку фінансової системи. Серед актуальних завдань, які зараз постають перед вітчизняною банківською системою, є підвищення її ролі у процесах економічних трансформацій, зважаючи на інтеграційні (передусім європейський вектор) та глобалізаційні пріоритети. Відновлення ефективності діяльності банківського сектору має безпосередній вплив на темпи економічного зростання та соціальний розвиток країни. Разом з тим, сповільнення активності банківського сектору, зниження довіри до нього, відсутність прогнозованих трендів розвитку є одним з головних причин кризових явищ в економіці.

¹⁶³ Довгань Ж. М. Банківський нагляд в контексті забезпечення фінансової стійкості банківської системи України / Ж. М. Довгань [Електронний ресурс]. — Режим доступу: fkd.org.ua/article/download/25105/22558.

Враховуючи значну нестабільність економічного розвитку в Україні, прискорені зміни структури її соціальноекономічного середовища, нерозвиненість механізмів державного регулювання, розвиток вітчизняної банківської системи відбувається під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, які можуть мати негативний вплив на стійкість банківської системи. Саме тому збереження її стійкості та стабільності повинно супроводжуватися забезпеченням довгострокової ефективності банківської діяльності, поверненням довіри клієнтів до банківських установ, удосконаленням банківського нагляду згідно зі світовими стандартами¹⁶⁴.

Упродовж останнього десятиріччя проблема збереження фінансової стабільності набуває все більшої гостроти. Через це у багатьох країнах центральні банки беруть на себе роль відповідального органу або координатора національних програм щодо оцінки стабільності фінансової системи¹⁶⁵.

Надійність і стабільність функціонування банківських установ забезпечується безперервним всеосяжним регулятивним процесом, успіх якого визначається здатністю регулятивних органів стежити за зміною ситуації у фінансовому секторі та вчасно застосовувати адекватні заходи з підтримки банків у складних ситуаціях.

Сучасний стан банківських систем багатьох країн світу свідчить про їх нездатність протистояти негативним зовнішнім і внутрішнім впливам, мобільно пристосовуватися до мінливих ринкових умов та своєчасно виявляти потенційні ризики. Відтак, виникає необхідність аналізу дієвості й ефективності банківського регулювання і нагляду, адже саме їм відведена головна роль у забезпеченні стійкого функціонування банків та виконанні ними важливих суспільних функцій¹⁶⁶.

¹⁶⁴ Іващук О.О. Стійкість банківської системи як індикатор макроекономічної стабілізації / О.О. Іващук // Наукові записки. — Вип. 23. — С. 286. — Серія «Економіка».

¹⁶⁵ Коваленко В.В. Науково-методологічні основи фінансової стабільності системи та індикатори її оцінки / В.В. Коваленко // Фінанси України. — 2008. — № 7. — С. 111.

¹⁶⁶ Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів : монографія [за ред. д.е.н., проф. О.В. Дзюблюка]. — Тернопіль : Вектор, 2012. — С. 128.

Зазвичай в умовах стабільно працюючої банківської системи, коли банки не мають суттєвих труднощів у своїй діяльності, системі банківського регулювання і нагляду не приділяють значної уваги чи особливого значення. Проте в періоди, коли виникають труднощі у діяльності великих банків, зазнають краху чи банкрутства окремі банки, а також в період криз значення системи банківського регулювання і нагляду суттєво посилюється і вона стає чи не основною ланкою, що отримує найбільше критики і пропозицій реформування.

Реформування системи банківського регулювання і нагляду в Україні спричинене також і інституційними змінами, що відбуваються у фінансовій системі як окремих держав, так і світу. У зв'язку з цим системи банківського регулювання і нагляду практично всіх країн світу за останні роки зазнали суттєвого реформування та якісних змін.

Основним органом регулювання діяльності банків на міжнародному рівні є Базельський комітет з питань банківського нагляду (Комітет Кука), який забезпечує систематичне співробітництво країн світу з питань нагляду і регулювання діяльності банків, розробляє загальні підходи і стандарти щодо регулювання банківської діяльності та нагляду, а також визначає основні принципи банківського нагляду. Незважаючи на те, що прийняті Базельським комітетом положення і директиви носять рекомендаційний характер, більшістю країн світу вони сприймаються як обов'язкові, зважаючи на високий авторитет цієї організації.

В Україні впровадження міжнародних принципів ефективного банківського нагляду на практиці розпочато у 2000 р., і цей процес триває й до сьогодні. Впродовж останніх років Національним банком України в сфері банківського нагляду було здійснено багато позитивних змін, зокрема зміцнено нормативно-правове забезпечення пруденційного регулювання діяльності банків.

Результати пруденційного нагляду дають змогу визначити тенденції розвитку та ступінь фінансової стійкості банківської системи, оцінити ризики за групами банків, контролювати дотримання економічних нормативів та вживати заходи при їх порушенні, на ран-

ньому етапі виявляти проблеми у будь-якому напрямі банківської діяльності і, відповідно, своєчасно на них реагувати. При цьому, вдосконалення вітчизняної системи банківського нагляду повинно здійснюватися за такими принципами:

- перехід від екстенсивної моделі нагляду до інтенсивної;
- вдосконалення організаційної структури органів банківського нагляду;
- покращення взаємодії із зовнішнім та внутрішнім аудитом банків;
- вдосконалення інструментарію нагляду;
- розвиток банківського нагляду як системи;
- підвищення кваліфікації персоналу.

Крім цього, напрями вдосконалення системи банківського нагляду мають відповідати потребам економіки та повинні спрямовуватися на: подолання системних ризиків та забезпечення фінансової стійкості банківської системи, підвищення довіри до банків зі сторони економічних суб'єктів, удосконалення законодавчо-нормативної бази, внутрібанківської системи управління ризиками, ризик-орієнтованого нагляду та інструментів макронагляду, запровадження консолідованого нагляду та його відповідності новітнім вимогам Базельської конвенції, зокрема щодо наявності ефективних систем корпоративного управління, управління ризиками, внутрішнього контролю в групі, наявності облікових процедур, інформаційних систем, необхідних для забезпечення виконання вимог на консолідованій основі, складання та подання консолідованої звітності, достатності регулятивного капіталу, дотримання економічних нормативів, лімітів та обмежень щодо певних видів діяльності (у т. ч. щодо діяльності на території інших держав). Необхідно розвивати макропруденційні підходи в межах виявлення та оцінювання системних ризиків, аналізу системної стійкості банківського сектору, використання отриманої інформації з метою індивідуального та консолідованого банківського нагляду та регулювання¹⁶⁷.

¹⁶⁷ Довгань Ж. М. Банківський нагляд в контексті забезпечення фінансової стійкості банківської системи України / Ж. М. Довгань [Електронний ресурс]. — Режим доступу: fkd.org.ua/article/download/25105/22558.

Світова фінансова криза стала випробуванням для вітчизняної банківської системи, адже фахівці досі активно працюють над розробкою антикризових стратегій. Слід зазначити, що для подолання кризових явищ у фінансовій та банківській сферах країнами світу, передусім США та ЄС, запроваджено заходи подолання короткострокових ризиків, проте у більшості вони дотримуються політики жорсткого грошовокредитного регулювання. На довгострокову перспективу лише структурні реформи та підвищення пруденційних заходів допоможуть країнам подолати внутрішні дисбаланси та мінімізувати ризики фінансової дестабілізації.

Ураховуючи дворівневу структуру банківської системи України, очевидним є те, що високої ефективності структурних змін можна досягнути лише шляхом проведення комплексних реформ на двох її рівнях:

- у Національному банку України, зміцнивши тим самим його спроможність до створення відповідних монетарних умов для сталого економічного зростання та посилення регуляторного впливу на зміцнення стійкості банківської системи країни, зростання її кредитного та інвестиційного потенціалу;
- у банківській системі України — з метою забезпечення передумов ефективного розвитку банківського сектору на засадах високої довіри і дотримання інтересів держави, банків та споживачів фінансових послуг.

Проведення комплексних реформ згідно з Комплексною програмою розвитку банківської системи України на 2015–2020 рр. повинно здійснюватися за трьома основними напрямками, що забезпечить цінову стабільність, фінансову стабільність та розбудову інституційної спроможності Національного банку України в наглядових і регуляторних функціях для підвищення ефективності його діяльності як державної інституції¹⁶⁸:

1. За напрямом забезпечення цінової стабільності.
2. За напрямом забезпечення фінансової стабільності.

¹⁶⁸ Комплексна програма розвитку банківської системи України на 2015–2020 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1327.html.

3. За напрямом розбудови інституційної спроможності Національного банку України.

Відповідно до основних напрямів і виконання завдань реформування банківської системи України очікується, що до 2020 р. створюватимуться передумови стабільного розвитку банківської системи України, перетворення її у конкурентну та ефективну сферу — акселератор інвестиційно-інноваційного розвитку економіки України, а саме:

- у середньостроковому періоді Національний банк України забезпечить цінову стабільність на рівні 3–5 % та підтримуватиме її в довгостроковому періоді;
- активна позиція Національного банку України щодо дедоларизації економіки України сприятиме зниженню її рівня за всіма показниками, насамперед доларизації кредитів та депозитів до не більше ніж 25 % та 20 % відповідно;
- розвиток безготівкових платежів, удосконалення організації готівкового обігу та регулювання платіжних систем дасть змогу зменшити частку готівки в грошовій масі до прогнозованого рівня, що не перевищуватиме 15 % у 2020 р.;
- за 2015–2020 рр. банківська система України вийде на достатній рівень рентабельності. Капітал банків до 2020 р. зросте не менше ніж до 350 млрд грн, активи — до 2500 млрд грн;
- заходи Національного банку України щодо вирішення проблеми неякісних активів банків приведуть до зниження показника частки простроченої заборгованості в кредитному портфелі банків до рівня не більше ніж 4 %. Отже, щорічне зростання кредитного портфеля банків, починаючи з 2015 р., становитиме не менше ніж 10 %;
- з 2015 р. відновиться приплив депозитів до банків. Щорічні темпи зростання депозитного портфеля банків становитимуть не менше ніж 15 %. Частка довгострокових депозитів у банках і наданих довгострокових кредитів має зрости до 2020 р. до 55 % та 70 % відповідно.

Крім того, заходи, передбачені цією Програмою, дадуть змогу зменшити ризики в банківській системі, що сприятиме зниженню

середньозважених депозитних та кредитних ставок банків у національній валюті. Очікуваний рівень середньозважених ставок за новими кредитами НФК у національній валюті (у річному обчисленні) не повинен перевищувати 6–8 %.

Крім вищезгаданих напрямів вдосконалення ефективного функціонування банківської системи України, ще один напрям вартує уваги — вдосконалення структур банківської системи. Відповідно, основним шляхом такого вдосконалення повинно стати створення в Україні нової ланки банківських установ — спеціалізованих банків (іпотечних, лізингових, трастових, факторингових та ін.), які будуть виконувати вузький перелік операцій і обслуговувати визначене коло клієнтів. Задля запровадження запропонованих структурних змін необхідно створити відповідну законодавчу базу. На сьогоднішній день у Законі України «Про банки та банківську діяльність» передбачена можливість існування в Україні спеціалізованих банків (банків, в яких більше 50 % активів є однорідними), але не передбачено жодних особливостей у підходах до таких банківських установ. Фактично їх діяльність не регламентована, а таку регламентацію необхідно розробити. Загалом спрогнозувати наслідки запропонованих змін можна так:

1. Підвищення рівня капіталізації банківської системи України.
2. Зменшення кількості банків — юридичних осіб.
3. Підвищення рівня якості послуг, що надаються суб'єктам економіки України та фізичним особам через спеціалізацію частини банківських установ.
4. Зменшення рівня вимивання коштів із регіонів із низькою інвестиційною привабливістю.

Не менш важливим шляхом підвищення рівня капіталізації українських банків є участь держави у стимулюванні капіталізації прибутку в банках, надання фінансової допомоги банківським установам. У 2008 р. було затверджено порядок участі держави в капіталізації банків, а Національним банком України встановлено критерії, за якими визначається можливість участі держави в капіталізації банків. Статистичні дані свідчать, що у банків, до яких

була застосована процедура капіталізації, в період 2008–2009 рр. суттєво збільшився капітал. Водночас державні банки внаслідок обмеженого розміру капіталу вичерпали можливості подальшого зростання. Ключовою проблемою у діяльності державних банків України є відсутність системного бачення їх ролі в реалізації національної економічної політики саме через обмеженість їх ресурсної бази. З метою участі у масштабних інвестиційних програмах, насамперед у фінансуванні стратегічно важливих проєктів державного значення, необхідне збільшення статутних капіталів державних банків, що також розширить їх можливості на банківському ринку.

Процесом управління капіталізацією банківської системи повинна стати цілеспрямована діяльність Національного банку, орієнтована на підвищення ефективності функціонування банків, що буде сприяти адекватному покриттю ризиків із поступовим нарощенням капіталу. Це забезпечить повноцінність кредитно-інвестиційного потенціалу в усіх сферах національної економіки та зовнішньоекономічної діяльності.

Сукупний ефект від зазначених заходів, безумовно, сприятиме відновленню довіри та підвищенню капіталізації банківської системи України, а також підвищить конкурентоспроможність вітчизняних банків на світовому фінансовому ринку та забезпечить фінансову стабільність національної економіки на шляху інтеграції у світове господарство. Це, у свою чергу, стимулюватиме розвиток реального сектору економіки і створить умови для формування стабільного конкурентного середовища у банківській сфері та національної безпеки країни загалом¹⁶⁹.

Тому підвищення капіталізації банківської системи України є одним із важливих напрямів її ефективного функціонування, що дозволить посилити контроль та нагляд за банками у сфері управління їх капіталом та налагодити діалог із громадськістю, підвищити довіру населення до банків. Крім того, підвищення капіталізації банківської системи сприятиме зростанню її конкурентоспроможності та

¹⁶⁹ Фостяк В. В. Шляхи підвищення капіталізації банків України / В. В. Фостяк [Електронний ресурс]. — Режим доступу: fkd.org.ua/article/download/28836/25819.

опосередковано вдосконалив організаційну структуру банківської системи шляхом консолідації банківського капіталу та сприятиме активізації соціальної функції, а також відкритому діалогу банків та суспільства.

Розділ 5

Напрями модернізації та реформування фінансового сектору в системі заходів усунення дисбалансів соціально- економічного розвитку України

5.1. Фінансовий сектор як складова економічної системи України

Сучасний етап розвитку соціально-економічних процесів в Україні характеризується суттєвими системними вадами фінансового сектору, які полягають у недостатньому виконанні завдань і функцій щодо забезпечення розвитку економічної системи на основі стабільної грошово-кредитної та ефективної бюджетної політики, необхідного формування й оптимального розподілу фінансових потоків між системами і ланками, досягнення необхідного рівня капіталізації фінансового сектору, здійснення прозорого і зрозумілого для всіх агентів економічних відносин державного регулювання їх діяльності. Вони призвели до негативних соціально-економічних наслідків через підсилення дії чинників посилення дисбалансів і диспропорцій у фінансовій та соціально-економічній системах, зокрема таких як девальвація національної валюти, зменшення обсягів ВВП, збільшення державного боргу, падіння інвестиційної привабливості бізнесу, погіршення рівня життя населення. Однією з причин такої ситуації є недостатнє та дещо хибне розуміння природи і ролі в економіці, функцій фінансового сектора, який здебільшого зводять до обслуговуючого, посередницького механізму системи, а його необхідно розуміти ширше — як механізм визначення і забезпечення умов функціонування і розвитку економіки.

Переформатування соціально-політичної та соціально-економічної сфер України, їх усе більша зорієнтованість на модернізацію реального сектору системи та високі стандарти якості життя громадян вимагає зміни побудови і функціонування політичного, правового, соціального, гуманітарного секторів, але найшвидших змін у

часі і радикальних у прояві потребує соціально-економічна сфера. Вона як базис створення сучасної, високорозвинутої й відповідальної держави потребує системних, структурних і ґрунтовних реформ для подолання існуючих негативних явищ у суспільстві та створення умов для виходу з кризових явищ в економіці, формування потенціалу забезпечення її зростання.

Реформування економічної сфери повинно базуватися на фундаментальних засадах функціонування національного господарства, пріоритетних позитивних зрушеннях у секторальних та галузевих напрямках із урахуванням територіальних та регіональних особливостей.

Звернімо увагу, що на сьогодні у науковій економічній літературі все ще ведуться дискусії відносно сутнісного трактування категорій: «економічна система країни», «національне господарство», «національна економіка», «національний комплекс». Це підтверджує складність і багатоаспектність категорії «економічна система» й вимагає дослідження і подальшого розгляду її особливостей.

Так, питання сутності, особливостей та механізмів управління функціонуванням національних економік розглядаються у працях М. Бункіної, О. Градова, М. Крупки, Т. Голікової, Л. Гринів, М. Енрайта, В. Золотогорова, П. Круша, А. Мельник, С. Мочерного, М. Портера, П. Савченка, В. Тарасевича, С. Юрія та ін.

Національна економіка, на думку Л. Гринів, є організаційно-економічною системою взаємопов'язаних сфер господарської діяльності, якій властива технологічна та територіально-галузева пропорційність, обмежена державними кордонами¹⁷⁰.

Г. Старостенко вважає: національна економіка є складною господарською системою, склалася на певному рівні розвитку продуктивних сил, в умовах належного поділу праці і відповідно продуктів цієї праці між окремими учасниками процесів виробництва, розподілу, перерозподілу, обміну і споживання, що перетворюють цю систему в єдине ціле та відповідає принципам суверенності, цілісності й національної орієнтації¹⁷¹. На думку В. Тарасевича, національна економіка

¹⁷⁰ Гринів Л. С. Національна економіка : навч. посібник / Л. С. Гринів, М. В. Кічурчак — Львів : Магнолія 2006, 2008. — С. 16.

¹⁷¹ Гринів Л. С. Національна економіка : навч. посібник / Л. С. Гринів, М. В. Кічурчак — Львів : Магнолія 2006, 2008. — С. 14.

є певною економічною системою країни в конкретних історичних умовах¹⁷².

П. Круш за результатами досліджень доходить до висновку: національна економіка являє собою економіку певної країни, має ознаки економічної системи (загальне) та власні особливості й принципи розвитку (особливе), які проявляються в таких формах: економічний потенціал, структура господарського комплексу та галузей господарства, внутрішні чинники соціально-економічного розвитку, господарський механізм регулювання та координації та ін.¹⁷³. В. Опришко, Н. Хатнюк, Н. Фукс трактують національну економіку як сукупність взаємопов'язаних суспільним поділом праці галузей і сфер економіки країни в певний історичний період її розвитку, які в процесі свого функціонування та взаємодії утворюють систему суспільного відтворення¹⁷⁴. М. Крупка вважає, що національна економіка є сукупністю галузей, підприємств і організацій, які функціонують у межах держави і забезпечують процес суспільного відтворення. Тобто це сукупність об'єктів, ресурсів і факторів, які забезпечують розвиток господарства суверенної держави.

В. Тарасевич визначає три головних напрями узагальнень щодо сутності національної економіки: національний ринок, система виробничих відносин, народне господарство. На його думку, в сучасній західній економічній науці національна економіка ототожнюється з національним ринком. Але, коли повернутися до праць В. Леонтьєва, А. Сміта, Д. Рікардо, Т. Мальтуса, Дж. Ст. Мілля, що створили теоретичний базис розуміння національної економіки як системи, що схильна до саморегуляції, складається з багатьох різноманітних, взаємопов'язаних суб'єктів господарювання, які виробляють і споживають, то такий підхід видається надто спрощеним.

¹⁷² Національна економіка : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / [за ред. В. М. Тарасевича]. В. В. Білоцерковець, О. О. Завгородня, В. К. Лебедева та ін. — К. : Центр учбової літератури, 2009. — С. 24.

¹⁷³ Національна економіка : підручник / [за ред. проф., к.е.н. П. В. Круша]. — [2-ге вид.]. — К. : Каравела; Піча Ю. В., 2008. — С. 8.

¹⁷⁴ Господарське право : підручник : у 2 ч. Ч. 2 / [за заг. ред. В. Ф. Опришка, Н. С. Хатнюк] В. Ф. Опришко, Н. С. Хатнюк, Н. А. Фукс та ін.; — К. : КНЕУ, 2011. — С. 10.

Тривалий час представники неокласичного напрямку економічної думки відстоювали саме таке розуміння національної економіки. Наприклад, на таких засадах Л. Вальрас розробив теорію загальної ринкової рівноваги. Однак в умовах різкого підвищення ролі держави після економічної кризи 1929–1933 років таке розуміння національної економіки вже не відповідало новим реаліям. Тому представники кейнсіанського та соціально-інституціонального напрямів економічної думки ввели в систему національної економіки поняття держави. Навіть на думку представників неокласицизму Ф. Хайека і М. Фрідмена, державі необхідно не тільки виконувати роль «нічного вартового», а й встановлювати «правила гри» суб'єктів ринкової економіки.

В сучасних умовах національна економіка розглядається у розвинутих економіках здебільшого як ринкова змішана економічна система з властивою їй взаємодією механізмів саморегулювання, державного та громадянського регулювання.

У марксистській економічній літературі «національна економіка» як термін наводиться рідко. Однак це стосується скоріше форми виразу, а не змісту. Національна економіка розглядається марксистами як система виробничих відносин з приводу виробництва, розподілу, обміну й споживання результатів діяльності людей, а також ефективного використання ресурсів із властивими їй цілями розвитку виробництва, формами його організації та господарювання. Продуктивні сили та технологічний спосіб виробництва є матеріально-технічною базою національної економіки, а виробничі відносини, економічні закони і категорії — соціально-економічною основою.

У ході наукових дискусій сформувався ще один підхід до визначення поняття національної економіки, коли вона розглядається як народне господарство країни. Наприклад, Л. Ерхард у книзі «Добробут для всіх» безпосередньо досліджував національне народне господарство, проблеми переходу від тоталітарної, примусової до ринкової економіки. На думку науковця, народне господарство є продуктом історичного розвитку, поглиблення суспільного поділу праці, усупільнення виробництва. Воно є сукупністю всіх галузей і

регіонів країни, об'єднаних в єдиний організм різноманітними економічними зв'язками¹⁷⁵.

За результатами дослідження В. Тарасевич вважає, що немає змісту виробляти абсолютно правильний підхід до визначення категорії національної економіки, а краще зупинитися на характеристиці її спільних ознак.

В. Золотогоров використовує поняття «економічна територія країни». На його думку, до її складу, крім території адміністративного управління країни, входять повітряний простір, територіальні води та континентальний шельф, економічні зони в інших країнах (які використовуються країною на орендній основі або шляхом придбання власності для дипломатичних, військових, наукових або інших цілей), зони, вільні від митного контролю (частини території країни, де будь-які матеріальні цінності, що є предметом зовнішньоторговельних договорів, не підлягають митному контролю та не оподатковуються імпорними митами та зборами)¹⁷⁶.

У науковій літературі ми бачимо також підходи, за якими вся національна економіка визначається як територіальне утворення, обмежене кордонами держави, де всі елементи та компоненти економічного життя — підприємства, галузі, регіони — функціонують як єдиний організм, спрямований на відтворення суспільного продукту і засобів його виробництва, а також умов життєдіяльності людини. Характеризуючи таке утворення, автори використовують поняття «національний комплекс»¹⁷⁷, який, на їх думку, є синонімом поняття «національна економіка», однак ми вважаємо, що кожен із цих термінів не відображає всіх особливостей функціонування економічної системи держави в сучасних умовах.

На нашу думку, виходячи з опрацьованих наробок вітчизняних і зарубіжних науковців та користуючись власними спостереженнями,

¹⁷⁵ Національна економіка : навч. посібник / [за ред. В. М. Тарасевича]. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — С. 12.

¹⁷⁶ Золотогоров В. Г. Экономика : Энциклопедический словарь / В. Г. Золотогоров. — [2-е изд., стереотип.] Мн. : Интерпрессервис; Книжный дом, 2003. — С. 320.

¹⁷⁷ Офіційний сайт Національної ради реформ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://reforms.in.ua/reforms/reforma-finansovogo-sektoru>.

більш відповідними щодо визначення суті, місця і значення економічної системи є такі характеристики:

- системність (організаційно-економічна, господарська сукупність галузей і сфер економіки) поступального шляху розвитку всіх компонент через визначення взаємозв'язків між ними, встановлення параметрів взаємодії й взаємозалежності, узгодженість функціонування та еволюційність у розвитку;
- глобальність і залежність від загальносвітових трендів і тенденцій у процесі використання природних і економічних ресурсів, людського капіталу тощо. На сьогодні кожна національна економіка використовує ресурси суб'єктів світового господарства (кошти міжнародних фінансових організацій, транснаціональних корпорацій, світового фінансового ринку), що не дозволяє їх трактувати як суто національні системи;
- врахування національних особливостей окремих економік, що визначаються територіальною, історичною, релігійною специфікою розвитку.

На нашу думку, доволі доречним є визначення П. Круша, який зазначає, що національна економіка є економічною системою держави з притаманними їй особливостями та принципами розвитку.

Системність як характеристика національної економіки є визначальною і пріоритетною. Саме за допомогою системного підходу вона здатна функціонувати і забезпечувати у процесі свого розвитку досягнення поставленої мети. В етимологічному значенні система як загальнонаукова категорія визначається як певна кількість пов'язаних між собою множин, що поєднані в єдине ціле. В економічному словнику вона характеризується як сукупність взаємопов'язаних між собою частин, елементів, які утворюють внутрішньоорганізовану сукупність і спільно діють для досягнення поставленої мети. Кожній ефективній системі притаманні цілісність, упорядкованість, стійкість, саморух та загальна мета. Відповідно, економічна система країни є багатоелементною системою, що складається з взаємозалежних і взаємопов'язаних складових, які взаємодіють для досягнення спільної мети.

Звернімо увагу, що, на думку В. Тарасевича, як цілісна система (або як цілісний організм) економічна система держави характеризується такими ознаками:

- загальним економічним середовищем, в якому діють суб'єкти господарювання з спільним законодавством, єдиною грошовою одиницею, загальними грошово-кредитною та фінансовою системами;
- наявністю тісних економічних зв'язків між економічними агентами країни, що базуються на поділі праці;
- територіальною визначеністю із загальним політичним та економічним центром, який виконує регулюючу та координуючу роль, тобто контролює діяльність господарюючих суб'єктів; цим центром є держава;
- спільною системою національного захисту, що передбачає наявність економічних кордонів у вигляді експортно-імпортних податків, квот тощо¹⁷⁸.

На думку більшості вітчизняних науковців, економічна система країни складається з виробничої та невиробничої сфер. До виробничої сфери належать галузі, які виробляють продукт у матеріальній формі (промисловість, сільське господарство, будівництво, торгівля). До невиробничої сфери належать галузі, що надають послуги, які не мають матеріального характеру (наука, охорона здоров'я, освіта, культура, мистецтво, пасажирський транспорт)¹⁷⁹. При цьому вони не виокремлюють фінансову складову в жодній із названих сфер.

Л. Гринів вважає, що галузі національної економіки потрібно поділяти на дві групи: (1) галузі, які виробляють товари; (2) галузі, які надають послуги.

До першої належать: промисловість, сільське господарство, лісове господарство і будівництво. До другої — транспорт, зв'язок, торгівля, інформаційно-обчислювальне обслуговування, загальна комерційна діяльність із забезпечення функцій ринку. Сюди входять також охорона

¹⁷⁸ Національна економіка : [навч. посібник для студ. вищ. навч. закл.] / [за ред. В. М. Тарасевича]. В. В. Білоцерковець, О. О. Завгородня, В. К. Лебедева та ін. — К. : Центр учбової літератури, 2009. — С. 12.

¹⁷⁹ Крупка М. І. Основи економічної теорії : підручник / М. І. Крупка, П. І. Островерх, С. К. Реверчук. — К. : Атіка, 2001. — С. 14.

здоров'я, соціальне забезпечення, освіта, культура та мистецтво, наука, державне управління та інші галузі¹⁸⁰.

У наказі № 378 від 3.12.2014 р. Державної служби статистики України «Про затвердження Класифікації інституційних секторів економіки України» визначається, що відповідно до системи національних рахунків виділяють три основні сегменти економічної діяльності: виробництво товарів і послуг, споживання, яке задовольняє потреби й бажання людини, і нагромадження капіталу в різних формах¹⁸¹. Такий поділ економічної системи ґрунтується на підході, що сучасні її типи характеризуються трьома основними сферами діяльності, а саме: первинний сектор, продукт якого є сировиною для інших галузей; вторинний сектор, кінцевий продукт який готовий для споживання, і третинний сектор — сфера послуг, суб'єкти якої не виробляють продукт, а надають послуги, які впливають на процеси виробництва та їх ефективність.

Існує підхід, що ґрунтується на поділі функцій капіталу на продуктивну і грошову, згідно з яким сформувалася традиція поділяти сектори економіки на фінансовий (посередницькі послуги фінансового характеру) і реальний (виробництво товарів, надання послуг) із відповідним сприйняттям їх місця та ролі в економіці. Реальний і фінансовий сектори є складними багатофункціональними підсистемами з певною структурою, суб'єктами, ресурсами й економічними інтересами агентів. Реальний сектор є основою створення валового внутрішнього продукту, де вихідні ресурси трансформуються в нових видах благ і послуг. Фінансовий сектор є системою, яка забезпечує формування і розподіл фінансових потоків між агентами економічної системи, при цьому більшість науковців не розрізняють категорії «фінансовий сектор», «фінансова система», «фінансовий сегмент», що потребує більш детального їх розгляду.

Більшість характеристик категорії фінансовий сектор ґрунтуються на визначенні, власне, терміна «сектор». У словникових джере-

¹⁸⁰ Національна економіка: навч. посібник / [за ред. В.М. Тарасевича]. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — С. 17.

¹⁸¹ Про затвердження Класифікації інституційних секторів економіки України. Наказ № 378 від 3.12.2014 р. Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

лах його пояснюють так: від лат. sector — який розсікає — це відділ установи, що має певну спеціалізацію; частина, галузь народного господарства. Проведений нами аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел спонукає виокремити наступні підходи до визначення поняття «фінансовий сектор». Зокрема, С. Науменкова характеризує «фінансовий сектор» як «частину економіки, що пов'язана з діяльністю фінансових інститутів»¹⁸². Таке визначення, на нашу думку, є завузьким, не повною мірою відображає роль та значення фінансового сектору в економічній системі країни і занадто загальне для застосування. В наукових дослідженнях С. Міщенко фінансовий сектор характеризується як сукупність усіх організацій, головною метою діяльності яких слугує фінансове посередництво (банківська система, до складу якої входять органи грошово-кредитного регулювання, грошово-депозитні банки та інші фінансові установи, що включають пенсійні фонди, страхові компанії, взаємні фонди, кредитні спілки)¹⁸³.

Недоліком такого підходу є зведення визначення лише до переліку структурних елементів без визначення мети та завдань функціонування цього сектору економічної системи. Й. Левина характеризує фінансовий сектор як сукупність механізмів, що опосередковують функціонування реального сектору, й елементів, які обслуговують виключно інтереси капіталу¹⁸⁴. В такому визначенні поняття механізму отожднюється з сукупністю фінансових посередників, не виділено ролі та місця фінансового сектору у взаємодії з економічною системою чи фінансовим ринком.

Фінансовий сектор називають також певним інституційним угруповуванням суб'єктів ринку, мета діяльності яких зводиться до опосередкування взаємовідносин щодо руху вільних фінансових

¹⁸² Науменкова С. В. Сучасна модель фінансової системи: порівняльний аналіз основних підходів / С. В. Науменкова, С. В. Міщенко // *Фінанси України*. — 2006. — № 6. — С. 44.

¹⁸³ Міщенко С. В. Формування ефективної структури фінансового сектору України : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / С. В. Міщенко. — К., 2009. — С. 8.

¹⁸⁴ Левина И. Г. К вопросу о соотношении реального и финансового секторов / И. Г. Левина // *Вопросы экономики*. — 2006. — № 9. — С. 87.

ресурсів між суб'єктами інших секторів. У такій характеристиці місце фінансового сектору у взаємодії з реальним сектором економіки і понятійна характеристика суб'єктів ринку представлені недостатньо ґрунтовно.

У проекті Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2015 р., розробленому у 2008 р., його автори зазначали: фінансовий сектор це одна з найважливіших сфер національної економіки, де відбувається формування і розподіл фінансових ресурсів та послуг, пов'язана з діяльністю фінансових установ¹⁸⁵. Але, коли наголошується на посиленні ролі фінансового сектора в забезпеченні ефективності функціонування національної економіки, тут фінансовий сектор несправедливо ототожнюється з фінансовим ринком, що не відповідає вимогам і реаліям сьогодення.

Існує і підхід, що визначає фінансовий сектор як цілеспрямовану самоорганізуючу підсистему фінансової системи. Ця система являє собою сукупність фінансових інститутів, які здійснюють операції з надання фінансових послуг і пов'язані з іншими секторами економіки¹⁸⁶. Не можемо погодитися з таким визначенням у частині складової фінансової системи, оскільки, на нашу думку, саме через механізми й інструменти фінансової системи фінансовий сектор забезпечує взаємозв'язок із реальним сектором економіки.

На офіційному інтернет-ресурсі Національної ради реформ бачимо визначення, що фінансовий сектор є одним із найважливіших ринкових сегментів взаємодії суб'єктів економіки, у результаті функціонування якого реалізується механізм трансформації фінансових ресурсів в активно діючий інвестиційний капітал, що сприяє сталому розвитку економіки. У фінансовому секторі відбувається акумуляція та перерозподіл фінансових ресурсів на засадах збалансованості економічних інтересів між його учасниками з метою капіталізації фінансових ресурсів і формування доданої вартості в

¹⁸⁵ Проект Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2015 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.ufin.com.ua/koncepcia/002.docndei.me.gov.ua/downloads/strategy.pdf.

¹⁸⁶ Дяченко Ю.Ю. Реструктуризація фінансового сектору в Україні : автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / Ю.Ю. Дяченко. — К., 2010. — С. 9.

економіці¹⁸⁷. Втім, така характеристика, на нашу думку, є неповною, зокрема, в частині характеристики його як сегмента ринкової економіки без визначення системи (національної, регіональної, світової) та мети функціонування фінансового сектору — капіталізації фінансових ресурсів, яка дисонує з метою діяльності агентів економічної системи — максимізації фінансових результатів із урахуванням при цьому рівнів ризиків.

Ми поділяємо думку науковців і практиків щодо поділу економічної системи країни на реальний сектор, де створюється новостворена вартість, та фінансовий сектор, який забезпечує її необхідними фінансовими ресурсами. При цьому фінансовий сектор є підсистемою економічної системи держави, яка призначена для акумулювання, розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів між учасниками (агентами) економічних відносин з метою забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства. Її елементами є функціональна сфера (бюджетна, фіскальна, грошова-кредитна, фінансова), інституційне забезпечення (суб'єкти, структури, елементи інституційного, інфраструктурного забезпечення) та структура управління (державна, ринкова).

Фінансовий сектор для виконання своїх функцій щодо фінансового забезпечення ефективного функціонування суб'єктів економічної системи держави поділяється на такі функціональні сфери як: (1) бюджетна система; (2) фіскальна система; (3) грошово-кредитна система; (4) фінансова система.

Кожна із зазначених сфер у взаємодії й взаємозв'язку забезпечує досягнення мети і завдань функціонування фінансового сектору економічної системи держави, а саме: наповнення її необхідними за обсягами, видами та в часові терміни фінансовими ресурсами з подальшим перерозподілом між інституційними одиницями системи для їх найбільш ефективного використання. Кожна із сфер виконує свої завдання і функції, характеризується певною структурою і реалізує рух фінансових потоків за рахунок взаємодії ланок фінансового сектору.

¹⁸⁷ Офіційний сайт Національної ради реформ [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://reforms.in.ua/reforms/reforma-finansovogo-sektoru>.

Для виконання функцій держави як інституту соціальних прав і гарантій її громадян вона повинна володіти фінансовими ресурсами, котрі акумулюються в бюджетній системі, що і визначає її місце та значення в фінансовому секторі економіки держави. Саме склад, структура та принципи побудови бюджетної системи визначають рівень розвитку державних інституцій, їх вплив на соціально-економічні умови функціонування регіонів і територій та здатність держави через механізми і важелі бюджетної системи забезпечити реалізацію покладених на неї конституцією завдань.

Економічна природа та суть бюджетної системи проявляються не лише в її структурі (яка система її побудови і кількість ланок), а насамперед у тому, які фінансові можливості законодавчо закріплені за кожною ланкою, який рівень фінансової незалежності мають ці ланки при здійсненні покладених на них законодавством функцій. Рівень фінансової незалежності нижчих ланок бюджетної системи відображає рівень розвитку демократичних процесів у суспільстві незалежно від задекларованого типу державного устрою у вищих законодавчих актах держави. Без фінансово незалежних органів місцевого самоврядування якісний розвиток регіонів країни і суспільства в цілому неможливий. Тому дуже важливо при визначенні складу, структури і повноважень окремих ланок бюджетної системи держави виробити правильні засади її функціонування для забезпечення реалізації головних функцій існування держави як демократичної інституції в цілому.

Правову основу бюджетної системи становлять конституція й ухвалені на її основі закони та інші законодавчі акти. В них визначаються склад, структура і система функціонування, основи бюджетного процесу і бюджетного устрою. Саме від оптимальності розподілу завдань і функцій окремих бюджетів у загальній бюджетній системі країни й ефективності їх розмежування, на наш погляд, залежить здатність як окремих територіальних громад, так і країни в цілому забезпечити раціональний розподіл і перерозподіл фінансових ресурсів на всіх рівнях управління.

Рух новоствореної вартості в країні на всіх стадіях суспільного відтворення — від створення до споживання — здійснюється за до-

помогою фондів фінансових ресурсів. Тому залежно від того, як відбувається процес мобілізації та використання бюджетних коштів, як це впливає на формування в кінцевому підсумку фондів споживання та нагромадження, визначається роль бюджету в управлінні і всіма іншими сферами функціонування держави.

На прикладі України можемо констатувати: сучасний стан та рівень відповідності існуючих бюджетних процесів засвідчують те, що практичні дії законодавчих і виконавчих органів влади щодо управління бюджетним процесом не відповідають вимогам сьогодення, ні щодо їх планування і реалізації, ні щодо контролю за ними. Бюджет як один із найважливіших інструментів державного впливу на соціально-економічні процеси перетворився в засіб збагачення окремих державних чиновників і структур, наближених до них, неякісного і невідповідного виконання завдань держави щодо фінансування потреб суспільства. Вирішення питань розмежування бюджетних процесів на різних рівнях державного управління, більш ефективного використання його механізмів у процесі планування доходів і видатків, забезпечення прозорості й публічності на всіх етапах і стадіях бюджетного процесу дозволить виконувати завдання, покладені на цей фінансовий інструмент у системі державного управління.

Фінансовою основою формування дохідної частини бюджетів усіх рівнів є податки, що і визначає місце й значення податкової системи в фінансовому секторі економічної системи держави. Податкова система в економічній політиці виконує двояку роль щодо учасників економічних процесів суспільства: фіскальну і стимулюючу. Це і визначає її завдання в економічному просторі держави.

В Податковому кодексі України зазначено, що податкова система — це сукупність загальнодержавних та місцевих податків і зборів, що справляються в установленому Кодексом порядку¹⁸⁸. Однак біль-

¹⁸⁸ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755–17: Верховна Рада України. Законодавство України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

шість науковців, а саме: З. Варналій, І. Лютий, В. Баранова^{189, 190, 191} — розглядають його як у вузькому (визначення за Податковим кодексом), так і в широкому значенні, за якого податкова система є регламентованою нормами фінансового права, закріпленими в законах та інших нормативно-правових актах із питань оподаткування, сукупність податкових відносин, які опосередковуються фінансовими органами, що забезпечують адміністрування податків, і проявляються в конкретних формах оподаткування. Саме тлумачення податкової системи як сукупності цілісності взаємопов'язаних і взаємозабезпечуючих відносин та елементів і дозволяє розглядати її як фінансову систему, що є фінансовою базою держави, а з іншого боку, — як прояв і реалізацію основних засад економічної політики.

Становлення й еволюція податкової системи України відбувалися як у період формування незалежної держави, так і зміни доктрини її економічного середовища — з командно-адміністративної до ринкової. Всі позитивні й негативні тенденції цих процесів знайшли своє відображення і в сформованих податкових відносинах. У цілому податкова система характеризується складністю, низькою ефективністю, значним податковим тиском та нездатністю стимулювати діяльність суб'єктів господарювання та забезпечувати збалансований економічний розвиток.

На сьогоднішній день в Україні згідно з проведеними в 2014 р. реформами у податковій системі кількість загальнодержавних податків і зборів скоротилася з 22 до 9, однак змістовних і якісних змін щодо простоти, прозорості, наявності єдиних правил для всіх та відповідно наповненості бюджету вони не забезпечили.

За оцінками Pricewaterhouse Coopers, Україна належить до десяти країн із найскладнішими податковими системами. Податкове наван-

¹⁸⁹ Варналій З.С. Реформування податкової системи України в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів / З.С. Варналій // Теоретичні та прикладні питання економіки. — Вип. 24. С. 69–76 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://tppe.econom.univ.kiev.ua/data/2011_24/Zb24_08.pdf.

¹⁹⁰ Лютий І.О. Податкова система : [навч. посібник для студ. вищ. навч. закл.] / [за ред. І.О. Лютого] І.О. Лютий, Л.М. Демиденко, М.В. Романюк. — К. : Центр учбової літератури, 2009. — С. 23.

¹⁹¹ Податкова система : навч. посібник / [за ред. В.Г. Баранової] В.Г. Баранова, О.Ю. Дубовик, В.П. Хомутенко та ін. — Одеса : БМБ, 2014. — С. 47.

таження на економіку в Україні залишилося на рівні 44 %, тоді як у країнах Центральної та Східної Європи, які входять до ЄС, — 30 %. Тінізація економіки, за офіційними оцінками Міністерства економічного розвитку і економіки України, сягає 35 %, за експертними оцінками — 45 %. Основні причини, що зумовлюють високий рівень оподаткування в Україні, знаходяться, на нашу думку, в площині суб'єктивного фактора, а саме: зволікання з реальними ринковими перетвореннями, яке стало на заваді скорочення витрат державного бюджету, а, отже, і зменшення рівня оподаткування; помилок у проведенні податкової політики, що породили величезну корупційну складову як у системі пільг щодо оподаткування, так і в загальній системі адміністрування і контролю за ним; зростання дефіциту державного бюджету, що сталося через помилки у політиці державних витрат, яке також супроводжувалося пошуком шляхів збільшення державних доходів, а єдиним засобом такого збільшення вважалося підвищення загального рівня оподаткування.

Вважаємо, що в державах із економічними системами, де діють такі чинники, рівень податкового тягара можна оцінити як надмірний у тому сенсі, що він вищий, ніж зумовлений об'єктивними причинами й обставинами, а побудову і правила функціонування податкової системи — як такі, що потребують не реформування, а зміни загальної філософії існування соціально-економічних відносин у площині влада–бізнес–громадянин.

Грошово-кредитна система як важлива складова фінансового сектору економіки відображає грошово-кредитну політику держави і є одним із визначальних механізмів впливу на макроекономічні процеси в державі. Будь-які зміни у монетарній політиці впливають на інтереси як суб'єктів господарювання, так і населення, а тому безпосередньо забезпечують і визначають стан економіки загалом.

Поняття та сфери реалізації грошово-кредитної політики держави визначені Законом України «Про Національний банк України», де зазначено, що грошово-кредитна політика є комплексом заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці через використання визначених законом засобів та методів. Серед науковців існують

різні тлумачення грошово-кредитної політики: як монетарна політика, як заходи щодо регулювання кількості грошей в обігу; як регулювання пропозиції грошей і вплив на валютний курс. Кожен із цих підходів відображає, на нашу думку, певний аспект грошово-кредитної політики, яка загалом є складовою загальнодержавної економічної політики і за допомогою визначених методів і засобів повинна забезпечувати регулювання макросередовища економічного простору країни для досягнення економічного зростання. В умовах економічної стабільності застосування монетарних методів дозволяє стимулювати розвиток суб'єктів економічних відносин через підвищення ефективності ринкових механізмів. В умовах глибокої кризи через поєднання монетарних і адміністративних методів завданням грошово-кредитної політики є подолання негативних тенденцій (високі темпи інфляції, девальвація, скорочення валютних резервів, відтік депозитів, підвищення ставок за кредитами) на грошово-кредитному ринку.

Суб'єктом грошово-кредитної політики є держава, яка через центральний банк й інші виконавчі органи визначає пріоритети в завданнях і об'єктах регулювання в залежності від соціально-економічної ситуації у країні та суспільстві. Основні засади грошово-кредитної політики в Україні визначаються Радою Національного банку України на кожний календарний рік для забезпечення реалізації основної мети діяльності центрального банку, що зазначена в ст. 99 Конституції України — забезпечення стабільності грошової одиниці України.

Спрямованість грошово-кредитної політики в період системної й глибокої кризи повинна мати головним завданням підтримання стабільності грошової системи і банківського сектору країни як ключового механізму взаємодії всіх економічних агентів і забезпечення нормальної життєдіяльності держави через рух грошових потоків між суб'єктами ринку.

До найбільш дискусійних категорій, які характеризують ланки фінансової сфери економічної системи держави, віднесемо саме фінансову систему. Її трактування не закріплене в законодавчому полі, немає єдності серед науковців і щодо її визначення як із позиції сфер існування, складових елементів та взаємозв'язків. Як уже зазначало-

ся, немає розмежування між категоріями фінансового сектору, фінансової системи. В. Опарін включає до складу фінансової системи фінанси суб'єктів господарювання, страхування, державні фінанси, міжнародні фінансові відносини, внутрішній фінансовий ринок. До організаційного складу фінансової системи науковець відносить органи управління та фінансові інститути. О. Ковалюк вважає, що фінансова система охоплює сферу фінансів (об'єкт фінансової системи), сукупність фінансових органів (суб'єкт фінансової системи), фінансовий механізм (засіб взаємодії суб'єкта й об'єкта фінансової системи).

На думку М. Крупки, фінансову систему можна розглядати як інфраструктуру різних фінансових інститутів, що здійснюють фінансові операції й одночасно є суб'єктами й об'єктами управління фінансами.

У західній фінансовій науці переважає трактування фінансової системи у контексті функціонування фінансового ринку. Наприклад, З. Боді та Р. Мертон характеризують фінансову систему як сукупність ринків та інших інститутів, що використовуються для укладання фінансових угод, обміну активами і ризиками. Така система включає ринки акцій, облігацій та інших фінансових інструментів, фінансових посередників (банки і страхові компанії) й органи, які регулюють діяльність усіх цих установ. Але є й інші підходи. Зокрема, П. Роуз і Д. Фрезер розглядають фінансову систему країни досить широко, відносячи до неї мережу фінансових ринків, фінансові інституції, бізнес-структури, фінанси домогосподарств та уряду.

Г. Кірейцев, М. Александрова та С. Маслова вважають, що фінансова система — це сукупність різноманітних фондів фінансових ресурсів, які створюються і використовуються в місцях їх акумулювання з певними намірами економічного і соціального розвитку. При цьому автори пропонують вивчати фінансову систему за внутрішньою й організаційною будовою. За першою вона є сукупністю взаємозв'язаних фінансових відносин, що формують і використовують доходи і відповідні фонди, а також відображають форми й методи розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту. До них відносять: міжнародні фінанси,

державні фінанси, фінанси суб'єктів господарювання, фінансовий ринок.

Фінансова система за організаційною будовою об'єднує фінансові органи та інститути, які спрямовують, управляють та контролюють грошові потоки. На думку М. Карліна, до складу фінансової системи держави доцільно включати: державні фінанси, фінанси підприємств суб'єктів господарювання, страхування, фінансовий ринок, фінанси домогосподарств¹⁹².

Ознайомившись із підходами науковців щодо складу фінансової системи і використавши власні дослідження, на нашу думку, фінансову систему потрібно трактувати як сукупність фінансових відносин щодо формування, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів стосовно їх формування та використання, з урахуванням специфіки суб'єктності цих відносин. У складі фінансової системи в залежності від каналів руху грошових потоків і місця концентрації фінансових ресурсів виділяють: (1) фінанси держави, (2) фінанси суб'єктів господарювання, (3) фінанси населення, (4) фінансовий ринок та (5) фінанси суб'єктів світового господарства.

Всі компоненти фінансової системи мають властиві для них методи формування фінансових ресурсів, є відносно самостійними і мають особливу сферу застосування, вони взаємопов'язані та взаємозалежні й найбільш ефективні лише тоді, коли функціонують для досягнення єдиної мети — забезпечення соціально-економічного розвитку держави.

Склад та взаємозв'язки елементів і ланок фінансової складової економічної системи держави показані на рис. 5.1.

Додатково зауважимо, що фінансовий сектор економічної системи держави в процесі своєї модернізації та реформування покликаний виконувати завдання щодо:

- забезпечення акумуляції необхідного обсягу фінансових ресурсів для задоволення потреби всіх учасників економічних відносин в їх функціонуванні і розвитку;

¹⁹² Карлін М. І. Фінансова система України : [навч. посібник для студ. вузів] / М. І. Карлін. — К. : Знання, 2007. — С. 13.

- забезпечення найбільш оптимального розподілу сформованих фінансових ресурсів між функціональними сферами і підсистемами для подолання диспропорцій у розвитку окремих систем і ланок економічної системи держави;
- забезпечення застосування більш ефективних системних підходів у застосуванні механізмів та інструментів руху фінансових потоків між сферами фінансового сектору, усунення існуючих дисбалансів, а в подальшому їх недопущенні;
- формування сучасного інституційного забезпечення для забезпечення оптимізації поведінки суб'єктів економічних відносин, координації їх соціально-економічної взаємодії та інтересів у межах певного інституціонального середовища їх розвитку;
- забезпечення рівномірного і багатовекторного розвитку всіх функціональних систем і ланок фінансового сектора, що відповідатимуть особливостям функціонування ринкової економіки постіндустріального типу;
- забезпечення усунення диспропорцій у розвитку окремих ланок фінансового сектора і насамперед щодо їх здатності наповнювати фінансові потоки та мінімізувати ризики відповідно до потреб і засад функціонування ринкової системи економіки;
- забезпечення створення і застосування різноманітних фінансових інструментів для мобілізації, розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів з метою диференціації та розширення їх джерел формування та напрямів використання;
- удосконалення державного управління фінансовим сектором з метою забезпечення фінансово-кредитної та грошової стабільності з якісно новим виконанням регулятивної функції та особливим акцентуванням на стимулюючому аспекті в основі визначення функцій даного управління;
- запровадження системи реального ринкового механізму управління функціонуванням фінансового сектору на основі повної незалежності й захищеності від неринкових механізмів регулювання.

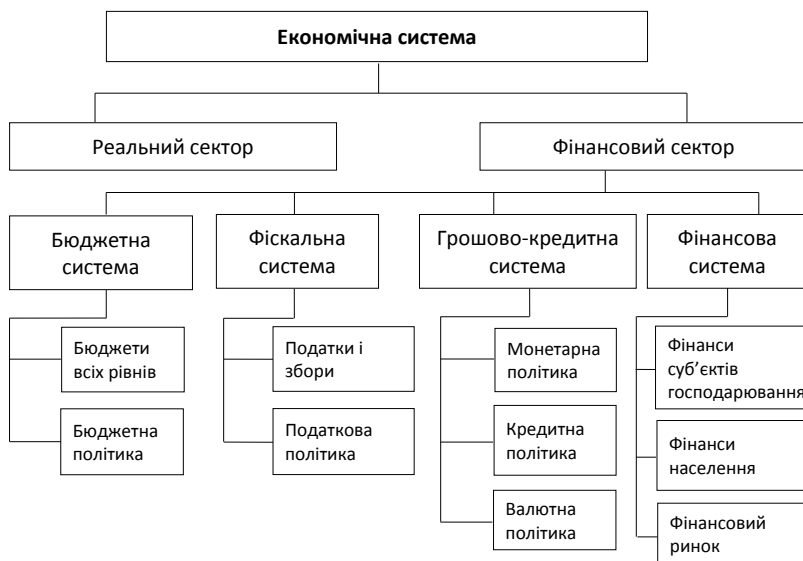

Рис. 5.1. Склад економічної системи держави та місце у ній фінансового сектору

5.2. Оцінювання впливу та взаємозв'язків фінансового сектору та соціально-економічного розвитку України

Економічна система держави та її складові, реальний і фінансові сектори характеризують стан суспільно-політичних та суспільно-економічних відносин, рівень розвитку відтворювальних процесів, фінансово-економічної ефективності. Оскільки економічна система є базисом у загальній інституції держави і визначає стан та розвиток всіх її надбудов, надважливим є вивчення впливу окремих секторів системи на стан економіки держави в цілому.

Наукові дослідження з приводу наявності та оцінювання взаємозв'язку і впливу сфер економічної системи держави проводяться впродовж тривалого періоду. Перші спроби виявлення

впливу фінансового сегменту на економіку країни були зроблені ще в XIX ст. У. Бейджетом, який вивчав вплив банківської системи на рівень зростання національного доходу через пошук та здійснення більш привабливих вкладень капіталу. В подальшому науковцями розширювалися і удосконалювалися теоретико-методичні засади та інструменти дослідження. Результатом напрацювань щодо взаємозв'язку і рівня впливу фінансової складової на ефективність виробничих сегментів економіки стали висновки, що ефективна фінансова система держави зменшує потребу в залученні додаткового інвестованого капіталу в економіку, сприяє підвищенню ефективності й прибутковості інвестицій, що, у свою чергу, визначає й обумовлює економічне зростання економіки.

Оскільки фінансові відносини в економічній системі держави постійно модифікуються та ускладнюються, то відповідно і фінансовий сектор не може залишатися законсервованою сферою, а постійно змінюється та перебуває в пошуку адекватних, для визначеного періоду, механізмів та інструментів формування і реалізації фінансових відносин. Усе це приводить до необхідності вдосконалення й актуалізації систем оцінювання взаємозв'язку і взаємозалежності між складовими економічної системи держави, а визначення основних напрямів і чинників впливу фінансового сектору на економічний розвиток країни та обґрунтування кількісних і якісних індикаторів оцінювання і надалі залишається дискусійним питанням у науковому й експертному середовищі.

Серед закордонних науковців існує декілька напрямів щодо визначення індикаторів оцінювання впливу фінансового сектору на економічне зростання. Представники одного (І. Шумпетер, Р. Голдсміт, Д. Даймонд, Дж. Бойд та ін.) вважають цільовим орієнтиром динаміку заощаджень, оскільки збільшення пропозиції інвестицій за рахунок розвитку фінансового сектору через зростання заощаджень забезпечує створення умов зростання показників економічної системи за рахунок збільшення її капіталізації. Інші (Л. Зінґалез, Р. Лівайн, Р. Раджан та ін.) оцінюють рівень впливу фінансового сегмента через якість розподілу фінансових ресурсів для забезпечення найвищого рівня ефективності функціонування економіки. Експерти світових фінансових інституцій, МВФ та Світового банку пропо-

нують оцінювати ефективність впливу фінансової системи через її фінансову структуру (агрегований розмір фінансового сектора, його секторний склад, наявність фінансових послуг, що задовольняють потреби клієнтів); з'ясування ширини фінансової системи (високі показники якої свідчать про доступ населення до фінансових послуг) та визначення рівня концентрації фінансових посередників у фінансовому секторі¹⁹³.

Серед вітчизняних науковців немає принципових розбіжностей щодо наявності тісних і глибоких зв'язків між розвитком фінансового сектора та економікою країни, однак методики вивчення цього впливу, їх інструменти та оцінки суттєво різняться. Прихильники теорії оцінювання впливу фінансового сектора на економічний розвиток через ефективність фінансової системи поділяють підходи експертів Світового банку (І. Школьник, А. Семенов, С. Міщенко) і вважають, що вплив фінансового сектора на соціально-економічний розвиток держави необхідно оцінювати через визначення міри відповідного розвитку. Для визначення рівня розвитку фінансового сектора пропонується використання системи індикаторів фінансової архітектури, обсягу і капіталізації фінансової системи та рівня активності фінансових посередників. На думку науковців, між основними індикаторами фінансового сектора держави (відношення активів фінансового сектора до ВВП, рівень фінансової глибини та монетизації економіки) прослідковується стійка кореляційна залежність, що свідчить про наявність позитивного впливу підвищення ефективності фінансового сектора на економічне зростання¹⁹⁴.

Результатами дослідження О. Лактіонової, Г. Захарова та інших стали висновки, що оскільки темпи зростання фінансового сектора значно випереджують аналогічні показники в реальному секторі, то фінансові зміни певною мірою відірвані від змін у реальному секторі. Науковці вважають, що характерними для економіки України

¹⁹³ Семенов А. Ю. Вплив діяльності фінансових установ на економічне зростання України : дис. на здоб. ступеня канд. екон. наук. / [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/8531/1>.

¹⁹⁴ Школьник І. О. Фінансовий сектор України : теоретичний аналіз економічної дефініції / І. О. Школьник, А. Ю. Семенов // Вісник Української академії банківської справи № 1(34) 2013 р. — С. 36.

стали кілька емпіричних закономірностей. По-перше, йдеться про домінування короткострокових форм фінансування. За цим криється спекулятивний характер фінансових вкладень, що призводить до перевищення показників обігу на ринку капіталу над відповідними показниками для ринку товарів і послуг при збільшенні темпів зростання обсягів першого з таких ринків. По-друге, спостерігається відносне зростання масштабів фінансового сектора, а також збільшення волатильності фінансових показників, що вказує на високий рівень ризику цієї сфери. Використовуючи можливості регресійного апарату, було застосовано економетричну модель, яка дозволила оцінити вплив індикаторів фінансового розвитку на ВВП. За результатами досліджень найбільший вплив на ВВП мали грошовий агрегат М1 та обсяг кредитних вкладень. Дослідження підтверджують факт здатності фінансового сектора України бути ефективним посередником між економікою і фінансовими ресурсами, а, отже, бути рушійною силою економічного зростання, дуже обмежений¹⁹⁵.

У цілому, погоджуючись із загальними висновками науковців щодо застосованих систем оцінювання взаємозв'язку фінансового і реального секторів, вважаємо за необхідне розширити сферу дослідження та визначити цільові орієнтири для характеристики стану і взаємозв'язку як за окремими сегментами, так і в цілому за фінансовою сферою. Вважаємо, що на базі запропонованої в підрозділі 5.1 цього дослідження структури фінансового сектору економічної системи держави доцільно визначити систему критеріїв оцінювання ефективності її окремих підсистем.

Так, бюджетна система, як складова фінансового сектора відповідає за здатність держави виконувати свої функції для забезпечення фінансової рівноваги в економіці, що вимагає її збалансованості й стійкості. Під збалансуванням бюджетної системи слід розуміти процес фінансового вирівнювання бюджетів усіх рівнів через співставлення темпів зростання дохідної та витратної частини державного бюджету шляхом усунення невідповідності між обсягами фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування й обсягами завдань

¹⁹⁵ Лактіонова О. А., Захаров Г. Г. Аналіз співвідношення реального та фінансового секторів економіки України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2911/1/19.pdf>.

та обов'язків, які на них покладаються (вертикальних фінансових дисбалансів), а також невідповідності між обсягами фінансових ресурсів територіальних одиниць, які мають однакові обсяги завдання (горизонтальних фінансових дисбалансів) з метою формування достатніх фінансових ресурсів для надання державних і громадських послуг в обсягах, що надаються територіальними одиницями відповідно до певних стандартів.

У сучасній фінансовій теорії більшість науковців схиляються до думки про необхідність такої збалансованості в основному не в межах календарного року, а в межах економічного циклу, тобто в довгостроковому періоді. Однак за умов погіршення функціонування економіки внаслідок макроекономічної нестабільності, що призводить до уповільнення зростання доходів бюджетів усіх рівнів, тобто до скорочення можливостей не лише для досягнення заявлених довгострокових стратегічних цілей, але і для виконання взятих бюджетних зобов'язань перед громадами, на нашу думку, більш доцільним є вивчення збалансованості бюджетів у межах фінансового (календарного) року. В кризові періоди стратегічно важливим завданням є забезпечення досягнення в короткостроковому періоді збалансованості та стабільності виконання бюджету, адже відбувається падіння ефективності діяльності суб'єктів господарювання, активності фінансових ринків та інвесторів, що в період трансформаційних процесів створює додаткові економічні загрози і лише посилює кризові явища. Саме в такі періоди стабільність і збалансованість бюджету може слугувати інструментом забезпечення та підтримки економічного зростання. Тому при оцінюванні ефективності бюджетної системи в складі фінансового сегмента і впливу на соціально-економічний розвиток держави вважаємо за доцільне використовувати такі показники як: рівень збалансованості бюджетів, рівень бюджетного дефіциту, рівень боргу.

Для розрахунку зазначених показників пропонується застосовувати такі методики:

$$PЗБ = \frac{TЗД}{TЗВ} \quad (5.1)$$

де $PЗБ$ — рівень збалансованості бюджетів;

$TзД$ — темп зростання доходів;

$TзВ$ — темп зростання витрат.

$$РБД = \frac{Д}{ВВП} \quad (5.2)$$

де $РБД$ — рівень бюджетного дефіциту;

$Д$ — дефіцит бюджету;

$ВВП$ — валовий внутрішній продукт.

$$РБ = \frac{Б}{ВВП} \quad (5.3)$$

де $РБ$ — рівень боргу;

$Б$ — борг (державний і гарантований).

Ми використали дані офіційних інформаційних джерел Міністерства фінансів, Національного банку України, Державної служби статистики України і в табл. 5.1 подали значення цих показників за період 2010–2014 рр.

Таблиця 5.1

Показники ефективності та збалансованості бюджетної системи України за 2010–2014 рр.^{196, 197, 198}

Показники	Роки					Абсолютне відхилення 2014 р. до	
	2010	2011	2012	2013	2014	2010 р.	2013 р.
1	2	3	4	5	6	7	8
Темп зростання доходів зведеного бюджету, %	115,2	126,7	111,8	99,4	103,0	-12,2	3,6
Темп зростання видатків зведеного бюджету, %	122,9	110,3	118,1	102,7	103,4	-19,5	0,7
Співвідношення темпів зростання доходу і видатків зведеного бюджету	0,937	1,149	0,946	0,968	0,996	0,059	0,028

¹⁹⁶ Офіційний інтернет-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

¹⁹⁷ Офіційний інтернет-сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.

¹⁹⁸ Офіційний інтернет-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

Продовження табл. 5.1

1	2	3	4	5	6	7	8
Дефіцит державного бюджету, млрд грн	-64,7	-23,1	-50,8	-63,6	-72,0	7,3	8,4
Номинальний ВВП, млрд грн	1079,3	1300	1404,7	1465,2	1566,7	487,4	101,5
Рівень бюджетного дефіциту до ВВП, %	-6	-1,8	-3,6	-4,4	-4,6	1,4	-0,2
Державний і гарантований борг, млрд грн	432,3	473,1	515,5	584,4	1100,8	668,5	516,4
Рівень боргу до ВВП, %	40,1	36,4	36,7	39,9	70,3	30,2	30,4

Темпи зростання видатків зведеного бюджету (за винятком 2011 р.) випереджали темпи зростання доходів при максимальному значенні даної диспропорції в 2010 р., коли співвідношення відповідних темпів зростання становило 0,937. Найвищий рівень збалансованості у досліджуваному періоді спостерігався в 2014 році, коли значення індикатора складало 0,996. Такі зміни показника свідчать про можливість реалізації виваженої бюджетної політики навіть у найкризовіші періоди розвитку економіки через суттєве скорочення витратної частини бюджету і реалізацію непопулярних заходів в сфері бюджетних витрат.

Вплив стану бюджетної сфери на умови розвитку економіки можна здійснювати через оцінювання рівня бюджетного дефіциту і загального боргу до ВВП. За останні п'ять років максимальний рівень бюджетного боргу до ВВП спостерігався в 2010 р. зі значенням 6 %, що в два рази перевищувало європейські стандарти від'ємного значення даного показника (3 %) (рис. 5.2).

Найнижчий рівень бюджетного дефіциту в кореляції з попереднім показником спостерігався в 2011 р. (1,8 %), однак у подальшому відбувалося його постійне зростання з порушенням 3 % бар'єра в 2012 р. і досягненням максимально негативного значення у 2014 р. на рівні 4,6 %, що на 1,6 % більше допустимого значення в країнах ЄС.

Значення показника рівня сукупного боргу до ВВП в Україні встановлене чинним законодавством і відповідно до Маастрихтських критеріїв становить 60 %. Порушення значення цього показника у 2014 році (70,3 %) в поєднанні з негативною оцінкою рівня бюджет-

ного дефіциту до ВВП відображає негативний вплив бюджетної політики держави на стан економіки. Досягнення необхідного співвідношення темпів зростання доходів і видатків зведеного бюджету лише за рахунок гарантованого боргу і неможливість навіть за такої високоризикової бюджетної політики забезпечити відповідний до європейських стандартів рівень бюджетного дефіциту і боргу дозволяє зробити висновок про повну відсутність збалансованості й ефективності вітчизняної бюджетної системи і необхідність пошуку радикальних змін бюджетної політики задля досягнення вирівнювання і збалансованості бюджетів як у короткостроковій, так і довгостроковій перспективах.

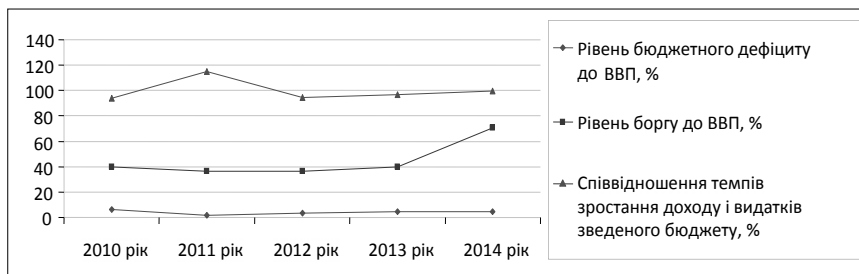

Рис. 5.2. Показники бюджетної збалансованості в Україні у 2010–2014 рр.^{199, 200, 201}

Податкова політика забезпечує перерозподіл новоствореної вартості в суспільстві між різними її сферами і системами, тому оцінка ефективності побудови і функціонування податкової системи країни як складової економічної системи займає важливе місце у контексті впливу фінансового сегмента на стан економіки. Ефективність функціонування податкової системи, реалізація її фіскальної, стимулюючої та регулюючої функцій залежить від оптимального податкового

¹⁹⁹ Офіційний інтернет-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http:// www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua).

²⁰⁰ Офіційний інтернет-сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.

²⁰¹ Офіційний інтернет-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

навантаження на суб'єктів підприємництва і громадян. Сукупність усіх податкових платежів і зборів на рівні суб'єктів господарювання та громадян характеризує рівень податкового навантаження в країні, який визначає і формує умови соціально-економічного розвитку держави. Механізм визначення й оцінювання рівня податкового навантаження не є до кінця узгодженим серед науковців та експертів, при цьому більшість сходиться на світовій методиці, де рівень податкового навантаження розраховується як відношення податків до обсягу валового внутрішнього продукту.

Практично єдиною офіційною методикою розрахунку податкового навантаження у світі є визначення ефективної податкової ставки за методикою Е. Мендоза, А. Разін та Л. Тезар²⁰². Ефективна податкова (далі — ЕПС) або імпліцитна ставка — це рівень щорічного податкового навантаження на різні види економічних доходів або діяльності, зокрема таких як праця, споживання і капітал. ЕПС відображає агреговані податкові надходження у вигляді процентного співвідношення до потенційної бази оподаткування за кожним видом економічних доходів або діяльності. Даний показник є офіційним у країнах ЄС, на його основі здійснюється аналіз ефективності податкової політики держави, рівня її розвитку, приймаються рішення щодо необхідності змін в оподаткуванні тощо.

Окрім офіційної методики визначення податкового навантаження, у ЄС існують ще й рейтингові методики, які дають інформацію про стан економічної системи країни. Так, компанія Heritage Foundation спільно з Wall Street Journal здійснюють оцінювання індексу економічної свободи (Index of Economic Freedom), де серед 10 індикаторів, таких як бізнес-свобода, інвестиційна свобода, верховенство права, застосовують і індекс фіскальної свободи.

Відповідно до цього рейтингу 169 досліджуваних країн світу розміщені від найбільш економічно вільної країни (100–80 %) до найнижчої у цьому статусі (49,9–40 %). У 2015 р. Україна із значенням індикатора економічної свободи на рівні 46,9 % посідала 162 сходинку

²⁰² Mendoza E.G. Effective tax rates in macroeconomics : cross-country estimates on factorin comes and consumption / Mendoza E.G., Razin A., Tezar L.L. // NBER. — № 4864. — 32 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nber.org/papers/w4864.pdf>.

рейтингу і належала до групи «пригнічених країн»²⁰³. До цієї групи Україна відноситься вже 5 років поспіль із деякою незначною зміною значення загального індексу (в 2010 р. він становив 46,4 %, в 2011 — 45,8 %, 2012 — 46,1 %, 2013 — 46,3 %, 2014 — 49,3 %). Значення індексу фіскальної свободи в Україні в цій системі оцінювання (у 2015 р. 78,7 %, 2014 — 79,1 %, 2013 — 78,2 %, 2012 — 78,2 %, 2011 — 77,3 %, 2010 — 77,9 %) має достатньо високий рівень у всі досліджувані періоди і займає 1 місце серед інших 10 свобод у 2015 році. Методологія обрахунку цього індексу включає аналіз трьох складових: ставки прибуткового податку з громадян, ставки корпоративного податку (податку на прибуток підприємств) і співвідношення загальної суми податкових надходжень до ВВП²⁰⁴.

Накладаючи результати рейтингового оцінювання на вітчизняні реалії, мусимо констатувати, що не завжди методики, ефективні для країн із розвинутою ринковою економікою, є виправданими для застосування в інших економічних системах, що яскраво відобразилося на оцінці податкової політики України. На наше переконання, отримані характеристики суперечать загальновизнаним щодо не-ефективності податкової політики в Україні, і відповідно, вимагають додаткових досліджень із урахуванням економічних, політичних, соціальних та інших національних особливостей.

Вітчизняні науковці й експерти, базуючись на закордонній практиці, вдосконалюють та адаптують світові стандарти з урахуванням національних реалій. Так, застосовуючи світові методики, деякі науковці суму податків і зборів пропонують визначати з урахуванням руху грошових потоків щодо їх сплати. Існує і методика, де замість показника ВВП пропонується використовувати показник валового національного продукту, який із обсягом новоствореної вартості в межах країни враховує і певні отримані доходи (відсотки, роялті) поза її територіальними кордонами. При цьому, якщо для макрорівня методики оцінювання рівня податкового навантаження суттєво не відрізняються, то для мікрорівня не існує загальної методології

²⁰³ Ranking the Countries [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.heritage.org/index/Ranking>.

²⁰⁴ Там же.

аналізу фіскального тиску. Так, фіскальні служби, використовуючи «Методичні рекомендації щодо складання плану-графіка проведення документальних планових перевірок суб'єкта господарювання», визначають податкове навантаження за двома податками: податок на прибуток та податок на додану вартість, що не в повному обсязі відображає й оцінює рівень оподаткування суб'єктів господарювання через неврахування інших податків і зборів. Наукове середовище пропонує оцінювати податкове навантаження на мікрорівні через співвідношення податкових платежів до доданої вартості, валового доходу²⁰⁵, вартості активів²⁰⁶; для громадян — співставлення з прожитковим мінімумом²⁰⁷, обсягом доходу, необхідного для існування²⁰⁸, базою оподаткування тощо. Окрім того, багато науковців і експертів порівнюють показники податкового навантаження в Україні з іншими країнами за однаковою методикою, що, на нашу думку, є некоректним, оскільки ступінь тінізації і невідповідність у механізмах справляння й адміністрування податків не дозволяють робити порівняльні висновки для України щодо рівня її податкового тиску в загальносвітовому контексті.

Дослідивши й опрацювавши наукові доробки вітчизняних науковців, ми пропонуємо здійснювати оцінювання впливу податкової системи на стан і умови розвитку соціально-економічного середовища держави на основі таких показників: рівень податкового навантаження на макрорівні, рівень податкового навантаження для суб'єктів господарювання, рівень податкового навантаження для громадян.

$$РПН_{\text{м}} = \frac{ПЗБ}{ВВП} \quad (5.4)$$

²⁰⁵ Савченко В.Ф., Лось А.Ф. Оцінка рівня податкового навантаження в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/48019/07-Savchenko.pdf?sequence=1>.

²⁰⁶ Іванов Ю.Б., Сучасне оподаткування: мотиваційний аспект : монографія / Ю.Б. Іванов, О.Л. Єськов. — Х. : ВД «ІНЖЕК», 2007. — С. 109.

²⁰⁷ Корнус В. Податкове навантаження та купівельна спроможність населення в економіці України / В. Корнус // Вісник НБУ. — 2005. — № 7. — С. 35.

²⁰⁸ Кармінська-Белоброва В. Податкова система держави : визначення критеріїв оптимальності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [///C:/Users/Lenovo/Downloads/Tpdu_2010_4_49.pdf](http://C:/Users/Lenovo/Downloads/Tpdu_2010_4_49.pdf).

де $РПНм$ — рівень податкового навантаження на макрорівні;
 $ПЗБ$ — податки зведеного бюджету.

$$РПНсг = \frac{ПСГ}{ВВП} \quad (5.5)$$

де $РПНсг$ — рівень податкового навантаження для суб'єктів господарювання;

$ПСГ$ — податки, сплачені суб'єктами господарювання.

$$РПНг = \frac{ПГ}{СДГ} \quad (5.6)$$

де $РПНг$ — рівень податкового навантаження для громадян;

$ПГ$ — податки, сплачені громадянами;

$СДГ$ — сукупний дохід громадян.

Таблиця 5.2

Показники податкового тиску в Україні за 2010–2014 рр.^{209, 210}

Показники	Роки					Абсолютні відхилення 2014 р. до	
	2010	2011	2012	2013	2014	2010 р.	2013 р.
1	2	3	4	5	6	7	8
Податки зведеного бюджету, млрд грн	-	305,7	326,4	332,4	343,5	-	11,1
Номінальний ВВП, млрд грн	1079,3	1300	1404,7	1465,2	1566,7	487,4	101,5
Податки суб'єктів господарювання, млрд грн	-	245	257,7	260,2	268,3	-	8,1
Податки сплачені населенням, млрд грн	52,3	60,7	68,7	72,20	75,2	14,5	3
Сукупний дохід населення, млрд грн	1101	1251	1407,2	1529,4	1531,1	280,1	1,7

²⁰⁹ Офіційний інтернет-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

²¹⁰ Офіційний інтернет-сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.

Продовження табл. 5.2

1	2	3	4	5	6	7	8
Податкове навантаження на економіку, %	-	23,5	23,2	22,7	21,9	-	-0,8
Податкове навантаження на суб'єктів господарювання, %	-	18,8	18,3	17,8	17,1	-	-0,6
Податкове навантаження на громадян, %	4,75	4,85	4,88	4,72	4,91	0,16	0,19

Таким чином, за результатами розрахунків (табл. 5.2) є підстави стверджувати, що рівень податкового навантаження на економічну систему держави в 2011 р. становив 23,5 %, і в подальші періоди зменшувався, досягнувши в 2014 р. найнижчого рівня — 21,9 %. Така тенденція є, звичайно, позитивною. Однак, на нашу думку, вона зумовлена не процесами оптимізації податкової системи, а чинниками суб'єктивного характеру — погіршенням показників результативності діяльності суб'єктів господарювання і сукупного доходу населення, що призвело до меншого обсягу сплачених податків, і, відповідно, зниження податкового тиску за даним критерієм. Менш суттєві зміни спостерігали в динаміці показника податкового навантаження на суб'єкти господарювання, який зі значення 18,8 % в 2011 р. (дані про сплату податків у 2010 р. не опубліковані в офіційних інформаційних джерелах Міністерства фінансів України) зменшувався у всі роки досліджуваного періоду практично з однаковою тенденцією до рівня 17,1 % в 2014 р. При розрахунку даного показника до сплачених податків були віднесені податки, що надійшли до зведеного бюджету України. А це не в повній мірі дозволяє оцінити всю міру податкового навантаження, яка, на думку експертів, коливається між 50–60 % новоствореної вартості у вітчизняному бізнесі.

Податкове навантаження на сукупні доходи громадян максимального значення набуло в 2014 р., що пояснюється як введенням нових видів податків (військовий збір, податок на певні категорії пенсій, податок на пасивні доходи, податок на майно), так і певними кроками щодо посилення боротьби з тінізацією доходів населення.

Загалом для об'єктивної й повної картини податкового навантаження на економічну систему України та її суб'єктів необхідно радикально змінити основні засади функціонування фіскальної системи України з жорстко контролюючої й значно корумпованої на регламентуючу і стимулюючу, що дозволить забезпечити можливість застосування світових і європейських стандартів оцінювання даного сегмента і забезпечити реальний її вплив на соціально-економічний розвиток держави.

Відповідно до Закону України «Про Національний банк України» Національний банк України проводить грошово-кредитну політику згідно з визначеними її Радою засадами, як «комплекс змінних індикаторів фінансової сфери, що дають можливість за допомогою інструментів (засобів і методів) грошово-кредитної політики здійснювати регулювання грошового обігу та кредитування економіки з метою забезпечення стабільності грошової одиниці України як монетарної передумови для економічного зростання і підтримки високого рівня зайнятості»²¹¹.

У залежності від стану розвитку економічної системи та фінансово-кредитних інститутів держави центральними банками використовуються ті чи інші грошово-кредитні інструменти. При цьому найбільша увага для оцінювання впливу грошово-кредитної сфери на економіку приділяється таким інструментам, як інфляція, девальвація та емісія.

У сучасній економічній і фінансовій науці поняття «інфляція» трактується, з одного боку, як стале підвищення цін і заробітної плати в грошовому виразі, а з іншого, — як знецінення грошей, що проявляється в зростанні цін на товари і послуги. Тобто інфляція є важливим інструментом, який впливає та великою мірою визначає стабільність грошово-кредитної системи. Тому зростання рівня інфляції призводить до розбалансування та деформації економіки, негативно впливає на грошово-кредитну систему, недопускає завжди справедливо перерозподілити національне багатство країни,

²¹¹ Офіційний інтернет-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

що призводить до зниження рівня економічного зростання та рівня життя населення²¹².

Для уникнення та пом'якшення кризових явищ у грошово-кредитній сфері державними фінансовими регуляторами використовується такий фінансовий інструмент, як девальвація, тобто знецінення національної грошової одиниці в еквіваленті до інших національних валют. Як інструмент грошово-кредитного регулювання девальвація використовується тоді, коли інші грошово-кредитні інструменти вже не впливають на стан фінансово-економічного середовища. Вплив на темпи девальвації має такий стан платіжного балансу країни, коли слабка конкурентоспроможність на зовнішніх ринках значної частини вітчизняних суб'єктів призводить до критичного скорочення експорту і, відповідно, утворення дисбалансу як в еквівалентності національної валюти, так і в стані грошової системи у цілому. Девальвація як інструмент грошово-кредитного регулювання може мати подвійний характер впливу: позитивний і негативний. До позитивних результатів використання девальвації відносять покращення умов конкуренції на зовнішніх ринках для національних товаровиробників, розширення можливостей представлення національного бізнесу на світовому ринку. Негативні наслідки девальвації проявляються у невідповідності її темпів і темпів інфляції, що нівелює преференції для експортерів і призводить до зменшення темпів зростання або падіння ВВП.

Емісія як грошовий інструмент спрямована на збільшення грошової маси з метою розвитку економіки, індикатором її максимального зростання має бути темп приросту ВВП. Необґрунтована емісія приводить до перенаповнення каналів грошового обігу грошовою масою, що спричиняє їх знецінення і підвищення темпів інфляції та ускладнення грошового обігу через дію його тіньових інструментів (розрахунки в більш стійких валютах, збільшення частки готівкових розрахунків, зростання позабанківських операцій тощо). Грошова емісія зумовлюється або зрос-

²¹² Офіційний інтернет-сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.

танням бюджетного дефіциту, або кредитною експансією через рефінансування і кредитування комерційними банками суб'єктів господарювання і населення. Тобто держава в особі центрального банку, здійснюючи контроль за каналами надходження грошової маси в обіг та обмежуючи її приріст, може таким чином впливати на інфляцію.

До показників, що відображають вплив грошово-кредитної системи на економіку в цілому, відносять: темп інфляції (рівень зміни споживчих цін), рівень девальвації національної валюти, обсяг емісії та рівень облікової ставки.

Характеризуючи стан грошово-кредитної системи України за досліджуваний період, необхідно враховувати особливості монетарної політики (зокрема, з 2011 до 2013 р. включно), коли уряд та Національний банк України проводили політику штучного утримування офіційного курсу валют. Хитка, достатньо умовна стабільність індикаторів грошово-кредитної політики, таких як рівень річної інфляції, стійкість національної валюти, незначне зростання монетарної бази, зниження облікової ставки, досягалася лише за рахунок екстенсивних інструментів і регуляторних заходів через суттєве зростання грошової маси на фоні постійного скорочення золотовалютних резервів країни. Так, рівень споживчих цін у 2013 р. досяг темпу зростання лише на 0,5 % в рік при зниженні облікової ставки на 23,3 % в порівнянні з попереднім періодом.

При цьому обсяг монетарної бази зріс на 20,3 % за рік, грошової маси — на 17,6 %, а падіння офіційних резервів склало 16,0 % за рік. Позитивні тенденції щодо виходу економіки країни з фінансової кризи 2008 р., що спостерігалися в 2010 р. (зростання золотовалютних запасів на 30,7 % за рік, зменшення облікової ставки з 10,25 % до 7,75 %, підвищення рівня монетизації економіки), повністю були нівельовані неадекватною грошово-кредитною політикою фінансових органів державного управління в 2011–2013 рр., що на фоні політичної нестабільності призвело до катастрофічних наслідків у 2014 р. (рис. 5.3).

Таблиця 5.3

**Показники стану грошово-кредитної системи України
за 2010–2014 рр.**^{213, 214, 215}

Показники	Роки					Абсолютні відхилення 2014 р. до	
	2010	2011	2012	2013	2014	2010 р.	2013 р.
Темп зростання (зниження) інфляції (до грудня попереднього року), %	9,1	4,6	-0,2	0,5	24,9	15,8	24,4
Офіційний курс гривні до 100 доларів США, грн	796,2	799,0	799,3	799,3	1576,9	780,7	777,6
Темп девальвації національної валюти, %	-1,90	-0,4	-0,04	0	-97,3	-95,4	-97,3
Монетарна база, млрд грн	225,7	239,9	255,3	307,1	333,2	107,5	26,1
Темп зростання монетарної бази до попереднього року, %	15,7	6,3	6,4	20,3	8,5	-7,2	-11,8
Грошові агрегати (залишок на кінець періоду), млрд грн	597,9	685,5	773,3	909,0	956,7	358,8	47,7
Темп приросту грошових агрегатів до попереднього року, %	22,7	14,7	12,8	17,6	5,3	-17,4	-12,3
Обсяг золотовалютних резервів, млрд дол. США	34,6	31,8	24,5	20,4	7,5	-27,1	-12,9
Темп зростання (падіння) обсягів золотовалютних резервів до попереднього року, %	30,600	-8,100	-23,000	-16,700	-73,200	-103,800	-56,500
Облікова ставка НБУ, %	7,75	7,75	7,5	6,5	14,0	6,25	7,5

²¹³ Офіційний інтернет-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

²¹⁴ Офіційний інтернет-сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.

²¹⁵ Офіційний інтернет-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

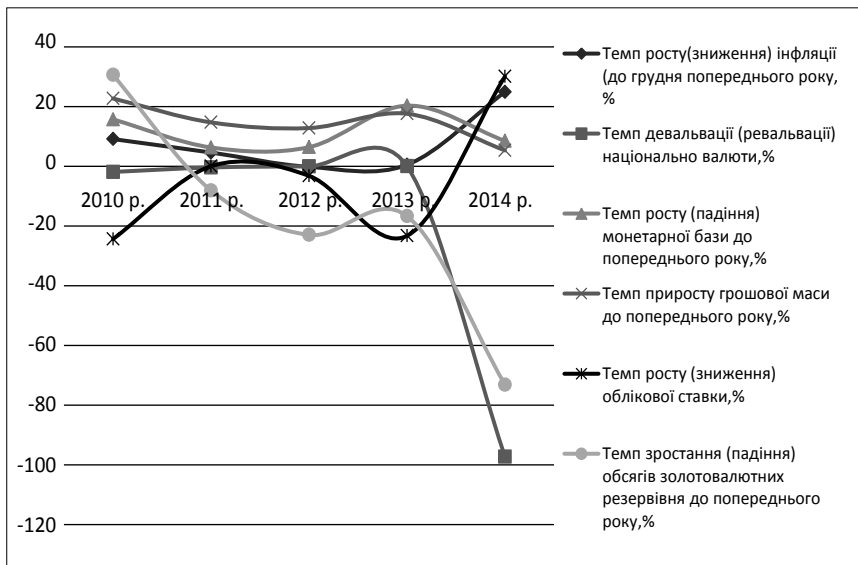

Рис. 5.3. Показники зміни індикаторів грошово-кредитної системи України у 2010–2014 рр.^{216, 217, 218}

Значення індикаторів грошово-кредитної сфери на кінець досліджуваного періоду повністю відображали реальну картину втрати контролю Національного банку України над грошовим і кредитним ринком України під дією як об'єктивних (зовнішніх), так і суб'єктивних чинників. За 2014 р. збільшення темпу зростання інфляції склало 24,4 % при абсолютному значенні на рівні 24,9 %, темп девальвації гривні до долара США досяг рівня 97,3 %, падіння монетарної бази — 11,8 % та обсягу грошової маси — 12,3 % при зростанні облікової ставки Національного банку України більше ніж у 2 рази та скороченні офіційних резервів у понад 3 рази.

²¹⁶ Офіційний інтернет-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

²¹⁷ Офіційний інтернет-сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.

²¹⁸ Офіційний інтернет-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Визначення пріоритетів щодо стабілізації національної валюти та стагнації інфляції за рахунок жорсткого адміністративного обмеження функціонування банківського сектору України вважаємо ускладненим через потребу відновлення реального сектору економіки в короткостроковій перспективі, подальше падіння ВВП і відтермінування процесів відновлення зростання економіки на середньострокову перспективу. Така фінансова політика органів державного регулювання грошово-кредитного ринку буде і надалі погіршувати умови ведення бізнесу, інвестиційну привабливість і не формуватиме потенціал швидкого виходу країни з глибокої фінансової кризи.

Фінансова система як складова економічної системи характеризує здатність фінансових інституцій забезпечити в необхідних обсягах мобілізацію, розподіл і перерозподіл фінансових ресурсів між суб'єктами економічних відносин, створивши і забезпечивши тим самим умови для соціально-економічного розвитку. Оскільки саме фінансова система забезпечує взаємозв'язок і обумовлює взаємозалежність між усіма складовими економічної системи, як у середині фінансового сектору, так і з реальним сектором економіки, оцінювання її впливу на соціально-економічний розвиток суспільства є особливо важливим.

Серед наукового і експертного середовища не існує єдиного підходу щодо методології й цільових орієнтирів здійснення такого аналізу. Вітчизняні науковці, використовуючи напрацювання закордонних наукових шкіл, пропонують оцінювати вплив фінансової системи на економіку через її склад і структуру, ефективність діяльності окремих інституцій, прибутковість, капіталізацію, рівень ризику. Такі підходи дозволяють вивчити міру розвитку фінансової системи, ефективність і надійність її функціонування. При цьому вплив фінансової системи на розвиток економічної системи через оцінку її результативності, на нашу думку, є недостатньо виправданим, оскільки ефективність однієї з ланок не завжди визначає ефективність системи в цілому. Оцінювання впливу фінансової системи на темпи соціально-економічного розвитку країни необхідно здійснювати через її спроможність забезпечити необхідним обсягом фінансових ресурсів усіх суб'єктів економічних відносин із урахуванням допустимого рівня ризиковості функціонування самої системи із за-

стосуванням показників рівня забезпеченості фінансовими ресурсами і капіталізації.

Забезпеченість суб'єктів економічної системи необхідними фінансовими ресурсами відображає потенційні можливості поступального розвитку економічної системи країни. Рівень забезпечення фінансовими ресурсами слугує інструментом оцінювання впливу фінансової системи на економічний розвиток суспільства через порівняння темпів зростання сукупного капіталу суб'єктів економічних відносин із темпами зростання ВВП. При цьому позитивно можна оцінювати тенденції співвідношення при переважаючих темпах зростання ВВП у порівнянні з темпами зростання капіталу, оскільки за інших реалій використання сукупного капіталу необхідно оцінювати як низько- або неефективне.

Коли йдеться про встановлення рівня ризиковості функціонування фінансової системи, більшість науковців схиляються до використання для цього показника капіталізації. Однак в економічній науці існує декілька різноспрямованих напрямів використання показника капіталізації. Економічні словники²¹⁹ під поняттям капіталізації визначають збільшення обсягу капіталу банків; сукупну вартість цінних паперів, що може емітувати підприємство; сукупну вартість цінних паперів, що обертаються на фондовому ринку; перетворення частини чи загального обсягу прибутку в капітал для створення нової вартості.

Капіталізація як цільовий орієнтир не може використовуватися одночасно в різноспрямованих оцінках суб'єктів фінансової системи. Тому пропонуємо виокремити й охарактеризувати сфери застосування цього фінансового індикатора. На нашу думку, капіталізація є характеристикою забезпеченості власними фінансовими ресурсами всіх суб'єктів господарювання стосовно покриття ризиків, які виникають у процесі їхньої діяльності. Для оцінювання достатності наявного власного капіталу суб'єктів економічних відносин з позиції покриття ризиків, на нашу думку, доцільно використовувати такі показники капіталізації:

²¹⁹ Финансово-кредитный энциклопедический словарь / [под общ. ред. А. Г. Грязновой]. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vocabulary.ru/dictionary/1049>.

- рівень капіталізації суб'єктів економічної системи, що характеризує наявність у суб'єктів економічних відносин власних фінансових ресурсів для покриття ризиків і розраховується за відношенням власного капіталу фінансових і нефінансових інституцій до сукупного капіталу;
- рівень капіталізації фінансових інституцій як рівень забезпеченості власними фінансовими ресурсами банківських та небанківських фінансових установ;
- рівень капіталізації нефінансових корпорацій, тобто рівень достатності власного капіталу для покриття ризиків суб'єктів господарювання реального сектору економіки.

Як можемо спостерігати з інформації, подану у табл. 5.4, на фоні сповільнення темпів зростання ВВП в Україні у період 2010–2013 рр. темпи забезпеченості фінансовими ресурсами суб'єктів економічної системи теж зменшувалися. При цьому спостерігається збільшення темпів зростання фінансових ресурсів у фінансових корпораціях в порівнянні з попереднім періодом у 2013 році (з 6,8 % до 10,4 %) при сповільненні в економічній системі у цілому і нефінансових корпораціях зокрема, — на 5,3 % і 8,1 % відповідно.

Таблиця 5.4

Показники забезпеченості капіталом та капіталізації суб'єктів економічних відносин України у 2010–2014 рр.^{220, 221, 222}

Показники	Роки				Темпи зростання (падіння) 2013 р. до	
	2010	2011	2012	2013	2010 р.	2012 р.
1	2	3	4	5	6	7
Темп зростання ВВП до попереднього року, %	18,2	20,4	8,1	4,3	0,2	0,5
Темп зростання сукупного капіталу суб'єктів економічної системи до попереднього року, %	9,3	15,1	13,1	7,8	0,8	0,6

²²⁰ Офіційний інтернет-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

²²¹ Офіційний інтернет-сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.

²²² Офіційний інтернет-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Продовження табл. 5.4

1	2	3	4	5	6	7
Темп зростання сукупного капіталу фінансових корпорацій до попереднього року, %	15,2	12,1	6,8	10,4	0,7	1,5
Темп зростання сукупного капіталу нефінансових корпорацій до попереднього року, %	7,4	16,1	15,2	7,0	0,9	0,5
Рівень капіталізації суб'єктів економічної системи, %	31,5	30,4	32,1	30,7	1,0	1,0
Рівень капіталізації фінансових корпорацій, %	25,3	25,2	25,6	24,2	1,0	0,9
Рівень капіталізації нефінансових корпорацій, %	33,6	32,1	34,1	32,7	1,0	1,0
Співвідношення темпів приросту капіталу суб'єктів економічної системи і ВВП	0,5	0,7	1,6	1,8	3,6	1,1
Співвідношення темпів приросту капіталу фінансових корпорацій і ВВП	0,8	0,6	0,8	2,4	3,0	3,0
Співвідношення темпів приросту капіталу нефінансових корпорацій і ВВП	0,4	0,8	1,9	1,6	4,0	0,8

Рівень капіталізації суб'єктів економічної системи України у досліджуваній період був достатньо низьким і коливався на рівні 30–32 %, при найвищому значенні в 2012 р. — 32,1 %, і найнижчому в 2011 р. — 30,4 %, що відображає здатність системи лише на третину покрити власними ресурсами ризику. А це в умовах постійно високих зовнішніх ризиків недостатньо. Такий висновок підтверджується і показниками капіталізації фінансових і нефінансових корпорацій, які не досягають світових регулятивних індикаторів на рівні 60–80 %. Тенденції зміни показників співвідношення обсягів ВВП і сукупного капіталу в Україні представлено на рис. 5.4.

В період 2010–2012 рр. темпи зростання ВВП випереджали темпи зростання сукупного капіталу як у цілому по системі, так і в розрізі її суб'єктів, що дозволяє охарактеризувати вплив стану фінансової

системи на економіку в цілому як позитивний та стверджувати про вихід із кризи у 2008–2009 рр. Однак в наступні періоди спостерігалися негативні тенденції, які підтвердили появу кризових ситуацій у фінансовому сегменті, що в подальшому не лише посилилось, але й призвело до нової більш глибокої економічної кризи.

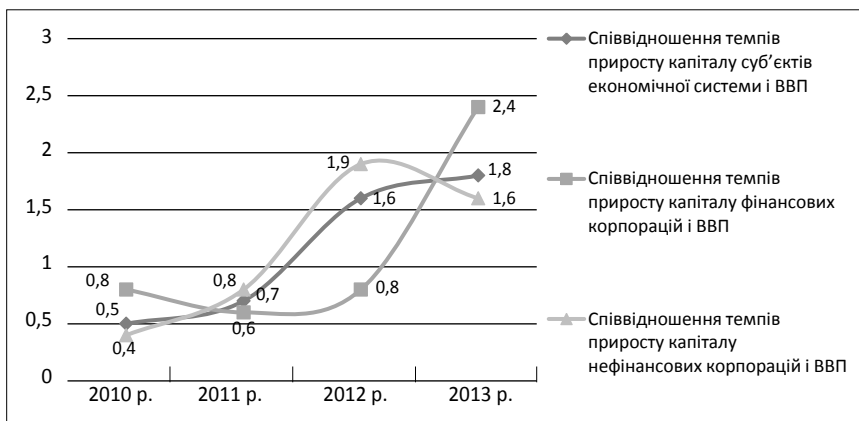

Рис. 5.4. Коефіцієнти співвідношень темпів зростання сукупного капіталу суб'єктів економічної системи та ВВП в Україні у 2010–2013 рр.^{223, 224}

Підсумовуючи результати аналізу, зазначимо: в цілому фінансовий сектор економічної системи України і його функціональні підсистеми перебувають у кризовому стані, потребують ґрунтовної перебудови і визначення нової парадигми функціонування в умовах відкритої постіндустріальної економіки. Жодна з систем не виконує завдань і функцій, покладених на неї у сфері фінансових відносин, з метою створення умов для забезпечення соціально-економічного розвитку економіки і досягнення покращення умов та рівня якості життя населення України, що вимагає визначення напрямів модернізації й реформування як сфери в цілому, так і її складових.

²²³ Офіційний інтернет-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

²²⁴ Офіційний інтернет-сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.

5.3. Шляхи модернізації та реформування фінансового сектору на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України

Дослідження фінансової сфери України та її функціональних систем (бюджетної, фінансової, грошово-кредитної, фінансової) відобразили увесь комплекс проблем, пов'язаних із визначенням суті, місця і впливу фінансового сегмента економічної системи на функціонування і соціально-економічний розвиток держави. Виокремлення фундаментальних протиріч у науковому й експертному середовищі щодо основ, механізмів та інструментів взаємодії всіх сфер, підсистем і ланок економічної системи та шляхів їх удосконалення і розвитку відображає всю складність процесу модернізації та реформування фінансового сектору держави в цілях реалізації механізмів і інструментів усунення диспропорцій у соціально-економічному розвитку держави та забезпечення побудови постіндустріальної національної економічної системи в умовах відкритого зовнішнього середовища.

Аналіз стану та впливу функціональних сфер фінансового сектору на розвиток економічної системи України відобразив його слабку здатність (у т. ч. його підсистем) забезпечувати якісне виконання функцій фінансів, у т. ч. за їх змістом і призначенням. Це обумовлюється насамперед невідповідністю змістовного наповнення й організаційного функціонування інституціонального забезпечення фінансового сектору і системи управління ним.

Загальноохоплююча фінансово-економічна криза в Україні виявила як засадничі, так і функціональні проблеми інституціонального забезпечення фінансового сектору та обумовила необхідність глибокої, докорінної його модернізації, трансформації взаємозв'язків і взаємовпливів у функціонуванні рівнів та складових елементів економічної системи.

Зауважимо, що інституціональне забезпечення фінансової сфери держави є відображенням стану, способів, форм і методів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів. Відповідно, основні засади, механізми та принципи його функціонування повинні відповідати потребам економічної системи країни і визнача-

тися обраною економічною моделлю суспільства. Так, у командно-адміністративній системі вона була спрощеною, дещо примітивною, не всі її ланки були достатньо розвинені або не включалися в систему фінансових відносин. У державах із розвинутою ринковою економікою в постіндустріальний період інституційні основи фінансів визначаються найвищим рівнем взаємозалежності та взаємовпливу як у межах фінансової сфери, так і в контексті соціально-економічного розвитку. В державах із перехідною економікою інституції фінансових відносин характеризуються тим, що окремі їхні ланки перебувають на стадії формування і початкового розвитку (насамперед фондового ринку, кредитної системи, фінансових корпорацій), що не в повній мірі дозволяє використовувати інструменти і механізми забезпечення поступального розвитку економічної системи.

Дослідження місця, значення і впливу інституціонального забезпечення на ефективність функціонування економічної системи у цілому в наукових колах проводиться впродовж останнього століття. Характерною для наукового середовища країн із ринковою економікою є дискусія щодо вибору парадигми розвитку економіки країни між неокласичною, кейнсіанською і інституціональною науковими теоріями при визначенні засадничих пріоритетів, механізмів та інструментів, що сприятимуть поступальному розвитку економічних систем.

Згідно з методологією неокласиків економіка країни має внутрішні механізми відновлення стійкої економічної рівноваги та не потребує суттєвої допомоги з боку держави. Якщо держава в системі управління запроваджує жорсткий антиінфляційний курс і його дотримується у кредитно-грошовій та бюджетній політиці, інші проблеми ринкова економіка вирішує самостійно. Нині неокласична парадигма, яка сприяла створюванню умов у світовій глобальній економіці для значних фінансово-економічних потрясінь і криз, піддається жорсткій критиці.

Кейнсіанський підхід в управлінні макроекономічними процесами був сформований за часів Великої депресії й акцентував увагу на такому методологічному підході, де посилювалася роль і відповідальність держави в умовах функціонування економічних систем, використовувалися відповідні моделі державного регулювання розробки методів економічної політики. На практиці це означало, що державні органи управління, які здійснювали цю політику, повинні

були змодельовати соціально-економічну систему в цілому і забезпечити умови й механізми її створення. Досвід показав, що не завжди держава є адекватним і ефективним регулятором економічної системи, а основні засади її функціонування можуть визначатися не досягненням стратегічних пріоритетів розвитку, підвищення якості та умов життя громадян, а необхідністю вирішення короткострокових політичних, матеріальних, соціальних чи інших завдань.

Парадигма сучасного інституціонального підходу розглядає економічну систему як еволюційну відкриту систему, що піддається впливам зовнішнього середовища та реагує на них. Таким чином, інституціоналісти піддають критиці один із головних постулатів неокласичної теорії — рівновагу в економіці, вважаючи, що прагнення ринкових сил до рівноваги деформується більш потужними політичними, соціальними, матеріальними та іншими впливами. Основою інституціонального спрямування є дотримання пропонованого постулату розвитку: вибір належить інституціональним засадам, які спрямовують економічні чинники на загальний добробут і мінімізують проблеми, пов'язані з нерівністю доступу економічних суб'єктів до матеріальних, трудових, фінансових та інших ресурсів.

Визнаючи право на існування кожної з наукових шкіл, вважаємо за необхідне зазначити, що саме формування ефективного інституціонального середовища економічних (фінансових) систем дозволяє забезпечити можливість досягнення найбільш оптимального взаємозв'язку і впливу між елементами системи для виконання визначених завдань в умовах швидкозмінювального і високоризикового зовнішнього середовища функціонування економічних систем та їх суб'єктів.

Перехід до нового так званого постіндустріального етапу соціально-економічного розвитку України, що базується на економіці знань, людському і соціальному капіталі, у період тотальної економічної кризи потребує формування нової системи інституціонального забезпечення фінансового сектору України з урахуванням специфічних особливостей, умов і завдань функціонування економічної системи в процесі подолання дисбалансів її розвитку. Дослідження умов і закономірностей взаємодії економічних суб'єктів у постіндустріальних економіках вимагає переосмислення значення інституціональної структури в економічних процесах у суспільстві. Здійснення еконо-

мічної діяльності в певному суспільному середовищі підпадає під вплив історичних, матеріальних, трудових інституцій, які покладені в основу функціонування суспільних інститутів, що визначають основи, напрями розвитку і функціонування економічних систем.

На нашу думку, інституціональне забезпечення фінансового сектору України покликане сформувати сутність суспільних інститутів, основні засади й інструменти їх функціонування (закони, правила, обмеження) з метою забезпечення системної взаємодії всіх елементів економічної системи держави. Всі інститути незалежно від свого функціонального призначення і специфіки прояву властивостей взаємозалежні, взаємодоповнюючі. Тому забезпечення соціально-економічного розвитку держави необхідно здійснювати як через ефективне й оптимальне функціонування кожної ланки, так і системи в цілому.

Наголосимо, що при формуванні інституціонального забезпечення фінансового сектору економічної системи України його слід розглядати як множину різнопланових інститутів, які координують поведінку економічних агентів — суб'єктів набуття фінансових ресурсів. У результаті їх взаємодії утворюється відповідна модель фінансових взаємовідносин, а зовнішнє ринкове середовище, в свою чергу, бере участь у цьому процесі як конкурентна система інститутів. Таким чином, інституціональне забезпечення є багаторівневою сукупністю інститутів й інституцій, які базуються на організаційно-правових механізмах, що дозволяють здійснювати відповідні дії, взаємно стимулювати всі системи фінансової сфери у розвитку економічної системи країни і мати економіко-правову й соціальну відповідальність за їх наслідки.

На наш погляд, формування повноцінного інституціонального середовища є процесом складним і трудомістким, однак ігнорування специфіки функціонування інститутів призводить до неотримання бажаних результатів, що особливо чітко видно у фінансовій сфері України. Оскільки закони, норми і правила (формальні й неформальні) розробляються з метою зменшення невизначеності, то їх корисність зводиться до мінімуму або взагалі втрачається, якщо вони змінюються досить часто. Враховуючи неформальний аспект інституту, ідеальні правила, запозичені в одній країні, навряд чи будуть такими ж ідеальними в іншій.

До основних напрямів модернізації інституціонального забезпечення фінансового сектору економіки України віднесемо, по-перше, зміну парадигми діяльності інститутів і суб'єктів фінансового сектору економічної системи від забезпечення стабільності національної валюти до стабільності грошової й фінансової системи.

Так, домінування темпів розвитку фінансового сектору над реальним в економічній системі держави, змінює функції фінансових відносин із обслуговуючих і посередницьких до визначальних (домінуючих) у характері економічних відносин в суспільстві, що вимагає запровадження нової парадигми розвитку економічної системи від забезпечення стабільності національної валюти до забезпечення загального і всеохоплюючого поступального розвитку.

По-друге, це забезпечення розвитку всіх ланок і систем фінансової сфери відповідно до вимог відкритого постіндустріального ринкового середовища.

Орієнтування на західноєвропейську банкоцентричну модель побудови фінансового сектору максимізувало у нашій державі ризики не лише в фінансовій системі й банківській ланці, а у всьому секторі та максимізувало фінансові ризики економіки загалом, що вимагає перегляду основоположних засад побудови системи інституцій із однопольярної орієнтації на забезпечення гармонійного розвитку всіх систем і ланок фінансового сектору.

По-третє, це посилення надійності регулювання діяльності економічних агентів.

Основоположні методи, принципи та інструменти регулювання фінансових інституцій виявилися недієздатними в умовах глибокої кризи, що вимагає запровадження нової системи відповідальності всіх економічних агентів щодо заходів, спрямованих на попередження чи мінімізацію кризових явищ в їх діяльності (відповідальність власників, страхування, вимоги до надійності інформації, визначення нових індикаторів оцінювання загрози кризових явищ тощо).

По-четверте, це забезпечення відокремлення і незалежності економічної системи від політичних і інших впливів неекономічного характеру.

Самостійність і відповідальність органів економічного і фінансового регулювання необхідно забезпечити не лише на декларатив-

ному рівні, але і практично, зокрема за рахунок підвищення професіоналізму, компетентності і незалежності функціонування агентів економічних відносин.

Однак зміни лише формальних складових інституціонального забезпечення фінансового сектору (законів, правил, норм, компетенцій, інструментів регулювання тощо) не зможуть забезпечити якісно новий рівень її функціонування без зміни неформальних фінансових інститутів. Передусім ідеться про відновлення довіри до влади, боротьбу з корупцією, тінізацією економіки, спрощення умов ведення бізнесу, захист прав власника, відновлення довіри до банківського сектору.

Розглядаючи фінансовий сектор економічної системи держави як цілісну сукупність функціональних й інституціональних складових, вважаємо, що система управління як ключовий елемент цілого визначає її ефективність і відповідність завданням соціально-економічного розвитку країни. Саме від спроможності системи управління забезпечити якісний взаємозв'язок і взаємодію всіх елементів, створити умови для реалізації інтересів всіх суб'єктів економічних відносин на паритетних засадах залежить її відповідність умовам і завданням розвитку суспільства. Результативність функціонування систем управління вітчизняним фінансовим сектором визначається відсутністю кризових процесів і соціальної напруги, що залежить як від їх потенційних можливостей (наявність природних, трудових та фінансових ресурсів), так і від уміння ефективно управляти процесами, які відбуваються в економіці й соціальному середовищі.

Глибокі економічні потрясіння відобразили вади та недооцінку необхідності й важливості ефективної системи управління фінансовим сектором, що проявилось у неможливості практичного використання важелів і інструментів системи управління для своєчасного усунення або мінімізації негативних впливів на дію дисбалансуючих чинників і процесів в Україні.

Характеристика стану фінансового сектору України як недовикористаного та слаборозвинутого, що здійснює своє функціонування на основі жорсткого, недостатньо компетентного і професійного управління, пояснює обмеженість застосовуваних механізмів та ін-

струментів у системі управління й особливо актуалізує необхідність її вдосконалення.

Існує комплекс суперечностей між індивідуальними і суспільними інтересами, які не можуть усунути ринкові механізми, що і зумовлює необхідність у застосуванні зовнішнього регулятора — держави, яка повинна в таких випадках здійснювати регуляторне втручання і таким чином знаходити паритет між індивідуальними і суспільними інтересами.

Запровадження ефективної системи державного управління у фінансовому секторі в Україні є одним із найважливіших завдань у функціонуванні економічної системи в цілому. Кейнсіанське обґрунтування економічної ролі держави визначило на кілька десятиліть посилення втручання держави в національну економіку. Але на певному етапі досить відчутними виявилися обмеження цього процесу. Розширення державного сектору, на чому базувалося підвищення економічної ролі держави, призвело до звуження ринково-конкурентного середовища і послаблення впливу ринкового механізму на розвиток економічних систем.

Формування ринкового механізму функціонування економічної системи України було недостатньо ефективним, адже призвело до концептуальних змін механізмів та інструментів системи державного управління економічним середовищем у цілому і його фінансової складової зокрема, які не набули належного рівня якості, компетентності та ефективності. Наслідком стали тенденції до неринкових методів розподілу економічних і фінансових ресурсів, жорстка централізація державного управління, недосконалість регулювання фінансовою системою, відсутність здорових ринкових відносин і процвітання монополізму. Проблеми економічної ролі держави стали ще актуальнішими в умовах трансформаційного періоду розвитку України.

Держава як інститут організації суспільства може і має сприяти спільній діяльності всіх суб'єктів економічних відносин і підвищувати рівень економічного добробуту шляхом захисту свобод і власності та створення умов для ефективного розподілу суспільних благ. Вважаємо, що вітчизняні органи державного управління мають створити право приватної власності й забезпечити його захист і дотримання, запобігти збиткам, які суб'єкти економічних відносин мо-

жуть потенційно завдати один одному, створити умови чіткого дотримання законодавства з метою ефективної взаємодії всіх агентів економічних відносин.

Взаємодія ринкового і державного управління в процесі еволюційного розвитку пройшла шлях від поділу на два типи — нерегульованого відкритого ринку та централізованого державного управління, до теорії соціальної ринкової економіки (основоположник В. Ойкен), за якою держава повинна виконувати регуляторні функції шляхом надання ринковим процесам визначених форм, що насамперед запобігають виникненню монополізму в будь-якій сфері економічної системи. На початку 90-х років XX століття розпочалася дискусія про особливу роль і економічні функції держави як головного політичного й економічного управління-менеджера в системі ринкових відносин. З одного боку, виникла потреба у тому, щоб держава все ж таки регулювала складні й взаємопов'язані процеси і сфери суспільних ринкових відносин, а, з іншого, — виявилось, що держава не в змозі досягти ефективного рівня регулювання без підтримки ринкових механізмів і факторів. Методи і засоби державного й ринкового регулювань стали поєднуватися і розподілятися за таким принципом: процес виробництва може й повинен регулюватися самокерованим ринковим механізмом, а держава повинна наглядати за створенням і функціонуванням цього механізму.

Перехідний та трансформаційний періоди формування вітчизняного економічного ринкового середовища і системи його управління призвели, на думку В. Гееця, до квазіринкового середовища, якому притаманні ряд істотних дисбалансів, зокрема: неефективна приватизація, яка призвела до монополізації, державної корупції й погіршення економічних показників діяльності приватизованих підприємств із доприватизаційним періодом, нагромадження диспропорцій в економічній системі через безконтрольну емісію і значні зовнішні запозичення, неефективне управління державною власністю, неринкові механізми функціонування фінансової системи та її олігополія²²⁵.

²²⁵ Геець В. М. Від квазіринку до ринку інвестиційного зростання. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/macrolevel/vid-kvazirinku-do-rinku-ta-investiciynogo-zrostannya-_html.

Існує думка, що через невідповідність управління економічною системою, у тому числі і її фінансовим сегментом, сьогодні в Україні розвивається адміністративний капіталізм, тобто така модель, за якої відносний простір для економічної свободи й ініціативи отримують лише визначені владою структури, яка і надалі виконує функції головного розподільника доступу до суспільних благ.

Саме повна деформація змісту, завдань і функцій системи управління економікою, як у цілому, так і її складовими призвела до всеохоплюючої економічної кризи, що посилилася додатковими викликами збройного конфлікту на Сході країни і вимагає глибокої модифікації й реформування. На сьогодні можна констатувати, що масштабна криза в Україні уповільнила не лише фазу економічного розвитку, а процес відтворення у цілому та потребує переходу на якісно новий рівень економічних відносин та управління ними. Нагальною проблемою, що вимагає пошуку шляхів вирішення, є створення таких умов управління системою, які забезпечать започаткування позитивної динаміки змін в економіці.

На думку А. Гриценка, ринок і держава мають виконувати свої власні незамінні функції, які доповнюють одна одну, і замість застосування існуючих концепцій більшого чи меншого втручання держави в економіку необхідним є найбільш повне використання потужностей специфічних функцій ринку і держави в їх компліментарності²²⁶.

Науковцями відділу економічних стратегій Національного інституту при Президентові України Я. Белінською та Є. Медведкіною в якості інструменту забезпечення макроекономічної й фінансової стабільності запропоновано посилення пруденційної складової управління фінансовою системою. Йдеться про забезпечення фінансової стабільності шляхом подолання дисбалансів на мікро- і макрорівні. Характерною рисою макропруденційного підходу є націленість на запобігання системним ризикам, забезпечення раціонального розміщення та ефективного використання фінансових ресурсів. Поставлені цілі досягаються шляхом застосування пруденційної

²²⁶ Гриценко А.А. Інституційні трансформації соціально-економічної системи України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/04/NDR_Korn.pdf.

денційних заходів за такими напрямками: нарощування довгострокових інвестицій у реальний сектор та фінансування модернізаційних процесів; розвиток інфраструктури і підвищення стійкості вітчизняного фінансового ринку; реформування інституційних засад фінансового регулювання; підвищення фінансової стійкості окремих фінансових установ; посилення антициклічного характеру регулювання²²⁷.

Отже, за результатами дослідження, ми вважаємо, що система управління фінансовим середовищем в Україні повинна ґрунтуватися на використанні механізмів та інструментів, яким притаманні раціональна ризиковість, здатність виробляти та запроваджувати нові інноваційно-інвестиційні продукти, а державне управління повинно стимулювати агентів економічних відносин до функціонування і створення доданої вартості. Система управління фінансовим сектором повинна створити умови, які би забезпечили максимальне збалансування ринкових і неринкових факторів розвитку економічної системи задля ефективного поєднання ринкової природи функціонування суб'єктів економічної системи і механізмів саморегулювання від тих дисбалансуючих процесів, які можуть втрутитися в ринкові відносини й порушити економічну рівновагу в процесі соціально-економічного розвитку країни.

Формуючи таку систему, необхідно враховувати, що в ринковій економіці процеси так швидко змінюються, що громіздкі, інертні, бюрократичні, некоординовані управлінські структури не можуть ефективно впливати на них. Тому система державного управління потребує розвинутої, але компактної й мобільної структури, яка здатна постійно реагувати на ринкові вимоги, виконувати координуючі функції. Система управління фінансовим сектором в Україні має забезпечити захист від неефективної реалізації агентських функцій держави у сфері фінансових відносин (в особі власника, законодавця, регулятора) та провалів і прорахунків у системі регулювання, особливо в сфері деактивізації до розширеного інвестування, посилення монопольного контролю над власністю, не-

²²⁷ Гриценко А. А. Інституційні трансформації соціально-економічної системи України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/04/NDR_Korn.pdf, С. 59.

виконання суб'єктами економічних відносин зобов'язань перед державою.

За результатами проведеного нами дослідження вважаємо за доцільне виокремити напрями і визначити заходи, які необхідно реалізувати для реформування фінансової системи країни задля подолання диспропорцій і дисбалансів у соціально-економічному розвитку країни, а саме (рис. 5.5):

- застосування (1) сучасних механізмів і інструментів управління фінансовими відносинами в процесі формування, розподілу і використання фінансових ресурсів на всіх рівнях і ланках системи, (2) формування багаторівневого, стимулюючого і відповідального за соціально-економічний розвиток країни інституціонального середовища, (3) удосконалення управління і регулювання фінансовою системою через запровадження принципів системності, прозорості, відкритості на засадах виключно ринкового характеру;
- збалансування бюджетної системи через (1) усунення невідповідності в розподілі й перерозподілі фінансових ресурсів між різними рівнями бюджетної системи через вирівнювання функцій органів управління та їх фінансового забезпечення, (2) визначення пріоритетних засад бюджетних витрат із урахуванням реального стану соціально-економічного розвитку держави, (3) усунення можливості застосування неринкових механізмів регулювання фінансовими потоками бюджетної системи, (4) забезпечення дотримання вимог щодо термінів реалізації окремих етапів бюджетного процесу;
- забезпечення зміни парадигми функціонування фіскальної системи з жорстко контролюючої до регламентуючої й стимулюючої за рахунок (1) зменшення фіскального тиску на агентів економічної системи країни, (2) зниження рівня тінізації економіки держави, (3) удосконалення адміністрування податків і зборів задля усунення можливості ухилення від їх сплати, (4) усунення корупційної складової в діяльності органів державної фіскальної й митної служб;
- забезпечення стабільності грошово-кредитної системи країни через (1) зміну мету діяльності регулюючих органів із забезпе-

чення стабільності національної грошової одиниці до стабільності грошової й фінансової систем, (2) запровадження більш ефективної системи моніторингу виявлення запобігання значних диспропорцій в грошово-кредитній системі і запобігання їм, (3) забезпечення унеможливлення впливів політичного характеру та інших впливів неекономічного характеру на самостійність державного регулятора щодо формування і реалізації грошово-кредитної політики держави; (4) посилення відповідальності всіх економічних агентів системи за забезпечення її стабільності;

- створення умов для забезпечення вищого ступеня розвитку фінансової системи за рахунок (1) збалансованого і синхронного розвитку всіх ланок інфраструктури й інституційного забезпечення підсистеми, (2) значного підвищення рівня капіталізації фінансових і нефінансових інституцій, (3) застосування сучасних механізмів та інструментів у формуванні, розподілі й використанні фінансових ресурсів між ланками підсистеми в цілому, (4) створення умов і запровадження більш ефективних систем управління фінансовими відносинами на всіх рівнях їх реалізації.

Фінансова складова економічної системи України повинна ґрунтуватися на оптимальному поєднанні функціональних підсистем та інституціонального забезпечення фінансових процесів, цілеспрямованому управлінні через компліментарне поєднання ринкового і державного регулювання, подолання дисбалансів і диспропорцій економічної системи. Це забезпечить поступальний економічний розвиток держави для підвищення якості й рівня життя її громадян.

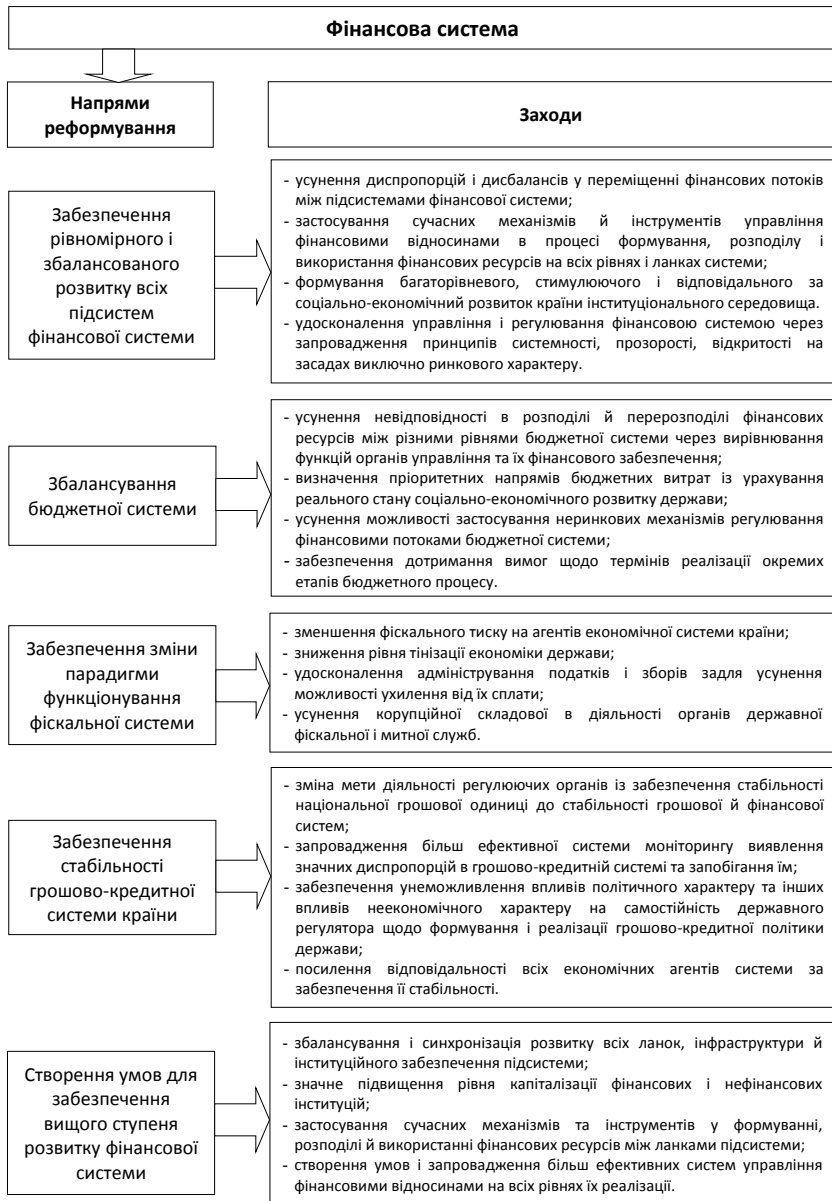

Рис. 5.5. Напрями і заходи реформування фінансової системи України

Розділ 6

Усунення дисбалансів розвитку небанківського інституційного інвестування в руслі державної політики покращення структурних характеристик інвестиційного середовища

6.1. Теоретичне підґрунтя необхідності розвитку небанківського інституційного інвестування та його державного регулювання

Потреби прискорення розвитку вітчизняної економіки та посилення її інноваційного спрямування вимагають суттєвого збільшення обсягу інвестиційних ресурсів, що здатні забезпечити реалізацію цих завдань, та покращення структурних характеристик інвестиційного середовища. Важливими постачальниками інвестиційних ресурсів в економіці ринкового типу виступають інституційні інвестори.

Практика країн з розвинутою ринковою економікою, де процеси активного розвитку діяльності інституційних інвесторів тривають з середини ХХ століття, свідчить про те, що ці фінансові інститути за показниками нагромаджених інвестиційних активів та темпами розвитку інвестиційної діяльності є лідерами в інвестиційній сфері та складають реальну конкуренцію банківським установам в процесах залучення інвестиційних ресурсів.

Інституційним інвесторам належить окреме місце в складі суб'єктів інвестиційної діяльності. З одного боку інституційні інвестори, як фінансові інститути — професійні учасники фінансового ринку, виконують весь спектр функцій, що є притаманні фінансовим посередникам, та реалізують переваги фінансового посередництва. З іншого боку, інституційні інвестори здійснюють інвестиційні операції на постійній основі, виступаючи ініціаторами залучення, нагромадження та спрямування на розвиток економіки значних обсягів інвестиційних ресурсів. Більшість видів інституційних інвесторів виконують ще й важливу соціальну функцію, залучаючи до механіз-

мів колективного інвестування кошти дрібних інвесторів та сприяючи за рахунок ефективних вкладень підвищенню рівня добробуту громадян — учасників інвестиційних інститутів.

Діяльність інституційних інвесторів не лише забезпечує фінансування економічного зростання, а й сприяє розвитку ринкової інфраструктури, вдосконаленню механізмів надання фінансових послуг, посилює соціальний захист громадян, реалізує механізми соціально-відповідального інвестування.

Важливість діяльності інституційних інвесторів обумовила запровадження регулярних статистичних досліджень, за результатами яких Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), починаючи з 1997 р., видає спеціальний статистичний довідник — *Institutional Investors Statistical Yearbook*, матеріали якого дозволяють всебічно оцінити діяльність цих фінансових інститутів в економічно розвинених країнах світу.

Ринкові перетворення та удосконалення інвестиційного середовища в нашій країні призвели до появи та розвитку діяльності вітчизняних інституційних інвесторів. В сучасних умовах в Україні формується система інституційних інвесторів, яка, відповідно до практики розвинених країн, може скласти серйозну конкуренцію банківській системі в питаннях фінансування економічного зростання та в процесах залучення інвестиційного капіталу.

У вітчизняній науковій думці практично немає заперечень стосовно важливої ролі інституційних інвесторів у фінансовому забезпеченні інвестиційних процесів, розвитку економіки та фінансового ринку, вдосконаленні системи фінансового посередництва. Інституційні інвестори виступають ініціаторами залучення коштів індивідуальних інвесторів, забезпечують управління інвестиційними активами на професійній основі, знижують фінансові ризики, оптимізують інвестиційні витрати, що, в кінцевому рахунку, призводить до активізації процесів інвестування в країні.

З огляду на важливість діяльності інституційних інвесторів в наукових колах спостерігається значний інтерес до дослідження проблематики їх функціонування. Це пояснюється двома обставинами. По-перше, вдосконалення фінансової системи країни призвело до появи та розвитку нових видів фінансових інститутів, в складі яких вагоме

місце належить інституційним інвесторам. Інша обставина зумовлена тим, що інституційні інвестори розглядаються як важливі постачальники інвестиційного капіталу, роль яких в забезпеченні економічного зростання та в покращенні структурних характеристик інвестиційного середовища стає більш вагомою і потребує подальшого посилення. В цьому контексті актуалізуються завдання наукового пошуку проблем та диспропорцій в їх розвитку, що перешкоджають ефективній діяльності інституційних інвесторів та вдосконалення на цій основі заходів регулюючого впливу з боку держави.

Термін «інституційні інвестори» законодавчо закріплений в нашій країні Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» N 3480-IV лише в 2006 році. Цей факт можна розглядати як законодавче визнання процесу формування та розвитку в Україні системи інституційного інвестування.

Відповідно до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» N 3480-IV від 23.02.2006 р. інституційними інвесторами є інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди), інвестиційні фонди, взаємні фонди інвестиційних компаній, недержавні пенсійні фонди, фонди банківського управління, страхові компанії, інші фінансові установи, які здійснюють операції з фінансовими активами в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, — також за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів²²⁸.

Ключове місце в складі інституційних інвесторів займають інституційні інвестори небанківського типу, до складу яких законодавцем віднесені інститути спільного інвестування (ІСІ), недержавні пенсійні фонди (НПФ), страхові компанії, інвестиційні фонди та взаємні фонди інвестиційних компаній, які поступово зникають з ринку у зв'язку з завершенням терміну своєї діяльності, інші установи, які надають фінансові послуги. Поза складом інституційних інвесторів в цьому визначенні залишаються банки.

²²⁸ Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України № 3480-IV від 23.02.2006 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).

В наукових колах точиться активна дискусія щодо складу інституційних інвесторів та їх сутнісних ознак. Не ставлячи за мету в нашому дослідженні розгляд цих питань, зазначимо, що на нашу думку, до складу інституційних інвесторів слід відносити лише ті види фінансових інститутів, які реалізують принципи інституційного інвестування у своїй діяльності.

Серед цих принципів найбільш вагомими є такі.

1. Здійснення інвестування в інтересах об'єднаної групи індивідуальних інвесторів або одержувачів фінансових послуг в цілях одержання прибутку на інвестований капітал або збереження його вартості. Група (інститут) індивідуальних інвесторів формується з клієнтів фінансової установи, яким надаються фінансові послуги, або з учасників фонду фінансових та/або матеріальних активів, спеціально створеного для здійснення спільних інвестицій.

Правдивцев П. цей принцип охарактеризував як принцип «колективного індивідуалізму». Відповідно до нього інституційні інвестори спочатку акумулюють кошти індивідуальних інвесторів, а потім їх інвестують²²⁹. При цьому кожен учасник інституційного інвестування реалізує свої індивідуальні наміри щодо здійснення інвестицій або одержання фінансових послуг за посередництва фінансових інститутів. Фінансові інститути спочатку об'єднують капітал індивідуальних інвесторів і в подальшому його інвестують на єдиних (колективних) принципах, визначених цілями та особливостями професійної діяльності інституційного інвестора та регламентованих законодавством.

2. Знеособлення внесків індивідуальних інвесторів та розподіл інвестиційних ризиків на всіх учасників інституційного інвестування.

3. Формування сукупності активів інституційного інвестора (портфеля активів) на основі застосування диверсифікації або без неї.

Для інституційного інвестора процес інвестування є основним видом господарської діяльності (корпоративні ІСІ, кредитні спілки, КУА фондів) або допоміжним до нього (страхові компанії, НПФ). Ре-

²²⁹ Правдивцев П. А. Інституціональні інвестори — специфічна система фінансування сучасної ринкової економіки: автореферат дис. канд. екон. наук; 08.00.01. / П. А. Правдивцев; Дон. нац. ун-т. — Донецьк, 2003. — 22 с.

зультатом реалізації процесу інвестування є формування сукупності активів (портфеля активів), який може бути сформований внаслідок застосування стратегії розпорошення інвестиційних вкладень за об'єктами інвестицій, або включати однотипні активи.

4. Професійне управління сформованим набором інвестиційних активів самим інституційним інвестором або іншим професійним учасником фінансового ринку для забезпечення ефективності інвестицій. Інституційний інвестор, як професійний учасник інвестиційного середовища, здатен забезпечити переваги кваліфікованого управління активами, серед яких оптимізація інвестиційних витрат, мінімізація інвестиційних ризиків, збільшення доходності інвестицій.
5. Вільний вибір форм та механізмів реалізації інституційного інвестування. Відповідно до сформованої практики інституційного інвестування та законодавчої бази, фінансові установи самостійно обирають форми та механізми нагромадження капіталу групи інвесторів та його подальшого інвестування.
6. Відсутність гарантованих виплат учасникам інституційного інвестування. На відміну від депозитних інститутів фінансові установи, що є інституційними інвесторами або створили фонди активів, не приймають на себе зобов'язань перед своїми клієнтами або учасниками щодо величини доходу на вкладений капітал. Величина доходу учасника інституційного інвестування залежить від професійності управління сформованими активами та характеристик ринкової кон'юнктури.
7. Визначення напрямів та обмежень інвестиційної діяльності за окремими видами інституційних інвесторів з боку держави. Зазначені заходи реалізуються державою в рамках політики розвитку фінансового сектора країни.

Сукупність інститутів, що здійснюють свою господарську діяльність на зазначених принципах, утворюють систему інституційних інвесторів, ключове місце в якій належить інституційним інвесторам небанківського типу. Відповідно до вітчизняної практики до складу цієї системи входять ІСІ, НПФ, страхові компанії, кредитні спілки, ФОН та ФФБ, що створені небанківськими фінансовими інститутами (рис. 6.1).

Рис. 6.1. Склад небанківських інституційних інвесторів за організаційно-правовою формою функціонування

Концептуальним є й розуміння, що інституційні інвестори небанківського типу можуть функціонувати як суб'єкти господарювання — фінансові установи, які здійснюють інвестиційну діяльність в інтересах своїх клієнтів (учасників), а також як фонди активів, що створені фінансовими установами для реалізації спільних інвестиційних вкладень.

В законодавчому визначенні терміну «інституційні інвестори» до фондів активів віднесені пайові інвестиційні фонди, фонди банківського управління, що являють собою об'єднання активів групи індивідуальних інвесторів²³⁰. До складу фондів активів можуть бути віднесені й фонди операцій з нерухомістю (ФОН) та фонди фінансування будівництва (ФФБ), діяльність яких регламентована Законом України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» № 978-IV від 19.06.2003 р.²³¹. Виходячи з цього, склад інституційних інвесторів,

²³⁰ Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України № 3480-IV від 23.02.2006 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

²³¹ Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю : Закон України № 978-IV від 19.06.2003 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

що діють як фонди активів, у вітчизняному законодавстві може бути розширений.

У міру розвитку фінансової системи країни склад інституційних інвесторів небанківського типу, безперечно, буде розширюватись за рахунок включення нових видів фінансових інститутів, в першу чергу спеціалізованих фондів активів.

Розвиток діяльності інституційних інвесторів небанківського типу відбувається в контексті розвитку небанківського фінансового сектора країни (НФС). На сьогодні система інституційних інвесторів небанківського типу є найбільшою складовою НФС за обсягом нагромаджених активів та значенням у функціонуванні фінансової сфери економіки.

Історично небанківський фінансовий сектор в Україні почав формуватися пізніше, ніж банківський. За моделі фінансового посередництва, що реалізована в Україні, небанківським фінансовим установам не належить ключова роль у реалізації фінансових операцій. Такі інститути спеціалізуються на одному або декількох видах фінансових операцій, що не є пріоритетними для банківських установ, займають невеликі сегменти фінансового ринку, а відтак, реалізують значно менший перелік функцій, ніж банки.

Як свідчить світова практика, різноманіття видів небанківських фінансових установ в країні є однією з ознак розвиненості фінансової системи країни²³². Тому розвиток небанківського фінансового сектора країни, і відповідно діяльності небанківських інституційних інвесторів, можна розглядати як важливий чинник удосконалення фінансових відносин в країні.

Конкуренція позитивно впливає на розвиток фінансової системи. Адже за твердженням Боди З. та Мертон Р., інновації у фінансовій сфері та конкуренція між окремими її інститутами сприяють підвищенню ефективності функціонування фінансової системи²³³. Фінансова система країни постійно еволюціонує, як історичним шляхом, так і шляхом реакції на цикли економічного розвитку. Під впливом

²³² Финансы : учебник / [изд. второе, перераб. и доп. ; под ред. проф. Ковалева В. В.] — М. : ООО ТК Велби, 2003. — С. 452.

²³³ Боди З. Финансы / З. Боди, Р. Мертон ; [пер. с англ.]. — М. : Изд. дом «Вильямс», 2003. — С. 65.

зміни пріоритетності функцій фінансової системи змінюється і склад її інститутів. При цьому форми фінансових інститутів впливають з функцій, що виконуються ними²³⁴.

Збільшення видів та кількості професійних учасників небанківського фінансового сектора призводить до зниження ціни фінансових послуг та вартості інвестиційного капіталу. Адже присутність на фінансовому ринку більшої кількості фінансових посередників із ширшим спектром фінансових послуг та різними механізмами залучення капіталу сприяє загостренню конкуренції між ними.

Небанківські інституційні інвестори можуть розглядатись як важливі елементи фінансової системи країни, які використовують свої специфічні методи акумулювання та переміщення вільного капіталу в процесі надання фінансових послуг. В той же час нерозвиненість НФС гальмує розвиток його потенційних можливостей щодо інвестування реального сектора економіки²³⁵.

На думку Савлука М.І., небанківські фінансові установи є об'єктивним, необхідним явищем у ринковій економіці. Вони не тільки є потужними конкурентами банків у боротьбі за вільні грошові капітали, що само по собі має позитивне значення, а й беруть на себе надання економічним суб'єктам таких фінансових послуг, виконання яких не вигідно чи законодавчо заборонено банкам. Тому розвиток небанківського фінансового сектора є важливим економічним завданням уряду країни²³⁶.

В окремих сегментах фінансового ринку небанківські фінансові установи можуть функціонувати більш ефективною, ніж банки. Адже концентрація діяльності на окремих фінансових операціях створює умови для підвищення їх якості та максимального наближення фінансових послуг до споживачів. Здійснення одночасно ши-

²³⁴ Коляда Т. Інституційні протиріччя фінансової системи та їх вплив на структурні деформації ринку фінансових послуг України в умовах світової економічної кризи / Т. Коляда, Ю. Прозоров // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. — Серія «Економіка». — 2009. — № 115. — С. 33.

²³⁵ Кузнецова Л. Банки як складова фінансової системи України / Л. Кузнецова // Вісник НБУ. — 2009. — № 10. — С. 56.

²³⁶ Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку : В 3 т. Т. 2. Механізми грошового та фондового ринків і їх вплив на розвиток економіки України / [за ред. чл.-кор. НАН України А.І. Даниленка]. — К. : Фенікс, 2008. — С. 248.

рокого переліку фінансових операцій, що є характерним для банків, безумовно призводить до зниження ефекту від такої діяльності.

Активний розвиток діяльності небанківських фінансових інститутів може розглядатися як важливий стимулюючий чинник удосконалення діяльності вітчизняних банків та підвищення якості банківських послуг. На користь такої думки висловлюється Шелудько Н. М., зазначаючи, що недостатній розвиток інших сегментів фінансового ринку фактично стимулює закріплення монопольних позицій за банками у перерозподілі грошових потоків в економіці²³⁷. Розвиток діяльності небанківських інституційних інвесторів здатен обмежити монопольну роль вітчизняних банків в процесах нагромадження та перерозподілу інвестиційних ресурсів.

Другорядна роль небанківських фінансових інститутів в системі вітчизняного фінансового посередництва є цілком об'єктивним явищем і відповідає закономірностям, що склалися в інших країнах з недостатньо розвинутими ринковими відносинами. На думку фахівців ЄБРР для фінансового сектора таких країн характерними є наступні особливості:

- домінування банківської системи у структурі фінансового сектору;
- неістотна роль небанківських фінансових установ;
- невисокий рівень фінансового посередництва;
- значний обсяг іноземного капіталу у фінансовому (насамперед) банківському секторі²³⁸.

Диспропорції в інституційному розвитку національного фінансового ринку є характерними не лише для країн, що в недалекому минулому стали на шлях ринкових перетворень, а й для багатьох розвинених країн з банкоцентричною моделлю фінансової системи.

За висновками фахівців Світового банку основними причинами недостатнього розвитку небанківських фінансових установ в Україні є низькі корпоративні рейтинги, що присуджені країні, недостатня

²³⁷ Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку : В 3 т. Т. 2. Механізми грошового та фондового ринків і їх вплив на розвиток економіки України / [за ред. чл.-кор. НАН України А. І. Даниленка]. — К. : Фенікс, 2008. — С. 315.

²³⁸ Лютий І. О. Вплив фінансового сектору на функціонування економічної системи / І. О. Лютий, С. В. Міщенко // Фінанси України. — 2007. — № 3. — С. 23.

ресурсна база, низький рівень довіри з боку інвесторів, відсутність єдиного регулятора, що ускладнює формування єдиної стратегії розвитку фінансового сектору²³⁹.

За твердженням Савлука М. І., небанківські фінансові інститути не мають організованих систем гарантування своїх інструментів, а відтак, не можуть реально конкурувати з банками за грошові кошти заощаджувачів²⁴⁰. Це, на думку науковця, збіднює весь механізм фінансового посередництва, оскільки позбавляє інвесторів можливості диверсифікувати свої вкладення не лише у доходні, а й у надійні активи. Ця обставина справляє негативний вплив не лише на діяльність небанківських фінансових установ, а й на діяльність банків, адже небанківські інституційні інвестори у розвинутих країнах є важливими постачальниками довготермінових фінансових ресурсів для банків. Відсутність у вітчизняних банків такого джерела постачання довготермінового капіталу значно послаблює їх інвестиційні можливості та вплив на розвиток економіки.

Розглянуті аспекти актуалізують завдання розвитку вітчизняного небанківського фінансового сектора в цілому та його найбільшої складової, що утворюється небанківськими інституційними інвесторами. В контексті діяльності небанківських фінансових інститутів, що є інституційними інвесторами, це призведе до зростання обсягу фінансування національної економіки та покращення структурних характеристик інвестиційного середовища.

Необхідність прискореного розвитку вітчизняних небанківських інституційних інвесторів обумовлюється поряд з вищерозглянутими аспектами ще й багатостороннім характером їх діяльності.

Незважаючи на те, що для кожного інституційного інвестора притаманна своя сфера діяльності, їх функції, як зазначає Дороніна І. І., співпадають. До функцій інституційних інвесторів науковець відносить: акумуляцію заощаджень індивідуальних інвесторів у єдиний пул активів з наступним їх диверсифікованим розміщенням у обрані

²³⁹ Лютий І. О. Вплив фінансового сектору на функціонування економічної системи / І. О. Лютий, С. В. Міщенко // Фінанси України. — 2007. — № 3. — С. 26–28.

²⁴⁰ Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку : В 3 т. Т. 2. Механізми грошового та фондового ринків і їх вплив на розвиток економіки України / [за ред. чл.-кор. НАН України А. І. Даниленка]. — К. : Фенікс, 2008. — С. 248.

активи; диверсифікацію ризиків інвестиційної діяльності; сприяння зниженню вартості операцій з цінними паперами завдяки ефекту масштабу; забезпечення активного розподілу й перерозподілу фінансових ресурсів та гармонізацію відносин між постачальниками і споживачами капіталу²⁴¹.

Подібний погляд на функції інституційних інвесторів мають Ватаманюк З. та Кушнір Т., виділяючи в їх складі: сприяння зниженню вартості операцій з цінними паперами завдяки ефекту масштабу, акумулювання заощаджень індивідуальних інвесторів для здійснення крупних інвестицій, диверсифікацію інвестиційних ризиків, трансформацію строків погашення цінних паперів, консультування учасників інвестиційного процесу²⁴².

Важливість ролі інституційних інвесторів у функціонуванні економічної системи зазначає Ніколаєва А.М. Науковець вважає, що інституційні інвестори підвищують ефективність функціонування економічної системи, забезпечують вирівнювання попиту і пропозиції на інвестиційних ринках, сприяють встановленню рівноваги ринків на мікро і макрорівні, впливають на стабілізацію і ефективність функціонування сучасних економічних систем, сприяють ефективному розподілу грошових ресурсів суспільства²⁴³. Ніколаєвою А.М. сформульовані такі функції інституційних інвесторів: ефективний розподіл фінансових ресурсів; акумуляція заощаджень; зниження інформаційних витрат; зменшення витрат контролю за інвестиціями; диверсифікація ризиків²⁴⁴.

Юркевич О.М. вказує не лише на важливість механізму перерозподілу нагромаджених інституційними інвесторами ресурсів, а й на

²⁴¹ Дороніна І.І. Інституційні інвестори в системі фінансових інститутів / І.І. Дороніна // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. — 2011. — № 6. — С. 122.

²⁴² Ватаманюк З.Г. Розвиток інституційного інвестування в Україні / З.Г. Ватаманюк, Т.М. Кушнір. // Фінанси України. — 2007. — № 3. — С. 128.

²⁴³ Ніколаєва А.М. Розвиток системи інституційних інвесторів в економіці України / А.М. Ніколаєва // Економічні науки. — Серія «Облік і фінанси». — 2009. — Випуск 6 (24). — Ч. 2.

²⁴⁴ Ніколаєва А.М. Інституційні інвестори як фінансові посередники на фондовому ринку України / А.М. Ніколаєва, Ю.В. Гаврук // Економічний форум. — 2011. — № 2. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekfor/2011_2/56.pdf.

створення ними умов для акумулювання інвестиційних ресурсів. Головне завдання інституційних інвесторів, на думку Юркевич О.М., полягає у створенні сприятливого середовища для нагромадження фінансових ресурсів економічними суб'єктами та забезпечення функціонування ефективного механізму їх трансформації в інвестиції²⁴⁵.

Важливість ролі інституційних інвесторів в нагромадженні та перерозподілі акумульованих інвестиційних ресурсів зазначає й Реверчук С.К. з групою науковців. Дослідники акцентують увагу на тому, що важливість виконання інституційними інвесторами загальноекономічних функцій підтверджується досвідом функціонування розвинутих ринкових економік, в яких такі інститути є найбільшими постачальниками інвестиційних ресурсів. На інституційних інвесторів покладається одне з важливих завдань державної інвестиційної політики — створення сприятливого середовища для нагромадження фінансових ресурсів суб'єктами економіки й забезпечення функціонування ефективного механізму їх трансформації в інвестиції²⁴⁶.

Породко Ю.М. розглядає важливість діяльності інституційних інвесторів окремо: для корпоративного сектора, для державного сектора та в роботі з індивідуальними інвесторами. Науковець зазначає, що в корпоративному секторі інституційні інвестори забезпечують фінансування господарської діяльності шляхом придбання акцій і облігацій підприємств, відіграють важливу роль у злитті та поглинанні підприємств шляхом організації розміщення цінних паперів, сприяючи залученню інвестицій. В державному секторі інституційні інвестори сприяють приватизаційним процесам. Для приватного інвестора інституційні інвестори є посередницькими структурами, діяльність яких дозволяє інвестувати в ширший спектр інвестиційних інструментів, а також здійснювати інвестиції в ті об'єкти, мінімаль-

²⁴⁵ Юркевич О. М. Визначення сутності та ролі інституційних інвесторів на фінансовому ринку України / О.М. Юркевич // Формування ринкової економіки [Електронний ресурс]: зб. наук. праць. — Спец. вип.: у 2 ч. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана, відп. ред. О. О. Беляев. — 2011. — Ч. 2. — Вип. 26. — С. 150.

²⁴⁶ Реверчук С. К. Інституційна інвестологія: навч. посіб. / [С. К. Реверчук, О. Д. Вовчак, С. І. Кубів та ін. ; за заг. ред. С. К. Реверчука]. — К. : Атіка, 2004. — С. 123.

но допустима сума інвестицій в які є занадто високою для власника невеликих заощаджень²⁴⁷.

На нашу думку, функції інституційних інвесторів слід розглядати не за окремими напрямками, як пропонує більшість науковців, а комплексно, як систему, що дозволить більш повно оцінити соціально-економічне значення діяльності досліджуваних інститутів.

Для комплексної оцінки діяльності небанківських інституційних інвесторів в економічній, фінансовій, інвестиційній та соціальній сферах їх функції були згруповані нами у чотири блоки, як загально-економічні, фінансові, інвестиційні та соціальні.

В складі загальноекономічних функцій небанківських інституційних інвесторів нами виділені такі:

- забезпечення економічного розвитку країни шляхом нагромадження необхідних обсягів інвестиційних ресурсів, в першу чергу з внутрішніх джерел;
- перерозподіл нагромадженого інвестиційного капіталу між галузями економіки та підприємствами для забезпечення його найбільш ефективного використання;
- сприяння розвитку фондового ринку шляхом збільшення пропозиції емісійних цінних паперів, випущених інституційними інвесторами, та обсягів операцій на організованому ринку;
- забезпечення зростання норми заощаджень у суспільстві за рахунок розширення способів нагромадження капіталу та розвитку механізмів інституційного інвестування, привабливих для різних категорій інвесторів.

Вплив діяльності інституційних інвесторів на економічне зростання країни слід розглядати через забезпечення ними ефективних механізмів нагромадження заощаджень населення та вільних ресурсів суб'єктів господарювання (альтернативних банківським). Інституційні інвестори ініціюють та стимулюють процес залучення вільних грошових ресурсів для подальшого їх спрямування в інвестиційний процес. Поява нових видів фінансових інститутів в процесі розвитку фінансової системи країни автоматично призвела до розширення

²⁴⁷ Породко Ю.М. Система економічних відносин при інституційному інвестуванні / Ю.М. Породко // Регіональна економіка. — 2011. — № 1. — С. 106.

механізмів залучення коштів, не задіяних в інвестиційному процесі. Нові для вітчизняної практики способи залучення коштів виникли в зв'язку з створенням НПФ, ФФБ, ФОН. На відміну від депозитного способу залучення коштів та боргових цінних паперів, що пропонуються банками, механізми нагромадження коштів, які реалізуються небанківськими інституційними інвесторами, є привабливими не лише для консервативних інвесторів, а й для тих, що прагнуть високої прибутковості інвестицій або поєднання прибутковості та надійності вкладень. Інституційні інвестори, що реалізують агресивні інвестиційні стратегії (для прикладу, венчурні фонди), приваблюють інвесторів, зацікавлених приймати участь в корпоративному управлінні.

За спільними ознаками способи залучення інвестиційних ресурсів, що використовуються небанківськими інституційними інвесторами, визначені нами як емісійний, контрактний та депозитно-пайовий (рис. 6.2).

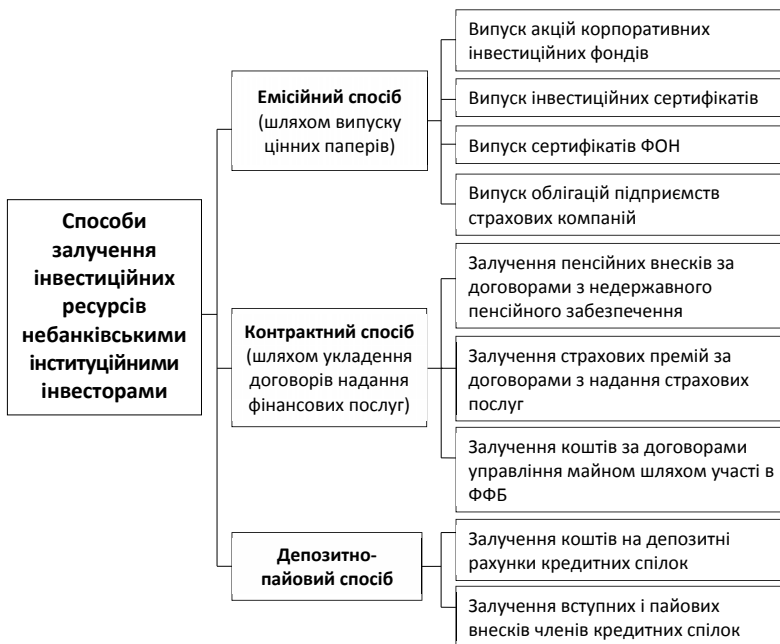

Рис. 6.2. Механізми залучення інвестиційних ресурсів небанківськими інституційними інвесторами

Розширення способів залучення інвестиційних ресурсів небанківськими інституційними інвесторами слід розглядати як важливий чинник збільшення обсягів внутрішніх інвестиційних ресурсів.

Багатоваріантність способів залучення коштів, що використовується в небанківському інституційному інвестуванні, забезпечує зростання норми заощаджень у суспільстві, що розглядається як важлива загальноекономічна функція інституційних інвесторів.

Зростання норми заощаджень у суспільстві в свою чергу призводить до зростання економіки, адже реалізується класична залежність (рис. 6.3).

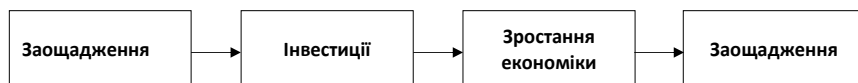

Рис. 6.3. Взаємовплив заощаджень і зростання економіки

Створюючи механізми для нагромадження існуючих в суспільстві заощаджень і подальшого їх спрямування в інвестиційний процес, інституційні інвестори формують фінансове забезпечення зростання економіки, в умовах якого зростають доходи суб'єктів економіки, і збільшуються обсяги заощаджень.

Друга важлива група функцій, що реалізується інституційними інвесторами, визначена нами, як фінансові. В складі фінансових функцій виділені:

- формування спеціалізованих фондів фінансових ресурсів, призначених для інституційного інвестування, за рахунок об'єднання коштів індивідуальних інвесторів;
- вдосконалення фінансового посередництва в країні за рахунок розвитку нових видів фінансових інститутів та реалізації нових для вітчизняного ринку фінансових операцій;
- отримання інвестиційного доходу за спільними вкладеннями коштів в обрані об'єкти інвестування і забезпечення прибутковості інвестиційної діяльності.

Діяльність корпоративних інвестиційних фондів, компаній з управління активами пайових інвестиційних фондів забезпечує цілеспрямоване утворення фондів фінансових ресурсів, призначених

для інвестування. Спеціалізованими фондами активів є ФФБ та ФОН, діяльність яких спрямована виключно на інвестування залучених коштів.

В умовах сформованої в Україні банкоцентричної моделі фінансового посередництва і ключової ролі банків на фінансовому ринку функціонування інституційних інвесторів небанківського типу забезпечує розвиток небанківського фінансового посередництва. Ця функція інституційних інвесторів знаходить свій прояв через розвиток нових видів фінансових інститутів і нових форм фінансового посередництва, що пропонуються ними.

В складі фінансових функцій інституційних інвесторів важливе місце займає функція забезпечення інвестиційного доходу та прибутковості спільних інвестиційних операцій. Інвестиційний дохід, що формується за проведеними спільними інвестиційними операціями, слід розглядати як результат інвестиційного бізнесу за відповідний період часу.

Привабливість діяльності інституційних інвесторів, на думку Мошенського С., пов'язана з тим, що ці інститути «не тільки забезпечують професійне управління фінансовими ресурсами, диверсифікацію ризиків і зменшення транзакційних витрат, а й пропонують вищі прибутки для індивідуальних інвесторів порівняно з банківськими депозитами»²⁴⁸.

Окремими дослідниками виділяються функції інституційних інвесторів, що характеризують зміст їх діяльності в інвестиційному процесі²⁴⁹. В складі інвестиційних функцій цих інститутів науковці виділяють зменшення вартості інвестиційних операцій та збільшення їх обсягів за рахунок «ефекту масштабу», збільшення прибутковості інвестицій, диверсифікацію портфеля інвестицій, кваліфіковане управління вкладеннями, зменшення ризиків інвестування,

²⁴⁸ Мошенський С.З. Теоретико-методологічні засади забезпечення інвестиційної безпеки України через механізм інституційного інвестування на ринках цінних паперів : автореф. дис. докт. екон. наук ; 21.04.01 / С.З. Мошенський; Нац. ін-т проблем міжн. безпеки. — К., 2009. — С. 11.

²⁴⁹ Кушнір Т.М. Інституційні інвестори в економічній системі України: автореф. дис. канд. екон. наук. 08.00.01. / Т.М. Кушнір. — Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2008. — С. 6.

надання додаткових послуг учасникам інвестиційного процесу. На думку автора, не всі з перерахованих характеристик є функціями інституційного інвестора, а швидше демонструють його переваги та особливості діяльності в порівнянні з індивідуальними вкладниками коштів.

На нашу думку, цілком доречним є виокремлення групи інвестиційних функцій інституційних інвесторів в складі їх загальних функцій, зважаючи на вагомість інвестиційної діяльності в господарській діяльності цих інститутів.

Діяльність досліджуваних інститутів призвела до розширення складу інвесторів у вітчизняній економіці та складу професійних учасників інвестиційного процесу. Поряд з індивідуальними та корпоративними інвесторами з'явилися інституційні інвестори, діяльність яких має суттєві переваги у порівнянні з першими двома групами. Практика розвинених країн світу демонструє впевнене випередження темпів зростання обсягів інвестиційних операцій інституційних інвесторів у порівнянні з індивідуальними та корпоративними вкладниками капіталу.

У порівнянні з індивідуальним інвестуванням діяльність інституційного інвестора створює наступні переваги для власників індивідуальних капіталів:

- вища ефективність управління вкладеними коштами;
- диверсифікація ризиків для забезпечення необхідного співвідношення між прибутковістю та ризикованістю інвестицій;
- вища прибутковість інвестицій у порівнянні з банківськими інструментами;
- надійність інвестицій, що забезпечується державним регулюванням та професійним управлінням активами;
- ліквідність інвестиційних активів;
- інформаційна прозорість інвестицій;
- сприятливий податковий режим колективного інвестування коштів.

Розглянуті переваги інституційних інвесторів у порівнянні з індивідуальним інвестуванням обумовлюють пріоритетну роль цих інститутів на ринках інвестиційного капіталу в розвинених країнах світу.

З огляду на вищерозглянуті аспекти, в складі інвестиційних функцій інституційних інвесторів слід виділити:

- розширення складу інвесторів і професійних учасників інвестиційного процесу;
- забезпечення розвитку та удосконалення колективних форм інвестування коштів;
- професійне управління спільним капіталом учасників інституційного інвестування.

Зазначені функції наочно характеризують переваги інституційного інвестування в порівнянні з індивідуальним вкладенням коштів.

Більшість фінансових інститутів, що входять в систему небанківських інституційних інвесторів, виконують важливу соціальну роль в процесі основної господарської діяльності. Окремі з них (кредитні спілки, недержавні пенсійні фонди) мають статус неприбуткових організацій внаслідок суспільного визнання соціальної значущості їх діяльності. Інші — намагаються впроваджувати практику соціально-відповідального інвестування, що набула поширення в розвинених країнах світу. Зазначене дає нам підстави окремо виділити соціальні функції інституційних інвесторів, серед яких:

- підвищення інвестиційної активності населення за рахунок участі в механізмах спільного інвестування коштів, що пропонуються інституційними інвесторами;
- формування інвестиційної культури громадян, підвищення фінансової грамотності населення та довіри до діяльності інститутів колективних інвестицій;
- зростання матеріального добробуту учасників та клієнтів інституційних інвесторів за рахунок додаткового доходу від спільних інвестицій;
- забезпечення соціального та фінансового захисту громадян за рахунок здешевлення вартості фінансових послуг, здійснення грошових виплат при настанні страхових випадків, виході на пенсію, втраті працездатності, настанні інвалідності тощо;
- фінансування розвитку громад.

Соціальна спрямованість діяльності інституційних інвесторів реалізується в двох напрямках. По-перше, залучення громадян до схем спільного інвестування коштів збільшує обсяг їх знань та інформо-

ваності про механізми інвестування, що застосовуються в ринковій економіці. Це є основою для реалізації права громадян на вільний та свідомий вибір напрямів, способів та механізмів інвестування своїх заощаджень. По-друге, діяльність фінансових інститутів, що є інституційними інвесторами, забезпечує реалізацію механізмів убезпечення та фінансового захисту громадян при настанні несприятливих обставин в їх житті, виході на пенсію, втраті працездатності, здоров'я тощо. Механізм фінансового захисту населення забезпечується і за рахунок отримання додаткового доходу від участі в фондах колективних інвестицій, здешевлення вартості фінансових послуг, що надаються учасникам фінансових установ. Покращення якості життя громадян в своїх населених пунктах забезпечується шляхом спрямування частини інвестиційного доходу фінансового інституту на розвиток громад, зокрема покращення соціальної інфраструктури, проведення культурно-освітніх заходів тощо.

Розглянуті функції та особливості діяльності небанківських інституційних інвесторів визначають важливу роль цих фінансових інститутів у фінансуванні економічного розвитку, вдосконаленні фінансового посередництва, професійному забезпеченні механізмів колективних інвестицій, соціальному захисті учасників та клієнтів фінансових установ. Зазначене визначає необхідність активізації розвитку небанківського інституційного інвестування в нашій країні.

6.2. Видові та регіональні дисбаланси функціонування й розвитку інституційних інвесторів небанківського типу в Україні

Діяльність вітчизняних інституційних інвесторів небанківського типу на відміну від практики розвинених країн світу визначається нетривалим періодом функціонування, що обумовлює наявність проблем та диспропорцій у їх розвитку.

Формування системи небанківських інституційних інвесторів в Україні на відміну від банківської системи історично розпочалося

значно пізніше, що й обумовило другорядну роль цих інститутів в фінансовому секторі країни. За обсягами нагромаджених активів та капіталу система небанківських інституційних інвесторів суттєво поступає банківській системі та має значно менший інвестиційний потенціал.

За нашими розрахунками, величина загальних активів інституційних інвесторів небанківського фінансового сектора на кінець 2014 р. становила 281,4 млрд. грн. До складу зазначеного показника нами були включені активи страхових організацій, активи НПФ, загальні активи ІСІ та активи кредитних спілок. Слід зазначити, що вартість сукупних активів досліджуваної групи фінансових інститутів є більш ніж в п'ять разів меншою за величину загальних активів вітчизняних банків, що засвідчує їх другорядну роль щодо впливу на інвестиційний процес.

За 2005–2014 рр. вартість загальних активів небанківських інституційних інвесторів збільшилась в 9,4 разу, що свідчить про їх динамічний розвиток. Динаміка зростання зазначеного показника в цілому відображала загальні тенденції розвитку фінансового сектора країни, адже загальні активи вітчизняних банків за цей період також зросли майже в 7 разів. Зазначену тенденцію з одного боку можна розглядати як прогрес у розвитку небанківського інституційного інвестування, а з іншого — як прояв однієї з диспропорцій у розвитку фінансового сектора країни, яка, на думку Лютого І. О. полягає в «стрімкому, диспропорційному щодо реального сектора, зростанні активів фінансових установ»²⁵⁰.

Більш важливою для оцінки впливу діяльності інституційних інвесторів на розвиток національної економіки є величина активів інвестиційного спрямування, безпосередньо вкладених в інструменти фінансового ринку та в інші продуктивні об'єкти інвестування. До складу активів інвестиційного спрямування (інвестиційних активів) нами були включені активи страховиків, що визначені 31 статтею Закону України «Про страхування»²⁵¹ для представлення

²⁵⁰ Лютий І. О. Вплив фінансового сектору на функціонування економічної системи / І. О. Лютий, С. В. Міщенко // Фінанси України. — 2007. — № 3. — С. 17.

²⁵¹ Про страхування : Закон України від 7.03.1996 р. № 85/96-ВР зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. — режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

коштів страхових резервів, активи недержавних пенсійних фондів, які в своїй масі є вкладеннями у фінансові активи, чисті активи ІСІ, продуктивні активи кредитних спілок. До бази розрахунку зазначеного показника не увійшли активи інституційних інвесторів, що сформовані за рахунок боргових зобов'язань, а також активи, що забезпечують діяльність фінансових установ, безпосередньо не пов'язану з інвестуванням. Цільове призначення активів інвестиційного спрямування полягає в забезпеченні інвестиційного доходу та захисті коштів, нагромаджених інституційними інвесторами, від інфляційного знецінення.

За нашими розрахунками сукупна величина активів інвестиційного спрямування інституційних інвесторів НФС на кінець 2014 р. становила 225,3 млрд. грн. Протягом усього періоду дослідження цей показник демонстрував впевнене динамічне зростання, яке не припинялось і в роки фінансової кризи. За період 2005–2014 рр. зазначений показник зріс майже в 12 разів, що позитивно характеризує розвиток діяльності вітчизняних інституційних інвесторів НФС та їх вплив на фінансування національної економіки.

Співвідношення величини активів інвестиційного спрямування інституційних інвесторів НФС до обсягу ВВП протягом досліджуваного періоду виявило стійку тенденцію до зростання. На кінець 2005 р. значення цього показника становило лише 4,3 %, тоді як за десятилітній період зросло до 14,4 % (рис. 6.4).

Незважаючи на наявний прогрес в нарощуванні активів, за обсягами здійснюваних інвестицій інституційні інвестори НФС суттєво поступаються банкам. Для порівняння слід зазначити, що співвідношення чистих активів вітчизняних банків до ВВП на кінець 2014 р. становило 84,1 %. На сучасному етапі обсяг інвестицій банків практично в шість разів перевищує обсяг інвестиційних вкладень інституційних інвесторів НФС. В суттєвому переважанні активів банків над активами всіх інших небанківських фінансових інститутів виявляється одна з диспропорцій структурної організації фінансового сектора країни.

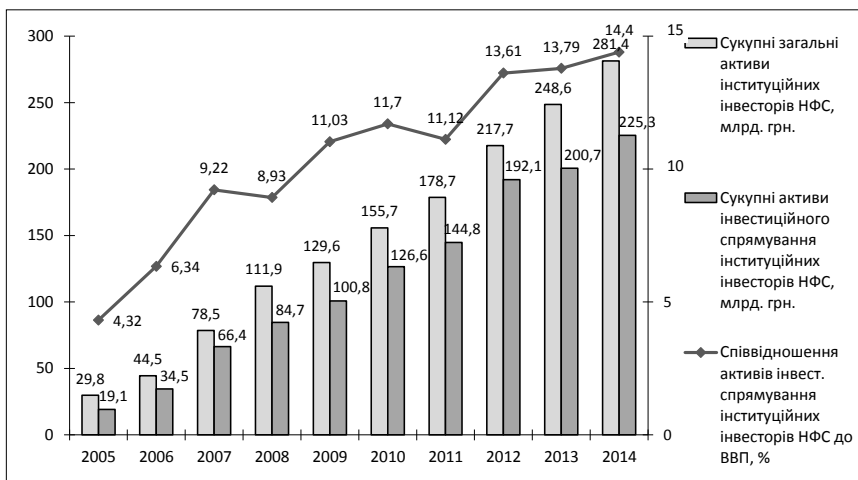

Рис. 6.4. Сукупні загальні активи та активи інвестиційного спрямування інституційних інвесторів НФС за 2005–2014 рр.²⁵²

Найбільш потужними інституційними інвесторами національної економіки серед фінансових інститутів НФС є інститути спільного інвестування. Частка інвестиційних активів цих інститутів в сукупних активах небанківських інституційних інвесторів на кінець 2014 р. становила 80,1 % (табл. 6.1). Другу позицію за обсягом нагромаджених активів займають страхові компанії (18,0 %), третю — НПФ (1,1 %), на четвертому місці — знаходяться кредитні спілки (0,8 %). Можна стверджувати, що в сучасних умовах інвестиційні вкладення НПФ та кредитних спілок є мізерними і не справляють будь-якого вагомого впливу на розвиток економіки та її інвестиційну сферу.

Структура інвестиційних активів інституційних інвесторів небанківського типу, досліджена нами протягом 2005–2014 рр., демонструє значні нерівномірності в розвитку небанківського інституційного інвестування за видами фінансових інститутів.

²⁵² Аналітичний огляд Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, ринку управління активами у 2005–2014 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.uaib.com.ua>.

Таблиця 6.1

**Структура інвестиційних активів небанківських
інституційних інвесторів у 2005–2014 рр.²⁵³ (у відсотках)**

Показники	Роки									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Сукупні чисті активи невенчурних фондів	2,1	3,4	4,7	4,8	5,9	6,6	6,2	5,1	4,3	4,6
Сукупні чисті активи венчурних фондів	23,6	37,0	58,6	59,7	66,2	68,3	71,6	67,4	74,7	75,5
Сукупні чисті активи ІСІ	25,7	40,4	63,3	64,5	72,1	74,9	77,8	72,5	79,0	80,1
Активи страхових компаній	64,9	50,7	29,1	28,2	23,5	21,9	19,8	25,4	18,9	18,0
Активи НПФ	0,2	0,4	0,4	0,7	0,9	0,9	1,0	0,9	1,0	1,1
Інвест. активи кредитних спілок	9,2	8,5	7,2	6,6	3,5	2,3	1,4	1,2	1,1	0,8
Разом активів інвестиційного спрямування	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Диспропорційність розвитку небанківських інституційних інвесторів визначає ключові риси моделі небанківського інституційного інвестування, що формується в Україні. З одного боку слід відзначити активний розвиток інститутів колективного інвестування якими є інститути спільного інвестування. З іншого, на відміну від світової практики, за якої НПФ та страхові компанії є найбільшими інвесторами національних економік, вітчизняні фінансові інститути цих видів займають другорядні позиції в процесах інституційного інвестування в національному масштабі.

В складі ІСІ нами окремо розглянута динаміка розвитку венчурних (ризикових) ІСІ та невенчурних фондів, оскільки ці види фінансових інститутів реалізують принципово різні інвестиційні стратегії.

Дослідження зміни структури активів інвестиційного спрямування досліджуваної групи фінансових інститутів протягом 2005–2014 рр.

²⁵³ Аналітичний огляд Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, ринку управління активами у 2005–2014 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.uaib.com.ua>.

дає підстави зробити висновок про посилення лідерських позицій ІСІ в розвитку вітчизняного небанківського інституційного інвестування та послаблення позицій страхових компаній і кредитних спілок.

За досліджуваний період частка інвестиційних активів інститутів спільного інвестування зросла з 25,7 % у 2005 р. до 80,1 % в 2014 р., проте суттєво зменшилась частка активів страховиків. За останні десять років відбулась зміна лідерів небанківського інституційного інвестування. Якщо на початок періоду дослідження активи інвестиційного спрямування страховиків займали близько 65 % в сукупному обсязі активів інституційних інвесторів НФС (а в 2004 р. становили 88 %), то на кінець зазначеного періоду їх питома вага зменшилась у 3,6 разу до 18,0 %. Відповідно, питома вага активів інвестиційного спрямування ІСІ зросла більш ніж у 3 рази з 25,7 % у 2005 р. до 80,1 % у 2014 р. Якщо врахувати й зростання вартості сукупних активів інституційних інвесторів за період дослідження практично у 10 разів, можна констатувати, що за темпами розвитку діяльності ІСІ суттєво випереджають всі інші фінансові інститути, діяльність яких розглядається.

Зміна лідерів в небанківському інституційному інвестуванні, що відбулась за останні десять років, обумовлена в першу чергу особливостями формування в Україні небанківського фінансового посередництва. Страхові компанії виникли раніше ніж інститути спільного інвестування, процес екстенсивного розвитку страхового ринку в Україні вже завершився, і тому темпи нарощування активів страховиками в сучасних умовах не є високими. ІСІ активізували свій розвиток з завершенням процесів масової приватизації і переходом на початку ХХІ століття на принципи колективного інвестування відповідно до світової практики та вітчизняного законодавства. Процес створення нових інвестиційних фондів ще не завершився, що й зумовлює активне нарощування активів ІСІ. Проте, слід зазначити, що ознаки до завершення процесів зростання кількості ІСІ в Україні вже намітились. За підсумками 2014 р. кількість інвестиційних фондів в Україні зменшилась на 35 фондів, хоча протягом 2013 р. зросла на 60 ІСІ ²⁵⁴.

²⁵⁴ Аналітичний огляд ринку управління активами у 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.uaib.com.ua>.

Суттєві нерівномірності в розвитку небанківських інституційних інвесторів за видами фінансових інститутів зумовлені й неоднаковою важливістю процесу інвестування для них. Для ІСІ та компаній з управління їх активами інвестування є основним видом господарської діяльності, в процесі здійснення якого досягаються цілі створення фондів. Нарощування капіталу ІСІ автоматично призводить до зростання обсягів інвестиційних активів фондів.

Для кредитних спілок інвестування є одним із видів господарської діяльності, який реалізується лише за умови наявності вільних фінансових ресурсів та їх невикористання в процесі кредитної діяльності. Кредитні спілки є неприбутковими організаціями та зобов'язані забезпечити соціальний та фінансовий захист своїх членів, а відтак, і довірених ним коштів, тому законодавством України визначений особливо обережний механізм інвестування для таких фінансових установ. Кредитні спілки можуть інвестувати вільні ресурси виключно у державні цінні папери, на депозити банків, що мають ліцензію на право роботи з вкладами громадян, а також у деякі інші, визначені уповноваженим державним органом, цінні папери.

Для страхових організацій та НПФ інвестиційну діяльність слід розглядати як допоміжну до основного виду діяльності. Основний зміст діяльності страхових організацій полягає у забезпеченні страхового захисту за різними видами страхування. Значний обсяг нагромаджених страхових внесків вимагає від страховиків здійснення їх розміщення (в процесі інвестування) у надійних та доходних фінансових активах. Оскільки період внесення страхових внесків не збігається з періодом виплати страхових відшкодувань страховики зобов'язані забезпечити захист нагромаджених коштів від інфляційного знецінення та забезпечити їх приріст. Зазначені цілі досягаються в процесі інвестування, переважно у фінансові активи. Особливо ретельного та обережного розміщення потребують резерви зі страхування життя, захист та примноження яких слід забезпечувати протягом тривалого періоду часу. Інвестиційна діяльність страхових організацій забезпечує їх потреби щодо збереження та приросту сформованих резервів за рахунок інвестиційного доходу.

Основним змістом діяльності НПФ є акумулювання внесків учасників фондів, їх нагромадження в довготерміновому періоді та ви-

плата додаткових пенсій. Подібно до страховиків недержавні пенсійні фонди акумулюють значні суми пенсійних коштів та зобов'язані забезпечити їх збереження та приріст протягом тривалого періоду часу. Зазначені цілі досягаються у процесі здійснення фінансового інвестування і зумовлюють необхідність його проведення.

Диспропорційність розвитку небанківського інституційного інвестування в Україні за видами фінансових інститутів наочно демонструє зростання привабливості колективних інвестицій, які реалізуються ІСІ та компаніями з управління їх активами. Активний розвиток діяльності інститутів спільного інвестування, який розпочався з прийняттям Закону України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» № 2299-III від 15 березня 2001 р.²⁵⁵ і продовжується до сьогодні визначає основні зміни в структурній організації небанківського інституційного інвестування.

Як свідчать дані табл. 6.2 найбільш активний розвиток небанківського інституційного інвестування спостерігався протягом 2006–2007 рр., коли сукупні інвестиційні активи досліджуваної групи фінансових інститутів за кожен рік зростали майже вдвічі. Це зростання забезпечувалось венчурними та невенчурними ІСІ та НПФ. Високими темпами в цей період нарощували свої продуктивні активи і кредитні спілки. Страхові компанії вже в докризовому періоді забезпечували приріст своїх інвестиційних активів значно нижчими темпами ніж інші види небанківських інституційних інвесторів.

З початком світової фінансової кризи 2008–2009 рр. нарощування активів вітчизняними небанківськими інституційними інвесторами суттєво пригальмувалось проте зберегло позитивну динаміку. В після кризовому періоді лідерами з нарощування активів інвестиційного спрямування залишились ІСІ та НПФ, страховики демонстрували незначний приріст інвестиційної активності, а в окремі роки подібно до кредитних спілок втрачали нагромаджений інвестиційний потенціал (поза розглядом ми залишаємо показники 2012 р. коли від-

²⁵⁵ Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди) : Закон України № 2299-III від 15.03.2001 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

булись зміни в фінансовій звітності страховиків, що й призвело до різкого зростання вартості їх інвестиційних активів).

Таблиця 6.2

Ланцюгові темпи приросту інвестиційних активів інституційних інвесторів НФС за 2005–2014 рр.²⁵⁶ (у відсотках)

Показники	Роки									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Сукупні чисті активи невенчурних фондів	244,8	195,5	163,8	29,9	45,8	40,4	8,8	8,1	-12,5	21,3
Сукупні чисті активи венчурних фонд	219,8	183,3	205,3	29,9	31,9	29,7	19,9	24,9	15,7	13,4
Сукуп. чисті активи ІСІ	221,7	184,3	201,8	29,9	32,9	30,5	18,9	23,6	13,8	13,9
Активи страховиків, визначені ст. 31	-29,4	41,2	10,5	23,7	-0,9	16,9	3,4	70,5	-22,4	6,9
Активи НПФ	339,5	197,7	104,3	118,1	40,1	33,4	21,2	19,7	25,9	18,2
Інвест. активи кредитних спілок	124,9	67,5	63,6	15,6	-34,6	-15,7	-31,0	11,5	-4,0	-16,9
Разом активів інвестиційного спрямування	-3,92	80,76	92,66	27,45	18,98	25,69	14,36	32,64	4,47	12,3

З огляду на те, що величина інвестиційних активів НПФ і кредитних спілок на кінець періоду дослідження є мізерною, можна прогнозувати подальше посилення позицій ІСІ (відповідно і видової диспропорційності) в небанківському інституційному інвестуванні.

Активний розвиток діяльності ІСІ забезпечується за рахунок венчурних фондів. Питома вага активів інвестиційного спрямування цих інститутів в загальному обсязі таких активів за 2005–2014 рр. зростає більш ніж у 3 рази з 23,6 % у 2005 р. до 75,5 % у 2014 р. (табл. 6.2). Таким чином, в сучасних реаліях третина активів небанківського інституційного інвестування сформована венчурними ІСІ.

Погляди науковців на роль венчурних фондів у забезпеченні розвитку економіки країни залишаються неоднозначними. Одні вважа-

²⁵⁶ Аналітичний огляд Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, ринку управління активами у 2005–2014 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.uaib.com.ua>.

ють, що венчурне фінансування є майже єдиним джерелом фінансових ресурсів для підприємств, які активно використовують інновації²⁵⁷. Дослідження свідчать, що інвестиції вітчизняних венчурних фондів спрямовуються у будівництво (понад 50 %), в нерухомість та в фінансову діяльність²⁵⁸. Інші зазначають, що на відміну від світової практики, за якої головним призначенням венчурних фондів є впровадження інновацій, у вітчизняних реаліях венчурні фонди, зазвичай, використовуються суб'єктами господарювання як інструменти легальної оптимізації оподаткування. Збільшення величини активів венчурних фондів в Україні не призводить до адекватного зростання інвестицій на розвиток інноваційних секторів економіки²⁵⁹.

За твердженням Лютого І.О., специфіка діяльності венчурних фондів в Україні полягає в тому, що переважна більшість із них створені або безпосередньо міжнародними організаціями, такими як ЄБРР, або функціонують у рамках міжурядових домовленостей. Схеми венчурного фінансування, що використовуються такими фондами, переважно полягають у фінансуванні розширення виробництва у пріоритетних галузях економіки шляхом купівлі акцій підприємств, що випускаються в рамках вторинної емісії²⁶⁰.

Законодавством України передбачена можливість для венчурних фондів надавати кошти у позику. На відміну від інших видів ІСІ венчурні фонди за рахунок своїх коштів можуть надавати позики юридичним особам, за умови, що не менше як 10 % статутного капіталу цих осіб належить таким фондам²⁶¹. Ця обставина значною мірою

²⁵⁷ Вірченко В.В. Венчурні фонди та їх роль у відтворенні інтелектуального капіталу / В.В. Вірченко // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. — 2014. — Вип. 1. — С. 119. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/j-pdf/Fkd_2012_1_16.pdf

²⁵⁸ Лобанов А. Венчурное инвестирование — украинский аспект // Електронний журнал «Business Investor». — 2007. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.business-investor.info/journal/article-347.htm>

²⁵⁹ Кутрань К.В. Особливості венчурного інвестування в Україні / К.В. Кутрань // Фондовий ринок. — 2009. — № 38 (615). — С. 24.

²⁶⁰ Лютий І.О. Вплив фінансового сектору на функціонування економічної системи / І.О. Лютий, С.В. Міщенко // Фінанси України. — 2007. — № 3. — С. 19.

²⁶¹ Про інститути спільного інвестування: Закон України № 5080-IV від 5.07.2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

пояснює інтерес суб'єктів господарювання до створення венчурних фондів, які розглядаються як постачальники кредитних ресурсів для бізнесу на більш вигідних умовах, ніж пропонуються банками.

Ставати учасниками венчурних фондів можуть не лише суб'єкти господарювання, а й громадяни. Відповідно до Закону України «Про інститути спільного інвестування» від 5.07.2012 р. фізична особа може бути учасником венчурного фонду за умови придбання цінних паперів такого фонду на суму не меншу за 1500 мінімальних заробітних плат у місячному розмірі, встановленому законодавством на 1 січня 2014 р.²⁶². Зазначене свідчить про те, що учасниками венчурних фондів можуть бути тільки заможні громадяни, які володіють значними заощадженнями.

Динаміка показників, наведених в табл. 6.1 і 6.2 свідчить, що домінування венчурних фондів в складі інституційних інвесторів НФС за кількісними та якісними показниками останніми роками тільки посилюється. Таку тенденцію не можна оцінювати однозначно. З одного боку, вона свідчить про нагромадження активів інвестиційного спрямування найбільш потужними інституційними інвесторами НФС. З іншого, діяльність венчурних фондів в значній мірі визначає особливості небанківського інституційного інвестування, зокрема посилює його ризикованість та знижує публічність і доступність для широких верств населення.

Одночасно в сучасних умовах знижується вагомість діяльності публічних інституційних інвесторів, якими є невенчурні відкриті та інтервальні фонди, страхові компанії, НПФ. За нашими розрахунками, частка інвестиційних активів публічних інституційних інвесторів в загальній величині сукупних інвестиційних активів досліджуваної групи фінансових інститутів за період дослідження знизилась з 65,5 % у 2005 р. до 19,2 % у 2014 р.²⁶³. Така тенденція,

²⁶² Про інститути спільного інвестування: Закон України № 5080-IV від 5.07.2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

²⁶³ Аналітичний огляд ринку управління активами у 2005–2014 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.uaib.com.ua>. Аналітичні матеріали Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (до 2011 р. Держфінпослуг) за 2005–2014 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nfp.gov.ua>.

безперечно, є негативною, адже характеризує ще одну диспропорцію в розвитку вітчизняного небанківського інституційного інвестування. Вона виявляється в більш стрімкому розвитку бізнес орієнтованих інституційних інвесторів, якими є венчурні та недиверсифіковані невенчурні фонди, на відміну від публічних фінансових інститутів, діяльність яких спрямована не лише на одержання інвестиційного прибутку, а й на виконання низки важливих соціальних завдань.

На відміну від практики країн з розвиненим ринком вітчизняні страхові компанії та недержавні пенсійні фонди поки що не перетворились на найбільш вагомих інституційних інвесторів національної економіки. За своїм обсягом свого інвестиційного потенціалу ці фінансові інститути суттєво поступаються ІСІ.

Активи страховиків домінували в складі активів інвестиційного спрямування досліджуваної групи інституційних інвесторів лише до 2007 р. Пріоритетна роль страхових організацій в інвестиційних процесах на вітчизняному ринку в цей період була обумовлена тим, що вони почали формуватись і розвивати свою діяльність значно раніше ніж інші види інституційних інвесторів НФС. І незважаючи на наявний динамізм в нарощуванні інвестиційних активів протягом досліджуваного періоду, страховики ще в докризовому 2007 р. поступились своїми лідерськими позиціями в небанківському інституційному інвестуванні ІСІ.

Мізерною залишається роль НПФ та кредитних спілок в залученні та нагромадженні інвестиційних ресурсів. Питома вага активів НПФ в складі активів інститутів, що забезпечують реалізацію інституційного інвестування в НФС, на кінець періоду дослідження складала лише 1,1 %, хоча й зросла за десятилітній період більш ніж у 20 разів (табл. 6.1).

Вагомість діяльності кредитних спілок в розвитку небанківського інституційного інвестування ніколи не була значною, а після фінансової кризи ще більше зменшилась, про що свідчить мізерна частка цих інститутів в сукупних активах інвестиційного спрямування (0,8 % в 2014 р.).

Аналіз структури активів інституційних інвесторів НФС та темпів їх зростання за 2005–2014 рр. вказує на нерівномірність та на-

явність видових диспропорцій в їх розвитку. Найбільший внесок в зростання обсягу сукупних активів інвестиційного спрямування в НФС за 2005–2014 рр. здійснили інститути спільного інвестування. За досліджуваний період зростання зазначеної категорії активів було забезпечено венчурними фондами в 37,8 разу, невенчурними інвестиційними фондами — в 25,9 разу, НПФ — в 53,5 разу (проте обсяг цих активів залишився мізерним), кредитними спілками — в 1,1 разу, страховими організаціями — в 3,3 разу.

Темпи нарощування активів окремими видами інституційних інвесторів НФС свідчать про незмінні в після кризовому періоді позиції лідерів в небанківському інституційному інвестуванні. Щороку найвищими темпами забезпечують нарощування активів НПФ та венчурні фонди. Для інших видів інституційних інвесторів — невенчурних ІСІ, кредитних спілок та страховиків — характерним є уповільнення темпів нарощування активів або взагалі зменшення їх величини.

Проведене дослідження виявило нерівномірність та диспропорції в розвитку небанківських інституційних інвесторів. Має місце високий динамізм розвитку венчурних ІСІ та недержавних пенсійних фондів. Швидкий розвиток перших зумовлений застосуванням особливих, непрозорих та ризикованих схем фінансування бізнесу. Венчурні інвестиційні фонди використовують ризиковані стратегії інвестування коштів та працюють в тих сегментах фінансового ринку, що не є пріоритетними для банків. Високі темпи розвитку НПФ пояснюються початковим етапом діяльності цих інститутів, як елементів третього рівня вітчизняної пенсійної системи, створення якої розпочалось лише з 2004 р.

В подальшому суттєві зміни в масштабах фінансування національної економіки серед інститутів НФС може забезпечити лише діяльність ІСІ та страхових організацій. Інші досліджувані види інституційних інвесторів мають мізерну величину активів і поки що не в змозі вплинути на задоволення зростаючих потреб національної економіки в збільшенні обсягів внутрішніх інвестиційних ресурсів.

Поряд з видовими диспропорціями розвитку інститутів небанківського інституційного інвестування у вітчизняній практиці спо-

стерігаються й регіональні диспропорції. Діяльність небанківських інституційних інвесторів є недостатньо поширеною по території країни, здійснюється фрагментарно в найбільш розвинених регіонах та зосереджується переважно в обласних центрах. Винятком є лише страхові компанії, які завдяки створенню своїх філій, дирекцій, відділень, представництв зосереджують свою діяльність по всій території країни, і таким чином забезпечують достатнє наближення страхових послуг до клієнтів.

Недостатньо поширеною по території України є діяльність ІСІ, НПФ та компаній з управління активами (КУА) інституційних інвесторів.

В 2014 р. КУА здійснювали свою діяльність лише в 13 областях України. Не зареєстровано жодної КУА в Закарпатській, Волинській, Тернопільській, Рівненській, Хмельницькій, Житомирській, Вінницькій, Чернівецькій, Чернігівській, Сумській, Луганській областях. Для порівняння, за підсумками 2007 р. діяльність КУА поширювалась на 15 регіонів України, у 2008 р. — на 17 регіонів країни²⁶⁴. За наслідками фінансової кризи компанії з управління активами скоротили свою діяльність в окремих регіонах країни, головним чином, там, де інфраструктура фінансового ринку є найменш розвинутою. На кінець періоду дослідження найбільша кількість КУА (238 од) зареєстрована в Києві.

Значна регіональна диспропорція є характерною й для ІСІ. Переважна кількість інститутів спільного інвестування зосереджена в м. Києві та Київській області (табл. 6.3). В 2014 р. частка ІСІ, діючих у цьому регіоні, складала 72,6 % від їх загальної кількості в країні. Протягом 2007–2014 рр. кількість ІСІ в м. Києві динамічно зростала. При цьому в самій Київській області діє лише декілька фондів.

У п'ятірку лідерів серед областей України за кількістю діючих ІСІ за підсумками 2014 р. входять Дніпропетровська область (7,8 %), Харківська область (5,5 %), Запорізька область (3,0 %), Донецька область (2,4 %), наближається до лідерів і Львівська область (2,3 %). Достатньо розвинутою діяльність ІСІ є й в Одеській облас-

²⁶⁴ Аналітичний огляд ринку управління активами у 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.uaib.com.ua>.

ті, яка за підсумками 2014 р. залишила п'ятірку областей-лідерів за ступенем поширення ІСІ. В інших областях України кількість створених ІСІ є надзвичай малою. Частка фондів, функціонуючих в інших регіонах країни, крім розглянутих, становила на кінець 2014 р. лише 6,4 %, що є свідченням високої концентрації ІСІ лише в окремих регіонах країни з найбільш розвиненою фінансовою інфраструктурою.

Таблиця 6.3

Регіональний розподіл ІСІ за кількістю фондів у 2007–2014 рр.²⁶⁵ (у відсотках)

Регіони	Роки (за станом на кінець року)							
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Київ та Київська область	69,3	70,0	70,3	70,0	70,4	70,2	71,3	72,6
Дніпропетровська область	9,9	9,0	8,1	8,1	8,3	8,0	7,9	7,8
Харківська область	7,4	7,0	6,7	6,3	6,5	5,7	5,1	5,5
Донецька область	1,6	2,8	2,6	3,0	3,0	3,2	3,2	2,4
Запорізька область	4,2	2,5	2,8	3,0
Львівська область	2,5	2,0	2,3
Одеська область	2,1	2,0	1,9	1,7	2,9	3,0
Інші регіони	3,0	4,7	10,4	10,9	8,9	9,9	9,7	6,4

Структура регіонального розподілу ІСІ за величиною нагромаджених активів не має суттєвих відмінностей від їх кількісної структури (табл. 6.4).

Найбільша величина загальних активів нагромаджена інститутами спільного інвестування, що здійснюють свою діяльність у м. Києві та Київській області. Питома вага активів ІСІ цього регіону в 2014 р. становила 84 %, що дещо перевищує значення аналогічного показника в кількісній структурі. За період 2007–2014 рр. вартість активів ІСІ Києва та Київської області у порівнянні з іншими регіонами зростала вищими темпами, що й призвело до посилення регіональних диспропорцій в розвитку ІСІ.

²⁶⁵ Аналітичний огляд ринку управління активами у 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.uaib.com.ua>.

Таблиця 6.4

**Регіональний розподіл ІСІ за величиною загальних активів
у 2007–2014 рр.²⁶⁶ (у відсотках)**

Регіони	Роки (за станом на кінець року)							
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Київ та Київська область	75,0	70,9	70,9	72,3	73,4	74,4	77,9	84,0
Дніпропетровська область	6,2	12,0	11,4	12,6	9,9	9,3	7,7	6,2
Харківська область	9,0	7,7	7,9	5,8	6,7	5,6	4,2	4,0
Донецька область	5,2	4,4	4,2	4,1	4,4	4,3	4,8	1,7
Запорізька область	1,2	0,8	1,6
Львівська область	1,1	0,9	1,0
Одеська область	1,6	1,4	1,5	1,5	1,5	1,2	0,8	...
Інші регіони	0,7	1,9	4,1	3,7	4,1	5,2	4,6	1,5

Для інших регіонів України, навпаки, є характерною тенденція до зменшення питомої ваги активів ІСІ. Протягом досліджуваного періоду мало місце зменшення частки активів ІСІ Дніпропетровської, Харківської, Одеської областей. Об'єктивно стрімке скорочення активів цього виду інституційних інвесторів відбулось в Донецькій області.

Можна стверджувати про неоднакові обсяги попиту на інвестиційні послуги та фінансові можливості інвесторів здійснювати свої вкладення в діяльність інвестиційних фондів за регіонами країни.

Порівняння регіональної структури інститутів спільного інвестування за їх кількістю та величиною загальних активів дає підстави зробити висновок про те, що процеси збільшення кількості інвестиційних фондів та нарощування ними активів в тих регіонах країни, де вони здійснюють свою діяльність, відбувались протягом 2007–2014 рр. нерівномірно. Беззаперечними лідерами діяльності на вітчизняному ринку спільного інвестування є інвестиційні фонди

²⁶⁶ Аналітичний огляд ринку управління активами у 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.uaib.com.ua>.

м. Києва. Цими інститутами нагромаджено більш ніж 4/5 активів зазначеного ринку. Близько 6 % вітчизняного ринку спільного інвестування зосереджено в Дніпропетровській області, близько 4 % — в Харківській області. Питома вага інших областей країни в активах ринку спільного інвестування не перевищує 2 %.

Нерівномірний регіональний розвиток є характерним не тільки для інститутів спільного інвестування, а й для інших інституційних інвесторів. Зокрема, в 2014 р. недержавні пенсійні фонди провадили свою діяльність тільки у 9 регіонах України. Із загальної кількості недержавних пенсійних фондів 57 (або 75,0 %) здійснювали свою діяльність в м. Києві, 6 (або 8,0 %) — в Донецькій області, 4 (або 5,3 %) — в Дніпропетровській області, по 2 фонди (або 2,6 %) — в Івано-Франківській, Львівській, Харківській областях, по одному фонду діяло в Херсонській, Одеській областях та в Автономній Республіці Крим²⁶⁷. Концентрація діяльності недержавних пенсійних фондів в м. Києві подібно до ІСІ має найвищі значення.

За період дослідження регіональна концентрація НПФ в Україні лише посилилась. На частку Києва та Київської області в 2007 р. припадало 67 % від кількості створених фондів, тоді як в 2014 р. — 75 %. Одночасно протягом періоду дослідження НПФ припинили свою діяльність в Херсоні, Сумах, Черкасах.

Серед основних причин концентрації діяльності інститутів спільного інвестування та НПФ в столиці та в таких областях, як Дніпропетровська, Харківська, Донецька, на нашу думку, слід виділити більшу розвиненість інфраструктури вітчизняного фінансового ринку саме в цих регіонах. Із 10 фондових бірж, що функціонують в Україні, переважна більшість здійснює свою діяльність в м. Києві. В регіонах з розвинутою фінансовою інфраструктурою здійснює свою діяльність й переважна більшість установ, що забезпечують функціонування ринку колективних інвестицій, серед яких компанії з управління активами, торговці цінними паперами, зберігачі та ін.

²⁶⁷ Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.12.2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nfr.gov.ua>.

За даними Української асоціації інвестиційного бізнесу основними учасниками інвестиційних фондів є вітчизняні суб'єкти господарювання. Питома вага їх вкладень в сукупному капіталі ІСІ на кінець 2014 р. становила 76,4 %. Для венчурних фондів зазначений показник становив 77,2 %, для закритих невенчурних фондів — 60,2 %²⁶⁸. Зазначене свідчить про те, що саме ті регіони країни, що є лідерами за показниками економічного розвитку, займають першість в розвитку вітчизняного інституційного інвестування.

В регіонах країни, де сконцентрована діяльність досліджуваних фінансових інститутів, спостерігається найбільший обсяг нагромаджень підприємств та заощаджень населення внаслідок концентрації економічної діяльності та високої густини населення.

Причинами недостатнього регіонального поширення ІСІ в Україні слід назвати нетривалий історичний період їх функціонування, відсутність в країні усталеної практики колективного інвестування коштів, недовіра до нових способів інвестування та їх слабе рекламування серед населення, переважання банківської системи у вітчизняній системі фінансового посередництва, за якого громадяни швидше спрямовують свої заощадження на банківські депозити ніж передають інвестиційним посередникам та ін.

Концентрація діяльності НПФ в Києві та в окремих промислово розвинених регіонах країни також пов'язана з вищезазначеними причинами. Вкладниками НПФ можуть бути громадяни з достатнім рівнем доходу для забезпечення регулярного внесення коштів на індивідуальні пенсійні рахунки, або підприємства, які частину свого доходу спрямовують на аналогічні цілі. Більший обсяг заощаджень громадян та нагромаджень підприємств зумовлює створення НПФ саме в промислово розвинених регіонах країни.

Дослідження сучасних тенденцій розвитку небанківського інституційного інвестування в Україні виявило наступні види диспропорцій:

По-перше диспропорцію розвитку інституційних інвесторів за видами фінансових інститутів. Зазначена диспропорція виявляється

²⁶⁸ Аналітичний огляд ринку управління активами за підсумками 2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.uaib.com.ua>.

в переважаючих темпах розвитку інститутів спільного інвестування та НПФ. З огляду на величину сформованих активів ІСІ перетворились на найбільш потужних інституційних інвесторів національної економіки. НПФ, незважаючи на стрімкі темпи свого розвитку нагромадили мізерний обсяг активів у порівнянні з іншими видами небанківських інституційних інвесторів.

Диспропорційність в темпах розвитку вітчизняних інституційних інвесторів небанківського типу протягом останніх десяти років обумовила й диспропорції в структурі інвестиційних активів досліджуваних фінансових інститутів. Найбільшим обсягом інвестиційних активів в сучасних умовах володіють венчурні фонди (75,5 %), і їх лідерство в системі небанківського інституційного інвестування за період дослідження тільки посилилось. 18 % в структурі сукупних інвестиційних активів припадає на страхові компанії, 4,6 % — на невенчурні інвестиційні фонди, 1,1 % — на НПФ, 0,8 % — на кредитні спілки.

Сформована структура активів небанківських інституційних інвесторів опосередковано характеризує основні риси вітчизняного небанківського інституційного інвестування, які полягають у випереджаючому розвитку бізнес-орієнтованих фінансових інститутів та відставанні соціально-орієнтованих. Оскільки капітал венчурних ІСІ більш ніж на $\frac{3}{4}$ є сформованим за рахунок вкладень суб'єктів господарювання, можна твердити про орієнтованість інститутів колективних інвестицій на залучення вільних ресурсів саме підприємств, а не громадян. Населення України дуже повільно залучається до діяльності соціально-орієнтованих інституційних інвесторів, а учасниками ІСІ на сьогодні переважно є заможні громадяни. Зазначені риси вітчизняного небанківського інституційного інвестування суттєво відрізняють його від рис подібних систем в країнах з розвиненим фінансовим ринком. Згідно світової практики саме заощадження громадян формують основу капіталу інституційних інвесторів, а найбільшими інвесторами в національних економіках є НПФ та страхові компанії.

Виходячи з вищезазначеного, випереджаючий розвиток бізнес орієнтованих інституційних інвесторів (зорієнтованих на обмежене

коло учасників) у порівнянні з публічними фінансовими інститутами, спрямованих на залучення заощаджень, в першу чергу громадян, є другою важливою диспропорцією в розвитку вітчизняного небанківського інституційного інвестування.

Третя диспропорція полягає в надмірній концентрації діяльності інституційних інвесторів в найбільш розвинених регіонах країни, і недостатній поширеності їх діяльності по території країни. Найбільші за обсягом нагромаджених активів інституційні інвестори — ІСІ зосередили свою діяльність переважно в Києві, та окремих промислово розвинених областях країни, таких як Дніпропетровська, Донецька, Харківська, Запорізька, Одеська. Непоодинокими є області, де не зареєстровано жодної КУА, не створено жодного ІСІ або НПФ. Більш рівномірно по території країни здійснюють діяльність страхові компанії та кредитні спілки.

Недостатня регіональна поширеність діяльності інституційних інвесторів по території країни призводить до обмеження механізмів вкладення коштів в такі інститути, сприяє необізнаності громадян щодо альтернативних способів примноження заощаджень та забезпечення соціального захисту, і в кінцевому рахунку гальмує розвиток небанківського інституційного інвестування.

Подолання виявлених диспропорцій в розвитку небанківських інституційних інвесторів, активізація діяльності соціально орієнтованих фінансових інститутів та їх більш швидке поширення по території країни може бути забезпечено за рахунок вдосконалення державного регулювання небанківського інституційного інвестування, введення податкових стимулів для тих інститутів, що залучають дрібні заощадження громадян, популяризації нових способів інвестування серед населення, ефективного функціонування інфраструктури фінансового ринку.

6.3. Пріоритетні напрями удосконалення державного регулювання розвитку небанківського інституційного інвестування

Успішне функціонування небанківського інституційного інвестування забезпечується ефективною системою його державного регулювання.

В розвинених економіках державне регулювання інституційного інвестування вирішує завдання забезпечення стабільної діяльності інституційних інвесторів на єдиних принципах і правилах, запобігання кризовим явищам в процесах інвестування, захисту прав учасників колективних інвестицій, стимулювання розвитку інвестиційної діяльності та нових видів та форм колективних інвестицій. Удосконалення діяльності інституційних інвесторів у міру розвитку ринкових відносин призвело і до вдосконалення системи його державного регулювання. В більшості розвинених країн світу розвиток державного регулювання інституційного інвестування останніми роками забезпечується в напрямі послаблення регулюючого впливу держави та передачі регулюючих функцій від державних органів до саморегулювних організацій професійних учасників ринків колективних інвестицій.

У вітчизняній практиці в сучасних умовах формуються лише засади системного впливу держави на розвиток інституційного інвестування.

За твердженням Вовчак О.Д., необхідними є чітке окреслення ролі та місця інституційних інвесторів в інвестиційних процесах та створення відповідних організаційних, економічних, правових та інших основ для їх ефективної діяльності в Україні²⁶⁹.

На важливість створення ефективної системи державного регулювання діяльності небанківських інституційних інвесторів наголошує й Корнійчук О.П., зазначаючи «куди підуть кошти потенційних інвесторів — у банківський сектор, на фондовий ринок чи до небан-

²⁶⁹ Вовчак О.Д. Розвиток окремих категорій інституційних інвесторів в Україні / О.Д. Вовчак. // Науковий вісник Національного лісотехнічного ун-ту України. — 2007. — Вип. 17.2. — С. 261.

ківських фінансових інститутів — все залежить від розвитку відповідного законодавства²⁷⁰.

На сучасному етапі система державного регулювання інституційного інвестування як окремого сегмента фінансового сектора в Україні не сформована. Відсутнім є й концептуальне бачення розвитку цієї складової фінансового сектора країни на середньо та довгострокову перспективу. Зазначене призводить до поширення виявлених диспропорцій в розвитку вітчизняних інституційних інвесторів.

Державне регулювання діяльності небанківських інституційних інвесторів в Україні здійснюються в межах системи державного регулювання фондового ринку та ринків небанківських фінансових послуг, і значною мірою є розпорошеним.

В Україні реалізована секторна модель державного регулювання фінансового сектора, за якою здійснений розподіл повноважень регулятивних органів за його окремими складовими (секторами). Фінансові інститути, що входять в систему небанківського інституційного інвестування, знаходяться під регулюючим впливом двох уповноважених державних органів: Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) та Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацфінпослуг). Окремі функції регулювання в небанківському фінансовому секторі реалізує й НБУ.

Як показує практика, розпорошеність регулюючого впливу держави не сприяє активізації та розвитку небанківського інституційного інвестування в країні. Непоодинокими є випадки, коли механізм інституційного інвестування, що реалізується одним видом фінансового інституту, знаходиться під наглядом різних уповноважених державних органів. Для прикладу, регулювання і нагляд за діяльністю НПФ здійснює Нацфінпослуг, а процес управління пенсійними активами підлягає регулюючому впливу з боку НКЦПФР. Аналогічна практика регулювання є притаманною і для тих страхових компаній, що передали управління своїми активами КУА. НКЦПФР разом з НБУ здійснюють регулювання діяльності банків, що забезпечують професійну діяльність зі зберігання активів інституційних інвесторів.

²⁷⁰ Корнійчук О.П. Фондовий ринок: теорія і практика / О.П. Корнійчук ; за ред. Б.М. Данилишина. — К.: РВПС України НАНУ, 2009. — С. 110.

В Стратегії реформування державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг на 2015–2020 роки зазначено, що державне регулювання небанківських фінансових установ в Україні на сучасному етапі відзначається недостатньою ефективністю, надмірною зарегульованістю дозвільних процедур, проявами недоброчесної поведінки службовцями уповноважених державних органів²⁷¹. Зазначені вади значною мірою обумовлені недоліками секторної моделі регулювання фінансового сектора, впровадженої в Україні.

Як зазначено в проекті Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2015 р. розпорошення державного регулювання і нагляд унеможливорює комплексний підхід до розвитку ринку як цілісної системи та не дозволяє забезпечити ефективного контролю та консолідованого нагляду за професійними учасниками різних сегментів ринку. Це зумовлює фрагментарність розвитку ринку, тінізацію та криміналізацію діяльності на ньому, призводить до витоку капіталу з країни²⁷². Зазначені вади справляють негативний вплив і на розвиток небанківського інституційного інвестування.

На сучасному етапі з боку держави небанківське інституційне інвестування не розглядається як цілісна система фінансових інститутів, які функціонують на спільних принципах діяльності і вирішують подібні за змістом завдання щодо акумуляції, нагромадження та ефективного інвестування об'єднаного капіталу групи інвесторів. Не розуміння природи інституційного інвестування і його важливості в забезпеченні соціально-економічного розвитку країни є головною причиною відсутності комплексного підходу до державного регулювання цієї складової фінансового сектора країни. В цьому контексті необхідною є розробка на державному рівні Концепції розвитку небанківського інституційного інвестування, завдання якої полягають в розробці заходів щодо його стимулювання й прискорення розвитку

²⁷¹ Стратегія реформування державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг на 2015–2020 роки : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 19.03.2015 р. № 499 [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://docs.dtkr.ua/ua/doc/1095.5222.0>

²⁷² Проект Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2015 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу <http://ufin.com.ua/konceptcia/002.doc>

в Україні, подоланні існуючих диспропорцій та визначенні системних засад його державного регулювання, побудованих на уніфікованому підході до діяльності небанківських інституційних інвесторів.

В системі державного регулювання фінансового сектора країни заходи щодо стимулювання розвитку форм колективного інвестування в цілому, і небанківського інституційного інвестування, зокрема, є недостатньо продуманими. Для забезпечення та активізації розвитку небанківських інституційних інвесторів держава в сучасних умовах використовує лише окремі заходи, серед яких створення економічної зацікавленості роботодавців у здійсненні платежів на рахунки учасників НПФ, надання неприбуткового статусу кредитним спілкам та недержавним пенсійним фондам по сплаті податку на прибуток, визначення спрощеного порядку придбання цінних паперів іноземних емітентів та вільноконвертованої валюти для страхових організацій та НПФ, посилення гарантій захисту капіталу, нагромадженого інституційними інвесторами тощо.

Можна стверджувати, що таке завдання, як прискорення розвитку діяльності небанківського інституційного інвестування, як окремого сегмента фінансового сектора країни, концептуально державою не виділяється. На нашу думку, це серйозне упущення в політиці розвитку фінансового сектора країни, що реалізується державою в сучасних умовах.

В Стратегії реформування державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг на 2015–2020 роки, розроблений Нацфінпослуг, визначені лише окремі аспекти вдосконалення діяльності небанківських інституційних інвесторів, проте відсутній комплексний підхід до активізації розвитку системи небанківського інституційного інвестування. Серед цих аспектів визначені:

- сприяння становленню компаній зі страхування життя, недержавних пенсійних фондів, як значущих інституційних інвесторів у економіку України шляхом розширення спектра та підвищення якості фінансових послуг, удосконалення податкового законодавства, створення умов участі страховиків у системі недержавного пенсійного забезпечення з метою формування та залучення довгострокового інвестиційного ресурсу в економіку країни;

- здійснення заходів щодо поширення на кредитні спілки України виключень з Директиви 2013/36/ЄС Європейського парламенту та Ради від 26 червня 2013 року про доступ до діяльності кредитних організацій та пруденційний нагляд за діяльністю кредитних організацій та інвестиційних компаній;
- сприяння розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення;
- поступова відмова від застосування кількісних обмежень для цілей диверсифікації інвестиційного портфеля недержавних пенсійних фондів та перехід до застосування критеріїв і правил «розумного інвестора»;
- вжиття заходів стосовно оздоровлення ринку щодо проблемних та формально існуючих недержавних пенсійних фондів та адміністраторів;
- створення умов підвищення надійності та виконання зобов'язань перед споживачами фінансових послуг при будівництві житла²⁷³.

Як випливає з наведеного переліку, передбачені заходи мають загальний характер та не є конкретизованими.

Недостатня продуманість заходів з боку держави щодо стимулювання розвитку небанківських фінансових інститутів значною мірою обумовлює видові та регіональні диспропорції в розвитку небанківського інституційного інвестування. Як показало дослідження, розвиток соціально-орієнтованих інституційних інвесторів в Україні суттєво відстає за показниками нагромаджених активів і обсягами інвестування від бізнес-орієнтованих структур. У вітчизняній практиці заощадження населення не складають основу фінансових ресурсів інституційних інвесторів. Тому більш продуманими з боку держави повинні бути заходи щодо активізації розвитку компаній зі страхування життя, НПФ, кредитних спілок, фондів фінансування будівництва, зорієнтованих на залучення коштів громадян.

²⁷³ Стратегія реформування державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг на 2015–2020 роки : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 19.03.2015 р. № 499 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://docs.dtki.ua/ua/doc/1095.5222.0>

Необізнаність населення про механізми діяльності інституційних інвесторів, недостатня реклама та популяризація НПФ, компаній зі страхування життя, публічних ІСІ, як інститутів фінансового захисту, є одним із чинників, що обумовлює концентрацію таких інститутів у столиці та окремих промислово розвинених областях країни.

Державою повинні застосовуватись більш дієві механізми щодо поширення серед населення нових форм нагромадження капіталу, що пропонуються НПФ, компаніями зі страхування життя, публічними ІСІ, набуття громадянами житла за рахунок участі в ФФБ та ФОН. В контексті підвищення фінансової грамотності населення необхідними є заходи з популяризації колективних форм інвестування, поширення досвіду успішно функціонуючих фінансових установ, що забезпечують механізми спільного інвестування коштів.

Розвиток вітчизняного небанківського інституційного інвестування вимагає наближення його характеристик до світової практики. Необхідним є посилення розвитку публічних інституційних інвесторів, якими в НФС є компанії зі страхування життя, відкриті та інтервальні ІСІ, НПФ, кредитні спілки. Більш активна діяльність саме таких видів інституційних інвесторів здатна залучити в інвестиційний процес заощадження населення, які в світовій практиці розглядаються як основний інвестиційний ресурс.

Концепція розвитку небанківського інституційного інвестування повинна визначити й основні принципи діяльності досліджуваних фінансових інститутів та заходи регулюючого впливу держави на сферу колективних інвестицій.

Як зазначає Пономарева Е. Н., правове регулювання ринку колективних інвестицій, безперечно, повинно базуватись на таких законодавчо закріплених принципах, як послідовність державної політики, мінімальне державне втручання і максимальне саморегулювання, принципи рівних можливостей для учасників ринку. Ці принципи, незважаючи на їх проголошення державою, реалізуються не завжди послідовно та точно²⁷⁴.

²⁷⁴ Пономарева Е. Н. Принципы государственного регулирования коллективных инвестиций в России и за рубежом: сравнительный анализ / Е. Н. Пономарева // Законодательство и экономика. — 2008. — № 1. — С. 43–53. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.lawmix.ru/bux/54630>

Серед найбільш важливих форм регулювання небанківських фінансових інститутів, що є інституційними інвесторами, слід відзначити їх державну реєстрацію та ліцензування, визначення напрямів та обмежень їх інвестиційної діяльності, нормативно-правову регламентацію діяльності, встановлення вимог до фінансових установ, що забезпечують діяльність фондів активів (КУА, зберігачів, професійних адміністраторів НПФ та ін.), регламентацію економічних нормативів капіталу та ліквідності, визначення змісту та періодичності подання фінансової звітності, встановлення методики розрахунку вартості чистих активів фондів, нагляд та контроль за діяльністю фінансових інститутів, застосування заходів впливу до порушників законодавства та ін. (рис. 6.5).

Рис. 6.5. Форми державного регулювання небанківського інституційного інвестування в Україні (авторська розробка)

Аналіз основних форм регулювання діяльності небанківських фінансових установ за їх окремими видами свідчить про застосування в цілому уніфікованого підходу з боку держави до стандартів та правил їх діяльності на ринку. Державою визначені принципи діяль-

ності фінансових інститутів, порядок їх створення та ліцензування, вимоги до розвитку економічної конкуренції, економічні нормативи діяльності, заходи щодо захисту прав їх учасників (або клієнтів), принципи корпоративного управління, розкриття інформації, вимоги до складання та оприлюднення фінансової звітності тощо. Проте більшість з зазначених форм державного регулювання можуть бути застосовані до всіх видів небанківських фінансових установ, і не містять уніфікованого підходу для інституційних інвесторів.

Серед основних недоліків вітчизняної практики державного регулювання діяльності небанківських фінансових установ дослідниками відзначаються надмірне адміністративне регулювання в їх господарську діяльність, надлишкова зарегульованість дозвільних процедур, низька ефективність механізмів нагляду та контролю. Зазначені вади в повній мірі стосуються й практики регулювання небанківських фінансових інститутів, що є інституційними інвесторами.

Незважаючи на значний обсяг регулюючого впливу з боку держави, сучасна практика функціонування вітчизняних фінансових інститутів не відповідає міжнародним стандартам, зокрема правилам та процедурам, визначених Директивами Європейського Союзу. Серед найбільших відхилень від світових стандартів відзначається низький рівень уніфікації вимог до діяльності фінансових інститутів, відсутність дієвих механізмів захисту майнових прав клієнтів і учасників фінансових установ, неналежний рівень розкриття інформації про результати господарської діяльності тощо. Зазначені вади характеризують недосконалість існуючої практики державного регулювання небанківських фінансових інститутів. Фрагментарними та малоефективними є й заходи щодо стимулювання розвитку форм колективного інвестування в цілому, і небанківського інституційного інвестування, зокрема.

Формування ефективної системи державного регулювання небанківського інституційного інвестування, що базується на єдиному баченні його завдань, принципів та механізмів реалізації з врахуванням національних особливостей та світової практики функціонування таких інститутів, слід розглядати як важливу та необхідну передумову вдосконалення та розвитку діяльності вітчизняних інституційних інвесторів та успішної розбудови фінансового сектора країни.

При формуванні системи державного регулювання інституційного інвестування в Україні слід врахувати досвід розвинених країн світу, в яких реалізована модель єдиного нагляду за інститутами фінансового сектора. За такої моделі створюється мегарегуляр в особі центрального банку або іншого уповноваженого органу, який реалізує в комплексі всі функції державного регулювання фінансових інститутів і їх професійної діяльності. Модель єдиного нагляду впроваджена в Великобританії, Німеччині, окремих пострадянських країнах. В Україні таку модель можливо впровадити за умови об'єднання Нацфінпослуг та НКЦПФР в єдиний уповноважений державний орган, який забезпечив би регулювання діяльності інститутів небанківського фінансового сектора країни. У вітчизняних наукових колах ведеться активна полеміка з цього питання та обґрунтування доцільності такого об'єднання.

При формуванні вітчизняної системи державного регулювання небанківського інституційного інвестування слід врахувати й існуючі та випробувані в світі концепції обсягу повноважень держави щодо впливу на функціонування ринків капіталу.

В світовій практиці сформувались три концепції регулюючого впливу держави на розвиток ринків капіталу. За першою — реалізується пасивна державна політика, що передбачає невтручання держави в розвиток ринків капіталу та надання пріоритету законам ринку. За другою концепцією — національний фінансовий ринок відкривається для іноземного фінансового капіталу. Іноземні інвестори без будь-яких законодавчих обмежень одержують можливість впроваджувати сучасні технології інвестування та надання фінансових послуг. За третьою концепцією — державою реалізується активна політика щодо регулювання розвитку ринків капіталу для забезпечення конкурентоспроможності національної економіки та її сталого розвитку²⁷⁵.

Концепції пасивної державної політики або експансії іноземних фінансових установ на вітчизняний ринок для України є неприйнятними оскільки означають втрату конкурентоспроможності еконо-

²⁷⁵ Проект Державної цільової економічної програми модернізації ринків капіталу в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.in.gov.ua/index.php?lang=ua&get=118&id=891>

мічною системою країни. Найбільш оптимальною концепцією реалізації державного регулювання фінансового сектора країни в цілому, і небанківського інституційного інвестування зокрема, для України є активна участь держави в підтримці розвитку ринків капіталу, що задовольняють потреби реального сектора економіки в необхідних фінансових ресурсах завдяки ефективному механізму нагромадження та спрямування заощаджень в інвестиційний процес, що забезпечується діяльністю конкурентних та ефективно функціонуючих вітчизняних фінансових інститутів.

На сучасному етапі система державного регулювання фінансового сектора в Україні формується за третьою концепцією. Базові характеристики цієї концепції мають знайти своє відображення і при формуванні системи державного регулювання небанківського інституційного інвестування. Регулюючий вплив держави повинен забезпечити розвиток небанківського інституційного інвестування в бажаному для економіки, інвестиційної та соціальної сфер напрямі та захистити цей сегмент фінансового сектора країни від конкуренції з іноземними інституційними інвесторами на внутрішньому ринку.

Як показує практика, державне регулювання діяльності фінансових інститутів базується на відповідних принципах, які можна поділити на загальні та спеціальні. Загальні принципи реалізуються в рамках державного регулювання фондового ринку, ринків небанківських фінансових послуг і фінансового сектора країни в цілому. Серед загальних принципів найбільш важливими є послідовність державної політики щодо регулювання фінансового посередництва, нагляд та контроль за дотриманням розроблених правил та стандартів фінансових операцій, мінімальне втручання в професійну діяльність фінансових установ, передача частини функцій державного регулювання саморегульним організаціям учасників ринку, принципи забезпечення добросовісної конкуренції та рівних можливостей та ін.

Розробка та впровадження спеціальних принципів державного регулювання фінансових інститутів відбувається у міру їх розвитку та набуття групою таких інститутів спільних ознак діяльності.

Активний розвиток та вдосконалення діяльності вітчизняними небанківськими фінансовими інститутами, що є інституційними інвесторами, визначає необхідність прийняття спеціального законо-

давчого акта, який би об'єднав спеціальні принципи діяльності досліджуваних інститутів та визначив уніфіковані стандарти механізмів інституційного інвестування.

Науковці зазначають, що більшість принципів діяльності різних видів фінансових інститутів, що є інституційними інвесторами, є спільними²⁷⁶. В першу чергу мова йде про механізми залучення коштів від учасників інституційного інвестування та напрями їх розміщення. В той же час існують суттєві відмінності в стандартах, принципах та правилах управління капіталом, законодавчо визначених для різних видів інституційних інвесторів. Зважаючи на вищевикладене, прийняття базового законодавчого акта з регламентації механізмів інституційного інвестування є логічним та виправданим, адже це дасть змогу уніфікувати вимоги до діяльності інституційних інвесторів, ліквідувати надмірну зарегульованість дозвільних процедур та спростити державне регулювання цієї складової фінансового сектора країни.

Для вітчизняної практики прийняття зазначеного закону забезпечило б законодавче виокремлення небанківського інституційного інвестування в окремий сегмент фінансового сектора країни, професійні учасники якого функціонують за спільними принципами і реалізують подібні за змістом механізми інвестування нагромадженого капіталу. Це дало б підстави визначити єдині вимоги з боку держави до змісту інвестиційних декларацій інституційних інвесторів та порядку їх оприлюднення, до формування портфеля інвестиційних активів фінансових інститутів та відбору об'єктів інвестування, до порядку визначення вартості чистих активів інституційних інвесторів, до механізму розподілу інвестиційного доходу, порядку подання та оприлюднення фінансової звітності тощо. Впровадження уніфікованих вимог до основних елементів процесу інституційного інвестування, безперечно, підвищило б прозорість діяльності небанківських інституційних інвесторів та їх привабливість для вітчизняних та зарубіжних інвесторів.

²⁷⁶ Пономарева Е.Н. Принципы государственного регулирования коллективных инвестиций в России и за рубежом: сравнительный анализ / Е.Н. Пономарева // Законодательство и экономика. — 2008. — № 1. — С. 43–53. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.lawmix.ru/bux/54630>

У міру розвитку та вдосконалення небанківського інституційного інвестування в світовій практиці окреслилась тенденція до зменшення регулюючого впливу на цей сегмент фінансового сектора з боку державних органів за рахунок передачі більшої частини повноважень до саморегулівних організацій професійних учасників ринку. Зазначена тенденція набула прояву і в Україні.

У відповідності з Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» № 2664-III від 12.07.2001 р. саморегулівні організації є неприбутковими об'єднаннями фінансових установ, які створюються з метою захисту інтересів своїх членів і інших учасників ринків фінансових послуг і яким делегуються повноваження щодо розроблення і впровадження правил поведінки на ринках, сертифікації фахівців та ін.²⁷⁷

Саморегулівні організації встановлюють для своїх членів єдині обов'язкові до виконання правила, стандарти і вимоги щодо здійснення операцій, кваліфікаційні вимоги до спеціалістів, а також здійснюють контроль за дотриманням своїми членами стандартів та правил професійної діяльності.

Незважаючи на чітку регламентацію повноважень саморегулівних організацій у вітчизняному законодавстві та досить тривалий період їх функціонування в Україні, такі об'єднання поки що не перетворились у дієвий механізм регулювання ринку. Державні регулятори з різних причин не поділяють фінансовий простір з ними, що зводить їх присутність на ринку до суто добровільного об'єднання учасників ринку, а вплив на регулювання фінансового ринку формальним²⁷⁸.

В той же час в розвинених країнах світу саморегулівні організації відіграють важливу роль у функціонуванні фінансових ринків і в розвитку механізмів колективних інвестицій.

²⁷⁷ Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України № 2664-III від 12.07.2001 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

²⁷⁸ Поліщук А. Є. Саморегулівні організації як складова концепції розвитку небанківських фінансових установ / А. Є. Поліщук, В. П. Левченко // Стратегія економічного розвитку України. — 2014. — № 35. — С. 188. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/6353/1/187-195.pdf>

Найвища ступінь саморегулювання притаманна розвиненим фінансовим ринкам. Тому цілком природно, що в Україні саморегулюванню належить незначна роль в системі державного регулювання фінансового сектора в цілому, і інституційного інвестування, зокрема. В той же час саме саморегулівні організації в найбільшій мірі зацікавлені в ефективному розвитку «своїх» сегментів фінансового сектора країни, застосуванні прозорих та чесних правил ведення бізнесу, недопущення недобросовісної конкуренції і недобросовісної поведінки з боку професійних учасників ринку. Виходячи з цього, державі слід поступово передавати саморегулівним організаціям більший обсяг повноважень щодо регулювання діяльності фінансових інститутів, і небанківських інституційних інвесторів, зокрема.

За твердженням Поліщук Є. А. та Левченко В. П., в Україні має бути створена державна система стимулювання саморегулівних організацій до встановлення чітких вимог щодо професійної діяльності учасників ринку та контролю за дотриманням цих вимог²⁷⁹. Одночасно необхідно розвивати співпрацю між саморегулівними організаціями і об'єднаннями споживачів фінансових послуг та учасниками інститутів колективних інвестицій, що в цілому призведе до підвищення ефективності механізмів інституційного інвестування.

Завдання інтеграції вітчизняного фінансового сектора у європейський та світовий фінансовий простір вимагають наближення стандартів діяльності фінансових інститутів до сформованих та загальноновизнаних на розвинених ринках.

В цілях дерегуляції на ринках небанківських фінансових послуг, спрощення регуляторного середовища та наближення практики діяльності вітчизняних фінансових інститутів до європейських стандартів в Стратегії реформування державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг на 2015–2020 роки визначена необхідність запровадження принципів та цілей державного регулювання та нагляду за діяльністю страхових компаній і НПФ відповідно до міжнародних стандартів IAIS (Міжнародної асоціації органів

²⁷⁹ Поліщук А. Є. Саморегулівні організації як складова концепції розвитку небанківських фінансових установ / А. Є. Поліщук, В. П. Левченко // Стратегія економічного розвитку України. — 2014. — № 35. — С. 188. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/6353/1/187-195.pdf>

страхового нагляду) і принципів IOPS (Міжнародної організації органів нагляду за пенсійними фондами), гармонізації законодавства України, що регулює діяльність небанківських фінансових установ, до директив ЄС, імплементація яких передбачена Угодою про асоціацію між Україною та ЄС²⁸⁰.

Для покращення ефективності нагляду за діяльністю небанківських фінансових інститутів в зазначеній Стратегії передбачена необхідність переходу на систему пруденційного нагляду, яка передбачає здійснення нагляду на основі оцінки ризиків.

Реалізація принципів пруденційного нагляду з одного боку забезпечує дерегуляцію дозвільних процедур в діяльності фінансових інститутів, зменшення адміністративного навантаження та наглядового впливу з боку держави, а з іншого — посилює вимоги до розкриття інформації, управління ризиками, резервування та підвищення відповідальності фінансових установ за порушення вимог законодавства. Запроваджується й принцип пропорційності, за яким адміністративне навантаження з боку держави реалізується пропорційно до обсягів діяльності фінансової установи і, відповідно, зменшується на невеликі фінансові установи.

Впровадження принципів пруденційного нагляду в вітчизняну практику дасть можливість наглядовим органам своєчасно виявляти підвищені ризики в діяльності небанківських інституційних інвесторів, і таким чином мінімізувати випадки банкрутства та системної кризи в діяльності фінансових інститутів, здійснювати контроль за їх платоспроможністю, ліквідністю та прибутковістю, прогнозувати результати господарської діяльності за результатами представленої звітності.

Слід очікувати позитивного ефекту від впровадження принципів пруденційного нагляду за діяльністю небанківських інституційних інвесторів в напрямі зростання надійності таких фінансових інститутів, підвищення довіри до них з боку учасників колективних

²⁸⁰ Стратегія реформування державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг на 2015–2020 роки : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 19.03.2015 р. № 499 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://docs.dtkr.ua/ua/doc/1095.5222.0>

інвестицій, в інвестиційному середовищі та в цілому в суспільстві. Дерегуляція та підвищення ефективності нагляду з боку держави за діяльністю небанківських інституційних інвесторів здатні забезпечити й зростання ефективності механізмів інституційного інвестування, що реалізуються в НФС.

Перспективи розвитку ринків небанківських фінансових послуг визначаються ефективністю державної регуляторної політики, функціональністю нормативно-правових актів, спрямованих на створення дієвого механізму державного регулювання та нагляду, зниженням витрат діяльності фінансових установ, спричинених надлишковим та неефективним державним регулюванням, забезпеченням конкуренції на фінансовому ринку, запобіганням діяльності недобросовісних компаній, скоординованістю із сучасними процесами реформування та дерегуляції економіки України²⁸¹.

Спираючись на задекларовані вітчизняним законодавством цілі регулювання фінансового сектора країни, для небанківського інституційного інвестування, як окремого його сегмента, цілі регулюючого впливу держави можуть бути сформульовані наступним чином:

1. проведення єдиної та ефективної державної політики в сегменті небанківського інституційного інвестування;
2. створення сприятливих умов для прискорення розвитку небанківських інституційних інвесторів;
3. запобігання монополізації та створення умов для розвитку добросовісної конкуренції в сегменті небанківського інституційного інвестування;
4. забезпечення прозорості та стабільності діяльності інституційних інвесторів і фінансових установ, що створили фонди активів та/або надають їм фінансові послуги;
5. захист прав учасників колективних інвестицій та споживачів фінансових послуг, одержуваних від інституційних інвесторів;

²⁸¹ Стратегія реформування державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг на 2015–2020 роки : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 19.03.2015 р. № 499 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://docs.dtki.ua/ua/doc/1095.5222.0>

6. впровадження цивілізованих стандартів корпоративного управління і розкриття інформації в практику діяльності фінансових інститутів, що є інституційними інвесторами;
7. створення умов для ефективної мобілізації і розміщення фінансових ресурсів інституційними інвесторами з врахуванням інтересів суспільства;
8. додержання учасниками небанківського інституційного інвестування вимог законодавства;
9. забезпечення ефективної протидії відмиванню доходів, одержаних незаконним шляхом, та недопущення фінансування тероризму через сегмент небанківського інституційного інвестування;
10. сприяння інтеграції в європейський та світовий сегменти небанківського інституційного інвестування.

Успішна реалізація визначених цілей дасть можливість в перспективі забезпечити успішне та ефективне функціонування небанківського інституційного інвестування як важливого сегмента фінансового сектора країни, здатного повноцінно конкурувати з банківською системою в процесах залучення, нагромадження та перерозподілу інвестиційних ресурсів.

Розділ 7

Подолання регіональних дисбалансів прямого іноземного інвестування

7.1. Теоретичні параметри прямого іноземного інвестування та особливості оцінювання інвестиційного середовища на регіональному рівні

Сьогодні одним із найважливіших економіко-господарських ресурсів, які використовуються на різних рівнях економічної діяльності, є інвестиції. Вони є каталізатором економічного розвитку як для країни в цілому, так і для окремих її регіонів. Активна інтеграція України до світового економічного простору й активізація інвестиційних процесів сприяє зростанню фінансово-економічної ефективності на всіх рівнях економічних відносин, надає можливість вітчизняним суб'єктам господарювання виходу на європейський та світовий ринки, забезпечує підприємницьку діяльність новітніми технологіями та сучасними методами управління. Таким чином, достатні обсяги та раціональність розміщення інвестиційних ресурсів сприяють підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках, дозволяють краще вирішувати соціальні проблеми.

Теоретичні основи прямих іноземних інвестицій (далі — ПІІ), як правило, представлені підходами, що ґрунтуються на макrorівні та мікрорівні. Перший підхід базується на розгляді ПІІ на рівні національної економіки як форми потоку капіталу через державні кордони з країни походження капіталу до приймаючої країни та відображається у платіжному балансі. Другий підхід ґрунтується на позиціонуванні ПІІ на рівні підприємств.

Втім, ми вважаємо, що не менш важливим є аспект розгляду ПІІ на регіональному рівні. У порівнянні з макrorівнем він надає більш детальну характеристику відносно розподілу капіталу за територія-

ми держави та його збалансованості. В порівнянні з інвестиціями на мікрорівні їх характеристика на мезорівні більш детально розкриває сфери інвестування, зокрема матеріальну та нематеріальну.

Державна політика регулювання розвитку ринку інвестицій повинна спиратися на досконале дослідження чинників впливу та методів найбільш ефективної реалізації інвестицій. Тому набуває актуальності процес покращення інвестиційного клімату країни, а саме: підвищення інвестиційного потенціалу та зменшення ризиків інвестування як в економіку країни, так і на регіональному рівні.

На нашу думку, інвестиційний клімат є підсистемою інвестиційного середовища та залежить від низки факторів, взаємопов'язаних між собою. Саме це і визначає складність структури інвестиційного клімату та неможливість виокремлення пріоритетного фактора впливу на нього. Багато науковців розробляли комплексну методичку оцінювання стану інвестиційного клімату, застосовували різні підходи для найширшого охоплення показників та компактного їх представлення. Виходячи з результатів цих досліджень, можна стверджувати, що інвестиційний клімат на макрорівні охоплює складові політичного (включаючи законодавство), економічного й соціального середовищ інвестування. Однак макрорівень (інвестиційне середовище) є лише зовнішньою оболонкою загальної картини інвестиційної привабливості країни. Структурними частинами є окремі мезо- та мікрорівневі складові, які також потребують дослідження.

Провадження державою інвестиційної політики повинно забезпечувати достатнє надходження іноземного капіталу в економіку держави. Основне завдання інвестиційної політики можна сформулювати як створення сприятливого інвестиційного середовища та його функціональних складових, побудова оптимального інвестиційного іміджу, що забезпечує підвищення інвестиційної привабливості регіонів та країни в цілому.

Для досягнення цього пріоритету необхідні активні дії у сфері інвестиційної політики, зорієнтовані також на соціально-економічні реформи в державі. Надходження іноземного капіталу дозволить підприємствам збільшити обсяги діяльності, що позитивно позначається на зайнятості населення. Держава, у свою чергу, матиме змогу

провадити реформи, в т. ч. у бюджетній та податковій сферах, збільшуючи наповнення бюджетів. У громадян країни з'явиться шанс отримати достойний рівень життя як під час працездатного віку, так і після виходу на пенсію. Іноземне інвестування при правильному координуванні стосуватиметься не тільки промислового сектора економіки. На рівні двосторонніх договорів іноземні кошти може отримувати й медична сфера, дошкільна, середня та вища освіта, а також наукові інститути України.

Окремої уваги потребує питання інвестування в аграрний сектор економіки. Маючи значний земельний потенціал, Україна здатна підняти рівень життя населення сільської місцевості до рівня життя населення в обласних центрах (за середньомісячним доходом). З іншої сторони, при активному розвитку діяльності сільськогосподарські підприємства зможуть конкурувати за обсягами діяльності з індустріальними галузями, що позитивно відобразиться на соціально-економічних показниках окремих областей.

Залучення іноземних інвестиційних ресурсів в Україну характеризується нерівномірністю їх надходження у регіони країни. В зв'язку з цим виникає необхідність аналізу сучасного стану залучення іноземних інвестицій у регіони України, визначення причин нерівномірності, розробки шляхів вирішення даної проблеми.

Сьогодні багато науковців присвячують свої праці даному питанню, однак досі не існує єдиної думки щодо визначення сутності поняття інвестиційної привабливості. Під інвестиційною привабливістю регіонів традиційно розуміють інтегровану характеристику окремих регіонів країни з точки зору інвестиційного клімату, рівня розвитку продуктивних сил, інвестиційної інфраструктури, можливостей залучення інвестиційних ресурсів та інших факторів²⁸².

Проблемі інвестиційної привабливості економіки країни та її регіонів було присвячено низку праць таких науковців, як І. Бланк²⁸³,

²⁸² Інвестиційна привабливість міст та регіонів України // Страхова справа. — 2009. — № 2. — С. 34.

²⁸³ Інвестологія: наука про інвестування /Бланк І. О. та ін. [ред. проф. С. К. Реверчук]. — К. : Атіка, 2001. — 264 с.

Д. Стеченко²⁸⁴, А. Гайдучкий²⁸⁵, О. Носова²⁸⁶, І. Хмарська²⁸⁷, Л. Мармуть, Т. Чернявська²⁸⁸, І. Ройзман, І. Гришина²⁸⁹, В. Швець²⁹⁰ та ін. В Україні та в світі проводяться активні дослідження інвестиційної привабливості низкою експертних груп, аналітичних видань і рейтингових агентств (далі — РА; Інститут Реформ²⁹¹, аналітична група «Експерт Україна»²⁹², RA Standard&Poor's²⁹³, RA Moody's²⁹⁴, RA Fitch). Переважна більшість науковців схильна до співставлення інвестиційної привабливості та доцільності вкладення коштів інвестора у об'єкт інвестування, що залежить від ряду факторів, які характеризують діяльність об'єкта. Значна кількість консалтингових компаній та аналітичних економічних видань регулярно відслідковують і публікують інформацію про стан національних і регіональних комплексів на основі публічних джерел та рейтингів інвестиційної при-

²⁸⁴ Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика : навч. посіб. — / Д. М. Стеченко [2-ге вид., випр. і доп.] — К. : Вікар, 2002. — 374 с.

²⁸⁵ Гайдучкий А. Методологічні аспекти інвестиційної привабливості економіки / А. Гайдучкий // Регіональна економіка. — 2004. — № 4. — С. 81–86.

²⁸⁶ Носова О. В. Оцінка інвестиційної привабливості України: основні підходи / О. В. Носова // Економіка і прогнозування. — 2003. — № 3. — С. 119–137.

²⁸⁷ Хмарська І. В. Проблеми формування та оцінювання інвестиційної привабливості регіонів України / І. В. Хмарська // Регіональна економіка. — 2003. — № 3. — С. 138–146.

²⁸⁸ Мармуть Л. О. Нові методичні підходи до аналізу інвестиційної привабливості регіонів / Л. О. Мармуть, Т. А. Чернявська // Вісник економічної науки України. — 2005. — № 1(7). — С. 83–89.

²⁸⁹ Ройзман И. Комплексная оценка инвестиционной привлекательности и инвестиционной активности российских регионов: методика определения и анализ взаимосвязей [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ivr.nm.ru>.

²⁹⁰ Швець В. Є. Методи стандартизації показників у аналізі інвестиційної привабливості регіонів / В. Є. Швець // Фінанси України. — 1998. — № 5. — С. 23–26.

²⁹¹ Офіційний сайт Інституту Реформ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ir.org.ua>.

²⁹² Рейтинг инвестиционной привлекательности регионов Украины // Украинский деловой журнал «Експерт» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.expert.ua/articles/24/0/6443/>.

²⁹³ Інформаційне джерело Standard&Poor's [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www2.standardandpoors.com/portal/site/sp/en/eu/page.category/ratings>.

²⁹⁴ Інформаційне джерело Moody's Investor service [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.moody's.com/cust/default.asp>.

вабливості країн та регіонів, які презентують вищенаведені офіційні представники інформагентств. Однак кожне з цих джерел використовує різні за своєю суттю та структурними характеристиками методики, результати яких іноді не доцільно співставляти між собою. Для прикладу, кількість показників, які використовуються при оцінюванні інвестиційної привабливості країн ЄС, коливається від 9 до 381 (журнал «Euromoney» та Швейцарський інститут менеджменту відповідно)²⁹⁵. Такий підхід значно ускладнює об'єктивність отримання кінцевого результату.

Для дослідження проблеми регіональних диспропорцій під час залучення ПІІ застосовуються різні методи оцінювання інвестиційної привабливості регіонів. Їх використання дозволяє систематизувати чинники, на основі яких визначається ступінь інвестиційної активності регіонів, та виокремити їх сильні та слабкі сторони при роботі з іноземними інвесторами. Теоретичні дослідження, які ведуться вітчизняними та іноземними вченими у сфері аналізу інвестиційної привабливості, показують, що єдиного комплексу аналітичних показників чи індикаторів не існує. У роботах спостерігається значна варіативність та неоднорідність підходів. Однак це все ж таки дозволяє нам згрупувати їх за методом системи обробки даних та представленням кінцевих результатів і розділити на рейтингові та описові. Останні полягають в описі абсолютних показників, структури та динаміки показників розвитку регіону та у здійсненні прогнозів експертами. У даному випадку експерт із власних міркувань обирає найбільш значущі індикатори та формує на їхній основі висновки щодо кінцевого результату аналізу інвестиційної привабливості об'єкта інвестування. Як правило, даний підхід застосовують для дослідження соціально-економічного розвитку регіону на загальному рівні. Яскравим прикладом такого методу є SWOT-аналіз. Негативною стороною методики оцінювання є те, що науковцями описуються рекомендації щодо груп індикаторів, які визначають інвестиційну привабливість, однак не пропонуються і не наводяться конкретні методики їх розрахунку та

²⁹⁵ Лесечко М.Д. Інвестиційний клімат: теорія і практика : монографія / Лесечко М.Д., Чемерис А.О., Чемерис О.М. [заг. ред. Чемериса А.О.]. — Львів : ЛФУА-ДУ, 2001. — С. 27.

обґрунтування. Відповідно до цього ми відносимо їх до низькоефективних (В. Гомольська²⁹⁶).

Рейтинговий аналіз у порівнянні з описовим є більш точним, оскільки охоплює різні аспекти розвитку економіки країни або регіону.

Проаналізувавши низку методик, можна виділити загальну послідовність рейтингового аналізу:

1. Визначення індикаторів (чинників впливу) інвестиційної привабливості.
2. Підбір показників, які найбільш повно розкривають вплив індикаторів на інвестиційну привабливість.
3. Розрахунок показників або їх формалізація (при неоднорідності індикаторів).
4. Групування та ранжування розрахованих показників (ранжування може проводитися як за окремою групою показників, так і при виведенні загального інтегрального показника).

Відповідно до остаточних результатів розрахунків формуються рейтинги міст, регіонів тощо (І. Бланк, Д. Стеченко, RA Moody's).

Рейтинговий аналіз може базуватися як на експертних оцінках, так і на статистичній інформації. Позитивним моментом рейтингових оцінок інвестиційної привабливості є те, що вони є більш наочними в отриманні результатів у порівнянні з описовими.

Інвестор, маючи намір вкласти кошти у розвиток об'єкта інвестування, висуває певні вимоги. Основним пріоритетом залишаються максимальна економічна свобода, прозорість умов господарювання та мінімальне регулювання підприємницької діяльності. Однак сьогодні внаслідок посиленого адміністрування інвестиційних процесів з боку державного та недержавного регулювання ці процеси протікають досить повільно. Тому для інвестора важливо побачити в об'єкті інвестування можливості реалізації власних економічних інтересів. Окрім детальних економіко-математичних розрахунків ефективності вкладення коштів, інвестор повинен ознайомитися із загальним рівнем інвестиційної привабливості об'єкта інвестування, що враховує як макро-, так і мікроекономіч-

²⁹⁶ Гомольська В.В. Організаційно-економічні аспекти поліпшення інвестиційного клімату регіону / В.В. Гомольська // Регіональна економіка. — 2003. — № 3. — С. 62–70.

ні чинники, котрі мають різні ступені впливу на ефективність реалізації майбутніх вкладень. Тому важливості набуває застосування у рейтингових методиках вагового коефіцієнта, тобто ступеня важливості впливу кожної з групи показників на остаточний результат (Інститут Реформ, Д. Стеченко). Так, наслідуючи методику І. Бланка, який не враховував вагомості кожного з чинників, Д. Стеченко згрупував показники оцінювання інвестиційної привабливості регіону наступним чином: рівень загальноекономічного розвитку — 35 %, рівень розвитку інвестиційної інфраструктури — 15 %, демографічна характеристика — 15 %, рівень розвитку ринкових відносин і комерційної інфраструктури — 25 %, рівень криміногенних, екологічних та інших ризиків — 10 %²⁹⁷. Інститут Реформ, у свою чергу, розподілив вплив чинників на інвестиційну привабливість регіону наступним чином: економічний розвиток регіону — 25 %, ринкова інфраструктура — 22 %, людські ресурси — 13 %, фінансовий сектор — 25 %, розвиток підприємництва та дії місцевої влади — 15 %²⁹⁸.

Враховуючи варіативність кінцевої мети, тривалості та об'єкта інвестування, на нашу думку, доцільно надати право визначення ступеня впливу показників на інвестиційну привабливість конкретного об'єкта безпосередньо вкладнику коштів.

Як зауважувалося вище, для визначення рейтингу міст, регіонів або інших об'єктів інвестування можуть використовуватися неоднорідні показники. Серед досліджених методів достатньо простим та вичерпним є метод стандартизації неоднорідних показників, розроблений В. Швецем²⁹⁹.

Спершу знаходиться X — середньоарифметичне значення факторіального показника для всіх досліджуваних об'єктів (регіонів області). Потім визначається середньоквадратичне відхилення показника — $(x_i - X)^2$, де x_i — фактичне значення i -го показника (значення

²⁹⁷ Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика : навч. посіб. — / Д. М. Стеченко [2-ге вид., випр. і доп.] — К. : Вікар, 2002. — С. 271.

²⁹⁸ Офіційний сайт Інституту Реформ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ir.org.ua>.

²⁹⁹ Швець В. Є. Методи стандартизації показників у аналізі інвестиційної привабливості регіонів / В. Є. Швець // Фінанси України. — 1998. — № 5. — С. 24.

факторіального показника для одного району). Далі обчислюється стандартизоване відхилення показника за формулою:

$$S = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x})^2}{n}} \quad (7.1)$$

де S — стандартизоване відхилення показника;

n — кількість досліджуваних об'єктів.

Для визначення стандартизованого значення i -того факторіального показника (x'_i) необхідно скористатися формулою:

$$x'_i = \frac{x_i}{S} \quad (7.2)$$

Об'єднавши формули (7.1) та (7.2), одержуємо загальний вираз процесу розрахунку стандартизованого значення показника:

$$x'_i = \frac{x_i}{\frac{\sum (x_i - \bar{x})}{n}} \quad (7.3)$$

В свою чергу, значення аналітичного показника для конкретного регіону розраховується як середньоарифметичне зі стандартизованих факторіальних показників, що входять у його склад. Врахувавши вагомість показників, складаються бали аналітичних показників, помножені на їхню відносну значимість, право визначення якої переважно надається інвестору.

Для виконання безпосередніх розрахунків за всіма методиками використовується достатньо складний математичний апарат. На сьогодні для спрощення обрахунків корисно використовувати як найпростіші програми електронних таблиць Microsoft Excel, так і професійне програмне забезпечення (Statistica, SPSS, EViews тощо).

Достатньо вичерпну класифікацію видів ризику при оцінюванні інвестиційної привабливості подано у роботі А. Асаул. До них відносяться законодавчі, політичні, соціальні, економічні, екологічні, кримінальні ризики³⁰⁰.

³⁰⁰ Асаул А.В. Систематизація факторів, що характеризують інвестиційну привабливість регіонів / А.В. Асаул // Регіональна економіка. — 2004. — № 2. — С. 56.

Ще одним негативним аспектом рейтингових методик є неможливість отримати широкоспектральну характеристику об'єкта інвестування, а тільки визначення його місця у рейтингу. Тобто у рейтинговій методиці відсутній факторний аналіз впливу чинників, які обмежують інвестиційну привабливість об'єкта інвестування. Окрім цього, додають труднощів у розрахунках й експертні оцінки, оскільки об'єктивність оцінки якісних показників важко узгоджується між різними експертами (PA Standard&Poor's, PA Moody's).

В окрему групу оцінювання інвестиційної привабливості можна виділити еталонні (порівняльні) методики, оскільки вони оцінюють інвестиційну привабливість об'єкта інвестування у порівнянні з наявним чи умовно створеним еталоном за допомогою певних параметрів. Цей метод також не є достатньо ефективним, оскільки він не дає загальної самостійної характеристики регіону, міста чи іншого об'єкта інвестування, а тільки визначає слабкі місця у порівнянні з нормативними показниками. Використання еталонного методу оцінювання інвестиційної привабливості дає змогу лише окреслити інвестиційну стратегію на майбутнє.

Аналіз наведених методик оцінювання інвестиційної привабливості регіонів продемонстрував необхідність їх удосконалення, оскільки майже кожен із досліджених підходів містить ряд недоліків. В описових методиках відсутня конкретизація послідовності їх здійснення та містяться суперечливі погляди експертів. На основі еталонних методик здійснюються порівняння з нормативними показниками, оминаючи самостійну характеристику об'єкта інвестування. Рейтинговий аналіз унеможливорює оцінювання впливу факторів на інвестиційну привабливість регіону. В частині рейтингових методик відсутнє врахування вагомості чинників впливу на інвестиційну привабливість, а інші — не приділяють уваги ступеню ризику, який виникає у процесі реалізації інвестицій.

На нашу думку, розробка комплексної методики спростить процес оцінювання інвестиційної привабливості регіонів для іноземного інвестора та допоможе врегулювати процес надходження іноземного капіталу в регіони країни, а також зменшить диспропорції у соціально-економічному розвитку територій.

Для усунення зазначених вище недоліків існуючих методик необхідно розробити універсальну методику оцінювання інвестиційної привабливості регіону, яка повинна враховувати показники макро- та мікрорівнів, надавати можливість інвестору обирати ступінь впливу індикаторів інвестиційної привабливості певного регіону, враховувати факторний аналіз індикаторів інвестування, надавати можливість інвестору оцінювати неоднорідні (якісні) показники, забезпечувати наочний результат щодо пріоритетних напрямів інвестування та можливих ризиків, а також інформувати інвестора про особливості інвестування у регіоні (якісні характеристики). При цьому допускається використання еталонних показників за умови, що кількість об'єктів буде невеликою, а об'єкти — однорідними. Це дозволить обмежити формалізацію неоднорідних якісних показників, не зменшуючи ступеня їх важливості, надасть інвестору реальну оцінку власних вимог щодо процесу інвестування і співставить із рівнем ризику, а також унаочнить реальний інвестиційний потенціал об'єкта інвестування.

Під час розробки універсальної методики оцінювання інвестиційної привабливості регіону ми пропонуємо дотримуватися поділу на два основні блоки індикаторів: інвестиційний потенціал та інвестиційні ризики. Такий підхід значно спростить процес оцінювання інвестиційних можливостей та дасть багатофакторну характеристику подальшого шляху розвитку об'єкта інвестування, об'єктивно визначить існуючу інвестиційну привабливість.

Основними пріоритетами для іноземного інвестора щодо вкладання коштів залишаються максимальна економічна свобода та прозорість умов ведення господарської діяльності. На сьогодні в Україні спостерігається посилений адміністративний вплив на інвестиційні процеси з боку державного та недержавного регулювання. Інвестиційні процеси в окремих областях України протікають досить повільно. Інвестор не тільки повинен ознайомитися із загальним рівнем інвестиційної привабливості регіону чи об'єкта інвестування, який враховує макро- і мікроекономічні чинники, але й отримати інформацію про різні ступені впливу на ефективність реалізації майбутніх вкладень.

На нашу думку, на початкових етапах відбору групи індикаторів та визначення показників, які будуть характеризувати інвестиційну

привабливість регіону, необхідно звернути увагу на доступність інформації. Тому найбільш доцільним є використання показників, які містяться на інтернет-ресурсах у вільному доступі, зокрема на сайті Держкомстату країни.

До методики комплексного оцінювання інвестиційної привабливості регіонів доцільно підбирати сукупність показників, які характеризують різні сфери економічного та соціального розвитку областей. До них відносимо показники, які характеризують виробничий потенціал, трудові ресурси, економічний розвиток, рівень розвитку ринкових відносин, комерційної інфраструктури, соціальну забезпеченість населення (рівень споживчих можливостей), інвестиційну активність у регіоні та інноваційний потенціал. Потрібно врахувати показники, які є дестимуляторами. На даному етапі постає питання про зв'язок та взаємозалежність між обраними показниками та обсягом залучених ПІІ. Оскільки економічні показники, як правило, є багатомірними випадковими величинами, то доцільно використовувати методи економіко-математичного моделювання.

У більшості випадків існують види взаємозв'язків, які відрізняються від функціональних. Вони виникають, коли один із факторів залежить не тільки від іншого, але й від ряду випадкових подій, які впливають на один або на обидва фактори. Але при вивченні впливу одного чинника на певне явище для отримання результатів зручніше використовувати функції, які математично обґрунтовані та дають можливість прогнозувати подальші події. Такі завдання вирішуються за допомогою кореляційно-регресійного аналізу. Оскільки обсяги залучення ПІІ, на нашу думку, залежать від багатьох чинників, то доцільно використати множинну (багатофакторну) регресію, перевага якої полягає в тому, що множинна регресія дає змогу визначити групі середні для випадку, коли в групах є тільки по одному спостереженню, і навіть тоді, коли в деякі з цих груп не потрапило жодного спостереження.

Оцінити параметри економетричних моделей, в яких присутнє явище автокореляції залишків, можна декількома методами. Обрані нами методи оцінювання наявності автокореляції залишків (метод Дарбіна та метод Дарбіна-Уотсона) використовуються у випадку, коли залишки задаються авторегресійними моделями вищих поряд-

ків, а також у загальному випадку, коли не відомі ні порядок авторегресійної моделі, ні значення параметрів у ній.

Розглянемо лінійну регресійну модель³⁰¹.

$$x_{0t} = \beta_0 + \beta_1 x_{1t} + \beta_2 x_{2t} + \dots + \beta_p x_{pt} + \varepsilon_t, \quad t = 1, 2, \dots, n \quad (7.4)$$

залишки якої описуються авторегресійною моделлю першого порядку

$$\varepsilon_t = \rho \varepsilon_{t-1} + u_t \quad (7.5)$$

або авторегресійними моделями вищих порядків, наприклад

$$\varepsilon_t = \rho_1 \varepsilon_{t-1} + \rho_2 \varepsilon_{t-2} + u_t \quad (7.6)$$

або

$$\varepsilon_t = \rho_1 \varepsilon_{t-1} + \rho_2 \varepsilon_{t-2} + \rho_3 \varepsilon_{t-3} + u_t \quad (7.7)$$

де u_t — нормально розподілені випадкові залишки.

За допомогою критерію Дарбіна-Уотсона можна перевірити наявність автокореляції відхилень ε_t , фактичних значень y_i від відповідних нормативних \tilde{y}_i ($\varepsilon_i = y_i - \tilde{y}_i$). З цією метою обчислюється коефіцієнт Дарбіна-Уотсона

$$DW = \frac{\sum_{i=1}^n (\varepsilon_{i+1} - \varepsilon_i)^2}{\sum_{i=1}^n \varepsilon_i^2} \quad (7.8)$$

Зазначений коефіцієнт змінюється в межах від 0 до 4, тобто $0 \leq DW \leq 4$. Далі для заданого рівня значущості α , кількості факторів ρ і кількості спостережень n з таблиці Дарбіна-Уотсона знаходять два табличні значення DW_1 і DW_2 .

Можливі наступні випадки:

1. $0 \leq DW < DW_1$. Цей випадок означає, що в моделі присутня додатня автокореляція залишків. Слід відзначити: якщо параметр, який характеризує коваріацію залишків, дорівнює одиниці ($\rho=1$), то $DW=0$.

³⁰¹ Економетрія : навч. посібник / Єлейко В.І., Копич І.М., Боднар Р.Д., Демчишин М.Я. — Львів : Вид-во ЛКА, 2007. — С. 72.

2. $4 - DW_1 < DW \leq 4$. Цей випадок означає, що в моделі присутня від'ємна автокореляція залишків. Тут потрібно відзначити: якщо параметр $\rho = -1$, то $DW = 4$.
3. $DW_2 < DW < 4 - DW_2$. Цей випадок означає, що в моделі автокореляція залишків відсутня. А також при значенні $\rho = 0$, отримуємо $DW = 2$.
4. $DW_1 \leq DW \leq DW_2$ або $4 - DW_2 \leq DW \leq 4 - DW_1$. Цей випадок означає, що значення DW потрапляє в так звану зону невизначеності і не можна зробити висновок ні про наявність, ні про відсутність автокореляції залишків у моделі (7.4). У такому випадку необхідно проводити додаткові дослідження.

Зауважимо, даний метод є ефективнішим від методу найменших квадратів, якщо в економетричній моделі присутня автокореляція залишків.

Оскільки реальна кількість факторів, які впливають на обсяг залучених ПІІ, настільки велика, що врахувати їх у регресійній моделі неможливо, то слід підбирати найбільш значущі. Вплив інших факторів є менш істотним або неістотним взагалі. Також слід зауважити, що коефіцієнти множинного рівняння регресії описують умовно чистий вплив факторних змінних. Результати розрахунків кореляційно-регресійного аналізу між обсягами ПІІ та факторами впливу на них наведено у додатку 3 (табл. 3.1–3.4). Так, серед найбільш значущих показників (згруповані у потенціали), які мають визначений вплив на обсяг залучення ПІІ в регіони України, нами визначені:

- інноваційний потенціал, що характеризується такими показниками: інноваційна активність підприємств, кількість організацій, які виконують наукові дослідження та технічні розробки, обсяг впроваджених та освоєних інноваційних процесів, кількість маловідходних процесів, що використовуються підприємствами, та чисельність науковців, у тому числі кандидати та доктори економічних наук;
- трудовий потенціал, що визначається показниками: загальна чисельність населення, у тому числі чисельність сільського та міського населення, економічно активне населення та рівень безробіття;

- інвестиційний потенціал, що характеризується загальним обсягом внутрішніх інвестицій, інвестиціями в основний капітал та нематеріальними активами;
- економічний потенціал, що визначається показниками: валовий регіональний продукт, доходи населення (номінальні та реальні), середньомісячна зарплата, індекси промислової та сільськогосподарської продукції, показники експорту, імпорту та роздрібної торгівлі, індекс споживчих цін, рівень економічної злочинності та загальний обсяг правопорушень, а також туристичні потоки.

Зауважимо, що розроблені моделі виявилися адекватними та придатними для подальшого прогнозування обсягів ПІІ в регіони України, а коефіцієнти — статистично значущими. Це доводить, що складені рівняння регресії якісно відображують залежність між факторними ознаками (складові потенціалів) та результативною ознакою (обсяг залучених ПІІ). Відсутність автокореляції залишків та відносно мале значення серійної кореляції в усіх досліджуваних моделях свідчить про статистичну значущість гіпотез та розрахованих beta-коефіцієнтів.

Таким чином, внаслідок аналізу за допомогою кореляційно-регресійної моделі можна констатувати, що на обсяг залучення ПІІ впливають усі чотири потенціали регіонів України. Найбільший вплив на обсяги залучення ПІІ мають інноваційний та економічний потенціали регіонів України. Значущість коефіцієнтів регресії за допомогою значень t-статистики забезпечила відбір найбільш значущих факторів та дозволила виявити напрямок їх впливу на результативну ознаку. В результаті цього кількість складових економічного потенціалу було суттєво зменшено у ході аналізу, оскільки їх вплив виявився занадто малим для подальших досліджень. Відповідно, найбільшу кількість факторних ознак було відібрано з інноваційного потенціалу. Це означає, що обсяг ПІІ найбільш залежний від розвитку науково-технічної та інноваційної сфери. В складі трудового та інвестиційного потенціалів більшість чинників впливу також знівелювалися у ході аналізу. Результати подальшого дослідження представлені у додатку 4 (табл. 4.1–4.4).

Для опису умовно чистого впливу визначених чотирьох потенціалів на обсяг залучення ПІІ в області України було виокремлено 12 показників. Серед них:

- до інноваційного потенціалу належать такі: кількість організацій, які виконують наукові дослідження та технічні розробки, обсяг впроваджених інноваційних процесів та чисельність науковців, у тому числі кандидати та доктори економічних наук;
- до трудового потенціалу: економічно активне населення та рівень безробіття;
- до інвестиційного потенціалу: інвестиції в основний капітал та нематеріальні активи;
- до економічного потенціалу: валовий регіональний продукт, показники імпорту та роздрібної торгівлі підприємств.

На нашу думку, на основі цих показників іноземний інвестор може визначити найбільш привабливий регіон країни для реалізації своєї інвестиційної стратегії. В результаті цього використання методики дозволить забезпечити більш рівномірне розміщення ПІІ по території країни та зменшити наявні регіональні диспропорції в інвестиційній сфері.

7.2. Аналіз обсягів та структурних характеристик залучення прямих іноземних інвестицій в Україну: регіональний аспект

Аналіз статистичних даних із прямого іноземного інвестування за останнє десятиліття дозволяє констатувати недостатні обсяги залучення іноземного капіталу в економіку України. Так, обсяг залучених із початку інвестування ПІІ (акціонерного капіталу) в економіку України на початок 2015 р. становив 45,9 млрд дол. США та в розрахунку на одну особу населення — 1,072 тис. дол. США³⁰². У 2014 р. в економіку України іноземними інвесторами вкладено 2,45 млрд дол. США прямих інвестицій (акціонерного капіталу).

³⁰² Дані за 2014 р. наводяться без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

У 2014 р. інвестиції надійшли зі 131 країни світу. З країн ЄС із початку інвестування внесено 35,58 млрд дол. США інвестицій (77,5 % загального обсягу акціонерного капіталу), з інших країн світу — 10,34 млрд дол. США (22,5 %). До десятки основних країн-інвесторів, на які припадає майже 83 % загального обсягу прямих інвестицій, входять: Кіпр — 13,71 млрд дол. США, Німеччина — 5,72 млрд дол. США, Нідерланди — 5,11 млрд дол. США, Російська Федерація — 2,72 млрд дол. США, Австрія — 2,53 млрд дол. США, Велика Британія — 2,15 млрд дол. США, Віргінські острови (Велика Британія) — 2 млрд дол. США, Франція — 1,61 млрд дол. США, Швейцарія — 1,39 млрд дол. США та Італія — 1 млрд дол. США³⁰³.

На рис. 7.1 зображено розподіл ПІІ (акціонерного капіталу) в Україну на початок та на кінець 2014 р. у відсотковому відношенні до загального обсягу інвестицій в Україну.

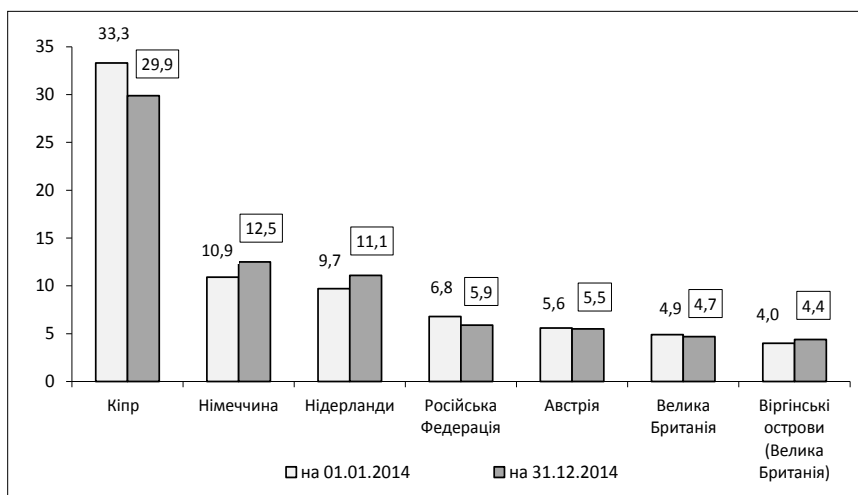

Рис. 7.1. Розподіл прямих іноземних інвестицій в Україну за основними країнами-інвесторами у 2014 р. (у % до загального обсягу)

³⁰³ Експрес-випуск 17.02.2015 № 71/0/03.5вн-15 / Офіційний сайт Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. / Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

За результатами аналізу притоку інвестицій в Україну з різних країн світу можна стверджувати, що протягом 2007–2014 рр. більше 78 % інвестицій надходило з країн ЄС. Обсяги та структура ПІІ в економіку України з різних країн світу за 2007–2014 рр. подані у додатку 5 (табл. 5.1–5.2). Основні країни-інвестори та середнє відсоткове значення інвестицій до загального обсягу інвестицій в Україну протягом досліджуваного періоду відображені на рис. 7.2.

Рис. 7.2. Структура надходження прямих іноземних інвестицій в Україну з країн ЄС (середнє значення у % за 2007–2014 рр.)

Протягом 2007–2014 рр. найбільшими країнами-інвесторами є Кіпр, Німеччина, Нідерланди, Австрія та Велика Британія.

Табл. 7.1 характеризує динаміку зміни надходжень обсягів ПІІ в Україну протягом 2007–2014 рр. У 2010–2012 рр. спостерігалось зниження обсягів інвестування в економіку України з боку Франції, Німеччини, Польщі, Італії та Угорщини. Такі результати є наслідками зміни керівництва держави та виконавчої влади в Україні та їх подальшої роботи. У 2014 р. спостерігаємо значне зниження обсягів інвестицій в Україну як один із наслідків проведення АТО на сході країни. Так, обсяги надходження ПІІ з країн ЄС скоротилися на 19,92 % у порівнянні з попереднім роком. Найбільше зниження показника динаміки ПІІ зафіксовано з Люксембургу (–41,22 % або –280 млн дол. США — див. додаток 5, табл. 5.1). Загалом у 2014 р. українська економіка отримала на 21,05 % менше інвестицій із країн світу в порівнянні з 2013 р.

Таблиця 7.1

Динаміка зміни надходжень обсягів ПІІ в Україну у 2008–2014 рр.

Країни	Відхилення обсягу ПІІ у % до попереднього року							Відхилення 2014 р. від 2007 р. у %
	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	
Всього з країн ЄС	22,76	12,37	11,85	14,08	7,97	2,01	-19,92	55,27
Австрія	18,21	6,60	4,84	25,17	-0,47	-4,26	-22,44	22,20
Велика Британія	13,89	2,56	-0,88	13,39	-1,53	6,29	-20,95	8,61
Італія	507,85	7,42	-0,14	-0,56	5,38	23,37	-21,19	564,30
Кіпр	28,59	17,77	11,54	32,96	32,90	7,25	-27,98	130,57
Люксембург	1,66	23,76	66,62	12,11	14,32	20,21	-41,22	89,84
Нідерланди	27,45	23,68	18,43	3,52	7,02	7,19	-8,09	103,74
Німеччина	8,02	3,27	7,29	4,36	-17,19	2,79	-9,08	-3,34
Польща	2,68	25,59	7,63	-8,44	7,36	-7,81	-5,37	19,03
Угорщина	44,80	19,50	-1,55	-2,73	0,65	0,52	-12,97	45,91
Франція	17,84	32,46	45,21	-4,55	-21,85	3,35	-11,56	54,55
Всього в Україні	20,56	12,46	11,87	12,34	9,86	5,17	-21,05	55,42

Загалом в 2014 р. у порівнянні з 2007 р. в економіку України надійшло на 55,42 % більше ПІІ з різних країн світу, зокрема на 55,27 % більше ПІІ з країн ЄС. В разі збільшилися притоки іноземного капіталу з Нідерландів (у 1,04 рази), Кіпру (в 1,3 рази) та Італії (у 5,6 рази).

Обсяг прямих інвестицій (акціонерного капіталу) з України в економіку країн світу на початок 2015 р. становив 6,35 млрд дол. США, в т.ч. у країни ЄС — 6,04 млрд дол. США (95,0 % загального обсягу), в інші країни світу — 316,4 млн дол. США (5,0 %). Прямі інвестиції з України здійснено до 46 країн світу, переважна їхня частка спрямована до Кіпру³⁰⁴.

З огляду на структуру інвестицій, здійснених Україною в економіку країн світу (окрім Кіпру), протягом 2014 р. значні обсяги акціонерного капіталу були направлені в Російську Федерацію, Латвію, Польщу, Грузію та Віргінські острови (рис. 7.3).

³⁰⁴ Експрес-випуск 17.02.2015 № 71/0/03.5вн-15 / Офіційний сайт Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. / Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

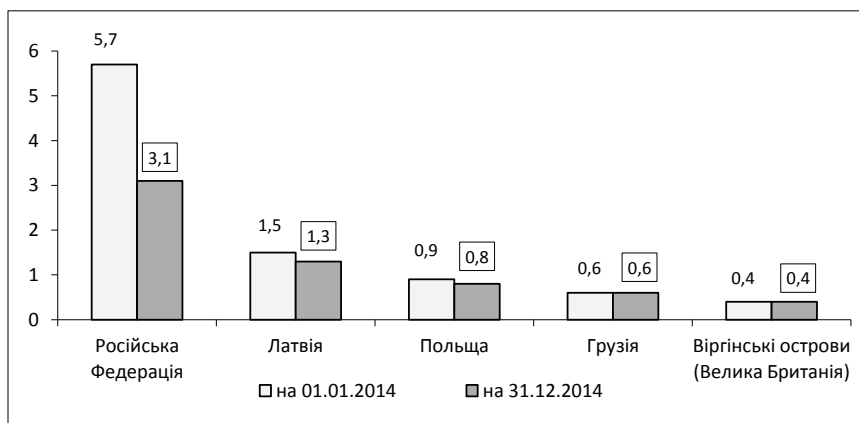

Рис. 7.3. Розподіл ПІІ з України за основними (крім Кіпру) країнами інвестування у 2014 р. (у % до загального обсягу)

Фактичні обсяги та структура ПІІ в країни світу в 2007–2014 рр. подані у додатку 6 (табл. 6.1–6.2). Основні країни інвестування та середнє відсоткове значення інвестицій до загального обсягу інвестицій з України протягом досліджуваного періоду представлені на рис. 7.4.

За даними рис. 7.4, можемо стверджувати, що протягом 2007–2014 рр. найбільше коштів Україна інвестувала у Кіпр, Німеччину, Нідерланди, Російську Федерацію, Австрію та Сполучене Королівство.

Рис. 7.4. Структура ПІІ з України до інших країн світу (середнє значення у % за 2007–2014 рр.)

З огляду на динаміку інвестицій України в економіки країн світу (табл. 7.2) на прикладі деяких країн спостерігаються наслідки фінансово-економічної кризи у 2008 р., дострокових виборів Президента України, змін у складі Кабміну у 2010 р. та проблем втрати територіальної цілісності України в 2014 рр.

Таблиця 7.2

Динаміка зміни обсягів ПІІ України в економіки країн світу у 2008–2014 рр.

Країни	Відхилення обсягів ПІІ у % до попереднього року							Відхилення 2014 р. від 2007 р. у %
	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	
Всього, у т. ч.	21,14	12,05	11,70	10,41	10,33	6,78	-21,19	55,42
Австрія	17,85	6,48	2,08	28,78	-0,63	-4,23	-22,44	21,74
Віргінські острови	25,86	4,17	6,55	10,01	17,29	32,29	-19,88	91,04
Італія	1,59	8,52	-0,99	-1,68	5,18	24,80	-21,19	11,01
Кіпр	29,30	11,85	15,38	27,54	36,61	10,19	-27,98	130,75
Нідерланди	26,66	25,82	17,64	2,44	7,17	7,60	-8,09	103,55
Німеччина	8,04	3,43	7,01	4,37	-14,48	-0,40	-9,08	-3,34
Польща	3,61	24,50	8,20	-6,44	4,67	-7,75	-1,68	23,97
Російська Федерація	26,63	44,45	27,23	5,63	5,32	13,25	-36,46	86,32
Сполучене Королівство	15,48	4,50	-3,25	9,11	1,93	6,16	-20,95	8,98
Сполучені Штати Америки	2,42	-5,74	-14,04	-12,52	-10,20	5,81	-13,00	-39,98
Франція	17,20	33,77	44,33	-5,76	-20,86	3,43	-11,56	54,34
Швейцарія	22,58	12,56	6,69	11,74	15,19	19,82	4,92	138,20
Інші країни	8,08	12,37	23,23	8,48	21,19	7,00	-22,89	62,35

Так, у 2008–2009 рр. приріст ПІІ в країни світу склав 21,14 % та 12,05 % відповідно. У 2010–2012 рр. Україна значно скоротила надходження акціонерного капіталу до таких країн: США, Франція, Німеччина, Польща, Італія, Австрія та Сполучене Королівство. З даних табл. 7.2 у 2014 рр. видно зниження обсягів ПІІ на

21,19%. Найбільше у цьому році недоотримано акціонерного капіталу було такими країнами: Кіпр, Австрія, Італія, Віргінські острови, Сполучене Королівство, а особливо Російська Федерація (як окупант східних областей України та Автономної Республіки Крим).

У цілому в 2014 р. економіки країн світу отримали від України на 55,42% більше інвестицій, ніж у 2007 р. Найбільший приріст акціонерного капіталу з України зафіксовано у Швейцарії, Кіпрі та Нідерландах. Зниження показників спостерігаємо у США та Німеччині.

Розглядаючи дані щодо розподілу ПІІ за галузями економіки України, можемо стверджувати: протягом багатьох років визначальним чинником розвитку економіки України виступала галузь важкої промисловості. Так, у 2014 р. на підприємствах промисловості було зосереджено 14,8 млрд дол. США (32,3%) ПІІ, у т.ч. в переробній — 12,6 млрд дол. США, в добувній промисловості й розробленні кар'єрів — 1,46 млрд дол. США, в постачанні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря — 717,0 млн дол. США. У підприємства металургійного виробництва, виробництва готових металевих виробів було вкладено 5,5 млрд дол. США прямих інвестицій, виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів — 2,7 млрд дол. США, виробництва гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції — 1,2 млрд дол. США, машинобудування, крім ремонту і монтажу машин і устаткування — 1 млрд дол. США, виробництва хімічних речовин і хімічної продукції — 898 млн дол. США.

В установах фінансової та страхової діяльності акумульовано 11,5 млрд дол. США, або 25,1% загального обсягу ПІІ, на підприємствах оптової та роздрібно́ї торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів — 6 млрд дол. США (13,1%), в організаціях, що здійснюють операції з нерухомим майном — 3,8 млрд дол. США (8,3%), професійну, наукову та технічну діяльність — 2,8 млрд дол. США (6,2% загального обсягу ПІІ).

Згідно з проведеним дослідженням, у 2009 р. надходження акціонерного іноземного капіталу в фінансові установи зменшилось на 23,2% у порівнянні з 2008 р. і склало 1813,6 млн дол. США. Така тен-

денція до зниження інвестицій зберігається і по сьогодні. На нашу думку, основною причиною зниження обсягів інвестування стало зростання недовіри до роботи фінансових установ із часів економічної кризи 2008–2009 рр.

Для більш детального аналізу надходження та використання ПІІ в економіці України розглянемо розподіл ПІІ за областями. В подальших дослідженнях проводиться аналіз обсягів, структури та динаміки ПІІ у розрізі областей без врахування м. Києва та м. Севастополя. На нашу думку, це забезпечить реальний огляд стану зовнішньоекономічної діяльності у розрізі областей, оскільки найбільшу частку ПІІ зареєстровано у столиці та м. Севастополь, хоча фактично діяльність провадиться за межами названих міст.

За даними табл. 7.3 у 2014 р. найбільшу частку ПІІ отримали Дніпропетровська (33,47 % від загального обсягу ПІІ), Донецька (11 %), Харківська (7,45 %) та Київська (7,13 %) області. До регіонів із значними обсягами ПІІ відносяться також Одеська (6,18 %) та Львівська (5,93 %). Найменше (менше 1 %) ПІІ у 2014 р. отримали Тернопільська (0,24 %), Чернівецька (0,3 %), Кіровоградська (0,37 %), Чернігівська (0,45 %), Хмельницька (0,82 %) та Херсонська (0,91 %) області. Обсяги та динаміку надходження ПІІ в області України протягом 2007–2014 рр. подані в додатку 7 (табл. 7.1–7.2).

Згідно з рейтингом інвестиційної привабливості регіонів України, складеним Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій та Київським міжнародним інститутом соціології, найбільш інвестиційно привабливими було визначено Харківську, Львівську та Донецьку області³⁰⁵. В трійку найменш привабливих регіонів за версією бізнесу входять Кіровоградська, Запорізька та Чернівецька області. Даний індекс інвестиційної привабливості не є оцінкою соціально-економічного розвитку регіону, а соціологічною оцінкою регіону очима реально працюючих в Україні інвесторів.

³⁰⁵ Звіт про інвестиційну привабливість регіонів [Електронний ресурс]. / Режим доступу: <http://www.ukrproject.gov.ua/>.

Структура обсягів ПІІ за областями України у 2007–2014 рр., %

Області	Роки							
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
АР Крим	4,27	3,50	3,49	3,62	4,71	5,28	5,38	0,00
Вінницька	0,86	0,87	0,88	0,94	0,91	0,89	0,93	1,08
Волинська	2,22	1,45	1,61	0,96	0,98	1,30	1,13	1,17
Дніпропетровська	40,22	36,84	34,25	33,26	32,37	30,14	30,38	33,47
Донецька	7,68	8,16	8,01	9,15	10,16	10,76	11,73	11,00
Житомирська	1,16	1,13	1,16	1,10	1,37	1,31	1,30	1,23
Закарпатська	1,96	1,92	1,72	1,61	1,41	1,47	1,49	1,62
Запорізька	4,60	4,80	4,45	4,17	3,94	4,13	3,76	3,82
Івано-Франківська	2,29	2,70	3,08	2,27	2,50	2,32	2,72	3,99
Київська	6,35	7,27	7,41	7,11	6,95	6,96	6,51	7,13
Кіровоградська	0,41	0,43	0,40	0,29	0,29	0,37	0,50	0,37
Луганська	1,75	1,81	2,81	2,80	3,10	3,03	2,97	2,89
Львівська	4,75	5,17	5,82	5,65	5,49	5,90	5,70	5,93
Миколаївська	0,78	0,87	0,79	0,80	0,63	0,94	0,94	1,00
Одеська	4,99	5,23	5,06	4,99	4,94	5,88	5,58	6,18
Полтавська	2,09	2,78	2,19	2,36	2,83	3,40	3,56	4,44
Рівненська	1,50	1,64	1,49	1,35	1,19	1,07	1,05	1,16
Сумська	1,02	0,85	1,10	1,59	1,46	1,35	1,43	1,14
Тернопільська	0,29	0,32	0,32	0,29	0,25	0,23	0,23	0,24
Харківська	7,25	8,68	10,11	12,00	11,10	7,83	7,40	7,45
Херсонська	0,99	1,04	0,96	0,90	0,83	0,88	0,93	0,91
Хмельницька	0,73	0,74	1,07	0,81	0,77	0,75	0,75	0,82
Черкаська	0,99	0,91	1,08	1,27	1,16	3,19	2,97	2,20
Чернівецька	0,29	0,32	0,30	0,28	0,25	0,23	0,23	0,30
Чернігівська	0,54	0,56	0,43	0,42	0,40	0,38	0,43	0,45
Разом за областями	100	100	100	100	100	100	100	100

На основі таких рейтингів інвестиційної привабливості регіонів України та за даними рис. 7.5, 7.6 можна зробити висновок, що з однієї сторони шість областей України отримують більше 70 % усіх ПП, а з іншої, — вісім областей у сумі отримують менше 5 % від загального обсягу ПП в Україні. Таким чином, спостерігаємо неоднорідність надходження іноземного капіталу в регіони України, що посилює диспропорції у їх економічному розвитку.

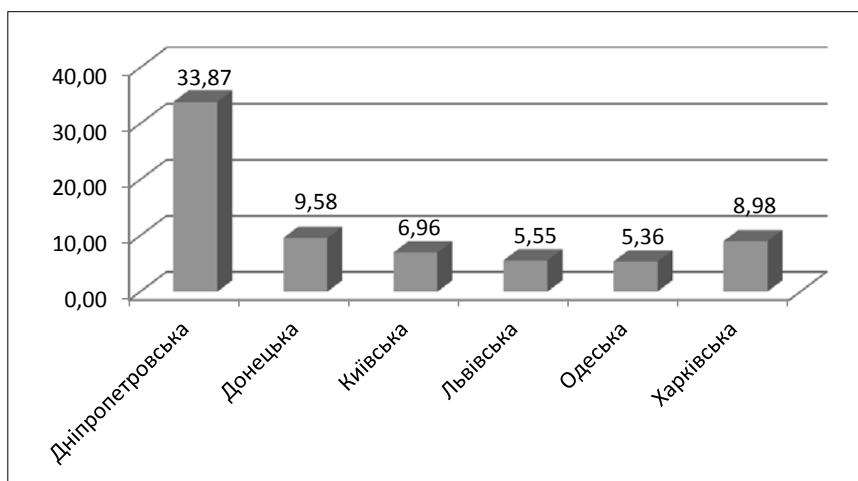

Рис. 7.5. Області-лідери по залученню ПП в Україні (у % до загального обсягу ПП, середнє значення структури за 2007–2014 рр.)

З метою дослідження впливу галузевої або територіальної приналежності областей на нерівномірність надходження ПП в регіони України використано методику Інституту Реформ³⁰⁶. Усі області України було розподілено за функціональною (або галузевою) спрямованістю на 4 групи: 1 група — аграрна (Волинська, Кіровоградська, Тернопільська, Херсонська, Чернівецька області); 2 група — аграрно-індустріальна (Вінницька, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області); 3 група — індустріально-аграрна (АР Крим, Київська,

³⁰⁶ Офіційний сайт Інституту Реформ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ir.org.ua>.

Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Сумська області); 4 група — індустріальна (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області).

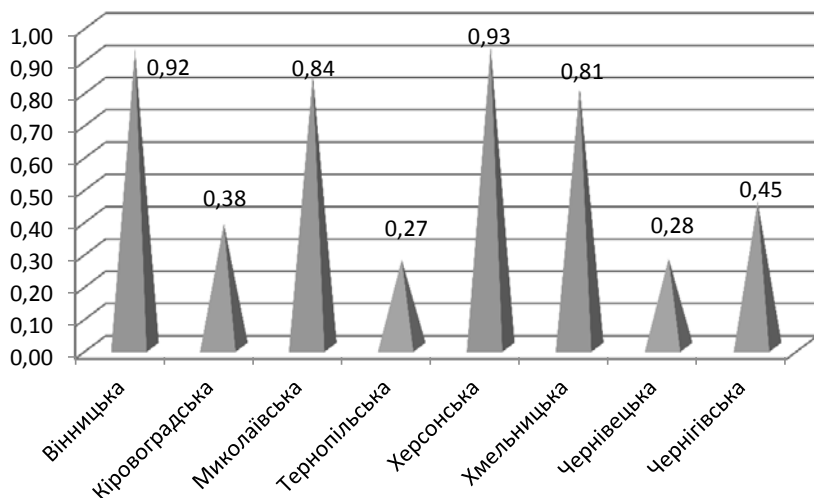

Рис. 7.6. Області, що отримують найменше ПІІ в Україні (у % до загального обсягу ПІІ, середнє значення структури за 2007–2014 рр.)

Структура та динаміка залучення ПІІ в регіони України відповідно до їх галузевих ознак зображена на рис. 7.7 та 7.8.

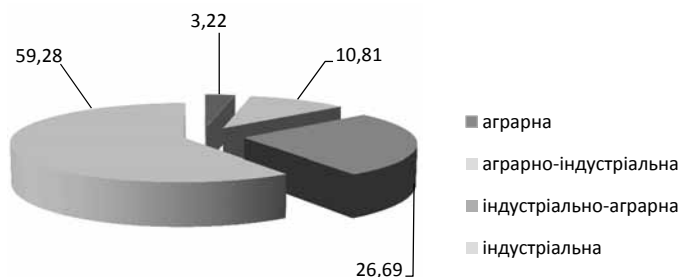

Рис. 7.7. Структура залучення ПІІ у регіони України за їх галузевим призначенням (% , середнє значення структури за 2007–2014 рр.)

За даними рис. 7.7 можна стверджувати, що протягом 2007–2014 рр. найбільші обсяги ПІІ отримували області індустріального спрямування. Середнє значення за досліджуваний період у структурі ПІІ за областями для цієї групи областей склало 59,28 % усіх ПІІ. Найменший обсяг ПІІ вдалося залучити областям аграрного спрямування — 3,22 %.

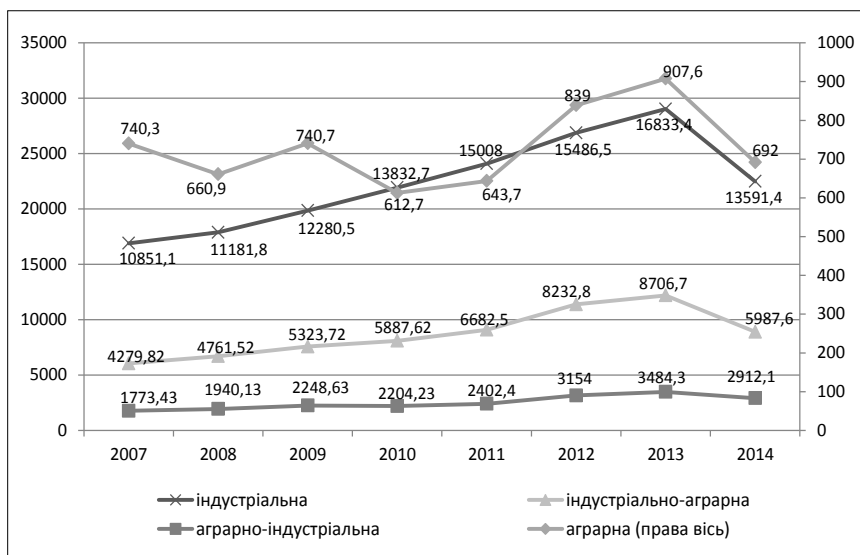

Рис. 7.8. Обсяги залучення ПІІ у регіони України за їх галузевим призначенням у 2007–2014 рр. (млн дол. США)

За даними рис. 7.8 аграрна група областей протягом 2007–2014 рр. змогла залучити не більше 907,6 млн дол. США. Водночас, як річні обсяги ПІІ до індустріальної групи областей коливаються від 10,85 млрд дол. США (2007 р.) до 16,8 млрд дол. США (2013 р.). Групи областей змішаного галузевого спрямування (аграрно-індустріальні та індустріально-аграрні) отримують незначні інвестиційні надходження від іноземних вкладників, які зростають пропорційно до їх індустріального спрямування — 10,81 % та 26,69 % загального обсягу ПІІ. У вартісному вираженні (максимальні обсяги протягом 2007–2014 рр. у 2013 р.) це 3,48 млрд дол. США та 8,7 млрд дол. США відпо-

відно. Таким чином, можна зробити висновок, що галузеве спрямування регіонів України відіграє значну роль у розподілі ПІІ.

Окрім функціонального спрямування областей України, на нашу думку, доцільно розглянути залежність надходження ПІІ в області України у залежності від їх географічного розташування. За цією ознакою всі області України було поділено на 5 груп: Західні, Східні, Північні, Південні та Центральні.

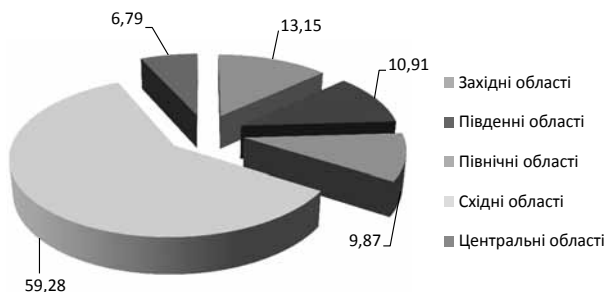

Рис. 7.9. Структура залучення ПІІ у регіони України за їх географічним розташуванням (% , середнє значення структури за 2007–2014 рр.)

За даними рис. 7.9 можна стверджувати, що найбільші обсяги ПІІ за 2007–2014 рр. отримували Східні області України (59,28 %), а найменші — Центральні (6,79 %). Слід зауважити, що перелік областей, які складають індустріальну групу, територіально розташовані на сході України. Тому значення обсягів залучених ПІІ на рис. 7.7 та рис. 7.9 за цими групами областей співпадають (59,28 %). Західні області України переважно складаються з областей аграрного та аграрно-індустріального спрямування, що зумовлює низькі обсяги надходження іноземного капіталу. За 2007–2014 рр. Західні області України в середньому отримували 13,15 % від загального обсягу ПІІ (максимальне значення обсягу ПІІ — 3,58 млрд дол. США у 2013 р.). Більшість Південних областей України належать до індустріально-аграрної групи. Тому річні обсяги ПІІ знаходяться на рівні 10,91 % від загального обсягу ПІІ в області України (3,8 млрд дол. США у 2013 р.). Північні області України відносяться до змішаних груп областей (індустріально-аграрні та аграрно-індустріальні). Обсяги ін-

вестованих іноземних коштів не перевищують значення показника для Південних областей — 9,87% (2,89 млрд дол. США у 2013 р.). Центральна група областей переважно є аграрною, тому обсяги ПІІ є найменшими (максимальне значення обсягу ПІІ — 2,6 млрд дол. США у 2013 р.).

Динаміку залучення ПІІ у регіони України за їх географічним розташуванням зображено на рис. 7.10.

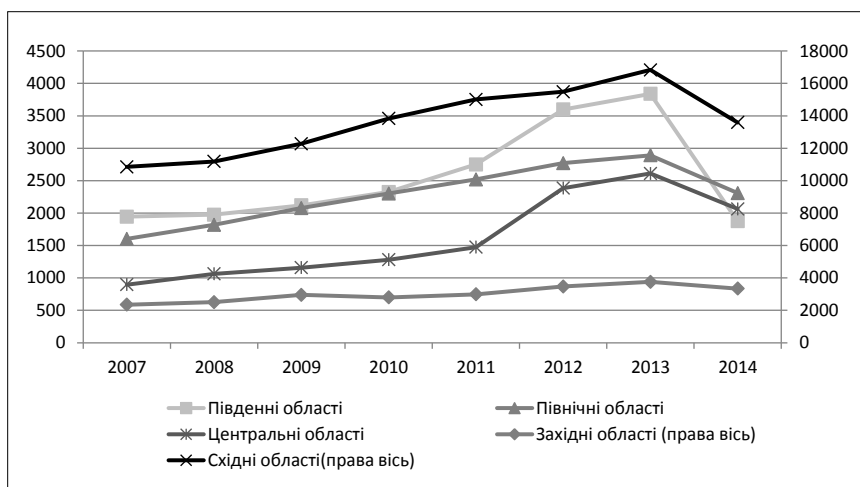

Рис. 7.10. Обсяги залучення ПІІ у регіони України за їх географічним розташуванням у 2007–2014 рр. (млн дол. США)

Отже, ми можемо стверджувати, що не територіальне розташування, а галузева приналежність областей має визначальний вплив на обсяги залучення ПІІ в регіони України. Однак, оскільки існує така нерівномірність розподілу надходження ПІІ, то це має проявлятися у диспропорціях економічного розвитку областей.

З метою дослідження ступеня економічного розвитку регіонів України було здійснено аналіз розподілу основного джерела внутрішніх інвестицій — валового регіонального продукту (далі — ВРП) за групами областей. Динаміка ВРП за 2007–2014 рр. наведена у додатку 8 (табл. 8.1). Результати дослідження на основі розрахунків середніх значень зображені на рис. 7.11, 7.12.

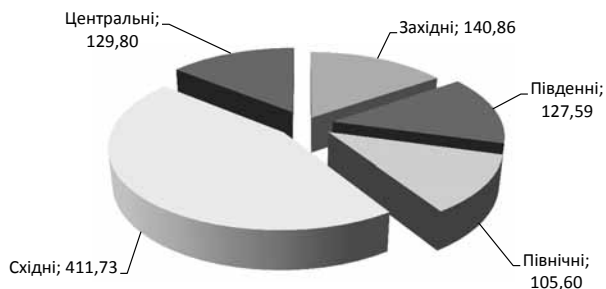

Рис. 7.11. Розподіл ВРП за територіальним поділом областей України (середнє значення за 2007–2013 рр., млрд грн)

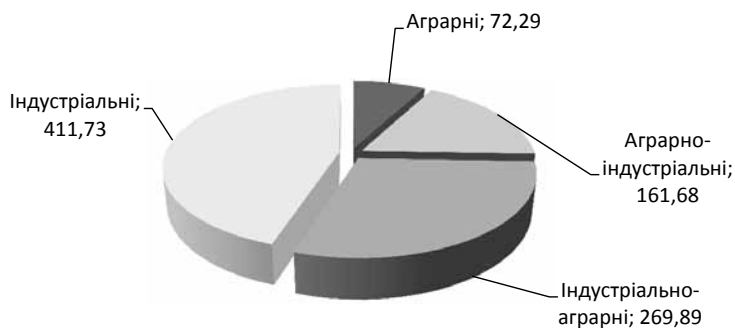

Рис. 7.12. Розподіл ВРП за галузевим спрямуванням областей України (середнє значення за 2007–2013 рр., млрд грн)

На рис. 7.11 та 7.12 бачимо, що найбільший обсяг ВРП мають Східні області України, а найменший — аграрні та Центральні. За географічним розташуванням показники Центральних, Західних, Південних та Північних областей характеризуються приблизно однаковими значеннями. Це свідчить про те, що розвиток перерахованих областей не залежить від територіального розташування. Тільки Східні області України мають у своєму розпорядженні у 4 рази більше внутрішніх коштів для власного розвитку. Рис. 7.12 унаочнює нерівномірність розвитку регіонів. Найбільш відсталими є області аграрного спрямування, а найбільш забезпеченим внутрішніми ре-

сурсами є індустріальний регіон України. Суттєва різниця відчувається між змішаними групами областей. Так, більш індустріально спрямовані області України забезпечені внутрішніми коштами майже у 2 рази краще, ніж аграрно-індустріальні.

Для детальнішого аналізу стану розвитку областей України та визначення нерівномірності розподілу ВРП розглянемо обсяги та динаміку ВРП у розрахунку на 1 особу. Динаміка ВРП у розрахунку на 1 особу за областями України подана у додатку 8 (табл. 8.2). На рис. 7.13 зображена динаміка ВРП у розрахунку на 1 особу за досліджуваний період. При цьому області України були згруповані за їх географічним розміщенням.

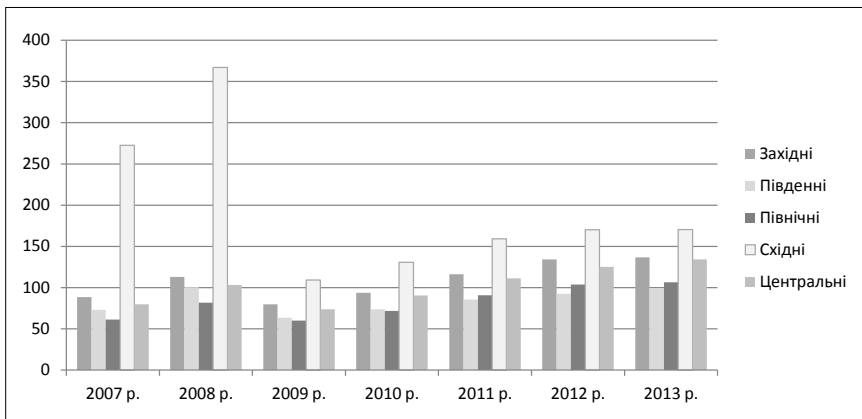

Рис. 7.13. Обсяги ВРП у розрахунку на 1 особу у 2007–2013 рр. за територіальним розподілом областей України, тис. грн

У 2007–2008 рр. за даними рисунку бачимо, що Східні області України значно вирізняються добробутом у розрахунку на 1 особу, незважаючи на економічну кризу в 2008 р. У подальших 2009–2013 рр. цей показник значно знизився, однак у порівнянні з іншими групами областей залишився найвищим. Найменший обсяг ВРП на 1 особу зафіксовано до 2010 р. у Північних областях, а з 2011 р. у Південних областях України.

За даними рис. 7.14 індустріальна спрямованість регіонів України забезпечує найвищі показники добробуту регіонів України у розра-

хунку на 1 особу. Найменші показники зафіксовані в аграрних областях. На підставі допоміжних діаграм (рис. 7.15) ми можемо підтвердити вищезазначене, беручи за основу середні показники за період 2007–2013 рр.

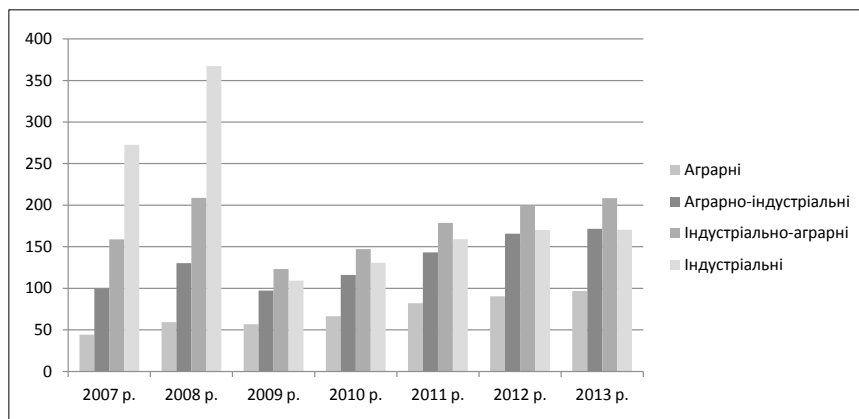

Рис. 7.14. Обсяги ВРП у розрахунку на 1 особу за 2007–2013 рр. за галузевим розподілом областей України, тис. грн

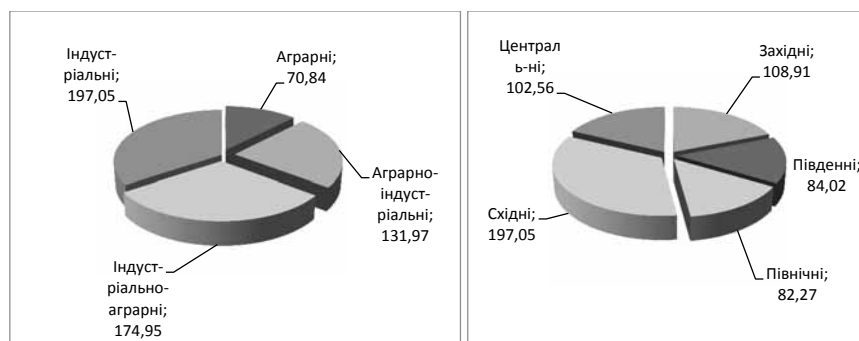

Рис. 7.15. Розподіл ВРП на 1 особу за галузевим та територіальним поділом областей (середнє значення за 2007–2013 рр., тис. грн)

Таким чином, можна зробити висновок, що добробут населення регіону залежить від його галузевої спрямованості та не залежить

від географічного розташування областей України. Найкращі показники добробуту в розрахунку на 1 особу мають східні індустріальні області. Ці ж області здатні залучити і найбільші обсяги ПІІ. Найбільш економічно відсталими регіонами можна вважати аграрні області України. Для іноземних інвесторів вони також не є достатньо цікавими з боку вкладення акціонерного капіталу. Центральні області України є досить нетиповими, оскільки відносяться до аграрного типу, однак за середніми значеннями показника ВРП на 1 особу знаходяться на вищому місці, ніж південні та північні області змішаних типів галузевого спрямування, а обсяги ПІІ отримують одні з найнижчих.

З метою кращого розуміння таких неоднозначностей, на нашу думку, необхідно здійснити рейтингову оцінку інвестиційної привабливості регіонів України. За результатами аналізу є підстави стверджувати, що всі 24 області України та АР Крим можна поділити на 5 класів за рівнем інвестиційної привабливості (табл. 7.4).

Таблиця 7.4

**Рейтингові оцінки інвестиційної привабливості областей України
за період 2005–2012 рр. (розраховано за³⁰⁷)**

Області	Роки								Загальні індекси рейтингу
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Закарпатська	0,2	0,1	0,0	0,1	0,1	0,2	0,9	1,2	0,0
Кіровоградська	0,8	0,6	0,6	0,4	0,4	0,4	0,8	0,7	0,3
Волинська	0,8	0,9	1,2	1,2	1,3	1,4	1,9	1,9	1,1
Чернігівська	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,5	1,5	1,9
Тернопільська	2,3	2,1	2,1	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3	1,9
Херсонська	3,0	2,9	2,7	2,7	2,7	2,7	3,1	3,3	2,7
Рівненська	3,4	3,3	3,1	3,1	3,2	3,2	4,1	3,9	3,2
Чернівецька	3,6	3,6	3,3	3,3	3,4	3,4	4,0	4,1	3,4

³⁰⁷ Новинюк О. В. Вдосконалення методики формування рейтингової оцінки інвестиційної привабливості регіонів України / О. В. Новинюк // Вісник Одеського національного університету. Т. 19. Вип. 2., 2014. — С. 186–190 — (серія «Економіка»).

Продовження табл. 7.4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Житомирська	4,0	3,8	3,6	3,5	3,5	3,6	3,9	4,0	3,6
Хмельницька	4,0	3,8	3,8	3,8	3,9	3,9	4,5	4,4	3,9
Вінницька	4,0	4,2	3,9	3,8	3,9	4,0	4,7	6,2	4,2
Сумська	4,8	5,1	4,9	4,2	4,3	4,3	4,3	4,4	4,4
Івано-Франківська	6,2	5,7	5,7	5,7	5,8	5,9	6,7	6,7	6,0
Черкаська	7,7	7,6	7,6	7,5	7,6	7,6	8,7	8,9	7,9
Миколаївська	9,4	9,3	10,4	10,4	10,5	10,5	11,0	10,8	10,4
Київська	12,8	12,4	12,5	12,5	12,5	12,5	14,7	15,7	13,5
Полтавська	13,3	12,5	12,4	12,3	12,4	12,6	13,5	21,2	14,1
АР Крим	15,4	14,3	14,3	14,2	14,5	14,6	15,8	16,3	15,3
Луганська	21,1	20,8	21,0	22,2	22,4	22,6	23,6	23,8	22,9
Запорізька	28,9	26,8	26,6	26,2	26,4	26,6	27,1	27,1	27,9
Одеська	30,1	29,9	29,2	29,1	29,4	29,5	31,4	33,4	31,3
Львівська	39,4	38,4	38,0	37,8	38,2	38,5	39,6	40,5	40,3
Дніпропетровська	59,6	59,3	59,0	58,4	58,8	58,8	61,4	62,3	62,2
Донецька	66,5	65,7	65,4	65,3	65,7	65,9	67,7	65,2	68,7
Харківська	94,6	94,7	94,8	94,3	94,9	95,5	97,4	100,0	100,0

Розподіл на класи відбувався залежно від групових бальних характеристик, які можна об'єднати у кластери: I кластер — менше 2 балів; II кластер — 2–5 балів; III кластер — 6–20 балів; IV кластер — 21–50 балів; V кластер — більше 50 балів.

За сумарною кількістю найбільше балів отримали Дніпропетровська, Донецька та Харківська області. Тому їх можна вважати найбільш інвестиційно привабливими регіонами. Найменшу кількість балів отримали Закарпатська, Кіровоградська, Чернігівська, Волинська та Херсонська області. Така тенденція зберігалася протягом 2005–2011 рр. Однак у 2012 р. відбулося розширення III і IV кластерів, до яких увійшли Вінницька та Полтавська області.

Загальні індекси рейтингу розраховувалися методом повторної стандартизації показників за період 2005–2012 рр. Їх значення під-

твердили припущення про найбільш і найменш інвестиційно привабливі регіони України та дали змогу побудувати рейтинг інвестиційної привабливості областей незалежно від року дослідження. Тобто даний рейтинг не залежить від впливу додаткових факторів (економічна криза, зміна керівництва держави тощо).

У табл. 7.5 подано рейтингові оцінки областей згідно з їх розподілом за територіальним розташуванням та галузевою приналежністю.

Таблиця 7.5

**Рейтингові оцінки та місце областей України за територіальним розташуванням і галузевою приналежністю у 2005–2012 рр.
(розраховано за³⁰⁸)**

Області	Роки								Рейтингові місця
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
За територіальним розташуванням									
Західні	56	54	53	53	54	55	60	61	3
Південні	58	56	57	56	57	57	61	64	2
Північні	23	23	22	21	22	22	24	26	5
Східні	271	267	267	266	268	269	277	279	1
Центральні	30	29	28	28	28	28	32	41	4
За галузевою приналежністю									
Аграрні	11	10	10	10	10	10	12	12	4
Аграрно-індустріальні	31	30	29	29	29	30	35	37	3
Індустріально-аграрні	125	122	122	120	122	122	130	142	2
Індустріальні	271	267	267	266	268	269	277	279	1

За результатами розрахунку, можна стверджувати, що найбільш інвестиційно привабливими є області східного регіону України. Друге та третє місця у рейтингу займають південні та західні області України. Найменший рівень інвестиційної привабливості мають група центральних та північних областей.

³⁰⁸ Новинюк О. В. Вдосконалення методики формування рейтингової оцінки інвестиційної привабливості регіонів України / О. В. Новинюк // Вісник Одеського національного університету. Т. 19. Вип. 2., 2014. — С. 186–190 — (серія «Економіка»).

За галузевою приналежністю найменш інвестиційно привабливими для іноземного інвестора є області аграрного спрямування (Волинська, Кіровоградська, Тернопільська, Херсонська, Чернівецька області), а найбільш привабливими залишаються індустриально розвинені регіони (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області).

7.3. Шляхи подолання регіональних диспропорцій прямого іноземного інвестування та гармонізації інвестиційної привабливості України

Нерівномірність регіонального розвитку є суттєвою перешкодою збалансованого соціально-економічного розвитку країни. Значні регіональні диспропорції порушують баланс економічної стабільності та ускладнюють проведення соціально-економічної політики. Як показують проведені дослідження, регіони України характеризуються значними відмінностями в соціально-економічному та інвестиційному рівнях розвитку. З кожним роком все більшої гостроти набувають диспропорції в економічній сфері, зокрема в залученні іноземного капіталу.

Україна має значний потенціал для покращення ситуації з обсягами надходження інвестицій. На нашу думку, для покращення інвестиційної привабливості України та її окремих регіонів необхідно покращити інвестиційний клімат.

За підсумками рейтингу Світового банку «Doing Business 2016» Україна не тільки покращила свої позиції до 83 місця з 189 країн, а і увійшла до списку з 20 країн світу найбільших реформаторів умов ведення бізнесу в 2014–2015 рр., які оцінює даний рейтинг. Ключовими реформами, які сприяли підвищенню рейтингу на 2016 р., Світовий банк визначив спрощення процедури реєстрації підприємств та прав власності³⁰⁹.

³⁰⁹ Ease of doing Business in Ukraine [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine>.

Такі результати характеризують активну реформаторську роботу за останній рік у сфері покращення інвестиційного клімату в країні. На нашу думку, інвестиційна привабливість залежить від таких критеріїв, як потенціал країни, макроекономічна та фінансова стабільність, а також реальні операції в економіці. З огляду на це Україна має потенціал у таких галузях, як металургія та аграрна промисловість, що зможе значно покращити економічне становище аграрної та аграрно-індустріальної груп областей, особливо Волинської, Кіровоградської, Тернопільської, Херсонської та Чернівецької та підняти їх у рейтингу інвестиційної привабливості на вищі позиції. До інвестиційного потенціалу експерти відносять і показники належної якості вищої та шкільної освіти, значного розміру внутрішнього та зовнішнього ринків, ефективного ринку праці, родючі землі та значні природні ресурси. Однак проблеми бюрократії, криміналізації та слабкої судової системи і надалі заважають іноземним інвесторам активно провадити свою діяльність на території України.

За результатами аналізу рейтингових досліджень компаній «Erst & Young»³¹⁰ та «Heritage Foundation»³¹¹ зроблено висновок, що найбільш слабкими сторонами України в індексах конкурентоспроможності та рівні економічної свободи є: макроекономічна нестабільність (за рахунок великого дефіциту бюджету, рівня державного боргу та рівня інфляції), низька ефективність правової системи, що характеризується проблематичністю у вирішенні суперечок; значне державне втручання та обмеження підприємницької діяльності; корупційність та бюрократична залежність; недовіра суспільства до політиків та значний рівень організованої злочинності, складність ведення бізнесу; низький рівень маркетингу та ефективності ринку товарів (значні торговельні обмеження, високі митні та податкові тарифи), а також недостатній розвиток фінансового ринку.

³¹⁰ Звіт про інвестиційну привабливість регіонів [Електронний ресурс]. / Режим доступу: <http://www.ukrproject.gov.ua/>.

³¹¹ Рейтинги: Індекс глобальної конкурентоспроможності, Індекс економічної свободи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.heritage.org>.

На нашу думку, для покращення інвестиційного клімату України необхідно використовувати сприятливі світові процеси та події, запозичувати досвід успішно розвинутих країн та провадити реформи. Для прикладу, у 2012 р. у зв'язку з проведенням футбольного чемпіонату Європи відкрилися можливості для збільшення інвестиційного капіталу. Так, Київ, Донецьк, Львів та Харків значно збільшили обсяги ПІП до та під час проведення цього заходу, однак на окремих громадянах та на їх соціальному стані, на жаль, це не відобразилось. Україна також повинна використовувати переваги глобалізаційних процесів для сприяння розвитку ринку товарів та послуг, що, у свою чергу, збільшить зацікавленість іноземних інвесторів. Це сприятиме зростанню попиту на вітчизняні товари на світових ринках і зробить український ринок більш відкритим для Європи.

Економічна політика України повинна бути спрямована на раціональне формування і використання інвестиційного потенціалу, а також на застосування комплексного підходу до вирішення соціально-економічних проблем. Формуючи дієву інвестиційну політику, держава здійснює значний вплив на реалізацію суспільного продукту, темпи нагромадження капіталу та технічне оновлення виробничого потенціалу держави. Досягнути найкращих результатів у цьому питанні можливо лише шляхом вивчення, аналізу та творчого осмислення вітчизняного та світового досвіду в інвестиційній сфері.

Сьогодні український уряд знаходиться у складній ситуації. З одного боку, його дії повинні бути спрямовані на залучення коштів до бюджету, а з іншого, — на стимулювання інвестиційної діяльності. При визначенні місця державного регулювання й обсягів його втручання у сферу іноземних інвестицій необхідно врахувати всі фактори впливу на інвестиційну діяльність та визначитися з прийнятними масштабами такого втручання на шкалі, від принципів «*lessair fair — lessair passair*»³¹² до політики «адміністративного регулювання».

³¹² Із франц. «нехай все йде, як йде», тобто дозволяти, не заважати.

Розглядаючи основні засади інвестиційної політики України, викладені в постановах Кабінету Міністрів України «Про затвердження програми розвитку інвестиційної діяльності» № 389 від 02.02.2011 р., «Про план першочергових заходів у сфері інвестиційної діяльності» № 300/2006 від 10.04.2006 р., «Про заходи щодо реформування інвестиційної політики в Україні» № 576/96 від 18.07.1996 р. та в поточних редакціях Указу Президента України «Про додаткові заходи щодо збільшення надходжень інвестицій в економіку України» № 108/2001 від 22.02.2001 р. та ряді інших документів, можна зауважити, що в концентрованому вигляді вони зводяться до наступних пунктів:

- держава цілеспрямовано і послідовно переводить безповоротне бюджетне фінансування у кредитування на основі повернення і платності. Безповоротне фінансування зберігається переважно для соціально важливих некомерційних об'єктів, що не мають власних джерел доходів. Таке фінансування повинно охоплювати лише найважливіші життєзабезпечуючі виробництва і соціальну сферу;
- здійснювати посилений державний контроль за цільовим використанням коштів бюджету, які спрямовуються на інвестиції;
- частину централізованих інвестиційних коштів необхідно використовувати на реалізацію швидкоокупних і ефективних інвестиційних проектів;
- постійно удосконалювати нормативну базу залучення інвестицій, привести її до світових стандартів.

Згідно з Указом Президента України «Про заходи щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні» № 1513/2005 від 28.10.2005 р. (в поточній редакції) було передбачено забезпечення комплексного підходу до формування сприятливого інвестиційного клімату в Україні:

- зниження рівня державного регулювання підприємницької діяльності та забезпечення стабільності відповідного законодавства;
- усунення неоднозначності у трактуваннях нормативно-правових актів;
- подолання бюрократизму та проявів корупції;

- зниження податкового навантаження;
- підтримування стабільності політичного середовища;
- збільшення зусиль для покращення іміджу держави.

Однак у силу своєї повної або часткової нереалізованості вищенаведені пропозиції залишаються актуальними і на сьогоднішній день.

Міжнародні інвестиційні правила переважно не здатні гарантувати надходження іноземних інвестицій до всіх країн, що перебувають в активному економічному розвитку. Тому ці країни самі повинні здійснювати певні кроки, спрямовані на підсилення бажання міжнародних компаній робити інвестиції. Варто звернути увагу на те, що такі умови, включаючи вимоги прозорості, також сприяють боротьбі з корупцією, ухиленню від сплати податків та «відмиванню грошей», що є пріоритетними завданнями для України.

На нашу думку, серед першочергових заходів щодо покращення інвестиційного клімату держави варто зазначити:

- гальмування інфляції всіма відомими у світовій практиці заходами, за винятком не виплати працівникам зарплати;
- створення в країні цивілізованого некримінального ринку, радикалізація боротьби зі злочинністю;
- перегляд податкового законодавства у бік його спрощення і стимулювання виробництва;
- мобілізація вільних коштів підприємств і населення на збільшення інвестиційних ресурсів шляхом підвищення процентних ставок по депозитах і внесках;
- досягнення національної згоди між різними владними структурами, соціальними групами, політичними партіями й іншими громадськими організаціями.

Також вбачаємо за необхідність розвинути інформаційне забезпечення стосовно інвестиційної політики в Україні. Центри допомоги іноземним інвесторам повинні інформувати бізнесменів про різні проекти та умови їх впровадження на території України, систему оподаткування, адміністративно-правові процедури, які необхідно здійснити для інвестування тощо.

Проблема регіональних диспропорцій у соціально-економічному розвитку та в обсягах залучення іноземних інвестицій має негатив-

ний вплив на інвестиційний клімат України. Тому, на нашу думку, необхідно розширити міжрегіональну взаємодію та врівноважити розвиток регіонів. Яскравим прикладом для наслідування у даному питанні може стати Німеччина³¹³. Західні регіони цієї країни мають промислово розвинену інфраструктуру, а східні — тривалий час зазнають трансформаційних перетворень і мало адаптовані до ринкових умов. До сьогодні у країні зберігаються диспропорції в економічному розвитку між західними та східними областями — соціально-економічні програми східних областей тримаються майже повністю на дотаціях із центру (за рахунок роботи західних областей) та частково на дотаціях із Євросоюзу. Не можна стверджувати однозначно, що Німеччина переборола повністю проблему регіональних диспропорцій у країні, оскільки ця ситуація негативно вплинула на темпи економічного зростання. Однак не можна також стверджувати, що ця проблема перешкодила Німеччині посісти лідируючі позиції в світі за рівнем ВВП та за рівнем ВВП на душу населення.

Не можна сказати, що український уряд не намагається вирішити дану проблему. На законодавчому рівні постійно приймаються низки нормативних документів для покращення інвестиційного клімату та врівноваження регіональних диспропорцій (Концепція державної регіональної політики, яка затверджена Указом Президента України № 341/2001 від 25.05.2001 р. (поточна редакція), Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» № 2850-IV від 08.09.2005 р. (поточна редакція), Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» № 1001 від 21.07.2006 р. та «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» № 385 від 06.08.2014 р.). Однак реальних дій економіка більш відсталих регіонів (переважно це області аграрного та аграрно-індустріального спрямування) не відчуває.

³¹³ Момот В. Є. Кластерний аналіз інвестиційного клімату у різних регіонах України / В. Є. Момот, М. О. Іванова // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка» — 2013. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2316>.

Для зменшення регіональних диспропорцій в Україні пропонуємо:

- поліпшити якість та вирівняти людський розвиток у регіонах України;
- розширити міжрегіональну взаємодію;
- підвищити рівень реалізації потенціалу регіонів та їх інвестиційної привабливості.

Всі ці кроки вбачаємо реалізувати за допомогою принципу децентралізації влади. Перерозподіл податкових надходжень збільшить розмір місцевих бюджетів, що позитивно вплине на соціальний розвиток областей (покращення транспортної інфраструктури, медичного забезпечення, матеріальної бази для навчальних закладів дошкільної та середньої освіти тощо).

Становлення нової системи вирівнювання за закріпленими загальнодержавними податками (податок на прибуток та податок з доходів фізичних осіб) залежно від рівня надходжень на 1 особу забезпечить міжкласове вирівнювання якості життя населення та поповнить місцеві бюджети пропорційно до соціального рівня розвитку регіонів.

Розширення міжрегіональної взаємодії вбачається на рівні двосторонніх домовленостей між областями (на початкових етапах можливо також через загальнодержавне керівництво процесом).

Україна потребує зміни структури прямих іноземних інвестицій. Згідно з нашими дослідженнями аграрний сектор економіки потребує значних капіталовкладень як одна з основних та прогресивних галузей. Завдяки цій галузі економіки, на нашу думку, Україна здатна зміцнити позиції на рівні показника ВРП та ВВП на душу населення. Фінансування аграрного сектору має бути у достатньому розмірі з бюджетних програм підтримки, таких як здешевлення кредитів та розширення умов фінансового лізингу для сільського господарства. При подальшому раціональному стратегічному плануванні це питання можливо вирішувати за допомогою активної співпраці з іноземними інвесторами.

З огляду на обсяги залучення ПІІ в індустріальні та індустріально-аграрні області України маємо підставу стверджувати, що галузь важкої промисловості є найбільш інвестиційно привабливою для іноземного інвестора. Однак застарілість основних засобів на під-

приємствах та незадовільний екологічний стан промислової зони не дають можливості у повному обсязі реалізувати інвестиційний потенціал цих областей. Тому постає гостра необхідність для залучення іноземного капіталу у високоефективні інновації. Для цього пропонується реалізувати наступні заходи:

- створення податкових преференцій для інвестицій, які спрямовуються у високі та енергоефективні технології;
- запровадження з використанням доступних засобів податкового та адміністративного впливу на безвідходний та економний режим функціонування виробництв із наданням відповідної підтримки для створення безвідходних технологій та розвитку суміжних виробництв із утилізації та знешкодження промислових (та побутових) відходів;
- сприяння входженню в Україну інвесторів, що мають проекти налагодження виробництва товарів, що заміщуватимуть імпорт;
- сприяння притоку екологічних інвестицій.

Ще одним важливим напрямком інвестиційної політики України вбачаємо підтримку та заохочення інноваційної діяльності. Індустріальні області, так як і аграрні, мають значний науковий потенціал у сфері високотехнологічних розробок, який в останні роки поступово розпорошується внаслідок недостатньої фінансової підтримки держави або її відсутності. Джерелом фінансування нововведень для українських підприємств є кошти Державного інноваційного фонду (з 2000 р. правонаступником є Державна інноваційна фінансово-кредитна установа), який створено за рахунок обов'язкових відрахувань підприємств усіх видів власності. Завдяки коштам цього фонду підприємства можуть здійснювати освоєння наукомістких технологічних процесів та нових видів продукції. Однак часто кошти фонду витрачалися на закупівлю обладнання, яке не мало відношення до здійснення наукових досліджень.

Таким чином, робота щодо вирівнювання регіональних диспропорцій повинна проводитися як на загальнодержавному рівні, так і з боку окремих територіальних одиниць.

У цілях покращення методичного забезпечення державної інвестиційної політики, на нашу думку, слід розробити підхід до оцінювання інвестиційної привабливості регіонів країни. Це дасть змогу об'єктивно оцінити сучасний соціально-економічний стан окремих областей та залучити необхідний обсяг іноземного капіталу в регіони України, які найбільше потребують додаткового фінансування.

Для оцінювання інвестиційної привабливості регіонів пропонуємо використовувати 12 показників (див. підрозділ 7.1). На основі цих показників ми можемо спрогнозувати обсяг потенційно залучених іноземних коштів у залежності від того, на який потенціал більше зверне увагу іноземний інвестор. Також із застосуванням методики оцінювання зможемо побудувати рейтинг інвестиційної привабливості областей України із визначенням слабких та сильних сторін їх розвитку.

В основу рейтингової методики оцінювання інвестиційної привабливості регіонів ми закладаємо стандартизацію даних за методом Індексу Ібрагім³¹⁴, який дозволяє переводити необроблені та нестандартизовані дані у шкалу від 0 до 100. Зазначена методика ґрунтується на визначенні мінімальних та максимальних значень («Min-Max» метод), агрегування яких можна провадити для кожного з індикаторів інвестиційної привабливості для кожної країни та у розрізі років. Основна формула методу Індексу Ібрагім виглядає наступним чином:

$$(x_i - x_{\min}) / (x_{\max} - x_{\min}) * 100 \quad (7.9)$$

де x_i — початкове значення показника для країни в рік,

$(x_{\min}), (x_{\max})$ — мінімальні та максимальні значення показника за весь період.

Даний метод також дозволяє згрупувати у кластери змінні, які мають схожі значення виміру показників. Щоб уникнути подвійного розрахунку, метод дає можливість усереднити десятки складових

³¹⁴ Методологія розрахунку Індексу Ібрагім [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.moibrahimfoundation.org/en/section/the-ibrahim-index/methodology>.

змінних для того, щоб у подальшому перейти до заданого кластерного індикатора.

Неоднорідність показників на початку досліджуваного періоду та подальше їх покращення доводить доцільність вибору результатів за останні роки.

Для прогнозування обсягу інвестицій, які регіони можуть залучити через ПІІ, нами пропонується методика з урахуванням вагових коефіцієнтів. Ці коефіцієнти допоможуть розподілити ступені зацікавленості іноземного інвестора в певному потенціалі. У свою чергу, це дозволить скоригувати надходження іноземного капіталу в більш відсталі та за загальними показниками менш інвестиційно привабливі регіони України.

На початковому етапі обрані нами показники чотирьох потенціалів групуються за областями за їх функціональним призначенням. Для розрахунків було отримано рівняння регресії, на основі якого будуть здійснюватися подальші прогнози обсягу залучення ПІІ:

$$\begin{aligned} \text{ПІІ} = & 154,030 - 2,135 * x_1 - 10,160 * x_2 + 0,340 * x_3 - 0,270 * \\ & * x_4 + 1,524 * x_5 + 0,091 * x_6 - 4,283 * x_7 + 0,073 * x_8 + 0,058 * \\ & * x_9 + 0,023 * x_{10} - 0,804 * x_{11} - 8,440 * x_{12}, \end{aligned} \quad (7.10)$$

де $x_1 - x_{12}$ — показники інвестиційної привабливості: кількість організацій, які виконують наукові дослідження та технічні розробки, обсяг впроваджених інноваційних процесів та чисельність науковців, у тому числі кандидати та доктори економічних наук; економічно активне населення та рівень безробіття; інвестиції в основний капітал та нематеріальні активи; валовий регіональний продукт, показники імпорту та роздрібної торгівлі підприємств.

Одержані за групами потенціалів значення підставляються у формулу в декілька етапів. Спочатку множимо кожен із складових потенціалів на відповідні коефіцієнти, а потім сумуємо за потенціалами. Таким чином ми отримуємо значення чотирьох потенціалів привабливості регіонів у розрізі областей, згрупованих за їх галузевим призначенням. Далі значення сумуються та множаться

на поправочні коефіцієнти. Останні були підібрані нами на основі спеціальних досліджень, шляхом гармоніювання з економічними процесами. Значення цих коефіцієнтів іноземний інвестор може змінювати відповідно до своїх потреб та рівня зацікавленості певним об'єктом інвестування. Отримані результати сумуємо між собою та додаємо до вільного члена розрахованої регресії (формула 7.10). Таким чином отримуємо попередній прогностичний результат обсягу залучення ПІІ у регіони України. Протягом проведеного дослідження за 2005–2013 рр. у розроблених рівняннях регресії спостерігалися похибки щодо прогностичних даних, які були усереднені методом геометричної середньої. Було визначено їх відсоток у відношенні до попереднього прогностичного результату та вираженні в абсолютному значенні у розрізі груп областей. Значення попереднього прогностичного результату коригувалося в меншу сторону на абсолютне значення цієї похибки. Похибка також спостерігалася і в поправочних коефіцієнтах. Для отримання наближених до економічних реалій нашої країни результатів було визначено, що існує необхідність корегувати на отримане значення з додатнім показником у роки після економічної кризи і з від'ємним значенням у рік економічної кризи. Така корекція надасть інформацію про можливі втрати або, навпаки, про скриті потенціали у певній групі регіонів України.

Згідно з нашим дослідженням найбільш складною для прогнозування притоку іноземних інвестицій є група областей аграрного спрямування, оскільки її потенціал майже вдвічі перевищує реальні інвестиційні надходження незалежно від того, який із потенціалів обирає іноземний інвестор.

Таким чином, запропонована методика має ряд позитивних моментів:

- дозволяє спрогнозувати обсяги ПІІ в регіони України відповідно до їх галузевого спрямування;
- визначає слабкі та сильні сторони розвитку регіонів України;
- дозволяє визначити можливі приховані потенціали певної групи областей;
- визначає напрямки інвестування згідно з бажанням іноземного інвестора.

На нашу думку, реалізація запропонованих заходів та використання розробленої методики оцінювання інвестиційної привабливості та розрахунку прогнозних значень обсягів ПІІ допоможе зменшити дисбаланси міжрегіонального розвитку, а також сприятиме збільшенню залучення іноземного капіталу як у області, що найбільше потребують додаткового фінансування, так і у високо економічно розвинуті регіони України. У свою чергу, це призведе до гармонізації інвестиційної привабливості України.

Розділ 8

Перспективи формування фінансового потенціалу страхових компаній в умовах соціально-економічної нестабільності

8.1. Проблеми формування фінансового потенціалу страховиків України в умовах соціально-економічної нестабільності

Страховий ринок України, будучи важливим сектором економіки держави, відчув негативний вплив чергової фінансової нестабільності 2014 року. Практично одночасно матеріалізувалися кілька серйозних ризиків: окупація частини території та АТО на Сході країни, де вже неможливо вести страхову діяльність (а це близько 20 % місткості вітчизняного страхового ринку), девальвація гривні (більше ніж утричі), інфляція (понад 25 %), виведення з банківської системи близько 30 % депозитів фізичних осіб і загальне погіршення ділової активності підприємств.

2014 рік став іспитом на міцність усіх сфер економіки нашої країни, включаючи страховий ринок, який за роки свого існування в незалежній Україні так і не зміг наростити значущих обсягів. До ряду вже традиційних проблем зі складністю і прозорістю ведення бізнесу додалися додаткові — фінансово-економічні.

Перш за все ударом для страхових компаній стала втрата 20 % ринку через анексію АР Крим і спровоковану війну на сході країни. Велика частина промисловості та багато підприємств знаходяться в зоні військових дій, тому премії у страховиків, у портфелі яких левову частку займало корпоративне страхування, значно скоротилися.

Крім цього, страховики стали жертвою фінансового стану банківської системи. Резерви страхових компаній, тобто кошти, необхідні для забезпечення платоспроможності ринку, розміщуються, в тому числі, на депозитах у банках. Але, як і всі кошти юридичних осіб, ці гроші не підпадають під будь-які гарантії. Так, внаслідок неплато-

спроможності низки банків виникла заборгованість перед страховиками у розмірі більше 72,3 млн грн.

Проблеми українського страхового ринку є наслідком безсистемного багаторічного розвитку національної економіки і, як результат, низького розвитку її секторів. Кризові зовнішні умови багаторазово підсилюють внутрішній дисбаланс страхового ринку. До них належать обмеження зовнішніх фінансових ринків на роботу з Україною, що обмежує роботу перестраховиків розвинених країн світу з такими ризиковими територіями, як Україна. Валютні обмеження з боку НБУ і обмежений доступ до ринків перестрахування також знизив можливості страховиків із перерозподілу ризиків.

Серед макроекономічних факторів, що впливають на розвиток ринку страхування в Україні, можна виділити уповільнення темпів економічного розвитку, погіршення ділової активності, зниження обсягів продажу товарів індикативної групи (автомобілі, ліки, нерухомість), а також низьку довіру населення до фінансової системи держави.

До ринкових факторів можна віднести регуляторне захоплення, яке зараз відбувається на ринку моторного страхування, стагнацію страхового ринку (пов'язана з макроекономічними факторами), демпінг страхових тарифів, постійні ротації гравців страхового ринку, посилення конкуренції та скорочення кількості страхових компаній.

Отже, є підстави констатувати, що існують як внутрішні, так і зовнішні загрози розвитку страхового ринку України (табл. 8.1).

Таблиця 8.1

Зовнішні та внутрішні загрози розвитку страхового ринку України

Зовнішні загрози	Внутрішні загрози
1	2
1. Низькі темпи реструктуризації реального сектору економіки.	1. Недостатній рівень капіталізації страхових компаній, низький фінансовий потенціал.
2. Слабкий фінансовий стан значної частини суб'єктів господарювання, низька платіжна дисципліна.	2. Відсутність у страховиків ефективних механізмів та інструментів управління ризиками, планування та стратегії розвитку.

Продовження табл. 8.1

1	2
3. Прояв адміністративного впливу зі сторони органів державної влади на діяльність окремих страховиків та їх об'єднань.	3. Низька рентабельність страховиків внаслідок невисокої якості активів, високої частки неприбуткових активів та невинновданно висока вартість ведення бізнесу.
4. Недоліки податкового законодавства.	4. Низький рівень страхового менеджменту і корпоративного управління.
5. Слабкий розвиток інфраструктури ринку землі та нерухомості, законодавчі обмеження операцій на цих ринках.	5. Недостатня ефективність страхового нагляду.
6. Проблеми захисту прав кредиторів.	

При цьому виникають такі дві групи проблем функціонування страхового ринку.

Перша пов'язана із забезпеченням необхідного рівня платоспроможності та фінансової стійкості страхових компаній, для чого страховики зобов'язані дотримуватися нормативного співвідношення між активами і прийнятими ними страховими зобов'язаннями.

Другою є реалізація комерційного інтересу у вигляді отримання прибутку. Концентрація в страхових організаціях значних фінансових ресурсів перетворює страхування на найважливіший механізм трансформації суспільних заощаджень в інвестиції.

В умовах соціально-економічної нестабільності одним з найважливіших аспектів трансформації ринку є підвищення фінансового потенціалу та платоспроможності страхових компаній. Капіталізація вітчизняного ринку в кращому випадку може досягати 70 млрд грн. Однак цю цифру не варто брати до уваги, оскільки реальні ліквідні активи страховиків навряд чи перевищать суму в 15 млрд грн³¹⁵. Враховуючи ситуацію, яка склалася в банківському секторі (а саме в ньому знаходиться значна частка ліквідних активів страховиків у вигляді банківських депозитів), варто очікувати зменшення і в цьому сегменті страхових капіталів.

³¹⁵ Офіційний сайт Державної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nfr.gov.ua/>

Очевидно, що 15 млрд грн реальної капіталізації українського ринку страхування або 600 млн дол США за поточним курсом є досить низьким показником. Щоб переконатися в цьому, варто порівняти його з рядом інших цифр. Наприклад, загальний обсяг відповідальності, який взяв на себе ринок страхування, знаходиться в межах 300 млрд дол. США, а страхові платежі становлять близько 500 млн дол. США³¹⁶.

За підсумками першого кварталу 2015 р. страховий ринок України зібрав 6,1 млрд грн премій, що на 16 % більше, ніж за перші три місяці 2014 р. Але у зв'язку з економічним спадом в країні (а це об'єктивна оцінка Міністерства фінансів України та інших органів державної влади) багато в чому зростання страхових премій пов'язане із курсовими змінами, девальвацією та інфляцією³¹⁷.

Таблиця 8.2

Концентрація страхового ринку за I півріччя 2015 року в Україні³¹⁸

Перші (TOP)	Страхування «Life»		Страхування «non-Life»		
	надходжен- ня премій (млн. грн)	частки на ринку, %	надходжен- ня премій (млн. грн)	частки на ринку, %	Кількість СК, які більше 50% страхових премій отримали від перестраховувальників
Топ 3	417	44,4	1588,8	12,7	0
Топ 10	817,7	87	4260,1	34	2
Топ 20	931,3	99,1	7191,6	57,4	4
Топ 50	939,9	100	10555,7	84,3	9
Топ 100			12082,5	96,5	9
Топ 150			12451,8	99,4	10
Всього по ринку	939,9	100	12525,6	100	18

³¹⁶ Офіційний сайт Державної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nfr.gov.ua/>

³¹⁷ Підсумки діяльності страхових компаній за I півріччя 2015 року. Офіційний сайт Державної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nfr.gov.ua/>.

³¹⁸ Там же.

Страховий бізнес, як і раніше, нерентабельний внаслідок скорочення ринку та недобросовісної конкуренції (високий розмір комісій та низькі тарифи). На ринку присутні приховані банкрути (у більшості страховики недокапіталізовані), а відпрацьовані схеми банкрутства страховика тільки підсилюють кризові явища на ринку. При цьому спостерігається низький рівень входження в бізнес (60 тис. дол. США), що відлякує портфельних інвесторів і знижує попит з боку клієнтів.

Отже, незважаючи на значну кількість компаній, фактично на страховому ринку України основну частку валових страхових премій — 96,5 % — акумулюють 100 страхових компаній «non-Life» (31,1 % всіх страхових компаній «non-Life») та 99,1 % — 20 страхових компаній «Life» (38,5 % всіх страхових компаній «Life»). Близько 200 страхових компаній знаходяться в замороженому стані (сукупно на них припадає менше 1 % ринку) і навряд чи зможуть найближчим часом створити конкуренцію³¹⁹.

На сьогодні страховий ринок України займає менше 1 % ВВП, що явно недостатньо для країни, яка взяла курс на євроінтеграцію. Разом з тим, він виконує ряд соціально значущих громадських завдань і має великий потенціал розвитку.

Оцінюючи загальні тенденції, можна очікувати аналогічної ситуації, як і в банківській системі: поступового нарощування збитків, що будуть зменшувати капітал страховиків. Найчастіше акціонери і власники не готові збільшувати капітал страхових компаній за рахунок власних коштів. Надалі збільшення капіталізації можливо швидше за все за рахунок злиття чи поглинання всередині страхового ринку. Активне залучення великих зовнішніх інвесторів у 2015–2016 рр. бачиться менш імовірним, оскільки для великого вітчизняного інвестора страховий ринок на сьогодні виглядає менш привабливим порівняно з іншими сферами діяльності, а інтерес іноземних інвесторів до сфери страхування обернено пропорційний масштабам військового конфлікту на Сході України.

³¹⁹ Підсумки діяльності страхових компаній за I півріччя 2015 року. Джерело: Офіційний сайт Державної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nfr.gov.ua/>

Зараз ринок страхування України має суттєві виклики і пов'язаний із трансформацією. Від готовності учасників ринку адекватно й оперативно реагувати на зміни і керувати ними залежить те, чи зможе українське страхування залишитися суб'єктом у світовій фінансовій системі або ж остаточно перетвориться на її об'єкт.

У період економічної нестабільності, підвищеної конкуренції та інфляційних процесів основним завданням для страховиків є створення фінансового забезпечення розвитку страхової діяльності, зміцнення, формування і нарощування фінансового потенціалу, забезпечення ліквідності, платоспроможності та конкурентоспроможності на основі стійкого економічного зростання.

Фінансовий потенціал страхового ринку формується із сукупності фінансових ресурсів страховиків. Поняття фінансового забезпечення страхового ринку пов'язане з використанням цього потенціалу (фінансових ресурсів) для подальшого розвитку. Обсяг фінансового забезпечення вимірюють за критерієм достатності для реалізації фінансової та страхової діяльності страховиків із обов'язковим підвищенням рівня показників їх фінансової стійкості та прибутковості.

Внаслідок жорсткої конкуренції на вітчизняному страховому ринку основною проблемою стало максимально ефективне, інтенсивне та комплексне використання наявних фінансових ресурсів.

Фінансові ресурси формують основу системи фінансового забезпечення страховика. Вони акумулюються для здійснення поточної та майбутньої страхової діяльності, формування фінансового потенціалу сектору. Отже, перш ніж розглянути суть та значення фінансового потенціалу необхідно визначити економічну суть фінансових ресурсів.

Зауважимо, що на сьогодні однозначного визначення поняття фінансових ресурсів немає. У термінологічному словнику фінансові ресурси описують як сукупність коштів, що є в розпорядженні держави та суб'єктів господарювання.

В. Опарін визначає їх як суму коштів, спрямованих в основні засоби та обігові кошти. Ці авансовані кошти, які вкладають в обіг, слід обов'язково повернути³²⁰. А. Поддєрьогін розуміє під фінансо-

³²⁰ Фінанси (Загальна теорія) : навч. посібник. — [2-ге вид., доп. і перероб.] — К. : КНЕУ, 2002. — С. 59.

вими ресурсами грошові кошти, що є в розпорядженні підприємства³²¹. Натомість О. Філімоненков вважає, що фінансові ресурси є власним, запозиченим і залученим грошовим капіталом, який використовують для формування активів та здійснення виробничо-господарської діяльності з метою отримання доходу і прибутку. Тобто фінансові ресурси — це джерела коштів підприємств, що спрямовують на формування їх активів³²². Н. Нікуліна та С. Березіна розглядають фінансові ресурси страхової організації у складі залученого та позикового капіталу³²³, включаючи до фінансових ресурсів грошові фонди й ту частину грошових коштів, яка використовується в нефондовій формі.

Фінансові ресурси страхової компанії є залученим капіталом, який деякий час складає сукупність тимчасово вільних коштів страховика. Кругообіг коштів страхової компанії не обмежується здійсненням страхових операцій, він ускладнюється залученістю їх в інвестиційний процес.

Зауважимо, що існують деякі особливості формування фінансових ресурсів страховика. Такими передусім є:

- жорстке державне регулювання розміру та механізму формування статутного капіталу;
- специфічний порядок визначення чистого прибутку, доходів від страхової діяльності та страхових виплат;
- значні обсяги формування специфічного елемента позикових фінансових ресурсів — страхових резервів, які обраховуються за спеціальною методикою, виходячи з обсягу зібраних страхових премій;
- специфічні цілі та терміни використання банківських кредитів (підтвердження ліквідності розміщення страхових резервів, виплат по страховому відшкодуванню, розвиток філіальної мережі тощо);

³²¹ Фінанси підприємств : підручник / [керівник авт. кол. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін.] — [3-тє вид., перероб. та доп.] — К. : КНЕУ, 2001. — С. 110, іл.

³²² Фінанси підприємств : навч. посіб. — [2-ге вид., перероб. і доп.] — К: МАУП, 2004. — С. 84.

³²³ Никулина Н. Н. Страхование. Теория и практика. / Н. Н. Никулина, С. В. Березина / — М. : «ЮНИТИ», 2007. — С. 146.

- великі потенційні можливості залучення банківських, облігаційних та інших видів кредитів із врахуванням великого розміру власного капіталу та високої кредитоспроможності страховика;
- специфічний вид кредиторської заборгованості перед перестраховиками, розмір якої залежить від умов укладених договорів перестраховування та потреби в ньому³²⁴.

Для здійснення ефективного страхового захисту клієнтів страхові компанії повинні мати достатній обсяг фінансових ресурсів і забезпечувати їх ефективне розміщення. При цьому встановлення оптимальних співвідношень між окремими джерелами формування та використання фінансових ресурсів страховиків є важливою передумовою забезпечення безперервності процесу страхування, постійної платоспроможності страхових компаній та стабільних фінансових результатів їх діяльності³²⁵.

Фінансові ресурси страхових компаній складаються з двох частин — власного та залученого капіталу, причому залучена частина капіталу у страхових компаній значно більша, ніж власна³²⁶. Ці засоби не належать страховикові, вони лише тимчасово (на період дії договорів страхування) перебувають у розпорядженні страхової компанії й використовуються на страхові виплати або перетворюються в прибуткову базу за умови беззбиткового проходження договорів. Цю частину капіталу складно назвати позиковим капіталом, оскільки в такому випадку він повинен бути в подальшому відторгнутий у повному обсязі. Можливість перетворення цих засобів через деякий час у дохід страховика обґрунтовує коректність визначення «залучений капітал»³²⁷. Такі кошти тимчасово можуть

³²⁴ Трохимець І.С. Основні стратегії при управлінні фінансовими ресурсами страховика [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nauka.zinet.info/8/trohymets.php>

³²⁵ Лебединська Л.Д. Концептуальні засади управління фінансовими ресурсами страхових компаній /Л.Д. Лебединська, Л.М. Ремньова// Науковий вісник ЧДЕІ. — 2010. — № 1. — С. 128.

³²⁶ Шевчук О.В. Управління фінансовими ресурсами страховика // Економічний вісник Донбасу. — 2010. — № 2. — С. 112.

³²⁷ Шевчук О.В. Управління фінансовими ресурсами страховика // Економічний вісник Донбасу. — 2010. — № 2. — С. 117.

бути використані як інвестиційне джерело, що зумовлює специфіку формування його внутрішніх фінансових ресурсів за рахунок трьох основних видів доходів.

На формування та використання фінансових ресурсів підприємств впливають різноманітні чинники, які відносно суб'єктів підприємницької діяльності доцільно поділяти на внутрішні (несистематичні) — пов'язані безпосередньо з діяльністю окремого суб'єкта господарювання та зовнішні (систематичні) — не пов'язані.

До внутрішніх чинників можна віднести: рівень досконалості фінансової структури підприємства (деталізація фінансових завдань), якість організації управління фінансовими ресурсами, налагодження роботи з посередницькими організаціями, позиціонування, вибір сегментів ринку, визначення критеріїв цінової політики, позиціонування послуг у координатах «ціна – якість», поточна кон'юнктура існуючого ринку, якість фінансового, управлінського та податкового обліку, структура витрат та можливості її оптимізації, характеристика персоналу згідно з організаційною структурою та фінансовим планом організації.

До зовнішніх чинників слід відносити інфляцію, зміни цін на ресурси, у політичному курсі влади, правовому полі, стані розвитку фінансового ринку та економіки в цілому.

Усі перераховані чинники мають вплив на формування та використання фінансових ресурсів через регулювання структури та потужності різноманітних фінансових джерел.

Достатній розмір фінансових ресурсів забезпечує для страховика фінансову стійкість, платоспроможність, стабілізацію обсягів діяльності, а також можливість її розширення; достатній рівень забезпечення організації матеріальними ресурсами, а, отже, здатність в процесі виробництва відшкодувати авансовані фінансові ресурси в обсязі, що не буде поступатися використаному.

Надлишковий обсяг фінансових ресурсів сприяє тенденції збільшення обсягів продажу страхових продуктів, розширення асортименту продуктів та створення їх нових видів, повному забезпеченню підприємства необхідними товарно-матеріальними цінностями, зростання обсягів фінансових ресурсів, проте може також призводити до перевитрат та недоцільного їх використання.

Фінансові ресурси страхових компаній є основним джерелом формування фінансового потенціалу страхового ринку. Для забезпечення економічного зростання як на макро-, так і на мікро-економічному рівні страховикам необхідно виважено управляти фінансовими ресурсами, зокрема ефективно їх формувати та використовувати.

На сьогодні відсутня єдність в розумінні термінології, яку використовують для характеристики фінансового потенціалу страхового ринку. Це часто призводить до ототожнення деяких понять і суперечливості методологічних підходів, що ускладнює вибір методичного інструментарію для їх дослідження.

У своєму первісному етимологічному значенні термін «потенціал» походить від латинського слова «*potentia*» й означає «приховані можливості». Термін «потенціал» у загальному його значенні передбачає наявність прихованих можливостей, які ще не виявилися, або здатності діяти у відповідних сферах.

Звернімо увагу, що сьогодні домінують такі підходи до економічного трактування сутності потенціалу: як сукупність ресурсів, як здатність господарської системи випускати продукцію, як можливість виробничих сил досягти певного ефекту. Але все ж таки найбільш аргументоване розуміння потенціалу є актуальним не тільки для науки, а й для практичних цілей, оскільки уявлення про його зміст формує адекватний підхід до його оцінювання, керування і розвитку³²⁸.

У вітчизняній науковій літературі застосовується термін «фінансовий потенціал страхової організації». Його поява зумовила необхідність уточнення та вдосконалення понятійного апарату досліджень у сфері фінансів страхової галузі. Необхідність більш глибокого і всебічного вивчення фінансового потенціалу обумовлена галузевою специфікою структури фінансових ресурсів страхової організації, об'єктивною необхідністю здійснення інвестиційної діяльності, інтегрованістю страхових організацій у фінансову систему держави.

³²⁸ Федонін О. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посібник / О. С. Федонін, І. М. Реліна, О. І. Олексик — К. : КНЕУ, 2004. — С. 185.

Розгляд фінансового потенціалу в працях українських та зарубіжних дослідників зводиться в основному до ототожнення цієї категорії з поняттям фінансових ресурсів страхової організації. Видається, що кожна позиція має раціональну основу і право на існування. Проте слід зазначити: фінансові ресурси є лише головним елементом фінансового потенціалу, але не його безпосередньою сутністю.

У момент організації страхової компанії першим і вихідним елементом фінансового потенціалу є власний капітал, який в процесі діяльності поповнюється за рахунок різних джерел (прибутку, результатів інвестиційної діяльності, емісійного доходу). Проведення страхових операцій передбачає акумулювання страхової премії, причому збір внесків із усіх учасників страхового фонду супроводжується виконанням зобов'язань страховика із страхових виплат. Із суми зібраних страхових внесків здійснюється фінансування видатків страхової організації на ведення справи, закладених у структурі страхового тарифу.

Прийняття великих ризиків на страхування ставить страхову компанію в несприятливе становище з точки зору платоспроможності. У такій ситуації страховик змушений використовувати механізм перестрахування. Придбання перестраховального захисту базується на виплаті премії. Разом з тим, у цьому процесі існують і зворотні канали руху грошових потоків: комісійна винагорода за договір перестрахування і тантьєма. У свою чергу, в первинного страховика формується депо премій з перестрахування (виставлення депозитів) як форма гарантії виконання зобов'язань. Премія з перестрахування не перераховується перестраховику, а заноситься на спеціальний рахунок у нього. Операція гарантує перестраховику певні відсотки, які передбачаються в договорі. Тим самим первинний страховик набуває додаткові інвестиційні ресурси й отримує дохід. Характер відносин із формування депо премій залежить від форми та умов договору перестрахування, від цілей учасників цього договору.

Другим за значимістю фактором формування фінансового потенціалу страхової компанії є інвестиційна діяльність, що приносить страховику значний інвестиційний дохід на основі використання тимчасово вільних коштів страхових резервів.

Страхова організація повинна володіти певним обсягом власного капіталу, розмір якого регулюється нормативними актами органів нагляду за страховою діяльністю при ліцензуванні. Встановлений таким чином мінімальний нормативний рівень власного капіталу виконує функцію забезпечення платоспроможності страховика за майбутніми зобов'язаннями.

Специфіка надання страхової послуги як основного напрямку діяльності страхової організації полягає в її органічному зв'язку з іншими видами діяльності. В їх числі перестраховальна, інвестиційна, фінансова та надання інших різноманітних послуг. Ці види діяльності мають вторинний характер відносно страхування, однак відіграють винятково важливу роль у діяльності страхової організації, у формуванні та нарощуванні її фінансового потенціалу.

Особливістю страхової діяльності, на відміну від усіх інших видів економічної діяльності, є те, що страхову премію страхувальник сплачує до фактичного надання послуги чи товару, як це відбувається в інших галузях, і при укладенні договору страхування страховик не знає остаточної ціни послуги, яку він надає страхувальнику в зв'язку з тим, що процес страхування базується на суто імовірнісних стохастичних підходах. Щоб виконати свої зобов'язання за укладеними договорами страхування, страховик повинен постійно мати грошові кошти, достатні для того, щоб оплатити прийняті на себе зобов'язання.

У широкому розумінні фінансовий потенціал розвитку страховика слід вважати сукупністю вільних від зобов'язань фінансових ресурсів страховика, яку спрямовують на розширення діяльності. Дослідження з оцінювання можливості створення фінансового потенціалу розвитку страховика дає змогу визначити, що якісними характеристиками є показники фінансової стійкості, платоспроможності та динаміки зібраних страхових премій.

Показник фінансового потенціалу визначається як різниця між створеним фінансовим забезпеченням та поточними фінансовими потребами (витратами). Формування фінансового забезпечення розвитку страховика відбувається: за рахунок надходжень страхових внесків, із яких у майбутньому формують страхові резерви; за

рахунок інвестиційного доходу, який страховик отримує від розміщення страхових резервів та інших фінансових ресурсів; за рахунок статутного капіталу, інших ресурсів, нерозподіленого прибутку, який є власністю страховика та свідчить про його платоспроможність та фінансову стійкість. Комплексний показник оцінювання фінансового потенціалу розвитку страхової організації можна виразити наступним чином:

$$FDP = FE - MFN = (Ocap + IR) - (Ipay + TC) \quad (8.1)$$

де FDP (Financial development potential) — фінансовий потенціал розвитку, млн. грн;

FE (Financial enrichment) — фінансове забезпечення страховика, млн. грн;

MFN (Moment financial needs) — поточні фінансові потреби, млн. грн.;

Ocap (Own capital) — власний капітал, млн. грн;

IR (Insurance reserves) — страхові резерви, млн. грн;

Ipay (Insurance payments) — страхові виплати, млн. грн;

TC (Total costs) — загальні витрати, млн. грн³²⁹.

Фінансове забезпечення розвитку страховика формують за рахунок:

- надходжень страхових внесків, а в подальшому страхових резервів;
- інвестиційного доходу, що страховик отримує від розміщення страхових резервів та інших фінансових ресурсів;
- статутного капіталу, інших ресурсів, нерозподіленого прибутку, що є власністю страховика і свідчить про його платоспроможність та фінансову стійкість.

Показники фінансової стійкості й платоспроможності страховика є якісними характеристиками його фінансового потенціалу розвитку.

Зокрема, під фінансовою стійкістю страховика розуміємо такий стан усіх фінансових ресурсів страхової компанії, за якого є можливості для повного виконання зобов'язань, незважаючи на суттєві

³²⁹ Ненно І.М. Формування фінансового потенціалу страховика з використанням залучених коштів / І.М. Ненно // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. — 2008. — Т. 11. — Вип. 20, ч. I. — С. 48.

коливання настання страхових зобов'язань та виникнення несприятливих подій.

Зауважимо, що основою оцінювання фінансової стійкості страховиків є такі показники:

- розмір статутного капіталу;
- наявність гарантійного фонду;
- обсяги власних коштів;
- обсяги створених страхових резервів, достатніх для майбутніх виплат;
- співвідношення активів та зобов'язань;
- виконання нормативів із розміщення страхових резервів;
- рентабельність страхових операцій;
- показники збитковості страхової суми.

При цьому критеріями визначення фінансової стійкості та платоспроможності страховика можна вважати:

- наявність достатнього обсягу страхових операцій;
- наявність розвиненої практики перестрахування;
- забезпечення збалансованого страхового портфеля;
- обмеження відповідальності за ризиками;
- розумне (оптимальне) розміщення страхових резервів;
- раціональну тарифну політику;
- диверсифікацію діяльності.

Фінансова стійкість страхової компанії повинна, на нашу думку, розглядатися з таких основних позицій:

- вірогідність недостатності коштів у будь-якому періоді;
- фінансова стійкість страхового фонду;
- рентабельність усієї діяльності страхової компанії.

В Україні аналізом стану показників діяльності страхових компаній та брокерів займається Ліга страхових організацій України. Інформація, яка підлягає моніторингу та аналізу, надається страховиками добровільно. Аналіз здійснюється за такими напрямками:

- показники обсягів діяльності;
- активи;
- ділова активність;
- власний капітал;
- страхові премії;

- платежі зі страхування;
- платежі з перестрахування;
- страхові виплати;
- страхові резерви;
- частки страхових платежів, належні перестраховикам;
- наявність регіональної мережі;
- балансовий прибуток страховика³³⁰.

Якщо взяти до уваги особливості формування статутного фонду страховика, то додатковою порівняно з іншими господарськими товариствами вимогою до страхових компаній є вимога, що стосується мінімального розміру оплаченої частки статутного фонду. Для таких господарських товариств частка грошових внесків в оплаченому статутному фонді не може бути меншою 60 %. Допускається також оплата грошової частини внесків до статутного фонду страховика цінними паперами, які випускаються державою за їх номінальною вартістю, але не більше 25 % загального розміру статутного фонду³³¹.

Спробу визначити фінансову стійкість страховика в межах набору фінансових показників, що характеризують фінансовий стан компанії та ефективність її діяльності, можна вважати узагальненим підходом. Зважаючи на відсутність єдиних нормативних критеріїв щодо таких показників, а також на специфіку безпосередньої діяльності страховика, слід зазначити: їхній набір є різним у багатьох авторів.

У межах цього підходу визначають такі чотири фінансових стани страхової організації:

- стійкий — характеризується нормальним рівнем платоспроможності, достатнім рівнем ліквідності, відсутністю відхилень фактичних показників фінансової діяльності від нормативних;
- нестійкий — непостійність надходжень, зменшення загального рівня платоспроможності при збереженні поточної платоспро-

³³⁰ Ненно И. М. Подходы к развитию инвестиционной функции украинских страховщиков / И. М. Ненно // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. — Науки: економіка, політологія, історія. — 2008. — № 12 (68). — С. 36.

³³¹ Гаманкова О. О. Фінанси страхових організацій : навч. посіб. О. О. Гаманкова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 66–69.

- можності, недотримання нормативних вимог, низька ліквідність, не досягнення оптимальності страхового портфеля;
- пороговий — відсутність платоспроможності, збитковість діяльності, що потребує реструктуризації й покращення оптимальності страхового портфеля;
 - банкрутство — відсутність фінансової стійкості, коли діяльність страховика оцінюється за показниками минулих періодів без аналізу можливих ризиків у майбутньому і це не може бути об'єктивною характеристикою його стійкості³³².

Відомо, що платоспроможність страховика є об'єктивним показником його поточного фінансового стану шляхом прогнозування в майбутньому. Інакше це можливість виконання в майбутньому зобов'язань завдяки тим активам, які є в розпорядженні страховика, та є реальними цінностями, а тому є ліквідними.

Усі зобов'язання страховика можна розділити на дві групи:

- зовнішні зобов'язання перед страхувальниками, перестраховальниками, бюджетом, банками й іншими кредиторами;
- внутрішні зобов'язання перед фундаторами, акціонерами, філіями, співробітниками й ін.

Страхова платоспроможність за зовнішніми зобов'язаннями перед страхувальниками (за страховими зобов'язаннями) забезпечується за допомогою страхових резервів і власних вільних коштів (статутного фонду, резервів, сформованих за рахунок чистого прибутку, й інших резервів, не пов'язаних зобов'язаннями). Якщо обсяг страхових резервів недостатній, то страховик виконує страхові зобов'язання за рахунок власних коштів. Якщо обсяг власних коштів перевищує обсяг зовнішніх (у тому числі страхових) зобов'язань, можна вважати страховика платоспроможним.

У світовій практиці запас платоспроможності страховика, як правило, визначається окремо для ризикових видів страхування й окремо для страхування життя. Для ризикових видів страхування рівень платоспроможності зазвичай оцінюється через зіставлення фактичної й розрахункової (нормативної) платоспроможності. Фак-

³³² Гаманкова О. О. Фінанси страхових організацій : навч. посіб. О. О. Гаманкова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 114.

тичний запас платоспроможності (так звані нетто-активи) звичайно визначається як різниця між обсягом матеріальних активів (за вираховуванням суми нематеріальних активів) та сумою зобов'язань страховика (у тому числі страхових), що повинна бути позитивною. У такому випадку власних коштів страховика, вільних від зобов'язань, виявиться достатньо, щоб виконати всі страхові зобов'язання, тобто страховик вважається платоспроможним.

Розрахунковий (нормативний) запас платоспроможності може визначатися за обсягом отриманих за звітний період страхових премій (за обсягом прийнятих страхових зобов'язань), або за обсягом зроблених за звітний період страхових виплат (за обсягом виконаних страхових зобов'язань). Очевидно, що для максимальної надійності з двох зазначених показників повинен бути обраний той, що протягом того самого звітного періоду є більшим.

В Україні прийняті такі вимоги для забезпечення платоспроможності:

- наявність оплаченого статутного фонду в обсязі, що встановлений вимогами законодавства;
- наявність у страховика гарантійного фонду, вільного від прийнятих ним страхових зобов'язань;
- створення страхових резервів, достатніх для майбутніх виплат страхових сум і страхових відшкодувань;
- перевищення фактичного запасу платоспроможності страховика над розрахунковим нормативним запасом платоспроможності³³³.

Страхові компанії, де розглянуті показники є стабільно зростаючими, стають привабливими для іноземних та вітчизняних інвесторів.

Таким чином, розвиток страхового ринку України у контексті ринкових засад функціонування економіки та зміцнення сукупного фінансового потенціалу страхового ринку потребує відповідного підґрунтя. Це вимагає комплексного підходу до управління страховою сферою на основі ефективного функціонування в країні цілісної системи фінансового потенціалу.

³³³ Офіційний сайт Державної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nfr.gov.ua>.

8.2. Інструментарій управлінського впливу на фінансовий потенціал у страховій діяльності

Сучасний стан фінансів страхових організацій вимагає пошуку нових форм і методів підвищення їх конкурентоспроможності та фінансової стійкості. Одним із шляхів вирішення проблем є ефективне управління фінансовим потенціалом страхових організацій, яке дозволяє:

- враховувати складність об'єкта управління та взаємозв'язки між його елементами і комплексом виконуваних функцій;
- ефективно використовувати фінансовий потенціал страхової організації;
- виявляти внутрішні резерви страхової організації, в т.ч. у системі фінансового управління;
- розробляти рекомендації щодо підвищення фінансової стійкості страхової організації.

Можливості страховика виконувати свої зобов'язання в цілому визначаються його фінансовим потенціалом, до найбільш важливих факторів формування якого віднесемо:

1. принципи організації страхування;
2. собливості ризиків, взятих на страхування;
3. частоту та випадковість страхових виплат;
4. ризики у діяльності страховиків.

Принципи страхування впливають на формування фінансового потенціалу, адже для виконання зобов'язань перед страхувальниками страхова компанія формує страхові резерви; кошти страхових резервів призначені для виконання страхових зобов'язань, тому є власністю страхувальників; страхові резерви є зобов'язаннями страховика; розмір страхових резервів пов'язаний із розміром взятих зобов'язань (страхових премій).

Впровадження в практику господарської діяльності страхових організацій механізму ефективного управління страховими ризиками підвищує фінансову надійність як окремого страховика, так і страхового ринку в цілому, а поширення сучасних прийомів управління страховими ризиками в практичній діяльності суб'єктів ко-

мерційного страхування, на нашу думку, сприятиме наближенню вітчизняного страхування до цивілізованого ведення бізнесу.

У своїй діяльності страхова організація має справу з двома групами ризиків: ризиками, що пов'язані зі страхувальниками та ризиками страховика.

Управління прийнятими на страхування ризиками трактується як сукупність послідовних дій (андеррайтингу, контролю, фінансування), спрямованих на мінімізацію ризиків або зменшення величини збитків унаслідок страхових випадків³³⁴.

Коректність методологічного підходу до визначення сутності управління ризиками у страхуванні вимагає чіткого поділу ризиків на страхові та нестрахові, врахування ризикових обставин, які їх супроводжують. Доведено, що від управління ризиками у сфері страхового бізнесу залежать ринкові позиції більшості суб'єктів підприємницької діяльності.

Відомі ознаки класифікації ризиків. Це джерела безпеки, походження, сфери діяльності людини, ймовірність й обсяг втрат, які, втім, не повною мірою відображають її зв'язок із управлінням страховими ризиками. Це зумовлює необхідність введення нової класифікаційної ознаки — «умова прийняття ризиків на страхування», що забезпечує комплексний підхід до визначення можливості страхування, перевірки відповідності ризиків збалансованості страхового портфеля. З цієї точки зору доцільно виділяти ризики, які:

1. безумовно беруться на страхування;
2. приймаються на певних умовах, як правило, із застереженнями;
3. не входять до стандартного переліку, а приймаються на страхування за підвищеними тарифами.

Прийняття на страхування ризиків пов'язане з певними труднощами, оскільки об'єкти страхування відрізняються різним ступенем небезпеки. Головним критерієм можливості прийняття страхового ризику вважаємо його вимірюваність, тобто якісну та кількісну оцінку ризиків, що ґрунтується на розрахунково-аналітичних методах.

Виявлення певних ризиків та прийняття їх на страхування є надто складним етапом. Тому можна вважати андеррайтерську політику

³³⁴ Ротова Т. А. Управління ризиками, прийнятими на страхування / Т. А. Ротова // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Економіка. — 2000. — Вип. 46. — С. 66.

страхової компанії економічною ідеологією страховика. Ідентифікація ризиків, з якої починається андеррайтинг, у різних видах страхування має свої відмінності та є найбільш складною в майновому страхуванні великих промислових комплексів, страхове покриття яких передбачає повний опис ризику. Оцінювання ризиків у даних випадках потребує висококваліфікованих експертів, підготовка яких в нашій країні не здійснюється.

При вирішенні питання щодо залучення послуг експертів для страхових компаній існують проблеми: фінансові (витрати на експертизу є достатньо великими) та ті, що пов'язані з рівнем кваліфікації експерта. Останній повинен володіти всією інформацією щодо ризику, мати достатнє креативне мислення, необхідний рівень знань у відповідній галузі страхування та можливість оцінити значну кількість ідентифікованих ризиків, а також бути вільним від надання особистих переваг. До послуг експертів (і це є базовим елементом управління ризиком) слід звертатися завжди, оскільки без їхньої допомоги важко оцінити страховий ризик.

Особливості ризиків страхувальників впливають на фінансовий потенціал наступним чином: для однорідних масових ризиків страхувальників, які можливо якісно оцінити, формуються страхові резерви, для покриття інших особливих ризиків страхувальників використовують і власні вільні кошти.

Частота та випадковість страхових виплат обумовлена випадковою природою настання страхового випадку й означає випадковість виконання зобов'язань страховиком у часі, обсязі та в просторі.

Попри страхові резерви, кошти яких призначені для виконання страхових зобов'язань, страхова організація повинна мати власні кошти, вільні від будь-яких зобов'язань, розмір яких повинен враховувати випадкову природу страхових виплат.

Під ризиком страховика розуміється невизначена можливість нестачі грошових коштів страхової організації для виконання своїх зобов'язань. Для покриття цих ризиків страхова організація повинна мати достатній розмір власних вільних коштів.

Одночасне врахування впливу на фінансовий потенціал страхової організації всіх чотирьох факторів означає, що основними джерелами виконання страхових зобов'язань є страхові резерви (основний

структурний елемент залучених коштів страховика) і власні вільні кошти (власний капітал страхової організації).

Високий фінансовий потенціал страховика вважаємо вагомим чинником його успішної роботи на ринку. При високому фінансовому ризику, який притаманний страхуванню в цілому, висувуються високі вимоги до засобів і способів його мінімізації. Тому обсяги та якість фінансових ресурсів страхової організації повинні строго відповідати структурі й величині прийнятих на страхування ризиків.

Вивчення методичних основ діагностики фінансового стану і розвитку страхових компаній підштовхнуло до висновків щодо відсутності комплексного показника оцінювання розвитку напрямків страхової та фінансової діяльності страховика. В умовах фінансової кризи визначення та оцінювання фінансового потенціалу розвитку стають вкрай актуальними не тільки для менеджменту страховика, але і для клієнтів-страхувальників та фінансових партнерів.

Методичний інструментарій управління фінансовим потенціалом страхової організації показує взаємозв'язок управління фінансовим потенціалом із рівнем фінансової стійкості страхової організації. За допомогою морфологічного інструментарію складена класифікація ФПСО, що відображає сучасний стан розвитку діяльності страхової організації (табл. 8.3).

Таблиця 8.3

Морфологічний класифікатор можливих варіантів фінансового потенціалу страхової організації (ФПСО)

Елементи ФПСО	Кількість можливих комбінацій ФПСО за його елементами = $8 \times 8 \times 5 \times 4 \times 6 \times 5 \times 6 = 230400$		
1	2	3	4
1. Власний капітал	Зростання чистого прибутку від страхової діяльності	Збиток від страхової діяльності	Зростання ефективності використання власного капіталу
	Зростання чистого прибутку від інвестиційної діяльності	Збиток від інвестиційної діяльності	Зниження ефективності використання власного капіталу
	Перевищення доходів від іншої діяльності над витратами	Перевищення витрат від іншої діяльності над доходами	

Продовження табл. 8.3

1	2	3	4
2. Страхові резерви	Збільшення резервів по страхуванню життя	Зниження резервів по страхуванню життя	Збільшення стабілізаційного резерву
	Зростання резервів незароблених премій	Зниження резервів незароблених премій	Зменшення стабілізаційного резерву
	Зростання резервів збитків	Зниження резервів збитків	
3. Страховий портфель	Агресивний	Консервативний	Змішаний
	Збалансований	Незбалансований	
4. Інвестиційний портфель	Збалансований	Дотримання принципів інвестиційної діяльності	Порушення принципів інвестиційної діяльності
	Незбалансований		
5. Тарифна політика	Дотримання принципів еквівалентності страхових відносин	Дотримання принципу рентабельності	Нестабільність страхових тарифів
	Порушення принципів еквівалентності страхових відносин	Порушення принципу рентабельності	Стабільність страхових тарифів
6. Механізм перестраховування	Активне	Факультативне	Факультативно-облігаторне
	Пасивне	Облігаторне	
7. Система фінансового управління ФПСО	Формування достатнього обсягу фінансових ресурсів	Забезпечення фінансової рівноваги	
	Ефективне використання фінансових ресурсів		
	Формування недостатнього обсягу фінансових ресурсів	Нестабільність фінансового стану страхової організації	
	Неефективне використання фінансових ресурсів		

Наведена класифікація видів фінансового потенціалу страхових організацій дозволяє зробити висновок: в страховій організації можна сформувати більше 230 тис. варіантів його використання,

що, у свою чергу, підвищує його значення в забезпеченні фінансової стійкості компанії.

В цілях спрощення процедури оцінювання використання фінансового потенціалу страхових організацій та підвищення обґрунтованості управлінських рішень, на нашу думку, потрібно використовувати методику оцінювання рівня використання фінансового потенціалу страхових організацій, що є важливим етапом управління фінансовим потенціалом страхових організацій і дозволяє оцінити ефективність його використання.

Можна з впевненістю стверджувати, що всі страхові організації володіють певним обсягом фінансового потенціалу, проте не всі використовують його на 100 %.

Введемо поняття рівня використання фінансового потенціалу страхової організації, позначивши його через Y та трактуючи його як міру оцінки ефективного використання фінансового потенціалу страхової організації з ціллю забезпечення її фінансової стійкості.

Основними елементами фінансового потенціалу як об'єкта управління є блок ресурсів: страховий портфель, інвестиційний портфель, тарифна політика, механізм перестрахування і блок системи управління. Тому при оцінюванні фінансового потенціалу необхідно враховувати не тільки його складові, але і їх значення в забезпеченні фінансової стійкості.

Аналіз використання фінансового потенціалу страхових організацій проводиться з метою його декомпозиції на простіші складові. Елементи цього показника є предметом страхової, інвестиційної та фінансової діяльності організації. Відповідно, можна виділити три напрями оцінювання використання фінансового потенціалу страхових організацій і його елементів (рис. 8.1).

Виявлені напрямки оцінювання фінансового потенціалу страхової організації у сферах страхової, фінансової та інвестиційної діяльності є першим рівнем декомпозиції. Другий рівень стосується деталізації складових першого рівня, а конкретніше — рівня використання фінансового потенціалу в страховій, фінансовій та інвестиційній діяльності.

Рис. 8.1. Напрями розподілу фінансового потенціалу страхової організації³³⁵

Результатом декомпозиції другого рівня є потенціал власного капіталу (x), страхових резервів (r), страхового портфеля (g), інвестиційного портфеля (q), тарифної політики (t), перестраховування (n), системи фінансового управління ФПСО (m). Третій рівень декомпозиції, відповідним чином, є структурою складових другого рівня. На цьому рівні потенціал деталізується за окремими видами елементів. Можлива і подальша декомпозиція елементів. Це може бути аналіз впливу різних факторів на елементи фінансового потенціалу страхових організацій. Наприклад, при оцінюванні потенціалу інвестиційного портфеля необхідно враховувати вплив наступних факторів: обсяг зібраних страхових премій, структура страхового портфеля, прибутковість страхових операцій, умови державного регулювання формування та розміщення страхових фондів, строки страхових договорів, обсяг вільних коштів і т.д. Аналогічно для кожного з елементів можна виявити безліч факторів, причому ряд факторів будуть співпадати для окремих елементів, що суттєво ускладнить процедуру оцінювання рівня викорис-

³³⁵ Ненно І. М. Фінансове забезпечення розвитку страховика: Дис. канд. екон. наук: 08.00.08. — Одеський державний економічний університет, 2009. — 240 с.

тання фінансового потенціалу страхових організацій. Тому можна обмежитися трьома рівнями декомпозиції.

Після визначення всіх складових фінансового потенціалу страхових організацій необхідно оцінити потенціал кожної з них. Оскільки просте арифметичне додавання потенціалів, що формують фінансовий потенціал страхових організацій, буде некоректним, виникає необхідність використання вагових коефіцієнтів, які відображають рівень значимості елементів в фінансовому потенціалі страхових організацій у розрізі її основних видів діяльності.

На різних етапах життєвого циклу страхових організацій елементи їх фінансового потенціалу мають не однакову значимість у різних видах діяльності. Наприклад, власний капітал і страхові резерви як елементи фінансового потенціалу страхових організацій для новоствореної страхової організації мають вагомніше значення, ніж перестрахування чи тарифна політика. Важливість інвестиційної діяльності у порівнянні з фінансовою підвищується зі збільшенням часу діяльності страховика на ринку. Таке ж значення мають вагові коефіцієнти для складових інших рівнів декомпозиції.

Рівень використання фінансового потенціалу страхових організацій можна представити як суму добутків рівня використання фінансового потенціалу і коефіцієнтів його значимості відповідно у сферах страхової, фінансової та інвестиційної діяльності:

$$Y = k(s) \times P(s) + k(f) \times P(f) + k(i) \times P(i) \quad (8.2)$$

де Y — рівень використання фінансового потенціалу страхової організації, %;

$k(s, f, i)$ — коефіцієнти значимості елементів ФПСО відповідно у страховій, фінансовій та інвестиційній діяльності;

$P(s, f, i)$ — рівень використання ФПСО у страховій, фінансовій та інвестиційній діяльності, %³³⁶.

³³⁶ Сокол С.В. Досягнення реальної платоспроможності в розрізі аналізу забезпечення зобов'язань страхової компанії за рахунок її ресурсів / С.В. Сокол // Бізнес-інформ. — 2013. — № 2. — С. 255–258.

Таким чином, у результаті оцінювання використання фінансового потенціалу страхових організацій захоплюються основні його складові, що здатні впливати на фінансову стійкість страхової організації.

Для підвищення активності управління фінансовим потенціалом страхової організації можна виділити основні його етапи управління з урахуванням функціонального підходу та направленості його на забезпечення фінансової стійкості страхової організації.

Політика управління фінансовим потенціалом страхових організацій є частиною політики управління ринковим потенціалом страхової організації, що полягає в ефективному використанні потенційних можливостей його елементів з позиції забезпечення його конкурентоспроможності. Етапи політики управління фінансовим потенціалом страхових організацій представлені на рисунку 8.2.

Функціональний підхід дозволяє представити процес використання фінансового потенціалу страхової організації у вигляді функціональної моделі та оцінити ефективність та пріоритетність кожної функції управління на визначеному етапі розвитку страхової організації.

За допомогою запропонованого методичного інструментарію управління ФПСО можливе підвищення ефективності його використання з ціллю забезпечення фінансової стійкості страхової організації.

Найважливішим завданням як для регулювання ринку страхових послуг, його інтеграції в глобальний страховий ринок, так і підвищення довіри до нього з боку страхувальників вважаємо забезпечення прозорості страховика й обов'язкове його рейтингування.

Питання фінансової надійності страховика, на нашу думку, важливе як для споживача, так і для управління. Нацкомфінпослуг видало кілька важливих розпоряджень, що стосуються ризик-менеджменту в компаніях і системи стрес-тестів, а також публікації результатів фінансової діяльності у відкритій пресі, але узагальнені результати або аналітичні звіти ринку невідомі й недоступні не тільки громадянам України, а й страховикам.

Рис. 8.2. Етапи та послідовність реалізації політики управління фінансовим потенціалом страхових організацій

Аналітичні дані щодо реального фінансового стану всіх страховиків є таємницею як для страхувальників, так і для ринку. На розвинених страхових ринках це питання вирішується в усіх фінансових структурах шляхом впровадження стандартів Solvency II та присвоєння рей-

тингу, який є комплексним показником і цілком зрозумілий споживачеві страхових послуг. В Україні це тільки добровільне явище й абсолютно не підтримуване ні страховиками, ні наглядовими органами.

Важливо зазначити, що для Національної комісії України з цінних паперів та фондового ринку процедура відбору рейтингових агентств і їх реєстр вже створені, а для страхового ринку — ні.

Рано чи пізно на страховому ринку повинне бути впроваджене обов'язкове рейтингування так само, як вже давно у нашій державі застосовуються міжнародні стандарти бухгалтерського обліку і обов'язковий щорічний аудит.

Отже, одним із етапів, які передують розробці заходів зі створення фінансового забезпечення функціонування страховиків, є визначення розміру їх фінансового потенціалу та факторів, що на нього впливають. Саме від наявного фінансового потенціалу багато у чому залежить фінансування програм розвитку діяльності, формування стійкої ринкової позиції, можливість фінансування розробки і впровадження нових страхових продуктів.

8.3. Зростання фінансового потенціалу страховиків шляхом нарощення фінансових ресурсів та підвищення ефективності їх використання

Зіставлення статистичних даних показує: реальна капіталізація страхового ринку України знаходиться на рівні річного обсягу чистих страхових платежів і її вистачить, аби покрити не більше 5% щорічно прийнятої на страхування відповідальності. При цьому рівень застрахованих ризиків в Україні не перевищує 10% від потенційного показника, а частка чистих страхових платежів у ВВП не більша за 1% (що в 6–8 разів менше від показників розвинених світових економік)³³⁷.

Така ситуація свідчить про те, що ринку страхування для покриття поточного рівня зобов'язань необхідно підвищити реальну капіталі-

³³⁷ Офіційний сайт Державної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dfr.gov.ua>.

зацію мінімум в три рази. А якщо говорити про перспективи розвитку ринку й економіки країни в цілому, мова повинна йти про докапіталізацію в десятки разів у порівнянні з поточними показниками.

У цій ситуації варто визначити шляхи отримання фінансування. Таких каналів може бути декілька:

- природне зростання капіталізації за рахунок прибутку від операційної діяльності;
- злиття і поглинання;
- залучення капіталів із інших галузей економіки;
- залучення іноземних інвестицій.

Так, капіталізація українських страховиків є низькою і це породжує проблеми в їхній страховій, інвестиційній і фінансовій діяльності. Компанії не можуть приймати на утримання великі ризики, не виступають в якості потужних інвестиційних інвесторів, мають обмежену здатність щодо залучення зовнішнього фінансування. Більшість вітчизняних страховиків є непублічними компаніями, що працюють в умовах недостатньо розвинутого фондового ринку, і це обумовлює обмежене використання традиційних фінансових інструментів для збільшення капіталу.

Розглядати перспективи природного зростання капіталізації за рахунок прибутку від операційної діяльності вітчизняних страхових компаній не можна з кількох причин. Головною з них є низька прибутковість українських страхових компаній. Причому скорочують прибуток не виплати, які в Україні у два рази нижче, ніж в інших країнах, а рівень аквізиційних витрат, які доходять до 50 %, а іноді і перевищують цю цифру. При такому балансі розраховувати на істотне зростання капіталу за рахунок прибутку не варто. Більше того, покладатися на збільшення доходів від страхування в поточній макроекономічній ситуації також не доводиться.

За обмежених можливостей збільшення капіталу за рахунок зовнішніх і внутрішніх джерел на страховому ринку України набуло поширення явище, яке називають «штучною капіталізацією». Штучна капіталізація виникає у випадках, коли право власності (титул) на реальний актив коштує більше за сам актив. У практиці українських страховиків ідеться передусім про необґрунтовану дооцінку активів. При цьому на момент проведення дооцінки активів виникає збіль-

шення розміру власного капіталу, яке не надає компанії реальних фінансових ресурсів. Метою штучного завищення розміру капіталу в більшості випадків є необхідність виконання встановлених нормативів платоспроможності. Потенційно такі операції генерують збитки внаслідок знецінення активів і можуть стати причиною часткової або повної втрати страховиком платоспроможності в кризових періодах.

Основними результатами загальносвітових дискусій про специфіку злиттів та поглинань M&A (Mergers & Acquisitions) у сучасній економіці, про різні форми державного регулювання даних процесів є визначення, що це непросте об'єднання декількох майнових комплексів (підприємств) і трудових колективів й специфічне явище сучасної економіки пов'язане з корпоративною організацією капіталу з метою створення умов для економічної концентрації. Злиттям називається об'єднання двох компаній з метою створення однієї, при цьому компанія, що поглинає, приймає зобов'язання та активи компанії, що поглинається.

Злиття відрізняється від консолідації, що являє собою об'єднання підприємств, в якому компанії зливаються для утворення абсолютно нового підприємства — юридичної особи. Термін «поглинання» є більш невизначеним та іноді має відношення лише до недружніх угод. В інших випадках він використовується для позначення як дружнього, так і недружнього поглинання.

Основним мотивуючим фактором злиттів і поглинань є синергійний ефект, що виражається в створенні додаткової вартості від цього інтеграційного процесу.

Серед головних причин та передумов M&A-угод варто відзначити:

- перенасичення національних та світового ринків великою кількістю учасників ринку, що мають високий рівень капіталізації, внаслідок чого відбувається жорстка конкуренція між ними;
- потребу в подальшому розвитку та збільшенні страхової премії в умовах скорочення потенціалу та еластичності попиту на страхові послуги в економічно розвинутих країнах;
- потребу у збільшенні капіталу, особливо в перестраховуванні, для прийняття крупних ризиків;
- наміри розширити географію своєї діяльності як основу формування страхового портфеля, більш широкої диверсифікації ризиків і стабілізації страхового портфеля,

- спосіб проникнення на страхові ринки нових країн;
- бажання скоротити витрати на ведення справ;
- прагнення розширити перелік страхових послуг і видів страхування, а також знайти нові канали їх продажу;
- гонитву за підвищенням свого рейтингу за рахунок фінансово стійкого партнера (табл. 8.4)³³⁸.

Таблиця 8.4

Характеристика рейтингу страхових компаній за M&A-угодами

Учасники угоди	Рейтинг до угоди	Рейтинг після угоди
Royal Insurance	A	AA-
Axa	AA	AA-
UAP	A	AA-
Swiss Re	AAA	AAA
Meicantile & Geneial	A+	AA+
Winterthur	AA-	AA-
Credit Swiss	AA-	AA-

Слід підкреслити, що злиття та поглинання, проведені з дотриманням вимог законодавства, а також прав та законних інтересів усіх учасників процесу, є цивілізованими інструментами розвитку бізнесу в усьому світі.

Узагальнюючи аналіз тенденцій і закономірностей M&A-трансакцій на страховому ринку, є підстави зробити висновки, що перспективність M&A-угод визначається:

- можливістю залучення додаткових ресурсів, що сприятиме отриманню синергійного ефекту (взаємодоповнююча дія активів декількох страховиків); зростанням якості управління та подоланням неефективності діяльності; географічним розширенням функціонування;
- особистими мотивами менеджерів; технологічно диверсифіковані іноземні компанії звичайно проникають на нові ринки через поглинання місцевих підприємств;

³³⁸ Глобализация страхового рынка [Електронний ресурс] // Идеи бизнеса. — Режим доступу: http://tvoydohod.ru/insurance_24.html.

- тим, що великі транснаціональні структури випереджають дрібніші компанії за кількістю М&А-угод, хоча через зниження трансакційних витрат активізуються невеликі підприємства; у випадку, коли злиттями керують технології й глобалізація економіки, а не бажання компаній домінувати на ринках і підвищувати ціни, можна стверджувати про позитивні наслідки (у першу чергу — ефект масштабу); інакше позитивні наслідки можуть бути короткостроковими й в основному на рівні самих підприємств; для обмеження негативних наслідків процесів М&А і недопущення надмірної концентрації,
- антиконкурентною поведінкою і підвищенням цін, необхідним є контроль з боку держави, основними напрямками такого контролю в розвинених країнах повинні бути: антимонопольне регулювання, ревізування операцій з цінними паперами, оптимізація оподатковування, бо від діапазону податкових виплат залежить і безпосередня вартість угоди злиття або поглинання.

Шлях злиття і поглинання як можливий варіант підвищення капіталізації страхових організацій України здатний вирішити проблему ринку лише в разі злиття і поглинань вітчизняних компаній представниками зарубіжних ринків. Якщо поглинання буде всередині одного ринку, це вплине тільки на капіталізацію окремих учасників, але не на ринок у цілому.

Спосіб залучення капіталів із інших галузей економіки викликає певні сумніви, оскільки український ринок страхування позбавлений інструментів ефективного інвестування у високорентабельні проекти й активи. Більше того, українська економіка меншою мірою орієнтована на довготермінові кошти страховиків. На тлі інших секторів економіки (сільське господарство, видобуток корисних копалин, транспорт, ІТ і т. д.) ринок страхування виглядає менш привабливо, оскільки інвестовані в нього капітали заморожуються і мають малу прибутковість. Так що очікувати відтоку ресурсу з інших секторів економіки в страхування не варто.

Можливості залучення страховиками капіталу ззовні значною мірою пов'язані з обсягами їх діяльності. Потужні компанії мають кращі можливості у порівнянні з невеликими, яких в Україні більше. Враховуючи реальний стан вітчизняного страхового ринку,

а також за аналогією складання класифікатора банківських установ автором запропоновано групування страхових компаній на основі розробленого класифікатора за розміром їх активів (табл. 8.5)³³⁹.

Таблиця 8.5

Групування страхових компаній України за розміром активів

Група I (крупні СК)	Активи \geq 500 млн. грн.
Група II (великі СК)	500 млн. грн. \geq Активи \geq 200 млн. грн.
Група III (середні СК)	200 млн. грн. \geq Активи \geq 50 млн. грн.
Група IV (невеликі СК)	Активи $<$ 50 млн. грн.

Проведене за класифікатором групування показало переважання на українському страховому ринку фінансово слабких компаній із низькою капіталізацією, які складають 79,6 % загальної кількості страхових компаній України. Такі компанії не спроможні виконувати на належному рівні свої зобов'язання перед страхувальниками. Натомість до групи найкрупніших страхових компаній можна віднести лише 3,1 % загальної кількості страховиків. У складі цих компаній є як українські страхові компанії, так і компанії з іноземним капіталом, які є дочірніми структурами відомих міжнародних страховиків. Частка великих та середніх страхових компаній складає при цьому 17,3 % загальної кількості вітчизняних страховиків.

Залучення ресурсів від іноземних інвесторів є одним із найреальніших способів запозичення грошей у страховий ринок України, оскільки фінансовий ресурс на глобальному страховому ринку присутній і навіть з надлишком. У той же час це найбільш незалежний канал залучення капіталу з погляду можливості впливу на нього як з боку національного регулятора, так і окремих учасників ринку. Головною умовою, щоб він запрацював, є досягнення певних макроекономічних показників (стабілізації й лібералізації економіки), її зростання, а отже і підвищення попиту на страхові по-

³³⁹ Супрун Н. В. Дослідження процесу капіталізації українських страхових компаній / Н. В. Супрун // Страховий ринок України в умовах фінансової глобалізації: збірник матеріалів Міжннар. наук.-практ. конф. (10–12 жовтня 2012 р., м. Київ). — К.: КНЕУ, 2012. — С. 214.

слуги. Без цього постійного потоку інвестицій у страховий сектор української економіки не буде.

Рис. 8.3. Розподіл страхових компаній України за розміром активів у 2013 р.³⁴⁰

Нам слід визнати факт, що на сьогоднішній день і у коротко-строковій перспективі в Україні відсутні реальні системні інструменти докапіталізації ринку. Однак нові можливості можуть з'явитися в процесі відновлення економіки за умови трансформації ринку і його «очищення» від несприятливого іміджу як усередині країни, так і перед закордонними інвесторами. Насамперед потрібно позбавити ринок від сумнівних активів і «схем», що псують інвестиційну привабливість. Складається враження, що ситуація безперспективна, оскільки спочатку ринок чекає важкий процес очищення, який не переживе більша частина учасників, а прихід іноземного капіталу поглине або змусить згорнути свою діяльність решту вітчизняних страховиків. У результаті можуть залишитися тільки представники глобальних страхових капіталів. Підписання угоди про Асоціацію з ЄС і ряд директив Євросоюзу також сприяє лібералізації доступу на український ринок європейським страхо-

³⁴⁰ Складено автором за даними Insurance TOP: [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://forinsurer.com/ratings/nonlife>.

вим компаніям. Це тільки погіршує становище вітчизняних страхових компаній, якщо вони не можуть самостійно обслуговувати запити страхувальників.

Варто зазначити: такий сценарій не найгірший в макроекономічній перспективі, оскільки він зберігає для України шанс виділитись з числа країн третього світу. Також важливо наскільки ця ситуація буде прийнятна для споживачів страхових послуг. Але очевидно, що на сьогодні дуже важливо зберегти вітчизняний сегмент як з точки зору національної фінансової стратегії та безпеки, так і з метою збереження перспектив суб'єктності України на світовій фінансовій арені.

Система фінансового менеджменту європейських страховиків побудована з урахуванням фактора вичерпності фінансового потенціалу їхнього розвитку. В Україні тенденції роботи страховиків із іноземним та змішаним капіталом співзвучні європейським з точки зору проведення агресивної політики розвитку. Проте недостатня фінансова стійкість, яка все ще залишається слабкою стороною цих двох груп перед групою українських компаній, обумовлена небажанням іноземних інвесторів збільшувати у значній у порівнянні з європейським рівнем капіталізації мірі розмір статутного капіталу страховиків — об'єктів інвестування. Заснування філіалів створить середовище, в якому надмірна фінансова стійкість українських страховиків перетвориться з переваги на недолік, бо не супроводжується використанням фінансового потенціалу розвитку.

Таким чином, стратегічним кроком страховиків із суто українським капіталом повинно стати інтенсивне використання накопичених фінансових ресурсів із урахуванням вичерпності фінансового потенціалу розвитку з метою покращення якості сервісу, агентської мережі, кваліфікаційного рівня та технологій роботи з клієнтами.

Реальним кроком до стабілізації діяльності страховика та нарощення його фінансового потенціалу є формування ефективної фінансової стратегії страхової компанії. Врахування ризиків зовнішнього і внутрішнього середовища страховика дає змогу визначити пріоритетні напрями подальшої діяльності.

Фінансову стратегію розвитку страхової компанії можна умовно поділити на три основні складові: стратегія управління страхо-

вими резервами; стратегія управління власним капіталом; стратегія управління ризиками³⁴¹.

В процесі управління страховими резервами вирішується завдання гарантування їх безпечності, прибутковості, ліквідності та диверсифікованості, що реалізується на основі аналізу ситуації шляхом цілеспрямованого впливу на структуру резервів.

Стратегія управління власним капіталом страхової компанії особливо важлива для забезпечення її платоспроможності. При розширенні діяльності компанії зростає обсяг її зобов'язань, що викликає необхідність збільшення власних коштів.

Стратегія управління ризиками є предметом особливої уваги ризик-менеджменту страховика. Ризики страхової компанії поділяють на ризики, що приймаються за договором страхування (майнові, особисті, відповідальності та ризики страхування й співстрахування), та ризики, які виникають у процесі обслуговування договорів (ризик андеррайтингу, неефективного перестрахування, управління страховим портфелем, формування й інвестування страхових резервів).

У процесі розробки фінансової стратегії страховика потрібно враховувати вплив таких зовнішніх факторів, які суттєво змінюють зміст страхової діяльності: підвищення страхового інтересу з боку підприємств як щодо захисту майна, так і щодо страхування відповідальності підприємств; залучення страхових компаній до пенсійного страхування у контексті нової ідеології пенсійного забезпечення в Україні; зростання рівня реальної середньої заробітної плати працюючих, що сприяє активнішому залученню населення до страхування життя, від нещасних випадків, страхування нерухомості, транспортних засобів та домашнього майна; очікуване збільшення кредитних інвестицій у підприємницьку діяльність, що зумовлює розширення масштабів використання страхових послуг у частині страхування майна від вогню і стихійного лиха, технічних ризиків, майна, що оформляється під заставу, страхування відповідальності і т. ін.

³⁴¹ Никулина Н. Н. Финансовый менеджмент страховой организации : [учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям «Финансы и кредит», «Бухгалтерский учет, анализ и аудит»] / Н. Н. Никулина, С. В. Березина. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. — С. 212.

Грошові ресурси, які обертаються на страховому ринку, створюють певний рух фінансових потоків, що має специфічне призначення і відображає особливі відносини. Призначенням сформованих фінансових потоків є забезпечення фінансових зобов'язань, які прийняті страховиком за угодами страхування.

Специфічні відносини, які виникають при русі фінансових потоків, вважаємо відносинами з приводу забезпечення надання страхового захисту за рахунок створеного страхового фонду, а при недостатності останнього — за рахунок інших джерел. Ці фінансові потоки перш за все обслуговують сферу страхування. Разом з тим, за рахунок інвестування сформованих фінансових потоків у фінансові активи у страховика з'являється можливість отримання додаткового доходу, який використовується на розширення страхової діяльності, на виплату винагороди власникам частки капіталу (засновникам), на покриття непередбачуваних збитків (ми маємо на увазі не тільки страхові відшкодування, але й збитки у результаті не страхової діяльності).

Таким чином, інвестовані фінансові потоки перетворюються у страховий капітал, призначенням якого стає забезпечення страхових зобов'язань (у разі недостатності сформованих страхових резервів) та обслуговування господарського процесу. Під страховим капіталом розуміємо сукупність фінансових відносин, що формуються, існують та відтворюються у страховій сфері з приводу забезпечення страхового захисту споживачів страхових послуг, забезпечення доходу власників, розширення страхової та інвестиційної діяльності³⁴². Ці відносини існують між суб'єктами страхової сфери як суб'єктами підприємництва, між суб'єктами підприємництва і державою як регулятора. У практичному вимірюванні страховий капітал — це сукупність фінансових ресурсів, яка обслуговує сферу страхування.

Слід зазначити, що коли кошти страхового фонду починають функціонувати як капітал, страхувальники вже не беруть участі в організації його руху. Фінансові відносини на цьому етапі виникають тільки в суб'єктів, які організують, регулюють даний рух і розпоряджаються капіталом за допомогою певних методів і важелів.

³⁴² Баранова В. Г. Фінансовий механізм функціонування страхової системи : монографія / В. Г. Баранова. — Одеса : Видавництво ВМВ, 2009. — С. 267.

Страховий капітал не слід ототожнювати зі страховим фондом. Страховий фонд формують страхувальники, а страховий капітал — усі суб'єкти страхових відносин. І хоча призначення страхового капіталу та страхового фонду — в забезпеченні та наданні страхового захисту, страховий капітал виконує притаманні йому функції як капітал, тобто забезпечує дохід власникові та можливості розширеного відтворення, а у випадку страхової діяльності — розширення цієї діяльності та доходу власникові капіталу.

На рівні страхової компанії страховий капітал існує в формі фінансових ресурсів, які має у своєму розпорядженні страховик і які можуть бути представлені з позиції форми власності, тобто права володіння та розпорядження (власні, залучені, умовно-залучені)³⁴³. Найбільш потужні фінансові потоки створюють власні та умовно-залучені кошти. Саме вони активно використовуються в діяльності страхової компанії і приносять певний дохід. Тому їх розглядають як страховий капітал компанії, що збільшує її фінансовий потенціал.

Певним виходом із такої ситуації може бути: встановлення нової межі розміру статутного фонду страховиків (до 10 млн. євро — для ризикового страхування та 15 млн. євро — для страхування життя); створення централізованого фонду страхових гарантій, призначенням якого є захист коштів страхувальників у разі банкрутства або фінансової неспроможності страховика. Такий фонд буде сприяти стабілізації страхового ринку та створить, з одного боку, впевненість у споживачів страхових послуг в отриманні накопичених коштів, а, з другого боку, — сприятиме нарощенню фінансового потенціалу страховика та стимулюватиме розвиток інвестиційної складової страхового бізнесу.

Підвищення вартості бізнесу спирається на достатність фінансового потенціалу розвитку. Для підтримки належного рівня конкурентоспроможності українські страховики повинні створювати систему фінансового забезпечення та використовувати фінансовий

³⁴³ Баранова В.Г. Умовно-позичкові кошти страхових організацій: проблеми інвестування та оподаткування / В.Г. Баранова, О.С. Рабий // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць / Одеський держ. екон. ун-т. — Одеса, 2005. — № 21. — С. 28.

потенціал розвитку. Для вирішення цього завдання пропонуються певні етапи формування фінансового потенціалу страховика (рис. 8.4):

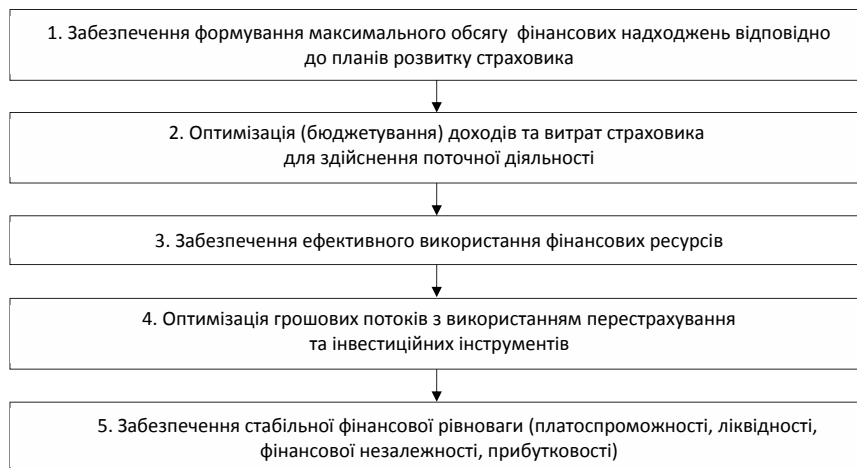

Рис. 8.4. Етапи формування фінансового потенціалу страховика

Вважаємо, що при нарощенні фінансових ресурсів страхової компанії необхідно виходити з наступних концептуальних засад:

- дотримуватися раціонального співвідношення власних коштів страхової організації й прийнятих нею на себе страхових зобов'язань як у цілому, так і в розрахунку на один договір;
- при невисокому рівні конкуренції в окремих сегментах страхового ринку слід здійснювати обмежуючу тактику нарощення фінансових ресурсів за рахунок надходжень страхових внесків і після досягнення ними максимально допустимого з урахуванням ризику значення тимчасово не приймати платежі до моменту, коли компанія зможе збільшити резерви від повторних платежів наступного року;
- за рахунок однієї з оптимальних стратегій збільшення фінансових ресурсів страхової компанії здійснювати доповнення сформованих резервів грошовим покриттям за рахунок статутного капіталу;

- передавати частину відповідальності, яку страхова компанія вже не може сама утримувати, перестраховальникові;
- при виборі стратегій збільшення фінансових ресурсів оптимально поєднувати такі критерії, як забезпечення мінімальної середньозваженої ціни залучених ресурсів, досягнення нормальної рентабельності розміщених фінансових ресурсів та одночасна мінімізація ризику втрати фінансової стійкості страхової організації.

Для нарощування фінансового потенціалу більшості страховиків необхідно збільшити обсяги і темпи зростання власних фінансових ресурсів та залучених коштів у частині страхових резервів як основи їх розширеного відтворення, самофінансування, платоспроможності. У даному контексті варто приділити особливу увагу розвитку найрентабельніших інвестиційних і страхових операцій, що посприяє зростанню можливостей реінвестування капіталу, зацікавленості власників щодо розширення меж самофінансування; раціонально та ефективно розподілити чистий прибуток, спрямувавши його частину на нарощування резервного капіталу, для додаткового забезпечення виконання договірних зобов'язань та досягнення позитивних фінансових результатів.

Якщо страховик здійснює тільки накопичення фінансового потенціалу розвитку, він втрачає конкурентні переваги. Якщо страховик реалізує тільки використання, то знижує фінансовий потенціал та власну фінансову стійкість. Ми вважаємо, що спільна для всіх страховиків із українським капіталом тенденція полягає в постійному накопичуванні фінансового потенціалу розвитку замість його зваженого використання. Ця тенденція може бути пов'язана і з залежністю інвестиційного портфеля від депозитних вкладень, і з відсутністю інновацій у страховому бізнесі, і з малою диверсифікованістю страхового портфеля.

Таким чином, розглянуті шляхи нарощення фінансового потенціалу страховими організаціями дозволяють своєчасно враховувати ризики при розробці фінансової стратегії й тактики страховиків, а також уникнути значних фінансових вкладень при погіршенні страхової діяльності.

Розділ 9

Пріоритети та засоби вирівнювання параметрів фінансової безпеки суб'єктів ринку фінансових послуг

9.1. Теоретико-методичні основи формування збалансованої системи фінансової безпеки суб'єктів ринку фінансових послуг

Останнім часом питання забезпечення фінансової безпеки суб'єктів ринку фінансових послуг набули надзвичайної актуальності. Причинами цього є зростання нестабільності та кількості загроз сучасній світовій фінансовій системі, а також фінансово-економічна криза в Україні. У цих умовах суб'єкти ринку фінансових послуг стикнулися з необхідністю принципово нових підходів до забезпечення їх фінансової безпеки.

Фінансова безпека суб'єктів ринку фінансових послуг є важливою ланкою фінансової безпеки держави. Недостатня увага до питань фінансової безпеки суб'єктів ринку фінансових послуг може призвести до зниження ефективності їх діяльності та неспроможності виконати взяті на себе фінансові зобов'язання.

Нагальність підвищення рівня фінансової безпеки суб'єктів ринку фінансових послуг у сучасних умовах зумовлюється зниженням їх прибутковості та платоспроможності, що, в свою чергу, впливає на їх інвестиційні можливості та здатність надавати фінансові послуги.

Страхові послуги займають важливе місце в структурі фінансових послуг. Відтак, обґрунтування пріоритетів та засобів вирівнювання параметрів фінансової безпеки суб'єктів ринку фінансових послуг в межах цього розділу дослідження здійснено на прикладі суб'єктів страхового бізнесу.

Страхування покликане забезпечувати передання ризику від страхувальника до страховика і тим самим підвищувати безпеку страхувальника-підприємця чи зберігати досягнутий рівень

добробуту громадянина-страхувальника. В свою чергу, страхова діяльність також зазнає негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, що знижує її спроможність відповідати за своїми зобов'язаннями та вимагає пошуку напрямів підвищення фінансової безпеки самого страховика.

Формування і підтримка фінансової безпеки у страхуванні передбачають перш за все з'ясування суті даного поняття, визначення факторів, що впливають на стан фінансової безпеки як у страховому секторі загалом, так і окремої страхової компанії, дослідження взаємопов'язаності окремих складових даної категорії.

На сьогодні відсутнє єдине усталене визначення поняття «фінансова безпека». Існуючі формулювання відображають лише окремі аспекти фінансової безпеки і не можуть претендувати на її однозначне та виключне трактування.

Як правило, в економічній літературі фінансова безпека характеризує стан захищеності життєво важливих (ключових) інтересів держави, регіонів, підприємницьких структур та громадян у фінансовій сфері від впливу широкого кола негативних чинників (загроз). Основними критеріями фінансової безпеки є достатність фінансових ресурсів, їх збалансованість та ліквідність, які уможливають нормальне існування та розвиток зазначених суб'єктів економічного життя.

Фінансова безпека є результатом практичних заходів з боку законодавчої та виконавчої влади держави в сфері фінансів і визначається конкретними показниками функціонування економічної системи держави за певний проміжок часу. До цих показників належать: величина внутрішнього й зовнішнього боргів; рівень інфляції; стійкість національної валюти; сальдо платіжного балансу.

Грунтовним є підхід О. Барановського, який відзначає: фінансова безпека — це складова частина економічної безпеки держави, що базується на незалежності, ефективності й конкурентоспроможності фінансово-кредитної сфери України, ступінь захищеності фінансових інтересів на всіх рівнях фінансових відносин, рівень забезпеченості громадянина, домашнього господарства, верств населення, підприємства, компанії, установи, регіону, галузі, сектора економіки, ринку, держави, суспільства, міждержавних утворень, світового співтовариства фінансовими ресурсами, достатніми для задоволен-

ня їх потреб і виконання існуючих зобов'язань, стан фінансових потоків в економіці, що характеризується збалансованістю і наявністю апробованих механізмів регулювання і саморегулювання, а також гарантує (у разі потреби) повернення вкладених коштів загалом³⁴⁴.

З позицій різностороннього підходу фінансова безпека — захищеність фінансових інтересів на всіх рівнях фінансових відносин; певний рівень незалежності, стабільності й стійкості фінансової системи країни в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів, що становлять загрозу фінансовій безпеці; здатність фінансової системи держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та стале економічне зростання.

Фінансова безпека ринку страхових послуг розглядається як складова фінансової безпеки держави. Зокрема, в економічній літературі під фінансовою безпекою ринку страхових послуг розуміють такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав би їм можливість у разі потреби відшкодувати обумовлені у договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування. Фінансова безпека ринку страхових послуг, що залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних, внутрішніх і зовнішніх чинників, перш за все визначається станом його розвитку, фінансовою результативністю та ефективністю діяльності. Водночас вона зумовлена і реальним фінансовим станом суб'єктів господарювання.

Сучасна практика світового страхового ринку полягає в поширенні практики продажу не тільки страхового, а й так званого фінансового продукту, який, поряд зі страховими послугами, включає також інші різновиди послуг фінансово-кредитного характеру. В зв'язку з цим підвищується значимість інших зобов'язань страхових компаній, які не обмежуються відшкодуванням обумовлених у договорах страхування збитків. Таким чином, при оцінці фінансової безпеки страхових компаній необхідно враховувати не лише страхові, але й усі їх зовнішні зобов'язання. Крім того, фінансова безпека страхового ринку великою мірою визначається діями Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

³⁴⁴ Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія / О. І. Барановський. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. — С.10–12.

Фінансову безпеку ринку страхових послуг у цілому та її окремих складових слід розглядати у двох аспектах. По-перше, з погляду фінансових наслідків їх діяльності для країни в цілому та окремих страхувальників зокрема. По-друге, з точки зору недопущення та відвернення реальних і потенційних загроз фінансовому стану самих страховиків. Загалом сутність фінансової безпеки страхових компаній полягає у забезпеченні найефективнішого використання ресурсного потенціалу, створенні сприятливих умов для реалізації економічних інтересів страховиків, попередженні внутрішніх і зовнішніх загроз страховій діяльності, створенні умов її стабільного й ефективного функціонування.

Оскільки страхові компанії є базовою ланкою страхового ринку, то досягнення їх стабільного розвитку є важливим завданням, яке покладене в основу процесу формування його фінансової безпеки.

В роботі А. Єрмошенко подано трактування сутності фінансової безпеки страхової компанії (ФБСК) як такого її фінансового стану, що характеризується збалансованістю системи фінансових показників, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, дозволяє своєчасно та в повному обсязі виконувати взяті на себе зобов'язання, а також забезпечує ефективний розвиток страхової компанії у поточному та наступних періодах. При цьому в роботі обґрунтовано, що дане поняття можна розглядати як у статичі, тобто через оцінку рівня фінансової безпеки, так і в динаміці — через безперервний процес її (фінансової безпеки) забезпечення³⁴⁵.

Забезпечення фінансової безпеки передбачає з'ясування і систематизацію явищ і подій, настання або здійснення яких прямо чи опосередковано впливає на фінансову діяльність страхової компанії та може становити для неї загрозу втрати чи зниження фінансової безпеки.

Серед факторів, які чинять вплив на фінансову безпеку страхових компаній, виділяють внутрішні та зовнішні. Зокрема, до внутрішніх відносять такі:

³⁴⁵ Єрмошенко А. М. Визначення поняття фінансової безпеки страховика та її категорії / А. М. Єрмошенко // Актуальні проблеми економіки. — 2004. — №4 (34). — С. 46–52.

- рівень фінансової незалежності (при цьому велике значення має розмір сплаченого статутного та гарантійного капіталів страховика, обсяг іноземних інвестицій);
- обсяги зовнішнього та внутрішнього перестрахування;
- можливості додаткового залучення фінансових ресурсів;
- наявність ефективної тарифної стратегії;
- конкурентоспроможність страхової компанії на ринку страхування;
- структура страхових послуг;
- впровадження нових видів страхових послуг та підвищення їх якості;
- структура капіталу;
- ефективність страхових операцій;
- активність інвестиційної діяльності страхової компанії.

Серед зовнішніх факторів впливу на фінансову безпеку страхових компаній можна виділити такі:

- загальний стан економіки;
- рівень розвитку фінансового ринку загалом та страхового зокрема;
- наявність інвесторів;
- міра відкритості внутрішнього страхового ринку;
- розмаїття фінансових інструментів для здійснення інвестиційної діяльності страховиком;
- обсяг і вартість залучення капіталу, залежність від конкретного джерела фінансування;
- ступінь ризиків ринкових коливань;
- наявність інформації про об'єкти інвестування;
- ставлення населення до страхових операцій;
- концентрація інтелектуальних ресурсів, задіяних у розвитку страхового ринку;
- політичний клімат у країні;
- податкова політика законодавчої та виконавчої влади у страховому бізнесі;
- соціальний стан споживачів страхових послуг і платоспроможний попит на них;
- рівень законодавчого забезпечення функціонування страхової сфери.

У сучасних умовах одним із суттєвих зовнішніх макроекономічних факторів впливу на фінансову безпеку страхової компанії є фінансова глобалізація, яка приводить до появи нових форм надання страхових послуг за допомогою мережі Інтернет, де можуть здійснюватися всі операції оплати, підписання договору та його отримання. Це сприятиме появі принципово нових видів надання страхових послуг на ринку України: страхування власників персональних комп'ютерів, які користуються послугами фірм, що дають доступ в Інтернет; страхування власників мобільних телефонів, які користуються послугами фірм зв'язку; страхування інформаційних ризиків.

ФБСК не формується ізольовано, вона значною мірою залежить: на рівні світового господарства — від стану світової економіки та світового фінансового ринку, макрорівні — від стану та розвитку реального та фінансового секторів національної економіки, соціально-демографічної ситуації в країні; на мезорівні — від стану ринку цінних паперів та ринку банківських послуг, на мікрорівні — від самих страхових компаній та інших учасників страхової діяльності (рис. 9.1).

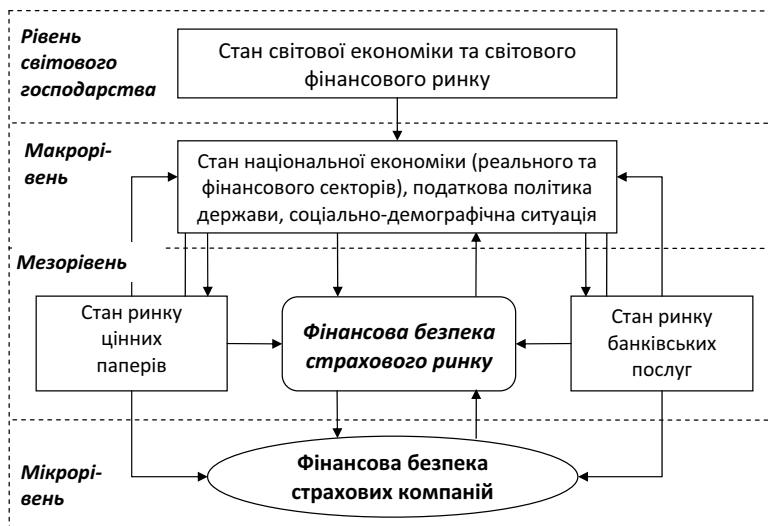

Рис. 9.1. Зовнішні фактори впливу на фінансову безпеку страхових компаній за рівнями економічної системи

Загальноекономічний стан виражається такими показниками, як стан платіжного балансу країни, інвестиційний клімат, стан реального сектора економіки, масштаби тіньової економіки, платоспроможний попит населення. Соціально-політична ситуація у країні визначається рівнем соціальної стабільності в суспільстві, фінансово-економічною і соціальною політикою, політичною орієнтацією існуючого уряду.

Стан фінансового ринку визначається попитом і пропозицією грошової маси, темпами інфляції та інфляційними очікуваннями, вартістю і графіком обслуговування державного боргу, рівнем доходності ринку цінних паперів, курсом національної валюти.

Фінансова безпека страхового ринку визначається обсягами та часткою страхових премій у ВВП, обсягами та рівнем виплат, величиною активів, сплачених статутних фондів, страхових резервів страховиків, напрямами розміщення капіталу, обсягами та рівнем перестрахування.

Внутрішня фінансова безпека страхової компанії залежить від рівня управління, наявності системи та стратегії фінансової безпеки, достатності капіталу, рівня професійної кваліфікації персоналу.

В умовах інтеграції України у світовий фінансовий простір посилюється вплив міжнародних чинників на фінансову безпеку страхових компаній, що пов'язані з наслідками світової фінансової кризи.

У випадку суттєвого негативного впливу факторів виникають загрози фінансовій безпеці страхових компаній, під якими розуміють наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють суттєву небезпеку фінансовим інтересам страховиків, страхових посередників, страхувальників та державі.

Слід відзначити, що загрози фінансовій безпеці страхового ринку видозмінюються в залежності від стану та рівня розвитку фінансової системи і відрізняються характером та рівнем гостроти. Узагальнюючи різні позиції щодо загроз фінансовій безпеці, а також аналізуючи норми вітчизняного законодавства у цій сфері за джерелами потенційних і наявних загроз, їх можна поділити на внутрішні та зовнішні.

У результаті аналізу різних точок зору на питання забезпечення фінансової безпеки як суб'єктів господарювання в цілому, так і стра-

хових компаній зокрема і трактувань її сутності виділимо наступні функції:

- забезпечення рівноважного і стійкого фінансового стану страхової компанії;
- сприяння ефективній діяльності страхової компанії;
- визначення проблемних місць у діяльності страхових компаній, нейтралізації кризових явищ та запобігання банкрутству.

На нашу думку, до основних характеристик ФБСК слід віднести такі:

- ФБСК є важливою складовою частиною фінансової безпеки страхового ринку України;
- ступінь захищеності фінансових інтересів усіх учасників страхового процесу;
- стійкість до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, фінансова стабільність;
- здатність до відвернення фінансових загроз, які можуть виникнути в процесі діяльності страхової компанії;
- наявність збалансованого страхового портфеля та достатніх страхових резервів;
- ефективне функціонування та економічне зростання страхової компанії;
- ефективна перестраховальна діяльність;
- якість фінансових інструментів і послуг, що забезпечують безпечну та ефективну інвестиційну діяльність страхової компанії;
- здатність до зростання ринкової вартості й розвитку страхової компанії в майбутньому;
- ФБСК охоплює основні види їх діяльності, відповідно до чого включає безпеку операційної діяльності, безпеку фінансування, безпеку інвестиційної діяльності, податкову безпеку;
- фінансова безпека забезпечує пріоритетні фінансові інтереси страховика і, відповідно, визначається його фінансовою стійкістю і надійністю, діловою активністю, прибутковістю, ліквідністю, платоспроможністю, забезпеченістю фінансовими ресурсами, належним станом ризик-менеджменту, ефективною інвестиційною діяльністю.

На основі аналізу та синтезу наведених вище визначень фінансової безпеки суб'єктів господарювання, в тому числі підприємств та страхових компаній, факторів впливу, загроз їх фінансовим інтересам, ключових функцій і найбільш суттєвих характеристик фінансової безпеки, ми пропонуємо таке її визначення: фінансова безпека страхової компанії — це економічні відносини щодо досягнення та підтримки таких умов її функціонування в стратегічній перспективі, при яких вона здатна виконувати свої зобов'язання, забезпечує себе та страхувальників певним рівнем захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз, характеризується здатністю до зростання ринкової вартості в умовах економічної невизначеності.

Підсумовуючи вищесказане, можемо відзначити, що ФБСК є складною фінансовою категорією, яка характеризується економічними відносинами, направленими на захист їх фінансових інтересів, та перебуває в тісному взаємозв'язку з іншими фінансовими категоріями. Існує ряд зовнішніх та внутрішніх факторів формування загроз фінансовій безпеці страхових компаній, своєчасна ідентифікація яких є необхідною умовою її забезпечення. Для підтримки належного рівня ФБСК необхідно визначити та охарактеризувати окремі її складові.

Безпека страхової діяльності включає забезпечення платоспроможності з урахуванням балансу надходжень страхових премій і страхових виплат та принципу їх еквівалентності, стабільності, ефективності страхової діяльності та розвитку страхових компаній у майбутньому. Вона визначається:

- розміром сплаченого статутного капіталу;
- методикою визначення страхових премій за конкретними договорами страхування та перестраховування;
- збалансованістю страхового портфеля;
- достатністю страхових резервів;
- своєчасністю виконання страхових зобов'язань;
- наявністю ефективних механізмів зниження страхових ризиків та забезпечення безпеки страхової діяльності;
- рівнем страхових виплат;
- рівнем перестраховування, який дозволить брати на страхування крупні ризики, впроваджувати нові види страхування та за-

безпечить можливість страховику та перестраховику провести виплати за запитами на відшкодування за даними видами договорів страхування;

- ступенем зловживань страхувальників, перестраховальників та перестраховиків;
- станом страхової дисципліни, яка полягає у своєчасності виконання страхових зобов'язань та високому інтелектуальному рівні персоналу.

Крім того, безпека страхової діяльності повинна забезпечити:

- виконання принципу еквівалентності фінансових зобов'язань страхувальника та страховика;
- належний рівень захисту від внутрішніх і зовнішніх негативних впливів і фінансових загроз, які можуть виникнути в процесі страхової діяльності компанії;
- ефективне управління страховими ризиками;
- зростання ринкової вартості страхової компанії та створення необхідних передумов фінансової підтримки її стійкого зростання в поточному та довгостроковому періодах.

Практика останнього десятиліття свідчить, що однією з найбільш розповсюджених причин виникнення фінансової кризи і банкрутства ряду суб'єктів господарювання є саме відсутність ефективної системи їх фінансової безпеки.

Питання формування системи ФБСК в науковій літературі висвітлено недостатньо. Більшу увагу дослідники приділяють питанням формування системи економічної безпеки суб'єктів господарювання, зазначаючи, що вона є комплексом організаційно-управлінських, технічних, технологічних, профілактичних та маркетингових заходів, спрямованих на кількісну та якісну реалізацію захисту інтересів суб'єктів господарювання від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Система ФБСК за внутрішньою будовою — це цілісна сукупність відносно відокремлених і в той же час взаємопов'язаних сфер і ланок, функціонування яких підпорядковується єдиній концепції й направлене на покращення характеристик ФБСК на певному проміжку часу в умовах економічної невизначеності.

З організаційної точки зору система ФБСК включає сукупність державних органів, фінансових інститутів, об'єднань, менеджменту,

окремих підрозділів та працівників страхових компаній, які здійснюють вплив на стан їх фінансової безпеки з метою покращення основних характеристик фінансової безпеки. Суб'єкти зовнішнього впливу включають, зокрема, Нацкомфінпослуг, перестрахові компанії, актуарії та об'єднання страховиків. Суб'єкти внутрішнього впливу підпорядковані керівництву страховика.

Системі ФБСК властива єдність, що визначає основні процеси її функціонування, характер формування й розвитку та виявляється в нерозривному ланцюзі відносин від вищих органів до нижчих ланок, а також у єдності цілей, функцій і методів забезпечення фінансової безпеки.

Важливим елементом системи ФБСК є її концепція, ідея якої передбачає, що керівництво страховика повинне сформувати систему його пріоритетних фінансових інтересів, виявити інтереси взаємодіючих з ним страхувальників, працівників, банків, державних органів, інших суб'єктів господарювання й обрати такі форми і способи погодження цих інтересів, щоб результати взаємодії страховика із цими суб'єктами забезпечили йому прибуткову діяльність, розвиток у майбутньому та покращення основних показників, що характеризують стан фінансової безпеки.

Формування ефективної системи ФБСК визначається її пріоритетними фінансовими інтересами, які потребують захисту від ідентифікованих реальних та потенційних внутрішніх і зовнішніх загроз.

Фінансові інтереси страхових компаній повинні інтегруватися у фінансові інтереси страхового ринку, що визначаються як важливі фінансові цінності та головні потреби учасників страхового процесу (страховиків, перестраховиків, страхових посередників, страхувальників) і держави, реалізація яких гарантує їх фінансову незалежність, добробут та самостійність у розробці фінансової політики і реалізації управлінських рішень, стійкість фінансового ринку та його розвиток у майбутньому.

У зв'язку з необхідністю виконання не лише комерційної, але й соціальної функції страхування головним фінансовим інтересом для страхової компанії виступає максимізація ринкової вартості страховика з одночасним забезпеченням страхового захисту страхувальників.

Серед інших важливих фінансових інтересів страхових компаній слід виділити такі:

- досягнення деякого мінімального рівня рентабельності власного капіталу та його зростання;
- достатність коштів для фінансування розвитку страхової компанії;
- забезпечення фінансової стійкості та надійності страхової компанії;
- високий рівень інвестиційної активності страховика;
- зниження ризиків фінансової діяльності;
- підтримання ліквідності та платоспроможності страхової компанії;
- забезпечення достатнього обсягу й ефективного співвідношення зібраних страхових премій та здійснених страхових виплат.

Формування системи ФБСК повинно базуватися на певних принципах, які умовно можна поділити на загальні (їх сформулюємо на основі принципів системного підходу) та спеціальні, які притаманні лише страховим компаніям.

Охарактеризуємо загальні принципи формування системи ФБСК.

4. Принцип головної мети — функціонування та розвиток системи ФБСК і всіх її складових повинні спрямовуватися на досягнення певної головної мети. Всі зміни, вдосконалення та управління системою потрібно оцінювати з цієї точки зору.
5. Принцип єдності та зв'язаності — система розглядається «ззовні» як єдине ціле (принцип єдності), водночас необхідні «погляд зсередини», дослідження окремих взаємодіючих складових системи (принцип зв'язаності).
6. Принцип ієрархії — виявлення або створення у системі ієрархічних зв'язків, модулів, цілей. Крім того, система одночасно розглядається як самостійне ціле і як складова систем вищих рівнів.
7. Принцип функціональності — структура системи тісно пов'язана та обумовлюється її функціями, отже, створювати та досліджувати систему необхідно після визначення її функцій.
8. Принцип розвитку — здатність до вдосконалення, розвитку системи за умови збереження певних якісних властивостей.

9. Принцип децентралізації — розумний компроміс між повною централізацією системи та здатністю реагувати на вплив зовнішнього середовища окремими частинами системи.

Поряд із наведеними загальними принципами, дамо коротку характеристику спеціальних принципів формування системи ФБСК.

1. Забезпечення страхового захисту. Даний принцип впливає з самої сутності страхування як виду цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення цих фондів.

2. Обґрунтованість величини страхової премії. Правильно визначені страхові тарифи дають можливість отримати таку величину грошових надходжень, які є достатніми для утворення страхових резервів у необхідних для компанії розмірах, утримати її й забезпечити отримання прибутку. Суть даного принципу полягає в тому, що страхувальник повинен заплатити такий розмір страхових премій, щоб страховик міг утворити страхові резерви, достатні для здійснення виплат за запитами на відшкодування.

Враховуючи, що для формування страхових резервів і виплати страхових відшкодувань використовується нетто-премія, а її розмір визначається виходячи з принципу еквівалентності фінансових зобов'язань страхувальника та страховика, який полягає в тому, що сума всіх нетто-премій повинна дорівнювати сумі всіх страхових відшкодувань.

3. Збалансованість страхового портфеля. Діяльність страховика характеризується його страховим портфелем, який визначається кількістю об'єктів та укладених договорів страхування, сумарною величиною та структурою зібраних страхових премій.

Під збалансованістю страхового портфеля розуміється його диверсифікованість, стабільність розвитку різних видів, відповідність величин страхових премій величинам страхових відшкодувань, укладених та припинених договорів, сформованих резервів

та зобов'язань, договорів, за якими відбуваються виплати, та беззбиткових договорів. Збалансований, однорідний страховий портфель убезпечує страхову компанію від фінансових потрясінь, надає можливість у нормальному режимі забезпечувати страхувальникам страховий захист.

Ефективність поточної та перспективної діяльності страхової компанії забезпечується збалансованим страховим портфелем, від якості якого залежать суми надходжень страхових премій, обсяги і коливання страхових відшкодувань, склад і величина страхових резервів, інвестиційні можливості, обсяги витрат на ведення справи, ринкова вартість страхової компанії, наявність можливостей у страховика вести бізнес у ринковому середовищі й загалом рівень ФБСК.

4. Достатність страхових резервів. Суть даного принципу полягає в тому, що розміри страхових резервів на будь-який момент часу мають бути достатніми для виконання страховиком умов укладених договорів страхування навіть у випадку, якщо нові страхові премії не надходитимуть. Для дотримання цього принципу необхідно визначити оптимальну величину резерву та її границі. Оптимальну величину страхового резерву визначають із принципу еквівалентності фінансових зобов'язань страхувальника та страховика.

5. Безпечність та ефективність інвестиційної діяльності. Інвестиційна діяльність страхової компанії повинна підпорядковуватися довгостроковим цілям її розвитку та здійснюватися відповідно до розробленої стратегії. Даний принцип передбачає:

- диверсифікацію вкладень у розрізі цінних паперів, що емітуються державою, корпоративних акцій, облігацій, банківських металів та інших видів активів;
- вибір високоліквідних активів як пріоритетних напрямів інвестування;
- використання методів хеджування ризиків інвестування в цінні папери з використанням похідних фінансових інструментів (форвардних і ф'ючерсних контрактів, опціонів і свопів).

Використання даного принципу для забезпечення належного рівня фінансової безпеки можливе лише при виконанні таких умов:

- забезпечення функціонування в Україні ринків деривативів, завдяки яким страхові компанії у змозі активно використовувати методи хеджування їх фінансових ризиків;
- впровадження системи рейтингового оцінювання емітентів цінних паперів для оцінки безпечності їх придбання;
- створення в Україні ефективних ринків цінних паперів та інших фінансових інструментів і приведення їх у відповідність до міжнародних стандартів кодифікації та положень Директив ЄС.

Таким чином, подальший розвиток національного страхового ринку, зростання обсягів продажу страхових послуг, без сумніву, сприятиме активізації інвестиційного процесу, що позитивно вплине на рівень ФБСК.

6. Необхідність та ефективність перестраховування. Хоча перестраховування дає змогу брати на страхування крупні ризики, сприяє запровадженню та поширенню нових видів страхування, воно само є джерелом виникнення нових ризиків і загроз, зумовлених неплатоспроможністю перестраховика. Згідно з даним принципом страховик повинен обирати для перестраховування фінансово стійку страхову компанію; він не повинен брати на страхування та передавати у перестраховування такі види крупних ризиків, які є єдиними в нього і в перестраховій компанії; не брати на страхування ризики, за якими плата за перестраховування може виявитися занадто великою.

Застосування даного принципу сприятиме зниженню загроз фінансовій безпеці страховика при страхуванні крупних ризиків і впровадженню нових видів страхування.

Головною метою формування системи ФБСК є забезпечення ефективного, стійкого її функціонування і розвитку в майбутньому, запобігання загрозам її фінансовій безпеці, захист законних інтересів страхувальників, працівників та власників страхової компанії, недопущення втрати прав власності на майно, необхідне для здійснення страхової діяльності, його знищення, розголошення, втрати, витоку, спотворювання та знищення інформації з обмеженим доступом.

Завдання функціонування системи ФБСК включають:

- моніторинг, прогнозування, своєчасне виявлення й усунення загроз ФБСК, причин і умов, що сприяють нанесенню моральної та матеріальної шкоди, порушенню її функціонування і розвитку;
- створення гнучкої та обґрунтованої системи формування страхових тарифів і страхових резервів;
- віднесення інформації до категорії обмеженого доступу (комерційної таємниці та конфіденційної інформації, що підлягає захисту від неправомірного використання), а також інших інформаційних ресурсів — до різних рівнів вразливості (небезпеки) і таких, що підлягають збереженню;
- створення єдиного інформаційного масиву даних про стан зовнішніх та внутрішніх загроз для ФБСК, розробка механізму та умов оперативного реагування на загрози ФБСК;
- ефективне запобігання незаконним посяганням на фінансові ресурси, на отримання незаконних страхових відшкодувань та конфіденційну фінансову інформацію страховика шляхом застосування правових, організаційних та інженерно-технічних заходів для досягнення необхідного рівня безпеки;
- застосування нормативно-правового механізму з метою локалізації негативного впливу наслідків порушення фінансової безпеки, в т. ч. ув результаті фінансових криз, неправомірних дій фізичних і юридичних осіб, та відшкодування заподіяних ними збитків для відновлення діяльності страхової компанії у відповідності з їх стратегією розвитку.

Внаслідок цього в сучасних умовах у багатьох страхових компаній виникають труднощі, пов'язані з відсутністю адаптаційних механізмів до постійних змін зовнішнього та внутрішнього середовища, високим рівнем загроз та фінансових ризиків, що знижують ефективність діяльності та ускладнюють їх функціонування. В зв'язку з цим назріло питання визначення стратегії ФБСК як способу її інтеграції у бізнес-простір, що постійно змінюється та характеризується невизначеністю.

Таким чином, формування ефективної системи ФБСК є необхідною умовою її функціонування та розвитку в ринкових умовах, які характеризуються низкою загроз та ризиків. Функціонування ком-

понентів системи ФБСК повинно підпорядковуватися єдиній концепції й бути направленим на покращення характеристик ФБСК на певному проміжку часу в умовах економічної невизначеності. Крім того, страховикам необхідно розробляти стратегію фінансової безпеки в розрізі видів діяльності, фінансових інтересів та об'єктів управління. Виконання зазначених умов сприятиме ефективній фінансовій діяльності та конкурентоспроможності страхових компаній на фінансовому ринку.

9.2. Аналіз стану фінансової безпеки суб'єктів ринку фінансових послуг

Важливим завданням процесу регулювання відносин, що виникають між суб'єктами фінансової системи України, є створення безпечних умов їх функціонування. Поступове включення України до процесів глобалізації світової економіки та її становлення як незалежного суб'єкта міжнародної економічної діяльності призводить до того, що діяльність вітчизняних страхових компаній все більшою мірою наражається на вплив зовнішніх фінансово-економічних ризиків.

Забезпечення фінансової безпеки страхових компаній є необхідною умовою виконання страхуванням своїх функцій. Але страховики як комерційні установи зацікавлені у прибутковій діяльності. Прагнення до максимізації прибутків обумовлює здійснення операцій, що мають підвищений ступінь ризику, в зв'язку з чим страховик може зазнати значних втрат та стати банкрутом. Зважаючи на це, потреба у постійному контролі стану ФБСК посилюється.

Особливістю формування ринкових відносин в Україні на сьогоднішній день є посилення впливу таких чинників, як жорстка конкурентна боротьба, технологічні зміни та мінливість фінансового середовища. У зв'язку із зазначеним, економічні реалії в страховій сфері мають певну специфіку, що вносить корективи у процес здійснення аналізу фінансової безпеки страховиків.

Для об'єктивного аналізу та оцінки стану ФБСК та виявлення потенційних можливостей її зміцнення необхідно сформувані сукупність методів, які найбільшою мірою сприятимуть досягненню поставлених цілей та завдань. Також необхідно використовувати наявні системи фінансового аналізу для забезпечення оптимальних його результатів.

У практиці аналізу й оцінки фінансової безпеки страховиків доцільно використовувати неформалізовані (які ґрунтуються на описі аналітичних процедур на логічному рівні) та формалізовані (які базуються на формалізованих аналітичних залежностях) методи.

В економічній літературі пропонується використовувати такі методи для визначення стану економічної безпеки підприємництва:

- моніторинг основних соціально-економічних показників і співставлення їх із граничними значеннями;
- методи експертних оцінок;
- аналіз й обробка сценаріїв;
- методи оптимізації;
- теоретико-ігрові методи;
- методи багатовимірного статистичного аналізу;
- методи теорії штучних нейронних мереж.

Враховуючи, що страхові компанії є суб'єктами підприємницької діяльності, а їх фінансова безпека є складовою фінансової безпеки вітчизняних суб'єктів господарювання, яка, в свою чергу, визначає економічну безпеку останніх, то страхові компанії, органи нагляду за страховою діяльністю та інші зацікавлені сторони можуть застосовувати дані методи в процесі аналізу й оцінки стану фінансової безпеки страховиків.

У процесі аналізу й оцінки ФБСК доцільно поєднувати традиційні (моніторинг соціально-економічних показників, експертної оцінки, багатовимірного статистичного аналізу) та сучасні (евристичного та ситуаційного, політичного та економічного аналізу, логіко-структурного моделювання, стратегічного аналізу і прогнозування) методи дослідження.

Сукупність зазначених вище методів вважаємо за доцільне доповнити методами теорії ймовірностей та математичної статистики, теорії нечітких множин.

Основними умовами вибору страховиками систем і методів аналізу є: економічність — застосовувати ті системи і методи, використання яких дає більшу вигоду, порівняно із здійснюваними витратами; доречність — використовувати ті системи та методи аналізу, за допомогою яких страхова корпорація отримує результати, використовувані управлінським персоналом в процесі прийняття рішень, та формування стратегії її фінансової безпеки; доступність — використовувати системи і методи, доступні та зрозумілі для аналітиків страховика, при цьому підвищувати кваліфікаційний рівень останніх.

Кількісний аналіз і оцінка стану ФБСК передбачає формування системи показників, які його характеризують, і це питання є дискусійним. Автори пропонують різний набір показників. Крім того, в літературі приділено недостатньо уваги формуванню сукупності таких показників для оцінки фінансової безпеки саме страхових компаній.

Система кількісних показників для аналізу діяльності страхових компаній у розрізі забезпечення їхньої фінансової безпеки має бути побудована з точки зору держави, акціонерів та страхувальників, тому що саме вони виступають основними рушійними силами якісних та кількісних змін у діяльності страховика. Держава зацікавлена в першу чергу у зростанні капіталізації компанії з метою забезпечення відповідного рівня маржі платоспроможності, страхувальники — у своєчасному отриманні страхових відшкодувань (рівень фінансової безпеки реально виміряти за рахунок показників платоспроможності та фінансової стійкості), а акціонери — у збільшенні ринкової вартості страхової організації (показники ефективності діяльності).

Сукупність показників для аналізу фінансової безпеки повинне відповідати наступним основним вимогам:

- вони повинні базуватися на чинній бухгалтерській та статистичній звітності;
- показники не повинні дублюватися;
- вони мусять охоплювати всі важливі складові фінансової безпеки;
- їхня сукупність повинна включати оптимальну кількість показників, тобто розмір сукупності не має виходити за межі реальної можливості її оцінки.

Виділимо в складі часткових показників, що характеризують фінансову безпеку страхових компаній, основні та допоміжні.

Зокрема, основні часткові показники ФБСК, які дозволяють оцінити окремі її складові, включають:

- частку страхових премій окремого страховика в страхових преміях у цілому по страховому ринку;
- рівень страхових виплат (відношення страхових виплат до страхових премій);
- рентабельність власного капіталу;
- коефіцієнт платоспроможності;
- коефіцієнт покриття (поточної ліквідності);
- коефіцієнт автономії;
- частку перестраховування.

Аналіз платоспроможності страхових компаній здійснюється за допомогою коефіцієнта платоспроможності, що визначається як відношення фактичного та нормативного значення запасу платоспроможності. Страховики відповідно до обсягів страхової діяльності зобов'язані підтримувати належний рівень фактичного запасу платоспроможності (нетто-активів), який визначається вирахуванням із вартості майна (загальної суми активів) страховика суми нематеріальних активів і загальної суми зобов'язань, у тому числі страхових.

Нормативний запас платоспроможності страховика, що здійснює види страхування, інші, ніж страхування життя, на будь-яку дату дорівнює більшій із визначених величин, а саме:

- перша — підраховується шляхом множення суми страхових премій за попередні 12 місяців на 0,18 (останній місяць складатиметься з кількості днів на дату розрахунку). При цьому сума страхових премій зменшується на 50 відсотків страхових премій, належних перестраховикам;
- друга — підраховується шляхом множення суми страхових виплат за попередні 12 місяців на 0,26 (останній місяць складатиметься з кількості днів на дату розрахунку). При цьому сума страхових виплат зменшується на 50 відсотків виплат, що компенсуються перестраховиками згідно з укладеними договорами перестраховування.

Для забезпечення належного рівня платоспроможності, а отже і фінансової безпеки, фактичний запас платоспроможності страховика повинен перевищувати розрахунковий нормативний запас платоспроможності.

Аналіз платоспроможності є неповним без аналізу показників ліквідності. Оскільки в складі оборотних активів страхових компаній переважають вкладення у грошових коштах та поточних фінансових інвестиціях, то достатньо розрахувати показники поточної та абсолютної ліквідності.

Поділ показників на основні й допоміжні здійснено за ознакою їх можливого використання зовнішніми і внутрішніми (основні) та тільки внутрішніми (допоміжні) користувачами.

Аналіз допоміжних показників пропонуємо проводити в розрізі функціональних складових фінансової безпеки: фінансової безпеки страхової діяльності, фінансової безпеки перестрахової діяльності, фінансової безпеки інвестиційної діяльності, податкової безпеки та безпеки фінансування.

Фінансова безпека страхових операцій є визначальною складовою фінансової безпеки страховика та, в свою чергу, характеризується:

- платоспроможністю за страховими операціями;
- ліквідністю страховика;
- прибутковістю страховика;
- ризикованістю страхових операцій;
- портфельним ризиком страховика;
- ступенем зловживань страхувальників.

Показники платоспроможності, ліквідності та прибутковості віднесено до основних показників оцінки фінансової безпеки.

Допоміжним показником для аналізу й оцінки платоспроможності страхової діяльності є рівень страхових виплат, що розраховується як відношення виплат страхових відшкодувань до зібраних страхових премій. Його можна розраховувати також у розрізі видів страхування.

Виходячи з загрози банкрутства страховика та враховуючи особливості страхової діяльності, доцільно використовувати показники оцінки стану його фінансової безпеки на основі теорії розорення.

Факт розорення страхової компанії описується співвідношенням $U_0 + T_H < Y$, де T_H — сумарна величина зібраних нетто-премій, Y — величина сумарних відшкодувань, U_0 — величина інших коштів страховика. Вважаємо, що розорення може відбутися впродовж скінченного проміжку часу $[0, t]$ (інакше при нескінченному t ймовірність розорення дорівнює 1. Тоді на момент часу t ймовірність розорення визначається рівністю: $\varepsilon(t) = P(U(t) = U_0 + T_H - Y < 0)$, де $U(t)$ — величина капіталу страхової компанії на момент часу t .

Показником, який у цьому випадку характеризуватиме стан фінансової безпеки, є ймовірність нерозорення страховика. Чим вищим є його значення, тим вищим є рівень фінансової безпеки. У зв'язку із зазначеним, необхідно мінімізувати ймовірність розорення $\varepsilon(t)$ або не допускати вихід значення ймовірності вище деякого критичного рівня ε_K .

Запишемо рівність для визначення $\varepsilon(t)$ на будь-який момент часу t , не чекаючи надходження всіх страхових премій. Нехай для кожного значення $t > 0$ величина $N(t)$ — число запитів на відшкодування на момент часу t , а X_i — величина i -того відшкодування,

$$S(t) = \sum_{i=1}^{N(t)} X_i \quad (9.1)$$

$S(t)$ — загальна величина відшкодувань. Страхові премії надходять неперервно та з фіксованою інтенсивністю (середня величина коштів, які надходять за одиницю часу) c . Тоді $U(t) = U_0 + ct - S(t)$ — випадковий процес зміни грошових коштів, або, що те саме, наявність грошових коштів у страхової компанії на момент часу t , а ймовірність її розорення визначається рівністю $\varepsilon(t) = P(U_0 + ct - S(t))$.

Фінансовою безпекою страхової компанії називається такий стан (наявність) грошових коштів $U(t)$ на момент часу t , при якому ймовірність розорення $\varepsilon(t)$ завжди залишатиметься нижчою від деякого наперед визначеного критичного рівня ε_K , а рівень фінансової безпеки страхової діяльності визначається ймовірністю її нерозорення $1 - \varepsilon(t)$.

Для страхових компаній важливо спрогнозувати максимально точне значення очікуваних страхових виплат, оскільки значні відхи-

лення фактичної їх суми від очікуваної негативно характеризують стан фінансової безпеки страхових операцій та здатні бути причиною неплатоспроможності страховика.

Ми пропонуємо як частковий показник визначення стану фінансової безпеки безпосередньо страхової діяльності використовувати коефіцієнт варіації (відносне відхилення) сумарної вартості відшкодувань від очікуваної їх величини, який визначається за формулою

$$C_v = \frac{\sigma}{M\eta} \quad (9.2)$$

де σ — середньоквадратичне відхилення суми незалежних випадкових величин (страхових відшкодувань);

$M\eta$ — математичне сподівання суми незалежних випадкових величин (страхових відшкодувань).

Коефіцієнт варіації показує, наскільки близько знаходяться значення очікуваних виплат до їх середнього очікуваного значення. Для забезпечення належного стану фінансової безпеки страхової компанії його величина повинна бути принаймні не більшою за одиницю.

Безперечно, на фінансову безпеку страхової компанії впливає розширення обсягів її діяльності шляхом прийняття нею на страхування нових видів ризиків. У цьому випадку вона повинна не приймати на страхування такі ризики, які в майбутньому можуть погіршити її фінансовий стан.

Порівняння показників збитковості у динаміці дозволяє оцінити тенденції рівня фінансової безпеки страхової компанії за певним видом страхування. Очевидно, що точність такої оцінки залежить від правильності визначення середньої величини страхової премії та її структури, а також числа страхувальників, яке постійно змінюється.

Для забезпечення належного рівня фінансової безпеки коефіцієнт збитковості не повинен перевищувати одиницю.

Наступною складовою аналізу ФБСК є аналіз зловживань страхувальників та на його основі розробка заходів щодо їх уникнення або зниження їх числа.

Ступінь зловживань страхувальників доцільно визначати такими абсолютними та відносними показниками.

Абсолютні показники зловживань страхувальників:

1. Кількість сукупних зловживань страхувальників за певний період часу.
2. Кількість своєчасно (до їх оплати) виявлених зловживань страхувальників при поданні запитів на відшкодування збитків за певний період часу.
3. Кількість несвоєчасно виявлених (після їх оплати) зловживань страхувальників при поданні запитів на відшкодування збитків за певний період часу.
4. Кількість значних (критичних) за обсягами виплат зловживань страхувальників при поданні запитів на відшкодування збитків за певний період часу. Значними (критичними) можна вважати зловживання, величина відшкодування за якими перевищує деяку задану страховиком суму.

Відносні показники зловживань страхувальників:

1. Відношення кількості сукупних зловживань страхувальників при поданні запитів на відшкодування збитків до загального числа поданих запитів за певний період часу.
2. Відношення кількості своєчасно (до їх оплати) виявлених зловживань страхувальників при поданні запитів на відшкодування збитків до загального числа поданих запитів за певний період часу.
3. Відношення кількості несвоєчасно виявлених (після їх оплати) зловживань страхувальників при поданні запитів на відшкодування збитків до загального числа поданих запитів за певний період часу.
4. Відношення кількості значних (критичних) за обсягами виплат зловживань страхувальників при поданні запитів на відшкодування збитків до загального числа поданих запитів за певний період часу.
5. Відношення вартості сукупних зловживань страхувальників при поданні запитів на відшкодування збитків до загальної вартості поданих запитів за певний період часу.
6. Відношення вартості своєчасно (до їх оплати) виявлених зловживань страхувальників при поданні запитів на відшкодування збитків до загальної вартості поданих запитів за певний період часу.

7. Відношення вартості несвоєчасно виявлених (після їх оплати) зловживань страхувальників при поданні запитів на відшкодування збитків до загальної вартості поданих запитів за певний період часу.
8. Відношення вартості значних (критичних) за обсягами виплат зловживань страхувальників при поданні запитів на відшкодування збитків до загальної вартості поданих запитів за певний період часу.

Слід відзначити, що наведені показники для характеристики безпеки страхової діяльності в основному призначені для внутрішніх користувачів аналізу — менеджерів страховика. Зовнішніми користувачами, такими як страхувальники, у цьому випадку можуть бути розраховані такі показники, як рівень страхових виплат, показники видової структури страхування.

Фінансова безпека перестраховальних операцій може включати фінансову безпеку операцій із передачі ризиків перестраховикам та операцій із прийняття ризиків на перестраховування.

Обсяг та рівень перестраховування є специфічними показниками фінансової безпеки, які притаманні лише страховим корпораціям. Передача частини ризику від одного страховика до іншого означає вирівнювання страхових сум, яке призводить до оптимізації та збалансування страхового портфеля, а, отже — до підвищення платоспроможності страховика при здійсненні страхових операцій, і надалі покращення стану його фінансової безпеки. В той же час наявність перестраховування підвищує витрати страхової компанії, породжує загрози, пов'язані з можливістю зловживань перестраховиками, їх ненадійністю, неплатоспроможністю та, зрештою, банкрутством.

Співпраця з перестраховиками, рівень фінансової надійності яких є недостатнім, не може забезпечити гарантії страхових виплат у разі настання страхових випадків, а тому істотно знижує фінансову безпеку страхових компаній і, як наслідок, ринку страхування загалом.

Основними показниками, що характеризують стан перестрахової складової ФБСК, є:

- обсяги премій, переданих на перестраховування;
- частка перестраховування у страхових преміях;

- частка перестраховування у страхових преміях, отриманих від страхувальників;
- структура перестраховування в розрізі внутрішнього і зовнішнього перестраховування;
- структура перестраховування в розрізі видів страхування;
- обсяги отриманих виплат від перестраховиків;
- рівень виплат у перестраховуванні.

Стан податкової безпеки характеризується величиною податкового навантаження та мінливістю податкового законодавства стосовно страхової діяльності. Серед кількісних показників, що характеризують стан податкової безпеки страховика, слід виділити:

- відношення податкових платежів до загального обсягу зібраних страхових премій — даний показник показує величину податкового навантаження страховика на одну гривню зібраних страхових премій;
- відношення податкових платежів до різниці між загальним обсягом зібраних страхових премій та здійснених страхових виплат — даний показник показує величину податкового навантаження страховика на одну гривню чистого грошового потоку від безпосередньо страхових операцій;
- відношення податкових платежів із податку на прибуток підприємств до чистого прибутку — даний показник показує величину податкового навантаження страховика з податку на прибуток на одну гривню отриманого ним чистого прибутку.

Стан безпеки фінансування доцільно вимірювати показниками, які характеризують структуру капіталу та широко наведені в літературі з фінансового аналізу.

Стан безпеки інвестиційної діяльності можна виміряти ступенем диверсифікації інвестицій та ефективністю інвестиційної діяльності, яка характеризує здатність до розвитку страхової компанії.

Ступінь диверсифікації інвестицій, у свою чергу, визначається в розрізі коштів страхових резервів, власного й залученого капіталу та характеризується:

- кількістю напрямів інвестування;
- часткою матеріальних, нематеріальних та фінансових інвестицій у загальній сукупності інвестованого капіталу;

- часткою інвестицій у різні галузі в загальній сукупності інвестованого капіталу;
- часткою довгострокових та короткострокових інвестицій у сукупній вартості інвестицій;
- для інвестицій у цінні папери: часткою інвестицій у державні цінні папери та корпоративні цінні папери в сукупній вартості фінансових інвестицій; часткою інвестицій в окремі види цінних паперів — акції, облігації, іпотечні сертифікати в сукупній вартості фінансових інвестицій; часткою інвестицій у цінні папери вітчизняних та іноземних емітентів у сукупній вартості фінансових інвестицій; часткою довгострокових та короткострокових інвестицій у сукупній вартості фінансових інвестицій; часткою інвестицій у цінні папери одного емітента в сукупній вартості фінансових інвестицій;
- часткою коштів на банківських депозитах та, зокрема, в проблемних банках, у сукупній вартості фінансових інвестицій;
- для коштів страхових резервів — дотриманням визначених законодавством обмежень.

Ефективність інвестиційної діяльності можна виміряти за допомогою традиційних методик: чистої приведеної вартості, внутрішньої норми рентабельності, індексу рентабельності, періоду окупності, дисконтованого періоду окупності.

З урахуванням існуючих методів і підходів щодо оцінки й аналізу фінансової безпеки підприємства, які мають низку суттєвих недоліків, запропоновано сукупність часткових показників, що дозволяють оцінити фінансову безпеку як окремих функціональних складових страховика, так і страхової компанії в цілому, враховуючи при цьому ймовірнісний характер страхової діяльності. Слід зазначити, що вибір показників для аналізу й оцінки ФБСК повинен здійснюватися в залежності від користувачів, їх потреб і можливостей, оскільки не всі з них мають повний доступ до фінансової інформації, необхідної для розрахунку запропонованих показників.

Визначення інтегрального показника рівня ФБСК пропонується проводити за допомогою методу таксономії за наступними етапами:

- на першому етапі визначається сукупність часткових показників фінансової безпеки експертним методом, які включають: частку страхових премій окремого страховика у страхових преміях в цілому по страховому ринку; рівень страхових виплат (відношення страхових виплат до страхових премій); рентабельність власного капіталу; коефіцієнт платоспроможності; коефіцієнт покриття (поточної ліквідності); коефіцієнт автономії; частку перестраховування;
- на другому етапі формується система вихідних значень часткових показників за п'ять років. Для розрахунку часткових показників оцінки рівня фінансової безпеки досліджуваних страхових компаній використовувалися дані їх фінансової звітності;
- на третьому етапі показники диференціюються на стимулятори та показники з певним оптимальним значенням. Основою такого розподілу є характерний вплив кожного з показників на рівень фінансової безпеки. У даному випадку показниками з оптимальним значенням є частка перестраховування (40 %), рівень страхових виплат (30 %). Всі інші показники є стимуляторами;
- на четвертому етапі формується система стандартизованих даних, для визначення яких були розраховані середнє значення, дисперсія й середньоквадратичне відхилення для кожного показника в системі вихідних даних у пакеті STATISTICA 6.0;
- на п'ятому етапі визначено інтегральний таксономічний показник фінансової безпеки та сформовано шкалу його значень.

Шкала значень інтегрального показника оцінювання рівня фінансової безпеки страхових компаній для таких значень інтегрального показника:

- менше 0,2 — дуже низький (кризовий стан);
- 0,2–0,4 — низький;
- 0,4–0,6 — недостатній;
- 0,6–0,8 — добрий;
- більше 0,8 — високий.

Проведемо інтегральний аналіз ФБСК з метою оцінки її рівня, виявлення основних загроз у сучасних умовах на основі фактичних даних десяти страхових компаній, відділення більшості з яких розташовані по всій території України. При обробці даних нами враховано специфіку страхової діяльності окремих страховиків, яка великою мірою визначається її обсягами (обсягами зібраних страхових премій). Для адекватності результатів дослідження обрані страхові компанії розділені на дві групи: великі та малі.

В першу групу увійшли ті з них, обсяги щорічних страхових премій яких за останні п'ять років перевищують 100 млн. грн.: АСК «ІНГО Україна», НАСК «Оранта», СК «Лемма», УСК «Гарант-Авто», СК «Універсальна». Друга група включає страхові компанії з обсягами діяльності, меншими від 100 млн. грн., а саме: АСК «Дністер», СК «Мир», СК «Країна», СК «Скайд», ПАТ «ХДІ Страхування».

Динаміку інтегрального таксономічного показника фінансової безпеки досліджуваних страхових компаній наведено у табл. 9.1.

Таблиця 9.1

**Значення інтегрального таксономічного показника
фінансової безпеки страхових компаній**

Страхові компанії	Значення інтегрального таксономічного показника фінансової безпеки досліджуваних страхових компаній				
Великі страхові компанії					
НАСК «ОРАНТА»	0,2087	0,3227	0,4351	0,3638	0,4896
АСК «ІНГО УКРАЇНА»	0,2828	0,4762	0,3688	0,4576	0,4722
СК «ЛЕММА»	0,3820	0,4717	0,4764	0,5016	0,5825
УСК «ГАРАНТ-АВТО»	0,3511	0,4563	0,4041	0,4410	0,3537
СК «УНІВЕРСАЛЬНА»	0,3041	0,2769	0,3349	0,3735	0,4610
Малі страхові компанії					
СК «КРАЇНА»	0,3255	0,3565	0,4005	0,3856	0,3637
СК «СКАЙД»	0,2607	0,4055	0,4699	0,3233	0,3206
СК «МИР»	0,3925	0,3716	0,5597	0,6233	0,6164
ПАТ «ХДІ СТРАХУВАННЯ»	0,3957	0,2674	0,2612	0,3994	0,2486
АСК «ДНІСТЕР»	0,2663	0,4148	0,4595	0,4886	0,4956

В табл. 9.2 подано характеристики стану фінансової безпеки досліджуваних страхових компаній із використанням шкали значень інтегрального показника.

Таблиця 9.2

**Результати комплексного оцінювання рівня
фінансової безпеки страхових компаній**

Страхові компанії	Значення інтегрального таксономічного показника фінансової безпеки досліджуваних страхових компаній				
	Великі страхові компанії				
НАСК «ОРАНТА»	низький	низький	недостатній	низький	недостатній
АСК «ІНГО УКРАЇНА»	низький	недостатній	низький	недостатній	недостатній
СК «ЛЕММА»	низький	недостатній	недостатній	недостатній	недостатній
УСК «ГАРАНТ-АВТО»	низький	недостатній	недостатній	недостатній	низький
СК «УНІВЕРСАЛЬНА»	низький	низький	низький	низький	недостатній
Малі страхові компанії					
СК «КРАЇНА»	низький	низький	недостатній	низький	низький
СК «СКАЙД»	низький	недостатній	недостатній	низький	низький
СК «МИР»	низький	низький	недостатній	добрий	добрий
ПАТ «ХДІ СТРАХУВАННЯ»	низький	низький	низький	низький	низький
АСК «ДНІСТЕР»	низький	недостатній	недостатній	недостатній	недостатній

На підставі даних, наведених у табл. 9.2, можемо зробити такі висновки:

- у більшості страхових компаній протягом досліджуваного періоду рівень фінансової безпеки зростає, що можна пояснити наступним чином: досліджувані страхові компанії вижили під час фінансової кризи, протягом періоду фінансової кризи вони поставили вищі вимоги до основних фінансових показників, вжили заходів для зниження фінансових ризиків та загроз фінансовій безпеці, що сприяло зростанню її рівня;
- найвищий рівень фінансової безпеки за останній рік спостерігається у СК «Мир» (добрий), у чотирьох із десяти страхових компаній рівень фінансової безпеки можемо оцінити як нор-

мальний, в половини досліджуваних страхових компаній рівень фінансової безпеки є недостатнім.

З метою виявлення взаємозв'язку між величиною інтегрального показника фінансової безпеки та низкою показників, що характеризують стан фінансової безпеки страхової компанії (нами виділено такі показники, як рівень виплат, частки перестраховування та зібраних премій у преміях по страховому ринку, рентабельність активів та власного капіталу, коефіцієнти поточної ліквідності, платоспроможності та автономії), на основі статистичної фінансової звітності страхових компаній проведено регресійний аналіз.

Результати аналізу показали мультиколінеарність впливу частки зібраних премій у преміях по страховому ринку та коефіцієнта поточної ліквідності на величину інтегрального показника фінансової безпеки.

За результатами кількісного виміру взаємозв'язку між величинами інтегрального показника фінансової безпеки, рівня виплат, частки перестраховування, рентабельності активів та власного капіталу, коефіцієнтів платоспроможності та автономії з допомогою кореляційно-регресійного аналізу нами встановлено, що між ними існує тісний прямий зв'язок (коефіцієнт кореляції — 0,995).

Враховуючи вплив вищезазначених показників на величину інтегрального показника фінансової безпеки, приходимо до рівняння регресії:

$$Y = 0,31 + 0,63 \cdot X_1 + 0,007 \cdot X_2 + 0,186 \cdot X_3 + 0,06 \cdot X_4 + 0,06 \cdot X_5 \quad (9.3)$$

де Y — величина інтегрального показника фінансової безпеки;

X_1 — рентабельність власного капіталу;

X_2 — коефіцієнт платоспроможності;

X_3 — рівень виплат;

X_4 — коефіцієнт автономії;

X_5 — частка перестраховування.

Коефіцієнт детермінації 0,989 показує, що 98,9 % загальної варіації інтегрального показника фінансової безпеки пояснюється впливом частки перестраховування, рівнем виплат, платоспроможністю, рентабельністю власного капіталу, визначаючи їх одними з

найважливіших факторів зміцнення фінансової безпеки страхової компанії.

Для перевірки регресійної моделі на адекватність результатам спостереження використано F-критерій Фішера. Здійснені розрахунки показали, що рівняння адекватно описує результати спостережень. Побудована регресійна модель дає можливість оцінити вплив факторів на рівень ФБСК.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновки про недостатній рівень фінансової безпеки вітчизняних страховиків протягом досліджуваного періоду, їх низьку рентабельність та збиткову роботу багатьох із них, негативний вплив високої частки перестраховування, яке в основному сприяє вилученню коштів страховиків, а не створює для них захист. У зв'язку з цим страхові компанії повинні постійно відслідковувати стан своєї фінансової безпеки, активно використовувати методи її забезпечення та зміцнення, формувати стратегію зміцнення фінансової безпеки.

9.3. Перспективні напрями зміцнення та збалансування системи фінансової безпеки суб'єктів ринку фінансових послуг

У сучасній економіці, яка характеризується посиленням інтеграційних процесів, зростанням зумовлених ними ризиків та загроз, страхування є важливим і необхідним інструментом, що забезпечує економічну стабільність і безпеку, реалізацію державної соціальної політики, розвиток підприємництва, ефективний захист від численних природних, техногенних та інших ризиків. На сьогоднішній день вітчизняні страховики змушені працювати в умовах нестабільної економічної ситуації та численних загроз їх фінансовій безпеці, що негативно відображається на якості страхових продуктів та фінансовому стані страхових компаній.

Разом з тим, власники, держава, страхувальники і працівники страхових компаній розраховують на такий рівень фінансової без-

пеки страховика, який зможе забезпечити виплату страхових відшкодувань, заробітної плати, сплату податків та зростання ринкової вартості компанії.

Необхідність приділення уваги питанням забезпечення фінансової безпеки страхової діяльності в стратегічній перспективі зумовлена цілою низкою причин:

- по-перше, без ефективного функціонування страхування, як показує світовий досвід, неможливим є створення дієвої системи захисту громадян, фізичних осіб-підприємців, господарюючих суб'єктів, держави та підтримання соціальної стабільності суспільства;
- по-друге, страхова діяльність є джерелом довгострокових інвестицій в економіку держави, що зумовлено її специфікою, яка полягає у зборі страхових премій в теперішньому періоді та здійсненні страхових виплат у майбутньому;
- по-третє, необхідність забезпечення та розвитку страхування зумовлена тим, що акумульовані страховиками кошти можуть стати джерелом фінансування бюджету, сприятимуть зниженню соціального навантаження на цільові державні фонди.

Підтримка фінансової безпеки страхових компаній має характеризуватися збалансованістю системи фінансових показників, стійкістю до внутрішніх та зовнішніх загроз, дозволяти своєчасно та у повному обсязі виконувати взяті на себе зобов'язання, а також забезпечувати ефективний розвиток страхової компанії в поточному та наступних періодах. Фінансова безпека є одним із відправних елементів для фактичного прояву і реалізації функцій страхування.

На сьогоднішній день в Україні ще не створені необхідні передумови для повноцінного функціонування страхових компаній, крім того, фінансова криза викрила слабкі місця в їх діяльності. Нормативно-правова база, яка регламентує страхову діяльність, є нестабільною, логічно незавершеною, несистематизованою, неоднозначною, що негативно позначається на рівні фінансової безпеки вітчизняних страховиків та страхового ринку в цілому.

Низький рівень фінансової безпеки вітчизняних страховиків зумовлений низкою причин, серед них:

- відсутність послідовної й чіткої державної політики у сфері страхування;
- відсутність адаптаційних механізмів функціонування в умовах кризи;
- недосконала та необґрунтована система страхових тарифів;
- відсутність професійних маркетингових досліджень обсягу та структури попиту на страхові продукти;
- нерозвиненість таких загальновизнаних у світі видів добровільного страхування, як страхування життя, медичне страхування;
- відсутність комплексної системи управління фінансовими ризиками в страхових компаніях;
- відсутність системи стандартизації й сертифікації страхових продуктів;
- високий ступінь концентрації страхового ринку та наявність недобросовісної конкуренції;
- низька рентабельність та великий період окупності інвестицій у страхову діяльність, у результаті чого в інвесторів відсутній інтерес до вкладення коштів у цю сферу;
- недостатність інституційної спроможності для розвитку окремих видів страхування;
- нерозвиненість страхового посередництва, зокрема діяльності страхових брокерів;
- низька платоспроможність потенційних споживачів страхових послуг та відсутність довіри до страхових компаній;
- недосконалість інвестиційної діяльності страхових компаній через відсутність надійних та ліквідних інструментів для інвестування.

Страхування в Україні повинно стати доступним для тих, хто реально потребує страхового захисту. Для цього необхідно знизити страхові тарифи за деякими видами страхування. Проте і у великих страхових компаній, а особливо в невеликих страховиків існує дефіцит інформації, що стосується як статистичних, так і емпіричних даних, питань взаємодії страховиків із законодавцями, а також питань методичного характеру.

Можна стверджувати, що в Україні відсутня загальнонаціональна система розкриття фінансової інформації страховими компаніями. Недостатньою мірою вирішені питання оперативного прийняття рішень щодо страхових випадків і скарг клієнтів, комп'ютеризації з використанням передових інформаційних технологій для вирішення поточних завдань компанії. Як для страховиків, так і для страхувальників проблемою є відсутність доступної аналітичної інформації.

Формування пріоритетних напрямів забезпечення фінансової безпеки страхового ринку в стратегічній перспективі має передбачати зміну його сучасної моделі:

- пріоритетом якої є страховик, що нав'яже споживачам вигідні йому види страхування, інші страхові продукти за завищеними тарифами незалежно від стану їхньої платоспроможності, на модель, пріоритетом якої має бути страхувальник;
- орієнтованої на масове споживання стандартизованих страхових продуктів незалежно від потреб споживачів, на модель, орієнтовану на врахування індивідуальних особливостей і потреб потенційних страхувальників;
- яка ігнорує брокерів і консультантів, відводячи їм другорядну роль так званої «інфраструктури» страхового ринку чи «засобів збуту» страхових продуктів, на модель, для якої характерним буде розвиток у країні повноцінного страхового посередництва.

Враховуючи причини незадовільного стану фінансової безпеки вітчизняних страхових компаній, основними перспективними напрямками його покращення є:

- розвиток інфраструктури фінансового ринку;
- обґрунтування розмірів страхових тарифів, при потребі зниження вартості окремих страхових послуг;
- впровадження нових страхових продуктів відповідно до потреб страхувальників;
- підвищення рівня капіталізації страховиків, їх фінансової надійності та платоспроможності;
- забезпечення функціонування ринку цінних паперів за ринковими механізмами;

– зміцнення національного перестраховального ринку.

Конкретизуючи перелічені напрями, треба відзначити, що перспективним напрямом забезпечення фінансової безпеки страхової діяльності в Україні має бути досягнення належного рівня особистого страхування, зокрема його накопичувальних видів. При цьому зацікавленою стороною у розвитку ринку особистого страхування в Україні має бути держава. По-перше, особисте страхування разом із страхуванням життя дасть змогу залучити додаткові джерела довгострокових інвестиційних ресурсів. По-друге, особисте страхування компенсує дефіцит державних соціальних виплат, знизить навантаження на видаткову частину бюджету, зменшуючи витрати держави на соціальне забезпечення громадян. По-третє, розвиток особистого страхування сприятиме утворенню нових робочих місць.

Нерозвиненими залишаються такі сфери, як медичне страхування, страхування життя, страхування аграрних, екологічних і катастрофічних ризиків. Рівень капіталізації більшості страхових компаній є вкрай низьким. Крім того, існує недобросовісна конкуренція щодо тарифікації окремих видів страхових послуг, їх завищення або ж заниження.

Стратегічні орієнтири забезпечення безпеки та розвитку вітчизняних страхових компаній повинні закладатися в першу чергу державою. Самі страховики також повинні брати активну участь у підвищенні рівня своєї безпеки.

Для забезпечення ефективного функціонування та конкурентоспроможності страхових компаній, зростання ринкової вартості та подальшого розвитку в довгостроковій перспективі їх керівництвом повинна створюватися та втілюватися адаптована до постійних змін зовнішнього та внутрішнього середовища, внутрішніх і зовнішніх загроз стратегія фінансової безпеки. Під час розробки даної стратегії страхова компанія повинна визначити, які цілі вона перед собою ставить, оцінити свої сильні й слабкі сторони, а також потенційні загрози.

Залежно від стану фінансової безпеки, цілей та можливостей страхова компанія обрає одну зі стратегій:

- превентивну стратегію забезпечення фінансової безпеки, яка має на меті недопущення переростання існуючих ризиків у загрозу фінансовій безпеці;
- захисну стратегію, яка спрямована на зменшення негативного впливу вже існуючих загроз;
- відновлювальну стратегію, яка передбачає комплекс заходів, спрямованих на відновлення безпечного стану страхової компанії.

Важливим моментом є постановка цілей, тому що необхідно проаналізувати велику кількість варіантів, які охоплюють усі види страхової діяльності. Будучи обґрунтованими, чітко сформульованими, цілі стають обов'язковими для страховика. Ресурси страховика охоплюють персонал, фінансові ресурси та можливості їх залучення, кадровий потенціал, організаційну структуру, інформацію та методичні розробки.

Розглянемо основні етапи процесу формування і реалізації стратегії ФБСК.

1-й етап. Встановлення часового періоду формування стратегії фінансової безпеки. Основною умовою його визначення є тривалість періоду, обраного для формування корпоративної стратегії суб'єкта господарювання. Оскільки стратегія фінансової безпеки по відношенню до неї має підпорядкований характер, вона не може виходити за межі цього періоду, в той же час може бути більш короткою. Ще одним чинником впливу на тривалість періоду формування стратегії фінансової безпеки є прогнозованість розвитку економіки в цілому та фінансового ринку зокрема.

2-й етап. Аналіз та класифікація факторів зовнішнього середовища з метою виявлення загроз фінансовій безпеці страховика, прогнозування економічного розвитку загалом та зокрема банківського ринку як одного з визначальних та впливових на страхову діяльність ринків, страхового, перестраховального та фондового ринків. Групування загроз за змістом (економічні, політичні, соціальні, демографічні) й ступенем їх впливу на фінансові інтереси та фінансову безпеку страховика.

3-й етап. Дослідження факторів, що формують внутрішні загрози фінансовій безпеці страховика (фінансові, інвестиційні, кадрові, інформаційні, маркетингові).

4-й етап. Аналіз стану фінансової безпеки страховика. На цьому етапі необхідно сформувати сукупність інформаційних даних, методів та обрати оптимальну методику визначення рівня фінансової безпеки страховика. Результати, отримані на цьому етапі, будуть покладені в основу формування цілей стратегії фінансової безпеки — її підтримання на наявному рівні, незначне чи суттєве підвищення.

5-й етап. Визначення стратегічних, тактичних та оперативних цілей забезпечення фінансової безпеки, які повинні підпорядковуватися головному фінансовому інтересу страховика — підвищення достатку власників та максимізація його ринкової вартості. Цілі страховика також встановлюються з урахуванням таких чинників, як потенціал (фінансовий, кадровий) страховика, його слабкі сторони і можливості; ступінь впливу загроз зовнішнього середовища. Цілі мають бути досяжними, конкретними й орієнтованими в часі. Формування системи основних цілей управління фінансовою безпекою страхових компаній передбачає їх структуризацію на оперативні, тактичні та стратегічні.

Стратегічні цілі, як правило, довгострокові та в основному наступального стратегічного характеру, що забезпечує оптимізацію необхідних параметрів фінансової безпеки, її підтримання у довгостроковому періоді та, як результат, фінансову безпеку, стабільність та розвиток страховика. Вони включають зміцнення фінансової безпеки та забезпечення стабільності функціонування і розвитку страхової компанії у поточному та перспективному періодах.

Тактичні цілі, використовуючи окремі захисні заходи, зазвичай являють собою наступальну тактику, яка спрямована на подолання несприятливих тенденцій втрати фінансової безпеки та її відтворення і вихід страхової компанії на межу фінансової рівноваги. Вони передбачають підтримання фінансової безпеки страхових компаній (базується на використанні моделей управління фінансовою безпекою), забезпечення прибутковості та фінансової стійкості.

Оперативні цілі управління фінансовою безпекою страхових компаній є короткостроковими та позбавлені будь-яких кардинальних,

наступальних управлінських дій і стосуються вирішення окремих проблем та напрямків управління фінансовою безпекою у поточно-му періоді. Вони включають: забезпечення оптимальної величини страхових резервів, дотримання оптимальної структури активів, призначених для розміщення коштів страхових резервів, забезпечення платоспроможності та ліквідності, збалансування та оптимізацію структури страхового портфеля.

6-й етап. Здійснення стратегічного аналізу, який полягає у порівнянні намічених цілей із результатами аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища, виявленні й усуненні розривів між ними.

7-й етап. Формування стратегії фінансової безпеки в розрізі її функціональних складових та фінансових інтересів.

8-й етап. Вироблення альтернативних стратегій на основі моделювання варіативних сценаріїв розвитку подій (оптимістичного, песимістичного та найбільш вірогідного). Визначається очікуваний стан фінансової безпеки страховика у разі реалізації тієї чи іншої стратегії за певним сценарієм.

9-й етап. Вибір найбільш прийнятної стратегії з альтернативних.

10-й етап. Розробка поточних та оперативних планів, формування програми дій. На цьому етапі процес стратегічного планування (формування стратегії) завершується і починається її реалізація. У програмі дій відображаються: мета, порядок і терміни проведення заходів; потреба в персоналі, устаткуванні, ресурсах і засобах; відповідальні виконавці й керівники; прогнозований ефект (підтримка чи зростання безпеки) від реалізації програми.

11-й етап. Контроль за виконанням стратегії (стратегічних нормативів) та практична оцінка її доцільності та ефективності.

Процес управління фінансовою безпекою страхових компаній повинен передбачати побудову та використання системи контролінгу. Під контролінгом ФБСК розумітимемо функціонально відокремлений напрям її діяльності та певну контролюючу систему, що забезпечує концентрацію контрольних дій на найбільш пріоритетних напрямках процесу забезпечення фінансової безпеки, своєчасний вияв відхилень фактично досягнутих значень її показників від передбачених чи бажаних та прийняття оперативних, тактичних та стратегічних управлінських рішень, які б забезпечували нормаліза-

цію стану фінансової безпеки страховика в поточному та перспективному періодах.

Відповідно, контролінг повинен здійснювати інформаційне забезпечення прийняття рішень з метою оптимального використання наявних можливостей, об'єктивної оцінки сильних та слабких сторін страхової компанії, а також з метою запобігання кризовим ситуаціям (потрапляння у зону катастрофічного фінансового ризику). Тому, на нашу думку, метою контролінгу в даному випадку є досягнення та підтримання певного рівня ФБСК шляхом виявлення причинно-наслідкових зв'язків у процесі її забезпечення, прийняття заходів щодо регулювання відхилень фактичних результатів від запланованих.

Не менш важливою складовою процесу забезпечення ФБСК є побудова системи моніторингу. Тут варто зазначити, що прийнята до реалізації стратегія ФБСК забезпечить досягнення оптимальних результатів її функціонування, якщо буде діяти стійкий механізм зворотного зв'язку між вхідними та вихідними параметрами процесу її формування та реалізації. У загальному випадку відхилення фінансових показників, що характеризують фінансову безпеку, будуть відображати якість і ступінь досягнення сукупності поставлених цілей. Крім того, отримані значення відхилень будуть виступати в якості основи для застосування регулюючих та компенсаційних дій з боку будь-якого суб'єкта управління на фінансову безпеку.

На нашу думку, моніторинг ФБСК повинен передбачати систематичне відстеження та співставлення фактичних показників фінансової безпеки з бажаними чи запланованими в умовах динамічного середовища функціонування, визначення розмірів та виявлення причин їх відхилень. Такий моніторинг є основою розробки рекомендацій щодо забезпечення фінансової безпеки страховика.

Окрім того, у процесі забезпечення ФБСК складаються стійкі взаємозв'язки між даним процесом та іншими. В кінцевому результаті ці взаємозв'язки і визначають зв'язок вхідних фінансових показників та проміжних параметрів, що характеризують фінансову безпеку. Наприклад, прагнення підвищити платоспроможність страхової компанії за рахунок відмови від страхування більш не-

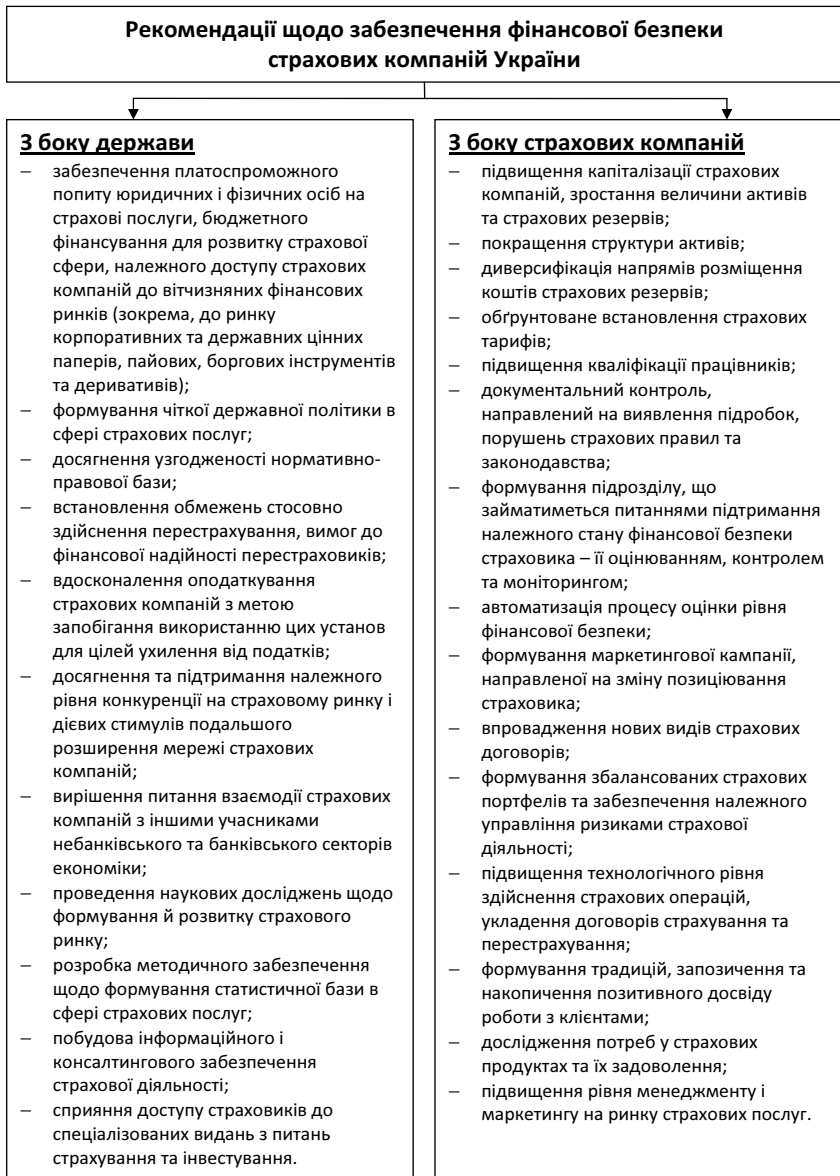
безпечних ризиків та інвестування в менш надійні фінансові інструменти може в кінцевому підсумку призвести до зменшення обсягів діяльності та погіршення ділової активності й фінансових результатів страховика.

12-й етап. Внесення змін до стратегії. На цьому етапі має місце зворотний зв'язок, якщо виявляються помилки, недоробки в формуванні стратегічного плану на будь-якому з попередніх етапів. У процесі реалізації стратегії фінансової безпеки здійснюється її коригування відповідно до зміни умов ринку, конкретизація плану дій і програм дій. До змінюваних чинників плану дій відносять: методи реалізації та якість страхових послуг; страхові тарифи; продуктивність і результативність діяльності страховика; темпи і масштаби впровадження нових продуктів; ступінь охоплення ринку. Зворотний зв'язок свідчить про те, що і формування, і реалізація стратегії фінансової безпеки страховика становлять єдиний процес.

Одним із стратегічних напрямів забезпечення ФБСК України є розвиток перестрахування. Висока частка перестрахування у валових страхових преміях знижує платоспроможність страхових компаній в Україні, а відтак — ставить під загрозу їх фінансову безпеку, а низький рівень виплат у перестрахуванні свідчить про те, що воно не виконує повною мірою своєї функції та здійснює негативний вплив на фінансовий стан і фінансову безпеку страховиків у зв'язку з вилученням коштів із їх бізнесу.

Треба відзначити, що хоча в абсолютних цифрах в Україні обсяги зовнішнього перестрахування значно нижчі від внутрішнього, однак вітчизняний ринок істотно залежить від іноземних компаній, що пояснюється порівняно стабільними виплатами та місткістю ринку: вітчизняні компанії просто не здатні взяти на себе значні обсяги ризиків. Це, зокрема, глобальні ризики, наприклад, такі, як авіаційні та космічні. На внутрішньому ринку в Україні сьогодні перестраховуються в основному автокаско, страхування відповідальності власників транспортних засобів, медичні та фінансові ризики.

Забезпечення фінансової безпеки вітчизняних страховиків буде досягнуто лише у випадку комплексної взаємодії держави та самих страховиків (рис. 9.2).

*Рис. 9.2. Рекомендації щодо забезпечення фінансової безпеки
страхових компаній України*

Запропоновані заходи сприятимуть підвищенню ефективності діяльності, а отже, і забезпеченню фінансової безпеки вітчизняних страхових компаній.

Ефективність функціонування системи ФБСК залежить від інформаційного забезпечення, яке є процесом неперервного і цілеспрямованого відбору відповідних інформаційних показників, необхідних для здійснення аналізу, планування і підготовки ефективних управлінських рішень, що стосуються його фінансової безпеки. Інформаційна система призначена не тільки забезпечувати необхідною інформацією управлінський персонал та власників страхової компанії, але й задовольняти інтереси зовнішніх її користувачів, зокрема страхувальників.

На сьогодні все більшої актуальності набуває вдосконалення та активне використання програмного забезпечення у процесі оцінки рівня фінансової безпеки та прийняття рішення щодо напрямів її забезпечення. Інформаційні технології на сьогоднішній день є найбільш пріоритетними, необхідними та незамінними в процесі діяльності будь-якого страховика. Поява інформаційних технологій, побудова глобальних та локальних інформаційних мереж і систем відкриває нові економічні та фінансові можливості для об'єднання інформаційних ресурсів відділень окремих страхових компаній, об'єднань страховиків, вітчизняного страхового ринку в цілому, страхових ринків різних держав, що, без сумніву, спонукатиме до змін у всіх напрямках та процесах діяльності страхових компаній. Тому інформаційні системи управління фінансовою безпекою на сучасному етапі повинні забезпечувати страховій компанії необхідні конкурентні переваги на ринку страхових послуг.

Слід зауважити, що суттєвою проблемою розробки інформаційних систем формування ФБСК є методологічні труднощі створення та обґрунтування нових теоретичних та методичних підходів, які б враховували особливості страхового процесу в комп'ютерному середовищі. Крім того, абсолютна більшість наявних на теперішній час комп'ютерних програм орієнтована на проведення на основі статистичних даних комплексного аналізу фінансового стану суб'єктів господарювання, де аналіз фінансової безпеки як такої відсутній. У цьо-

му плані пропонується лише аналіз окремих її складових, але водночас не враховується специфіка страхової діяльності. Ми пропонуємо нові підходи до формування системи програмного забезпечення для визначення рівня фінансової безпеки та формування напрямів її забезпечення.

Таким чином, у результаті розширення, модифікації та коригування інформаційної бази, використання зовнішньої інформації та розробки істотно нових методик оцінки ФБСК ми пропонуємо впроваджувати у практичну діяльність вітчизняних страховиків інтегровану інформаційну систему забезпечення фінансової безпеки (ПСЗФБ). Дана система — це організаційно-технологічний комплекс методичних, методологічних, технічних, програмних та інформаційних засобів, спрямованих на підтримку та підвищення ефективності процесів визначення стану ФБСК на даний час та у довготривалій перспективі.

Виходячи з різноманітності цілей, задач та особливостей процесу забезпечення ФБСК, пропонується виділити в складі інтегрованої інформаційної системи частини, які обслуговують три рівні:

1. Загальна частина ПСЗФБ включає системи облікового рівня, які повинні фіксувати щоденні операції страховика (створювати інформаційну базу для забезпечення фінансової безпеки).
2. Частина забезпечення ПСЗФБ включає:
 - системи аналітичного рівня, які допомагають страховику провести оцінку та аналіз фінансової безпеки з використанням сучасних методів і технологій;
 - системи рівня контролю та прийняття рішень щодо забезпечення фінансової безпеки у поточному періоді, які виступають підґрунтям для розробки рекомендацій щодо забезпечення фінансової безпеки в поточному та перспективному періодах.
3. Стратегічна частина ПСЗФБ включає системи стратегічного рівня, які базуються на використанні всіх попередніх систем та використовуються для стратегічного забезпечення фінансової безпеки страхової компанії.

На нашу думку, розробка та подальша експлуатація інтегрованої інформаційної системи забезпечення ФБСК дозволить використовувати наукові знання та практичний досвід для реалізації та орга-

нізації всього процесу забезпечення фінансової безпеки страхової компанії.

Таким чином, сучасна страхова компанія повинна працювати з інформаційними системами різних рівнів ІСЗФБ: облікового, аналітичного, контролю та стратегічного для кожного функціонального напрямку забезпечення фінансової безпеки. Наприклад, фінансовий відділ страхової компанії повинен мати інформаційну систему на обліковому рівні, щоб періодично (щоденно, щодавно) формувати інформаційну базу результатів здійснення всіх поточних страхових та інших операцій. Система аналітичного рівня дозволить створити відповідні розрахункові бази для аналізу основних параметрів ФБСК у поточному періоді. Системи рівня контролю забезпечать відстеження результатів, отриманих на аналітичному рівні, оцінку їх з позицій: забезпечення платоспроможності, ліквідності, фінансової стійкості, рентабельності, належного рівня виплат, частки перестраховування. Системи стратегічного рівня на основі використання трьох попередніх систем передбачають вибір стратегічних альтернатив забезпечення фінансової безпеки в перспективному періоді та прогнозування можливих результатів управлінських рішень і оцінку їх впливу на стан фінансової безпеки страховика у майбутньому.

Відповідно, можливим вбачається використання наступних типів автоматизованих інформаційних систем, необхідних для функціонування перерахованих рівнів ІСЗФБ:

1. автоматизовані системи облікового рівня — це системи діалогової обробки запитів, що відповідають за процедури формування вхідної інформаційної бази для подальшого аналізу та прогнозування стану ФБСК і розрахунків щоденних показників діяльності страхової компанії: обсягів страхових премій за окремими договорами страхування, обсягів страхових виплат, придбаних активів, розрахунків страхових резервів, отриманих інших доходів, витрат та прибутків, різних складових поточних зобов'язань. Системи облікового рівня можуть бути реалізовані на основі таких програмних засобів, як електронні таблиці та системи управління базами даних, що входять в пакети офісних програм (наприклад, MS Office, Open Office) або систем комплексної автоматизації обліку;

2. автоматизовані системи аналітичного рівня передбачають використання аналітичних та графічних програмних засобів, а також систем автоматизації діловиробництва. Дані системи повинні обслуговувати інформаційні потреби страховиків та допомагати їх спеціалістам через створення та використання автоматизованих робочих місць спеціалістів розраховувати основні показники ефективності діяльності страхової компанії, часткові та інтегральні показники її фінансової безпеки, що забезпечить ділову активність та маневрування страхової компанії, а також її миттєве реагування щодо зміни умов внутрішнього та зовнішнього середовища її функціонування.

Програмні засоби аналітичного рівня повинні містити не лише інструменти аналітичної обробки інформаційних даних, сформованих системами облікового рівня, але й засоби представлення результатів у графічному вигляді. Поряд із використанням систем комплексної автоматизації обліку, на даному рівні можна широко використовувати електронні таблиці, текстові редактори, системи створення презентацій;

3. автоматизовані системи рівня контролю повинні передбачати використання керуючих інформаційних систем та систем підтримки прийняття рішень для управління процесом забезпечення ФБСК. Керуючі інформаційні системи, як правило, обслуговують фінансового директора страхової компанії, забезпечуючи його інформацією щодо поточної роботи, як правило, внутрішньою. Вони підсумовують результати, отримані у попередніх системах забезпечення ФБСК, та допомагають приймати рішення стосовно процесу забезпечення ФБСК, поєднуючи складні аналітичні моделі та зручне для користування програмне забезпечення в єдину потужну систему. На даному рівні пропонується поєднувати комплекс програмних засобів, імітаційних та статистичних моделей, процесів і робіт з метою підготовки рішень щодо забезпечення ФБСК;
4. автоматизовані системи стратегічного рівня передбачають включення до процесу управління фінансовою безпекою на базі ІСЗФБ даних відносно зовнішніх результатів (рівень конкуренції, стан економіки країни загалом та ринку страхових послуг

зокрема, значення основних макроекономічних показників, а також показників фондового та страхового ринків) та вибір необхідних даних.

Таким чином, розробка та впровадження в діяльність страхових компаній інтегрованої інформаційної системи забезпечення фінансової безпеки відповідно до запропонованої методики дозволить їм:

- об'єднати інформаційні потоки страхової компанії, що формуються на різних рівнях управління ними та у різних структурних підрозділах, що певною мірою пов'язані з фінансовою безпекою;
- комплексно оцінювати рівень фінансової безпеки на основі часткових та інтегрального показників фінансової безпеки;
- забезпечити збір, зберігання та аналіз інформації відносно різних напрямків і задач процесу забезпечення ФБСК та відносно ступеня досягнення їх цілей на певних етапах її діяльності;
- організувати підтримку ділових взаємозв'язків між персоналом страхової компанії;
- передбачити можливість розробки та гнучкого коригування алгоритмів розрахунків усіх показників ФБСК;
- використати можливість використання складних методик аналізу та прогнозування ФБСК;
- у процесі забезпечення ФБСК не лише використовувати внутрішню інформацію, але й оцінити вплив зовнішнього середовища (загроз) функціонування;
- забезпечити прийняття виважених та обґрунтованих управлінських рішень стосовно забезпечення фінансової безпеки в поточному та перспективних періодах.

У цілому організація процесів оцінки, аналізу, планування і прогнозування фінансової безпеки в комп'ютерному середовищі є як наслідком загального розвитку науки та її прикладних аспектів, так і стимулом для подальшого прогресу в фінансово-економічній та в наукових сферах. Наведені методичні рекомендації щодо вдосконалення автоматизованої обробки даних та забезпечення ФБСК можуть бути використані при розробці програмних продуктів, для розширення їх функціональних можливостей та якісного покращення постановки задач, які використовуються в процесі їх розробки.

Таким чином, основними стратегічними напрямками забезпечення ФБСК є: розвиток інфраструктури фінансового ринку; забезпечення функціонування ринку цінних паперів за ринковими механізмами; обґрунтування розмірів страхових тарифів, при потребі зниження вартості окремих страхових послуг; впровадження нових страхових продуктів відповідно до потреб страхувальників; підвищення рівня капіталізації страховиків, їх фінансової надійності та платоспроможності; зміцнення національного перестрахового ринку. Розробка та впровадження у практичну діяльність вітчизняних страхових компаній стратегії фінансової безпеки за наведеною схемою дозволить забезпечити прийняття ефективних оперативних та стратегічних управлінських фінансових рішень, пов'язаних із забезпеченням такого стану фінансових ресурсів, який дозволив би їм розвиватися на основі зростання прибутку та капіталу при збереженні платоспроможності, забезпеченні й підтриманні фінансової рівноваги страхової компанії.

Отже, слабкими місцями в діяльності страхових компаній як суб'єктів ринку фінансових послуг, що формують загрози їх фінансовій безпеці, є низька капіталізація вітчизняних страховиків, відсутність платоспроможного попиту з боку населення та юридичних осіб, неохочість та недовіра до страхування, політична та податкова нестабільність, низька надійність та ліквідність інструментів інвестування.

З метою вирівнювання параметрів фінансової безпеки страхових компаній доцільно реалізувати такі заходи: забезпечення платоспроможного попиту юридичних і фізичних осіб на страхові послуги, дослідження потенційного страхового попиту та орієнтація на споживачів страхових послуг, вдосконалення нормативно-правового регулювання інвестиційної діяльності страхових компаній, забезпечення створення надійних та ліквідних інвестиційних інструментів.

Розділ 10

Напрями удосконалення державної політики зміцнення фінансово-економічної безпеки підприємництва в Україні

10.1. Фінансово-економічна безпека підприємництва як об'єкт державного регулювання

Розвиток підприємництва, що ініціює створення продукції новими методами, використання нових джерел сировини, ринків збуту за рахунок ефективного поєднання факторів виробництва, дозволяє підвищити економічний потенціал і конкурентоспроможність національної економіки, покращити участь держави в міжнародному поділі праці. Безпека підприємництва є об'єктивною передумовою розвитку національної економіки, отже, — важливим завданням державної політики зміцнення економічної безпеки держави, оскільки дозволяє істотно мінімізувати ймовірність таких загроз безпеці держави в економічній сфері, як: уповільнення темпів внутрішнього виробництва, зниження інноваційно-інвестиційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, порушення коопераційних зв'язків всередині економіки, зростання фінансових та кредитних ризиків, досягнення критичного рівня фізичного і морального зносу основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, недостатні темпи відтворювальних процесів та структурні деформації в економіці, надмірна залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків та нераціональна структура експорту, зростання частки іноземного капіталу.

Активізація підприємництва є вагомим чинником усунення диспропорцій та забезпечення збалансованого просторово-структурного розвитку та безпеки держави насамперед за рахунок збільшення обсягів валового регіонального продукту та відрахувань до місцевих бюджетів, створення нових робочих місць та підвищення рівня зайнятості, покращання таких структурних складників

економічної безпеки регіону, як фінансовий, соціальний, технологічний, продовольчий, демографічний, енергетичний та екологічний, а також посилення інноваційного складника конкурентоспроможності національної економіки.

На противагу цьому, в умовах недостатнього рівня, зокрема фінансової та економічної компонент, безпеки підприємництва первинні економічні агенти не мотивовані здійснювати легальне господарювання, довгострокові капіталовкладення в інноваційній сфері, у низькорентабельних і капіталомістких видах економічної діяльності, в енергозберігаючих та екологозабезпечуючих секторах, формувати ресурсну базу економічного розвитку, виступати соціальним партнером держави. Наслідком цього є утворення структурних, галузевих і регіональних диспропорцій, погіршення якості та стабільності функціонування і розвитку держави.

Формування сприятливого, прозорого та передбачуваного правового і економічного поля для реалізації громадянами права на підприємницьку діяльність є невід'ємною компонентою належного збалансованого соціально-економічного розвитку держави, пріоритетною функцією органів державного управління в умовах ринкової економіки, реалізація якої необхідна для демократизації суспільства, забезпечення добробуту громадян, формування цивілізованого конкурентного середовища. Відповідно доцільно стверджувати про наявність взаємозв'язку між забезпеченням вільного підприємництва, сприятливого економіко-правового бізнес-середовища та соціально-економічним зростанням держави, формуванням визначальних параметрів системи її безпеки.

Беззаперечно, найбільш важливою складовою безпеки на різних рівнях управління є фінансова, адже, з одного боку, втрата фінансового ресурсу — пряма загроза припинення фінансування та, відповідно, здійснення господарської діяльності, з іншого, — здоровий фінансовий стан дозволяє фінансувати і забезпечувати управління всіма іншими сферами, складовими та напрямками безпеки.

Окремі спроби узагальнення концептуальних засад суті поняття фінансово-економічної безпеки підприємництва в економічній літературі зустрічаються доволі часто. Проте, вони більшою мірою стосуються процесів забезпечення безпеки первинної ланки економіки

(на мікрорівні ієрархії управління). Більше того, відсутність єдиного понятійного апарату, недостатня вивченість проблеми зміцнення фінансово-економічної безпеки підприємництва як сектора національної економіки значно перешкоджають формуванню повноцінної теоретичної, а в подальшому прикладної бази дослідження цієї проблеми у науковій думці.

Удосконалення сутнісних характеристик поняття фінансово-економічної безпеки підприємництва потребує розмежування суті категорій економічної безпеки (1) підприємства, (2) підприємницької (як складової господарської) діяльності та (3) підприємництва як сектора національної економіки.

Загальновідомо, що терміни «підприємництво» і «підприємницька діяльність» є практично синонімами та, здебільшого, в однакових випадках використовуються в економічній літературі. Більше того, вітчизняна нормативно-правова база також ототожнює їх. Так, у Господарському Кодексі України (стаття 42) підприємництво визначено як самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик господарську діяльність, здійснювану суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку; підприємницька діяльність характеризується такими ознаками: обов'язково ринкова та законна діяльність, процес, спрямований на систематичне отримання прибутку.

Тобто вітчизняне законодавство під підприємництвом визначає дію (підприємницьку діяльність), а не об'єкт (підприємство чи їх сукупність), що дещо неправомірно звужує поле вивчення безпеки підприємництва рівнем захищеності діяльності суб'єкта господарювання в межах його комерційної господарської діяльності.

Водночас, потрібно зазначити, що усталеними є також такі поняття, як, наприклад, сектор малого, середнього та великого підприємництва, під якими розуміють не лише наявність підприємницької діяльності, але й сукупність конкретних підприємств, їх матеріальних і нематеріальних активів. Адже серед усталених показників розвитку сектора підприємництва, для прикладу — малого, є кількість підприємств у розрахунку на одну тисячу осіб наявного населення, частки діючих та прибуткових підприємств, окремі питомі показники (в середньому у розрахунку на один суб'єкт господарювання), що

не відповідає оцінюванню такої характеристики, як діяльність (дія), а є, радше, показниками статичними, які характеризують стан розвитку суб'єктів підприємництва. Крім того, поняття «сектор малого підприємництва» не варто ототожнювати з малою діяльністю, сектор середнього — з середньою, а великого — з великою. Додамо також те, що окремі важливі показники діяльності малого бізнесу (обсяги ВВП, частка зайнятих, обсяги сплачених податків та ін.) в окремих країнах є більш вагомими, ніж сектора великого підприємництва.

Критичний аналіз теорій підприємництва, наявних в економічній літературі, дозволяє стверджувати як про тотожність аналізованих понять, так і певних ознак їх диференціації. У цьому контексті потрібно зазначити, що теоретичні напрацювання більшості перших дослідників категорії «підприємництво» (зокрема таких, як А. Сміт, Й. Шумпетер, Е. Дж. Роблен, Д. Ліндсей та ін.) зводяться до уточнення трактувань понять «підприємництво» та «підприємець». Причому під підприємництвом розуміють, як правило, раціональну комбінацію факторів виробництва в конкретному ринковому просторі з метою створення продукту для отримання прибутку; а підприємець — це новатор, який ризикує, здійснюючи підприємницьку діяльність, своєрідний соціально-психологічний тип господаря.

Водночас, в середині XIX ст. Ф. Уокер запропонував дещо новий підхід у теорії підприємницької діяльності, охарактеризувавши підприємців як певний соціальний прошарок у суспільстві. В подальшому, наприкінці XIX ст. представники австрійської економічної школи розвинули започаткований Ф. Уокером аспект дослідження у напрямі обґрунтування підприємництва як об'єктивного і важливого соціально-економічного явища в житті суспільства, передусім за рахунок позитивного впливу на такі параметри розвитку економіки, як технологічний, удосконалення ринкової конкуренції, покращення рівня якості товарів і послуг, підвищення рівня життя населення.

Аспект діяльності підприємця та підприємницької діяльності виокремлювали також Кемпбел Р. Макконелл та Стенлі Л. Брю, дійшовши в результаті досліджень до висновку, що підприємницька здібність є четвертим (після землі, капіталу і праці) видом економічних ресурсів. Проте ці дослідження так і не стали основою подальшого уточнення понять «підприємець», «підприємництво», «підприємницька діяльність».

Натомість, у сучасній науковій думці з'являються аспекти усвідомлення певної нетотожності аналізованих понять. Окремі вітчизняні дослідники підприємництва доходять висновку, що існують певні розходження у трактуванні термінів «підприємництво» і «підприємець», передусім у порівнянні країн з розвиненими ринковими відносинами та країн, які переходять до ринкової економіки. У економічно розвинених країнах при характеристиці підприємництва превалюють такі ознаки, як підприємницький сектор, підприємницьке середовище, сукупність підприємств — суб'єктів підприємництва і т. ін. У той час, як у працях науковців, які досліджують т. зв. «перехідні» чи посттрансформаційні економіки більш характерним є аспект діяльності, причому інноваційного характеру, а також дещо вузькосекторальне сприйняття (як малий бізнес).

Іншою основою доцільності виокремлення підприємництва як сектора економіки є законодавчий поділ (стаття 3 Господарського Кодексу України) господарської діяльності на підприємницьку та некомерційну. Згідно цього основоположного у сфері господарської діяльності вітчизняного нормативно-правового акту робимо висновок, що коли йдеться про сукупність підприємств, які здійснюють діяльність з метою отримання прибутку, їх доцільно характеризувати як підприємницький сектор економіки. Коли ж надається характеристика стану та діяльності підприємств і організацій, які функціонують без мети отримання прибутку, доцільно стверджувати, що йдеться про некомерційний (непідприємницький) сектор економіки.

Проте, на нашу думку, такий висновок є недостатньо обґрунтованим, не до кінця відповідає напрацьованим століттями у світовій економічній думці концептуальним засадам поняття підприємництва і тому повинен бути уточненим. Йдеться про те, що порівняно з іншими підприємствами саме суб'єктам підприємницької діяльності притаманний так званий «дух підприємництва», який полягає у:

- поєднанні ресурсів землі, капіталу і праці в єдиний процес виробництва товарів і послуг;
- постійній реалізації новаторської функції (запровадження на комерційній основі нових товарів, виробничих технологій, форм організації бізнесу);

- вищому рівні економічної відособленості та господарської самостійності, проте залежності від ринкової кон'юнктури, інформації, зовнішнього середовища.

Таким чином вважаємо, що підприємництво як об'єкт державного регулювання необхідно розглядати як сектор національної економіки, що функціонує з метою отримання прибутку, на засадах організаційно-господарського новаторства для створення продукції (послуг) новими методами, відкриття нових джерел сировини, ринків збуту, є джерелом інноваційного розвитку економіки та за рахунок ефективного поєднання факторів виробництва в єдиний процес виробничо-господарської і фінансової діяльності дозволяє підвищити економічний потенціал і конкурентоспроможність держави, покращити її участь в міжнародному поділі праці.

Крім того, недоцільно розглядати підприємництво як діяльність відокремлено від безпосередніх його суб'єктів — підприємств, що доводить необхідність усвідомлення двоїстого характеру суті поняття «підприємництво» — 1) як виду господарської діяльності; 2) як сукупності економічних агентів первинної ланки економіки, які здійснюють комерційну господарську діяльність, пов'язану з виготовленням і реалізацією продукції (робіт, послуг) з метою задоволення потреб споживачів і суспільства та отримання прибутку і є невід'ємним елементом соціально-економічної системи, важливим фактором розвитку і функціонування економіки.

Відповідно, за результатами узагальнення сутнісних характеристик категорії «підприємництво» (зокрема у контексті вагомості його ролі в економіці) доцільно стверджувати, що безпека підприємництва як сектора національної економіки є підфункцією системи економічної безпеки держави з такими складовими (завданнями), як забезпечення інноваційного типу розвитку економіки та її конкурентоспроможності, виступ фактором регіонального та місцевого розвитку, мінімізація загроз національної безпеки в економічній сфері, зміцнення структурних складових елементів економічної безпеки держави, удосконалення ринкової конкуренції та зниження рівня інертності економіки, гарантування безпеки стратегічно важливих підприємств, посилення безпеки значного

активного суспільного прошарку суспільства (підприємців) та підвищення рівня якості життя.

Динамічно-структурна модель оптимізації характеристик фінансово-економічної безпеки підприємництва в системі економічної безпеки держави ($ESE(t)$) може розглядатися як сукупність складників:

$$I_{ESS} \setminus I_{ESSC} \setminus I_{ED} \setminus I_{IA} \setminus I_{SBP} \setminus I_{BA} \setminus I_{DE} \setminus I_{ESSE} \setminus I_{ES} \quad (10.1)$$

де $I = 0,1$;

I_{ES} — індекс розвитку інституційного базису безпеки підприємництва (як чинника захисту економічних інтересів підприємців);

I_{ESSE} — індекс рівня безпеки стратегічно важливих підприємств (містоутворюючих та підприємств, які мають важливе значення для економіки і безпеки держави);

I_{DE} — індекс рівня монополізації економіки;

I_{BA} — індекс рівня ділової активності (зниження рівня інертності економіки);

I_{SBP} — індекс рівня розвитку державно-приватного партнерства;

I_A — індекс інноваційно-інвестиційної активності суб'єктів підприємництва (як чинника посилення конкурентоспроможності економіки держави);

I_{ED} — індекс структурних зрушень в економіці на регіональному та місцевому рівні (внаслідок раціонального та структурно-збалансованого розвитку підприємництва);

I_{ESSC} — індекс рівня забезпечення структурних складових елементів економічної безпеки держави;

I_{ESS} — індекс узагальнюючого показника рівня економічної безпеки держави (внаслідок неналежного рівня фінансово-економічної безпеки підприємництва).

Загальновідомо, що проблема гарантування безпеки пов'язана із створенням механізму захисту її об'єкта від загроз щодо його цілісності в процесі функціонування, враховуючи прогнозування та здійснення заходів з відхилення існуючих і потенційних загроз. Тому об'єктивно доцільним у контексті вивчення фінансово-економічної безпеки підприємництва є проведення діагностики та класифікації її загроз. Насамперед загрози варто поділяти на внутрішні та зовнішні

за джерелом виникнення небезпеки та можливістю її таргетування підприємством.

До зовнішніх загроз, як правило, відносять: необґрунтовані зміни у системі державного регулювання підприємницької та господарської діяльності; неефективну податкову та фінансово-кредитну політику, корупцію в органах державної влади, кримінальні дії, законодавчу нестабільність; зміни у наддержавних угодах та вимогах, які стосуються суб'єктів підприємницької діяльності; негативні макроекономічні тенденції (інфляція, підвищення відсоткових ставок, зниження рівня ділової активності та купівельної спроможності населення, несприятлива кон'юнктура ринку); надмірну енергетичну залежність економіки; технологічну відсталість та прогресуючий знос матеріально-технічної бази; монополізацію економічних та політичних ресурсів; неефективність системи державного управління та її орієнтованість на обслуговування крупних промислово-фінансових груп і т. ін.

Необхідною складовою аналізу внутрішніх загроз фінансово-економічній безпеці підприємництва є комплексне їх оцінювання з урахуванням сукупності взаємопов'язаних елементів (в якій зміна одного зачіпає інтереси інших), апарату управління та загальних механізмів прийняття рішень, спільної мети та завдань. Причому державна політика в цій сфері повинна чітко визначати перелік суб'єктів, їх функцій, засобів досягнення мети політики, а також джерела фінансування заходів (рис. 10.1).

Згідно із запропонованим підходом до внутрішніх загроз доцільно віднести: настання небажаних змін параметрів, якостей чи властивостей на рівні особи чи підприємства; суттєве зниження рівня ефективності фінансово-господарської діяльності та використання ресурсного забезпечення критичної маси підприємств; різке погіршення рівня конкурентоспроможності підприємств (у тому числі у галузево-територіальному аспекті); формування нераціональної галузевої структури; спад виробництва (або критичне зниження частки) базових галузей економіки і т. ін.

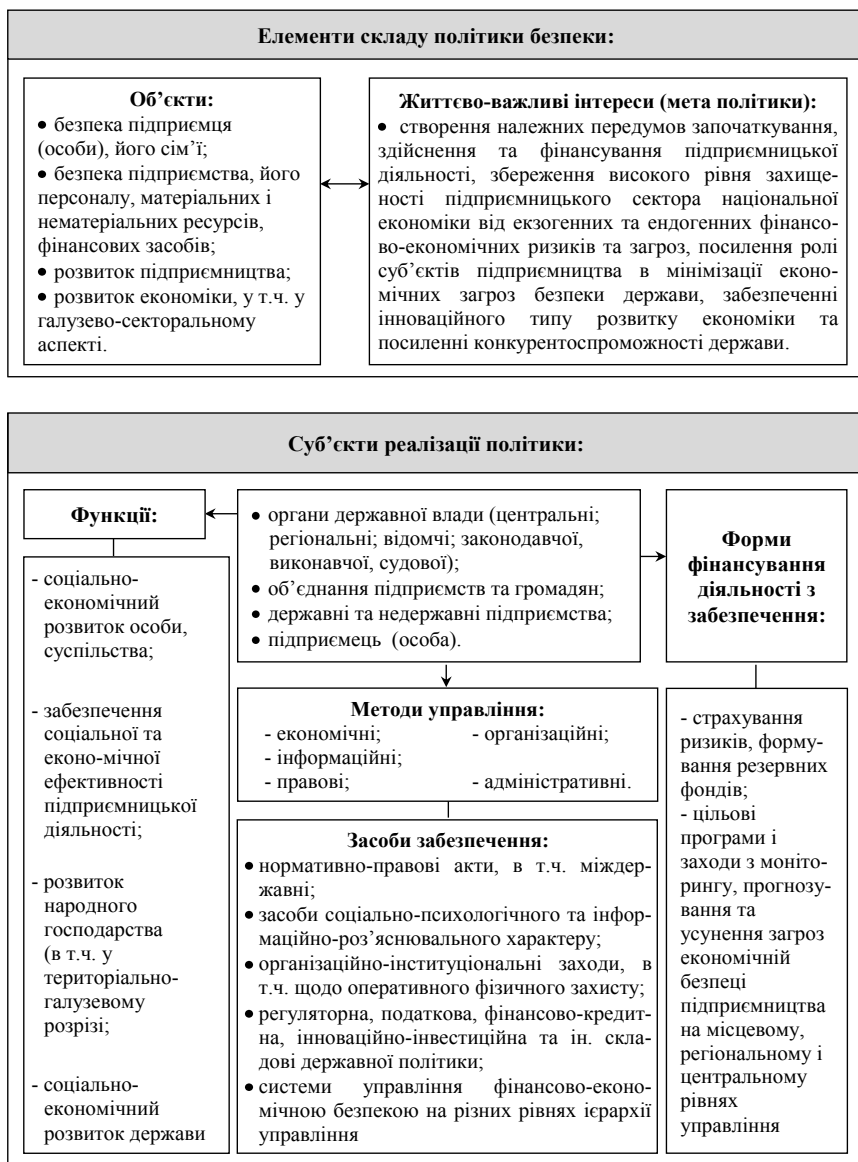

Рис. 10.1. Сукупність складових елементів державної політики забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємницького сектора національної економіки

Вважаємо за доцільне визначити в якості мети державної політики забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємництва створення належних передумов започаткування, здійснення та фінансування підприємницької діяльності, збереження високого рівня захищеності підприємницького сектора національної економіки від екзогенних та ендогенних фінансово-економічних ризиків і загроз, посилення ролі суб'єктів підприємництва в мінімізації економічних загроз безпеки держави, забезпеченні інноваційного типу розвитку економіки та посиленні конкурентоспроможності економіки.

Необхідно також чітко визначати функції суб'єктів реалізації державної політики забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємництва. Так, до пріоритетних функцій органів державного управління віднесемо: формування нормативно-правової бази, сприятливої для підприємницької діяльності; здійснення систематичних заходів соціально-психологічного та інформаційно-роз'яснювального характеру серед підприємців та населення; формування надійної системи судового та оперативного фізичного захисту громадян і підприємців; провадження ефективної податкової, фінансово-кредитної, інноваційно-інвестиційної та інших складників державної політики, які відповідають нормам досконалої регуляторної політики; ведення моніторингу рівня безпеки підприємництва; регулювання внутрішнього ринку, захист вітчизняних підприємств та забезпечення їх конкурентоспроможності.

Водночас головними функціями суб'єктів підприємницької діяльності повинні стати: формування надійних механізмів гарантування безпеки підприємства на мікрорівні управління, а також забезпечення економічної ефективності діяльності, використання ресурсного забезпечення та суспільної праці.

Проблема забезпечення економічної безпеки держави характеризується найвищим рівнем пріоритетності та складності, великою кількістю функціональних елементів та чинників, які її визначають. У зв'язку з цим обґрунтування теоретичних засад суті поняття «фінансово-економічна безпека підприємництва» потребує узгодження із концептуальними характеристиками системи економічної безпеки держави, її структурними складниками, а також визначення місця фінансово-економічної безпеки підприємництва у цій системі,

здійснення ієрархічної декомпозиції рівнів управління економічною безпекою держави.

Додамо, що потреба у зміцненні фінансово-економічної безпеки підприємництва (зокрема, як чинника економічної безпеки держави) актуалізується в умовах трансформаційних змін та формування ринкової системи господарювання, оскільки входить до переліку життєво необхідних елементів ефективного функціонування соціальної та економічної системи суспільства, механізму управління нею, забезпечення її захисту та розвитку. Це, в свою чергу, актуалізує потребу в усвідомленні принципу спільної ролі суб'єктів підприємництва та органів державного управління за порушення основ створення безпечного економічного середовища.

Категорія «економічна безпека» та її структурні компоненти, у тому числі за рівнями ієрархії управління, почали вивчатися в Україні відносно недавно — з початку 90-х років минулого століття, що певною мірою пов'язано із здобуттям Україною незалежності, формуванням державності, усвідомленням національних економічних інтересів. Як зазначає Г. Пастернак-Таранушенко у праці «Економічна безпека держави» — одному з перших наукових вітчизняних досліджень поняття економічної безпеки, держава — це організаційно-керівне утворення, яке створює суспільство для організації та управління країною з метою забезпечення суспільних потреб, потреб населення та кожного її громадянина. Найпершою потребою особи, населення і суспільства є захист від військових, кримінальних, правових та економічних зазіхань на їх свободу, майно, інтереси, а найважливішими національними інтересами держави є: територіальна цілісність країни, державне самовизначення та політичне самоуправління народу, належне місце у світовому співтоваристві, процвітання країни і її населення на основі забезпечення прав особи та благополуччя всіх складників його соціальних груп.

Водночас, з метою усвідомлення місця фінансово-економічної безпеки підприємництва у системі економічної безпеки держави доцільно провести декомпонування останньої. Так, Я. Жаліло розглядає такі три основних рівні національної економічної безпеки: держави загалом, суб'єкта господарювання (підприємства) та особи, а критеріальною ознакою поділу інтересів економічної безпеки різних

рівнів ієрархії управління економікою вважає зміст відтворювальних процесів. На рівні підприємства — це забезпечення процесу виробництва; особи — споживання; соціально-економічної системи — перерозподіл ресурсів.

Разом з тим, видається доцільним перелік «вертикальних» рівнів поняття економічної безпеки держави розглядати дещо ширше, оскільки за наведеного підходу систему важко досліджувати, наприклад, у галузево-територіальному аспекті, що потребує внесення до ієрархії рівнів економічної безпеки держави таких компонент — регіону, галузі, сектора економіки тощо. Крім того, системне усвідомлення змісту економічної безпеки держави потребує обґрунтування визначення процесу її забезпечення та функціонування взаємозв'язків її елементів (як системи) у динаміці: існуючий рівень та захищеність інтересів у майбутньому; здатність до розвитку тощо.

Принципово інший характер пріоритетності щодо рівнів гарантування економічної безпеки держави пропонує А. Сухоруков, який доводить, що під економічною безпекою потрібно розуміти сукупність умов, при яких зберігається здатність країни підтримувати конкурентоспроможність економіки, ефективно захищати економічні інтереси держави і протистояти зовнішнім економічним загрозам, використовувати конкурентні переваги в міжнародному поділі праці. Згідно поданого визначення головним завданням в системі пріоритетів безпеки держави є реалізація її конкурентного потенціалу у світовій економіці за умови одночасного недопущення ризиків внаслідок дії глобальної конкуренції. Вважаємо, що цей науковий доробок дозволяє усвідомити дещо ширші межі багаторівневої системи безпеки держави.

Поліструктурність категорії економічної безпеки держави доводить О. Власюк, виділяючи при цьому такі її рівні, як: міжнародний (глобальний та регіональний); національний (державний і недержавний); корпоративний (суб'єкта первинної ланки економіки, об'єднання підприємств); особистий (фізичних і юридичних осіб).

У країнах Західної Європи термін «економічна безпека» з'явився у 70-тих роках і спрощено трактувався «як економічний метод забезпечення національної безпеки». Сьогодні поняття економічної безпеки держави, як правило, трактують як загальнонаціональний

комплекс заходів, спрямованих на забезпечення стійкого розвитку та удосконалення структури економіки, створення механізму протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам. Відповідно пріоритетами в зміцненні безпеки країн Західної Європи виступають благополуччя, захищеність громадянина і т. ін.

Необхідно визнати, що в умовах глобалізації світової економіки, вступу країни до міжнародних інтеграційних об'єднань об'єктивно формується потреба у врахуванні чинників впливу так званого вищого рівня системи управління економічною безпекою держави. Йдеться про світову економічну систему, в межах якої захищеність економічних інтересів країни визначається рівнем розвитку національної економіки, її конкурентоспроможністю на світовому ринку, внеском у світове господарство.

Кожен вищий рівень ієрархії управління економічною безпекою держави має формувати сприятливі засади та передумови забезпечення захищеності компонент і функціональних складників об'єкта економічної безпеки нижчого рівня.

Наголосимо, що невід'ємними елементами внутрішньої структури фінансово-економічної безпеки підприємництва (сформованими за узагальненням теоретичних засад аналізованої проблеми) є достатність передумов започаткування і здійснення підприємницької діяльності (під якими розуміються соціально-психологічні, організаційно-професійні, ресурсні, фінансово-економічні та інші фактори підприємницької діяльності, можливість доступу суб'єктів підприємництва до фінансово-господарських ресурсів, досягнення такого рівня виробничо-господарської ефективності, що забезпечує їх конкурентоспроможність та можливість участі у внутрішній та світовій торгівлі, коопераційних зв'язках, обміні науково-технічними досягненнями), ефективність функціонування (йдеться про динаміку обсягів господарської діяльності та кількості діючих суб'єктів господарювання, галузеву структуру та динаміку обсягів виробництва і реалізації продукції у базових галузях економіки, рівень інвестиційної та інноваційної активності підприємств, динаміку експортного потенціалу економіки), а також здатність до розвитку (ефективність фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємництва, частка прибуткових та діючих підприємств, рівень

ефективності використання суб'єктами підприємницької діяльності ресурсного забезпечення, витратоємність виробництва, конкурентоспроможність продукції (послуг), стабільність законодавства у сфері підприємництва, динаміка кількості дискримінаційних дій з боку адміністративних органів державної влади по відношенню до суб'єктів підприємницької діяльності, рівень розвитку інфраструктури підтримки та безпеки підприємництва).

Фінансово-економічна безпека підприємництва відіграє визначальну роль у зміцненні безпеки держави і є передумовою стабільного розвитку її економіки. Такий висновок можна зробити, виходячи з того, що існує взаємозалежність між розвитком підприємництва і забезпеченням таких функціональних складників безпеки держави, як: фінансовий, соціальний, технологічний, продовольчий, зовнішньоекономічний, демографічний, енергетичний, екологічний.

Крім того, важливість посилення фінансово-економічної безпеки підприємництва в системі завдань гарантування економічної безпеки держави полягає в тому, що зміцнення фінансово-економічної безпеки підприємництва дозволяє суттєво мінімізувати ймовірність реалізації загроз національним інтересам і національній безпеці держави. Так, серед загроз національної безпеки України в економічній сфері у Законі України «Про основи національної безпеки України» виділено такі, як: істотне скорочення ВВП, зниження інноваційно-інвестиційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу; послаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки; нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки (в т. ч. фінансової (фіскальної) політики держави); відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків; критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості; недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці; критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку; нераціональна структура експорту; небезпечне для економічної незалежності країни зростання частки іноземного капіталу в стратегічних галузях економіки; неефективність антимонопольної політики; «тінізація»

національної економіки. Крім того, до суттєвих загроз економічній безпеці держави можна віднести втрату коопераційних зв'язків всередині економіки, критичне зменшення частки в економіці видів економічної діяльності, додана вартість в яких є значною та надмірне збільшення частки торгівлі, втрату підприємницьких мереж тощо.

Як напрями державної політики, спрямовані на посилення національної безпеки, зокрема в економічній сфері, у цьому нормативно-правовому акті виділено: забезпечення умов для сталого економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності національної економіки; прискорення структурних та інституціональних змін в економіці, покращення інвестиційного клімату; стимулювання розвитку наукоємних високотехнологічних виробництв; вдосконалення антимонопольної політики; реформування податкової системи, оздоровлення фінансово-кредитної сфери та припинення відпливу капіталів за кордон; захист внутрішнього ринку від недоброякісного імпорту; посилення участі України у міжнародному поділі праці, розвиток експортного потенціалу та активізація участі в міжнародних економічних і фінансових організаціях.

У таблиці 10.1 представимо завдання державної політики зміцнення фінансово-економічної безпеки підприємництва, спрямовані на мінімізацію як настання, так і негативного впливу вказаних вище загроз економічній безпеці держави. Усвідомленню місця фінансово-економічної безпеки підприємництва у системі економічної безпеки держави певною мірою сприяє й аналіз еволюції теоретичних поглядів на суть поняття фінансово-економічної безпеки підприємства в системі безпеки держави. Зокрема, досвід розвитку багатьох країн і світового господарства загалом свідчить, що на різних етапах економічного розвитку та участі країни у системі міжнародної економічної безпеки органами державного управління не однаковою мірою визнавалася роль безпеки підприємства.

Виходячи з узагальнення теоретичних засад безпеки держави, функцій та соціально-економічної ролі підприємництва як сектора національного господарства, зробимо висновок, що, на нашу думку, фінансово-економічна безпека підприємства є станом захищеності економічних інтересів суб'єктів цього сектора під час процесів

взаємодії з державою, іншими суб'єктами господарської діяльності (у т. ч. неформального сектору), елементами інституціонального середовища та при створенні суспільних благ і послуг. Вважаємо, що перевагами такого підходу є чіткість, лаконічність та зрозумілість і водночас доволі комплексна характеристика, що враховує ефективність системи захисту фінансово-економічних інтересів суб'єктів підприємництва не лише на «вході» (при доступі до ресурсів та ринків, під час виробничого процесу та збуту продукції (наданні послуг)), але й на «виході» (при забезпеченні суспільства благами і послугами).

Таблиця 10.1

**Загрози економічній безпеці держави та функції державної
політики забезпечення фінансово-економічної безпеки
підприємництва щодо її зміцнення**

Загрози економічній безпеці держави	Функції (завдання) фінансово-економічної безпеки підприємництва в системі зміцнення економічної безпеки держави
1	2
Істотне зменшення обсягів ВВП	Забезпечення належних темпів приросту обсягів ВВП за рахунок посилення інноваційного складника конкурентоспроможності суб'єктів підприємництва
Зниження інноваційно-інвестиційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу економіки; втрата коопераційних зв'язків всередині економіки	Сприяння структурним та інституціональним змінам в економіці, активізація процесів створення та впровадження інновацій (передусім у секторі малого підприємництва), формування інноваційних, територіально-галузевих кластерів та розвиток виробничо-територіальної кооперації
Послаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки	Заміна прямого державного контролю механізмом державно-приватного партнерства, підвищення ролі громадських та асоціативних підприємницьких організацій у виконанні контрольно-адміністративних функцій
Відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам	Зміцнення фінансового потенціалу підприємств та економіки, сприяння розвитку фінансово-кредитної системи, формування резервних та страхових фондів, використання інструментів страхування та самострахування
Зростання фінансових та кредитних ризиків	Зміцнення фінансового потенціалу підприємств та економіки, сприяння розвитку фінансово-кредитної системи, формування резервних та страхових фондів, використання інструментів страхування та самострахування
Критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості	Оновлення матеріально-технічної бази суб'єктів підприємництва та економіки загалом, забезпечення техногенної безпеки

Продовження табл. 10.1

1	2
Недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці, критичне зменшення частки видів економічної діяльності із значною доданою вартістю	Забезпечення структурно збалансованого (за секторами, видами економічної діяльності, у просторово-територіальному аспекті) та сталого розвитку підприємництва
Критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків та нерациональна структура експорту	Покращення експортно-імпортного балансу; посилення участі країни у міжнародному поділі праці за рахунок покращення інноваційної компоненти конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та їх продукції
Небезпечне для економічної незалежності країни зростання частки іноземного капіталу в стратегічних галузях економіки	Активізація темпів розвитку малого і середнього підприємництва у стратегічних галузях економіки
«Тінізація» національної економіки	Значне збільшення обсягів легальної діяльності суб'єктів підприємництва
Втрата підприємницьких мереж	Посилення горизонтальної та вертикальної кооперації виробничо-господарської діяльності підприємств малого, середнього та великого підприємництва

Зрозуміло, що на життєздатність підприємницького сектору впливає і ефективність господарювання на мікрорівні, і дієвість державної політики, але видається доцільним не включати ці аспекти до визначення, оскільки вони занадто розширюють межі аналізованої категорії, а об'єкт дослідження має бути чітко ідентифікованим. В даному випадку це взаємовідносини (як під час безпосередньої взаємодії, так і через інституціональне середовище) суб'єктів бізнесу з інституціями та елементами зовнішнього середовища як та «площина» на стику інтересів, де утворюються ризики і загрози.

Відповідно, формалізована модель безпеки підприємництва набуває вигляду як на рис. 10.2. Фінансово-економічні інтереси підприємництва як об'єкт захисту доволі розгалужені та суттєво різняться за рівнем вагомості. Але оскільки мова йде про безпеку, то при формуванні їх складу доцільно враховувати прямі чи опосередковані фінансово-економічні втрати та збитки. Фінансово-економічні інтереси суб'єктів бізнесу залежать і від суб'єкта взає-

модії. Так, в межах відносин «суб'єкт підприємництва — влада», це дотримання принципів верховенства закону, рівності усіх суб'єктів економічних відносин, конкурентного середовища, відсутності корупції та адміністративного тиску, формування середовища, сприятливого для започаткування та здійснення підприємницької діяльності, ін.

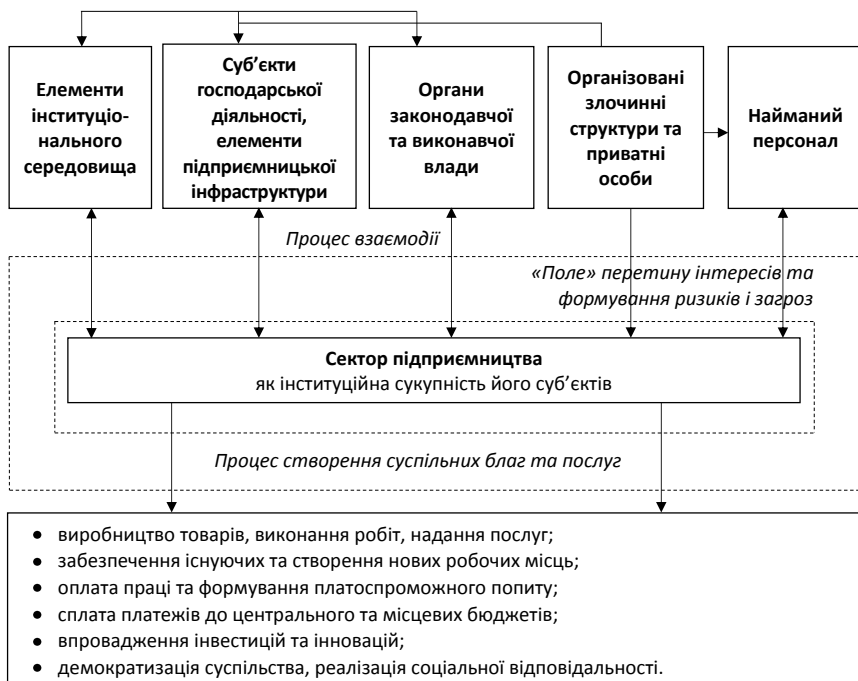

Рис. 10.2. Формалізована модель безпеки підприємницького сектору економіки

При відносинах представників підприємництва з іншими суб'єктами господарської діяльності, а також найманим персоналом фінансово-економічними інтересами перших виступають забезпечення фінансово-економічної ефективності співпраці, збереженість майна та капіталу, конфіденційність інформації, гарантування права власності, формування та ефективне використання інтелектуально-кадрового капіталу та ін.

Елементами інституціонального середовища виступають інститути (законодавство, звичаї, переконання, ділова етика) та інституції ринку. Таким чином, фінансово-економічними інтересами суб'єктів сектора бізнесу є її ефективне функціонування та розвиток в умовах сприятливого законодавства та функціонування розвиненої інфраструктури.

Серед головних фінансово-економічних інтересів суб'єктів підприємництва є правова та силова захищеність їх капіталу і майна. В умовах недосконалого інституціонального середовища прямою загрозою тут виступають рейдерські захоплення чи лобіювання владних або судових рішень не на користь підприємств.

Зауважимо, що за запропонованого підходу істотно видозмінюються усталені структурні характеристики системи фінансово-економічної безпеки. На противагу ресурсно-функціональному підходу сфери оцінювання та забезпечення фінансово-економічної безпеки малого підприємництва можуть стосуватися напрямів інституціональної взаємодії представників бізнесу з елементами підприємницького середовища.

10.2. Аналіз передумов та стану забезпечення фінансово-економічної безпеки сектору малого підприємництва України

Однією з найважливіших характеристик, стимулюючих здійснення певного виду діяльності є її безпечність. І навпаки, якщо існує висока ймовірність того, що створений бізнес функціонуватиме недовго та принесе збитки засновнику (витративши на це часові, психологічні та фінансові ресурси), діяльність суб'єкта господарювання є вкрай непевною — з великою кількістю непередбачуваних витрат, майже відсутні державні та інституціональні гарантії захисту права приватної власності, законних інтересів легально діючих суб'єктів підприємництва, то це істотно демотивує населення до здійснення комерційної господарської діяльності та відкриття нових суб'єктів господарювання.

Схожою до описаного є ситуація з еволюцією розвитку підприємництва в Україні на прикладі сектору малого бізнесу. Так, після прийняття Законів України «Про підприємництво» та «Про підприємства в Україні» в нашій державі було законодавчо впроваджено можливість створення суб'єктів господарювання з приватною формою власності та таким чином самозайнятості і отримання підприємницького доходу та прибутку як власності громадянина, а також передбачено поняття і організаційно-правові форми суб'єктів малого бізнесу.

Прагнення самостійності та бажання наслідування позитивні практики ведення бізнесу в економічно розвинених державах у т. ч. з метою підвищення рівня життя активізували мотивацію населення України до підприємництва. Відтак, на початку 1990-х років почала різко збільшуватися кількість суб'єктів малого підприємництва та чисельність найманого ними персоналу. За 1991–2000 р. кількість малих підприємств зросла у понад 5 разів. Це було свідченням престижності та безпечності підприємницької діяльності та саме тому чисельність малих підприємств в Україні продовжувала збільшуватися й у XXI ст. Якщо у 2001 р. налічувалося 233,6 тис. малих підприємств, то у 2006 р. — 307,4 тис. од., що на 73,8 тис. од. або на 31,6% більше.

Починаючи з 2008 р., темпи зростання кількості малих підприємств в Україні істотно призупинилися, що було пов'язане з двома основними причинами. По-перше, починаючи з 2005–2006 рр. різко активізувалася діяльність фізичних осіб — суб'єктів підприємництва, що перебували на єдиному податку. Режим оподаткування їх діяльності був значно ліберальнішим, а ніж для юридичних осіб — малих підприємств. Перші сплачували щомісяця єдиний податок у розмірі 20–200 грн, що для окремих приватних підприємців могло становити навіть менше 1% від валового доходу (товарообороту). Юридичні ж особи, навіть ті, що перебували на спрощеній системі оподаткування, звітності та обліку, сплачували єдиний податок за ставкою 6% або 10% від виручки (доходу, товарообороту). Відтак, велика кількість малих підприємств у той час призупинила діяльність, перевівши активи та доходи на афільовані для них фізичні особи — підприємці, частка яких у 2007 р. збільшилася до 85,1%, а у 2008 р. — до 87,0%.

По-друге, в зв'язку з ускладненнями, обумовленими негативними наслідками фінансово-економічної кризи (що були «тяжкими» для малих суб'єктів господарювання), а також погіршенням підприємницького клімату (у той час Україна стрімко втрачала позиції у рейтингах міжнародних економічних організацій), монополізацією внутрішнього ринку та тиском крупного капіталу (у т. ч. через владні структури), зменшилися обсяги та погіршилася ефективність фінансово-господарської діяльності вітчизняних малих підприємств, що й призвело до призупинення створення нових та діяльності діючих суб'єктів малого бізнесу — юридичних осіб.

Свідченням погіршення результатів господарювання стало й відсутність подання офіційних статистичних даних про кількість малих підприємств в Україні. Звернімо увагу, що, починаючи з 2008 р., в офіційних статистичних бюлетенях, збірниках та щорічниках подаються лише структурні дані щодо кількості вітчизняних малих підприємств. Починаючи з 2007 р. серед офіційних статистичних даних відсутня інформація щодо кількості та частки малих підприємств, які мали обсяги реалізації продукції (товарів, робіт, послуг). Цьому є своя причина: у 2003 р. частка недіючих малих підприємств становила 26,1 %, у 2004 р. — 27,8 %, у 2005 р. — 30,4 %, а у 2006 р. — вже 32,9 %.

Щоправда маємо інформацію про кількість малих підприємств на 10 тис. одиниць наявного населення, але розуміємо, що при тенденції до зменшення чисельності населення в Україні, зменшення кількості малих підприємств можна й не помітити.

Так, починаючи з 2008 р., в Україні спостерігається тенденція до зменшення кількості малих підприємств — юридичних осіб, що негативно, адже призводить до зменшення ролі цього сектору в економіці. Причому це відбувається на фоні зміни наприкінці 2008 р. критеріїв віднесення підприємств до малих (якщо раніше обсяг доходу обмежувався 500 тис. євро, то з 2008 р. — 70 млн грн.). Відтак, реальний спад є ще більшим, а з огляду на частку діючих підприємств, яка не перевищує 60–70 %, то маємо невтішну ситуацію зі зменшенням суб'єктів малого бізнесу — юридичних осіб.

Проте, ситуація з фізичними особами — підприємцями є ще гіршою. Якщо до 2009 р. їх чисельність зростала, сягнувши у 2009 р.

2,7 млн од. або понад 5 % наявного населення, то у 2012 р. кількість фізичних осіб — підприємців зменшилася до 1,2 млн од., що близько 2,5 % від наявного населення. Якщо врахувати, що значна частина підприємців лише числиться та не здійснює діяльності, то фактичний стан справ ще критичніший. Причиною цього стали зміни в системі стягнення єдиного податку. Відтак, збільшивши його розмір та змінивши умови нарахування, влада досягнула зменшення зайнятості на майже 2 млн осіб при тих же надходженнях до державного бюджету. Станом на початок 2015 р. в Україні налічувалося 1,5 млн фізичних осіб — підприємців, втім, реально здійснювало господарську діяльність не більше 1,0 млн осіб.

Очевидно, що виявлені негативні тенденції до звуження сектору малого підприємництва України обумовлені ускладненням умов фінансово-господарської діяльності внаслідок кризових явищ в економіці, зменшенням реального платоспроможного попиту, посиленням закритості ринків та їх монополізацією, надмірним оподаткуванням господарської діяльності та відсутністю дієвої державної підтримки. Все це характеризує зниження рівня фінансово-економічної безпеки малого підприємництва.

Станом на 2014 р. у секторі малого підприємництва України було зайнято 1,7 млн осіб. Але, ще у 2009 р. цей показник становив 6,6 млн осіб. Відтак, зменшення зайнятості та самозайнятості є свідченням погіршення можливостей суб'єктів малого бізнесу до залучення персоналу. Наслідком є те, що частка населення України, яке працює у секторі малого підприємництва, становить менше 10 % (від загальної кількості зайнятих в економіці це близько 25 %). В середньому на одному малому підприємстві працювало 5,2 ос., а одним приватним підприємцем було зайнято 1,7 ос. На нашу думку, це скоріше характеристики суб'єктів мікро-, а не малого підприємництва. З такими можливостями стверджувати про інтелектуально-кадрову безпеку вітчизняного малого бізнесу не приходить.

Так, обсяги реалізованої продукції малих підприємств — юридичних осіб за період 2002–2014 рр. щороку збільшувалися (виняток становив лише 2009 р.), але темпи зростання цього показника з 2008 р. істотно призупинилися. Так, у 2014 р. малими підприємствами України отримано 694,4 млрд грн. доходу (виручки) від ре-

алізації продукції (товарів, робіт, послуг), що на 22,2 % більше, ніж у 2010 р. та на 3,6 % більше, ніж у 2013 р. Зрозуміло, що з огляду на інфляційні процеси реальний обсяг доходу (виручки) малих підприємств зменшується.

Позитивно, що збільшуються обсяги доходу в розрахунку на одне мале підприємство. Так, у 2014 р. показник збільшився до 2,1 млн грн., що на 44,2 % більше, ніж у 2008 р. Але чи можуть такі обсяги вважатися достатніми, коли рентабельність операційної діяльності малих підприємств становить близько 4 %. Відтак, за вказаних обсягів господарювання підприємство отримує лише близько 84 тис. грн. чистого прибутку на рік. Крім того, згідно змін до вітчизняного законодавства, які вступили в дію з 2012 р., суб'єкти з річним доходом до 2 млн євро потрапляють до сегменту мікропідприємств. Отже, обсяги господарської діяльності вітчизняних малих підприємств залишаються мізерними, що обмежує потенціал їх фінансової безпеки.

Це підтверджується й часткою малих підприємств у загальних обсягах реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), яка у 2014 р. становила лише 17,2 %.

Малими залишаються й обсяги господарської діяльності фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності. Дійсно, попри зменшення їх чисельності у період 2008–2012 рр., загальні обсяги реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) у цьому сегменті за аналогічний період збільшилися, але в розрахунку на одного приватного підприємця у 2014 р. становили лише 192,7 тис. грн., що в середньому на один місяць становить близько 16,5 тис. грн. та відповідає хіба що середньомісячному фонду оплати праці персоналу з нарахуваннями на нього.

Отже, економічний потенціал малого бізнесу України на сьогодні використовується недостатньо ефективно, що знижує рівень фінансово-економічної безпеки цього сектору національного господарства. Але він ще й нераціонально сформований. Так, суб'єкти малого підприємництва здебільшого концентрують власну діяльність у посередницьких сферах — оптовій та роздрібній торгівлі; ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів; операціях з нерухомим майном, оренді, інжинірингу та наданні послуг підприємцям.

Саме тому органам влади доцільно працювати над підвищенням інвестиційної привабливості базових видів економічної діяльності для суб'єктів малого бізнесу, особливо — інноваційного. Цього можна досягнути передусім шляхом зміцнення фінансово-економічної безпеки малого промислового та сільськогосподарського підприємництва.

Динаміка основних фінансово-економічних показників розвитку малих підприємств України засвідчує їх поступову капіталізацію (табл. 10.2). Так, загальна сума власного капіталу підприємств збільшилася у 2011 р. до 468,1 млрд грн, втім, надалі лише зменшувалася, склавши у 2014 р. 347,6 млрд грн. У 2,6 разу за період 2007–2014 рр. зросла й вартість активів малих підприємств та у 2,7 разу — сума оборотного капіталу вітчизняних малих підприємств. Це засвідчує можливості накопичення фінансового потенціалу суб'єктів малого бізнесу, що є немаловажливим чинником фінансової складової безпеки цього сектору економіки.

Таблиця 10.2

Фінансово-економічні показники функціонування малих підприємств в Україні у 2007–2014 рр.

Показники	Роки								Темпи зростання, % / абсолютні відхилення	
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014 / 2007	2014 / 2013
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Сума власного капіталу (на кінець року), млрд грн	257,1	284,7	307,3	441,4	468,1	452,7	479,9	347,6	135,20	72,43
Сума активів (на кінець року), млрд грн	665,0	924,9	1013,1	1290,8	1456,1	1363,1	1625,1	1703,7	2,6 р.	104,84
Сума оборотних активів, млрд грн	360,7	511,3	551,4	774,8	875,9	786,2	985,5	971,6	2,7 р.	98,59
Коефіцієнт загальної ліквідності	1,21	1,15	1,12	1,27	1,25	1,19	1,17	0,97	-0,24	-0,20

Продовження табл. 10.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Валові капітальні інвестиції, млрд грн	45,4	53,2	34,1	26,8	32,5	36,1	38,1	27,4	60,35	71,92
Інвестиції у нематеріальні активи, млн грн	367,2	387,9	376,2	343,1	856,9	678,7	652,0	484,9	132,05	74,37
Фінансовий результат до оподаткування, млрд грн	5,7	-37,5	-21,7	0,9	-6,8	-9,5	-25,1	-175,3	-31,8 р.	-6,9 р.
Рентабельність операційної діяльності, %	0,7	-7,6	-4,8	-0,5	-1,8	4,1	2,2	-17,9	-18,60	-20,10
Частка збиткових підприємств, %	32,8	37,3	39,9	41,4	35,0	37,0	34,0	33,5	0,70	-0,50

Натомість низькою залишається здатність малих підприємств швидко розраховуватися з кредиторами. Так, середній умовний коефіцієнт загальної ліквідності у 2014 р. становив лише 0,97, що є низьким значенням, та знизився до 2007 р. на 0,24. Високою є витратомісткість продукції малих підприємств (0,98–0,99), що значно обмежує можливості їх розвитку та фінансування програм покращення фінансового стану і гарантування фінансово-економічної безпеки.

Наслідком високої витратомісткості операційної діяльності вітчизняних малих підприємств стали від'ємна (в період 2008–2011 рр. та 2014 р.) рентабельність операційної діяльності та від'ємний фінансовий результат до оподаткування (у 2008–2009 та 2011–2014 рр.).

Не зважаючи на зменшення частки збиткових малих підприємств, цей показник станом на 2014 р. все ще залишається надмірно високим — 33,5 %. Додамо, що із урахуванням кількості недіючих вітчизняних суб'єктів господарювання цей показник становить понад 50 %, що негативно позначається на діловій активності населення України.

Недостатньою на разі є й інвестиційна діяльність малих підприємств України. Так, обсяги валових капітальних інвестицій у 2014 р. становили 27,4 млрд грн та частка валових капітальних інвестицій в активах малих підприємств становила лише 2,5 %.

Отже, передумови фінансово-економічної безпеки суб'єктів малого підприємництва України на разі більше незадовільні, а ніж позитивні. Наслідком цього є не лише низький стан безпеки аналізованого сектору економіки, але й його виступ негативним чинником макроекономічного розвитку та безпеки держави. Адже простежується статистично значима залежність обсягу ВВП на одну особу наявного населення від характеристики сприятливості бізнес-середовища.

Відтак, у країнах з найбільш сприятливими умовами для підприємництва (Сінгапур, США, Норвегія, ОАЕ та ін. спостерігаються найбільші обсяги ВВП та навпаки — для країн з несприятливим середовищем для підприємництва — найменші (Венесуела, Ангола, Узбекистан, Афганістан, Ірак, Таджикистан, Болівія та Україна). Основними причинами несприятливості вітчизняного бізнес-середовища є поширення корупції, обмеження економічної свободи, тінізація економіки, обмежені кредитні можливості, низька інвестиційна привабливість, надмірність оподаткування, нерівні торговельні умови, зниження платоспроможного попиту, низька інноваційна активність та ін.

Системний підхід до оцінювання фінансово-економічної безпеки складних соціально-економічних систем передбачає їх декомпонування на окремі структурні, а в подальшому й функціональні складові за для більш детального вивчення. В економічній літературі з проблем безпеки держави до структурних напрямів безпеки відносять макроекономічну, фінансову, зовнішньоекономічну, інвестиційну, виробничу, науково-технологічну, енергетичну, соціальну, демографічну, продовольчу та ін. Зрозуміло, що суб'єкти сектору малого бізнесу мають власні особливості, які зменшують важливість врахування, наприклад, енергетичної, соціальної, демографічної, продовольчої складових. Крім того, вказані складові на мікроекономічному рівні набувають дещо іншого вигляду: фінансова, інтелектуально-кадрова, техніко-технологічна, політико-правова, інформаційна, екологічна, силова та ін.

З іншого боку, при оцінюванні фінансово-економічної безпеки малого підприємництва є доцільність врахування стану не настільки структурних та функціональних складових, як міри захищеності економічних інтересів суб'єктів цього сектору в процесах взаємодії з державою, конкурентами, контрагентами та іншими інституціями зовнішнього середовища господарювання.

Як справедливо зазначається в багатьох дослідженнях з проблем безпеки, найбільш важливою її складовою, що найбільшою мірою визначає рівень безпеки, є фінансова. Дійсно, від безпеки підприємств у фінансовій сфері залежить їх забезпеченість фінансовими ресурсами для фінансування поточної господарської діяльності, рівень фінансової стійкості і ліквідності, рентабельність діяльності тощо.

Відтак, з метою надання узагальнюючої оцінки рівню фінансової безпеки малого підприємництва в Україні були використані результати експертного опитування відносно рівня вагомості основних індикаторів фінансової безпеки підприємництва. У табл. 10.3 наведено кількісні показники індикаторів фінансової безпеки малого підприємництва, їх коефіцієнти вагомості, критичні значення та рівень відхилення фактичних значень індикаторів від критичних.

Таблиця 10.3

Значення індикаторів фінансової безпеки малого підприємництва (юридичних осіб), їх коефіцієнти вагомості, порогові значення та рівень відхилення фактичних значень індикаторів від критичних в Україні у 2014 р.

Індикатори	Вагові коефіцієнти	Граничні значення	Фактичні значення	Висновки за індикаторами (рівень відхилення від критичного значення, %)
1	2	3	4	5
Індекс реального виробництва (до попереднього року), %	0,079	не менше 95	103,6	безпечна зона (8,6)
Індекс фінансового результату від звичайної діяльності до оподаткування, %	0,087	не менше 95	«мінус» 6,9 р.	критично небезпечна зона
Рівень нагромадження власного капіталу (до обсягу реалізованої продукції), %	0,071	не менше 25	«мінус» 27,6	критично небезпечна зона

Продовження табл. 10.3

1	2	3	4	5
Коефіцієнт відношення оборотних активів підприємств до кредиторської заборгованості	0,074	не менше 1	0,97	небезпечна зона
Коефіцієнт відношення дебіторської заборгованості підприємств до кредиторської	0,074	не менше 1	1,47	безпечна зона (47)
Рівень відношення коротко-строкових зобов'язань підприємств до реалізованої продукції, %	0,071	не більше 50	144,2	небезпечна зона
Рентабельність власного капіталу, %	0,046	не менше 10	«мінус» 50,4	критично небезпечна зона
Рентабельність операційної діяльності підприємств, %	0,092	не менше 5	«мінус» 17,9	критично небезпечна зона
Частка підприємств, які не здійснювали діяльності, %	0,082	не більше 10	37,1	критично небезпечна зона
Частка збиткових підприємств, %	0,087	не більше 20	33,5	критично небезпечна зона
Частка валових капітальних інвестицій до вартості основних засобів підприємств, %	0,053	не менше 6	15,8	безпечна зона (9,8)
Частка підприємств, які здійснювали валові капітальні інвестиції, %	0,056	не менше 10	13,2	безпечна зона (3,2)
Рівень зносу основних засобів, %	0,071	не більше 35	44,3	небезпечна зона
Обсяг кредитування банками реального сектора економіки, %	0,056	не менше 30	31,3	безпечна зона (1,3)

Зауважимо, що подані в таблиці коефіцієнти вагомості індикаторів фінансової безпеки малого підприємництва відображають рівень їх впливу на узагальнюючий висновок щодо безпеки. Ці значення отримані за результатами опитування 20-ти експертів з проблем розвитку малого бізнесу (керівники асоціативних об'єднань підприємців, які здійснюють діяльність у м. Львові та області; представників органів державного управління, які мають відношення до реалі-

зації політики розвитку підприємництва; представників фінансово-кредитного сектора).

Отже, як бачимо, від'ємний фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, характерний для вітчизняних малих підприємств у 2014 р., призвів до перебування у критично небезпечній зоні значень таких індикаторів, як індекс фінансового результату від звичайної діяльності до оподаткування, коефіцієнт відношення короткострокових зобов'язань підприємств до реалізованої продукції, рентабельність власного капіталу, частка підприємств, що не здійснювали діяльності, та частка збиткових підприємств. Зрозуміло, що це негативно позначилося на стані фінансової безпеки малих підприємств в Україні.

Для розрахунку узагальнюючого значення фінансової безпеки малого підприємництва доцільно скористатися офіційною методикою оцінювання економічної безпеки, що використовується Міністерством економічного розвитку і торгівлі України як лінійна згортка:

$$I_i = \sum_{j=1}^m a_{ij} \times z_{ij} \quad (10.2)$$

де a_{ij} — вагові коефіцієнти, які визначають рівень внеску j -го показника у інтегральний індекс фінансової безпеки малого підприємництва; z_{ij} — нормалізовані значення вхідних показників. При цьому має дотримуватися умова: $0 \leq a_{ij} \leq 1$; $\sum a_{ij} = 1$.

За проведеними розрахунками визначено, що рівень фінансової безпеки малого підприємництва в Україні у 2014 р. був критично низьким та становив 0,12 (за шкалою від 0 до 1). Це доводить гостру необхідність обґрунтування та реалізації ефективних та дієвих заходів державної політики, спрямованих на зміцнення найбільш важливої структурної складової фінансово-економічної безпеки малого підприємництва — фінансової. Пріоритетними напрямками (цільовими орієнтирами) політики можуть слугувати: зміцнення фінансового стану та покращення ліквідності, збільшення обсягів реалізації продукції на внутрішньому ринку, покращення показників фінансової ефективності господарської діяльності, оновлення матеріально-

технічної бази, покращення фінансового результату та рентабельності суб'єктів малого бізнесу.

Як зазначається у аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень «Становлення і розвиток недержавних суб'єктів сектору безпеки України (система безпеки підприємництва)», частка щорічних недружніх поглинань в Україні становить 60–70 % (що у вартісному вираженні еквівалентне 2 млрд. дол. США), являє собою привабливу сферу для прикладання злочинних інтересів. Причинами цього є недостатність вітчизняного законодавства в частині відповідальності за рейдерство, відсутність публічного висвітлення практики притягнення до відповідальності суб'єктів, які здійснювали рейдерські захоплення, корумпованість представників вітчизняної судової влади, контролюючих і правоохоронних органів, слабкістю державної влади та суспільного середовища щодо протидії рейдерству.

При існуванні таких передумов рейдерства на сьогодні жодний суб'єкт підприємницької діяльності, тим паче малого бізнесу, не може стверджувати про наявність гарантування повноцінної силової безпеки. Адже з використанням тих, чи інших механізмів його власників можуть змусити припинити бізнес, вийти з ринкового сегменту або відмовитися від участі в конкурсі чи від використання державного або комунального об'єкту.

Малі суб'єкти господарювання можуть лише певною мірою гарантувати силову безпеку власних корпоративних структур, — з використанням співпраці з безпековими агенціями та охоронними фірмами, але, врешті-решт, їх обмежені фінансові можливості здебільшого перешкоджають реалізації таких намірів. Це є однією з причин, як правило, непередбачуваної та короткої життєдіяльності малих підприємств в Україні, їх частой перереєстрації та «не виростання» у середні та, тим більше, — у великі підприємства.

Діяльність суб'єктів малого підприємництва щодо забезпечення інституційно-правового складника їх економічної безпеки спрямована на захист економічних інтересів від надмірного податкового тиску, нестабільності та змін законодавства, недостатньо ефективної роботи юридичної служби, ін. Інституційно-правова безпека малих підприємств значною мірою визначає середовище їх функціонування та т. зв. «правила гри».

Фактично це окремий напрям діяльності у сфері фінансово-економічної безпеки, що має на меті забезпечити захист економічних інтересів суб'єктів господарювання у договірних відносинах з персоналом, контрагентами, а також внаслідок неготовності чи невідповідності діяльності підприємства до змін в законодавстві. Внутрішніми суб'єктами, відповідальними за гарантування інституційно-правової безпеки малих підприємств, є їх юридичні служби та комерційні відділи. В разі відсутності в штаті юристів суб'єкти господарювання можуть застосовувати договірний підхід до забезпечення інституційно-правової безпеки шляхом укладання договорів підяду на отримання юридичних послуг.

В теорії підприємництва для оцінювання рівня інституційно-правової безпеки застосовуються коефіцієнти платіжної дисципліни, якості юридичних послуг, юридичного менеджменту, суть яких зводиться до наявності штрафних санкцій підприємств та їх частки в обсягах господарської діяльності. Важливість цієї структурної складової в системі фінансово-економічної безпеки малого підприємства якщо і є нижчою за фінансову, інтелектуально-кадрову та техніко-технологічну, то, на нашу думку, не надто. Адже прорахунки у сфері юридичних відносин з державою чи контрагентами можуть бути настільки вагомими, що суб'єкт господарювання може втратити вагомий частку або навіть усе майно.

Офіційних даних як і інформаційного забезпечення з проведення оцінювання рівня чи стану інституційно-правової безпеки малого підприємництва в Україні не існує, що й унеможливлює його. Але зазначимо, що більшість суб'єктів малого бізнесу або мають у штаті юриста, або використовують його працю за контрактом чи трудовою угодою, або співпрацюють з консалтинговими чи юридичними фірмами, що сприяє зміцненню інституційно-правової безпеки. З огляду на великі частки недіючих і збиткових та таких, що припинили діяльність вітчизняних суб'єктів малого підприємництва, напрашується висновок, що стан справ у цій сфері недостатній. Особливо актуальним щодо цього є розвиток та посилення діяльності в Україні інституцій інфраструктури фізичної та юридичної безпеки бізнесу, включно з прирівненням їх можливостей до державних структур.

Якщо при оцінюванні мікроекономічних характеристик фінансово-економічної безпеки малого підприємництва були використані окремі статисти стичні дані, то при аналізі макроекономічних аспектів (базованих на відносинах суб'єктів підприємництва з державою, іншими суб'єктами господарювання, елементами інституційного середовища, злочинними структурами та власним персоналом) неможливо використати жодні офіційні чи статистичні дані, адже їх формування, аналіз та оприлюднення в Україні не здійснюється. Виняток становило спостереження за рівнем розвитку підприємництва та складання рейтингу регіонів України за станом розвитку підприємництва, що здійснювалося у 2006 р. тоді ще Держкомпідприємництва України.

Відтак, з метою дослідження рівня захищеності фінансово-економічних інтересів суб'єктів малого підприємництва було здійснене експертне опитування керівників малих підприємств та фізичних осіб — підприємців, що здійснюють діяльність у м. Львові та Львівській області. Опитування проводилося серед членів та їх партнерів по бізнесу Львівської обласної асоціації малого і середнього підприємництва.

За результатами проведеного аналізу встановлено, що найбільший вплив на реалізацію фінансово-економічних інтересів суб'єктів малого підприємництва здійснюють органи виконавчої влади (коефіцієнт вагомості 0,32), найменшою мірою впливають елементи інституційного середовища (0,14) (табл. 10.4).

Таблиця 10.4

Вагові коефіцієнти впливу суб'єктів зовнішнього середовища на фінансово-економічні інтереси економічних агентів сектору малого підприємництва (розраховано за результатами експертного опитування)

Суб'єкти	Значення вагових коефіцієнтів
Органи влади	0,32
Інші суб'єкти господарювання	0,18
Елементи інституційного середовища	0,13
Злочинні структури	0,21
Персонал	0,16

В загальному майже однаковими виявилися результати оцінювання рівня впливу на реалізацію фінансово-економічних інтересів суб'єктів малого підприємництва таких суб'єктів, як контрагенти, елементи інституційного середовища та персонал. В сукупності ця група суб'єктів на 47 % впливає на параметри фінансово-економічної безпеки малого підприємництва. 53 % загроз визначається впливом держави та кримінальних структур, відтак, — саме за цими напрямками слід сконцентрувати діяльність влади з покращення економіко-правового середовища бізнесу.

Серед чинників державного впливу на фінансово-економічну безпеку суб'єктів малого підприємництва найбільш істотним є отримання дозволів, а саме — на будівництво (коефіцієнт вагомості 0,14) та на виробничу, торговельну чи інший вид економічної діяльності (0,13) (табл. 10.5).

Встановлено, що найменшим є вплив проходження процедур державної реєстрації (0,04), змін до законодавства та адміністративного тиску з боку влади (по 0,05). Звернімо увагу на те, що за всіма чинниками суб'єкти підприємницької діяльності відзначили той, чи інший рівень впливу на їх фінансово-економічні інтереси. Це означає, що всі вони в тій, чи іншій мірі актуальні на сьогодні з огляду на стан фінансово-економічної безпеки суб'єктів малого підприємництва та, відповідно, їх доцільно враховувати при реалізації системної і комплексної державної політики в аналізованій сфері.

Таблиця 10.5

Вагові коефіцієнти впливу органів влади на фінансово-економічні інтереси суб'єктів малого підприємництва (розраховано за результатами експертного опитування)

Чинники впливу	Значення вагових коефіцієнтів
1	2
Проходження процедур державної реєстрації	0,04
Зміни законодавства	0,05
Захист державою права приватної власності	0,05
Отримання дозволу на виробничу, торговельну чи іншу господарську діяльність	0,13

Продовження табл. 10.5

1	2
Отримання ліцензій	0,06
Отримання торгових патентів	0,05
Отримання дозволу на будівництво	0,14
Отримання дозволів та погоджень СЕС, пожежного нагляду, охорони праці, ін.	0,04
Проходження процесів сертифікації продукції	0,08
Проходження перевірок державними контролюючими структурами	0,08
Участь у державних тендерах та конкурсах	0,05
Отримання доступу до державних закупівель	0,07
Отримання доступу до державного, комунального майна	0,06
Отримання доступу до ринків	0,05
Адміністративний тиск з боку владних структур	0,05

За результатами оцінювання втрат (у % до вартості інвестованого у бізнес капіталу), яких зазнали суб'єкти малого підприємництва, встановлено, що найбільшою мірою вони стосувалися отримання дозволів на будівництво, отримання погоджень державних структур, негативного впливу злочинних структур, участі в державних тендерах та закупівлях, отримання дозволів на виробництво.

Більшість з вказаних перешкод походять зі сфери відносин малих підприємств з органами влади. Але суттєвими дестабілізуючими фінансово-економічну безпеку суб'єктів малого підприємництва чинниками залишаються і відносини з найманим персоналом, зміни законодавства та захист права приватної власності. Важливо, щоб на ці особливості звернули увагу владні структури, покликані регулювати середовище функціонування суб'єктів вітчизняного бізнесу.

10.3. Пріоритети та засоби державної політики зміцнення фінансово-економічної безпеки підприємництва в Україні

Ефективність державної політики у тій чи іншій сфері значною мірою залежить від рівня її планування та програмування. Це передбачає розробку та в подальшому реалізацію відповідних державних документів стратегічного і тактичного характеру, які містять перелік економічних та адміністративних заходів державного регулювання економіки. Інструментом державної політики сприяння розвитку підприємництва в Україні є програми його підтримки (національна, регіональні та місцеві), які приймаються на обмежений термін. У них зазначається, що заплановані заходи є реальними, скоригованими на рівень розвитку економіки і забезпечені ресурсами, а результати — обчислюваними та контрольованими, що відповідає практиці економічно розвинених країн. Ці принципи відіграють ідеологічну функцію — доводять, що дії держави спрямовано на досягнення суспільно корисного результату, а також забезпечують ефективність програмних заходів, тобто ефективність використання суспільного ресурсу — бюджету держави.

Крім того, певні стратегічні засади розвитку підприємництва (зокрема малого) в Україні закладено у нормативно-правовій базі його функціонування. Проте доцільно зазначити, що з періоду незалежності України і сьогодні ще не забезпечено високої ефективності як стратегічного, так і тактичного планування розвитку підприємництва, а його показники в Україні ще не досягли рівня розвинених держав (йдеться насамперед про показники кількості діючих, новостворюваних підприємств, їх життєздатність протягом тривалого періоду часу, ефективність використання ресурсного потенціалу та практично про усі соціальні показники бізнесу), а рівень фінансово-економічної безпеки підприємництва є низьким.

Значною мірою до цього призвело неналежне програмування розвитку вітчизняного підприємництва за період 1991–1999 рр. (у 1993 р. була схвалена Програма державної підтримки підприємництва в Україні, а на 1997–1998 рр. затверджено Програму розвитку малого підприємництва в Україні, проте вони не ґрунтувались

на відповідних нормативно-методичних засадах програмування у тому числі (наявності єдиного закону), а також були побудовані на принципах планової економіки, зокрема, щодо централізованого розподілу потоків фінансової підтримки). Лише у 2000-му р. було прийнято Закон України «Про національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» та затверджено «Заходи щодо реалізації Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні на 2001 р.». Не зважаючи на загальнодержавне визнання ролі підприємництва, яку воно відіграє у забезпеченні соціально-економічного розвитку держави та її регіонів, існуюча в Україні політика державного регулювання підприємництва певною мірою має декларативний характер, а практика її реалізації характеризується окремими, не пов'язаними в єдину систему непослідовними заходами, які не визначають критичним чином розвиток цього сектора економіки та забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємницької діяльності в державі загалом.

Необхідно зазначити, що в Україні лише протягом останніх років спостерігається, що центральні органи державного управління звертають увагу на проблеми забезпечення економічної безпеки держави. Проте ще на неналежному рівні державні службовці вищого рівня усвідомлюють системотворчу роль фінансово-економічної безпеки підприємництва у її зміцненні. Відповідно в Україні не прийнято жодного програмного документа стратегічного характеру у сфері фінансово-економічної безпеки підприємництва. Це не відповідає практиці економічно розвинених держав, в яких підприємство (особливо мале) є не тільки об'єктом державної політики, але розглядається як чинник національної безпеки.

Більшість заходів, які щорічно плануються та реалізуються в Україні в межах програм підтримки малого підприємництва, спрямовані на поліпшення економіко-правового середовища щодо ведення підприємницької діяльності. Саме це обумовлює необхідність проведення аналізу цих програм, крім іншого, з метою забезпечення програмування фінансово-економічної безпеки підприємництва в Україні. Важливо зазначити позитивні аспекти практики цієї роботи, які полягають в такому:

- програмування підпорядковується єдиній чітко сформованій меті — створенню належних умов для реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність та підвищення добробуту громадян України шляхом залучення населення до підприємницької діяльності, а також передбачає очікувані результати — прискорення розвитку малого підприємництва, використання його потенційних можливостей, перетворення його на дієвий механізм розв’язання економічних і соціальних проблем, сприяння структурній перебудові економіки, забезпечення стійкої тенденції до зростання важливих кількісних показників розвитку підприємництва в Україні, зміцнення економічної бази регіонів, реалізацію позитивного впливу на вирішення проблем безробіття, насичення вітчизняного ринку товарами та послугами. Позитивно, що зазначена мета і завдання вітчизняного програмування розвитку підприємництва відповідають більшості базових принципів формування середовища, економічно безпечного та сприятливого щодо здійснення підприємницької діяльності;
- принципи програмування відповідають аспектам системного підходу, оскільки заходи розробляються та реалізуються постійно, на всіх рівнях ієрархії управління економікою (центральному, регіональному та місцевому) згідно з єдиною затвердженою методикою розробки, а також під моніторингом спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади, який координує діяльність центральних і місцевих органів виконавчої влади, пов’язану з розробкою та реалізацією заходів програм, здійснює їх перевірку на предмет відповідності принципам законодавства України у сфері регуляторної політики, а також звітує Кабінету Міністрів України про хід виконання тактичних заходів з розвитку підприємництва;
- концептуальні засади програмування закріплені на законодавчому рівні — у Законі України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» та щорічних розпорядженнях Кабінету Міністрів України про відповідний план заходів у межах програми та обсяги його

фінансування. Згідно з цими нормативно-правовими актами забезпечується комплексність стратегічного програмування підтримки підприємництва та його відповідність комплексу заходів, спрямованих на реалізацію державної політики розвитку малого підприємництва відповідно до чітко закріплених розділів програми;

- законодавчо закріплено та фізично сформовано мережу державних фондів підтримки підприємництва, які здійснюють фінансове забезпечення реалізації державної політики у сфері малого підприємництва.

Разом з тим доцільно визнати, що вітчизняна система стратегічного планування розвитку підприємництва характеризується значними недоліками (у контексті зміцнення його фінансово-економічної безпеки) (рис. 10.3).

По-перше, програми підтримки підприємництва стосуються лише сектора малого бізнесу, а, отже, не передбачають будь-яких стратегічних планових заходів розвитку усіх секторів підприємництва, в тому числі у територіально-секторальному аспекті, у реальному секторі економіки, у галузях із значною доданою вартістю, формування раціональної галузевої структури економіки (причому не лише у контексті відсоткового співвідношення обсягів виробництва і реалізації продукції за галузями економіки, але й співвідношення елементів складу соціально-економічної системи); засвідчують відсутність цілісної концепції державної підтримки підприємництва в державі.

Це виявляється як у відсутності чітких інтересів органів державного управління щодо розвитку підприємництва (у тому числі малого), а також в існуванні неадекватної системи статистичного спостереження за ним, що перешкоджає належному прогнозуванню та розробці ефективних регуляторних засобів (наприклад, незважаючи на значне збільшення кількості фізичних осіб суб'єктів підприємницької діяльності, лише починаючи з 2007 р. окремі важливі показники розвитку цього сектора економіки внесено до державного статистичного спостереження).

Недоліки стратегічного програмування державної політики регулювання середовища фінансово-економічної безпеки підприємництва

Програми підтримки підприємництва стосуються лише сектора малого бізнесу та не передбачають нормативно-методичного забезпечення розвитку інших секторів підприємництва (в т.ч. у територіально-секторальному аспекті, у реальному секторі економіки, у галузях із значною доданою вартістю), не формують цілісної системи фінансово-економічної безпеки бізнесу, що проявляється як у недостатніх інтересах органів державного управління щодо розвитку підприємництва, а також у існуванні неадекватної системи статистичного спостереження за ним

Відсутня належна спадковість програм (які не є навіть елементом середньострокового прогнозування), низькою є якість роботи з визначення стратегічних цілей, спостерігається нечіткість їх формулювання, що перешкоджає поставити їм у відповідність систему адекватних кількісних показників-вимірників; пріоритетні задачі не підпорядковуються основним цілям підтримки підприємництва, що пояснюється відсутністю строгої ієрархії в системі цілей

Усталений перелік кількісних індикаторів оцінки результативності програмних заходів є об'єктивно неповним, оскільки практично за кожним з напрямів не забезпечений належними статистичними даними, не містить аналізу показників-дестимуляторів розвитку і безпеки підприємництва

Обсяги фінансування програм підтримки підприємництва в Україні не є науково та/чи ресурсно обґрунтованими, змінюються хаотично як на центральному, так і регіональному та місцевому рівнях

Механізм державного програмування розвитку підприємництва не базується на належному моніторингу цього процесу (зокрема на предмет відстеження ефективності заходів та витрат на їх реалізацію)

Рис. 10.3. Недоліки стратегічного програмування державної політики зміцнення фінансово-економічної безпеки підприємництва в Україні

По-друге, відсутня належна спадковість програм, які не є навіть елементом середньострокового прогнозування (оскільки розробляються лише на один рік), низькою є якість роботи з визначення стратегічних цілей, спостерігається нечіткість їх формулювання, що перешкоджає поставити їм у відповідність систему адекватних кіль-

кісних показників-вимірників рівня досягнення цілей; пріоритетні завдання не підпорядковуються основній меті підтримки підприємництва, що пояснюється відсутністю строгої ієрархії в системі цілей.

По-третє, усталений перелік кількісних індикаторів для оцінки результативності програмних заходів (кількість діючих малих підприємств на одну тисячу осіб наявного населення; чисельність працівників на малих підприємствах та кількість створених нових робочих місць; кількість підприємців — фізичних осіб; кількість фермерських господарств; частка малих підприємств у загальних обсягах реалізації продукції (послуг); кількість об'єктів інфраструктури бізнесу; кількість осіб, які отримали допомогу та/чи пройшли підготовку у центрах зайнятості) є неповноцінним, оскільки практично за кожним з напрямів підтримки не є забезпеченим належними статистичними даними для розрахунку цільових індикаторів, відображає лише кількісні показники, не містить аналізу показників-дестимуляторів розвитку підприємництва (наприклад, кількість підприємств, що припинили діяльність та/чи не мали обсягів реалізації; частка осіб, які пройшли підготовку та/чи перепідготовку у центрах зайнятості, але не здійснюють підприємницької діяльності; обсяги цільового державного фінансування через мережу центрів зайнятості у розрахунку на одне підприємство, яке започаткувало та успішно здійснює діяльність та показники, які відображають структурні зміни економіки та ін).

По-четверте, обсяги фінансування програм підтримки підприємництва в Україні не є науково та/чи ресурсно обґрунтованими, змінюються хаотично як на центральному, так і на регіональному та місцевому рівнях.

По-п'яте, механізм державного програмування не передбачає належного моніторингу цього процесу (зокрема, відстеження ефективності заходів та витрат на їх реалізацію), практично відсутнє обґрунтування сукупності показників моніторингу результатів реалізації програмних заходів. З метою запровадження ефективного моніторингу фінансово-економічної безпеки підприємництва в Україні доцільною є класифікація його систем з урахуванням різноманітності аспектів, які є суттєвими з огляду на завдання державного регулювання та підтримки підприємництва: нормативно-правової бази;

рівня розвитку підприємництва; досягнення мети програм підтримки та забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємництва з позицій бюджетування, орієнтованого на кінцевий результат; впливу окремих цільових заходів на ефективність функціонування та рівень фінансово-економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності; системного ефекту від реалізації програми підтримки.

Наведене доводить, що вітчизняне програмування розвитку підприємництва не лише не в змозі увібрати в себе функцію забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємництва, а й саме характеризується значними недоліками, які в поєднанні з системними перешкодами розвитку підприємництва не дозволяють сформувати належне економічне та правове бізнес-середовище. Враховуючи значну взаємообумовленість (визнану на вищому рівні державного управління) фінансово-економічної безпеки підприємництва та соціально-економічного розвитку держави, гарантування її економічної безпеки, добробуту громадян, доцільно започаткувати практику розробки і реалізації заходів Національної програми забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємництва в Україні. Заходи цієї програми мають ґрунтуватись на затвердженій Стратегії, а імплементація цього стратегічного програмного документа у вітчизняну систему програмування державної соціально-економічної політики може бути здійснена за такими напрямками:

1. прийняття та реалізація окремої загальнодержавної програми (яка може реалізовуватись центральними органами державного управління, а фінансові ресурси на конкурсних засадах рівномірно або за погодженим принципом розподіляться за регіонами країни або передбачати розробку і реалізацію регіональних та місцевих програм);
2. прийняття та реалізація загальнодержавної програми, в межах якої програма сприяння розвитку сектора малого підприємництва буде представлена окремим розділом;
3. внесення заходів із забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємництва до програм соціально-економічного розвитку держави або програм в межах реалізації Стратегії національної безпеки України, прийнятої у 2012 р. Останнє передбачає внесення або окремих індикаторів чи інтегрального показника рів-

ня фінансово-економічної безпеки підприємництва до методики оцінки економічної безпеки України.

Відповідно до теоретико-методологічних засад фінансово-економічної безпеки підприємництва метою стратегії її забезпечення варто визначити створення належних передумов започаткування, здійснення та фінансування підприємницької діяльності, збереження високого рівня захищеності підприємницького сектора національної економіки від екзогенних та ендогенних фінансово-економічних ризиків і загроз, посилення ролі суб'єктів підприємництва в мінімізації економічних загроз безпеки держави, забезпеченні інноваційного типу розвитку економіки та посиленні конкурентоспроможності держави. Досягнення цього є можливим за рахунок реалізації державної політики забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємництва, яка передбачає формування сприятливих макроекономічних засад здійснення підприємницької діяльності, розвиток фінансової бази підприємництва, його інноваційно-інвестиційного потенціалу, експортних можливостей, виробничої бази та ін. Відповідно до цього мають бути визнані принципи, пріоритетні завдання та механізми забезпечення інтересів життєздатності підприємництва від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Наголосимо, що правовою основою розробки і реалізації стратегії забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємництва в Україні є Конституція України, нормативно-правова база у сфері національної економічної безпеки, а також нормативно-правові акти, які визначають засади функціонування і розвитку підприємництва, доповнені Указом Президента України про стратегію зміцнення фінансово-економічної безпеки підприємництва та відповідними програмними документами стратегічного і тактичного характеру. У сукупності зазначені нормативно-правові акти сформулюють засади державної політики зміцнення фінансово-економічної безпеки підприємництва в Україні.

Важливими аспектами цієї політики виокремимо: поступове усунення адміністративних методів державного регулювання підприємництва; нівелювання джерел зовнішніх загроз для підприємництва (зокрема зумовлених існуванням проявів криміналізації, тінізації та інших дій на основі порушень законодавства, передусім

кримінального); посилення принципів ринкового саморегулювання та обмеження функцій держави через: формування інфраструктури, розвиток середнього класу, реалізацію підприємницького потенціалу; гарантування прав і інтересів підприємців; забезпечення умов розвитку довіри до формальних інститутів, посилення ролі інституційної та колективної довіри, формування реальної єдності ринкового простору в масштабах країни із множини вузьких локальних ринків; здійснення через виробництво та відтворення правил і законів достатнього впливу на склад, структуру, економічні стратегії та поведінські стереотипи підприємництва.

Одночасно вважаємо, що до принципів державної політики у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємництва варто віднести ті, дотримання яких у посттрансформаційний період розвитку вітчизняної економіки дозволить сформувати належне середовище для активізації участі населення у підприємницькій діяльності: усвідомлення фінансово-економічної безпеки підприємництва визначальним складником безпеки держави; розвиток нормативно-методичної бази безпеки підприємництва; демонополізація суспільно-економічного життя; соціальна відповідальність підприємств; вирівнення засад конкуренції суб'єктів ринку, в т.ч. у сферах економіки з різним рівнем привабливості (рентабельності); підвищення рівня прозорості відносин на зрізі «влада-бізнес»; створення стимулів до інновацій та ефективного використання ресурсного забезпечення, перевищення темпів зростання інвестицій над збільшенням обсягів споживання; адаптація суб'єктів підприємництва до конкурентної боротьби в умовах глобалізації світової економіки та сприяння розвитку їх експортного потенціалу; удосконалення галузевої структури економіки.

Водночас цей перелік можна доповнити такими важливими принципами політики (стратегії) фінансово-економічної безпеки підприємництва як гарантування конституційного права громадян на здійснення підприємницької діяльності (враховуючи рівний доступ та рівні умови ведення підприємницької діяльності); підвищення показників якості життя населення до середнього рівня розвинених держав; відповідність принципам національної економічної безпеки (у контексті формування раціональної структури економіки, пере-

дусім в аспекті «виробництво — розподіл — споживання»); зміцнення конкурентоспроможності та життєздатності підприємництва; зниження рівня прямого державного втручання у господарську діяльність підприємств з одночасним гарантуванням права власності, створення об'єктивної судової системи і правового захисту інтересів суб'єктів підприємницької діяльності.

Додамо, що головними функціями державної політики у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємництва доцільно насамперед визначити захист інтересів суб'єктів цієї системи (якими є підприємства, громадяни та держава), їх сталий соціальний та економічний розвиток, включаючи структурно збалансований розвиток економіки. Водночас як засоби забезпечення політики можуть застосовуватись: нормативно-правові акти; заходи соціально-психологічного, інформаційно-роз'яснювального; організаційно-інституційного характеру (враховуючи оперативний фізичний захист); регуляторна, податкова, фінансово-кредитна, інноваційно-інвестиційна політика; системи управління економічною безпекою на різних рівнях ієрархії управління. Щодо форм фінансування діяльності з реалізації заходів, спрямованих на досягнення мети стратегії забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємництва в Україні, то це як добровільне, так і обов'язкове страхування ризиків, формування резервних фондів, а також з огляду на гостроту проблематики цільові програми і заходи з моніторингу, прогнозування та усунення загроз фінансово-економічній безпеці підприємництва на місцевому і центральному рівнях ієрархії управління економікою.

До основних проблем (завдань стратегії), на подолання яких мають бути спрямовані заходи із забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємництва в Україні, віднесемо: критично низький показник рівня сприятливості економічного та правового підприємницького середовища, зокрема у рейтингах країн, які складаються провідними міжнародними економічними організаціями; низьке значення показника інтегральної оцінки більшості функціональних складників безпеки підприємництва та незадовільні темпи їх поліпшення, погіршення значень макроекономічного, зовнішньоекономічного, інвестиційного, інноваційного функціональних складників; незадовільні показники фінансового стану та ефективності функціо-

нування підприємств, використання ними ресурсного забезпечення; негативні тенденції щодо кількості діючих, новостворюваних та обсягів господарської діяльності підприємств; збільшення кількості кримінальних посягань, корупційних та дискримінаційних дій щодо підприємців і їх майна; низький рівень конкурентоспроможності підприємств та їх інноваційної активності.

Для розв'язання цих проблем і усунення перешкод зміцнення фінансово-економічної безпеки підприємництва в Україні та її регіонах найбільш доцільною є розробка та реалізація заходів за такими напрямками (у дужках вказано операційні завдання в межах відповідного напрямку):

1. розвиток інституціонального базису фінансово-економічної безпеки підприємництва (для забезпечення зростання основних кількісних та якісних показників розвитку підприємництва; значне спрощення дозвільної та системи ліцензування; зниження рівня тінізації і монополізації економіки; усунення злочинних та/чи дискримінаційних дій щодо суб'єктів підприємництва);
2. зміцнення фінансової складової безпеки підприємництва (розвиток системи фінансового сприяння суб'єктам підприємницької діяльності; зниження рівня податкового навантаження);
3. розвиток експортного потенціалу вітчизняних суб'єктів підприємницької діяльності;
4. поліпшення інвестиційного середовища підприємництва (підвищення рівня захищеності інтересів інвесторів; стимулювання інвестицій в основний капітал);
5. забезпечення науково-технологічної компоненти підприємництва (модернізація техніко-технологічної бази підприємств; стимулювання інноваційної активності суб'єктів підприємництва; удосконалення системи захисту права власності та ін.);
6. зміцнення виробничого складника фінансово-економічної безпеки підприємництва (підвищення економічної ефективності виробництва (зокрема у реальному секторі економіки) й використання ресурсів; зниження ресурсо- та енергомісткості виробництва; створення системи рівного доступу підприємств до господарських ресурсів, державних закупівель, комунального майна);

7. посилення енергетичного складника безпеки підприємництва (підвищення рівня забезпеченості економіки паливно-енергетичними ресурсами; забезпечення високого рівня матеріально-технічної озброєності та збільшення обсягів інвестицій у вітчизняні підприємства паливно-енергетичного комплексу; зниження рівня енергоємності ВВП України);
8. покращення екологічної безпеки підприємництва (суттєве збільшення частки впроваджених маловідходних та екологічно чистих технологій, а також рівня використання вторинних енергетичних ресурсів; оптимізація кількості та частки екологічних зборів у вартості товарної продукції; дотримання принципу належного відшкодування забруднення природного середовища внаслідок діяльності суб'єктів підприємництва).

Відповідно до теоретичних узагальнень характеристик інституційно-системна модель забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємництва (SES) набуває наступного вигляду — формула 10.3.

$$SES = f \left\{ \begin{array}{l} IB \uparrow (E_D \uparrow; N_B \uparrow; P_E \uparrow; S_E \downarrow; R_S \downarrow; C_E \downarrow; M_E \downarrow; T_{EC} \downarrow; T_L \downarrow) \\ F \uparrow (I_L \uparrow; C_R \downarrow; K_P \uparrow; K_{FS} \uparrow; I_R \downarrow; E_P \uparrow; I_C \uparrow) \\ E \uparrow (K_E \uparrow; T_{EX} \downarrow; E_{GNP} \uparrow) \\ IC \uparrow (I_I \uparrow; A_L \downarrow; I_A \uparrow; IN_{GDP} \uparrow) \\ STC \uparrow (NP_P \uparrow; IAE_P \uparrow; K_{IAE} \uparrow; NL_{IAE} \downarrow) \\ PC \uparrow (L_P \uparrow; S_L \downarrow; S_Q \downarrow; B_A \uparrow; R_E \uparrow; I_Q \uparrow; MTB_L \uparrow) \\ ENC \uparrow (E_L \uparrow; A_{FEC} \downarrow; EN_{GDP} \downarrow) \\ ECC \uparrow (ET_Q \uparrow; SES_L \uparrow; EP_F \uparrow) \end{array} \right\} \quad (10.3)$$

де IB — рівень сформованості інституціонального базису фінансово-економічної безпеки підприємництва; E_D — кількість діючих підприємств на 1000 осіб населення; N_B — відношення кількості новостворених підприємств до тих, що припинили діяльність; P_E — частка прибуткових підприємств; S_E — рівень мінізації економіки до ВВП; R_S — коефіцієнт системного ризику підприємницької діяльності; C_E — кількість злочинних та/чи дискримінаційних (в т.ч. рейдерських) дій по відношенню до суб'єктів підприємницької

діяльності; M_E — рівень монополізації (концентрації) економіки; T_{EC} — середній термін створення нового підприємства; T_L — середній термін отримання ліцензій та дозволів, реєстрації власності;

F — рівень фінансової безпеки підприємництва; I_L — рівень захищеності юридичних прав кредиторів і позичальників; C_R — середній рівень відсоткової ставки за кредитами; K_p — умовний середній загальний коефіцієнт ліквідності; K_{FS} — умовний середній коефіцієнт фінансової незалежності; I_R — рівень інфляції; E_p — показник «щільності страхування»; I_C — динаміка капіталізації підприємств;

E — рівень реалізації експортного потенціалу підприємницького сектора економіки; K_E — коефіцієнт відношення темпів росту експорту до темпів росту імпорту; T_{EX} — тривалість експортних операцій; E_{GDP} — відношення обсягу експорту до ВВП;

IS — рівень сприятливості інвестиційного середовища; I_I — рівень захищеності інтересів інвесторів; A_L — рівень зносу основних засобів; I_A — відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів; IN_{GDP} — відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП;

STC — рівень інноваційної активності та забезпечення науково-технологічного складника фінансово-економічної безпеки підприємництва; NP_p — частка нових видів продукції (послуг); IAE_p — частка підприємств, які впроваджують інновації; K_{IAE} — коефіцієнт винахідницької активності; NL_{IAE} — кількість випадків незаконного використання права власності;

PC — рівень забезпечення виробничого складника безпеки підприємництва; L_p — продуктивність праці; S_L — плинність кадрів; S_Q — витратомісткість продукції; R_E — рентабельність операційної діяльності підприємств; B_A — рівень ділової активності; MTB_L — рівень забезпечення підприємств матеріально-технічною та технологічною базою;

ENC — рівень забезпечення енергетичного складника безпеки підприємництва; E_L — рівень забезпечення підприємницького сектора національної економіки паливно-енергетичними ресурсами; A_{FEC} — рівень зносу основних виробничих фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу; EN_{GDP} — енергоємність ВВП;

ECC — рівень забезпечення екологічного складника безпеки бізнесу; ET_Q — частка впроваджених маловідходних та екологічно чистих технологій; SES_L — рівень використання суб'єктами підприємництва вторинних енергетичних ресурсів; EP_F — частка фактично сплачених екологічних зборів у загальній сумі пред'явлених.

Зауважимо, що важливою умовою дієздатності заходів стратегії державної політики зміцнення фінансово-економічної безпеки підприємництва в Україні має стати належний розподіл функцій, повноважень (в тому числі через нормативно-методичне забезпечення), а також відповідальності між основними (суб'єкти підприємництва, органи державного управління, громадяни) та другорядними суб'єктами (об'єднання підприємств та громадян, інші інституції) системи фінансово-економічної безпеки бізнесу.

Державна політика повинна ґрунтуватись на належному ресурсному забезпеченні, яке, як правило, охоплює: інтелектуально-кадрові, фінансові, матеріально-технічні, інформаційні та інші групи ресурсів. Проте, всі вони потребують відповідного фінансування і роль держави у цьому процесі повинна бути визначальною. Як вже зазначалось, обсяги фінансових ресурсів, які виділяються в Україні на фінансування заходів розвитку підприємництва, є недостатніми. Відповідно необхідно збільшувати обсяги цільового бюджетного фінансування, зокрема заходів, спрямованих на зміцнення фінансово-економічної безпеки підприємництва, а частку витрат на ці заходи доцільно поступово збільшувати до рівня аналогічних державних витрат у розвинених країнах Європи та світу.

Разом з тим важливо зосередити державне фінансування переважно на здійсненні систематичного моніторингу індикаторів, а також формуванні інформаційного забезпечення реалізації політики зміцнення фінансово-економічної безпеки підприємництва в Україні. Водночас більшість заходів державної політики у цій сфері не потребують великих обсягів фінансування, а більше стосуються удосконалення системи державного регулювання економіки, підвищення ефективності дій держслужбовців — спрощення дозвільних та процедур реєстрації власності, зниження рівня податкового тиску на підприємства, забезпечення державного гарантування захисту інтересів інвесторів тощо.

Стратегічні засади політики забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємництва в Україні наведено на рис. 10.4. Невід'ємною функцією стратегічного планування є здійснення контролю та коригування заходів, які необхідно реалізувати для досягнення генеральної мети та завдань стратегії.

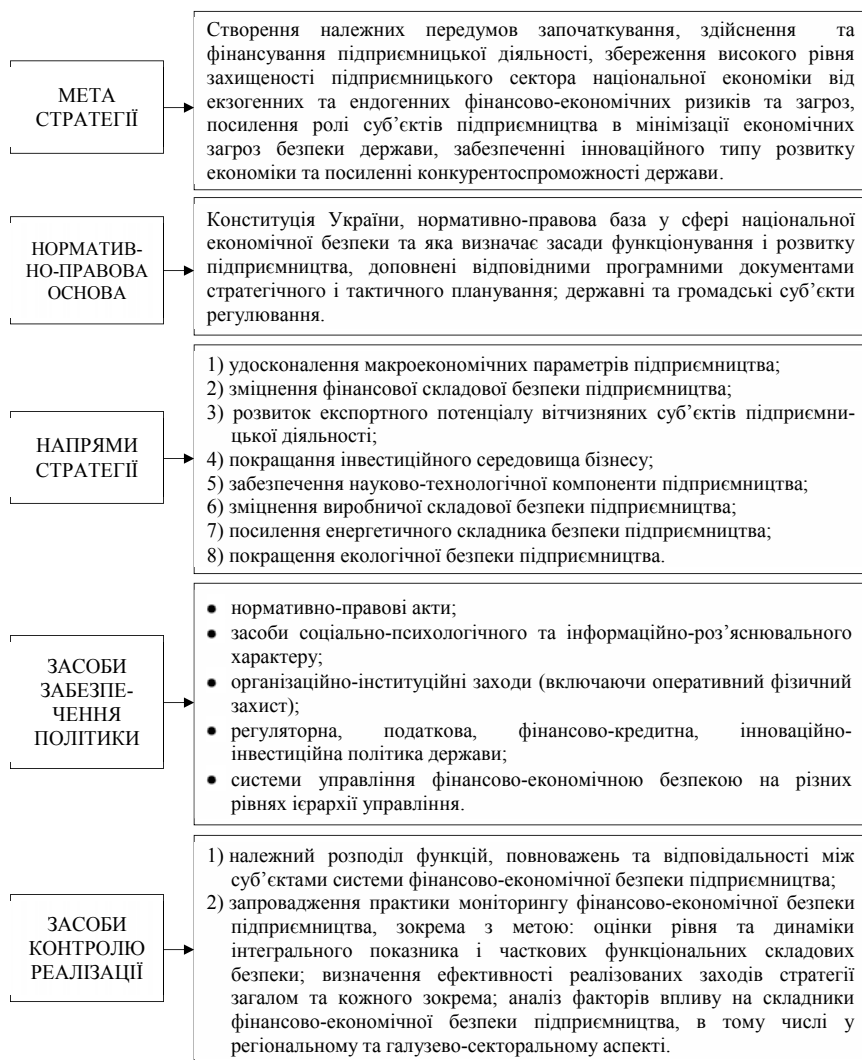

Рис. 10.4. Стратегічні засади політики забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємництва в Україні

Щодо забезпечення контролю, то найбільш дієвим та ефективним є запровадження практики постійного (наприклад, щоквартально-

го) моніторингу цього процесу, спрямованого на визначення рівня та динаміки інтегрального показника і часткових функціональних складників; оцінювання ефективності реалізованих заходів (у тому числі, зважаючи на обсяги фінансових ресурсів, виділених учасниками системи на реалізацію заходів); аналіз факторів впливу на зміну індикаторів, в тому числі у регіональному та галузево-секторальному аспектах.

Безпосереднім інструментом моніторингу має стати використання методики розрахунку рівня фінансово-економічної безпеки підприємництва в Україні, а постійною інформаційною базою — дані Державної служби статистики України і її регіональних відділень (для збору кількісних показників), а також результати періодичних соціологічних та експертних опитувань суб'єктів підприємницького середовища (для збору якісних показників). Проведення моніторингу дозволить не лише визначати ефективність заходів, але й своєчасно вносити відповідні корективи. Вважаємо, що функції щодо проведення моніторингу найбільш доцільно покласти на Державну службу регуляторної політики України, а централізоване керівництво розробкою і реалізацією стратегії — на Кабінет Міністрів України.

Додамо, що важливе значення для забезпечення належної ефективності державної політики забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємництва в Україні належить визначенню переліку суб'єктів реалізації обумовленої політики, а також усвідомленню ними покладених на них функцій. Так, важливим завданням Президента України має стати ініціювання розробки стратегічних та тактичних планових документів у сфері безпеки підприємництва, а також актуалізація цієї проблеми (передусім у контексті зміцнення конкурентоспроможності національної економіки та підвищення рівня якості життя людей) на всіх рівнях ієрархії системи державної влади та управління.

До головних завдань Верховної Ради України віднесемо прийняття нормативно-правових актів, що дозволять суттєво покращити стимули населення до ведення підприємницької діяльності, а також функціонування вітчизняних суб'єктів підприємництва на засадах легального, поступального і пропорційного розвитку.

Вважаємо також, що ініціювання сукупності заходів, спрямованих на подолання таких найбільш негативних щодо підризу засад фінансово-економічної безпеки підприємництва держави, як рейдерство, неправомірне втручання у діяльність підприємств представників адміністративних і контролюючих органів влади, інших суб'єктів, а також моніторинг процесу, мають стати важливими завданнями Ради національної безпеки та оборони України.

Крім того, з огляду на важливість належного гарантування захищеності права приватної власності, дотримання антимонопольного, конкурентного та інших видів законодавства, в системі завдань забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємництва України актуалізується роль прокуратури України, а також судів загальної юрисдикції.

Не варто забувати й про функції місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, оскільки органи влади на місцевому рівні володіють ширшим арсеналом передусім організаційних, інформаційних, а також економічних, інституційних та інших засобів сприяння розвитку підприємництва, а також забезпечення належного рівня його фінансово-економічної безпеки.

Крім того, стратегічні засади державної політики зміцнення фінансово-економічної безпеки підприємництва повинні враховувати залежність між стадією життєвого циклу розвитку підприємства та пріоритетами державної політики у сфері його фінансово-економічної безпеки (рис. 10.5).

У публікаціях вітчизняних науковців можна знайти й дещо інші підходи до визначення складу суб'єктів реалізації політики фінансово-економічної безпеки підприємства. Зокрема, обґрунтовується доцільність управління політикою зміцнення фінансово-економічної безпеки підприємства в Україні саме на регіональному та місцевому рівнях шляхом створення для цього при Головних управліннях економіки облдержадміністрацій регіональних управлінь фінансово-економічної безпеки. Варто погодитись з тим, що ініціювання, координація та узагальнення роботи з розробки регіональної програми забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства мають бути покладеними на Головні управління економіки (співрозробниками програм мають бути усі суб'єкти системи фінансово-економічної безпеки підприємства).

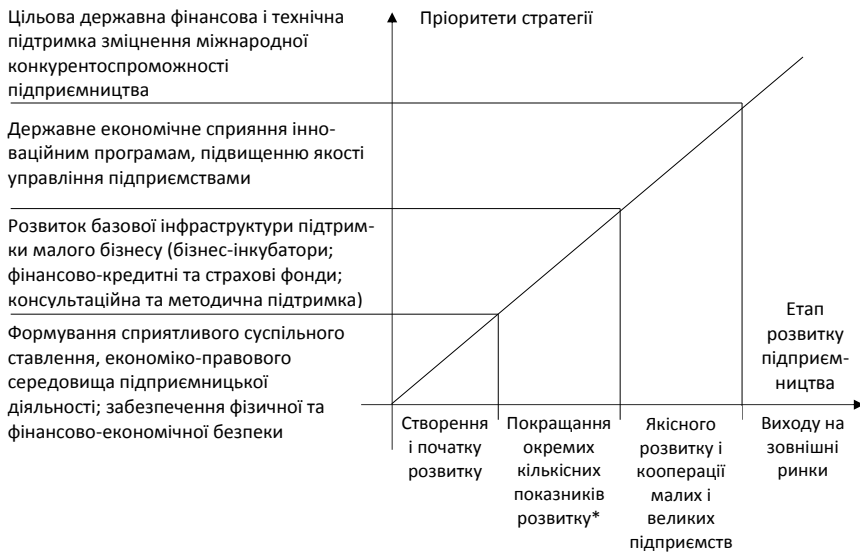

Рис. 10.5. Залежність між стадією життєвого циклу розвитку підприємництва та пріоритетами стратегії державної політики зміцнення його фінансово-економічної безпеки

* — прим.: існуючий етап розвитку підприємництва в Україні.

Разом з тим, враховуючи обмеженість кадрового та інтелектуального забезпечення останніх, а також те, що в Україні функціонує спеціалізований державний орган (Держкомпідприємництво України та його регіональні представництва), на якого в тому числі покладено функції реалізації державної політики у сфері підприємництва, вважаємо за доцільне доручити функції контролю за реалізацією програмних заходів та моніторингу рівня фінансово-економічної безпеки підприємництва саме на цю структуру.

Як доповнення до наведеного варто періодично проводити експертне оцінювання стану фінансово-економічної безпеки підприємництва в державі. Зокрема, пропонується проводити таку роботу на основі комплексного підходу до всебічної експертизи ситуацій погодження та/чи конфлікту інтересів бізнесу і влади і включати до неї два блоки проблем: аналіз адаптованості і становлення підприємств як основного інституту економіки та їх діяльності щодо зміцнення

фінансово-економічної безпеки первинної ланки економіки; аналіз форм взаємодії суб'єктів підприємницької діяльності, органів державного управління, інституцій громадянського суспільства, ЗМІ.

Автор вважає за доцільне проводити експертизу за чотирма етапами: 1) аналіз мотивів поведінки представників бізнесу і влади, процеси прийняття рішень, напрями узгодження інтересів, формування стратегії та тактики територіального розвитку; 2) узагальнення ситуацій на основі розроблених експертних карт з переліком питань систематизації ситуації; 3) класифікація ситуації за обраними критеріями; 4) формування логіко-структурних моделей розв'язання ситуацій і прийняття рішень.

Погоджуючись з необхідністю та актуальністю проведення таких експертних оцінювань, одночасно необхідно зазначити, що цей інструмент державного регулювання підприємництва доцільно використовувати для періодичної перевірки основних проблем та перешкод, на усунення яких має бути спрямована державна політика, та/чи для оцінювання рівня достовірності гіпотез про напрями вирішення тих чи інших складних аспектів відносин на зрізі «влада — бізнес» (у сфері зміцнення фінансово-економічної безпеки підприємництва).

Крім того, ефективна державна політика зміцнення фінансово-економічної безпеки підприємництва має формуватись на основі аналізу позитивного світового досвіду у цій сфері. Разом з тим її заходи, які реалізують економічно розвинені держави світу, не можуть бути ідентично імplementовані у вітчизняну систему державного регулювання. Йдеться, передусім про те, що різний розвиток (як кількісний, так і якісний) підприємництва та економіки країни загалом потребує селективного підходу до вибору як орієнтирів, так і конкретних засобів державної фінансово-економічної політики.

Отже, серед загроз соціально-економічного розвитку та національної безпеки на посттрансформаційному етапі розвитку України в умовах глобалізації, посилення відкритості та залежності національних економік від кон'юнктури зовнішніх ринків і глобальної фінансово-економічної стабільності, зростання конкуренції особливого значення набувають ускладнення умов комерційної господарської діяльності та фінансово-економічної безпеки підприємництва,

що призводять до зниження ділової активності населення та ролі підприємницького сектору у соціально-економічному зростанні.

Фінансово-економічна безпека підприємництва є станом захищеності фінансово-економічних інтересів суб'єктів цього сектору під час процесів взаємодії з державою, іншими суб'єктами господарської діяльності (у т. ч. неформального сектору), елементами інституціонального середовища та при створенні суспільних благ і послуг. Фінансово-економічними інтересами є права, активи, матеріальні та нематеріальні ресурси, що використовуються у різних сферах господарювання та які суб'єкти підприємництва під час або внаслідок взаємодії з державними структурами, суб'єктами зовнішнього середовища та іншими економічними агентами, можуть втратити або зазнати через це фінансових втрат, істотного погіршення фінансово-економічного стану і результатів господарювання.

Погіршення важливих макроекономічних характеристик розвитку та безпеки сектору малого підприємництва України, що розпочалося у кризовий період 2008–2009 рр. та триває досі, було настільки істотним, що разом із недостатністю інституційного забезпечення та системними недоліками бізнес-середовища, дає об'єктивні підстави стверджувати про критичне погіршення фінансово-економічної безпеки бізнесу в нашій державі.

Проведений системно-структурний аналіз дозволяє віднести до негативних аспектів державної політики забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємництва в Україні неусвідомлення ролі держави щодо усунення наслідків недосконалої трансформації економіки і, як наслідок, — недосконалість програмного і нормативно-методичного забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємництва; неефективність державного управління забезпеченням фінансово-економічної безпеки підприємництва; несформованість інституційної інфраструктури безпеки бізнесу; невідповідність вітчизняного нормативно-методичного забезпечення та регуляторної політики європейським стандартам та нормам регулювання; системний характер проблем інноваційного розвитку підприємництва.

Інституціональний аналіз дозволив виявити істотні недоліки стратегічного програмування розвитку підприємництва в Україні,

обґрунтувати концептуальні засади вдосконалення нормативно-методичного забезпечення стратегії зміцнення фінансово-економічної безпеки підприємництва, головною метою якої запропоновано поєднання належних умов для підприємницької діяльності, збереження високого рівня захищеності підприємницького сектору від внутрішніх та зовнішніх загроз, посилення ролі суб'єктів підприємництва в мінімізації економічних ризиків безпеки держави та забезпеченні інноваційних засад конкурентоспроможності національної економіки. Пріоритетними напрямами та завданнями реалізації стратегії визначені: (1) удосконалення інституціонального базису підприємництва; (2) розвиток і реалізація експортного потенціалу підприємств; (3) покращання інвестиційно-інноваційного «клімату»; (4) зміцнення фінансової, науково-технологічної, виробничої, енергетичної та екологічної безпеки бізнесу.

Зміцнення фінансово-економічної безпеки підприємництва та формування прийняттого для цього інституційно-економічного середовища слід вважати невід'ємною умовою вирівнювання критичних дисбалансів та усунення гострих диспропорцій соціально-економічного розвитку України.

Висновки та рекомендації для державної політики

Цільовими орієнтирами ефективної державної політики, беззаперечно, є формування конкурентоспроможного реального сектору та збалансований і комплексний розвиток системи національного господарства, зорієнтований на інклюзивне зростання, тобто спрямування результатів розвитку економіки на підвищення рівня якості життя населення, гарантування високих соціальних стандартів. Досягти цього в довгостроковій та стабільній перспективі за наявності глибоких дисбалансів і диспаратів, на жаль, характерних для сучасного етапу поступу нашої держави, неможливо.

Значний, на разі ще не використаний, резерв і потенціал збалансування соціально-економічного розвитку та стимулювання позитивних структурних реформ і інституціональних змін в Україні криється у застосуванні фінансових механізмів та інструментів, спроможних нівелювати ризики та загрози посилення таких суперечностей збалансованого поступу держави, як:

- критично гострі диференціації в доходах різних прошарків населення та соціально-економічному розвитку регіонів і міст, сільських та віддалених територій;
- наявний ресурсний і геоекономічний потенціал та його надто неефективне використання;
- євроінтеграційні прагнення при значній тінізації економіки, монополізації ринків, галузей та видів економічної діяльності, корупції і бюрократії;
- наявні передумови виробництва більшості споживчих товарів та послуг на фоні критично високої імпортозалежності та перевалючого сировинного експорту;
- високі творчі і креативні здібності населення та вкрай мала роль в економіці і соціальній сфері суб'єктів мікро- та малого бізнесу, обмеженість прошарку середнього класу та зубожіння більшої частини населення;
- наявність розвиненої системи освіти і науково-дослідної діяльності, інтелектуально-кадрового ресурсу при низькій інвести-

ційній привабливості та критично малих можливостях інноваційної інфраструктури.

Однією з причин погіршення фінансового забезпечення державної політики збалансованого соціально-економічного розвитку стало посилення дисбалансів у видатках місцевих бюджетів, зокрема між видатками спеціальних та загальних та фондів (зі значним переважанням останніх), на соціальні цілі та реалізацію економічних програм, між задекларованими завданнями влади та наявними і доступними фінансовими ресурсами; видатками та доходами місцевих бюджетів і темпами їх зростання. Головними інструментами оптимізації та підвищення ефективності видатків місцевих бюджетів в Україні визначені: подальша бюджетна децентралізація, зміцнення бюджетної самостійності та відповідальності місцевих бюджетів, розширення спектру модифікуючих коефіцієнтів при розрахунку дотацій вирівнювання, розробка та реалізація короткострокових регіональних та місцевих програм розвитку інноваційно-інвестиційної діяльності, запровадження системи пільг для інвесторів. Важливе значення має також формування оптимальної структури видатків бюджетів із забезпеченням належних рівня та якості суспільних благ і послуг з дотриманням принципів узгодженість нормативно-правового забезпечення, збалансованості рівнів бюджетної системи, цільового спрямування коштів з урахуванням реальної потреби, прозорості.

Значним фінансовим чинником, що безпосередньо позначається на соціально-економічному розвитку держави, є рівень боргових зобов'язань, тобто внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатнього для вирішення нагальних соціально-економічних потреб із збереженням суверенітету і цілісності вітчизняної фінансової системи. Проте, як показано, ця компонента фінансової системи України також характеризується нестабільністю, породжуючи все більші дисбаланси та диспропорції, що об'єктивно позначаються на можливостях держави та суб'єктів господарювання в належній мірі фінансувати проекти та програми як поточно-го, так і стратегічного розвитку, формувати фінансові резерви для

майбутнього інвестування. Йдеться передусім про критичне зростання рівня зовнішнього, внутрішнього та загальнодержавного боргу. Для упередження негативних наслідків подальшого нарощення боргової залежності доцільно реалізувати інструменти та заходи організаційно-правового механізму, зорієнтовані на покращення нормативно-правового забезпечення державної політики в цій сфері, зокрема чітко інституціалізувати поняття, структуру та показники зовнішнього боргу, принципи, засади та органи управління і контролю за його рівнем та структурою, механізми обслуговування, джерела погашення боргу, а також активи, які можуть бути використані для забезпечення виконання зобов'язань.

Не реалізуються в повній мірі і потенціал та можливості вітчизняної банківської системи, яка в повній мірі не виконує свої функції і завдання щодо забезпечення збалансованого розвитку національної економіки. Перешкодами та чинниками тут є політична та економічна нестабільність, що позначається й на діяльності суб'єктів банківського бізнесу, низька капіталізація окремих банків та банківської сфери, високий рівень проблемної кредитної заборгованості в банках, і, як наслідок, їх низька ліквідність та платоспроможність, нераціональна організаційно-територіальна структура та інфраструктура банківської системи, обмежений перелік інноваційних та конкурентоспроможних банківських продуктів, зниження довіри до банків з боку суспільства, невідповідність банківського нагляду світовим стандартам. Для підвищення ролі банківської системи в процесах стабілізації та збалансованого соціально-економічного розвитку України слід реалізувати відповідний організаційно-економічний механізм державної політики із пріоритетами фінансового оздоровлення банків (шляхом очищення банківської системи від неплатоспроможних банків на основі використання ефективних методів та форм реструктуризації і реорганізації), поліпшення якості та удосконалення систем управління активами і пасивами банків, удосконалення банківського регулювання та нагляду на основі упровадження світових стандартів згідно з вимогами Базельського комітету.

Свого подолання потребують й суттєві системні вади фінансового сектору України, які призводять до послаблення стабільності

грошово-кредитної та бюджетної політики, нераціонального й неоптимального розподілу фінансових потоків між системами і ланками, зниження рівня прозорості фінансово-економічних відносин з-поміж економічних агентів. На підставі результатів аналізу є підстави до висновку, що цільовими орієнтирами реалізації інструментів організаційного механізму реформування фінансової складової економічної системи України є: (1) забезпечення рівномірного і збалансованого розвитку всіх підсистем фінансової системи; (2) збалансування бюджетної системи; (3) забезпечення зміни парадигми функціонування фіскальної системи з жорстко контролюючої до регламентуючої і стимулюючої; (4) посилення стабільності грошово-кредитної системи; (5) створення передумов для подальшого поступу та переходу на новий якісний рівень функціонування і розвитку фінансової системи. Досягнення визначених пріоритетів дозволить досягнути оптимального взаємозв'язку функціональних підсистем та інституціонального забезпечення фінансових процесів, цілеспрямованого управління через компліментарне поєднання ринкового і державного регулювання, подолання дисбалансів і диспропорцій економічної системи та поступальний економічний розвиток, підвищення якості і рівня життя громадян.

Як показує світовий досвід, значним альтернативним фінансовим ресурсом, що може бути використаний як в інвестиційних цілях для реального сектору економіки, так і в контексті фінансування проєктів та програм в рамках соціальної політики, включно з соціальним страхуванням, є засоби суб'єктів небанківського інституційного інвестування. Натомість, в Україні цей сектор фінансово-інвестиційної системи ще не розвинуто і його можливості не використовуються в цілях покращення структурних характеристик інвестиційного середовища та соціально-економічного розвитку в цілому. Встановлено, що інструменти державної політики регулювання подальшого розвитку небанківського інституційного інвестування в Україні доцільно зорієнтувати на проведення єдиної та ефективної державної політики та створення сприятливих інституційно-економічних умов у цьому сегменті небанківського інституційного інвестування, запобігання монополізації та розвиток добросовісної конкуренції в сегменті небанківського інституційного інвестування, забезпеченні

прозорості та стабільності діяльності інституційних інвесторів і фінансових установ, що створили фонди активів та/або надають їм фінансові послуги, захисті прав учасників та впровадженні цивілізованих стандартів корпоративного управління і розкриття інформації в практику діяльності фінансових інститутів, що є інституційними інвесторами, створенні умов для ефективної мобілізації і розміщення фінансових ресурсів інституційними інвесторами з врахуванням інтересів суспільства. Успішна реалізація визначених цілей дасть можливість в перспективі забезпечити успішне та ефективне функціонування небанківського інституційного інвестування як важливого сегмента фінансового сектора країни, здатного повноцінно конкурувати з банківською системою в процесах залучення, нагромадження та перерозподілу інвестиційних ресурсів.

Як показали результати аналізу, вітчизняне інвестиційне середовище (зокрема в регіональному аспекті) характеризується надзвичайними диспропорціями, що негативно позначаються на залученні інвестиційного ресурсу та вирівнюванні дисбалансів соціально-економічного розвитку територій і видів економічної діяльності. Зокрема, міжрегіональні дисбаланси виражаються у різних рівнях інвестиційної привабливості та нерівномірності залучення і розподілу інвестицій, їх використанні в цілях соціального та економічного розвитку. Як показано, для подолання цих диспропорцій органам влади слід реалізувати важливі заходи в межах таких механізмів, як інституційно-організаційний та економічний. Йдеться про дерегуляцію економіко-правового середовища та забезпечення стабільності законодавства щодо інвестиційної діяльності, подолання корупції та зниження бюрократичних перепон інвестування, зокрема зовнішнього, розвиток інституційної інфраструктури управління інвестиційним капіталом, налагодження практик співпраці інвесторів та суб'єктів інноваційної та науково-дослідної діяльності.

Фінансові механізми та інструменти доцільно скерувати й на удосконалення параметрів функціонування та розвитку страхового сектору України. На сьогодні він в повній мірі не виконає важливих функцій і завдань щодо нівелювання ризиків та формування фінансового ресурсу підтримки соціально-економічного зростання. Причинами цього є низка економічних, політичних, етичних та со-

ціальних чинників, які визначають стимули і поведінку суб'єктів страхового бізнесу, а також призвели до недостатньо ефективного і інтенсивного використання фінансових ресурсів страхових організацій, зниження рівня їх фінансової стійкості та ліквідності, невисокої інвестиційної активності. Відтак, актуалізувалася необхідність реалізації інструментів політико-економічного та соціально-організаційного механізмів державної політики розвитку та зміцнення фінансового потенціалу вітчизняних страхових організацій. Доведено, що цільовими орієнтирами тут мають стати: забезпечення цільового програмного розвитку страхової сфери в Україні та у регіонах, посилення участі страхової сфери у забезпеченні доступу вітчизняних суб'єктів господарювання до фінансово-кредитних ресурсів та конкурентних позицій на зовнішніх ринках, забезпечення ефективного захисту майнових інтересів страхувальників, сприяння розвитку інститутів ефективної саморегуляції страхової сфери, інтенсивне використання наявних фінансових ресурсів страхового сектору, покращення якості сервісу, агентської мережі, кваліфікаційного рівня та технологій роботи з клієнтами, формування системи фінансового забезпечення розвитку страховиків, розширення можливостей їх інвестиційної діяльності, покращення законодавчого регулювання функціонування страхових організацій та інвестиційної політики страховиків.

Вагомим внутрішнім чинником регіонального розвитку та усунення таким чином гострих соціально-економічних просторово-структурних дисбалансів соціально-економічного розвитку України є активізація підприємницького сектору. Проте, як показує практика функціонування економік з високим рівнем нестабільності, системною умовою становлення підприємництва є безпека такої діяльності, зокрема фінансово-економічна. Відтак, доведено, що збільшення обсягів валового регіонального продукту та відрахувань до місцевих бюджетів, створення нових робочих місць та підвищення рівня зайнятості, посилення інноваційного складника конкурентоспроможності національної економіки в значній мірі визначається ефективністю державної політики зміцнення фінансово-економічної безпеки вітчизняного бізнесу. В таких цілях необхідні формування та реалізація інституційного і економічного механізмів із такими при-

оритетними напрямками та завданнями: удосконалення інституціонального базису підприємництва; розвиток і реалізація експортного потенціалу підприємств; покращання інвестиційно-інноваційного «клімату», зміцнення фінансової, науково-технологічної, виробничої, енергетичної та екологічної складових фінансово-економічної безпеки підприємництва України.

Важливим висновком дослідження є обґрунтування та доведення необхідності системної і комплексної реалізації запропонованих механізмів та інструментів, що дозволяє значно підвищити дієвість та ефективність державної фінансової політики, здатної позитивно вплинути на усунення критичних дисбалансів соціально-економічного розвитку, що утворилися та посилюються в надзвичайно складний, але вирішальний, період становлення України як політично і економічно незалежної, соціально орієнтовної та європейської держави!

Список використаних джерел

1. Алексеева Н.А. Концепция эффективности в общественном секторе экономики / Н.А. Алексеева // Финансы и кредит. — 2008. — № 12(300). — С. 73–75.
2. Аналіз сучасного стану державного боргу та ключові напрями забезпечення боргової безпеки України. Аналітична записка. — Травень, 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_analit/derzh_borg.pdf.
3. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 р.» — К. : НІСД, 2015. — 684 с.
4. Аналітичний огляд Банківської системи України за 2014 рік // Офіційний web-сайт Національного рейтингового агентства Рюрик [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://rurik.com.ua>.
5. Аналітичний огляд Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, ринку управління активами у 2005–2014 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.uaib.com.ua>.
6. Аналітичний огляд ринку управління активами за підсумками 2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.uaib.com.ua>.
7. Аналітичний огляд ринку управління активами у 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.uaib.com.ua>.
8. Аналітичний огляд ринку управління активами у 2005–2014 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.uaib.com.ua>.
9. Аналітичні матеріали Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (до 2011 р. Держфінпослуг) за 2005–2014 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nfp.gov.ua>.
10. Антонюк В.П. Оцінка та забезпечення розвитку людського капіталу України : автореф. дис. д-ра екон. наук : 08.00.07 / В.П. Антонюк. — Донецьк, 2008. — С. 13–14.
11. Асаул А.В. Систематизація факторів, що характеризують інвестиційну привабливість регіонів / А.В. Асаул // Регіональна економіка. — 2004. — № 2. — С. 53–62.

12. Бабенко К. А. Корупція в системі вищої освіти: сутність, причини та наслідки / К. А. Бабенко, С. Ж. Лазаренко // Державне управління: удосконалення та розвиток. — 2015. — №2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.dy.nauka.com.ua (Електронне наукове фахове видання).
13. Базилевич В. Д. Страхова справа / В. Д. Базилевич, К. С. Базиндевич. — [3-тє вид., перероб. і доп.]. — К. : Т-во «Знання», КОО, 2007. — 234 с.
14. Банківська система України 2015: виклики та перспективи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bank.gov.ua>.
15. Банківська система України : монографія / В. В. Коваленко, О. Г. Коренева, К. Ф. Черкашина, О. В. Крухмаль. — Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. — 187 с.
16. Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів : монографія / [за ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка]. — Тернопіль : Вектор, 2012. — 462 с.
17. Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів [Текст] : монографія / [О. В. Дзюблюк, Б. П. Адамик, Г. Р. Балянт та ін.; за ред. О. В. Дзюблюка]. — Тернопіль : Астон, 2012. — 462 с.
18. Банківська система : підручник / [за ред. проф. С. К. Реверчука]. — Львів : «Магнолія 2006», 2013. — 400 с.
19. Баранова В. Г. Умовно-позичкові кошти страхових організацій: проблеми інвестування та оподаткування / В. Г. Баранова, О. С. Рабий // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць / Одеський держ. екон. ун-т. — Одеса, 2005. — № 21. — С. 25–30.
20. Баранова В. Г. Фінансовий механізм функціонування страхової системи : монографія / В. Г. Баранова. — Одеса : Видавництво ВМВ, 2009. — С. 380.
21. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.04.01 / О. І. Барановський; НАН України; Інститут економічного прогнозування. — К., 2000. — 36 с.
22. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізм забезпечення) : монографія / О. І. Барановський. — К. : НТЕУ, 2004. — 759 с.
23. Барановський О. І. Стійкість банківської системи України / О. І. Барановський // Фінанси України. — 2007. — № 9. — С. 75–87.
24. Безтелесна Л. І. Управління людським розвитком та його фінансове забезпечення в Україні: оцінка і перспективи : монографія / Л. І. Безтелесна. — Рівне : НУВГП, 2010. — 361 с.

25. Богдан Т. Сучасні підходи до управління ризиками державного боргу / Т. Богдан // Вісник НБУ. — № 11 (189). — Листопад 2011. — С. 10–17.
26. Богдан Т. П. Боргова безпека та її роль у гарантуванні фінансової стабільності / Т. П. Богдан // Вісник НБУ. — 2012. — № 4. — С. 9.
27. Богдан Т. П. Боргова безпека та її роль у забезпеченні фінансової стабільності / Т. П. Богдан // Економіка України. — 2013. — № 2. — С. 4–17.
28. Боголіб Т. М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в Україні : автореф. дис. д-ра екон. наук за спец. 08.04.01 / Т. М. Боголіб ; Науково-дослідний фінансовий інститут Міністерства фінансів України. — К., 2006. — 30 с.
29. Боди З. Финансы / З. Боди, Р. Мертон ; [пер. с англ.]. — М. : Изд. дом «Вильямс», 2003. — 592 с.
30. Боринець С. Я. Моделі організаційного забезпечення управління державним боргом: світовий досвід та перспективи для України / С. Я. Боринець, Л. Могилко // Банківська справа. — 2012. — № 4. — С. 43–51.
31. Бріль М. С. Соціально-економічні умови формування людського капіталу в Україні / М. С. Бріль, І. В. Пивавар // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». — 2014. — № 32. — С. 114–121. — (Серія «Технічний прогрес та ефективність виробництва»).
32. Буковинська М. П. Оцінка людського капіталу підприємства як необхідний чинник ефективності його роботи / М. П. Буковинська // Інтеллект ХХІ. — 2014. — № 2. — С. 304.
33. Бюджетний кодекс України : Закон від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
34. Варналій З. С. Реформування податкової системи України в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів / З. С. Варналій // Теоретичні та прикладні питання економіки. — Вип. 24. — С. 69–76 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://tppe.econom.univ.kiev.ua/data/2011_24/Zb24_08.pdf.
35. Василик О. Фінансова безпека // Економічна енциклопедія : У 3 т. — Т. 3 / [редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. — К. : Вид. Центр «Академія», 2002. — 952 с.
36. Ватаманюк З. Г. Розвиток інституційного інвестування в Україні / З. Г. Ватаманюк, Т. М. Кушнір // Фінанси України. — 2007. — № 3. — С. 124–131.
37. Верней О. Є. Механізми регулювання роботи та розвитку банківської системи в умовах фінансової нестабільності / О. Є. Верней, І. П. Сениш // Культура народів Причорномор'я. — 2009. — № 157. — С. 22–27.

38. Визначення стратегічних орієнтирів рівня економічної безпеки України. Аналітична записка. — Березень, 2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/energobezp-7ca89.pdf>.
39. Вірченко В.В. Венчурні фонди та їх роль у відтворенні інтелектуального капіталу / В.В. Вірченко // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. — 2014. — Вип. 1. — С. 119 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/j-pdf/Fkd_2012_1_16.pdf.
40. Владимиров К.М. Місцеві фінанси : навч. посібник / К.М. Владимиров, Н.І. Чуйко, О.Ф. Рогальський. — Херсон : Олді-плюс, 2006. — 352 с.
41. Власюк О.С. Виклики та загрози фінансовій безпеці України на середньострокову перспективу / О.С. Власюк // Фінанси України. — 2012. — № 5. — С. 3–13.
42. Вовканич С. Діяльнісний підхід до людського та інтелектуального капіталу в знаннєвомісткій економіці / С. Вовканич // Український соціологічний журнал. — 2009. — № 1–2. — С. 71–78.
43. Вовчак О.Д. Зміцнення банківської системи як чинника безпеки фінансової системи держави / О.Д. Вовчак, П.М. Сенищ // Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні питання безпеки фінансової системи держави», м. Харків, 21 лютого 2014 року. — С. 116–118.
44. Вовчак О.Д. Напрями стабілізації роботи банків в умовах кризових явищ / О.Д. Вовчак, О.М. Крамаренко // Фінансовий простір. — 2014. — № 4(16) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://yandex.ua>.
45. Вовчак О.Д. Розвиток окремих категорій інституційних інвесторів в Україні / О.Д. Вовчак // Науковий вісник Національного лісотехнічного ун-ту України. — 2007. — Вип. 17.2. — С. 260–266.
46. Волошин М.В. Видатки державного бюджету на розвиток людського капіталу : автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.08 / М.В. Волошин ; Класичний приватний університет. — Запоріжжя, 2011. — 20 с.
47. Гайдучький А. Методологічні аспекти інвестиційної привабливості економіки / А. Гайдучький // Регіональна економіка. — 2004. — № 4. — С. 81–86.
48. Галайко Н.Р. Ефективність діяльності банківської установи : монографія / Н.Р. Галайко, Р.Ф. Турко; ЛІБС УБС НБУ. — Львів : Вид-во ННВК «АТБ», 2012. — 255 с.
49. Гаманкова О.О. Фінанси страхових організацій : навч. посіб. / О.О. Гаманкова. — К. : КНЕУ, 2007. — 328 с.

50. Гвоздик Н. М. Значення соціального партнерства у стимулюванні інвестицій у людський капітал системи Укоопспілки / Н. М. Гвоздик // Фінансовий простір. — 2014. — № 2. — С. 17–18.
51. Геець В. М. Від квазіринку до ринку інвестиційного зростання [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/macrolevel/vid-kvazirinku-do-rinku-ta-investiciynogo-zrostantnya-_html.
52. Глава Минздрава оценил объемы взяток в медицине в 10 млрд долларов: «Это неформальные платежи, которые идут в карман врачу» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://censor.net.ua>.
53. Глобализация страхового рынка [Електронний ресурс] // Идеи бизнеса. — Режим доступу : http://tvoydohod.ru/insurance_24.html.
54. Голюкова Н. В. Людський капітал як фактор зростання та розвитку економіки : автореф. дис. канд. екон. наук: 08.01.01 / Н. В. Голюкова. — К., 2004. — 23 с.
55. Гольченко І. Е. Мотиви виходу іноземних банків на ринки країн Східної Європи та наслідки такої експансії для місцевих банків [Текст] / І. Е. Гольченко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. тез доповідей X Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22–23 листопада 2007 р.: у 2-х т. Т. 1. — С. 162–163.
56. Гомольська В. В. Організаційно-економічні аспекти поліпшення інвестиційного клімату регіону / В. В. Гомольська // Регіональна економіка. — 2003. — № 3. — С. 62–70.
57. Горінов О. С. Роль ідентифікації клієнта банку у загальній системі запобігання відмиванню грошей комерційного банку / Горінов О. С., Колдовський М. В. // Вісник Української академії банківської справи. — 2007. — № 2. — С. 72–76.
58. Господарське право : підручник : у 2 ч. Ч. 2 / [В. Ф. Опришко, Н. С. Хатнюк, Н. А. Фукс та ін.]; [за заг. ред. В. Ф. Опришка, Н. С. Хатнюк]. — К. : КНЕУ, 2011. — 501 с.
59. Готь Н. Без власних потуг реформу не вродимо [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zaxid.net/news>.
60. Гринів Л. С. Національна економіка : навч. посібник / Л. С. Гринів, М. В. Кічурчак. — Львів : Магнолія 2006, 2008. — С. 464.
61. Гриценко А. А. Інституційні трансформації соціально-економічної системи України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/04/NDR_Korn.pdf.
62. Грішнова О. А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку / О. А. Гріш-

- нова // Соціально-трудова відносина: теорія та практика. — 2014. — № 1. — С. 34–40.
63. Грішнова О.А. Фіктивний людський капітал: сутність, характерні особливості, чинники формування / О.А. Грішнова, О.Г. Брінцева // Демографія та соціальна економіка. — 2015. — № 1. — С. 90–101.
64. Гроші та кредит : підручник / [за заг. ред. М.І. Савлука]. — [6-те вид., перероб. і доп.]. — К. : КНЕУ, 2011. — 352 с.
65. Д'яконова І.І. Методологічні засади розвитку банківського нагляду на базі системної організації банківської діяльності : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д.е.н. / І.І. Д'яконова. — Суми, 2008. — 36 с.
66. Д'яконова І.І. Місце банківського нагляду в системі регулювання банківської діяльності України / І.І. Д'яконова // Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції до 30-річчя факультету банківського бізнесу Тернопільського національного економічного університету. — Тернопіль : Астон, 2008. — С. 42–43.
67. Д'яконова І.І. Поняття банківської системи та особливості банківської системи України / І.І. Д'яконова // Вісник СумДУ. — 2008. — № 1. — (Серія «Економіка») [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://visnyk.sumdu.edu.ua>.
68. Д'яконова І.І. Пошук стратегій розвитку банківської системи України в умовах глобалізації фінансових ринків [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uabs.edu.ua/images/stories/docs>.
69. Д'яконова І.І. Теоретико-методологічні основи функціонування банківської системи України : монографія / І.І. Д'яконова. — Суми : Університетська книга, 2007. — 400 с.
70. Дем'янишин В. Проблеми сутності та складу видатків місцевих бюджетів / В. Дем'янишин, А. Тулюлюк // Світ фінансів. — 2008. — Вип. 3 (16). — С. 135–144.
71. Дзюблюк О.В. Теоретичні та прикладні аспекти реалізації банками ресурсної політики : монографія / О.В. Дзюблюк, Ю.М. Галіцейська. — Тернопіль : Астон, 2012. — 242 с.
72. Диба М. Вплив глобалізації на банківську систему України / М. Диба, Є. Осадчий // Вісник Національного банку України. — 2011. — № 11. — С. 42–46.
73. Довгань Ж.М. Банківський нагляд в контексті забезпечення фінансової стійкості банківської системи України / Ж.М. Довгань [Електронний ресурс]. — Режим доступу : fkf.org.ua/article/download/25105/22558.

74. Доклад о человеческом развитии 2013. Возвышение Юга: человеческий прогресс в многообразном мире [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.undp.org.ua/files/ua_82452HDR2013.
75. Дороніна І.І. Інституційні інвестори в системі фінансових інститутів / І.І. Дороніна // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. — 2011. — № 6. — С. 118–122.
76. Дяченко Ю.Ю. Реструктуризація фінансового сектору в Україні : автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / Ю.Ю. Дяченко. — К., 2010. — 19 с.
77. Економетрія : навч. посібник / Єлейко В.І., Копич І.М., Боднар Р.Д., Демчишин М.Я. — Львів : Вид-во ЛКА, 2007. — 352 с.
78. Експрес-випуск 17.02.2015 № 71/0/03.5вн-15 / Офіційний сайт Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
79. Ермоченко О.Н. Теория воспроизводства человеческого капитала и определение структуры кадрового потенциала / О.Н. Ермоченко // Транспортное дело России. — 2009. — № 12. — С. 67–69.
80. Єпіфанов А.О. Методологічні складові ефективного розвитку банківського сектору економіки України : монографія / Єпіфанов А.О. — Суми : Університетська книга, 2006. — 417 с.
81. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М.М. Єрмошенко. — К. : КНТЕУ, 2001. — С. 33–36.
82. Заброда Д.Г. Державна антикорупційна політика в Україні: теорія, правова основа, інституціалізація : монографія / Д.Г. Заброда; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. — Сімферополь : Кримнавчпед-держвидав, 2013. — 367 с.
83. Запатріна І.В. Удосконалення процесів контролю за ефективним використанням бюджетних коштів в Україні / І.В. Запатріна // Економіко-математичне моделювання соціально-економічних систем. — 2007. — № 12. — С. 20–29.
84. Захарова О.В. Управління інвестуванням у людський капітал: методологія, оцінка, планування : монографія / О.В. Захарова. — Донецьк : ДВНЗ ДонНТУ, 2010. — 378 с.
85. Звіт Національного банку України за 2014 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.
86. Звіт про інвестиційну привабливість регіонів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrproject.gov.ua/>.

87. Золотогоров В. Г. Экономика : Энциклопедический словарь / В. Г. Золотогоров. — [2-е изд., стереотип.]. — Мн. : Интерпрессервис; Книжный дом, 2003. — 720 с.
88. Зубчик О. А. Якісна вища освіта: формування людського капіталу та підвищення конкурентоспроможності держави / О. А. Зубчик // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління. — 2014. — Вип. 1. — С. 25–28.
89. Зусев Г. Ю. Человеческий капитал: трансформация методологических подходов при переходе к постиндустриальной экономике / Г. Ю. Зусев // Известия Юго-Западного государственного университета. — 2011. — № 2 (35). — С. 31.
90. Іванов Ю. Б. Сучасне оподаткування: мотиваційний аспект : монографія / Ю. Б. Іванов, О. Л. Єськов. — Х. : ВД «ІНЖЕК», 2007. — 328 с.
91. Іващук О. О. Стійкість банківської системи як індикатор макроекономічної стабілізації / О. О. Іващук // Наукові записки. — Вип. 23. — С. 285–289. — (Серія «Економіка»).
92. Інвестиційна привабливість міст та регіонів України // Страхова справа. — 2009. — № 2. — С. 33–36.
93. Інвестологія: наука про інвестування / [Бланк І. О. та ін.]; [ред. проф. С. К. Реверчук]. — К. : Атіка, 2001. — 264 с.
94. Інформаційне джерело Moody's Investor service [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.moody's.com/cust/default.asp>.
95. Інформаційне джерело Standard&Poor's [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www2.standardandpoors.com/portal/site/sp/en/eu/page.category/ratings>.
96. Карлін М. І. Фінансова система України : [навч. посібник для студ. вузів] / М. І. Карлін. — К. : Знання, 2007. — 324 с.
97. Кармінська-Белоброва В. Податкова система держави : визначення критеріїв оптимальності [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://C:/Users/Lenovo/Downloads/Tpdu_2010_4_49.pdf.
98. Карпишин Н. І. Еволюція фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні / Н. І. Карпишин // Фінанси України. — 2001. — № 10. — С. 145–151.
99. Карчева Г. Т. Системний аналіз ефективності діяльності банків України / Г. Т. Карчева // Вісник НБУ. — 2006. — № 11. — С. 12–17.
100. Качула С. В. Реалізація державної політики фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу / С. В. Качула // Вісник ДДФА. Економічні науки. — 2014. — № 1. — С. 16–25.

101. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / Кейнс Дж.; [пер. с англ.]. — М. : Гелиос АРВ, 2002. — 494 с.
102. Кірейцев Г.Г. Гроші. Фінанси. Кредит : навч.-метод. посібник / Г.Г. Кірейцев, М.М. Александрова, С.О. Маслова. — К. : ЦУЛ, 2002. — 335 с.
103. Ключарьова А.О. Роль проблемної заборгованості банків України у формуванні кредитного портфеля / А.О. Ключарьова, Р.П. Лісна [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://rurik.com.ua>.
104. Коваленко В.В. Ефективність банківської системи в умовах глобальної конкуренції [Текст] / В.В. Коваленко // Актуальні проблеми економіки. — 2008. — № 5 (83). — С. 169–176.
105. Коваленко В.В. Науково-методологічні основи фінансової стабільності системи та індикатори її оцінки / В.В. Коваленко // Фінанси України. — 2008. — № 7. — С. 111–122.
106. Козарезенко Л.В. Реформування податку на додану вартість в аспекті підвищення рівня розвитку людського потенціалу в Україні / Л.В. Козарезенко // Наукові праці НДФІ. — 2014. — Вип. 1. — С. 144–145.
107. Козарезенко Л.В. Фонд цільового капіталу як альтернатива бюджетного фінансування розвитку людського потенціалу / Л.В. Козарезенко // Економічний вісник університету. — 2014. — Вип. 22(1). — С. 218–225.
108. Коляда Т. Інституційні протиріччя фінансової системи та їх вплив на структурні деформації ринку фінансових послуг України в умовах світової економічної кризи / Т. Коляда, Ю. Прозоров // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. — 2009. — № 115. — С. 33–35. — (Серія «Економіка»).
109. Комплексна програма розвитку банківської системи України на 2015–2020 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1327.html.
110. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
111. Ситник Г.П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навч. посіб. : у 3 ч. Ч. 2. Методологічні основи державного управління національною безпекою / Г.П. Ситник, В.І. Абрамов; [за заг. ред. Г.П. Ситника]. — К. : НАДУ, 2009. — 240 с.
112. Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері : Розпорядження КМУ від 15 серпня 2012 р. № 569-р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80>.

113. Корнійчук О.П. Фондовий ринок: теорія і практика / О.П. Корнійчук ; [за ред. Б.М. Данилишина]. — К. : РВПС України НАНУ, 2009. — 219 с.
114. Корнус В. Податкове навантаження та купівельна спроможність населення в економіці України / В. Корнус // Вісник НБУ. — 2005. — № 7. — С. 35–37.
115. Корольова Н.М. Розвиток людського капіталу підприємств залізничного транспорту : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.04 / Н.М. Корольова. — Х., 2010. — 19 с.
116. Косевцов В.О. Національна безпека України: проблеми та шляхи реалізації пріоритетних національних інтересів : монографія / В.О. Косевцов, І.Ф. Бінько. — К. : Національний ін-т стратегічних досліджень, 1996. — Вип. 1. — 54 с.
117. Костютенко О.А. Питання функціонування банківської системи України / О.А. Костютенко // Банківське право [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://radnuk.info/pidrychnuku/bank-pr/270-kostytenko/4200-s-3-----.html>.
118. Кравчук Н.Я. Фінансова безпека : навч.-метод. посіб. / Н.Я. Кравчук, О.Я. Колісник, О.Ю. Мелих. — Тернопіль : Вектор, 2010. — 277 с.
119. Кредитні рейтинги боргових зобов'язань України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=408817&cat_id=406134&ctime=1423925083440.
120. Кривенко Л.В. Концептуальні засади розвитку людського капіталу в умовах підвищення конкурентоспроможності країни / Л.В. Кривенко, С.В. Овчаренко // Економічний часопис-XXI. — 2014. — № 1–2(1). — С. 23–26.
121. Крупка М.І. Основи економічної теорії : підручник / М.І. Крупка, П.І. Островерх, С.К. Реверчук. — К. : Атіка, 2001. — 344 с.
122. Кузнецова Л. Банки як складова фінансової системи України / Кузнецова Л. // Вісник НБУ. — 2009. — № 10. — С. 52–57.
123. Кутрань К.В. Особливості венчурного інвестування в Україні / К.В. Кутрань // Фондовий ринок. — 2009. — № 38 (615). — С. 22–28.
124. Кучер Г.В. Державна боргова криза та перспективи її врегулювання у контексті світового досвіду / Г.В. Кучер // Актуальні проблеми економіки. — 2003. — № 2 (20). — С. 24–29.
125. Кушнір Т.М. Інституційні інвестори в економічній системі України : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.01 / Т.М. Кушнір. — Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2008. — 20 с.

126. Лактіонова О. А. Методичний підхід до оцінки гнучкості фіскальної політики в умовах циклічного розвитку економіки / О. А. Лактіонова // Проблеми економіки. — 2014. — № 3. — С. 124–138.
127. Лактіонова О. А., Захаров Г. Г. Аналіз співвідношення реального та фінансового секторів економіки України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dspace.uabs.edu.ua/jsui/bitstream/123456789/2911/1/19.pdf>.
128. Лебединська Л. Д. Концептуальні засади управління фінансовими ресурсами страхових компаній / Л. Д. Лебединська, Л. М. Ремньова // Науковий вісник ЧДЕІ. — 2010. — № 1. — С. 127–137.
129. Левина И. Г. К вопросу о соотношении реального и финансового секторов / И. Г. Левина // Вопросы экономики. — 2006. — № 9. — С. 83–103.
130. Лесечко М. Д. Інвестиційний клімат: теорія і практика : монографія / Лесечко М. Д., Чемерис А. О., Чемерис О. М.; [заг. ред. Чемериса А. О.]. — Львів : ЛФУАДУ, 2001. — 160 с.
131. Лич Г. В. Організаційно-економічний механізм формування і ефективного використання людського капіталу : автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.03 / Г. В. Лич. — К., 2007. — 18 с.
132. Лісовенко В. В. Державний зовнішній борг України: оптимізація формування та управління : автореф... дис. канд. екон. наук: 08.04.01 / В. В. Лісовенко; КНЕУ. — К., 2001. — 20 с.
133. Лобанов А. Венчурное инвестирование — украинский аспект // Электронный журнал “Business Investor”. — 2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.business-investor.info/journal/article-347.htm>.
134. Лопушняк Г. С. Бюджетне фінансування соціальних видатків в умовах трансформації економіки / Г. С. Лопушняк // Фінанси України. — 2010. — № 10. — С. 38–46.
135. Лубкей Н. Аналіз стану боргової безпеки України на сучасному етапі / Лубкей Н. // Економічний аналіз. — 2008. — № 3 (19). — С. 108–110.
136. Лукьянчикова Т. В. Человеческий капитал как основа и источник доходов России : автореф. дисс. д-ра экон. наук : спец. 08.00.01 / Т. В. Лукьянчикова; Федеральное государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Государственный университет — учебно-научный производственный комплекс». — Орел, 2011. — С. 6.
137. Лютий І. О. Державний кредит та боргова політика України / Лютий І. О., Зражевська Н. В., Рожко О. Д. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 352 с.

138. Лютий І.О. Вплив фінансового сектору на функціонування економічної системи / І.О. Лютий, С.В. Міщенко // Фінанси України. — 2007. — № 3. — С. 14–28.
139. Лютий І.О. Податкова система : [навч. посібник для студ. вищ. навч. закл.] / І.О. Лютий, Л.М. Демиденко, М.В. Романюк; [за ред. І.О. Лютого]. — К. : Центр учбової літератури, 2009. — 456 с.
140. Макар О. Світовий досвід управління державним боргом і перспективи його застосування в Україні / О. Макар // Економіка та держава. — 2012. — № 10. — С. 54–57.
141. Макаренко О.І. Модель оптимізації розподілення бюджетних коштів / О.І. Макаренко, С.О. Зульфугарова // Економічна кібернетика. — 2008. — № 1(49). — С. 48–54.
142. Макконнелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю; [пер. с англ.]. — М. : ИНФРА-М, 2003. — 972 с.
143. Мармуль Л.О. Нові методичні підходи до аналізу інвестиційної привабливості регіонів / Л.О. Мармуль, Т.А. Чернявська // Вісник економічної науки України. — 2005. — № 1(7). — С. 83–89.
144. Матеріали експрес-випусків Державного комітету статистики України за 2010–2015 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
145. Медичне страхування не буде обов'язковим [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.theinsider.ua/politics/54c7c28667ccf/>.
146. Мельничук Д.П. Ефект «людського капіталу»: економічні та техніко-технологічні детермінанти / Д.П. Мельничук // Вісник Житомирського державного технологічного університету. — 2014. — № 2. — С. 131. — (Серія «Економічні науки»).
147. Мельничук Д.П. Людський капітал, рівень та якість життя населення: взаємозв'язок пріоритетів / Д.П. Мельничук // Актуальні проблеми економіки. — 2014. — № 5. — С. 339–345.
148. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.uazakon.com/documents/date_6s/pg_gewqwi/index.htm.
149. Методологія розрахунку Індексу Ібрагім [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.moibrahimfoundation.org/en/section/the-ibrahim-index/ methodology>.
150. Місцеві фінанси : підручник / [за ред. О.П. Кириленко]. — К. : Знання, 2006. — 677 с.

151. Міщенко В.І. Роль Національного банку України в забезпеченні стабільності національної грошової одиниці / Міщенко В.І., Стельмах В.С. // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. Т. 9. — Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, 2004. — С. 130–137.
152. Міщенко С.В. Формування ефективної структури фінансового сектору України : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / С.В. Міщенко. — К., 2009. — 22 с.
153. Могильницька М.П. Ефективність діяльності банківської системи (регіональний аспект дослідження) : монографія / М.П. Могильницька. — Львів : ЛБІ НБУ, 2007. — 205 с.
154. Момот В.Є. Кластерний аналіз інвестиційного клімату у різних регіонах України / В.Є. Момот, М.О. Іванова // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». — 2013. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2316>.
155. Моніторинг факторів, що створюють ризики стійкості державних фінансів України. Науково-аналітичні матеріали. — К. : НАНУ, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2015. — 13 с.
156. Мошенський С.З. Теоретико-методологічні засади забезпечення інвестиційної безпеки України через механізм інституційного інвестування на ринках цінних паперів : автореф. дис. докт. екон. наук : 21.04.01 / С.З. Мошенський; Нац. ін-т проблем міжн. безпеки. — К., 2009. — 36 с.
157. Насипайко Д.С. Відтворення людського капіталу в контексті впливу на розвиток економіки : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.07 / Д.С. Насипайко. — К., 2010. — 20 с.
158. Науменкова С.В. Сучасна модель фінансової системи: порівняльний аналіз основних підходів / С.В. Науменкова, С.В. Міщенко // Фінанси України. — 2006. — № 6. — С. 44–56.
159. Науменкова С.В. Формування нової фінансової архітектури: основні питання та можливі виклики для країни / С.В. Науменкова // Вісник Національного банку України. — 2010. — № 1. — С. 8–13.
160. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського : офіційний сайт. Автореферати дисертацій [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua>.
161. Національна економіка : [навч. посібник для студ. вищ. навч. закл.] / [В.В. Білоцерковець, О.О. Завгородня, В.К. Лебедева та ін.]; [за ред. В.М. Тарасевича]. — К. : Центр учбової літератури, 2009. — 280 с.
162. Національна економіка : навч. посібник / [за ред. В.М. Тарасевича]. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 287 с.

163. Національна економіка : підручник / [за ред. проф., к.е.н. П.В. Круша]. — [2-ге вид.]. — К. : Каравела; Піча Ю. В., 2008. — 428 с.
164. Національні рахунки освіти України у 2013 році: Статистичний бюлетень / Державна служба статистики. — К., 2015. — 81 с.
165. Національні рахунки охорони здоров'я (НРОЗ) України у 2013 році: Статистичний бюлетень / Державна служба статистики. — К., 2015. — 213 с.
166. Начала политической экономии: Классика экономической мысли / [Петти В., Смит А., Рикардо Д., Кейнс Дж., Фридмен М.]. — М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. — 474 с.
167. Ненно И. М. Подходы к развитию инвестиционной функции украинских страховщиков / И. М. Ненно // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. — Науки: економіка, політологія, історія. — 2008. — № 12 (68). — С. 31–38.
168. Ненно І. М. Фінансове забезпечення розвитку страховика : дис. канд. екон. наук: 08.00.08. — Одеса, 2009. — 240 с.
169. Ненно І. М. Формування фінансового потенціалу страховика з використанням залучених коштів / І. М. Ненно // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. — 2008. — Т. 11. — Вип. 20, ч. І. — С. 46–51.
170. Нижник Н. Р. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку) : навчальний посібник / Нижник Н. Р., Ситник Г. П., Білоус В. Т.; [за заг. ред. П. В. Мельника, Н. Р. Нижник]. — Ірпінь, 2000. — 304 с.
171. Никулина Н. Н. Финансовый менеджмент страховой организации : [учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям «Финансы и кредит», «Бухгалтерский учет, анализ и аудит»] / Н. Н. Никулина, С. В. Березина. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. — 431 с.
172. Никулина Н. Н. Страхование. Теория и практика. / Н. Н. Никулина, С. В. Березина. — М. : «ЮНИТИ», 2007. — 511 с.
173. Ніколаєва А. М. Інституційні інвестори як фінансові посередники на фондовому ринку України / А. М. Ніколаєва, Ю. В. Гаврук // Економічний форум. — 2011. — № 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekfor/2011_2/56.pdf.
174. Ніколаєва А. М. Розвиток системи інституційних інвесторів в економіці України / А. М. Ніколаєва // Економічні науки. — 2009. — Вип. 6 (24). — Ч. 2. — (Серія «Облік і фінанси»). — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/en_oif/2009_6_2/23.pdf.

175. Ніколайчук М. В. Управління людським капіталом за умов розвитку економіки знань : монографія / М. В. Ніколайчук. — Хмельницький : ХНУ, 2012. — 201 с.
176. Новинюк О. В. Вдосконалення методики формування рейтингової оцінки інвестиційної привабливості регіонів України / О. В. Новинюк // Вісник Одеського національного університету. — 2014. — Т. 19. Вип. 2. — С. 186–190. — (Серія «Економіка»).
177. Носова О. В. Оцінка інвестиційної привабливості України: основні підходи / О. В. Носова // Економіка і прогнозування. — 2003. — № 3. — С. 119–137.
178. Огляд економіки. Річний звіт Національного банку України за 2014 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://bank.gov.ua>.
179. Олієвська М. Г. Джерела фінансування людського капіталу в Україні / М. Г. Олієвська // Економічний часопис–XXI. — 2014. — № 7–8(1). — С. 69–72.
180. Омельченко Л. С. Боргова безпека України та аналіз її сучасного стану / Л. С. Омельченко, І. В. Суміна // Збірник наукових праць Національного університету Державної податкової служби України. — 2012. — № 1. — С. 309–320.
181. Онищенко Ю. І. Банківська система як складова фінансової системи / Ю. І. Онищенко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dspace.oneu.edu.ua/xmlui/bitstream>.
182. Опарін В. М. Фінанси : навч. посіб. / В. М. Опарін. — К. : КНЕУ, 2007. — 240 с.
183. Осійчук О. А. Проблеми інтегральної оцінки людського капіталу / О. А. Осійчук // Вісник соціально-економічних досліджень. — 2014. — Вип. 2. — С. 226–231.
184. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2014/15 навчального року : Статистичний бюлетень / Державна служба статистики. — К., 2015. — 169 с.
185. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2010/11 навчального року : Статистичний бюлетень / Державна служба статистики. — К., 2011. — 207 с.
186. Особливості та пріоритети боргової політики України : аналіт. доповідь / [відп. ред. Я. А. Жаліло]; Національний ін-т стратегічних досліджень. — К. : НІСД, 2004. — 103 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Table/tab10112004/dopovid.htm>.

187. Офіційний web-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://bank.gov.ua/>.
188. Офіційний інтернет-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
189. Офіційний інтернет-сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.
190. Офіційний інтернет-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
191. Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/>.
192. Офіційний сайт Державної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dfp.gov.ua>.
193. Офіційний сайт Інституту Реформ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ir.org.ua>.
194. Україна у цифрах 2014. Статистичний збірник. — К. : Державна служба статистики, 2015. — 239 с.
195. Офіційний сайт Національної ради реформ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://reforms.in.ua/reforms/reforma-finansovogo-sektoru>.
196. Павлюк К.В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України : монографія / К.В. Павлюк. — К. : НДФІ, 2006. — 266 с.
197. Паустовська Т.І. Сучасні соціально-економічні основи формування людського капіталу / Т.І. Паустовська // Держава та регіони. — 2014. — № 4. — С. 42. — (Серія «Економіка та підприємництво»).
198. Педченко Н.С. Критерії та показники ефективності боргової політики держави / Н.С. Педченко, Л.А. Лутівська // Бізнес Інформ. — 2013. — № 12. — С. 39–44.
199. Петухова Т.О. Оцінка людського капіталу підприємств залізничного транспорту : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.04 / Т.О. Петухова. — Х., 2011. — 21 с.
200. Пилипенко В.В. Вплив іноземного капіталу на фінансову стійкість банківської системи України / В.В. Пилипенко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua>.
201. Підсумки діяльності страхових компаній за I півріччя 2015 року. Джерело: Офіційний сайт Державної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/>.

202. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.12.2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nfp.gov.ua>.
203. Плєскач В. Л. Концептуальні підходи щодо створення інформаційно-аналітичної системи моніторингу доходів і видатків бюджетів регіонів / В. Л. Плєскач // Фінанси України. — 2009. — № 5. — С. 41–55.
204. Податкова система : навч. посібник / [В. Г. Баранова, О. Ю. Дубовик, В. П. Хомутенко та ін.]; [за ред. В. Г. Баранової]. — Одеса : ВМВ, 2014. — 344 с.
205. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755–17: Верховна Рада України. Законодавство України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
206. Подра О. П. Особливості інвестиційного відтворення людського капіталу в системі чинників інформаційного суспільства / О. П. Подра, З. Б. Живко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. — 2015. — № 1. — С. 100.
207. Поліщук А. Є. Саморегулювні організації як складова концепції розвитку небанківських фінансових установ / А. Є. Поліщук, В. П. Левченко // Стратегія економічного розвитку України. — 2014. — № 35. — С. 188. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/6353/1/187-195.pdf>.
208. Положення про Міністерство фінансів України : Указ Президента від 08.04.2011 р. № 446/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/446/2011>.
209. Пономарева Е. Н. Принципы государственного регулирования коллективных инвестиций в России и за рубежом: сравнительный анализ / Е. Н. Пономарева // Законодательство и экономика. — 2008. — № 1. — С. 43–53 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.lawmix.ru/bux/54630>.
210. Породко Ю. М. Система економічних відносин при інституційному інвестуванні / Ю. М. Породко // Регіональна економіка. — 2011. — № 1. — С. 101–108.
211. Потьомкіна О. В. Формування людського капіталу в умовах трансформаційних змін / О. В. Потьомкіна // Економічний форум. — 2014. — № 4. — С. 276–280.
212. Правдивцев П. А. Інституціональні інвестори — специфічна система фінансування сучасної ринкової економіки : автореф. дис. канд. екон. наук; 08.00.01 / П. А. Правдивцев; Дон. нац. ун-т. — Донецьк, 2003. — 22 с.

213. Правик Ю. Банківська система України в період фінансової кризи: впровадження антикризових заходів / Ю. Правик // Банківська справа. — 2011. — № 1. — С. 76–88.
214. Предборський В. А. Економічна безпека держави : монографія / В. А. Предборський ; Київський юрид. ін-т МВС України. — К. : Кондор, 2005. — 391 с.
215. Притуляк Н. М. Ідентифікація людського капіталу в сучасній економічній науці / Н. М. Притуляк // Економіка України. — 2014. — № 7. — С. 27–38.
216. Про виконання державного бюджету України за 2009–2013 роки : звіт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.
217. Про затвердження Класифікації інституційних секторів економіки України : Наказ № 378 від 3.12.2014 р. Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
218. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm.
219. Про затвердження Порядку здійснення контролю за ризиками, пов'язаними з управлінням державним (місцевим) боргом : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2012 р. № 815 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/815-2012-%D0%BF>.
220. Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди) : Закон України № 2299-III від 15.03.2001 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
221. Про інститути спільного інвестування: Закон України № 5080-IV від 5.07.2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
222. Про основи національної безпеки України : Закон ВРУ від 19.06.2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
223. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон від 05.03.1998 № 183/98-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80>.

224. Про Стратегію розвитку системи управління державними фінансами : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 р. № 774 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/774-2013-%D1%80/page>.
225. Про страхування : Закон України від 7.03.1996 р. № 85/96-ВР зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
226. Про схвалення Концепції державної боргової політики на 2001–2004 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.09.2000 № 1483 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1483-2000-%D0%BF/print1361270491007321>.
227. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України № 2664-III від 12.07.2001 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
228. Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю : Закон України № 978-IV від 19.06.2003 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
229. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України № 3480-IV від 23.02.2006 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
230. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pgf.
231. Проект Державної цільової економічної програми модернізації ринків капіталу в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.in.gov.ua/index.php?lang=ua&get=118&id=891>
232. Проект Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2015 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.ufin.com.ua/koncersia/002.docndei.me.gov.ua/downloads/strategy.pdf.
233. Рева Т. М. Місцеві фінанси : навч. посібник / Т. М. Рева, К. Ф. Ковальчук, Н. В. Кучкова. — К. : Центр учбової літератури, 2007. — 208 с.
234. Реверчук С. К. Інституційна інвестологія : навч. посіб. / [С. К. Реверчук, О. Д. Вовчак, С. І. Кубів та ін. ; за заг. ред. С. К. Реверчука]. — К. : Атіка, 2004. — 208 с.

235. Рейтинг инвестиционной привлекательности регионов Украины // Украинский деловой журнал «Експерт» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.expert.ua/articles/24/0/6443/>.
236. Рейтинги: Индекс глобальної конкурентоспроможності, Индекс економічної свободи [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.heritage.org>.
237. Ризики післякризового розвитку фінансового сектору України: джерела, оцінки, інструменти стабілізації : аналіт. доп. / [Я. В. Белінська, Д. С. Покришка, О. О. Молдован, А. П. Павлюк та ін.]; [за ред. Я. А. Жаліла]. — К. : НІСД, 2013. — 72 с.
238. Річний звіт Національного банку України за 2014 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://bank.gov.ua>.
239. Розвиток банківської системи в умовах формування нової архітектури фінансового ринку / [за ред. В. В. Коваленко]. — Одеса : Атлант, 2012. — 765 с.
240. Ройзман И. Комплексная оценка инвестиционной привлекательности и инвестиционной активности российских регионов: методика определения и анализ взаимосвязей [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ivt.nm.ru>.
241. Ротова Т. А. Управління ризиками, прийнятими на страхування / Т. А. Ротова // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Економіка. — 2000. — Вип. 46. — С. 66–67.
242. Савченко В. Ф., Лось А. Ф. Оцінка рівня податкового навантаження в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/48019/07-Savchenko.pdf?sequence=1>.
243. Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2014 році: Статистичний збірник / Державна служба статистики. — К., 2015. — 149 с.
244. Селіверстова І. О. Боргова безпека як елемент фінансової безпеки держави / І. О. Селіверстова, О. Ю. Лашенко, С. І. Шапошнікова // Проблеми системного підходу в економіці. — К. : НАУ, 2010. — Вип. 3 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=juu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=PREF=&S21COLORTERM=S0&S21STR=PSPE.

245. Семеног А. Ю. Вплив діяльності фінансових установ на економічне зростання України : дис. на здоб. ступеня канд. екон. наук [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/8531/1>.
246. Семикіна А. В. Сутність і значення людського капіталу у контексті забезпечення інноваційного соціального розвитку / А. В. Семикіна // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. — 2014. — № 12. — С. 86–92.
247. Сокол С. В. Досягнення реальної платоспроможності в розрізі аналізу забезпечення зобов'язань страхової компанії за рахунок її ресурсів / С. В. Сокол // Бізнес-інформ. — 2013. — № 2. — С. 255–258.
248. Ставицький А. В. Проблеми стабілізації банківської системи України у 2015 році / А. В. Ставицький [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/eko/09march2015>.
249. Старостенко Г. Г. Національна економіка : навч. посібник / Г. Г. Старостенко, С. В. Онишко, Т. В. Поснова. — К. : ЛІРА-К, 2011. — 432 с.
250. Статистика внешнего долга. Руководство для составителей и пользователей. — [Washington, D. C.]: Международный Валютный Фонд, 2003. — 350 с.
251. Статистична база даних Європейської комісії «Євростат» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.
252. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика : навч. посіб. / Д. М. Стеченко. — [2-ге вид., випр. і доп.]. — К. : Вікар, 2002. — 374 с.
253. Стратегічний план діяльності Міністерства фінансів України на 2015 бюджетний рік та два бюджетних періоди, що настають за плановим (2016–2017 роки) : Наказ Міністерства фінансів України від 16.10.2014 р. № 1052 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=403763&cat_id=392729.
254. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 12.02.2007 р. № 105/2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/105/2007/paran10#n10>.
255. Стратегія реформування державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг на 2015–2020 роки : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 19.03.2015 р. № 499 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://docs.dtki.ua/ua/doc/1095.5222.0>.

256. Стрельбицька Л. М. Основи безпеки банківської системи України та банківської діяльності / Стрельбицька Л. М., Стрельбицький М. П. — К. : Кондор, 2004. — 600 с.
257. Сукрушева Г. О. Показники ефективності бюджетних видатків / Г. О. Сукрушева // Вісник ДДФІ: Економічні науки : наук.-теорет. журнал. — 2011. — № 2. — С. 10–12.
258. Супрун Н. В. Дослідження процесу капіталізації українських страхових компаній / Н. В. Супрун // Страховий ринок України в умовах фінансової глобалізації : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (10–12 жовтня 2012 р., м. Київ). — К. : КНЕУ, 2012. — С. 214–216.
259. Сухоруков А. І. Національна економічна безпека : навч. посіб. / А. І. Сухоруков, С. З. Мошенський, О. М. Петрук; [за ред. д.е.н., проф., заслуженого економіста України А. І. Сухорукова]. — Житомир : ПП «Рута», 2010. — 384 с.
260. Сухоруков А. І. Проблеми фінансової безпеки України : монографія / А. І. Сухоруков; передм. акад. НАН України С. І. Пирожкова. — К. : НІМБП, 2004. — 117 с.
261. Сухоруков А. І. Щодо методології комплексного оцінювання складників економічної безпеки держави / А. І. Сухоруков, Ю. М. Харазішвілі // Стратегічні пріоритети. — 2013. — № 3 (28). — С. 5–15.
262. Тисячна Ю. С. Сучасний стан розвитку банківської системи України в контексті забезпечення безперервності відтворювальних процесів / Ю. С. Тисячна // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. — 2012. — № 4(20). — С. 28–51.
263. Томашик Р. Р. Напрями удосконалення управління борговою компонентою економічної безпеки держави в умовах глобалізації світової економічної системи / Р. Р. Томашик // Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки : [колективна монографія у 2 т.]. — Дніпропетровськ : «ФОРМ Дробязко С. І.», 2014. — Т. 1. — С. 234.
264. Трохимець І. С. Основні стратегії при управлінні фінансовими ресурсами страховика [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nauka.zinet.info/8/trohymets.php>.
265. Ушенко Н. В. Науково-методологічні основи державного регулювання відтворення людського капіталу України : автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.00.03 / Н. В. Ушенко. — К., 2009. — 30 с.

266. Фаузер Р.В. Оценка демографического и трудового потенциалов республики Коми / Р.В. Фаузер // Известия Коми научного центра УрО РАН. — 2010. — № 1. — С. 105–111.
267. Федонін О.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка : навч. посібник / О.С. Федонін, І.М. Репіна, О.І. Олексик. — К. : КНЕУ, 2004. — 316 с.
268. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / [под общ. ред. А.Г. Грязновой] [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://vocale.ru/dictionary/1049>.
269. Финансы : учебник / [под ред. проф. Ковалева В.В.]; [2-е изд., перераб. и доп.]. — М. : ООО ТК Велби, 2003. — 512 с.
270. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посібник. — [2-ге вид., доп. і перероб.]. — К. : КНЕУ, 2002. — 240 с.
271. Фінанси підприємств : навч. посіб. — [2-ге вид., перероб. і доп.]. — К. : МАУП, 2004. — 328 с.
272. Фінанси підприємств : підручник / [керівник авт. кол. і наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін.] — [3-тє вид., перероб. та доп.]. — К. : КНЕУ, 2001. — 460 с., іл.
273. Фінансова політика та податково-бюджетні важелі її реалізації / [А.І. Даниленко, О.М. Алимов, О.І. Барановський та ін.] ; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. — К. : Фенікс, 2008. — 467 с.
274. Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку : в 3 т. Т. 2. Механізми грошового та фондового ринків і їх вплив на розвиток економіки України / [за ред. чл.-кор. НАН України А.І. Даниленка]. — К. : Фенікс, 2008. — 442 с.
275. Фостяк В.В. Шляхи підвищення капіталізації банків України / В.В. Фостяк [Електронний ресурс]. — Режим доступу : fkd.org.ua/article/download/28836/25819.
276. Хаванов А.В. Критерії та показники економічної безпеки в умовах державної заборгованості та їх вплив на економіку України // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. — 2012. — № 1(5). — Т. 2. — С. 374–382 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://duan.edu.ua/uploads/vidavnistvo-15-16/13587.pdf>.
277. Хейфец Б. А. Глобальный долговой кризис и риски долговой политики России / Б. А. Хейфец. — М. : ИЭ РАН, 2012. — 56 с.
278. Хмарська І.В. Проблеми формування та оцінювання інвестиційної привабливості регіонів України / І.В. Хмарська // Регіональна економіка. — 2003. — № 3. — С. 138–146.

279. Хомяков В. Формування людського капіталу: результати і тенденції / В. Хомяков // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. — 2014. — Вип. 36(1.1). — С. 5–19. — (Серія «Економічні науки»).
280. Царенко І. М. Аналіз кредитного портфеля комерційних банків України / І. М. Царенко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : dspace.uabs.edu.ua.
281. Царук О. В. Концептуальні основи та статистичні індикатори оцінки боргової безпеки держави / О. В. Царук // Світ фінансів. — 2007. — № 1. — С. 46–50.
282. Человеческое развитие: новое измерение социально-экономического прогресса : учеб. пособие / [под общ. ред. В. П. Колесова]. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М. : Права человека, 2008. — 636 с.
283. Чи маєте Ви можливість дати хорошу освіту Вашим дітям або онукам? Соціологічне опитування. Центр Разумкова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.razumkov.org.ua>.
284. Швець В. Є. Методи стандартизації показників у аналізі інвестиційної привабливості регіонів / В. Є. Швець // Фінанси України. — 1998. — № 5. — С. 23–26.
285. Швець І. Б. Оцінка нагромадження людського капіталу на промислових підприємствах / І. Б. Швець, С. В. Позднякова. — Донецьк : Норд-Пресс, 2010. — С. 14.
286. Шевцова О. Й. Концептуальні засади удосконалення фінансового механізму розвитку людського потенціалу України / О. Й. Шевцова, С. В. Качула // Вісник Дніпропетровського ун-ту. — 2012. — Вип. 6(3). — С. 261–266. — (Серія «Економіка»).
287. Шевчук О. В. Управління фінансовими ресурсами страхових компаній / О. В. Шевчук, В. О. Фастун // Економічний вісник Донбасу. — 2011. — № 2. — С. 116–126.
288. Шевчук О. В. Управління фінансовими ресурсами страховика / О. В. Шевчук // Економічний вісник Донбасу. — 2010. — № 2. — С. 112.
289. Шелехов К. В. Корпоративне страхування здоров'я персоналу як сучасний інструмент інвестування у людський капітал / К. В. Шелехов // Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». — 2014. — № 11. — С. 312–322.
290. Школьник І. О. Фінансовий сектор України: теоретичний аналіз економічної дефініції / І. О. Школьник, А. Ю. Семеног // Вісник Української академії банківської справи. — 2013. — № 1(34). — С. 36.

291. Юрій С. І. Фінансова інфраструктура території та її роль в соціально-економічному розвитку регіонів / С. І. Юрій // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика: досвід Європейського Союзу та його адаптація до умов України : зб. наук. пр. — 2003. — Вип. 5, ч. 1. — С. 90–96.
292. Юркевич О. М. Визначення сутності та ролі інституційних інвесторів на фінансовому ринку України / О. М. Юркевич // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. — Спец. вип.: у 2 ч. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»; [відп. ред. О. О. Беляєв]. — 2011. — Ч. 2. — Вип. 26. — С. 149–157.
293. Якою мірою поширена корупція в кожній з наведених сфер? Соціологічні опитування. Центр Разумкова. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.razumkov.org.ua/ukr/index.php>.
294. Assessing Fiscal Stress. IMF Working Paper. Prepared by E. Baldacci, I. Petrova, N. Belhocine, G. Dobrescu, S. Mazraan / IMF, 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2011/wp11100.pdf>.
295. Bagby E. T. Essays on human capital investments in developing countries / Emilie Teres a Bagby. — Dissertation Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Economics. — Graduate College of the University of Illinois at Urbana-Champaign, 2011. — 133 p.
296. Becker G. S. Investment in Human Capital [Text] / G. S. Becker. — N.-Y. : Becker, 1993. — P. 13–44.
297. Debt Sustainability Framework for Low-Income Countries. The Joint World Bank. — IMF Fact sheet. — April 2015. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.imf.org/external/np/exr/facts/jdsf.htm>.
298. Denison E. F. The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives Before Us, Committee for Economic Development / E. F. Denison. — New York, 1962. — P. 53–67.
299. Ease of doing Business in Ukraine [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine>.
300. Fiscal Adjustment in an Uncertain World // Fiscal Monitor. — April 2013. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fm/2013/01/pdf/fm1301.pdf>.
301. Hansson B. The impact of human capital and human capital investments on company performance. Evidence from literature and European survey

- results / B. Hansson, U. Johanson, K.-H. Leitner. — Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2004. — 61 p.
302. Hickman D.C. Globalization and Investment in Human Capital / Hickman D. C. and Olney W. W. // *Industrial & Labor Relations Review*. — Vol. 64. — № 4. — 2011. — P. 654–672 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://digitalcommons.ilr.cornell>.
303. Human Capital Investment: The Returns from Education and Training to the Individual, the Firm and the Economy / R. Blundell, L. Dearden, C. Meghir, B. Sianesi // *Fiscal Studies*. — Vol. 20. — 1999. — № 1. — Pp. 1–23.
304. Inderst R.M. Safeguarding Specific Human Capital Investments / R. Inderst, H.M. Mueller. — Johann Wolfgang Goethe-University Frankfurt am Main, Faculty of Economics and Business Administration, December 2007. — 36 p.
305. Infolight — інформаційно-аналітичний центр [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.infolight.org.ua/content/dinamika-malogo-pidpriemnictva-u-2005-2013-rokah>.
306. Insurance TOP [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://forinsurer.com/ratings/nonlife>.
307. Mendoza E.G. Effective tax rates in macroeconomics : cross-country estimates on factor incomes and consumption / Mendoza E. G., Razin A., Tezar L. L. // *NBER*. — № 4864. — 32 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nber.org/papers/w4864.pdf>.
308. Ranking the Countries [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.heritage.org/index/Ranking>.
309. Schultz T.W. Investment in Human Capital / T.W. Schultz // *American Economic Review* [Text]. — 1961. — Т. 51. — P. 1–17.
310. Staff guidance note for public debt sustainability analysis in market — access / IMF. — May 2013. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2013/050913.pdf>.
311. World Economic Outlook, IMF Oct. 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02/pdf/text.pdf>.

ДОДАТКИ

Додаток 1

**Видатки загального та спеціального фондів м. Львова та міст обласного значення
Львівської області за 2011–2013 рр.**

Показники	Львів		Борислав		Дрогобич		Моршин		Новий Розділ		Самбір		Стрий		Трускавець		Червоноград	
	Сума, тис. грн	Питома вага, %	Сума, тис. грн	Питома вага, %	Сума, тис. грн	Питома вага, %	Сума, тис. грн	Питома вага, %	Сума, тис. грн	Питома вага, %	Сума, тис. грн	Питома вага, %	Сума, тис. грн	Питома вага, %	Сума, тис. грн	Питома вага, %	Сума, тис. грн	Питома вага, %
2011 рік																		
Загальний фонд	1988158,9	86,5	114316,5	88,9	51739,2	91,3	21012,6	91,3	75163,9	91,5	83054,9	93,2	154291,1	88,7	74260,6	85,9	205149,4	87,7
Спеціальний фонд	310793,4	13,5	14221,2	11,1	24132,7	8,7	1997,6	8,7	6949,7	8,5	6036,2	6,8	19607,1	11,3	12198,2	14,1	28904,7	12,3
Разом	2298952,3	100	128537,7	100	275871,9	100	23010,2	100	82113,6	100	89091,1	100	173898,2	100	86458,8	100	234054,1	100
2012 рік																		
Загальний фонд	1753537,5	86,1	141563,4	89,2	312240,2	92,0	27200,0	91,3	91830,9	95,4	101687,1	91,1	192858,3	90,0	92979,9	87,9	261352,7	92,2
Спеціальний фонд	283977,7	13,9	17136,8	10,8	27098,9	8,0	2597,7	8,7	4468,6	4,6	9925,5	8,9	21408,7	10,0	12833,8	12,1	22098,6	7,8
Разом	2037515,2	100	158700,2	100	339339,1	100	29797,7	100	96229,5	100	111612,6	100	214267,0	100	105813,7	100	283451,1	100
2013 рік																		
Загальний фонд	2037310,6	95,9	145394,5	97,1	310071,5	97,3	25345,3	96,9	97460,7	97,5	103064,6	98,4	189479,4	96,2	88690,0	95,1	253235,1	96,2
Спеціальний фонд	85199,0	4,1	4360,0	2,9	8493,8	2,7	817,4	3,1	2478,2	2,5	1635,9	1,6	7441,1	3,8	4591,7	4,9	10012,1	3,8
Разом	2122509,6	100	149754,5	100	318565,3	100	26162,7	100	99938,9	100	104700,5	100	196920,5	100	93281,7	100	263247,2	100

Додаток 2

**Показники видатків бюджетів м. Львова та міст
обласного значення Львівської області за 2013 р.**

Показники	Львів	Борислав	Дрогобич	Моршин	Новий Розділ	Самбір	Стрий	Трускавець	Червоноград
Видатки бюджетів міст на одну особу, грн	2798,67	4127,08	3328,79	4360,45	3434,33	3026,03	3292,98	3172,85	3198,63
Обсяг реалізованих послуг на одну особу, тис. грн	12,41	1,65	3,71	46,86	0,85	5,18	4,94	35,59	1,95
Капітальні інвестиції на одну особу, грн	8710,8	3227,6	1953,2	12322,2	4447,0	1918,2	2155,1	14606,1	2227,8

Додаток 3

Таблиця 3.1

**Вибіркові результати кореляційно-регресійного аналізу
між прямими іноземними інвестиціями (у) та інноваційним
потенціалом (х) України у 2005–2012 рр.**

Показники	Роки							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Коефіцієнт кореляції (R)	0,882	0,929	0,890	0,885	0,949	0,955	0,932	0,877
Коефіцієнт детермінації (R ²)	0,778	0,863	0,792	0,783	0,900	0,912	0,868	0,769
Скоригований коефіцієнт детермінації	0,645	0,786	0,667	0,653	0,841	0,859	0,789	0,630
Значення F-розподілу (критерій Фішера)	5,855	10,542	6,348	6,010	15,066	17,197	10,994	5,552
Значимість критерію Фішера ($p \leq 0,1$)	0,00142	5,101 E-05	0,00092	0,00123	5,444 E-06	2,301 E-06	3,95 E-05	0,00186
Значення критерію Дарбіна-Уотсона	1,858	2,182	2,219	2,042	2,019	2,185	2,044	1,966

Таблиця 3.2

**Вибіркові результати кореляційно-регресійного аналізу
між прямими іноземними інвестиціями (у) та економічним
потенціалом (х) України у 2005–2012 рр.**

Показники	Роки							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Коефіцієнт кореляції (R)	0,941	0,992	0,912	0,974	0,968	0,929	0,939	0,922
Коефіцієнт детермінації (R ²)	0,885	0,984	0,832	0,949	0,937	0,863	0,881	0,850

Скоригований коефіцієнт детермінації	0,803	0,973	0,713	0,912	0,892	0,765	0,796	0,760
Значення F-розподілу (критерій Фішера)	10,769	85,969	6,956	25,937	20,788	8,808	10,351	9,460
Значимість критерію Фішера ($p < 0,1$)	5,77 E-05	8,46 E-11	6,51 E-05	2,54 E-07	1,05 E-06	1,81 E-05	7,25 E-05	9,76 E-05
Значення критерію Дарбіна-Уотсона	2,533	1,812	2,237	2,043	1,981	1,952	2,767	2,360

Таблиця 3.3

Вибіркові результати кореляційно-регресійного аналізу між прямими іноземними інвестиціями (у) та трудовим потенціалом (х) України у 2005–2012 рр.

Показники	Роки							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Коефіцієнт кореляції (R)	0,812	0,799	0,811	0,852	0,864	0,769	0,748	0,763
Коефіцієнт детермінації (R ²)	0,660	0,638	0,657	0,727	0,746	0,591	0,559	0,583
Скоригований коефіцієнт детермінації	0,571	0,543	0,567	0,655	0,679	0,483	0,443	0,499
Значення F-розподілу (критерій Фішера)	7,379	6,702	7,289	10,102	11,161	5,485	4,819	6,980
Значимість критерію Фішера ($p < 0,1$)	5,4E-05	9,4E-05	5,8E-05	7,7E-06	3,9E-06	2,7E-04	5,2E-04	1,1E-04
Значення критерію Дарбіна-Уотсона	1,641	2,424	2,378	2,524	2,387	2,135	2,394	2,311

Таблиця 3.4

**Вибіркові результати кореляційно-регресійного аналізу
між прямими іноземними інвестиціями (у) та інвестиційними
ресурсами (х) України у 2005–2012 рр.**

Показники	Роки							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Коефіцієнт кореляції (R)	0,867	0,851	0,841	0,909	0,900	0,759	0,773	0,849
Коефіцієнт детермінації (R ²)	0,752	0,724	0,708	0,827	0,809	0,576	0,597	0,721
Скоригований коефіцієнт детермінації	0,717	0,684	0,666	0,802	0,782	0,515	0,561	0,681
Значення F-розподілу (критерій Фішера)	21,221	18,340	16,961	33,480	29,706	9,503	16,307	18,059
Значимість критерію Фішера ($p \leq 0,1$)	1,46E-06	4,45E-06	7,93E-06	3,45E-08	9,56E-08	3,64E-04	4,53E-05	4,99E-06
Значення критерію Дарбіна-Уотсона	1,829	2,369	2,606	2,196	1,742	2,196	1,895	2,027

Додаток 4

Таблиця 4.1

Вибіркові результати кореляційно-регресійного аналізу між прямими іноземними інвестиціями (у) та найбільш значимими факторами інноваційного потенціалу (х) України у 2005–2012 рр.

Показники	Роки							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Коефіцієнт кореляції (R)	0,870	0,873	0,877	0,875	0,939	0,932	0,825	0,860
Коефіцієнт детермінації (R ²)	0,756	0,762	0,769	0,765	0,882	0,868	0,681	0,739
Скоригований коефіцієнт детермінації	0,692	0,700	0,708	0,703	0,851	0,833	0,597	0,671
Значення F-розподілу (критерій Фішера)	11,787	12,195	12,646	12,374	28,501	24,933	8,105	10,784
Значимість критерію Фішера ($p \leq 0,1$)	2,74E-05	2,17E-05	1,68E-05	1,96E-05	3,31E-08	9,85E-08	3,09E-05	5,01E-05
Значення критерію Дарбіна-Уотсона	1,858	2,182	2,219	2,042	2,019	2,185	2,044	1,966

Таблиця 4.2

Вибіркові результати кореляційно-регресійного аналізу між прямими іноземними інвестиціями (у) та найбільш значимими факторами економічного потенціалу (х) України у 2005–2012 рр.

Показники	Роки							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Коефіцієнт кореляції (R)	0,887	0,926	0,897	0,945	0,936	0,875	0,877	0,850
Коефіцієнт детермінації (R ²)	0,787	0,857	0,805	0,894	0,876	0,765	0,769	0,722

Скоригований коефіцієнт детермінації	0,756	0,837	0,777	0,879	0,858	0,732	0,736	0,697
Значення F-розподілу (критерій Фішера)	25,821	42,121	28,834	58,921	49,330	22,825	23,358	28,623
Значимість критерію Фішера ($p < 0,1$)	3,05E-07	4,6E-09	1,23E-07	2,14E-10	1,1E-09	8,24E-07	6,86E-07	7,55E-07
Значення критерію Дарбіна-Уотсона	2,570	2,289	2,251	2,231	1,992	2,061	2,472	2,252

Таблиця 4.3

Вибіркові результати кореляційно-регресійного аналізу між прямими іноземними інвестиціями (у) та найбільш значимими факторами трудового потенціалу (х) України у 2005–2012 рр.

Показники	Роки							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Коефіцієнт кореляції (R)	0,781	0,798	0,810	0,844	0,861	0,716	0,734	0,749
Коефіцієнт детермінації (R ²)	0,609	0,637	0,657	0,712	0,741	0,513	0,538	0,561
Скоригований коефіцієнт детермінації	0,574	0,604	0,626	0,686	0,717	0,469	0,496	0,522
Значення F-розподілу (критерій Фішера)	17,162	19,291	21,058	27,171	31,400	11,599	12,828	14,082
Значимість критерію Фішера ($p < 0,1$)	3,2E-05	1,5E-05	7,8E-06	1,1E-06	3,6E-07	3,6E-05	2,0E-05	1,2E-05
Значення критерію Дарбіна-Уотсона	2,737	2,387	2,387	2,396	2,403	2,509	2,491	2,438

Таблиця 4.4

Вибіркові результати кореляційно-регресійного аналізу між прямими іноземними інвестиціями (у) та найбільш значимими факторами інвестиційного потенціалу (х) України у 2005–2012 рр.

Показники	Роки							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Коефіцієнт кореляції (R)	0,811	0,839	0,841	0,899	0,889	0,754	0,713	0,849
Коефіцієнт детермінації (R ²)	0,657	0,703	0,707	0,808	0,791	0,568	0,509	0,721
Скоригований коефіцієнт детермінації	0,626	0,676	0,680	0,790	0,772	0,528	0,488	0,695
Значення F-розподілу (критерій Фішера)	21,072	26,056	26,534	46,256	41,575	14,450	23,839	28,371
Значимість критерію Фішера ($p \leq 0,1$)	7,72E-06	1,58E-06	1,37E-06	1,32E-08	3,36E-08	9,84E-05	6,24E-05	8,1E-07
Значення критерію Дарбіна-Уотсона	2,484	2,354	2,164	2,033	1,813	2,113	2,216	2,017

Додаток 5

Таблиця 5.1

**Обсяги прямих іноземних інвестицій в економіку
України станом на 1 січня 2008–2015 рр., млн дол. США**

Країни	Роки							
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Всього з країн ЄС	22912,4	28127,7	31608,5	35353	40331,8	43546,4	44423	35575,5
Австрія	2067,4	2443,8	2605,2	2731,4	3418,8	3402,6	3257,5	2526,4
Велика Британія	1975,5	2249,8	2307,5	2287,1	2593,4	2553,6	2714,1	2145,5
Італія	150,4	914,2	982	980,6	975,1	1027,6	1267,8	999,1
Кіпр	5946,4	7646,2	9005,3	10044,9	13355,2	17748,6	19035,9	13710,6
Люксембург	210,7	214,2	265,1	441,7	495,2	566,1	680,5	400,0
Нідерланди	2508,8	3197,4	3954,5	4683,3	4848,0	5188,5	5561,5	5111,5
Німеччина	5918,3	6393	6601,9	7083	7391,8	6120,9	6291,8	5720,5
Польща	672,1	690,1	866,7	932,8	854,1	917	845,4	800,0
Угорщина	411,2	595,4	711,5	700,5	681,4	685,8	689,4	600,0
Франція	1044,8	1231,2	1630,8	2368,1	2260,4	1766,6	1825,8	1614,7
Всього в Україні	29542,7	35616,4	40053	44806	50333,9	55296,8	58156,9	45916,0

Таблиця 5.2

**Структура прямих іноземних інвестицій в економіку
України за основними країнами-інвесторами у 2007–2014 рр.**

Країни	Роки								Середні значення, у %
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Всього з країн ЄС	77,56	78,97	78,92	78,90	80,13	78,75	76,38	77,48	78,39
Австрія	9,02	8,69	8,24	7,73	8,48	7,81	7,33	7,10	8,05
Велика Британія	8,62	8,00	7,30	6,47	6,43	5,86	6,11	6,03	6,85
Італія	0,66	3,25	3,11	2,77	2,42	2,36	2,85	2,81	2,53
Кіпр	25,95	27,18	28,49	28,41	33,11	40,76	42,85	38,54	33,16

[illegible]

Додаток 6

Таблиця 6.1

Обсяги прямих іноземних інвестицій України в економіці
країн світу станом на 1 січня 2008–2015 рр., млн дол. США

Країни	Роки							
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Всього, у т.ч.	29489,4	35723,4	40026,8	44708	49362,3	54462,4	58156,9	45832,1
Австрія	2075,2	2445,6	2604,1	2658,2	3423,1	3401,4	3257,5	2526,4
Віргінські острови	1045,7	1316,1	1371	1460,8	1607	1884,9	2493,5	1997,7
Італія	900,0	914,3	992,2	982,4	965,9	1015,9	1267,8	999,1
Кіпр	5941,8	7682,9	8593,2	9914,6	12645,5	17275,1	19035,9	13710,6
Нідерланди	2511,2	3180,8	4002	4707,8	4822,8	5168,6	5561,5	5111,5
Німеччина	5917,9	6393,8	6613	7076,9	7386,4	6317	6291,8	5720,5
Польща	670,5	694,7	864,9	935,8	875,5	916,4	845,4	831,2
Російська Федерація	1462,2	1851,6	2674,6	3402,8	3594,5	3785,8	4287,4	2724,3
Сполучене Королівство	1968,8	2273,5	2375,9	2298,8	2508,2	2556,5	2714,1	2145,5
Сполучені Штати Америки	1436,8	1471,5	1387,1	1192,4	1043,1	936,7	991,1	862,3
Франція	1046,2	1226,1	1640,1	2367,1	2230,7	1765,3	1825,8	1614,7
Швейцарія	583,8	715,6	805,5	859,4	960,3	1106,2	1325,4	1390,6
Інші країни	4829,3	5556,9	6103,2	6851	7299,3	8332,6	8259,7	6197,7

Таблиця 6.2

**Структура прямих іноземних інвестицій України
в економіці країн світу у 2007–2014 рр., у %**

Країни	Роки								Середні значення, у %
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Всього, у т.ч.	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Австрія	7,04	6,85	6,51	5,95	6,93	6,25	5,60	5,51	6,33
Віргінські острови	3,55	3,68	3,43	3,27	3,26	3,46	4,29	4,36	3,66
Італія	2,20	2,56	2,48	2,20	1,96	1,87	2,18	2,18	2,20
Кіпр	20,15	21,51	21,47	22,18	25,62	31,72	32,73	29,91	25,66
Нідерланди	8,52	8,90	10,00	10,53	9,77	9,49	9,56	11,15	9,74
Німеччина	20,07	17,90	16,52	15,83	14,96	11,60	10,82	12,48	15,02
Польща	2,27	1,94	2,16	2,09	1,77	1,68	1,45	1,81	1,90
Російська Федерація	4,96	5,18	6,68	7,61	7,28	6,95	7,37	5,94	6,50
Сполучене Королівство	6,68	6,36	5,94	5,14	5,08	4,69	4,67	4,68	5,41
Сполучені Штати Америки	4,87	4,12	3,47	2,67	2,11	1,72	1,70	1,88	2,82
Франція	3,55	3,43	4,10	5,29	4,52	3,24	3,14	3,52	3,85
Швейцарія	1,98	2,00	2,01	1,92	1,95	2,03	2,28	3,03	2,15
Інші країни	11,60	10,35	10,38	11,45	11,25	12,36	12,39	12,12	11,49

Додаток 7

Таблиця 7.1

Обсяги прямих іноземних інвестицій за областями України
у 2007–2014 рр., млн. дол. США

Області	Роки							
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
АР Крим	753,9	649,8	718,4	815,6	1166,3	1463,7	1608,9	-
Вінницька	152,6	161,3	181,9	212,5	226,0	245,4	278,7	250,9
Волинська	392,4	269,2	332,4	217,0	241,2	361,2	339,3	271,8
Дніпропетровська	7096,7	6832,4	7054,1	7495,1	8006,2	8351,8	9092,1	7758,7
Донецька	1355,2	1513,0	1649,6	2061,5	2513,6	2981,6	3510,5	2550,4
Житомирська	205,1	208,9	238,1	246,8	339,3	363,8	387,7	286,0
Закарпатська	345,3	355,8	355,0	362,6	349,2	407,2	447,4	376,6
Запорізька	811,4	890,6	916,2	939,9	975,7	1144,2	1124,7	885,2
Івано-Франківська	404,8	500,4	635,1	512,5	618,8	642,7	813,5	925,9
Київська	1120,5	1347,4	1525,5	1603,0	1718,9	1927,7	1948,3	1653,8
Кіровоградська	71,6	80,1	82,6	65,5	72,2	103,7	150,9	84,7
Луганська	309,1	335,9	577,9	630,8	766,8	838,5	889,8	671,1
Львівська	838,5	958,0	1198,6	1273,8	1358,2	1634,8	1706,0	1374,9
Миколаївська	136,8	161,8	162,7	181,2	156,0	259,9	280,5	232,6
Одеська	880,8	970,2	1042,0	1124,9	1221,7	1629,5	1670,7	1432,5
Полтавська	368,8	516,3	450,9	531,5	699,6	942,8	1065,1	1029,1
Рівненська	265,5	304,4	307,6	304,4	295,3	296,9	312,9	269,3
Сумська	180,5	158,0	225,6	357,6	361,8	374,4	427,2	264,7
Тернопільська	51,0	58,6	66,5	65,1	61,9	64,6	68,2	56,4
Харківська	1278,7	1609,9	2082,7	2705,4	2745,7	2170,4	2216,3	1726,0
Херсонська	174,1	192,9	197,4	202,8	206,5	245,2	279,4	210,4
Хмельницька	129,0	137,3	219,6	183,5	189,6	208,6	225,5	189,2
Черкаська	175,0	168,1	222,5	287,0	285,9	884,1	890,0	510,4
Чернівецька	51,2	60,1	61,8	62,3	61,9	64,3	69,8	68,7
Чернігівська	96,1	103,9	88,8	94,9	98,3	105,3	128,6	103,8
Разом за областями	17644,7	18544,4	20593,6	22537,3	24736,6	27712,3	29932,0	23183,1

Таблиця 7.2

**Динаміка прямих іноземних інвестицій за областями
України у 2007–2014 рр.**

Області	Роки								
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
АР Крим	23,89	24,67	-13,81	10,56	13,53	43,00	25,50	9,92	-
Вінницька	36,92	40,90	5,70	12,77	16,82	6,35	8,58	13,57	-9,97
Волинська	140,21	44,05	-31,40	23,48	-34,72	11,15	49,75	-6,06	-19,89
Дніпропетровська	35,34	200,54	-3,72	3,24	6,25	6,82	4,32	8,86	-14,67
Донецька	47,44	49,60	11,64	9,03	24,97	21,93	18,62	17,74	-27,35
Житомирська	27,08	32,84	1,85	13,98	3,65	37,48	7,22	6,57	-26,23
Закарпатська	12,90	17,05	3,04	-0,22	2,14	-3,70	16,61	9,87	-15,82
Запорізька	9,69	23,58	9,76	2,87	2,59	3,81	17,27	-1,70	-21,29
Івано-Франківська	240,90	196,12	23,62	26,92	-19,30	20,74	3,86	26,58	13,82
Київська	33,79	23,36	20,25	13,22	5,08	7,23	12,15	1,07	-15,12
Кіровоградська	2,35	36,90	11,87	3,12	-20,70	10,23	43,63	45,52	-43,87
Луганська	5,81	8,72	8,67	72,05	9,15	21,56	9,35	6,12	-24,58
Львівська	20,64	62,82	14,25	25,11	6,27	6,63	20,37	4,36	-19,41
Миколаївська	-8,65	21,06	18,27	0,56	11,37	-13,91	66,60	7,93	-17,08
Одеська	19,92	22,55	10,15	7,40	7,96	8,61	33,38	2,53	-14,26
Полтавська	13,11	16,45	39,99	-12,67	17,87	31,62	34,76	12,97	-3,38
Рівненська	32,29	83,09	14,65	1,05	-1,04	-3,00	0,54	5,39	-13,93
Сумська	-5,32	15,19	-12,47	42,78	58,51	1,17	3,48	14,10	-38,04
Тернопільська	14,50	13,33	14,90	13,48	-2,11	-4,92	4,36	5,57	-17,30
Харківська	102,55	30,00	25,90	29,37	29,90	1,49	-20,95	2,11	-22,12
Херсонська	16,76	36,55	10,80	2,33	2,74	1,82	18,74	13,95	-24,70
Хмельницька	19,28	39,91	6,43	59,94	-16,44	3,32	10,02	8,10	-16,10
Черкаська	17,36	50,47	-3,94	32,36	28,99	-0,38	209,23	0,67	-42,65
Чернівецька	29,58	39,13	17,38	2,83	0,81	-0,64	3,88	8,55	-1,58
Чернігівська	-17,01	17,91	8,12	-14,53	6,87	3,58	7,12	22,13	-19,28
Разом за областями	32,28	73,19	5,10	11,05	9,44	9,76	12,03	8,01	-22,55

Додаток 8

Таблиця 8.1

Обсяги валового регіонального продукту за групами областей України у 2007–2013 рр., млн грн

Області	Роки							Середні значення
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	
за територіальним розташуванням								
Західні	88611	112934	111089	130329	162111	188575	192393	140863,14
Південні	77791,00	106943,00	109815,00	126008,00	145800,00	157841,00	168950,00	127592,57
Північні	61221,00	81823,00	82975,00	99037,00	125154,00	143379,00	145609,00	105599,71
Східні	272572,00	367152,00	331890,00	398692,00	484634,00	514563,00	512606,00	411729,86
Центральні	79720,00	103335,00	101587,00	124079,00	151247,00	169162,00	179481,00	129801,57
Разом	579915	772187	737356	878145	1068946	1173520	1199039	-
за галузевою приналежністю								
Аграрні	44043	59370	58707	68445	84389	92541	98544	72291,29
Аграрно-індустріальні	99639,00	130347,00	127188,00	151417,00	186155,00	214794,00	222217,00	161679,57
Індустріально-аграрні	163661,00	215318,00	219571,00	259591,00	313768,00	351622,00	365672,00	269886,14
Індустріальні	272572,00	367152,00	331890,00	398692,00	484634,00	514563,00	512606,00	411729,86
Разом	579915	772187	737356	878145	1068946	1173520	1199039	-

Таблиця 8.2.

**Динаміка валового регіонального продукту областей України
у розрахунку на 1 особу населення у 2007–2013 рр.**

	Відхилення ВРП у % до попереднього року						Відхилення 2013 р. від 2007 р. у %
	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	
Україна	31,54	-97,91	19,00	20,71	12,34	4,60	-95,36
АР Крим	30,10	-33,25	18,47	17,93	16,48	4,06	47,06
Вінницька	30,64	-39,56	18,01	23,97	13,99	10,12	45,00
Волинська	26,93	-7,73	17,97	22,11	13,28	2,95	96,75
Дніпропетровська	47,09	-73,50	25,14	21,20	6,14	3,77	-34,90
Донецька	27,75	-80,33	25,28	25,74	6,75	-2,77	-58,92
Житомирська	34,88	-23,91	28,00	17,57	13,77	3,76	82,31
Закарпатська	25,69	-23,68	21,79	17,73	18,22	-0,26	62,20
Запорізька	28,01	-51,43	14,76	16,53	11,21	-0,42	-7,94
Івано-Франківська	28,51	-30,19	18,65	30,86	20,60	2,75	72,62
Київська	36,10	-39,00	20,08	31,68	17,61	-1,22	52,50
Кіровоградська	39,76	-6,20	18,61	28,23	10,86	15,63	155,61
Луганська	33,16	-61,47	19,48	26,68	3,52	-5,53	-24,06
Львівська	26,97	-60,34	16,04	25,30	19,02	2,26	-10,90
Миколаївська	31,44	-12,16	18,92	15,42	6,14	10,13	85,24
Одеська	41,91	-56,72	10,83	14,21	5,13	7,57	-12,07
Полтавська	20,32	-34,53	32,75	18,87	9,02	4,00	40,93
Рівненська	25,89	-16,88	17,83	21,40	12,70	0,76	69,97
Сумська	31,35	-15,91	15,26	26,03	9,71	8,26	90,56
Тернопільська	28,30	-3,56	14,38	28,53	10,55	1,05	103,23
Харківська	35,38	-64,26	11,36	18,30	7,17	3,86	-29,04
Херсонська	45,83	-6,97	17,05	18,43	5,41	7,82	113,76
Хмельницька	30,16	-26,65	15,47	26,89	15,41	1,23	63,42
Черкаська	39,87	-24,65	20,37	21,69	16,49	6,56	91,62
Чернівецька	32,39	6,23	16,58	20,93	9,84	4,30	127,13
Чернігівська	29,36	-12,05	17,41	25,65	14,15	2,29	96,00

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Для нотаток

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Для нотаток

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**Фінансові механізми та інструменти подолання
дисбалансів соціально-економічного розвитку України**

Монографія

Комп'ютерна верстка
Василина Модна

Підписано до друку 04.11.2016 р.
Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Minion Pro». Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 35,11. Обл.-вид. арк. 28,95.
Наклад 300 прим. Зам. № 2020.

Друк: ПП «Арал»
м. Львів 79025, вул. Козельницька, 4.
Свідоцтво про державну реєстрацію № 201230 від 18.06.2007 р.